ACADEMIA ROMÂNĂ

MEMORIILE
SECŢIUNII LITERARE

SERIA III, TOMUL III

CVLTVRA NAȚIONALĂ
BUCUREȘTI
1 9 2 7

ACADEMIA ROMÂNĂ

MEMORIILE SECȚIUNII LITERARE

SERIA III, TOMUL III

CVLTVRA NAȚIONALĂ
BUCUREȘTI
1927

CUPRINSUL

CÂNTECE ISTORICE VECHI UNGUREŞTI DESPRE ROMÂNI

DE

DR. ANDREI VERESS
PROFESOR

Şedinţa dela 24 Octomvrie 1924

Tradiţiunea nobilă de a comemorà faptele eroice ale familiei, respective principalele evenimente istorice ale ţării prin «diaci» şi «poeţi de casă», împreunată cu obiceiul nobilimii de a mâncà şi de a petrece ascultând cântece, a format de timpuriu în Ungaria o literatură istorică epică nescrisă, care a continuat şi în veacul XVI-lea, în care s'a lăţit tiparul, veac atât de bogat în fapte răsboinice. Obiceiul acesta, devenit aproape indispensabil, a dat naştere tipului de *lăutari* (hegedüs) cari cântau din vioară prin cârciumi şi în rândul poporului şi celui de *cobzari* (kobzos, lantos), cari cântau din cobză sau lăută; nişte tineri cu carte, de multe ori poeţi talentaţi, cari cunoşteau atât istoria ţării, cât şi evenimentele contemporane şi se îndeletniceau cu arta de a versificà întâmplările ştiute ori auzite. Aceste fiinţe se dădeau meseriei de cobzari, deoarece aveau caracterul vechilor «trubaduri» şi astfel nu le conveniă să se facă dascăli, puţin consideraţi în trecut, ori preoţi, legaţi de parohiile şi îndatoririle lor duhovniceşti, ci preferau să vagabondeze prin ţară «ca literaţi», umblând dintr'o curte boierească într'alta, cântând la mese, nunţi şi petreceri, până erau bine primiţi sau până ce boierul, gazda lor, aveà nevoie de slujbele lor, retribuite, de obiceiu, boiereşte, cu toate că venitul astfel câştigat nu prea aveà roade la acest fel de oameni, obişnuiţi a trăì şi a câştigà uşor.

Activitatea acestor cobzari produse cu timpul o literatură bogată de aşà numite cântece istorice, astfel că Academia Ungară hotărînd

culegerea lor, până acum au apărut din ele 7 volume [1]) cari, însă, abià ajung la anul 1566, deşì ştim că anii mai recenţi întrec în evenimente anii trecuţi, atât prin belşugul faptelor răsboinice, cât şi prin varietatea lor extraordinară, produsă de răsboaiele aproape nesfârşite cu Turcii şi cu alţi vecini ai Ungariei, desmembrată după bătălia dela Mohács în trei părţi de destinul sub care aveau să sufere apoi generaţii întregi.

Felul acesta de a transmite prin «cântece» istoria şi legenda, adevărul petrecut şi tradiţiile moştenite dela străbuni, erà obişnuit dealtfel şi la Români. Ba e chiar interesant, că, pe când cobzarii au dispărut cu totul din societatea ungară, ei există şi până în ziua de astăzi în România, unde — cuvântul de cobză şi cobzar fiind unguresc [2]) — s'au ivit probabil din Ungaria vecină [3].

Cel mai vestit dintre cobzarii unguri fù diacul Sebastian *Tinódi* pe la mijlocul veacului al XVI-lea, care îşi publică cântecele (împreună cu notele melodiilor lor), sub titlu de «Cronică», în primăvara anului 1554 la Cluj [4]), exercitând prin cartea sa o înrâurire mare asupra poeţilor veacului său şi păstrându-ne, pe de o parte, monumentele vechii literaturi corale [5]), iar pe de alta un şireag de amănunte istorice, de

[1]) Ediţiunea aceasta importantă pornì la anul 1877 sub titlul de Régi Magyar Költők Tára şi volumul VII (apărut la 1912), conţine bucăţi poetice dintre anii 1560—1566.

[2]) Cuvintele acestea apar în Ungaria dejà la anul 1237 şi 1327 în documente; Magyar oklevél-szótár (Budapest, 1902—1906) columna 509.

[3]) Faţă de aceasta, d-l profesor Sextil Puşcariu susţine (în scrisoarea primită dela d-sa) că forma cuvântului *cobză* indică intrarea în limba română prin intermediul rutean — *kobza*. Tot Rutenii au mijlocit răspândirea cuvântului de origine turco-tătară şi la Poloni, Cehi şi Ruşi. Răspândirea cobzei mai mult în Ardeal şi Moldova indică deasemenea provenienţa ruteană în româneşte. Cu ungureasca *koboz* se potriveşte varianta românească *cobuz* (care se găseşte şi la Ruşi, dialectal, şi în vremile mai vechi la Cehi, Poloni şi Serbo-croaţi) şi este tot de origine orientală; cfr. Berneker, Slavisches etymologisches Wörterbuch p. 534. Enciclopedia Română, vol. I, p. 869.

[4]) Cronica. Tinódi Sebestien szörzése. Colosvárba, 1554 esztendőbe; cuprinzând în partea întâia lucrurile petrecute în Ardeal dela moartea regelui Ioan (Zapolia) din anul 1540 şi în a doua diferite întâmplări din ţară şi străinătate până la anul tipăririi. O retipărire a cronicii (întregite până la 1555) formează volumul III al ediţiunii Academiei Ungare, mai sus citate.

[5]) Valoarea muzicală a notelor cântecelor lui Tinódi şi ale tovarăşilor săi cobzari a fost stabilită de către Mátray in lucrarea sa fundamentală apărută sub titlul:

cari altfel n'am aveà nici o cunoştinţă, ele nefiind cuprinse în cronici ori hrisoave.

Iată importanţa cea mai de căpetenie a acestor cântece istorice, cari de obiceiu nu prezintă o compoziţie sistematică, nici o epică mai cu avânt sau vreo modelare poetică, ci se mulţumesc a ne înşirà întâmplările istorice culese sau auzite într'o poezie foarte simplă, cu ritmică stângace, rime proaste şi fără multă invenţie[1]); ţinta lor principală fiind — conform cerinţei mediului timpurilor — să împrăştie cunoştinţe istorice şi fapte memorabile descrise în ordine cronologică, instruind în acelaş timp, când auditorii petreceau, ascultând poeziile patriotice, cari se declamau cu cântece la cobză, în folosul obştesc, pe care-l serveau după priceperea şi darul hărăzit lor de bunul Dumnezeu.

I

Cel mai vechiu dintre cântecele istorice este acela al lui Andrei *Farkas* din anul 1538, scris despre naţiunea evreească şi ungurească. Acest titlu este însă alegoric şi face aluzie numai la faptul, că şi Ungurii fuseseră aduşi din Scithia tot de acelaş Dumnezeu, care a scos şi pe Evrei din Egipt; căci altfel poema nu se ocupă de Evrei, ci făcând istoricul regilor vechi unguri, înşiră pe cei mai distinşi dintre ei, zicând între altele că «Marele Dumnezeu a dat pe împăratul Sigismund, pe *Iancula Vodă* şi pe fiul său bun, puternicul rege Matia», dând pe lângă aceştia şi ţări frumoase cu multe oraşe, ca spre răsărit Moldova rece şi Muntenia cu Românii ei sălbateci[2]).

Autorul acestui cântec este un preot reformat, de obârşie din Esztergom (Strigoniu), de pe malul Dunării, care terminând o parte din studiile sale în Wittenberg, întors în ţară, deveni partizan al regelui

Történeti, bibliai és gunyoros magyar énekek dallamai a XVI. századból. A. M. Tud. Akadémia megbizásából megfejtve közli Mátray Gábor. Pesten, 1859. In 4⁰ p. VIII şi 142.

[1]) A se vedeà mai pe larg în studiul lui Erdélyi Pál: A XVI. és XVII. század. magyar históriás énekek. (Budapest, 1887); în buna biografie a lui Tinódi de Dr. Dézsi Lajos: Tinódi Sebestyén 1505—1556. (Budapest, 1912), şi în introducerea studiului lui Hegedüs István despre cântecul grecesc al lui Stavrinos despre Mihaiu-Vodă; Irodalomtörténeti Közlemények 1893, p. 40.

[2]) Apărut în Régi Magyar Költők Tára, vol. II, p. 19.

Ioan (Zapolia)[3]) și astfel e ușor probabil, că numele de Iancula al lui Ioan Huniadi a fost auzit de el dela vreun ardelean venit de pe acolo.

Văzând acest nume ni se impune dela sine întrebarea, de unde a pornit forma de Iancula, după sunet nume curat românesc, dar cu toate acestea necunoscut în documentele contemporane. Poruncile lui Vlad Dracul și ale lui Vladislav Dan de pildă, dintre anii 1431—48 către orașul Brașov, vorbesc de un Ionăș, Ionăș Vlahul, Viteazul Ianăș ori Ioneș Voivod (probabil Huniadi[1]), forme comune în Ardeal, pe lângă cari se ivește și în Moldova un Ionaș încă din anul 1419, în județul Neamțu[2]), precum și un Iancu din anul 1497 într'un document al lui Ștefan cel Mare[4]); fără ca să avem încă istoricul complet al formei Iancula, care pare a fi fost mai obișnuită în Ardeal, deoarece chiar și peste un veac vedem că Iancu-Vodă (Sasul) însuș se numește Iancola și știm despre dânsul, că a fost crescut din prima sa copilărie la Brașov[5]); ba semnează chiar acte publice din scaunul domnesc cu numele de Iancula[6]).

---

[1]) Datele biografice ale poetului sunt adunate de editorul cântecului, Aron Szilády; ibidem p. 374—5.

[2]) Părerea lui Ioan Bogdan în Documente şi regeste privitoare la relațiile Țării rumîneşti cu Braşovul şi Ungaria în secolul XV şi XVI (Bucureşti, 1902), p. 39, 40, 44, 53 şi 60. In ediția a II-a a publicațiunii sale (din 1905) nota de pe p. 66 își părăseşte însă această hipoteză, numită de d-sa «îndrăzneață» cu toate că un alt «Ioneş-Voivod» contemporan al lui Huniadi, istoria ungară nu cunoaşte. Ocupându-se de această observație a lui Bogdan şi d-l Iorga crede, că după ce Ioan Huniadi se numeşte într'un document slavon «Ianăş ot Hunod» el trebue să fie identic cu acel Ioanăş, Ianăş dela curtea lui Vlad Dracul, pe care Bogdan întâia oară l'a precizat aşa de bine; N. Iorga: Istoria Romînilor din Ardeal şi Ungaria vol. I. (Bucureşti, 1915) p. 94.

[3]) Citat de Ioan Bogdan în Documentele lui Ștefan cel Mare, vol. I, (Bucureşti, 1913) p. 238.

[4]) Ibidem, vol. II, 94.

[5]) Vezi cronica braşoveanului Simon Massa şi Ioan Teutsch, unde cetim la anul 1579 că sultanul gonind din Moldova pe Petru-Vodă trimise în locul său pe unul «qui sese Jankolam nominavit, qui a prima aetate educatus in urbe Coronensi», etc. Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó, vol. IV, p. 82, 83 şi 101). Iancul-Vodă Sasul îl numeşte altfel şi Neculai Costin; Kogălniceanu: Letopisețe, I, p. 389, 411 şi 470.

[6]) Aşa scrisoarea sa (din Iaşi, 13 Martie 1581) către principele Cristofor Báthory cu semnătura: Iancula Dei gratia Princeps Moldaviae; Történelmi Tár 1879 p. 25. Şi tot Iancula îl numeşte şi contemporanul istoric ardelean Ştefan Szamosközi, în istoria sa, vol. I, p. 234.

Numele lui Huniadi (cu forma Iankula) a pătruns, dealtfel, deodată cu faima strălucitului lui purtător şi la Sârbi şi Bulgari, printre cari a umblat, bătând pe Turci, după cum întâlnim la Sârbi şi forma de Jancul, Radul, cântaţi în poezia populară slavă [1]).

Trecând în ordine cronologică la cântecele lui Sebastian. *Tinódi*, găsim în ele următoarele amănunte şi reminiscenţe româneşti, culese de dânsul şi folosite apoi in cântecele sale din ediţia originală citată sau aiurea.

In cronica craiului Sigismund cetim că, după ce Moldova se alătură Ţării Româneşti şi nu vrù să se supună lui Sigismund, acesta năvălì asupra vecinilor săi, dar Ştefan Domnul Moldovei, tăind drumul regelui, Românii au tras cu săgeţile de pe un munte în Unguri, însă, văzând pe cavaleri, Românii au luat-o la fugă, aşà că Ungurii au tăiat pe mulţi dintre ei. La aceasta, Ştefan-Vodă îngrozit «îşi aruncă capul cu minte la noroc» şi ducându-se cu boierii săi în faţa regelui, dela care cerù iertare, căzù în genuchi înaintea lui şi regele, iertându-l, se întoarse la Buda. Şezând acolo un an, regele Sigismund intră în Ţara Românească şi după ce a ocupat Turnu-Măgurele (Nicopol) plecă iarăş acasă, primind vestea despre moartea soţiei sale. După bătălia dela Nicopole (din anul 1396) Ştefan-Vodă fù omorît cu câţiva tovarăşi ai săi, pe când în Ţara Românească Dan-Vodă, învins de Mircea, cerù ajutor dela Turci, şi fugărind pe Mircea, acesta se adresă regelui Sigismund, care îi trimise în ajutor pe banul Ştefan Losonczi. După bătălia avută cu Dan, Banul pierì de armele sultanului Mahumet II [2]).

Obiectul acestui cântec (publicat la 1574 de Heltai în Cluj) e luat din cronica lui Ioan Thuróczi, fără a fi întregit cu nimica nou.

Intr'un alt cântec despre prinderea lui Petru Perényi, Ştefan Mailat şi Valentin Török, diacul Tinódi spune, că cu oastea begului Kucig Bali venind şi Petru, Domnul Moldovei sub cetatea Făgăraşului, apărată de Mailat, comandantul turc îmbrăcă trei boieri săraci în nişte haine bogate (aurite) şi trimiţându-i în cetate la Mailat, i-a dat de veste, că: «aceşti mari voivozi» îi sunt trimişi de sultan ca chezăşie, voind să-l facă rege în Ardeal; dar prin mişelia aceasta Mailat fù prins şi dus la

---

[1]) Teodor Capidan: Originea vocativului in -le. (Cluj, 1920), p. 20—21. (Extras din anuarul Dacoromania, vol. I.)

[2]) Régi Magyar Költők Tára, III, p. 333—346.

Stambul, pe când cei trei «boieri» fictivi fură lăsați în curtea soției lui Mailat [1]), care n'a mai avut parte să-și vadă soțul.

Ştim că prinderea lui Mailat se petrecù la 20 Iulie 1542 și e interesant, că evenimentul acesta făcând mare impresie asupra contemporanilor, a fost prelucrat în versuri, cântat pe urmă în toată țara, ca o o pildă vie a atrocității Turcilor.

In istoria pașei Ali din Buda, Tinódi ne spune că Ilie Domnul Moldovei (fiul lui Petru-Vodă), năvălind cu o oaste de 50.000 Turci și Români pe la Oituz în Ardeal, a prădat și a ars toată țara dela Turia (în Secuime) până jos la Preșmer, prăpădind câteși trei scaunele (Sepși, Kézdi și Orbai), de unde fù apoi izgonit de vice-voivozii Transilvaniei, Ladislau Ödönfi și Pavel Bánk [2]).

Se știe că numitul pașe a fost comandantul cetății Buda din luna Maiu 1551 până în Fevruarie 1553. Cu toate acestea lucrurile descrise acì de cobzarul nostru s'au petrecut ceva mai înainte, în toamna anului 1550, când Ilie-Vodă, împreună cu fratele său Ştefan, intră în Ardeal în ziua de 1 Noemvrie în ajutorul reginei Izabella contra «asupritorului ei» Fratele George (Martinuzzi), după cum îl numeà regina sensibilă; acesta, însă, strânse repede oaste și năvălind pe neașteptate la 13 Noemvrie asupra oștii voivodului moldovean, fură omorîți mai mult de 1000 de Români, Turci și Tătari, prinzându-se și un «hodnoghiu» român; pe când pe de altă parte Ioan Kendefi alungă pe Muntenii intrați în țară prin strâmtoarea dela Turnu-Roșu, așà că după aceste fapte, pașa din Buda, ajuns dejà la cinci mile (sub Deva) de Fratele George, părăsì în grabă țara, pe care erà aproape să o ocupe sub pretextul ajutorului dat reginei nervoase și mereu neastâmpărate față de înțeleptul călugăr ocrotitor al țării, pe care însă ea nu-l suferià [3]).

In cântecul despre vitejia lui Ioan Török de Enying găsim asemenea niște reflexii despre Români, întrucât Tinódi spune că în anul 1553 Feru aga intrând din Muntenia în Ardeal cu oastea sa turcească și românească, aceea a fost bătută împreună cu doi căpitani ai săi la Hațeg și gonită din țară [4]).

[1]) Ibidem III, p. 279.

[2]) Ibidem III, p. 101.

[3]) A se vedeà mai pe larg pe baza datelor istorice contemporane în Veress Endre: Izabella királyné (Budapest, 1901), p. 307—310.

[4]) Régi Magyar Költők Tára, III, p. 184.

II

Dela Matia *Nagybánkai*, un preot (ori poate dascăl) calvin din Ungaria de Sus, avem o istorie despre «Ioan Huniadi-Vodă Viteazul», scrisă în versuri la anul 1560, în oraşul Nagyszombat (Tirnavia), în cinstea soldaţilor din garnizoanele cetăţilor de prin prejur. Această poemă de 428 rânduri, tipărită la anul 1574 in Debreczen[1]), e interesantă din punct de vedere românesc, pentru că numeşte pe Ioan Huniadi chiar în prima strofă de «Iancula-Vodă» şi pentru că expunându-i faptele şi vitejiile săvârşite zice, că Huniadi bătând pe Meczet bék nu departe de Alba-Iulia (Gyulafejérvár) acesta pierì împreună cu doi fii ai săi, iar vestea acestei vitejii ajungând la voivozii Moldovei şi Ţării Româneşti, aceştia se temeau de puterea lui Huniadi, care ştià că ei plăteau tribut Turcilor şi astfel amândoi de bună voie s'au supus regelui Ungariei Vladislau. Pentru acest lucru sultanul s'a mâniat foarte mult pe voivozii români şi chemând pe Mustafa paşa i-a dat o oaste de 80.000 de oameni cu porunca să cucerească Moldova şi Ţara Românească şi să prinză pe Domnii lor. Mustafa trecând Dunărea la Turnu-Măgurele (Kis Nikápol) devastă ţara şi intrând pe urmă în Ardeal fù întâmpinat şi bătut de Huniadi la Porţile de fier din Hunedoara[2]).

Confruntând aceste amănunte cu analele Ungariei ştim, că prima parte a lor se referă la lupta lui Huniadi cu Mezit beg din 18 Martie 1442 dela Sântimbru, unde există încă pe un deal mica biserică făcută de Huniadi în amintirea bătăliei, în care pierì episcopul Ardealului George Lépes, pe când celelalte informaţii privesc bătălia avută în Iulie 1442 cu Sehabeddin paşa, care rămase pe câmpul de bătaie împreună cu şase begi ai săi.

Autorul descriind pe urmă bătălia dela Varna (din 10 Noemvrie 1444) spune, că Huniadi scăpă cu greu şi pribegind prin munţi şi

---

[1]) Nagy Bancai Mathias: Historia az vitéz Huniadi János vajdának... az Mathias király atyjának, sok külömb külömb viadalja és jó szerencséje, etc. Debrecembe, 1574. (Descris în Szabó Karoly: Régi Magyar Könyvtár, vol. I, No 107). Intrebuinţăm ediţiunea critică a lui Aron Szilády din Régi Magyar Költők Tára, vol. IV. (Budapest, 1883), p. 27—40 cu notele ei explicative p. 273—281. Altfel un fragment al poemei erà tipărit întâia oară (depe un manuscris) de Balogh Lajos în *Vasárnapi Ujság* 1860 p. 338 şi tot după acelaş exemplar de Erdélyi Pál în *Magyar Könyvszemle* 1901 p. 62—64 verbal, scriind însă Ianiwla, ceeace este o eroare ortografică vădită a formei vechi Iancwla.

[2]) Pe p. 31 a ediţiunii de mai sus.

păduri, ajuns în Țara Românească fù prins de «Dragul-Vodă», care, însă, peste puțin îl lăsă slobod, ba îi dădù și daruri prețioase și o oaste cu care fù însoțit până în Ardeal. Cu toate aceste Huniadi, ales de boierii unguri de guvernator al Ungariei, «aducându-și aminte de robia sa din Muntenia», strânse o oștire mare, cu care intrând în anul 1445 în Țara Românească bătù pe Dracul-Vodă, și prinzându-l împreună cu fiul lui, puse să li-se taie capul la amândoi [1]).

Această reminiscență a poemei se referă la Vlad-Vodă, care fù omorît împreună cu fiul său mai mare, Mircea, însă în anul 1446 când Huniadi puse în locul lui Vlad pe Dan, care îi erà cumnat după soția sa, sora lui Huniadi.

Poema lui Nagybánkai de mai sus a fost scrisă pe baza amănuntelor aflate de dânsul în istoria Ungariei a lui Bonfini [2]), în «cronica lumii» a lui Székely [3]), cum și în cronica ungurească a lui Heltai [4]), preotul literat luteran din Cluj. Acesta retipărì chiar în tipografia sa interesanta poemă a autorului nostru, imediat ce o avuse dela Debreczen (vasăzică tot în anul 1574) în cartea intitulată «Cantionale» care cuprinde și alte cântece istorice [5]).

Retipărirea aceasta e pripită și neexactă, dar din punct de vedere românesc este foarte prețioasă, întrucât Heltai după prima strofă a poemei adaogă dela sine 44 strofe (tot de câte patru rânduri) cam în stilul autorului, interpolând astfel propria sa operă în aceea a lui Nagybánkai, în care descrie pe baza prozei sale din cronica citată,

---

[1]) Descrise în trei versuri, pe p. 32—33 de mai sus.

[2]) Pe timpul autorului există edițiunea din 1543 tipărită sub titlul: Antonii Bonfinii Rerum Ungaricarum Decades Tres (Basileae, 1543), făcută de Martin Brenner Bistriciensis Transylvanus și aceea mai bună din 1568 (tot din Basel), făcută de scriitorul umanist ungur Ioan (Zsámboki) Sambucus.

[3]) Székel Estván: Chronica ez világnak jeles dolgairól. Krakó, 1559. Retipărită în anul 1854 în colecțiunea Ujabb Nemzeti Könyvtár.

[4]) Heltai Gáspár: Chronica az magyaroknak dolgairól... az Bonfinius Antalnak nagy könyvéből és egyéb históriás kőnyvekből nem kicsin munkával. Colosvárott, 1575 Retipărită în volumul mai sus citat.

[5]) Gáspár Heltai îi dădù următorul titlu: Cantionale. Chronica, avagy históriás ének, az jeles vitéz fejedelemről, az Hunyadi Janosról, Erdéli vajdáról, és egész Magyar országnak gubernatorról, annak eredetiről, nemzetségéről, sok jeles hadairól, győzedelmiről, és jeles sok vitéz cselekedetiről. Nem Bonfiniusból csak, hanem az igaz históriából egybe gyütettet és egybe szörzettet. Colosvár, 1574. (Descris de Szabó Károly: Régi Magyar Könyvtár, I. No. 112).

originea lui Ioan Huniadi [1]). Dau acì un extras al acestui cântec istoric (făcut de Heltai) cu atât mai vârtos, că această frumoasă legendă s'a răspândit tocmai prin versurile, și nu prin proza lui, căci cântecele acestea se învățau ușor de cobzari, cari le cântau pretutindeni pe unde umblau.

In anul 1392 după nașterea Domnului — zice Heltai — trăiau doi frați în Țara Românească, Dan și Mircea, cari însă certându-se între ei, Dan-Vodă «pierzându-și mintea» cerù ajutor contra fratelui său dela Amurat, împăratul Turcilor și acesta trimițându-i bucuros oaste, alungă pe Mircea din Țară, care, fugind în Buda la curtea regelui Sigismund, căzù la picioarele lui și făcându-i daruri frumoase îl rugă să-l ajute, căci Dan-Vodă s'a dat Turcilor. Sigismund auzind aceste lucruri răspunse lui Mircea-Vodă astfel: «Dacă e adevărată știrea ce mi-o aduci, bine ai făcut că ai venit sus la Buda». Apoi aflând toate cu deamănuntul dela Mircea, îl cinstì și el cu daruri și adunându-și oștile plecă contra Turcilor prin Ungaria și Ardeal. Acì trecând pe sub Deva, pe valea Streiului sub cetatea Hunedoarei, a hotărît să stea acolo până îi vin toate oștile rânduite de boierii și căpitanii săi, pentru ca să le ducă Voivodul român în țara sa. Regelui Sigismund fiindu-i urît, întrebă odată în taină pe slugile sale, dacă cumvà au văzut prin apropiere cevà fete frumoase cu cari să se poată întreține. Cămărașii răspunseră că au văzut la un boier bogat o fată frumoasă «cum nu se găsește alta mai frumoasă pe fața pământului» și aducând-o seara la rege, fata zise regelui, că ea fiind din neamul bun și neaoș de Morzsina «să vază Maiestatea Sa» ce va fi de ea și fiul ei, dacă se va întâmplà cevà cu dânsa. Iar de s'ar întâmplà acel lucru — răspunse regele fetei frumoase — să nu-ți fie grijă, că îți jur pe omenia mea, că îți voiu da moșie frumoasă ție și fiului tău, și îți voiu înălțà și neamul tău la cinste mare.

După aceasta regele plecând cu oștile sale în Țara Românească, bătù acolo pe Români și Turci până pe la Nicopol, care fù dărîmat și apoi întorcându-se iarăș în Ardeal, tot în locul acela unde stătuse cu frumoasa fată a lui Morzsinai, aceea venì din nou la dânsul seara și îi spuse că a rămas grea dela dânsul și cată să îngrijească de ea. Regele socotind timpul, găsì că trecuseră într'adevăr aproape patru luni de

[1]) Această poemă a lui Heltai e retipărită de Szilády pe p. 273—278 din Régi Magyar Költők Tára, vol. IV, printre note, după ce nu dă nici o însemnătate «acestui lucru de curiositate» născocit — după convingerea sa — de Heltai!

când văzuse fata ce i-a plăcut și astfel încredințându-se că vorbește drept, îi dădù un inel ce-l trase de pe degetul său, zicând ca să-l aibă de semn, așteptând «blagoslovenia lui Dumnezeu», până ce va naște; apoi, dându-i și cheltueală îmbelșugată, plecă cu oastea sa la Buda.

In timpul acesta găsindu-se pe acolo un boier pribeag din Țara Românească, cu numele de Voik Buthi, frumoasa fată a lui Morzsinai îi povestì cele întâmplate cu ea și despre bogăția ei, așà că el o și luă de nevastă. După aceasta Voik fiind chemat în țară de Mircea-Vodă, îi restituì toate moșiile și bucatele luate mai înainte și astfel ducând pe soția sa frumoasă în țară, trăià bine cu dânsa și peste puțin femeia născù un prunc frumos, căruia i-au dat numele de botez Iancula. De copil avură pe urmă amândoi mare grijă, după cum le poruncise regele Sigismund, iar când acesta venì din nou în Țara Românească contra Turcilor, soția lui Voik, frumoasa Mărgineancă, se duse cu băiețelul ei, Iancula, la rege, arătându-i și inelul căpătat dela dânsul. Regele văzându-și inelul avù mare plăcere să vază pe Iancula și zise femeii că atunci când băiatul se va face mai mare, să vie cu dânsul la el în Buda, unde va îngrijì de el și de tot neamul ei.

Regele Sigismund întorcându-se în Ungaria, iar frumoasa soție a lui Voik Buthi strămutându-se (după moartea bărbatului) îndărăt în Ardeal, se așeză cu Iancula la casa ei din Hațeg. Peste câtăva vreme așà grăì femeia fratelui ei mai mare, lui Gáspár Morzsinai: «Frate dragă, eu trebuie să merg cu copilul ăsta mic la Buda, dar neștiind drumul, te rog vino cu mine și du-mă acolo». Fratele îi răspunse: «Dragă soră, nu ști tu că șchiopului e prea departe Buda și apoi ce ai cătà tu acolo?» Zise femeia: «Frate dragă, n'aș aveà eu acolo nici o zăbavă, dar am mare treabă să merg acolo, căci mare folos îi va fi micului Iancula, ba chiar și neamului nostru întreg de ai venì cu noi». Gáspár Morzsinai mult se miră de aceste vorbe, dar amână lucrul, iar femeia punând jos pe Iancula, începù să-i spele rufele, și pentru ca băiatul să nu plângă, îi dădu în mână inelul regelui ca să se joace cu el. Iancula jucându-se cu inelul frumos, tăcù din plâns, când iată că un corb se lăsă din copac și fură inelul din mâna băiatului. Iancula, la aceasta începând să țipe tare, venì mamă-sa și căutând inelul, îl zărì în ciocul corbului. Femeia se speriè de moarte și alergă la fratele său, chemându-l în ajutor, căci de va zburà corbul cu inelul căpătat dela rege, când «îi împlinì pofta» va trece și norocul ei—zise femeia—căci fără de inel ea nu va puteà merge în fața regelui, care nici nu va face ce i-a

făgăduit, nici va cuteză să amintească interesele lui Iancula înaintea lui. La aceste cuvinte Gáspár Morzsinai sări cu puzdra și arcul la corb, în care trase cu o săgeată, însă greșind în grabă, corbul sbură pe alt copac, cu inelul regelui în cioc, iar omul fugind după el îl nemerì a doua oară cu o altă săgeată și corbul căzând jos, îl duse sorei sale împreună cu inelul, cu mare bucurie.

Gáspár Morzsinai înțelegând povestea cu regele, plecă cu sora sa și «băiatul ei frumos» la Buda, unde găsind pe regele plimbându-se după masă în piață, frumoasa Mărgineancă se duse la dânsul cu inelul în mână zicând: «Maiestate, privind acest inel, judecă pe acest copil și gândindu-te la făgădueala mare ce-mi făcuși, vezi-ți fiul tău, frumosul Iancula, și nu mă lăsà pe mine și sărman neamul meu». Regele Sigismund s'a cam roșit puțin, dar zâmbind băiatului îi restituì inelul frumosului Iancula, zicând femeii: «Bine ați făcut că mi-ați adus copilul acì la Buda, unde voiu îngrijì de dânsul; voiu face Domn din el, iar de tine și și neamul tău voiu aveà grijă». Regele întorcându-se apoi spre Francisc Bán, îi poruncì să îngrijească bine și să nu uite de ei, ca pe urmă să-i poată trimite bucuroși acasă în Ardealul bogat. Banul într'adevăr îi și duse la o gazdă bună din Pesta, unde erau ținuți zilnic «ca la nuntă» și regele trimiteà des ca să-i aducă pe micul Iancula, cu care jucându-se îi dădeà mereu zloți cu pumnul. Văzând Banul voia bună a regelui, peste o lună de zile i-a pomenit odată că ar fi bine să trimeață pe Iancula acasă, făcându-i daruri întregului neam al său, căci de va trăì Iancula, «vei vedeà Maiestate—zise—că va devenì om mare».

Regele la aceste vorbe a dat neamului Morzsinai și frumosului Iancula întreg județul Hunedoarei, și punând pecetea secretă pe cartea de danie dădù poruncă voivodului din Ardeal, ca să-i întroducă numai decât în posesiunea moșiilor primite. Apoi regele ordonă Banului să le dea o sută de fiorini de cheltueală, iar corbul cu inelul de aur îl dădù de pajură lui Iancula, care plecă cu mamă-sa, cu voie bună, din Buda.

Astfel ajunse Iancula la numele de Ioan Huniadi și nu crede — zice Heltai jignit—lingușitorului italian Bonfini, care cu mare prefacere mincinoasă făcù un Italian din el[1]), nici nu s'a educat Huniadi în

[1]) Heltai se referă acì la pasajul din cartea a IV-a a părții a III-a a operei lui Bonfini, unde scrie astfel despre obârșia lui Ioan Huniadi: Hic enim Valacho patre, matre vero Graeca natus, industria et virtute supra omnium opinionem, suum genus illustravit, parentibus nequaquam obscuris editum tradidere. Pater namque inter Va-

curtea regelui la Buda, nici nu i-a murit mamă-sa la Pesta (după cum se afirmă) ci zace lângă Hunedoara în satul Teleac[1]), pe când Ioan Huniadi a slujit în tinerețe în curtea familiei Csáki, unde își arătă din zi în zi tot mai bine bărbăția. Luându-și apoi rămas bun deacolo, s'a dus la episcopul din Cenad, iar mai pe urmă a servit cu 12 călăreți sub episcopul din Zagabria și deacì mergând cu un boier în curtea regelui în Ungaria, se făcù cunoscut și acolo; iar când regele plecă în Italia, a mers și Ioan Huniadi cu dânsul, rămânând cu 10 călăreți ai săi câțiva ani în slujba ducelui Filip din Milano. Venit deacolo iarăș în Ungaria, Huniadi luptă contra Turcilor și când jefuiră odată în Misia o mănăstire de călugări greci, Ioan Huniadi se întoarse cu mari scumpeturi. Pe urmă ducându-se cu regele în Germania și-a făcut acolo nume mare de viteaz, purtându-se cu omenie față de mari și mici la fel, așà că devenì voivodul Ardealului și mai târziu guvernatorul Ungariei, iar în Hunedoara făcându-și o cetate frumoasă pe deal, luă de soție din neamul Gerébilor pe doamna Elisaveta. Dela ea avù doi feciori, pe ducele Ladislau și pe regele Matia[2]).

Iată rezumatul frumoasei tradiții a obârșiei lui Ioan Huniadi împreună cu datele biografice ale tinereții sale, descrise de Heltai în versuri stângace, după prima compunere în proză, aflătoare în cronica sa[3]).

---

lachos, qui Getarum Dacorumque loca nunc incolunt, et e Romanis superfuisse colonis (veluti linguae similitudo testatur) sane creduntur, plurimum apud eam gentem potuisse dicitur... in Coruinam Romanorum familiam genus retulit. Mater vero e Graecis edita, e veteri et imperatorio sanguine promanasse credita est. (Edițiunea din Basilea dela 1568, p. 448).

[1]) Prin această observație Heltai vru să exerciteze o critică față de afirmarea din cântecul istoric al lui Andrei Görcsöni, cum că mama lui Huniadi a murit în orașul Pesta, unde fu înmormântată cu mare cinste, fiind plânsă tare de către Iancula, ajuns dejà pe atunci «în vârstă de bărbat».

[2]) Toate aceste date biografice privitoare la tinerețea lui Huniadi, Heltai le scoate — aproape verbal — din Bonfini, fără a adăugà sau a puteà adăugì lor cevà dela sine. E bine de menționat acì însă că castrul Hunyad fu donat de către regele Sigismund la 18 Octomvrie 1409 lui Voic, fiul lui Sîrb (Sorbe) miles aulae regiae și fiului său Ioan, așà că Voicul se numește de acum înainte *Huniadi*, documentat așà chiar și dela 1414 înainte. După cartea de danie din Fejér la Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, vol. V (Budapest, 1913) p. 47.

[3]) Confruntând această proză cu versurile lui Heltai, vedem că autorul ferecându-și rimele a trecut cu vedere în pripă multe amănunte interesante din propria cronică; așà de pildă fata Mărgineancă a primit dela rege afară de inel și un bilet cu care trebuià să se legitimeze de va venì la Buda; femeia se strămută din Țara Ro-

menţionată mai sus[1]). Interesant e însă în această descriere faptul, că după cum mărturiseşte însuş Heltai: 1) istorioara de mai sus el a auzit-o dela ostaşi, ai căror părinţi au slujit pe vremuri sub Ioan Huniadi, cu care au luat parte în multe bătălii şi 2) că Huniadi e numit consecvent Iancula[2]). Altfel pe lângă acest nume erà numit de Ungurii şi Sârbii contemporani şi Janko (adică Iancu), probabil după moşia sa Jankovacz din comitatul Bács, avută de ambii Huniadi dela regele Albert în anul 1438 şi e numită până la finele veacului XVI-lea cu termenul unguresc de Jankószállása adică sălaşul lui Iancu[3]).

Spre mai mare justificare a sa, Heltai declară chiar şi în titlul poemei lui Nagybánkai, retipărită şi întregită de dânsul cu această istorie a obârşiei lui Huniadi, că aceea nu e compusă numai după Bonfini, ci datele ei au fost adunate şi redactate din istoriile adevărate. N'am nici o îndoeală că Heltai a primit istorioara sa într'adevăr dela descendenţii ostaşilor veterani ai lui Huniadi, ba cetind proza lui Heltai cu băgare de seamă, găsim în ea atâtea inversiuni româneşti, străine de geniul limbii ungare, că trebuie să credem, că acei descendenţi erau chiar Români şi că Heltai redă aproape verbal povestirea lor[4]); ceeace se poate primì cu atât mai vârtos, cu cât Heltai erà de origină săsească şi ca atare niciodată n'a învăţat şi n'a scris perfect ungureşte.

Ori cum ar fi, e caracteristic, că 1) această tradiţie poetică a obârşiei lui Huniadi trăià în Ardeal chiar şi în a doua jumătate a veacului al XVI-lea şi că s'a lăţit probabil tocmai prin versurile lui Heltai, auzite poate chiar literalmente dela vreun strănepot al ostaşilor marelui erou,

---

mânească numai după moartea soţului ei, a lui Voic Buthi; şi când s'a reîntors dela Buda cu Iancula, a mai primit dela rege şi o trăsură cu şase cai.

[1]) Această tradiţie erà cunoscută până acuma în literatura română numai fragmentar din Şincai (Cronica, vol. I, p. 575—6), care o dădù pe scurt după manuscrisul lui Borsai Pál (?!) vorbind cu dispreţ despre «această poveste sau minciună, ijdănită de Heltai Sasul» mai mult spre hula Ungurilor, de cât a Românilor.

[2]) In întroducerea lucrării sale «Az Hunyadi Jánosról, erdéli vajdáról, és annak jeles dolgairól», care e compusă din patru capitole şi formând o parte a cronicii lui Heltai se află pe paginile 279—287 a ediţiunii citate din 1854 a acelei cronici.

[3]) După constatarea lui Szilády, în ediţiunea sa citată, p. 278—9.

[4]) Aşà de pildă femeia din Morzsina astfel grăeşte fratelui său: Ha eljösz velem, nagy hasznot tészsz a kis Jankulának, sőt az egész nemzetünknek; la care Gáspár Morzsinai răspunde aşà: Hadd haladjon a dolog valamennyére. Majd meglássuk. Pe urmă porunca regelui Sigismund către Francisc Banul, sau Mircea către regele cerându-i ajutor, «mert az ö atyjafia Dán törökhöz adta volna magát» şi altele.

deoarece Heltai nu erà poet și afară de aceste versuri n'are nici o altă operă în poezie, căci nu se cam pricepeà să facă rime; 2) iar pe de alta, că ne conservă și el numele de Iancula, păstrat dejà de poetul Andrei Farkas în anul 1538; precum și 3) că ne repetă originea română a lui Huniadi, amintită atât de Bonfini, cât și de Székely în cronica sa citată[1]).

Alt lucru—însă cu desăvârșire irevelat—este în sfârșit, întrucât corespunde data de 1392 (a călătoriei regelui Sigismund prin Ardeal și Muntenia) adevărului istoric, adică itinerarului regelui. Știm că acesta în anul indicat nici n'a umblat prin Ardeal, unde fusese în vara anilor 1390 și 1391 pentru a reveni în iarna anului 1395, găsindu-se la 13 Fevruarie în Brașov, unde încheiă cu Mircea-Vodă la 5 Martie 1395, tractatul său de alianță privitor la trecerea sa prin Țara Românească, care trecere o amână până în vara următoare, petrecând Sigismund ziua de 21 Iunie în Brașov, iar dela 1 până la 6 Iulie la Câmpulung, gonind pe Turci până la Turnu-Măgurele, ca să fie dejà la 28 Iulie din nou la Buda, pentru ca revenind, să-l întâlnim la 24 August la Orșova, a doua zi la Caransebeș și dela 13 până la 21 Septemvrie iarăș în Sibiiu, apoi dela 29 Septemvrie până la 12 Octomvrie la Mediaș și la 4 Noemvrie 1395 din nou în scaunul său din Buda; date incontestabile, luate de pe datările documentelor emise de rege[2]), acest ciudat itinerar fiind pricinuit de mișcările militare neastâmpărate ale regelui, făcute în ajutorul vasalului său Mircea, veșnic amenințat de Turci[3]).

III

Iscusitul tipograf din Cluj, Gáspár Heltai, observând că cântecele istorice sunt mult căutate și cetite, publică în Cantionalul său din 1574 și un alt cântec istoric despre Ioan Huniadi, care aveà și avantajul, că cuprindeà și istoria fiului său, a regelui Matia. Acest cântec erà scris de un diac sălăjan, «Ambrosius Literatus de Görcsön», care în prima strofă declară că a început să scrie poema pentru că a văzut cu

---

[1]) Székely István în cronica sa (ediția din 1854), p. 41.

[2]) A se vedeà în Ráth Károly: A magyar királyok és erdélyi fejedelmek hadjárati, utazási és tartózkodási helyei. Ediția II. (Győr, 1866), p. 88—93.

[3]) Amănuntele campaniei regelui Sigismund din Țara Românească sunt bine adunate de episcopul Ioan Karácsonyi în articolul său recent din revista clujană «Cultura», anul 1924, p. 12—16.

durere de suflet, că poeții nu s'au ocupat de bunul rege și duce Matia, rămas, astfel, uitat de lume. Poetul nostru își prelucră însă poema, care ieșì în ediție completă în anul 1577 în tipografia văduvei lui Heltai sub titlul următor:

Historiás Ének az Felséges Máttyás királynak, az nagyságos Hunyadi János fiának jeles viselt dolgairól, életiről, vitézségiről, végre az ő ez világból való kimulásáról; — adică pe românește:

Cântec istoric despre faptele distinse săvârșite și despre vieața, vitejia precum și moartea Maiestății Sale regelui Matia, a fiului Măriei Sale Ioan Huniadi.

Cartea aceasta în 4^0 are 51 foi nenumerotate cu sigla coalelor A—N_3 și fiind cunoscută din ea trei exemplare, unul din ele se păstrează în Biblioteca Muzeului Ardelean din Cluj [1]).

Numele autorului (care în acest timp nu se puneà în titlul operelor simile) reiese din inițialele primelor rânduri ale versurilor din partea întâiu, el însă pare a nu mai fi fost in vieață, când i se tipărià poema, așà că a fost isprăvită în anul 1576 de un alt diac, Nicolae Fazekas (Figulinus) de Bogát în Turda, deoarece din cele 5 părți ale ei, ultima rămăsese nescrisă de Görcsöni.

In prima parte a poemei lui Görcsöni, ni se descrie originea lui Ioan Huniadi, urmând în toate poema lui Heltai, iar în cele ce urmează, descriind faptele istorice ale lui Huniadi, se bazează pe poema lui Nagybánkai, pe care însă o prelucrează, adăogând date noui aflate de dânsul. Așà de pildă descrierea bătăliei de pe Câmpul Mierlei (din anul 1448) la Görcsöni e mai largă și mai frumoasă, dar altfel greșește în multe locuri cu cronologia, ca cei mai mulți cobzari ai timpului, căci imediat după ea trece la bătălia dela Sântimbru (care știm că se dăduse mai curând, în primăvara anului 1442) și apoi cântă bătălia dela Porțile de fier din Hunedoara, pe care o pune la anul 1441.

Tot cam așà pătește autorul și cu descrierea campaniilor lui Ioan Huniadi contra lui Dracul-Vodă, care prinzându-l la întoarcerea sa din bătălia nenorocită dela Varna (10 Noemvrie 1444) Huniadi, voind a se răsbunà pentru această neprietenie a sa, pornì în contra lui (în toamna

[1]) Descrisă de Szabó Károly: Régi Magyar Könyvtár, vol. I, No. 132, iar edițiunile ei din 1581 și 1683 ibidem sub No. 180, 331 și 1307; ediția dela mijloc fiind fără an.

anului 1445) în Țara Românească, unde — după cântecul nostru — punând mâna pe Dracul-Vodă, puse să i se taie capul feciorului său și să se scoată ochii fratelui aceluia, după care faptă unì Muntenia cu Ungaria, adică, cu cuvintele poetului:

Az Drakul fiának fejét vétété,
Az öcscsének szemeit kitollyatá,
Havaselt Magyar országhoz foglalá.

Față de această narațiune știm, că Vlad-Dracul reuși să-și recapete scaunul domnesc cu ajutorul Turcilor, după care Huniadi venind (în vara anului 1446) din nou în Muntenia, prinse pe Vodă, în locul căruia puse un altul (pe Dan-Vodă) și e cunoscut că însuș Dan fù acela, care în urmă săvârși cruzimile de mai sus, imputate de diacul cobzar lui Huniadi.

E de relevat că autorul numește pe Huniadi consecvent *Iancula* și *Iancula-Vodă*, dar în descrierea tradiției obârșiei sale deviază în multe locuri dela modelul său din Heltai. Așà de pildă intâlnirea regelui Sigismund cu mama lui Iancula s'a făcut chiar în casa «unui buier mare» din Ardeal, al cărui nume însă nu-l cunoaște, iar epizodul cu inelul furat de corb se întâmplă cu prilejul mergerii mamei lui Iancula la Buda, «când ajunseră pe munții Brașovului» și înfine Iancula nu aveà mai mult de un an, când mamă-sa îl dusese la Buda, unde fù rechemat de regele Sigismund la vârsta de 5 ani, «când îi venì în gând» încredințându-l îngrijirii lui «Frantz Bán» ca să-l crească; tot amănunte plăcute, cari arată, că tradiția erà cunoscută în diferite variante prin Ardeal, pe cari poetul le-a dat intenționat, ca să-și facă poema mai interesantă.

Partea a II-a a poemei e consacrată luării Belgradului și morții pe neașteptate a eroului Ioan Huniadi (întâmplată la 11 August 1456 la Zimony, în fața Belgradului), pe când partea a III-a descrie cum a ajuns fiul său, Matia, în scaunul regal al Ungariei și ce fel de răsboaie a condus el, ocupând și Viena (la anul 1485) cu care eveniment sfârșește cântecul. In această a IV-a parte găsim totdeodată și patru versuri despre campania regelui Matia contra lui Ștefan cel Mare, cu care s'a bătut la Baia, în Moldova, după cum se știe, în ziua de 15 Decemvrie 1467. Iată strofele respective de interes pentru Români:

Nagy haragja kiιálynak Molduára,
István vajda fart vetett az királyra,
Sok törököt is hozott Molduára,
Király hamar méne István vajdára.
Hazug, álnak pogán az ő dolgában,
Az király juta Moldua-bányákban,
Éjjel nyugszik fáradt népe táborban,
István vajda rohanna [1]) éjfélkorban.
Vágják, lövik sivalkodva táborát,
Megvivák oláhok rajok [2]) az Bányát,
Király hallá, ottan üteté [3]) dobját,
Nagy felszóval nógatja magyarokat.
Vad oroszlán módra rivalkodának,
Oláhokra magyarok rohanának,
Sok népe hala meg István vajdának.
Nyereséget Isten ada királynak.

Aceste rânduri ne spun, că regele Matia s'a supărat pe Moldova, unde Ştefan-Vodă «i-a arătat dosul», aducând mulţi Turci în ţară, arătându-se faţă de el mişel şi făţarnic. Pentru aceasta regele pornì contra lui, dar la Baia, Ştefan-Vodă năvălì noaptea în tabără peste oastea obosită a regelui şi luă Baia. Dar regele, punând să bată tobele, îmbărbătă pe Ungurii săi, cari se năpustiră ca nişte lei peste Români, dintre cari omorîră mulţi, biruind regele în cele din urmă cu ajutorul lui Dumnezeu.

Evenimentele ultimilor cinci ani din vieaţa regelui Matia, descrise de continuatorul poemei lui Görcsöni, nu prezintă relaţiuni mai importante despre ţările române [4]). Cu toate acestea mai găsim nişte amănunte privitoare la Români şi în alte două cântece istorice din epoca lui Matia. Aceste cântece se ocupă amândouă cu bătălia de pe Câmpul pâinii, ceeace arată în mod foarte caracteristic în ce grad luptele cu Turcii şi izbânzile răsboinice faţă de ei interesau şi preocupau lumea creştină, îngrozită de un veac întreg de puterea păgânilor.

[1]) Greşit: rohánna [2]). Poate: rácok, adică Sârbi [3]). Astfel: eütete.

[4]) Continuatorul nostru (Bogáthi) a mai scris afară de partea a V-a şi alte tre părţi despre evenimentele de după moartea regelui Matia şi descriind în partea a VIII-a vecinii Ungariei pomeneşte astfel de Domnii ţărilor române: Valának akkor fő urak országban, Moldovában István, Radul Havaselben; Kik Magyarhoz hallgattak az-üdőben.

Primul cântec e scris de un Secui pribeag, în luna Ianuarie 1568 în cetatea Nikolsburg din Moravia. Autorul anonim descriind cu deamănuntul bătălia, zice că, voivodul Ardealului Ştefan Báthori, gătindu-şi armata la atac, în rândul întâiu orândui — conform cererii lor — pe Saşi, iar după ei pe «Românii iuţi» şi în rândul din urmă pe viteji Unguri şi Secui. Bătălia cu Ali beg se dădù pe malul Mureşului, unde Saşii cu Românii au omorît foarte mulţi păgâni, cari înconjurând pe voivodul Báthori, rănit în şase locuri, acesta fù scăpat de chiar mâna straşnicului Pavel Kinizsi. Turcii pierdură 30.000 oameni, creştinii 8000, pe când 2000 de Saşi şi Români pieriră în apa Mureşului, din care fură scoşi şi înmormântaţi după bătălie pe câmpul de luptă [1]).

Caracterizează mult timpurile şi lipsa cunoştinţelor istorice exacte, faptul că autorul spune chiar la începutul poemei sale, că bătălia a fost dată în anul 1480, deşi ea a avut loc în ziua de 13 Octomvrie 1479.

Cântecul al doilea citează bine anul bătăliei, ba îi pune chiar şi ziua în titlul său, ceeace se datoreşte poate şi împrejurării că autorul aceluia — diacul Ştefan *Temesvári* învăţătorul din Teleagd — e un ardelean, care trăind în ţară avù de sigur prilej mai bun de a-şi adunà datele necesare pentru lucrarea sa poetică (de 96 foi tipărite) care se cântà pe melodia cântecului Cirus. Cântecul istoric scris la anul 1569 e aproape o transcriere a aceluia de mai sus şi ieşind la lumină tot în Cantionalul lui Heltai [2]) pomeneşte şi de Români, cam în felul cântecului anterior.

IV

Răsboiul ofensiv al Turcilor contrà lumii creştine, din ultimul deceniu al veacului XVI-lea, pe pământul Ungariei, durà dejà de patru ani, când tânărul şi curajosul principe al Ardealului, Sigismund Báthori se hotărî a merge contra lor pentru a înfrânge puterea păgânilor chiar în ţara lor. Această măreaţă hotărîre erà urmarea directă a

[1]) Pekár Károly: Históriás ének a kenyérmezei viadalról 1568-ból. Budapest, 1905. (Különnyomat a Budapesti VII. kerületi áll. fögimnázium 1904/5 évi Értesitöjéböl).

[2]) Cântecul istoric al lui Temesvári apărù ca No. 1 al părţii a IV-a din Cantionalul lui Heltai citat, al cărui unic exemplar (din 1574) se află în Biblioteca Muzeului Ardelean din Cluj; cântecul fiind retipărit în Thaly Kálmán: Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok vol. I. (Pest, 1864), p. 56—84.

politicii sale inaugurate în toamna anului 1594 prin deciziunea dietei din Cluj, când, rupând cu politica Ardealului de pân'atunci, s'a declarat inimic făţiş al sultanului, sub care ţara trăià dejà de peste o jumătate veac, fără ca vreodată să fi suferit de Turci vreo duşmănie sau călcare de hotar mai mare. Báthori a dus campania aceasta din toamna anului 1595 împreună cu Mihai-Vodă Viteazul şi se ştie că sfârşì cu victorioasa înfrângere a lui Sinan paşa şi luarea cetăţii Giurgiului şi a altor forturi. Infrângerea aceasta a făcut mare impresie în lumea apuseană, aşà că pretutindeni apărură aşànumite «avize» şi «relaţiuni» pline de vitejiile şi faptele eroice ale acestor bărbaţi, cari au cutezat să atace pe Turci [1]).

Cea mai bună şi autentică dintre aceste relaţiuni contemporane, dealtfel adeseaori pline de născociri şi exageraţiuni, este «naraţiunea faptelor», scrisă pe latineşte de Ioan *Iacobinus*, notarul oraşului Cluj, care, însoţind pe Báthori, a fost martor ocular al tuturor evenimentelor petrecute în Ţara Românească şi, întors acasă o tipărì în primăvara anului 1596 în oraşul său natal, dedicând-o principelui. Din dedicaţia autorului aflăm că el aveà numai vârsta de 22 ani când îşi scrise lucrarea [2]), care pe urmă a fost retipărită de mai multe ori [3]) şi folosită des şi de Ion Sîrbu, istoricul lui Mihaiu-Vodă Viteazul [4]). Lucrarea lui Iacobinus cuprinzând amănunte istorice interesante, a fost întrebuinţată însă şi de istoricii contemporani, ba chiar şi de doi poeţi (cobzari) unguri, cari, găsind subiectul ei interesant, au compus câte o poemă despre

[1]) Pentru detaliile acestei intreprinderi mă refer la studiul meu cu titlul «Campania creştinilor în contra lui Sinan paşa din 1595» apărut în Memoriile Secţiunii Istorice ale Academiei Române, vol. IV. No. 3

[2]) Data dedicaţiei este Claudiopoli, VIII. Calendarum Aprilis. Anno Domini 1599 adică 25 Martie 1596.

[3]) Cartea lui Iacobinus apărù sub titlu: Brevis enarratio rerum, a Serenissimo Transylvaniae Principe Sigismundo Anno M.D.XCV. gestarum. Authore Ioanne Iacobino, Notario urbis Claudiopolitanae. Claudiopoli, 1596. Unicul exemplar se află în Biblioteca Todoreszku din Budapesta; cărticica a fost însă retipărită de Iacob Bongars în Rerum Hungaricarum Scriptores (Francofurti, 1600), p. 536—547; de Niculae Reusner în Rerum memorabilium in Pannonia... gestarum (Francofurti, 1603), p. 211—227; în Syndromus rerum Turcicarum-Pannonicarum (Francofurti, 1627), p. 211—227 şi, în sfârşit de George Schwandtner în Scriptores Rerum Hungaricarum vol. III. (Viennae, 1768), p. 27—46.

[4]) Lucrarea lui Iacobinus (numită de Sîrbu un panegiric) se află citată de Sîrbu, în cartea sa despre Istoria lui Mihaiu-Vodă Viteazul, vol. I. (Bucureşti, 1904), pe paginile 331, 333/4, 336/341, 344, 346/8, 350 şi 354.

vitejiile săvârşite de persoanele arătate în naraţiunea latinească, cu rime cari erau apte pentru a se puteà cântà la cobză, după obiceiul timpului.

Prima poemă, al cărei autor nu ne este cunoscut, a apărut la anul 1596, tipărită în atelierul tânărului Gáspár Heltai, sub următorul titlu [1]):

Historia, melyben az Felséges Báthori Sigmondnak, erdélyi fejedelemnek 1595 esztendőben való viselt hadai irattattanak meg. /Az kenyérmezei diadalomról való éneknek nótájára, Báthori István és Kinizsi Pál mikoron Ali béket 60.000 magával megverték/. Ad notam Jó Magyar országnak mult állapatjáról/. Nyomtattatott Kolosváratt Helthai Gáspár mühelyében 1596 esztendőben.

Traducerea acestui titlu este:

Istoria, în care s'au scris luptele Maiestăţii Sale principelui Sigismund Báthori săvârşite în anul 1595. A se cântà după cântecul victoriei din Câmpul Pâinii, când Ştefan Báthori şi Pavel Kinizsi bătù oastea de 60.000 a lui Ali beg. /Ad notam: Despre starea veche a bunei Ungarii./

Unicul exemplar al acestei tipărituri se află în Biblioteca Muzeului Ardelean din Cluj, însă nu este complet, având numai primele 7 foi cu siglele coalelor A—B_3. Mai înainte se credeà, că această poemă formează prima ediţie a poemei cu acelaş subiect din anul 1635, însă nu e greu de stabilit că ea este o lucrare independentă [2]), iar o comparaţie bibliografică minuţioasă cu aceasta a doua ne dovedeşte chiar că nu lipseşte mult din ea şi că ne-a rămas mai mult de jumătate dintr'ânsa.

Lucrarea anonimului nostru poet începe cu comemorarea serviciilor credincioase aduse patriei sale de principele Sigismund Báthori, care pornì campania din 1595 cu scopul de a desrobì pe cei ce robiau de mult în mâinile păgânilor. Acì poetul se îndepărtează de Iacobinus, care zice, că principele pornì campania pentru ca să-şi apere oştile ţării sale faţă de Turci. Astfel de deviaţiuni găsim, dealtfel, mai multe în poemă, pricinuite de multe ori şi din cauza rimelor şi lungimea

[1]) Interesându-ne pe noi în acest studiu numai conţinutul cântecelor, ne mărginim a da titlurile tipăriturilor vechi ungureşti într'o transcriere fonetică, păstrând toate caracteristicile stilului, trimiţând pe filologi la operele bibliografice citate, unde vor găsì transcrierile titlurilor copiate literalmente.

[2]) Prima descriere bibliografică exactă a acestei cărţi o avem dela Szabó Károly în Régi Magyar Könyvtár, vol. I, No. 283.

rândurilor, cari l-au influențat în desvoltarea temei sale. Poietul descrie pe urmă expeditia lui George Borbély din primăvara anului 1595 contra Turcilor din Bănat, care s'a sfârșit cu luarea cetăților Boccia, Vărșeț, Făget și Lipova, care a fost cucerită după ce stătuse 44 de ani sub puterea Turcilor păgâni. Amintirea acestor 44 de ani ne dovedește că autorul urmează pe Iacobinus, din care ia și datele privitoare la bătălia dela Călugăreni, în care Sinan pașa avù o oaste de 12.000, iar Mihai-Vodă númai una de 6000 soldați. Intre aceștia fiind și mulți Unguri, Mihai-Vodă îi îndemnă astfel la vitejie:

Legyetek vitézek, engem kövessetek,
Én fejemet elé viszem tü veletek,
Kevély ellenségtől soha ne féljetek,
Az mit csak én tőllem láttok azt tegyétek.
Jobb egy lábig fegyver között elesnünk,
Hogy sem ter geren tul vasat zörgetnünk,
Ha jól vittok gyüzedelmesek leszünk,
Nohát bátorsággal basára menjünk.

Redat în traducere liberă, Mihaiu-Vodă îmbărbătă pe Ungurii săi, ca să fie viteji și să-l urmeze pe dânsul, care bucuros își primejduește capul înainte cu dânșii, numai să n'aibă teamă de dușmanii făloși și să facă ce vor vedeà dela el; căci e mai bine să cadă cu toții cu arma în mână de cât să zuraie lanțurile în țările de peste mare. Așadar să dăm năvală cu curaj asupra pașei — grăì Domnul — și de veți luptà bine, vom fi învingători!

Vorbele acestea în gura lui Mihaiu-Vodă nu sunt lipsite de oarecare originalitate, mai cu seamă că poietul a nimerit (poate pe neștiute) felul și firea Domnului viteaz, gata a-și jertfì vieața în luptă cu păgânul vrăjmaș. Importanța versului citat constă tocmai în aceea, că relevează vitejia lui Mihaiu-Vodă, menționată rareori de contemporani; nu din părtinire unilaterală — precum se crede mai cu seamă de autori români — ci din singurul motiv, că campania acestui an a fost inițiată din partea Vaticanului, care astfel nu se puteà ocupà de schismatici, cum erà Domnul Țării Românești, cu al cărui ajutor duse la bun sfârșit principele Báthori întreprinderea sa pornită cu atâta evlavie.

Din strofele ce mai urmează aflăm că bătălia a ținut de dimineață până seara, când Ungurii obosiți primind în ajutor o ceată de pedestrași de-ai lui Mihaiu-Vodă, au respins pe Turci, cari au fugit cu chin

şi vai. Sinan paşa, voind însă a se răsbunà pe Mihaiu-Vodă, pentru învingerea suferită, la chemarea acestuia principele Báthori pornì cu oastea sa, care se înmulţì cu Secui pe câmpul Bursei, de unde plecă apoi prin trecătoarea dela Bran în Muntenia [1]).

Deacì încolo lipseşte partea a doua a poemei, care se poate însă uşor întregì din poema analoagă a lui Ştefan *Szöllősi*, scrisă deasemenea după cărticica lui Iacobinus şi tipărită la anul 1635 în Cluj, tot în vechea tipografie a lui Heltai, ajunsă acuma din mâna urmaşilor săi în aceea a lui George Abrugyi, care o conduce timp de 30 ani.

Titlul acestei tipărituri de interes românesc este:

Rövid historia, melyben megiratik, Szenán bassának, török császár erejével, Havasalföldének, és Erdély országának pusztitására való kijövetele 1595 esztendőben. És Istennek segitsége által, annak az sok pogánságnak az magyarok által megveretése és szégyen vallása. Annak felette ugyan akkor, Borbély György kapitánságában, Lippa várával egyetemben tizennyolcz váraknak és kastélyoknak az törököktől való megvétele. /Ad notam: Trojanae historiae, etc.

Adică pe româneşte: Istoria scurtă, în care se scrie cum a pornit în anul 1595 Senan paşa cu puterea împăratului turcesc spre nimicirea Munteniei şi a Ardealului şi cum fură bătuţi, păţind ruşine, acei mulţi păgâni de către Unguri cu ajutorul lui Dumnezeu, precum şi cum fură luate dela Turci sub căpitănia lui George Borbély cele 18 cetăţi şi casteluri împreună cu cetatea Lipovei.

Pe frontispiciu se află şi o epigramă latinească de patru rânduri adresată către Báthori, care e interesantă într'atâta, căci în ea principele e intitulat de «Daciacae princeps Sigemundus», urmând apoi numele tipografului, citat mai sus.

Această poemă descrisă întâiaş dată de bibliograful Carol *Szabó*[2]) a fost găsită şi retipărită încă în anul 1844 într'o gazetă ungurească[3]), însă nefolosită deatunci şi până în ziua de astăzi de nimeni.

Poema lui Szöllősi nu este altceva decât o transcriere a prozei lui Iacobinus în nişte versuri greoaie, omiţând adeseaori multe date şi

---

[1]) Un scurt extras al conţinutului acestui cântec se află şi la Dézsi Lajos: Tinódi Sebestyén, p. 202—6.

[2]) In bibliografia Régi Magyar Könyvtár, vol. I, No. 647.

[3]) Scriitorul P. Thewrewk József pomenind de ea în ziarul său de călătorie (Utazásnapló, p. 566 şi 577/8), a retipărit-o în numerile 96 şi 98 din 1844 ale gazetei Hirnök.

amănunte ale autorului sas; cu atât mai uşor, cu cât nefiind contemporan cu evenimentele descrise, nici nu prea simte pierderea acelor amănunte, pricinuită de superficialitatea sa. Aşà de pildă descriind trecerea oastei lui Báthori peste munţi în Muntenia şi istoria cu vulturul care s'a lăsat deasupra cortului principelui, omite a spune că aceasta s'a întâmplat în tabăra dela Rucăr; iar mai pe urmă înşirând oştile lui Báthori, nu le descrie aşà pe larg ca Iacobinus, care menţionează că au existat două armate, una cu steagul de aur de 12.000 călăreţi cu suliţe şi alta tot aşà de mare cu principele, fiind în total 7 armate sau cete.

Urmează apoi descrierea luării cetăţii Târgovişte, a modului cum Sinan paşa fugind deacolo pusese praf de puşcă la temeliile bisericii din Bucureşti, zidită de Alexandru-Vodă, cu gândul ca să o arunce în aer, în momentul când oastea lui Báthori se va găsì în curtea bisericii; precum şi a asaltului cetăţii Giurgiului, de pe insula Dunării, pe care o descrie astfel:

Gyirgyó vára egy szép szigetben vagyon,
Duna vizzel környülvétetvén vagyon,
Utja reá csak az egy hidról vagyon,
Ott nem messze más hid is Dunán vagyon.

Monotonia acestor rânduri şi rime va fi fost micşorată poate prin cântul care urmă melodia «istoriei cetăţii Troia» şi prin rularea destul de vioaie a conţinutului poemei, plină de amănunte cari atrag uşor atenţiunea ascultătorilor. Dintre aceste amănunte menţionăm, că sub zidurile fortului Giurgiu păşind pe podul aceluia şi oastea lui Ştefan Răzvan Domnul Moldovei cu două steaguri, Turcii au sfărâmat iute partea cealaltă a podului cu securile, aşà că în ziua aceea (întâia) nici n'au putut intrà în cetate ai noştri, cari au luat apoi cetatea a doua zi, după ce stătuse 100 de ani în mâna păgânilor. După aceasta, principele Báthori arzând oraşul Giurgiu, se retrase în Ardeal, de unde trimise pe Răzvan-Vodă cu o oaste de 2000 Secui în Moldova, pentru ca să-şi ocupe scaunul părăsit; principele oprindu-se la Braşov, ca să aştepte sosirea din Ţara Românească a generalului său Bocskay, cu care apoi plecă spre Alba-Iulia.

Văzurăm că această poemă nu cuprinde nimic nou afară de amănuntele luate din opera lui Iacobinus. Importanţa ei constă însă în faptul, că evenimentele descrise în ea au impresionat lumea iubitoare de cântece istorice, chiar şi la 40 ani după ce ele trecuseră.

V

Tot evenimente răsboinice însufleţiră peste două decenii şi pe preotul reformat al Ungurilor din comuna Mezőcsávás (Ceauşul de Câmpie) de lângă Târgu-Mureşului, Ioan Baptista *Köröspataki*, când a început să-şi scrie poema despre păţania lui Vasile Lupu-Vodă cu Mateiu-Vodă Basarab şi principele George Rákóczi II.

Titlul acestei tipărituri este următorul:

Lupuj vajdáról való ének. Midőn maga fel-fuvalkodottságában, Havasalföldi Máthé vajdára mentébe, Isten csudálatosképpen megbüntette, és nagy szégyenbe hozta, Máthé vajda és az erdélyi fejedelem által, etc. /Esaiás, 37, 20. Mostan azért Uram, mi Istenünk, szabadits meg minket az ő kezéből, hogy ez földnek minden országi ismérjék meg, hogy egyedül te vagy az Ur./ A Johanne B. Köröspataki, pastor Mezőcsávensis/. Nyomtattatott, 1655. esztendőben.

Acest titlu sună pe româneşte astfel:

Cântec despre Lupul-Vodă, când în îngânfarea sa mergând asupra lui Mateiu-Vodă din Muntenia, Dumnezeu l'a pedepsit minunat şi l-a adus în mare ruşine prin Matei Vodă şi principele Ardealului, etc. Isaia, 37, strofa 20: Şi acum, Iehova, Dumnezeul nostru, mântuie-ne din mâna lui, ca să cunoască toate împărăţiile pământului, că tu eşti Iehova, numai tu singur/. De Ioan B. Köröspataki, preot din Mezőcsávás/. Tipărit în anul 1655.

Un exemplar din acest cântec istoric se păstrează în Biblioteca Muzeului Ardelean din Cluj şi cuprinde 4 foi (format 4⁰) nenumerotate. Unul dintre legătorii vechi ai tipăriturii a tăiat numele oraşului, unde a fost tipărită, însă bibliograful Carol *Szabó* comparând literile cărţii şi mai cu seamă ilustraţiunea xilografică de pe frontispiciu, cum şi hârtia ei, cu alte tipărituri contemporane, a dovedit că a fost tipărită la Lőcse, găsindu-se aceiaş ilustraţie (reprezentând doi călăreţi luptători) pe o carte din Lőcse dela anul 1656 scrisă despre primejdia Troiei [1]). Tipăritura aceasta rară fù pomenită altfel prima oară la anul 1766 de ardeleanul Petru *Bod* [2]), după care a fost citată la

[1]) Régi Magyar Könyvtár, vol. I, No. 902. E interesant altfel, că această xilografie nu este o ilustraţie făcută direct spre acest scop, ci o iniţială Q aplicată acì pe frontispiciu ca potrivită conţinutului cântecului şi pe care am găsit-o chiar pe o carte a tipografiei din Lőcse de la 1620 care conţine istoria viteazului Tholdi Miklós.

[2]) Bod Péter: Magyar Athenas (1766), p. 153.

LVPVJ VAI-
DAROL VALO
ENEK.

Midőn maga fel-fuvalkodotságában, Havasalföldi Máthé Vajdára mentébe, Isten tsudálatos-képpen megbüntetére, és nagy szégyenbe hozta, Mathé Vajda és az Erdélyi Fejedelem, által, &c

Esá: 37 20. *Mostan azért Uram, mi Istenünk szabadits-meg minket az ő kezéből, hogy ez földnek minden Országi ismérjék-meg, hogy egyedül te vagy az Ur.*

à Johan. B. Körös patahi, Pastor Mező. Tsáv:

Nyomtattatott, 1655 esztendőben

TITLUL CÂNTECULUI DESPRE VASILE LUPU-VODĂ

(LŐCSE) 1655

anul 1766 de *Horányi*[1]) şi pe urmă (la anul 1778) de *Benkő*[2]) pentru ca să intre (aproape peste un veac) în prima «istorie a literaturii ungare» a lui Francisc *Toldy*, care însă nu a văzut textul poemei[3]) retipărit de un gazetar la 1870 şi 1876 în două locuri diferite[4]).

Poema lui Köröspataki, de interes român, are 67 strofe de câte patru rânduri şi din ultima strofă aflăm, că a fost scrisă în anul 1653, după ce oştile ungureşti se întorseseră din Moldova, unde fuseseră trimise de către principele Rákóczi.

Opera aceasta poetică începe cu descrierea mergerii oştilor ungureşti în Muntenia, în ajutorul lui Mateiu-Vodă, care erà în gâlceavă cu Vasile Lupul. Principele Rákóczi nu este prezent în persoană, însă îşi trimite cele mai frumoase oşti, cari bătând pe Moldoveni, Vasile Lupu-Vodă fugì din bătălie împreună cu Cazacii, Tătarii şi Ienicerii săi, pe cari nu-i poate adăpostì nici chiar în Iaşi. In bătălie luă parte şi Mateiu-Vodă în fruntea oştirii sale, tăiând mulţi dintre vrăjmaşi, cu cuvintele poetului:

Máthé vajda ütközetben, nyargal elől az seregben, sokat levág ellenségben, fegyvere véres kezében;

— iar generalul moldovean fiind prins, fù dus în cetatea Gherlei (Szamosujvár) la închisoare, unde oftà mult, mai cu seamă după soţia sa.

Vasile Lupul-Vodă «căruia nici numele nu e cinstit, ci plin de mişelie ca şi el»[5]), fù bătut de Dumnezeu pentru lăcomia cu care năpustindu-se

---

[1]) Alexius Horányi: Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum I. (Viennae, 1776), p. 440 unde scrie astfel: Ioannes Köröspataki H. C. Minister, vulgavit Lupuli Moldaviae reguli vicissitudines et infelicem exitum MDCLV. 4-to. In patriis versibus nitor et elegantia.

[2]) Iosephus Benkő: Transsilvania sive magnus Transsilvaniae principatus vol. II (Vindobonae, 1778), p. 399, unde cetim următoarele: Ioannes Köröspataki, ecclesiastes Mező-Tsávásensis, Carmina hungarico expressit casum Lupulii, Wajvodae Moldaviae, qui temerario et fastuoso ausu Matthaeum Transsilvaniae Wajvodam adortus, a Georgio II. Rákóczi Sede pulsus est. A. 1655. 4-to.

[3]) Toldy Ferencz: A magyar költészet története. (Pest, 1867) p. 292.

[4]) Cântecul istoric despre Vasile Lupu fiind uitat cu totul, a fost regăsit şi copiat în anul 1868 de baronul Albert Nyáry în Cluj (Századok, 1870, p. 735) şi pe urmă retipărit sub titlul de «Lupuj vajdáról való ének», de Mátrai Ernő, în ziarul «Reform», 1879, No. 337 (din 18 Noemvrie 1870) şi după aceea verbal (sub pseudonimul de Ompolyi M. Ernő) în revista literară «Figyelő», anul I, (1876), p. 296—300.

[5]) Iată cele două strofe privitoare: Megfizet Isten Lupujnak, mint oly hamis vén latornak, ki ugy örül az prédának, mint az farkas az báránynak. /Neve is nem tisztességes, maga is nem emberséges, hamissággal igen hires, veszszen gonoszul el ő is.

asupra lui Mateiu-Vodă voià să ocupe Muntenia și după aceea Ardealul; însă o păți ca și câinele lui Isop, care dând cu gura după umbra prăzii, rămase cu stomacul gol. Astfel Vasile-Vodă fugind peste Nistru în țara Tătarilor, soția sa căzù în mâna biruitorilor cu toată averea și copiii săi și cu chiar orașul Sucevei, care fù pustiit de ostașii unguri și leși. Cazacii nemiloși, veniți în ajutorul lui Vasile Lupu-Vodă, a pustiit mănăstirile țării, însă intrând în șanțuri, au pierit mulți de foame și de hoiturile și buruenile cu cari se nutreau; aceasta fiind pedeapsa lui Dumnezeu pentru mișelia cu care au venit și au prădat țara pe unde au umblat.

Iată pe scurt conținutul poemei lui Köröspataki despre bătălia dela Finta și despre evenimentele următoare ale campaniei oștilor principelui Rákoczi din Moldova; care abià ne dă câteva amănunte nóui despre întâmplările ce le descrie în poezia cu ceva mai bună decât cele de mai înainte. Obiectul «cântat» acì cu duioșie și ură contra «blestematului» Vasile Lupul, erà expediția lui Rákóczi trimisă în Moldova sub căpitănia lui Ioan Kemény, la începutul lunii Aprilie 1653, care sfârșì cu luarea capitalei Iași (la 3/13 Aprilie) și așezarea în scaun a lui Ștefan George-Vodă[1]) și după aceea cu izgonirea armatei ungare și a protejatului ei Vodă; lucruri, despre cari contemporanul cronicar ungur Ioan *Szalárdi* ne-a păstrat foarte bune date și amănunte, nefolosite încă de istoricii români[2]), afară de Șincai.

Acest cântec scris la 1653 pare a fi circulat în copie și a fi servit de fond și model — cel puțin în privința temei sale — cântecului inedit despre «prăpădenia» lui Lupul-Vodă și vitejia Ungurilor, cum și despre starea victorioasă a Țării Românești, cântec scris «cu voia lui Dumnezeu de un anahoret» într'o petrecere veselă (și poate chiar pentru veselia conmesenilor săi de petrecere) în anul 1645 precum ne o spune însuș autorul — după moda timpului — în ultima strofă a poemei sale.

---

[1]) Vezi despre aceasta cele scrise de Alexandru Szilágyi în Erdélyi országgyülési emlékek, vol. XI. (Budapest, 1886), p. 30 și în Erdély és az északkeleti háboru, vol. I. (Budapest, 1890), p. 246—254, precum și Ioan Sîrbu: Mateiu-Vodă Basarabăs auswärtige Beziehungen (Leipzig, 1899), p. 327—8.

[2]) Szalárdi János siralmas magyar krónikája (Pest, 1853), p. 271—7. Nu le-a folosit nici măcar Sîrbu, care altfel, în studiul său citat mai sus, a întrebuințat multe izvoare unguреști. Cfr. și însemnările anonimului sas din Brașov, în Trauschenfels: Deutsche Fundgruben p. 342—3.

Titlul original al poemei citate este:

Lupulj vajdának romlásáról és vitéz magyaroknak s Havasel földének nyertes állapatjakról való ének. Isten engedelméből egy anachoreta által.

Acest cântec se află într'un volum de miscelaneal bibliotecii baronului Ştefan *Apor* din Abuş (Abosfalva) din judeţul Târnava-Mică, unde fu descoperit (la anul 1906) de profesorul clujan Ludovic *Kelemen*, căruia îi datoresc copia sa.

Cântecul recită tot ce autorul a aflat în cântecul de mai sus al preotului Köröspataki, până şi pasajul, că Vasile Lupul a vrut să devie Domn peste amândouă ţări româneşti şi peste vitejii Unguri — se înţelege — din Ardeal. Dar că autorul s'a servit într'adevăr de acest text ni-o dovedeşte: metafora cu «barba nevopsită» a lui Lupul-Vodă şi împrejurarea, că găsim în legătură cu «căderea» lui Vasile Lupul-Vodă descrisă, aluziunea la păţania câinelui lui Isop, pe care o formulează astfel:

Lupulj most ugy jára, mint Esopus ebe,
Koncz árnyékához kapa:
Két felé tekéntvén, az ki volt elveszté,
Semmi nélkült marada.

Autorul având însă dorul şi ambiţiunea de a-şi întregì datele aflate în modelul său, ne dă şi câteva amănunte noui, pe cari le relevăm în următoarele: că Ungurii câştigară 18 steaguri în bătălia cu Lupul; că hătmanul său, căzut în mâna principelui Rákóczi murì ca prizonier «în fiare», iar când Lupul fugì în Ţara Cazacilor, lăsă în locul său întru apărarea oraşului Suceava şi a Moldovei ca «gubernator» pe ginerele său Timuş, însă acesta fu omorît de o ghiulea de tun, pe când zăceà beat în pat; după care Cazacii încetară a mai ocărî pe ostaşii unguri, pentrucă aceştia atât dimineaţa, cât şi seara invocau numele lui Hristos în tabără, şi aceasta cu atât mai puţin, că Cazacii isprăvind prada făcută în Suceava, cum şi carnea de cal, mâncată chiar şi nesărată, ajunseseră să flămânzească, aşà că mâncau până şi rădăcina socului.

Caracteristic sunt şi următoarele aserţiuni ale cântecului şi anume: 1) că Mateiu-Vodă Basarab la intrarea în bătălie se rugă astfel cu sufletul lui mâhnit creatorului: Oh Doamne, Dumnezeule, întruparea cuvântului, care locueşti în ceruri! Numai în tine am încredere, izvor de viaţă. Nu mă lăsa în cauza mea dreaptă; 2) că Lupul-Vodă

la fugirea sa la Cazaci și-a uitat să-și vopsească barba în graba care a avut-o; iar 3) că Cazacii bătuți și înfricoșați, după moartea hatmanului lor cerură pace în numele marelui Dumnezeu, dela Unguri «cari se luptau ca niște lei cu paloșul strălucitor» pentru ca Cazacii să nu piară cu toții de arme și foamete.

Cântecul schițat în cele de mai sus, nu e lipsit de frumusețe poetice, mai cu seamă că în prima strofă întroducătoare autorul spune că nu a mai văzut o țară mai minunată ca Ardealul, care e cea mai frumoasă dintre toate țările creștine române și anume cu cuvintele originalului astfel:

Gyönyőrüségesbet föld kerekségében nem találtam éltemben,
Mint keresztyénség közt is az olá ország közt adott Isten Erdélyben [1]).

Ca operă poetică poema nu are valoare mare, iar după stilul și limba ei pare a fi scrisă de un Secui [2]). Deoarece însă autorul se numește anahoret, ceeace înseamnă un călugăr ortodox convertit la catolicism, nu e lipsită de oarecare temeiu supoziția prietenului meu Kelemen, cum că anahoretul nostru ar fi celebrul franciscan P. Ioan *Kájoni*, care ca «Valah» precum se numește într'una din melodiile sale, se trage din Leghia (de lângă Cluj) și erà contemporan evenimentelor descrise în cântecul inedit. Obiecțiunea mea față de această presupunere ingenioasă ar fi însă, că: 1) stilul cântecului e prea secuesc și că 2) Kájoni ne-a lăsat melodii cu texte ungurești mai scurte, cari sunt toate mai bune ca acestea.

Interesant e dealtfel că campania Ungurilor împotriva lui Vasile Lupul a fost descrisă și de un al treilea poet ocazional, a cărui lucrare e mai mare și mai vioaie decât cea de mai sus, pe care însă pare că o cunoșteà. Tipăritura aceasta e fragmentară, căci scoasă în anul 1880 de istoricul ardelean Iosif *Koncz* dintr'o scoarță de carte veche, s'a găsit numai 7 foi din ea și au fost dăruite bibliotecii liceului ungar al reformaților din Târgu-Mureș. Tipăriturii îi lipsește însă frontispiciul și astfel nu-i cunoaștem autorul. Acest lucru e regretabil, căci lucrarea e mai poetică decât a lui Köröspataki, plină de descrieri lirice și expresiuni luate din proverbe și zicători și chiar stilul și limba ei e mai bun.

[1]) Scris greșit în original: mind.

[2]) Cântecul inedit descris acì întâia oară are 24 strofe de câte 6 rânduri cu o ritmică foarte slabă.

Din această poemă ne-a rămas partea mijlocie cu 98 de strofe de câte 4 rânduri, din cari culegem următoarele amănunte noui, pe cari autorul, fără îndoeală le-a adunat dela ostaşi cari au luat parte în această campanie a oştirii principelui Ardealului.

Autorul ajungând cu descrierea la încăerarea oştilor lui Vasile Lupu cu acele ale lui Mateiu-Basarab, spune că oastea aceasta a lui a fost mai mică, dar curajul Domnului mai mare, deoarece Dumnezeu erà cu el, iar Mateiu-Vodă sărind cu calul înaintea oamenilor săi, îi îmbărbătă şi îi sfătuì cum să se poarte. Dealtfel, Mateiu îşi ţinù în bătălie şi trăsura cu şase cai, plină cu scumpeturile sale, iar când boierii îl sfătuiau ca să trimeaţă trăsura cu bogăţiile sale primejduite astfel, îndărăt, Vodă nu le urmă sfatul, zicând: 1) că n'are frică; 2) că este Vodă şi are cheltueală destulă şi 3) că de s'ar întâmplà să piară în bătălie, nu vrea cu moartea sa să se prăbuşească şi Domnia sa în pulbere. Dumnezeu arătându-şi milostenia lui Mateiu-Vodă, acesta învinse oastea lui Vasile Lupu, cu toate că cel din urmă erà ajutat de ginerele său, hătmanul Timuş, care însă a fost lovit în pântece de o ghiulea de 10 funţi, în patul său din cort, aşà că a murit pe loc şi corpul lui a fost dus în cetate (la Suceava) după care întâmplare Leşii îşi aleseră un nou hătman, însă suferiră şi sub acela foarte mult de foame, aşà că murind mulţi din ei, au umplut de tot şanţul pârâului Bahluiul, unde zăceau pitiţi.

Intr'una din năvălirile cari se repetau zilnic, «un viteaz ardelean învăţat» prinzând pe marele hătman al lui Vasile Lupu, îi smulse toate hainele şi scumpeturile şi l-a condus numai în cămaşă şi izmene, pe o şea proastă în faţa lui Ştefan-Vodă, cum spune poietul:

Vitték Stephan eleiben,
Egy lábravalóban s ingben,
Iszszonyu ketelenségben,
Ültették kopott nyeregben.

Domnul însă privindu-şi propria cinste şi neluând în seamă vinovăţia lui, îl învelì cu una din mantalele sale. După aceasta i s'au legat picioarele sub burta calului şi astfel fù dus «pe un cal prost de poştă» prin trecătoarea Oituzului, în faţa principelui Rákóczi, care ordonă să fie închis în temniţele din Gherla. Acì i s'au pus pe urmă feare pe picioare şi cu toate că i se gătià bine la bucătărie, erà foarte mâhnit şi nu mâncà bine. Dar tot aşà se simţià şi Doamna lui Vasile Lupul,

neavând odihnă nici în somn, din pricina lăcomiei Cazacilor, cari într'una îi cereau prețul cailor prăpădîți în bătălie, adică, cu cuvintele poietului:

Lupuj vajdáné buskodik
Éjjel is ébren aluszik,
Kozákoktól nem nyughatik
Holt lovoknak árát kérik.

Rău îi mergeà însă și lui Vasile Lupu, care «pribegind cu rușine», trecù apa Nistrului și fugì la hanul Tătarilor, unde — după svonul sosit — fù prins și pus într'o odaie întunecoasă, cu feare la picioare, de unde neputând ieșì, se gândià mereu cum va fi oare tratată soția sa de Ștefan-Vodă și ce se va alege de fiii săi, cari acum nu-l vor mai urmà în scaunul Moldovei [1]).

Acì sfârșește fragmentul acestui cântec, care ne-a păstrat amănuntele interesante și în parte noui, de mai sus. Aceste amănunte nu se prea pot comparà de pildă cu acele detailate ale lui Miron Costin, să nu uităm, însă că ele fură culese dela simplii ostași întorși din Moldova și prezentate într'o poemă tipărită, ce se cântà cu plăcere prin Ardeal lumii, care erà obișnuită să asculte atari lucruri instructive, scrise în versuri.
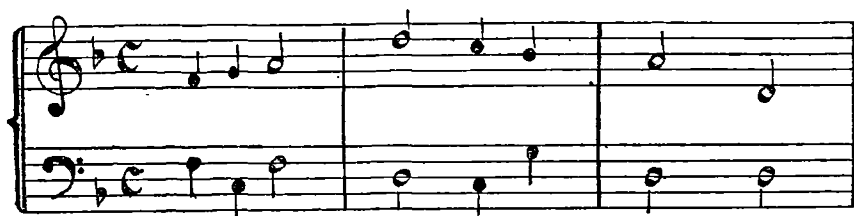
De altfel faptul duios neobișnuit și tragico-comic, că o Voivodeasă — de seama soției lui Vasile Lupul — să cază în robia unui slujbaș al ei, cum erà Logofătul Ștefan George, devenit acum Vodă, a impresionat așà de mult lumea compătimitoare, că cazul s'a cântat și într'un cântec separat, care ne-a fost păstrat de contemporanul călugăr franciscan Ioan *Kájoni* în forma sa originală precum îl prezentăm alăturat [2]) pe contrafoliu.
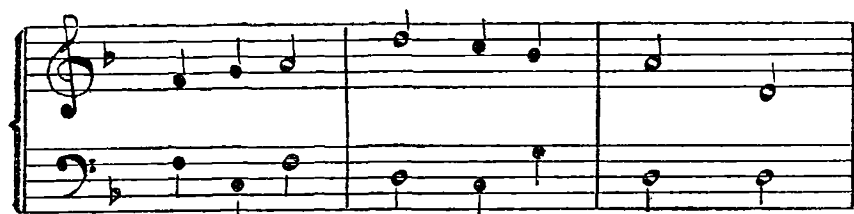
Poietul nostru din Ceaușul de Câmpie, Ioan *Köröspataki* făcù dealtmintrelea peste doi ani și o altă poemă despre isprăvile celeilalte
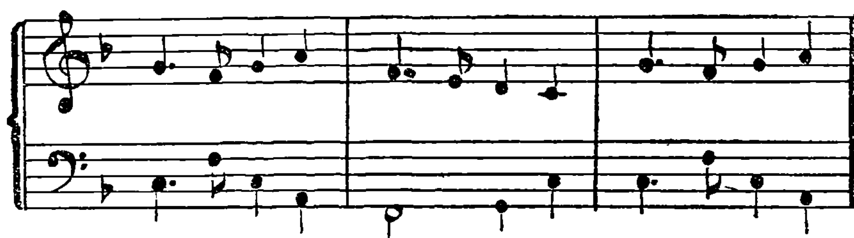
[1]) Koncz József: Lupuj vajdáról ismeretlen XVII. századi magyar ének; Magyar Könyvszemle, 1880, p. 284—297, retipărind întregul text al fragmentului aflat de dânsul.

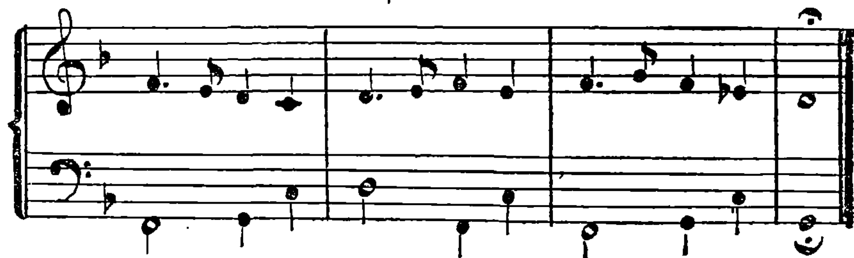
[2]) Cântecul a fost publicat întâia oară transcris greșit de Dr. Fabó Bertalan, în cartea sa: A magyar népdal zenei fejlődése (Budapest, 1908), p. 209, iar descifrat exact, cu mare dibăcie, de către regretatul Seprődi János, în Irodalomtörténeti Közlemények 1909 p. 395—6. Tot acì se reproduc (pe p. 387—8) din «Codicele Kájoni» notele a două «dansuri românești» cari sunt cele mai vechi monumente de muzică românească lumească, despre cari voiu tratà aiurea.

LUPUL VAJDÁNÉ ÉNEKE

CÂNTEC DESPRE DOAMNA LUI VASILE LUPU

(DIN CODICELE FRANCISCANULUI ROMÂN P. IOAN KÁJONI)

oști ungare, conduse de principele George Rákóczi II, în vara anului 1655 în ajutorul lui Constantin Basarabă (Cârnul), cu următorul titlu:

Az havasföldi harczról való historia, ez havasalföldi ének, melyet nem régen szerzének. Magyarok emberkedének, ellenséget megverének, Istentől segitteték. /Prov. 21, v. 31: Az ló elkészittetik az ütközetnek napjára, de az Uré a megtartás. /Author Joannes B. Köröspataki, minister Mező-Csávásiensis/. Nyomtattatott M.DC.LVI. esztendőben.

Adică pe românește:

Cântec din Muntenia, care cuprinde istoria răsboiului din Muntenia, în care Ungurii au luptat omenește, bătând pe dușmani, ajutați fiind de Dumnezeu. /Prov. 21, versul 31: Calul poate fi cât de bine pregătit pentru ziua de luptă, dară biruința vine dela Iehova/. De autorul Ioan B. Köröspataki, preot din Mező-Csávás/. Tipărit în anul 1656.

Această carte de format mic 8⁰ a fost scoasă în anul 1876 din scoarța unei cărți a Muzeului Național Ungar, însă ne-a rămas din ea numai patru fețe, adică aceea, care poartă titlul și ultima foaie a cărții, precum și două foi dela mijloc signate A_4 și A_5, așà că o putem folosì destul de bine [1]. Strofele existente ne păstrează multe amănunte despre bătălia dela Șoplea din valea Teleajenului, iar din ultima strofă a poemei istorice, ce trebuià să se cânte pe melodia unui cântec vechiu bisericesc (Várom Uram Isten fejemre) aflăm că aceea a fost scrisă după expunerile vitejilor înapoiați din bătălie, pentru pofta și în cinstea unui boier și sfetnic mare al principelui — de sigur unul, care a luat parte în această campanie din Țara Românească, despre care voia să auză din când în când cântându-se.

Cântecul începe cu plângerea autorului asupra morții lui Mateiu-Vodă Basarab, care în vieața sa — recită poietul — erà ca și o cetate tare, pe lângă care cu greu intrau Turcii și Tătarii, nici în Țara Românească nu s'ar fi auzit acuma atâta plânset, dacă n'ar fi murit, după moartea căruia s'a răsculat seimenii, jefuind țara.

[1]) Régi Magyar Könyvtár, vol. I, No. 1037. Cfr. Magyar Könyvszemle 1876 p. 319—320 și 1878 p. 273 precum și p. 299—300 pe cari fragmentul a fost retipărit de Fraknói Vilmos.

Partea aceasta introductivă sună astfel:

Máthé Vajda meg-holt, országunknak nagy kár,
A' mi szerencsénkre élne ne bánnók bár,
Mert a' meddig éle volt ollyan mint végvár,
Nem jöhetett reánk könnyen török tatár.
Havasalföldében sem lett volna szorulás,
Nem hallatott volna annyi sirás rivás,
Sem pedig másoktól sok el-huzás vonás,
Az miolta meg-holt nem támadt ollyan más.

Lipsind partea întâia, care cuprindeà descrierea trecerii oastei principelui Rákóczi în Muntenia, ne găsim deodată în fața momentului, când seimenii au început să bată cu tunuri tabăra ungurească, din care cauză ostașii au sărit în picioare și punându-și însuș principele armatura sa, cu mâneci de fier și coiful, au intrat în bătaie. In primul atac oastea ardeleană fù împinsă spre apă, dar pedestrașii cu cavaleria nemțească dând năvală au învins pe inimici, urmărindu-i până la Ploești.

In descrierea acestei învingeri, e interesant că poietul consacră fiecărui căpitan câte o strofă, așà că aflăm din ele numele tuturor conducătorilor, cari au luat parte la această expediție, cu toate că modul autorului de a-și făurì rândurile nu i-a permis de a pune și numele de botez al lor, dealtfel la cei mai mulți bine cunoscut din istorie. Incepând cu Ioan Kemény, care erà mai mare peste toată armata ungurească, poietul nostru trece la (Clemente) Mikes cu care venì (Acațiu) Barcsai, căpitanul (Ioan) Boros cu un alt Boros de numele său, un Gellyén și bătrânul Bánházi, care neputând luptà cu propriile mâini, încurajà vitejii cu «limba» și vorba; un Kovács, care nu crutà pe cine prindeà, un Jármai și Szilágyi, care luptà fără crutare, cum și un Harsányi în capul haiducilor; pe când tunarii nemți erau conduși de căpitanul (Andrei) Gaudi, iar călărașii de căpitanul Mansfeld (scris Maxfel) care tăià tabăra seimenilor în două.

Armata ungurească a principelui trecù apa Teleajenului, iar când după biruință, principele își luă rămas bun dela Domnii români, în ajutorul cărora venise în țară în persoană, nici unul nu-și putù reține lacrămile, după ce principele Rákóczi le ură ca Ștefan-Vodă să-și țină țara Moldovei cu pace, iar Constantin-Vodă să trăească fericit în Muntenia.

Comparând aceste amănunte cu datele istorice, știm că principele Rákóczi ordonă nemeșilor și Secuilor în ziua de 7 Iunie 1655 să se adune în tabără și ținând revistă la 12 Iunie asupra oastei sale de 30.000, adunate la Sighișoara, o pornì cu căpitanul Clemente Mikes, iar peste puțin trecù și el în Țara Românească pe la trecătoarea Buzăului [1]) și când ajunseră în valea Teleajenului, bătălia cu căpitanul seimenilor Hrizea se dădù în 27 Iunie [2]); după care principele zăbovind aproape trei săptămâni în țară, la sfârșitul lunii Iulie intră iarăș în capitala sa Alba-Iulia, salutat de autorități ca triumfător și primit cu salvele tunurilor cetății [3]).

VI

E cunoscut că principele George Rákóczi II având ambițiunea să-și cucerească coroana polonă, ca altădată Ștefan Báthori, care a devenit regele Poloniei, pornì în vara anului 1657 o campanie în Polonia, care însă avù un sfârșit sinistru. Turcii, voind să se răsbune asupra lui pentru mișcarea făcută fără vestirea sultanului, în toamna anului 1658 intrară în Ardeal împreună cu vasalii lor, Domnii Munteniei și Moldovei, devastând țara fără milă. Năvălirile Turcilor, pân'acum necunoscute în Ardeal, deveniră deacì înainte mai tot așà de dese ca și în țările române. Aceste lucruri întristară pe mulți dintre patrioți și oameni de seamă, iar unul dintre curtenii principelui, Cristof *Pasko*, care fusese trimis de multe ori în solie la Domnii români și la Constantinopol și aveà și talentul de a scrie, în anul (mai liniștit) 1662, a hotărît să descrie faptele petrecute și văzute de dânsul, într'o poemă, care apărù peste un an, într'o ediție de 49 pagini.

Titlul acestei compuneri poetice, mai lungi și mai bune decât toate cele trecute de noi în revistă, este următorul:

---

[1]) Erdélyi országgyülési emlékek, vol. XI, p. 37 și 225.

[2]) Descrierea anonimă germană a campaniei muntene din anul 1655 a principelui George Rákóczi II. aflată de d-l Iorga în Muzeul Național Ungar din Budapesta și publicată în Studii și documente IV, p. 126—9, este lucrarea preotului săsesc David Herman (mort la 1682) și publicată dejà de mult în gazeta «Blätter für Geist, Gemüt und Vaterland» din anul 1840, p. 213—6.

[3]) Cfr. și descrierea campaniei principelui Rákóczi de Szilágyi Sándor: II. Rákóczi György (Budapest, 1891), p. 117—126 și Iorga în întroducerea volumului IV din Studii și documente, p. 240—271 a prefeței; iar ca însemnare contemporană Szalárdi, p. 279—288.

A' Nemes, és régenten hires Erdély Országának keserves és szomoru pusztitásáról irt siralom, Mellyet 1658, 9 és 60, esztendőkben az igaz Isten isméretin kivül való pogány tatár hám, sok koborló kozáksággal, s Erdély végső romlására régen igyekező török nemzettel, havasalföldi és moldvai sok kurtány hadakkal kegyetlenül minden irgalmasság nelkül el-követtenek, ezek után történt változásit Erdélynek rövideden megmondja, Rákóczi György a' törökkel tött két harczaival, egynehány váraknak Erdélytül el-esésekkel eggyütt, végtére ama dicsiretes nagy emlékezetü szép Váradnak kegyetlen viadalok által lött pogány kézbe való esését irja le, édes hazáján s nemzetén szivesen szánakozó Bihar vármegyebéli Nemzetes székelyhidi Pasko Christoph, a' mint láthatta s' tudhatta, igazán szinezés nélkül, meg ennyi változásokban meg maradt kevés magyar nemzetnek emlékezetire. /Nyomattatott M.DC.CLXIII. esztendőben.

E de prisos a traduce acest lung titlu al cărții, care ne dă aproape tot conținutul ei, adică descrierea blestemățiilor săvârșite în Ardeal de Turci, Tătari, Cazaci, curteni munteni și moldoveni, veniți cu ei între anii 1658—60 dearândul, în urma cărora s'a pierdut și cetatea Oradea din Bihor, de unde se trăgeà și autorul, care descrie lucrurile văzute și suferite «fără nici o schimbare» de milă față de neamul său umilit, întru amintirea sa.

Cărticica a fost tipărită (după cercetările lui Carol Szabó) la Sibiiu și scrisă în anul 1662, cântându-se poema după cântecul istoriei lui Apoloniu. Din această compoziție poetică ne-au rămas trei exemplare, dintre cari unul frumos aparține Bibliotecii Muzeului Ardelean din Cluj [1]).

Autorul acestui cântec istoric descrie felul cum au intrat Turcii (în toamna anului 1658) în Ardeal și devastând Alba-Iulia, hanul Tătarilor împreună cu voievozii moldo-români și pașa din Silistra, luând cu asalt orașul Aiud, l-au ars, însă apărătorii din cetate făcând multe stricăciuni în oștile Domnilor români, au trebuit să plece după șase zile de sub zidurile ei, pustiind toată țara până către Cluj. Deacolo trecând pe la Inău cu robii luați în număr de 85.000, Turcii numiră pe Acațiu Barcsai de principe și pașa Hagi Mustafa însoțindu-l până la Sighișoara, Barcsai fù întărit și de ordinele adunate în dieta țării. Astfel Transilvania se pomenì că are doi principi deodată, pe Barcsai

[1]) Régi Magyar Könyvtár, vol. I, No. 1007.

în Ardeal și pe principele legitim George Rákóczi în părțile așà numite anexate ale țării, la Sătmar, unde se retrăsese de teama Turcilor. Auzind însă de intrarea lor cu rivalul său Barcsai, în ajutorul căruia sosiră și oștile pașei Seidi Amhet, Rákóczi venì și el pe la cetatea Deva cu oștirile sale adunate în pripă și intrând în țară pe la trecătoarea Porții de fier din ținutul Hunedoarei, se întâlnì cu oastea rivalului său patronat de Turci *pe locul ruinelor vechiului oraș Traiana* și după ce anticul oraș căzù tocmai între cele două oști beligerante, ne putem închipuì — zice autorul — cât au suferit acele ruine de bătaia tunurilor ambelor părți.

Din toată poema autorului ne interesează această singură observație, pentru care am ținut să reproducem pe larg toată istoria (dealtfel bine cunoscută) a rivalizării celor doi principi, deveniți amândoi victime mortale ale politicii turcești și ale împrejurărilor triste ale timpului,

Observația autorului despre existența ruinelor cetății Sarmisegetuza. indicată cu numele de «Traiana» și citată de el exact de două ori, merită o specială atențiune, din două puncte de vedere: 1) pentru că ne arată interesul poietului, rar în această epocă, pentru atari lucruri, și al 2) pentru că ne impune datoria de a stabilì izvorul cunoștinței sale despre existența vechei cetăți daco-romane.

N'avem însemnări directe despre cadrul de studiu al lui Cristof *Pasko*, căruia îi datorim această prețioasă informație despre numele de «Traiana», care iată că există în Ardeal încă și în a doua jumătate a veacului al XVII. Dar vedem din poema lui, că erà om cu învățătură deosebită și trebuie să admitem, că cunoștea cartea din anul 1593 a renumitului umanist ungur Ștefan *Szamosközi* (Zamosius) despre monumentele romane din Ardeal, în care ne descrie și vorbește și de Ulpia Traiana, numită pe vremuri (după Romani) cu termen slavon pe românește Grădiște, ceeace înseamnă loc cu cetate, iar pe ungurește în acelaș fel: Várhely[1]. Tot așà numește Szamosközi locul Grădiștei și în istoria sa ardeleană (pe atunci cunoscută numai în manuscris) unde descrie pe

[1]) Stephanus Zamosius: Analecta lapidum vetustorum et nonnullarum in Dacia antiquitatum. Patavii, 1593. Ediția II. Apud haeredes Andreae Wecheli. Francofurti ad Moenum, 1598, unde pe fol. 14 cetim: A Traiano, qui eam regionem in provinciaformam redegit, dicta est Ulpia Traiana metropolis Dacia, quae antea Sarmiz Aegethusa dicebatur... Nunc ad eius rudera viculus est Valachorum Gradistia. Ruinae ipsae vocantur ab accolis Varhel, id est, arcis locus, nec proinde aliae ruinae, corrupto ex Decebalo nomine Veczel appellatae.

larg ruinele rămase şi studiate de el însuşi[1]); manuscris folosit probabil şi de poetul nostru, care însă omite numele secundar de Ulpia, poate din motive poetice, fiind poate împiedecat de lungimea silabelor de a zice şi scrie pe deplin Ulpia Traiana.

VII

Cu cartea de mai sus şi dela mijlocul jumătăţii a doua a veacului XVII dispare cu încetul cultul cântecelor istorice. Boierii ţineau şi mai departe «slugi cântăreţi» ca să le cânte la mese de întâmplări vechi frumoase ori de amor. Dar acestea erau numai reminiscenţe sau imitaţii acompaniate cel mult de câte un fluier turcesc ori o tobă sgomotoasă[2]), nu cântece de cobzari, cari se împuţinară cu schimbarea traiului şi a vieţii, cu venirea altor mode şi obiceiuri. Astfel dispărù un tip original al vechei societăţi ungare şi totdeodată o artă specială, iubită şi favorizată veacuri întregi; artă care comemorà — în lipsa gazetelor — evenimentele de toate zilele, faptele eroilor naţionali şi întreţineà iubirea de patrie în generaţiunile cari treceau şi petreceau, ascultând cântece, cari le desveleau trecutul, le menţineau tradiţii măreţe şi legende încântătoare, în van de cercetat prin cărţi sau documente.

Locul cântecelor istorice narative îl ocupă acum cântecele populare, nişte cântece triste de răsboiu, cari nasc în timpuri grele, fără să se ştie cum şi se cântă la un fel de clarinet sau bucium (tárogató) de ostaşii lui Thököly şi Rákóczi, pline de amărăciune contra Nemţilor asupritori şi nesuferiţi, cari s'au năpustit peste ţară şi au jefuit lumea pe unde treceau.

Cultul trecutului trăeşte însă şi mai departe, mai cu seamă la oamenii cu carte, la boieri cari se ocupau bucuros cu literatura, ca să le treacă vremea sau la cărturarii dibaci să facă poezii. Aşà se desvoltă pe nesimţite un nou soiu al poveştilor istorice, scrise în versuri, cari nu se mai cântă la petreceri, dar se cetesc în timpuri de restrişte şi trec din mână în mână prin curţile nobilimii ori cu prilejul întrunirilor ei

[1]) Descrierea aceasta a ruinelor dela Sarmisegetuza făcută de Szamosközi în anul 1603 se află în ediţiunea istoriei sale, vol. III. (Budapest, 1877), p. 81 şi 280—1 (din vol. XXIX al colecţiunii Monumenta Hungariae Historica. Scriptores) pe cât ştiu, n'a fost pân'acum folosită de arheologii români.

[2]) După însemnarea lui Petru Apor în Metamorphosis Transylvaniae, scrisă la 1736, în vârstă de 60 ani. (Pest, 1863), p. 330.

obişnuite, când se strângeau la diete, ţinând viu sentimentul patriotic şi interesul pentru lucrurile însemnate ale trecutului.

Aceste poveşti istorice contribuiră mult la lăţirea gustului cetitului şi a cunoştinţelor istorice, însă obiectul lor e curat naţional şi nu cuprinde amănunte privitoare la Români. Tocmai pe la sfârşitul veacului al XVIII-lea aflăm ceva de relevat, întâlnindu-se o cronică în versuri despre revoluţiunea lui Horia din anul 1784 scrisă de un funcţionar contemporan din Cluj, încă la 22 Decemvrie 1784, pe baza ştirilor şi expunerilor sinistre — şi adesea exagerate — auzite dela refugiaţi dinaintea oamenilor răsculaţi ai lui Horia, ori dela autorităţile oficiale, pe cari el avù prilej să le consulte. Autorul acestei povestiri istorice (scrise în alexandrine de câte patru rânduri) e Samuil M. *Bölöni*, fost «agent» la cancelaria aulică ardeleană din Viena şi în urmă profesor de limba ungară în Colegiul Theresianum deacolo. Lucrarea sa dealtfel, e de mică valoare poetică, descriind însă zi cu zi evenimentele şi în special jafurile şi nelegiuirile comise de oamenii revoltaţi, ne dă amănunte cari întregesc în multe locuri detaliile acestei răscoale, pe cari un viitor istoric al ei le va folosì cu bun succes; dat fiind că istoria amănunţită şi pragmatică a revoluţiunii nu o posedăm încă, nici chiar după cartea lui N. Densuşianu [1]).

Urmând cursul acestei poeme, aflăm din întroducere, că Horia Florea erà de statură mică, aveà un picior mai scurt şi răsculând pe oamenii săi contra Ungurilor, adună 7000 de ţărani, cari făcură jurământ în Păltiniş că vor şterge pe Unguri de pe faţa pământului sau că îi vor boteză Români şi că amăgì poporul, cusându-şi o cruce de aur cu o stea pe căciulă, zicând că e trimis de împăratul Iosif. Tovarăşii lui Horia fură Ioan Cloşca, George Crişean (numit Dsurs) şi Horia, tânărul, precum şi unul cu numele de Márczi Samu, care pare a fi fost vreun ungur (renegat), călărind cu «faţa învelită», pe roibul său. Cloşca adună poporul din 15 sate, iar Horia acela din 7 sate, cu care porniră în 2 Noemvrie 1784 din Curechiu, unde omorîră pe cei doi «solgăbirăi» unguri şi ajungând în puţine zile până jos la Deva, fură bătuţi acolo de soldaţi şi de nobilimea care s'a adunat pentru apărarea ei proprie.

[1]) Monografia cea mai mare este aceea a lui Niculae Densuşianu: Revoluţiunea lui Horia în Transilvania şi Ungaria, 1784—1785. (Bucureşti, 1884), care cu toate că e «scrisă pe baza documentelor oficiale» şi are 519 pagini, e fragmentară şi în multe privinţi neîndestulătoare.

Omitem aci reproducerea cruzimilor revoluționarilor și descrierea felului cum ei omorau pe neaoșii, preoții unguri, pe cari îi târau afară din biserici, împreună cu lumea care se adăpostise acolo, batjocorind femei și fete pe unde umblau, arzând și devastând tot ce le cădeà sub mână, săvârșind fărădelegi îngrozitoare, cunoscute în parte dejà din alte izvoare și cari se pot ușor completà din această poemă, care înșiră până și numele și numărul jertfelor din fiecare sat, cutreerat de «poporul amăgit» cu gândul și deviza avută, că omorînd pe proprietarii unguri vor intrà Românii în posesiunea moșiilor acelora.

Autorul poveștii istorice, descriind toate acestea cu deamănuntul, ne lasă date bune și de vitejia Ungurilor surprinși și nepregătiți la revolta iobagilor lor. Așà de pildă, perceptorul de stat Kállai din Ribița nevoind a predà banii vistieriei, omoară nouă inși până ce căzù și el mort, iar când poporul din Țelna a dat peste nobilime, un stegar husar cu patru viteji ai săi fugărì vreo 500 dintre țărani, omorînd mulți din ei. Povestea sfârșește cu descrierea devastărilor din ziua de 11 Noemvrie din Galda, după care Horia se pregătià să intre și pe teritoriul comitatului Cojocna, unde însă îl așteptà comandantul suprem contele Ioan Csáki, gata să-l înfrâne și să pună capăt sălbătăcimilor fără nici un sens ale oamenilor săi înfuriați, întru apărarea patriei sale și «a bunului său împărat», numele căruia fusese uzurpat de Horia [1]).

Altfel avem și o poemă de 10 versuri scrisă drept «epitaf» despre George Crișan, care s'a sugrumat cu sfoară în temnița dela Alba-Iulia, înainte de a fi fost judecat cu cei doi tovarăși ai săi [2]) și e interesant, că poeme simile despre Horia se mai află și altele prin colecțiunile ungare publice și particulare [3]). Tot asemenea se mai găsesc ici-colea

---

[1]) Povestea istorică cu titlul de «Sok nemes erdélyországi urak s magyarok romlásának keserves gyásza» a fost publicată ca fragment și fără cunoașterea autorului ei, de Ștefan Szilágyi în revista istorică din Budapesta «Hazánk», vol. III. (Budapest, 1885), p. 425—441, făcând observația, că partea a doua a manuscrisului lipsește Un alt scriitor (Coloman Dékáni) însă publică peste 22 ani sub titlul de «Egykorú vers a Hóra-lázadásról» întreaga poemă, după un alt exemplar care ne păstră și numele autorului, dar Dékáni neavând cunoștință de edițiunea ei citată mai sus, o tipărì ca necunoscută în analele societății istorice-arheologice din Deva; A Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat 1907-iki XVII. Évkönyve, p. 93—124.

[2]) Publicată în revista citată «Hazánk», vol. II. (Budapest, 1884), p. 390—1.

[3]) Editorul epitafului de mai sus (Samuil Borbély) observă, că posedă 9 poeme contemporane despre cruzimele lui Horia, dintre cari două sunt scrise românește; ibidem, p. 390.

rezlățite și alte poeme ungurești descriind evenimente mai noui în legătură cu Românii. Acestea însă ies din cadrul limitat al memoriului de față, în care am dorit să studiem amănuntele istorice ale *cântecelor istorice vechi*, cari întregesc în multe locuri cunoștințele de pân'acum ale literaturii și istoriografiei române; dându-ne în acelaș timp — chiar și după aprecierea d-lui Sextil Pușcariu — o idee destul de clară despre felul cum s'au reflectat, în veacurile trecute, diferite evenimente istorice în legătură cu Românii în cântecele «cobzarilor» unguri, din cari cele mai vechi privesc în mare parte, originea și vitejiile lui Ioan Huniadi [1]).

Această constatare este cu atât mai prețioasă, cu cât — dacă am puteà da perfectă credință editorilor — minunata legendă a corbului cu inelul și a originei lui Ioan Huniadi există la Români mai până în zilele noastre, cu toată frumusețea detaliilor tradițiunii ce ni s'a conservat prin poema ungurească a lui Heltai.

2. Balada publicată în ungurește de Iosif Vulcan sub titlul «A gyürü és a holló» a apărut în: Román népdalok (Budapest, 1877) p. 109 — 116 și o găsim pe românește sub titlu de «Anelŭ și Corbulŭ» în Poesia populară, Balade. Culese și scrise de At. Marianu Marienescu, (Pesta, 1859) p. 116—124.

3. Această baladă nu mi se pare să fie originală, adică cunoscută de popor, ci cred că este făurită de editorul ei (Marienescu) ori de vreun colaborator al său.

---

[1]) Din raportul d-sale în scris (dela 15 Octomvrie 1924) făcut despre studiul de față.

SUPLEMENT LA „GLOSAR DE CUVINTE DIALECTALE”

DIN

GRAIUL VIU AL POPORULUI ROMÂN DIN ARDEAL

ADUNATE ŞI EXPLICATE

DE

ALEXIU VICIU

PROFESOR

Urmare la Glosarul publicat în *Anale* t. XXIX. Mem. Secţ. Literare

Prezentat de d-l SEXTIL PUŞCARIU M. A. R.

Şedinţa dela 11 Iunie 1924

Adeverì, constatà, aflà; în povestea Mariei P. C. (col. propr.):

Luară (= luă) Maica-sfântă
Carte sfântă
'n mâna stângă,
Carte albă
'n mâna dreaptă
Toţi (= pe toţi) şhiii lui Dumnezo
I-o cetit
Şi-i-o *adeverit* = constatat, aflat

agèst, (v. în glosarul la Colinde din Ardeal) adaugă: 2. măciucă. Comunic. profesor. Horea Avram, din Maier, jud. Bistr.-Năs. Printre «grănierii» din Năsăud şi jur *agest* = venitùră; comunic. dr. Gavr. Tripon.

amăralǎ, l. d. amăreală (amar), *amărât, slab.* Intr'o doină pop. din Crăciunel d. s. (col. propr.):

«Că bădiţa-i mititel,
«N'ascultă boii de el;
«Şi bădiţa-i *amăralǎ*,
«Ară-o delniţă 'ntr'o vară».

anume şi **anumit,** sigur. In graiul vulgar: «nu ştiu anume». Intr'o doină din Uricani (Jiu):

«Foaie verde de *spănac*
«Să spui, badeo, adevărat,
«Câte mândre ai in sat?
Şi să-mi spui, badeo, *anume*,
«Câte mândre ai în lume;
«Şi să-mi spui tu *anumit*,
«Câte mândre ţi-ai iubit?

arătăturǎ, om mic, numai chip de om şi blăstămat. Exemplu: P. bate pe N., întreabă Ion pe P. cine te-a bătut?

— Niculae!
— *Arătătura* ăla?

Unul nu-i dă pace la altul, acesta zice: «şezi, măi, *arătătură*!»

argelǎ, erghelie. In bal. inedită «Stoican» (col. pp.):

«Când erà Stoican de-un an
«Furà calul din *păivan*;
«Când erà Stoian de doi (ani)
«Luà *argela* dinapoi».

arhon, l. d. arvon, arvună; v. şi *aron*. Cămaraş. deş. (Câmpie).

armănaş, demin. d. *arman* l. d. armean; pron. loc. din jurul Gherlei, Varviz, etc. Intr'o cimilitură din Varviz:
«*Armănaş* cu haine scurte,
«Ce găseşte, tot ascunde».
(lacătul).

astară, astăseară, de seară, ca i.-rom., în graiul din Agrişteu şi jur, Târnava-Mică, Jiu şi aiurea:
Intr'o doină din Hob-Uricani (Jiu):
«Trandafir cu tri ramuri,
Badea cu tri năravuri;
«De-aşi ajunge pân' *astară*,
Unul să i-l scot afară».

babe, *ciocan* (nu *cocian*) mic de cucuruz cu *boambe* (boabe, boane) mici şi rari. Crivobara (Bănat).

băciulie, măciulie, căpăţina macului. Intr'o doină pop. (col. pr. din Mesteacăn (Zarand).
...«Samănă tu mac în paie,
«Să răsară fără ploaie;
«Când 'a fì cu *băciulie*,
«Eu ţi-'oiu fì nevastă ţie».

bălălaie, bălaie, bălă, albă, blondă. Intr'o horă pop. (col. pr.) din Măhaciu:
«Asta-i mândra *bălălaie*,
«Care ne face mălaie».

bărbătùş, un «amnar» — cum se mai zice — de lemn, (fig. *ab*) înţepenit la dreapta în căpătâiul sulului de dinainte al răsboiului; în «bărbătuş» intră «*muieruşca*» (fig. *cd*), o lopăţică de lemn, toată găurèle, în cari poate intrà un cuiu, după trebuinţă, mai sus către vârf, ori mai jos, după ce au întins pânza pe sul. — Hida, *Trestia*, A. Nossa, st.

bârzòci, Agrişteu, Târn. mic. cânepa măruntă, care nu s'a smuls deodată cu cea înaltă, ci după aceea. Şi bârzòcii se pun la topit şi fac câlţi din ei.
A. V.

bătlige, bâte de razem pentru şchiopi. *Crivobara*, (Bănat).

beaua, *de a* —, umblă copilul *de-a beaua*. în patru brânci, — cum se zice pe alocuria, *beaua* = oaia? *Ohaba*, (Secaş).

bică, numai în gura copiilor: «bica, bica, tauru, samănă bălauru» (ca un b.) Intr'o cimilitură din Veza (Blaj) (col. pr.) «Strigă *bica* dintr'un deal» = rage taurul.

binele, «mama nu vinde binele» = bunul s. averea. Bănat (Biser. Albă).

blencănì, ca flencănì: a bate din gură. Intr'o cimilit. din Silivaş.rom.
«In pădure naşte,
«In pădure creşte,
«Vine 'n sat şi *blencăneşte*.

blenderezat, suman — , = atârnând prost. Intr'o doină pop. din Sebeş.-săs. (col. propr.).
...«Văzui pe toanta vinind
C'un suman *blenderezat*,
C'un mălaiu mare crepat».
Cfr. şi vorba de batjocură: *bleoandăr* = nătărău.

bobolоşi, (din *boabă*) prin *Lipova* se numesc *cocoşii* din grăunţe de cucuruz (porumb).

bolbotine, bolbocine, (pron. provine. din Bănat), fructe, poame. Intr'o doină pop. (col. pr.) din Reşiţa:
«Frunză verde *bolbocine*,
«Doru-meu e mare câne».

boldişor, deminut, cu gen. schimbat, din boldă, boltă = prăvălie. Intr'o doină pop. din Şieuţ (Bistriţa), (col. pr.).
«Am avut şi io-'n drăguţ
«Şi l-am ţinut ca pe-un struţ,
«Ca pe-un struţ din *boldişor*
«Să nu-l bată vânt şi colb».

bor, melcul, s. bourelul, pe la *Blăjel* (Mediaş).

bort (bord), bolovan v. bord. «du-te la birt şi-mi adù un *bort* de sare».
Crivobara (Bănat).

bortoc, un mincinos mare, sacul cu minciunile.
Bucium-Şasa, 1905.

bosiioc, busuioc, bot. basilicum. Intr'o doină pop. (col. propr.) din Ilva-mare:
«*Bosiioc* roşu din şetre
«Cântă la noi două fete».

brata, badea, prov. d. Bănat.
«*Brata* cu cocía goală
«Suie-mă că mi-s uşoară»...
Chizdia (Timiş) col. pr.
Pe la Crivobara (Bănat) *brata* = unchiu *tinăr*; de e bătrân, îl numesc unchiu.

brăţire, v. m. s. brăcire.
Crivobara (Banat).

breze, în Pănade l. Blaj «floricele din vălcele», cum scrie Cipariu într'o poezie. V. cit. la vorba *ochieşele*, mai jos. Este planta: Heidenkraut, în bot. *briza media* (?).

broaşte, cele două cârlige de fier dela «feleharţ» (v. acolo) (Şura-mare Sibiiu).

broátic, broasca verde, care se zice şi brotác, *broscoiu*:
«Strigă-un *broàtic* din pârău».
Ţebea (Zăr.), col. pr.

buà, femeile când leagănă copiii zic: «abu*à*, bu*à*, bu*à*. Agrişteu Târn. mic. şi Ciachi Gârbău.

bucăcioare, demin. d. bucate. Intr'o doină pop. (col. pr.) din Ceanul deş. Câmpie:
«...Numa' o beată turturea
S'a aflat, că i-a ţineà,
Şi s'a dus pe subt răzoare
Să le-aducă *bucăcioare*».

budíe, budiu mic, şteand, budacă fig. în batjocură: scurtă-groasă:
«Joacă, joacă, tu *budie*!
—«Io-aşi jucà şi nu mă 'mbie!»

bugăt, mai des: **bogăt,** tonul pe *gă*, destul, mult.
«Dar eu ştiu *bugăt* de bine,
Că beà vin şi mâncă pâne».
(Ragla, col. pr., Bistr.- Năs.).

burajiu, *la* —, la petrecere, la joc.
Fildul de sus.

bursucà, a se —, busumflà, mănià, supărà. Intr'o horă pop. din Şard (Alba-Iulia) (col. pr.):
«Mândra înaltă, cât o nucă,
Toţi feciorii se *bursucă*!»

burtucal, pe la Bouţariu (Haţeg) se zice: *brutucal*, prin metateză ca: crapă < capră.

butuc, la şăpcari, este o formă, de lemn, cilindrică, deasupra rotundă, ca emisfera; pe acela trag şăpcarii şapca să se usuce şi să-şi iea formă.—Blaj, col. pr.

cal, se numeşte, pe la *Georocuta*, şi aparatul de lemn (fig.), înţepenit de-o masă, pe care deapănă femeile bumbacul cumpărat din prăvălie.

călămariu, calamară, călimări.
...«Nu-i diac, s'o poată scrie,
Nici de ar fi cerul hârtie,
Şi luna un *călămăriu*,
Iar soarele — un *diecel*,
Să tot scrie mărunţel».
Doina pop. d. Mihalţ, Blaj, col. pr.

calcă, «îl — nevoia s. nevoile» = are *epilepsie*, «*călcătură*», «*nevoie*».
«Dă-mi, bade, năframa ta,
«Să le fac (= vrăjesc) doar' le-a *călcà*».
Doină d. Măhaciu, col. pr.

călin, — ă, apă — ă = călduţă. Lunca-Cernii. Aron Mihaiescu şi Dr. Bariţ Cluj, auzit prin Orăştie.

călùş, — *de alune*, trei sau patru alune concrescute într'o coajă comună.
Vaşlab (Giurgeu). Eug. Rus, st. VI.

cămară, — împărătească, oficiul erarial, erarul. Doina pop. din Ighiu (Alba Iulia), col. pr.
«Şi-am umblat din ţară 'n ţară,
«Ca banii dela *cămară*,

«Şi-am umblat din ţări, în ţări,
«Ca banii dela *cămeri*».

capăt, aflu, găsesc. Intr'o doină cătănească din Spătac (l. Blaj), col. pr.
«De m'ar fi făcut (= născut) maica
«Deodată cu frunzuţa,
«Neamţul nu mă *căpătă*!»

cârciu, primitivul lui *cârceiu, cârcel.* Din *cârciu* este şi diminutivul: *cârciuţ.* Ambele aceste le-am aflat ca *porecle* la numele de familie în Pănade: Câmpean — Cârciu şi Câmpean — Cârciuţ.

cârsnic, adaugă: mai frecvent şi mai corect: *cârsnic*, pe la Jabeniţa l. Reghinul săs.) se zice: *săculeţ.* (col. propr.).

cărujèle, floarea ce se zice şi *bocioi,* crăiţă, floarea Doamnei, bot. tagetes patula, v. şi buzdugi. (Câmpie), pass.

căşună, «*îi* — », (tonul pe *că*), îi trece prin minte,—prin gând. Crivobora (Bănat). prin Agrişteu (Târn.—mic) şi Braşov.

cătărea, acătărea, ton. pe sil. *tă*, în zicerea: «nu-i acătărea» = nu-i ceva ales, frumos, plăcut ş. a.
Crivobora, Lugoş.
Prin Ardeal: *acătare,* în uzul general.

cată, pe Târn.-mică: *coată,* = caută, trebuie, totodată şi *caut.* Intr'o sat. pop. (col. pr.) din Ilva-Mare:
«Acuma biata nevastă,
«N'avù alta ce să facă,
«*Cată* (= trebuie) cojocul să-l
cate (caute)».

căţân, colţ, stâncă, peatră. S. Georzul rom. com. Hor. Avram, prof.

ceàcea, cèica, tetea.
Crivobara (Bănat).
Cfr. istr.-rom. *ciące,* tată.

ceapţă, ceapsa, căiţă, «găteală». Intr'o sat. pop. din Boj, jud. Cluj, (col. pr.):
«P'in părete, ca prin gard,
«Canii 'n casă au întrat,
«Oale, blide, au stricat,
«*Ceapţa* ţi-o au sfârticat».

cergălăi, o comisiune de inşi dintre curatorii bisericei şi alţii, cari a 2-a zi de Paşti de dimineaţă pleacă în sat şi umblă dela casă la casă, să capete ouă şi colac pentru petrecerea obişnuită din a 2-a şi a 3-a zi de Paşti.
Poşaga de sus (munţ. apus.).

cernău, negriu, brunet.
«Nu ţineà (ţintì) ochii la mine,
«Că ochii mei îs *cernăi,*
«Şi'nceluie boii tăi!»
Cerg.-mic, col. pr.

cheluit, l. d. celuit, ung. csal, *înşălat.* Doina pop. din Ohaba (Făgăr., col. pr.):
«Cu ochi negri de ochit,
«Cu gura de *cheluit,*
«Cu sprâncene de-amăgit».

cherchiu, doară: terciu (?). Intr'o horă pop. din Mogoş-Cojoc. (col. pr.):
«Să jucăm pe fata Cosmii
«Că ne dă *cherchiu* cu pumnii;
«*Cherchiu* nu plăteşte mult»...

chiara, pe la Şoncuta-mare, se numeşte *chiară* răsboiul s. stativele: «nu pot, că am chiara în casă».
Com. p. Adrian Oţoiu, el. lic.
Cfr. Mold. *teara,* pânză.

chiblă, Crivobara (Lugoş), măsură de capacitate pentru solide, cuprinde două măsuri (v. acolo).

chilă, (în Ardeal numai adj. *chilav*) la *Crivobara* (Lugoş) = năcaz, «*val*», cum mai zic în părţile locului.

chipăţ, măsură pentru solide = ¼ din *ghică* (v. acolo).
comunic. Al. Trufaş, Giorocuta, jud. Sălagiu.

chiton, şuba de lână albă (ţundra neagră se numeşte *suman*).
Feldru-Rodna. J. Mureşan, preot.

cioabă, şi masc. *ciob,* oală stricată la gură, frântă la margini. Intr'o doină pop. (col. pr.) din Sebeş. săs.
«Cu borşu nestrăcurat
«Da' într'o *cioabă* băgat».

«cioána, cioana! cioàna-ne!» expresie de strigat porcii, prin Vălcăul român, jud. Sălagiu. Comun. Al. Trufaş, st.

cioarcă, ceură, ceacără, chioară;
«La fata cu 6 boi,
«*Cioarcă* de ochi, de amândoi».
Doină din Rebrişoara, jud. Bistr.-Năsăud (col. pr.).

cioc, oala lungă şi subţire, la mijloc mai largă, la fund şi la gură mai strântă. *Cămăraş-deş.* (Câmpie).

ciumă, tăciunele de pe cucuruz: «doboară *ciuma* acea de pe cucuruz», se zice prin *Haţeg* Const. Munteanu, st.

ciurez, buhă «numai câte o cucuveică şi câte un *ciurez* se mai aude»... Cfr. Moldov. *ciuhurez* şi *huhurez,* — cum se zice şi'n Ardeal pe la Gherla.

ciuturigă, trunchiu de fag tuşinat, pe dinăuntru scorburos.
Bouţariu (Haţeg).

ciuză, v. la oglăjie.

cleancă şi **cleangă,** creangă, de aici: *clengăros,* crengos. pron. loc. Blaj.

cleaşcă, singular dela *cleşte,* instrument de lemn, cu care ciubărarii noştri moţi, prind doagele de cerc, până le pun în rând, când dreg vreun ciubăr desfăcut de tot, numai doage.
Dela un Vidran, în Blaj.

clifan, pej. **clifoc,** prin Agrişteu (Târn. mare) *crifoiu,* o buçată s. *felie* (cum zic pe la Blaj) de pâne mare. Chimiteln. d. câmp; în Rîciu (M.-Turda, Câmpie) se zice: *scrifon* de pâne. A. Viciu.

clombiţă, demin. d. cloambă, cleoambă, creangă, ramură; Dumitra, A.-Julia (col. pr.), de aici *clomburat* rămuros.

coà, scurt. din caută, caută, = trebue:
«Casa voastră-i casa hâdă
«Cine mere *coà* să râdă!»
Săndu (Turda) col. pr.

cocovardă, plăcintă subţire, ce pe la Blaj şi jur se zice: «*clătite*».
Berchiş, (jud. Turda-Ar.).

codeaţă, în Feleac, l. Cluj, se numeşte locul, lunca, unde nu creşte decât «coada calului».

codorie, codărişte, codorişte = coada s. mânerul unui biciu.
Crivobara (Lugoş).

codreţ, diminutiv din *codru.* Aşà am găsit o poreclă a numelui Cipariu din Pănade: «Cipariu — *Codreţ*».

coleşèr, instrumentul cu care se mestecă «coleaşa» (= mămăliga), pe Târnave şi 'n Bănat: mestecătoriu.

comis şi **prefont,** pânea ostaşilor, — în limbajul cătănesc din Ardeal, passim.

comoară, «frunză verde de — », plantă de coloarea ferului, creşte pe locurile, unde s'a stârpit pădurea şi prin cimitire; cred că de aici i-se trage numirea, fiindcă cimitirul se numeşte şi comoară:
Bănat, Chizdia.

coptă, gaura în ţărmurul râului s. lacului, în care se retrage racul; o fac valurile de apă. Se zice pe Criş.

corău, ţigan.
Nocrich, (Sibiiu).

cortorèle, pl. deminut. d. cort,-uri, supune singularul cortorel, slab cort:
«Unde sunt tri *cortorele*
«Acolo-s căsile mele!»
Doină, d. Micăsasă (Blaj), (col. pr.).

cotare, (căutare) asentare, în întreg Ardealul.

crâmf, «un — de pâne» pe la Icodul Mare (com. Dr. Gavr. Tripon) = un *cârfan,* cum se zice pe la Oieşde (Alba Iulia), com. de prof. Traian Popa, = o *felie* mare, un *călcâiu* bun, strujeà bună de pâne.

crâscă, într'o doină din Ilva--Mare, Bisrt. Năs.):
«Tinerel, ca şi-o bumbuşcă
«Hâdele *pe mine crâscă*»...
scrâşnesc în dinţi (col. pr.).

credinţi, a — , a logodì s. încredinţà. In poez. pop. la nunţi (col. pr.).

crestățel și **crestățeà**, o iarbă, ce în germ. se zice Wundkraut.

«*Crestățel* de lângă drum,
«Spune-i badii ăl nebun...»

din Hob-Uricani (col. pr.) (j. Huniedoara).

crică, contr. d. *cred că*.
Crivobara (Bănat).

croajuă, l. d. crosnă, sarcina de lemne. V. și *cròsnie*.
Bouțariu (Hațeg).

cucà, adaugă: Istro-românii zic: *kukèi, kukeit, kukésk*, «kùkavitsa kukeà». auzit în Susnievița (azi Frascati).

cuculbău, melc, bourel, *Gherla* și jur.; v. și *culcubău*, ear prin *Micuș* (l. Turda) se zice chiar *curcubeu*.

cuiuș, miuș, într'un joc de copii prin munții apus, să nu fie: *cujus? meus?*
Bucium, Bistra, 1914. A. V.

culcubău, prin *Ghiriș* melcul, l. d. *cucu'bău*, cum se zice pe la Gherla, Nicula, Lăpușul, ung., Sava, Feleacul săs., Giula etc.

cuptrușit, «vântu-o — », probabil cuptoroșit, într'un bocet din Răchitova (Bănat).

«Florile au picat
«Și le-am *cuptrușit*,
«De n'au putrezit!» (col. pr.).

cùrăe-l! croește-l, lovește-l, bate-l:
«Și atunci c'o bâtă mare
«*Cùrăe-l* peste spinare».

Colecț. d. poez. pop. A. V.

curărușă, cu r < l, curelușă. Săcădate (Sibiiu), (col. pr.).

curùnă, pe la Varfalău, l. Turda, rotacism l. d. cunună, (col. pr.).

curcă, adaugă: în jurul Huniedoarei, ceeace pe Târnave se zice *clichind*, (din săsescul Klidchen), iar pe Mureș: *mânecariu*.

cuvântà, ca verb act. transitiv: *a-l cuvântà* = agrăi.

dădăori, *de* — , de două ori, d. e. a fost în pădure după lemne de dădăori».
Vașlab (Giurgeu).

dalbineață, albeneață, cu *d* epentetic pentru încungiurarea hiatului în doina pop. din Silvaș. rom. (col. pr.).

«Hai mândruță *dalbineață*,
«Nu te ținea așà făleață.

dapără, deapănă, dapănă, rotacism în doina pop. din Varviz (col. pr.).

«Brâ, brâ, oaie oacără,
«Șezi tu jos și *dapără*».

dărăboanță, tiriboanță. Cămăraș. deș. (Câmpie).

dau, — *fata*, o mărit; «*îi bună dată*» = trebuie măritată:

«Fost-am și io odată fată,
«Maica-a zis că-s *bună dată*
«Fost-am și io-odată floare,
«Maica a zis că-s *ducătoare*» = de

dus, de măritat, doină d. Măhaciu (col. pr.).

de-a-una, drept, direct:
«Badea, dorul dela tine,
«*Deauna* la mine vine»

Dumitra, Alba-Iul., (col. pr.).

diac, diecel, scriitor, student, în poez. popor. passim., dar și cu însemnarea de *cantor* în biserică.

di-lu, contr. din (în) *di*-[reptul] *lu*; cum zic pe la Blaj și jur: **diript**, din *dirept* = drept, față 'n față, vis-à-vis.
Ocna Sib.

donicuță, mică doniță, cofiță;
«Nici cu mere roșiuță (e)
«Făr (ci, numai) cu vin din
donicuță»

Șard. Alba-Iul., col. pr.

drâglu, dârgul, — instrumentul de lemn (este și de fier) cu care trag cărbunii (jarul) din cuptorul de pâne. Este ca o sapă cu coadă lungă.
Crivobara (Lugoș).

drali, l. d. dracul, la Daia (pl. Vințul de jos).

dirept, în înțelesul de dreptate: «nu-i cu *dirept*» = nu-i cu *dreptate*.
Bucium-Șasa (col. pr.).

diru, (pron. *di-ru*) ceeace în Ocna-Sibiiului se zice *dilu* = în dreptul lu (i),

iar în Blaj şi jur: *dirip* (= dirept) = în drept cu, faţă cu şi lângă.
Mihalţ, Alba-inf.

dricălă, salteaua umplută cu paie (Pe aiuri se zice dricală num. la cea umplută cu pene).
Crivobara, Bănat.

drugăleaţă, fus mare, făcut a nume pentru a toarce cu el lâna de bătut. Cămăraş. deş. (Câmpie).

ducătoare, de dus, de măritat, v. cit. la *dau fata*.

duce, pl. din *dutcă*, veche monetă austr. de aramă, în val. de 4 creţari, — vorbă obsoletă şi numai în poez. pop.

duc iàn, (sârb.), prăvălie, — Bănat.

dulău, dovleac, s. «bostan de ţară», cum se mai zice.
Nocrich, Sibiiu.

dulùţ, pe la Mihalţ (Alba-inf.), v. durùţ,

dupăcì, a — , **dupăcit,** 1) o cusătură făcută a doua oară, ca o tivitură aşà: pune întâiu un petec, îl fixează pe dos, apoi pe faţă îl «dupăceşte». Chimitelnic (Câmpie) Valeria Maior. 2) a *dupăcì* = a bătucì: «calea-i dupăcită». Vaşlab (Giurgeu).

en, cet. ìen, ìeni, ia, (iată) interjecţ. în gura poporului passim.

èle, cu *è* de tot deschis, din Singular *a*, l. d. cele, passim.

fălcèle, se numeşte ruda rotilelor.
Cârţa săs. Făgăraş.

făleţ-ă, (ton. p. ult.) din *fală* = făloasă. Intr'o doină pop. din Silvaş.-rom. col. pr.
«Hai mândruţă dalbineaţă
«Nu te ţineà-aşa *făleaţă*».

fălicios, cam fălos, care se făleşte, superb,
«Bădiţa hăl *fălicios*,
«Mere pe uliţă 'n jos».
Sându (Turda), (col. pr.).

fàună, *bună* — , soiu bun de vite. Eu am auzit şi *făùlă* şi *faùra*: «nu-i *făùlă* bună!»

fauor *), pron. loc. l. d. faur,
«L'am văzut, fată, oftând,
«Caii la *fauor* mânând».
Torac.-M., col. pr.

făr, (fără) în graiul vulg. şi'n poez. pop. — ci, numai, passim.

feleharţ, la căruţă, lemnul orizontal înţepenit peste capetul dinapoi al rudei (oiştei) căruţului; cele 2 capete ale acestuia legate cu 2 fere de capetele osiei de dinainte (aceste 2 fere încă se numesc feleharţ). De feleharţ se leagă funiile cailor prin mijlocirea alor 2 lemne mobile numite *cruci* (pe alocuria: *chişarfaie*); fierele, cârlige, de cari se agaţă *crucile*, se numesc *broaşte*.

ficia, *a)* un joc de copii «de-a *ficea*», pe la Blaj. *b)* «*d'aficia*, *d'aficilea*; pron. loc. din *fitea*, v. m. s. fetea.
Crivobara (Bănat).

fifirùgă, pe Târnave: *firfirigă*, monetă de 5 cr. poate că din *germ. fünfer* = de cinci. Cf. *firfiric*.
Legiu (Câmpie).

fiò! interj. = destul.
Crivobara (Bănat).

firea, «dela mine iea-ţi — », gândul, — mintea, poez. pop.

firea'-firea', = *fie, fie*. Intr'o colindă din Blaj, scrisă de mine:
«...Şi putere am prea mare
«*Firea'* de *a te răstignirea*,
«*Firea'* de a te *slobozirea*».
Obs. infinitiv lung, l. de infin. scurt.

fită, chitanţă, *chita*.
Crivobara (Bănat).

»flori domneşti», bot. graphalium leontopodium, passim.

fonár, lampa de grajd. Cfr. *fănar*. *Suplaiu*.
B. Năsăud. A. Viciu, înv.

forcoţì, a — » a fierbe, clocotì: «aşà *forcote* sângele în vine». Pe la Blaj se zice: *fleorcotì*, a ferbe cu sgomot, ca

*) Cum se aude şi *auor* (aur).

d. e. varza (curechiul). Bucium şasa, 1905.

fortoană, furtună.
Camaraş. deş. (Câmpie).

freca, a — mămăliga = a o mestecà.
Nocrich (Sibiiu).

frumuşia, frumuseţa:
«Nu-i frumoasă *frumuşia,*
«Da-i frumoasă omenia», în doina din Nocrich (Sibiiu), (col. pr.).

frùngie, brâu (în costum, fem.)
Posmuş, pl. Teaca.

a **frunzì,** frunzeşte = cauzează freamăt de frunze. Intr'o cimilitură din Cisteiul rom.; «Cine trece peste pădure şi nu *frunzeşte?*» (umbra).

funceu, funia, care se face din fonfiu,
«Şi le leagă cu *funceu,*
Să s'audă din pârău».
Doină din Ţebea (col. pr.).

furişor, gândacul galbin de Maiu.
Legiu (Câmpie).

furteaţă, mătrice, reumă, *Ocna-Sib.* şi *Luduş* (l. Miercurea).

gălbină, în Bănat v. coptă.

Galileu, munte(?) Intr'o colindă din Micăsasa, scrisă de Marian Cosma, el. lic., cetim:
«Eu de aici mi-'oiu *însburà*
Sus la nori,
Intre nuori,
Intr'un vârf de *Galileu,*
In poarta lui Dumnezeu»
Col. popr.

gâmbă, pe la Iclod, Reteag, Dindeleag (pe Someş) = nevoie, stropşală, epilepsie, d. e. în zicerea: «luà-te-ar *gâmba* !».

gâşleji, câşlegi, cărnilegi, carneval.
Crivobara (Bănat).

găurèle, podoabe în cusături făcute «à jour»,
«C'o păreche de obiele,
«Cusute cu *găurèle*».
Cerg. mic (l. Blaj), (col. pr.).

ghică, din ung. véka feldără, baniţă (măsură).
Giorocuta, Sălagiu.

ghicăjăl, deminut din *ghicaş* (acesta în uz general) pietricea rotundă de cuarţ.
Vaşlab (Giurgeu).

ghişă, ghişoiu (aceasta e şi nume pr. familiar). Cfr. visă (pron. yisă) *germ.* gieszen, a vărsà; deci ghişă = cataractă, se aude între Mărgineni. A. V.

ghiu, abundanţă (de recoltă); Intr'o doină din Micăsasa (Târnava mică):
«Dare-ar Dumnezeu un *ghiu,*
«Să mânce şi cucu grâu».
(Col. propr.).

grănat, grâu, săcară; (suf. *at* = *et,* ca în brădet, făget):
«Şi să vindă *grănatul,*
«Să deschidă lăcatul...», —
Balad. d. Şonfalău, Târn. mic. (col. pr.).

gripsă, pe la *Nocrich,* (Hărtibaciu) v. gripcă.

grumurà, a —, a acoperì ca o crustă. Intr'o colindă:
«... pe-o gură de raiu
Boare îmi trăgeà,
Măru-mi legănà,
Merele-mi picà
Masa-mi *grumurà.*
(Col. pr.).

guib, jachetă fem.
Posmuş, pl. Teaca.

gurùcă, ca şi gură, termin de desmierdare, metafor. = drag, iubit, scump, — passim.

guţă, guţ, guţule, scurtat din *drăguţ-ă,* ca termin de desmierdare, passim.

hăizav, «*om* — » = om puternic, tare.
Şomcuta-M.

hămălac, hălăoae, mare şi proastă, neghioabă, — termin de batjocură; într'o horă din Micăsasa (Târnava- Mare) col. pr.
«Mândra naltă *hămălae,*
«Cum dă soarele, se 'moaie».

hamfău, (ung. hám-fa) lemnul dela căruţă s. trăsură, de care se leagă funjile hamurilor.
Georocuta Sălagiu.

hăplău, batjocură, 1. mare şi prost, *Blaj* şi jur; 2) care mâncă mult.
Crivobara (Lugoş).

hârcie, cu ton. pe â, hârte. Cămar . deş. (Câmpie).

hărmănì, Bănat, se zice şi *pirotì*, v. acolo. «Ce mai hărmăneşti?» = ce mai faci?

hăşcii, aşchii; într'o leg. pop. Povestea Maicii Domnului:

«O meşter de lemn
«*Hăşcii* multe şi bani puţinei».

(col. pr.).

helciu, «am curăţit casa *helciu*», Melania Banciu din Selişte; «să speli rufele cumu-i *helciu*» (Blaj) = alb, curat. Aşà şi la Hidiş = «rufe spălate cumu-i *helciu*», cfr. moldov. *hèlge*.

hiàră, ferea. Răşinar.

hodolean, odolean, odolan, bot. Valeriana officinalis şi — dioica. Silvaş. rom. (col. pr).

«Cu carul de *hodolean*,
«Cu biciul de măgheran».

holdă, în Bănat = un loc (la hotar) «pământ cam de un lanţ».

holteraş, pron. loc. Brad, diminut. din holteiu, junişan:

«Dragostea de *holteraş*,
«Ca cărnea de iepuraş».

horă din Brad, (col. pr.).

hultur, pron. locală l. d. vultur.
Vaşlab (Giurgeu).

iarbă neagră, bot. brunella vulg., calluna vulg., scrofularia alata.

«Floricică *iarbă neagră*,
«Am o mândruliţă dragă».

Bistra, (col. pr.).

iast', scurt. din aiasta, asta = aceasta:

«Lasă-mă, bade, de mână
«Să m'arunc în *iast'* grădină».

Doină din Ilva M., Someş, (col. pr.).

ibomnică, pron. loc. l. d. ibovnică, drăguţă, amantă.

«*Ibomnica* părăsită
«Şi ea trebe miluită».

Toracu M. (Bănat), (col. pr.).

ibóştie, (4 silabe), *loc de o* —, «am o *iboştie* în şes = un loc de 8 (opt) «*mierţe*» (felderi, baniţe), = de un jugăr.

Vorba este din turc. *ivaşé, ïevaşé*,— după Cihac (El. sl. 587) «torche — nez, caveçon, morailles», ştreangul, funia s. căpăstrul, pus în gura calului aşà, cât să-i strângă buza din jos; — deci: loc, cât ai măsurà cu aceà funie, cu acel căpăstru. — *Vidrasău* (l. Mureş).

îmbârligà, a încovoià ca să facă cerc. Intr'o satiră poporană din Agrişteu, Târnava mică:

«Fata popii cea mai mare
«Şade 'n c.. şi face zale,
«Cea mai mică le *'mbârligă*
«Şi le dă pe mămăligă!»

împrejurà, a —, verb. act. trect., umblu în jur:

«Umblă badea *mă 'mprejoară*,
«Nu mă, bade, *împrejurà*»...

Ragla (Bistr.), (col. pr.).

încèur, *mă* —, mă înfior; pronunţă loc.
Vaşlab (Giurgeu).

încurcubat, nehotărît; nici încoace, nici încolo. «N'am vrut să mă *încurcubez*» = să mă încurc, — a zis un om din Alişd, jud. Timiş. Acelaşi: «*vreme încurcubată*».

îndemn, pron. înghemn, cu înţelesul de încep, *pornesc*: «am *îndemnat pâră* contra frate-mieu».

Şomcuta-M.

înentre, înainte, pe Târnave, iar pe Secaş: *înènte*. In cimilitură:

«Am o iapă, când rânchează,
«Nime *'nentre* nu-i cutează».

din Micăsasă (Târn.-M.), col. pr.

înflurit, cu *u* din *o* ca sicil. *ciuri* l. de fiori. Intr'o colindă din ţ. Haţeg,

«Şi se *dede* la hodină
Sub un pom mândru *'nflurit*,
Florile l-*or* cotropit...

Bănat şi Haţeg.

îngheraş, demin. d. inghèr l. d. hingher, germ. = calău. Intr'o ba. pop

(col. propr.) «George», din Toracul-M. (Bănat):

«Iar' nănaşul
«*Ingheraşul*».

înrotat, rotund. Intr'o doină din Ilva M. (Bistr.-Năs.) col. pr..

«Păunaş mândru *'nrotat,*
«Dulce ai fost la sărutat».

V. *înnotat,* în Glos.

însoţitură, însoţire. Intr'o doină din Peţelca (Alba inf.), (col. pr.)

«Săraca singurătate
«Mult mi-eşti sor
«Şi mult mi-eşti frate
«Şi de *'nsoţitura* ta
«Mi s'a 'năcrit inima».

înstruţă, a — à, a face struţ, a pune buchete de flori:

«Să o taie doamnele,
«Să *'nstruţe* icoanele».

Rebrişoara, (col. pr.).

înţînat, «copila erà tare *înţînată*» *Ţagu Mare*, Chimitelnic, *Câmpie*, *Ocna Sib.* = încăpăţinat, cerbicos.

însburà, sburà. v. vorba *Galileu.*

japă, (Blaj şi jur) = nuieà lungă, vargă, «dă-i cu japa!» Prin Bouţariu (Haţeg) se zice **japcă.**

judeceasă, femeia *judeţ*ului, judelui.

«Ce te ţii, bade, făleţ,
«Că tată-to nu-i *judeţ*,
«Nici mumă-ta *judeceasă*
«Nici soru-ta preuteasă».

Biia (Târn.-mică, col. pr.).

judeţ, judeţasă, într'o chiuitură din *Bucerdea grân.* (l. Blaj):

Măi bădiţ'o albineţ,
Ce te ţîi aşà măreţ,
Că tată-to nu-i *judeţ*,
Nici maică-ta *judeţasă*,
Nici soru-ta preuteasă.

junere, pron. loc. ginere; într'o Satiră din Silivaş-rom. (Alba inf.):

«Na, *junere*, boi frumoşi,
«Na, *junere*, vaci cu lapte».

(Col. propr.).

jurători, martorii cari jură:

«Şi ai jurà cu *jurători*,
«C'o purtat un car de flori».

Sat. d. Crăciunel. d. s. Târn.-mică, (col. pr.).

legiuit, osândit s. condamnat prin lege. Intr'o baladă din Ciuguzel (Alba inf., col. pr.).

«Cine dracu o văst aşà,
«Fată, ca o peuniţă
«*Legiuită* la temniţă!»

libovì, a se —, a se veselì, a-şi petrece cum îi place. Târnave.

licofreţi, copiii numiţi cam în glumă, doară, în l. d. logofeţi; într'o sat. pop. din Varviz (col. pr.):

«Să mă duc la sora 'n târg,
«C'a făcut tri *licofreţi*
«Cu părul de aur, creţ.

litră, mică măsură de pond, ieşită din uz. — Blaj.

liuliu, prin Agrişteu şi Bălăuşeriu j. Târn. mică, se cântă copiilor, când îi adorm; e identic cu *nani-nani.* In comuna Pănade acest cuvânt îl găsim ca poreclă: Borcea-Liuliu.

loc, de —, în zicerea: «ba, *de loc*» = nu, nici de cât; inse într'o colindă din Sâncel (ca şi'n graiul de toate zilele din părţile locului) se zice în înţelesul de: *îndată, imediat:*

«Sufletul că l-a mustrat,
«Şi *de loc* s'a spânzurat!»

colindă spusă de Emil Frăţilă, scrisă de elev. lic. Visente Frăţilă, din Sâncel l. Blaj.

Luţ, vale din jos de Reghin Brescu.

máram, foarte des întrebuinţată în *Ocna Sib.*, din *magh.* ámbár, barăm, dar în înţelesul de: *deşi*, *măcarcă.*

mărgărete, «peana» (buchetul de flori): «podobită 'n *mărgărete*, mărgăritare; poate floarea *mărgărita*, bot. bellis perennis. Biia (Blaj) col. pr.

măsàle, faţă de masă, *măsăriţă*, într'o colindă din Cârneşti (ţ. Haţeg) comunic.

d. elev. licean Marian Hica, dictată de Dănilă Hica, de acolò:

«Cu *măsàie* de mătasă
«Sus pe ea mâncare-aleasă».

mătăhală, femeie mare şi proastă şi la forma exterioară, hălăoaie şi neghioabă;

Da' nu-i hibă (greşală, sminteală) din sucală,
«Că-i hibă din *mătăhală*».

Sat. din Micăsasa (Târn.-M.) (col. pr.)

măzăcie, necurăţie (externă), murdărie; din **măzac,** necurăţit, murdar.

Vaşlab (Giurgeu).

meală, forma femen. întreagă a substantivului *miel,* mia, mială;

«Mielele pasc pe costiţă,
«Lupu şede 'n dâmboviţă;
«*Miala* paşte şi se culcă
«Lupu sare şi-o apucă».

Buduş (Bistr.) col. pr.

mièriză,

«când miériză vitele» = stau zăcând într'amiaz; este lat. meridies.

Bistra, munţ. ap.

mimiligi, bomboane.

Şura-mare (Sibiiu).

míngea, joc de-a—, ce se zice «*de-a mija*» se face aşa:

I. Dintre mai mulţi copii în rând, unul numără zicând: *zîcta, zîcta, mandalela tomisvara, ţâng, bâng,* du-te 'n câni, *mingi*! Copilul, pe care cade vorba «*mingi*», acela merge şi «*minge*», *mijeşte* — cum zic pe la Blaj şi jur.

Feleud. (l. Aiud).

II. In jocul de-a «*mingea*» obişnuesc a numără şi aşà: *oni, doni, tri, patroni, cinca, linca, stochi, bochi, sclava 'n cioc,* zece vorbe, joc de cuvinte (?), pe cari colectantul Eug. Paşcu, st., din *Feleud* le numeşte «*numeri bătrâni*». Copilul pe care cade vorba «*cioc*» acela «minge».

mişcoranţă, «să nu facă ceva — » viclenie, înşelăciune; «lucrul ăsta-i cu multă—, = isteţime, dibăcie. Blaj. A. V.

miùş, = meus?

Bucium, Munţii apus, v. cuiuş?

mogonghează, pron. loc. l. de mogândeaţă (Blaj), = mătăhală, mare şi proastă; Chizdia, Timiş:

«Strâng în braţă o *mogongheaţă*», (col. pr.).

morţeşte, ca după morţi: într'un cântec din Copand (Alba inf.):

«Trecui Dunărea pe-un peşte,
«Mândra mă cântă *morţeşte*».

(col. pr.).

moţăiu, ud bine; l-a *moţăit* ploaia»; «ii plouat de-i tot *moţăit*». Blaj.

motântoc, tare nătâng, prost, nătântoc.

«Motântoc, şede la foc».

Micăsasă (Târn. - M., col. pr.).

muieruşcă, a doua parte constitutivă a instrumentului dela sulul dinainte al răsboiului, cu care întind pânza. Vezi sub voc. «bărbătuş».

miure l. d. mare,

tiure, l. d. tare, este pronunţă popor. locală pe la Halmoşd (Sălagiu, către Bihor).

muşulic, ceeace pe aiuri se zice *sipcă* (magh.) V. *muşlică,* sub voc.

Crivobara (Lugoş).

năspreală, înăspreală, scrobeală. Blaj, passim.

nece, exclamaţiune, ce se aude pe Săcaş, d. e. în Roşia: «asta n'o fac, *nece*» = odată cu capul, *nici mort* (nex, necis, nece = omor). Auzită şi comunic. de I. M. Moldovan, Blaj, 1914.

negurà, a —, a supărà, s. întristà pe cineva: «*nu mă negurà*».

Ţagu-M.

nì, nià (cet. nyà) expresie din *Georocuta,* când strigă viţălul.

nicăría, metateză din *nicăirea,* frecvent prin Ardeal, pe Târn.-Mică.

nici-care, în Bănat (Hususéu) = nici unul.

nienie (nyenye) = nene, zice nora la socrul-său.

Bucium l. B.-Huiedin.

niilăr (nyilăr), metru de lemne de foc, cum se fac în pădure: «Al. meri (mergi) mâne la *nyilări?*» (să ducă stânjini la gara călii ferate).

Georocuta.

numărùş, sorţi, număr, la recrutare, Ardeal.

oblanic, ştergariul făcut în formă de cerc, ce se pune pe cap, când duc apă cu şofeul (ciubărul)

Crivobara (Lugoş).

ochieşèle, prin Chimitelnic. d. câmp şi pe Târnava-Mică (Pănade) pe alocurea şi *ochişori*, flori cu corola galbenă; seamănă cu «*buzdugii*», bot. anagallis arvensis.

Intr'o poezie popor. de T. Cipariu (publicată în «Unirea poporului» No. 39, 1922):

«Că Măriuţa s'a jurat
Pe breze, pe *ochieşèle*,
Floricele din vâlcele,
Jurământ înfricoşat!»

ochit, «s'a ochit» zic ţărenii noştri primăvara de timpuriu, când s'a topit zăpada rotogoale mici şi s'a făcut rost de păscut oile în acele rotogoale (ochiuri). «Poţi scoate oile?» — «Poţi, că *s'a ochit!*»

Blaj.

ogàşie, văgaş, făgaş, — uz general prin Ardeal.

oglăjie, pl. *oglăjii*, unealta de piele (talpă) ce se pune la *îmblăcii*, una la *dârgeà* (= coada cea lungă) şi alta la *hădărag* (acea parte a îmblăciilor, care cade pe snop, când îmblătesc. Cureaua, care leagă cele două *oglăjii* se numeşte: **ciuză.**

Cămăraş. deş. (Câmpie)

pâciu, copilul umblă *pâciu* = în 4 brânci.

Balşa, Săcărâmb.

păivan, poivan, fune; v. cit. la *argela.*

pámeş, pl. — *e*, desagi mari umpluţi cu paie, ori cu fân, s. aşa ceva, şi se pun pe cal, apoi se aşază (pe cal) berbinţele, ori altă povară; — pámesul scuteşte spatele calului, să nu se roadă.

Şoimuş (Aiud).

pândăcì, a-, a potcovì. Intr'o baladă din Ciufud (Blaj, col. pr.).

«Şede Petrea cu Negea,
«Petrea calu -şi *pândăceà*».

pandosít, pe la Gurghiu, răit, amărît nedesvoltat, «napii-s *pandosiţi*» (nu s'au făcut cum se cade).

panganét, în limb. cătăn. din Ardeal = baionetă.

pără zic pe la *Răşinari* (St. Vidrighin), ce pe Târnava mică zic: *pănă* = până.

pătáşcă, mâncarea făcută din «*laşte*» umplute cu «griz» (urez).

Bucium-Şasa.

pătrunică, metatază, din *potârnică*, în munţi, pass.

păungii, patru nuiele legate tot câte două, cari se pun în vârful clăii de fân, ca să nu-l sufle vântul. V. Glos. *pàngini.*

Bontariu (Haţeg).

păzì, a — , a fierbe, a face, — găti de mâncare. Cfr. păzătùră = mâncare. *B. Huiedin* şi jur, până în Gilău (Cluj).

peciţă, o «*cruce*» de claie de grâu, costătoare din 13 snopi; — «*crucea*» costà din 21 snopi.

Crivobara (Banat).

picotesc (pron. loc. *pchicotesc*) verb frec. din pic, pică, picură. In doină:

«Streşinile *pchicotesc*,
«După tine mă topesc».

Copand (Alba-inf., col. pr.).

pincé?, în graiul vulg. = pentru ce?

«Că *pince*'s o ţâr' negruţă
«Nu-s la tot ciufu drăguţă!»

Doină din Ilva-Mare, (col. pr.).

pingă = pe lângă. Târnava Mică, Alba inf., etc. «*pingă* casă».

pirotă, lucru mic. «Ce mai piroteşti?» = ce mai faci? *Banat,*

piţùlă, monetă austriacă de 10 creţari, Ardeal, pass.; acum vorba e în desuetudine.

plàstură, mică claie de fân. Căstău (l. Orăştie).

podobeà = curcan, pe la Albac.
Zlatna, 1914.

pojinariu, buzunar. Intr'o horă din Bucium-Şasa:
«Asta-i lelea, nu-i cu drept,
Să poarte banii la piept,
«Şi la mine 'n *pojinariu*
Nu-i găsì nici un *griţariu*».

pont, figură, în zicerea: «ea fă-mi on *pont*!» (o figură de joc).
Nocrich (Sibiiu).

«popă» se zice un cuiu din dricul rotilelor
Cârţa (Făgăraş).

popoaie, fem. d. popă = preuteasă — neuzitat în graiul comun; Intr'o sat. pop. din Drăguş (Olt).
«Te chiteşti ca şi-o *popoaie*»

pornesc, « — *luncile*» = prind a înverzì, passim.

porţia, veche măsură pentru lichide la crişmari, cam 0.6 dcgr., erà în uz general în Ardeal.

pră, pron. loc. prin Bănat = pe.

prăcşor, dimin. d. *prat* (obsolet), = luncă. Vorba există ca numele unei datine cu joc, la Paşti, când ies la «prăcşor» = în livadă, spre a-şi petrece.
Bistra, munţ. ap.,

pránic, maiul, cu care bat rufele spălate; deaici: a *pranicà*, a bate rufele cu maiul.
Maramureş, Sopânţa.

prepeleag, ruda steagului:
«Io, nevastă ca un steag,
«Bărbatu mi-i *prepeleag*».
Doină din Basna, (col. pr.).

prior, adaugă: pe la Sângeorzul-rom. (j. Bistriţa-Năsăud): dă oile în *prior*» = la păşune *înainte* de a le mulge *de dimineaţă*.

pristuì, «nu mai pot *pristuì* cu muierea asta» = n'o mai pot duce; nu pot învinge; nu pot trăì.
Şomcuta-M.

prundariu, prund, loc plin de prund:
«Cine mere prin *prundariu*?
«Ia', bădiţa cu pieptariu».
Doină din Ciugna (col. pr.).

«puiu-neà», expresie, când se strigă *mânzul*, să viie după car.
Georocuta, Sălagiu.

punt, «un punt de brânză», — veche măsură de greutate, pond (funt), pe Olt d. e. la Dridif, printre Mărgineni Reşinari, jurul Sibiiului, Ocna-Sibiiului; pe Târnava-Mare, d. e. Ibişdorf Nocrich ş. a.

pup, mugur, boboc, Intr'o doină din Toracu-M. Bănat:
«Fost-ai *pup de trandafir*,
«Dar' d'acuma boz şi ştir».
Şi 'n Crivobara (Lugoş) v. cit. sub voc. *rujnicuţă*.

rădìtă, rădìche, ridiche, bot. raphanus. O sat. pop. Brad:
«Cu *rădìtă* şi cu ceapă,
«Cu legumi de car' cer apă!»
(Col. pr.).

ramâniat, l. d. rămas. Intr'o baladă din Toracul-M. (Bănat, col. pr.).
«De *pră* toţi ea îi mâncà,
«Eară ce-o mai *rămâniat*,
«Stoican tot că şi-o luat».

rămâns, l. d. rămas, Bistra, Câmpeni, 1914.

rânduita, ursita. Intr'o doină pop. din Sebeş.-săs., (col. pr.):
«Dumnezău de ne-o lăsà,
«Amândoi ne-om cununà
«Pe cum stă *rânduita*».

răpăcioage, *bot.* helianthus tuberosus.
Lumpărd (Câmpie).

răstinà, răstinat. răstignire. Intr'o colindă din Chinceş (Târn.-Mic.), scrisă de elev. lic. în Blaj: Nicolae Ignat, de acolo.

«Rabdă Domnul *răstinat*,
Pentru a lui Adam păcat».
(Col. propr.).

re.tin', răstignì. Intr'o colindă din Sâncel (l. Blaj) scrisă de elev. lic. Visente Frățilă, spusă de Emil Frățilă, de acolo:
«Dați-mi 30 de arginți,
Să vi-l dau să-l *restinìți*»...
«Sfatul lor a hotărît,
Ca să fie *restinit*».
Col. propr.).

re.tingeat, l. d. răstignit, ntr'o col ndă din ț. Hațeg.,
«Că nu-i sânge vinovat,
Ci de jidovi *restingeat*».
Notez, că în aceeaş găsim şi vorba *răstignì*:
«Jidovii banii puneà,
Pe Hristos mi-l *răstigneà*».

răutate, pl. *răutăți*, şi *vrăjbi* aşà numeşte poporul ardelean revoluția din 1848, pass.

roata stelelor, constelația ce se zice în popor şi *jocul* (= hora) germ. nördliche Krone:
«Fă-mă, Doamne, ce m'ii face,
«Fă-mă *roata stelelor*».
Doină din Milaş (Câmpie), (Col. pr.).

rostompòl, planta: rostopasta, bot. chelidonium majus.
«Pe dealu cu *rostompòl*
«Nu mai pot mere de dor».
Doină cătăn. d. Micăsasa (col. pr.).

rujnicuță, rujuliță, rujă (roză) mică:
«*Rujnicuță* din răzor
«Nu mă blăstămà să mor,
«Că n'am rupt eu *pupu* tău,
«Că l'o rupt bădița mieu».
Doină căt. d. Crivobara, Lugoj, (col. pr.).

rumineaua, = rumenelele:
«*Rumineaua* s'o scumpit,
«Feciprii nu o iubit».
Sat. pop. Crăciunel d. s. (col. pr.).

ruşală, ruşit, scrie I. Bunea, st. din *Ludoş* (Miercuria) l. d. roşala, etc.

săculeață, săculeț, săculete:
«Ce te ții, mândro, făleață
Că eşti ca o *săculeață*».
Sat. pop. Ohaba, Făgăraş, col. pr.

Sângiène, pronunță din Georocuta = Sânzîene.

sâmtiém, = suntem, Muşca, munții apus. 1914.

sârât, sâgârât, «*grăunț* — » nedesvoltat deplin, mic şi sgârcit.
Vaşlab (Giurgeu).

sârdiliche, este laptele închegat, (fără chiag) s. prins; «lapte acru», — cum se zice pe la Blaj, — Agrişteu, Târn. Mic.

sastíu, pron. loc.. saschiu, bot. vinca minor, M.-Sâncraiu, (Alba-inf.):
«La gât *sastíu* înflorit,
«Că de grea moarte a murit».

scafă, un cuțit, nu tăios, lat ca de 3 degete, lung c. 17 cm., înțepenit într'un mâner de lemn. Cu acesta curăță pieile de oaie de părțile grase s. cărnoase. Blaj, la şăpcarul J. Străjan.

scăloiu, firul de ceapă răsădită, care înse nu s'a desvoltat în pământ (n'a făcut bulb), ci a crescut în sus, fără să aibă căpățână; gros cam ca degetul. Se culege deodată cu ceapa şi se mănâncă mai de timpuriu, că nu se conservă. Făgăraş.

sclepți, adaugă: singular un *sclèpete*, ibid.

scobicèle, măcieşe.
Crivobara (Lugoş).

scrifon, — de pâne, pe la Rîci (Câmpie, Mur.-Turda) v. *clifan*, crifoiu.

scrijă, talie. Varviz (Ciuc).

scrivesc, sinonim cu *scâncesc*: plâng, nu tare. — Intr'o colindă (Col. pr.):
«Fiul plânge şi *scriveşte*,
Maica din graiu îi grăeşte».

sfărgiè, *a se* — , a se sgărieà rău, cum se *sfărgie* vitele, când se împung între sine. Substantiv: *sfărgietùră*. *Cămaraş. deş.* (Câmpie).

sfârmicat, (sfarñicat) = sfărâmat. Intr'o colindă din Cisteiul rom., 1900:
«Apele s'au turburat
Pietrile s'au *sfârñicat*».

sfărtaiu și **fărtaiu,** sfert, ¼. Blaj și jur.

sfat, consiliul comunal, magistratul urban. Ocna Sibiiului.

simeàn, planta siminic, siminoc.
«Frunză verde de *simeàn*
«Să m'aștepți, munte, 'ntr'alt an».
Hob.-Uricani, (col. pr.).

șineag, măsură, care cuprinde două «chible», (v. acolo). Crivobara (Lugoș).

sitirì, (cet. *sichirì*) a strigà cuiva la joc în batjocură. «Nu ți-i rușine, să-l *sitirești* așà de spurcat!?

șirițel, pl. *șirițèle,* demin. d. șir. Cimilit. din Cianul deș. (col. pr.).
«Șugur, mugur, mărunțele
«Merg pe drum tot *șirițele*» = în șir.

slègher, (fără f.) = sfredel. *Cămaraș. deș.* (Câmpie).

smeuriță și — **ică,** bot. reseda odorata; în doină din Ilva-Mare, col. pr.

sodòm, blestem, afurisanie, chin; Intr'o sat. pop. din Hob.-Uricani (col. propr).
«Că furca-i mare *sodòm*».

șontorog (ung. sánta), în batjocură schiop, pass.

sovâltà, a —, a rupe aluatul de pâne din covată (albie) și a-l pune pe cărpătoriu, dându-i formă rotundă. Se zice și a *soage, soace, soalge* (lat. solvere);
«Pita n'o știu frământà
«Nici în *troacă* (albie) *sovâltà*».
Sat. pop. Ohaba, Făgăr. (col. pr.).

spăhie, proprietate mare de pământ. Crivobara (Bănat).

stăjărărie, stejăriș. Intr'o doină din Ilva-Marè (col. pr.):
«Frunză din *stăjărărie,*
«Și-un domn din cănțălărie».

stàur, într'o poezie pop. = staulul oilor.

stelez, merg după o stea, urmez. Intr'o colindă din Blaj,:
«Craiĭ și cu împărații
«Tot urmează
«Și *steleazà*».

strâjnic, mânz de doi ani.

strujèni, sing. *strujan* (cfr. strujeà = bucată) — *de cucuruz* = coceni, s. tulei de porumb:
«*Și-o frige* (găina) *cu strujèni,*
Și-o dă la lăturèni».
Bucium-Șasa, col. pr.

su, pron. poses. *său* pe alocuria *so*: tată-*so*. Intr'o colindă ined. din valea Jiului: Hob-Uricani:
«La taică-*su* *) se duceà...

subvintrează = suvrintă; femeile *sub-vintrează* oile = le tund pe sub foale. Bistra.

sufulcat, «*poalele* — *è*», sumese, prinse în brâu. Toracu-M., și 'n Ardeal passim.

șùiu, în înjuraturi: «mânce-te *șuiul*» = boala: *scrofula*. Târn. mic. Agrișteu și a.

șumariu, 2. pe la Crivobara (Bănat): păzitor de câmp, la «spăhii» (v. ac.) ce e *gornicul* la sate.

sumnă, sucna, sugnă, fustă groasă.

surcină, 1. d. sulcină, cum se aude mai des în Ardeal, — = sulfină; pas.

suroreà, demin. d. *soră,* «o dalbă *suroreà*». într'o doină din Nușfalău, Bistr.-Năs, col. pr.

șuștàcă, v. dutcă, passim.

țâ', țàr, din țără, puțin, puțintel «o *țâ,* de brânză»; passim.

tăbăluşă, cățeà, în Lexic. Bud., dar am auzit'o și'n Agrișteu (Târnava mică acum 60 de ani, baciul Costin a strigat cățeaua: «nea tăbăluşă!» In Rîciu (Câmpie) este vorbă uzuală în asemănarea: «latră ca o *tăbăluşă*», despre o femeie rea de gură.

*) Ca în dialect sicilian.

tainà, în înţelesul de tainiţă (v. urm.) «s'au băgat vitele 'n *taină*» = pârău, vălcea; unde stă apa 'n loc şi se învârte. Gurghiu.

tălpigă, pl. *tălpigi*, legători de pănură, late ca de 2 degete, lungi c. 0,5 m., cusute la cioareci din jos de glesne, pe lângă cari se 'nfăşoară trecându-le pe sub *talpa* piciorului, — de aici numirea de tălpigi. Târnave, pass.

tămâie, într'o doină din Meşcreac (l. Aiud), col. propr., este planta: *boswelia Carteri.*

ţap, (ţ. Haţeg) zool. acheta campestris, cosaş.

tăpăl.igă, în batjocură: picioare mari şi proaste, diforme. Blaj, jur. etc.

ţarc, are înţelesul special de *închisoare de capre*. Crivobara (Lugoş).

târşì, a —, a scoate buciumi (trunchi), rădăcini. Bănat, Crivobara (Lugoş), In Ardeal ca verb refl. *a se târşì* = a se golì în mod ruşinos.

tâţèică, pe *Târnava-Mare* = scrânciob (v. m. s. *svârdon* = la Hodiş, l. Huedin). *vârtej*, la Bozias, D. Smărtin, T.-Mică.

teşì, a se —, a se sfiì, s. jenà: «s'a teşit fata», Agrişteu, Târn.-Mică.

tinişău, pron. *chinişău*, argint viu, mercuriu, Bucium-Şasa, 1905. V. şi Glosar, pag. 96 «*chinişău*» la fig. 15.

ţoale, în Bănat, haine, vesminte.

ţobâci, ţânţari, Rebrişoara, jur. Năsăudului.

tomna, (cu *o* curat), pron. vulg. pe Târnave ş. a., = tocma.

tomnàgi, adaus: pe la Varviz (jud. Ciuc) se zice: *tocmàgi.*

trag, — *e de sfinţi* = înjură, pass.

«ţura», în chiuitura din joc: «hai *ţura*, lele!» ce se aude prin Maramureş şi prin Ardeal d. e. la Teaca.

tùrtură, (*nu deminutiv*: Turtureà):

«Mă suii pe ciùtură,
Şi-auzìi o *tùrtură*,
«*Tùrtura* ziceà aşà:
Du-te din pădurea mea!

Bucium (Făgăraş).

ţuţurigă, plecat jos, cu genunchii îndoiţi, sgârcit. Vaşlab (Giurgeu).

ùină, mătuşă. Crivobara (Bănat).

uruiòci, prin Agrişteu, Târn.-Mică, *uriòişi*, «V. S. Joana (Gherla), *ariòci*, Fild. de mijl., Hida, Trestia; *urioudşhi*, Pusta-Cămăraş, Palatca, Pintic, = restul de urzeală, dela iţe până la spată.

vântălag, fânul adunat în şir lung. Cămăraş. deş. (Câmpie).

vârtej, adaugă: 2. un fel de *scrânciob*, (pe *Olt*) v. mai sus: *svârdol.*

vărùică, verişoară. Pela Ocna Sib.: *vărucă.* Crivobara (Bănat).

veacă, adaugă: 2. *veacă* se numeşte şi cercul cel de lemn la ciur s. la sită: «steaua o fac din o *veacă* de ciur, aşà, că pun şiclu pe ea» zice Iul. Ionaş. Blaj şi jur.

vigană, roche la doamne, haină de vigogne, pass.

virghìnă, o firidă; goluri între două bârne la casele de lemn. Uricani, Jiu.

volbà, nu — = nu venì mare, cfr. holbà, înholbà = (în) *volbà.*

«Oltule, Mureşule...
«Nu *volbà*, nu tulburà».

(Col. pr.).

zămăchìşă, laptele acru — închegat — scurs de zăr = brânză de vacă», cum se mai zice.

Agrişteu, Târn.-mică.

zănat, 2, măiestrie, meserie: «dă copilul la un *zănat*, nu-l ţineà acasă!»

Crivobara (Lugoş).

zâzâì, onomatopee imitând foşnetul ce-l face trestia când o bate vântul. Intr'o ghicitura (cimilitură) din Reteag (Someş, comun. Leon Sonea) «...ce trece printre trestii şi nu *zâzâie?*

zeicòni, obiceiu, datină, lege.

Cricovara (Lugoş).

zăpsì, a —, = a observà. Varviz.

LEGENDELE TROADEI IN LITERATURA VECHE ROMÂNEASCĂ

DE

N. CARTOJAN
CONFERENŢIAR LA UNIVERSITATEA DIN BUCUREŞTI

Prezentat în şedinţa dela 5 Iunie 1925, de
I. BIANU M. A. R.

I. EPOPEILE HOMERICE IN LITERATURA ROMÂNEASCĂ

Epopeile homerice, care în Occident au intrat la temelia culturii moderne încă din epoca renaşterii, pătrund târziu în literatura noastră. Abià în secolul al XVII-lea, când cultura slavonă la noi intră în amurg, curentul influenţei greceşti, prinzând din ce în ce mai mult teren, deschide treptat perspectivele spre literatura elenă. In veacul următor, în şcolile înalte, înfiinţate de către Domnii Fanarioţi, la care «paradosiau» cei mai de seamă reprezintanţi ai culturii greceşti din Răsărit, se cetiau, se interpretau şi se parafrazau, între scriitorii clasici, şi Homer. Printre caietele de şcoală, rămase din aceste vremuri şi păstrate acum în Biblioteca Academiei Române, se găsesc şi câtevà còpii din epopeile homerice cu traduceri interliniare în greaca modernă [1]).

Traduceri din Homer apar târziu, în ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea. Cea dintâiu menţiune o găsim la Budai-Deleanu,

[1]) Cf. C. Litzica, *Catalogul manuscriptelor greceşti*, Bucureşti, 1909, p. 364, (no. 650), 113, (no. 227), 311, (no. 616), 340 (636) ş. a.

care, în niște notițe redactate în limba germană prin anul 1803, ocupându-se într'un paragraf consacrat literaturii române de operele care circulau pe vremea sa în manuscript, spune între altele textual: «In soweit ich Kenntniss davon habe, ihre Manuscripten, (die obererwähnten einheimischen Chroniken ausgenommen) sind folgende: *die Illias und die Odysee von Homer*, frei übersetzt [1])...».

D-l Leca Morariu în studiul său despre cunoscutul text cu caracter poporan, *Istoria Troadei*, referindu-se la acest pasaj, crede «că această Iliadă și această Odisee nu poate fi, bine înțeles, decât Răsboiul Troadei» —textul de care ne vom ocupà în capitolul următor. Nu putem împărtășì părerea d-lui Leca Morariu, fiindcă Gaster în *Grundriss der romanischen Philologie*, II, 3 (1896), p. 338, menționează o traducere a *Odiseei* păstrată în două manuscripte, unul din Muntenia, altul din Moldova, derivând ambele dintr'un prototip pe care Gaster îl așează în epoca dela *1750—1780*. După aceste două msse., păstrate pe atunci în Biblioteca Centrală, Gaster publicase chiar în volumul II (p. 82-5) din *Chrestomația* sa, două fragmente și anume: cartea III, v. 102—166 și cartea X, v. 210—250. Un alt manuscript al Odiseei, care circulà prin Bucovina pela 1800, a fost semnalat de curând de Părintele Econ. D. Furtună [2]). După informațiile și notițele pe care binevoește a mi le comunicà P. C. S., mssul a fost copiat de Paharnicul Gheorghe Herescul, «trăitor în Botoșani, în preajma bisericii Sf. Spiridon»; iar textul este identic cu cel publicat de Gaster. La aceste manuscripte cred că se referă Budai-Deleanu în notițele sale, căci altfel ar fi într'adevăr surprinzător ca Budai-Deleanu, care, precum se vede din opera lui rămasă în manuscript și păstrată în Biblioteca Academiei Române [3]), aveà pentru vremea sa o cultură aleasă, să fi confundat epopeile homerice

[1]) Notițele poartă titlul: *Kurzgefasste Bemerkungen über Bukowina* și se păstrează în Bibl. Acad. Rom. sub cota *No. 2424*. Au fost publicate în traducere română de G. Bogdan-Duică în *Gazeta Bucovinei*, an. IV, no. 8 și urm., iar în originalul german de I. Nistor, *Românii și Rutenii în Bucovina*, București, 1915; ed. Acad., p. 168 și urm. Textul citat la p. 174.

[2]) Revista *Tudor Pamfile*, Dorohoiu, an. II (1924), No. 4—12 (Maiu-Decemvrie), p. 51, nota 4.

[3]) Ms. 2411—2429. Intre altele: *lexiconu românescu-nemțescu* (No. 2411); o gramatică: *Temeiurile gramaticii românești* (No. 2425); un *lexicon latino-romanicum seu valachicum* (No. 2424.) Pentru cultura lui literară cf. G. Bogdan Duică, *Convorbiri Literare*, XXXV (1901) p. 438 și urm. 483; și C. Radu, *Influența italiană în Țiganiada lui Budai-Deleanu*, Focșani, 1925.

cu cele câtevà foi extrase din cronografe, în care povestirea mitului troian se depărtează de tradiția homerică.

Manuscriptele cu traducerea Odiseei, menționate de Gaster în fosta Bibliotecă Centrală, au trecut mai târziu în Muzeul Național și se păstrează actualmente în Biblioteca Academiei Române, și anume: A sub cota no. 2600 (3 vol. în 4⁰) și B sub no. 2782 (1 vol. in folio) după, cum ne-am putut încredință din deplina concordanță a amănuntelor descriptive și desăvârșita identitate a fragmentelor publicate de Gaster în *Chrestomația* sa (II, p. 82) cu pasagiile respective din manuscriptele Academiei [1]). Manuscriptele sunt de proveniență moldovenească și pe la 1850 se găsiau în biblioteca familiei cunoscutului scriitor al generației dela 1848, N. Istrati, după cum se poate vedeà aceasta din notele de pe copertă. Particularitățile de limbă nu ne îngădue însă să admitem părerea lui Gaster; că unul din acestea ar fi fost scris în Muntenia. Din potrivă, fonetisme cu pronunțat caracter dialectal ca:

e final > i: fimei, fimeile A16 r., B25 r. 24 v.; lucrari A16 r, sali A16 r.; sâlești B15 r; prăznuiri Ai v. r. naroadi B2 r; e neaccentuat > ă: să dusă A3, înțălept B2, sârguințăle A2, orașăle B2; r i > î: sâne, sângur A2 v. B2 v.; ea final (la imperf. verbelor sau e + a articol) > e: nebunie (pentru nebuniea), împuținare A2, B2 r; j > ğ: ğumătate, împreğurat, ağuns, ğura;

toate aceste particularități cu colorit moldovenesc ne îndreptățesc a crede că textele au fost scrise în Moldova. Ele sunt însă còpii după texte mai vechi, al căror prototip a fost fixat de Gaster în epoca dela 1750—1780.

Limba traducerii, deși împestrițată cu elemente grecești (*poliorhie*, *politie*, *praxis*) este totuși îngrijită, plastică.

Traducerea este însă făcută liber, după cum se poate vedeà chiar din invocația pe care o reproducem acì:

«Tu, muso a cântărilor, Dumnezăoae, povestește noaă întâmplările acestui om înțălept, cari după ce au răsipit sfânta cetate a Troadei, îndelungă vremi umblă rătăcit în multe țări; au văzut orașăle a multor năroadi; a învățat toate obiceiurile și firile lor; au suferit trude și nenumărate năcazuri asupra mării, sărguindu-să cu tot chipul a mântui viīața sa și a pricinui tovărășilor săi o fericită întoarcere în patrie lor; dar toate sărguințăle sale au fost în zadar. Toți

[1]) Ms. *2600* din Bibl. Academiei Române = Ms. Bibl. Centr. No. 334 b; iar ms. *2782* din Bibl. A. R. = Ms. Bibl. Centr. No. 334.

ticăloșii acie a pierit prin nebunie și împuținare minții lor. Nevrednicii au îndrăznit cu nebăgare de samă a să hrăni din turmele aceli de boi cari era închinate Soarelui. Și acest Dumnezău, cu totul înfocat, pesti nelegiuirile lor pe toți i-au pedepsit. Dumnezăoae, fiica lui Zefs, învrednicește-ne a ne mai înștiința o parte den întâmplările acestui vitiaz irou» [1]).

Plasticul vers cu care începe cântul al II-lea.

Ἦμος δ' ἠριγένεια φάνη ῥοδοδάκτυλος Ἠώς,

este redat în românește prin:

De-abia zorile începusă a polii vârfurile orizonului

care, firește, nu-i lipsit de farmec, dar care se îndepărtează de original.

Data de 1750, fixată însă de Gaster, ni se pare că ar trebui scoborîtă mai jos, către ultimele decenii ale veacului XVIII, când începe să se facă simțită la noi influența franceză, fiindcă înclinăm a crede că traducătorul român s'a folosit și de un text francez. Numai așà ne-am puteà explicà unele alterări ale numelor proprii grecești. De pildă bătrânul Ἁλιθέρσης din cântul al II-lea apare în ambele msse. românești sub forma *Kalithersu*, A f. 17 v., B f. 26 v. Se știe că în limba franceză aspirația vocalelor grecești este redată prin h; Ἁλιθέρσης din originalul grecesc apare în traducerile franceze sub forma Xalitherse. De la o asemenea formă trebue se plecăm pentru a explicà pe Kalithersu. Traducătorul, influențat de textul francez, a ortografiat numele cu h inițial; unul din copiștii săi a confundat pe X chirilic cu K, ceeace este foarte ușor. Tot prin influența unui text francez ne putem explicà și ortografii

[1]) Iată aci și textul grecesc:

Ἄνδρα μοι ἔννεπε, Μοῦσα πολύτροπον, ὃς μάλα πολλὰ
πλάγχθη, ἐπεὶ Τροίης ἱερὸν πτολίεθρον ἔπερσεν·
πολλῶν δ' ἀνθρώπων ἴδεν ἄστεα καὶ νόον ἔγνω·
πολλὰ δ' ὅγ' ἐν πόντῳ πάθεν ἄλγεα ὃν κατὰ θυμόν,
ἀρνύμενος ἥν τε ψυχὴν καὶ νόστον ἑταίρων.
Ἀλλ' οὐδ' ὣς ἑτάρους ἐρρύσατο, ἱέμενός περ·
αὐτῶν γὰρ σφετέρῃσιν ἀτασθαλίῃσιν ὄλοντο·
νήπιοι, οἳ κατὰ βοῦς Ὑπερίονος Ἠελίοιο
ἤσθιον· αὐτὰρ ὁ τοῖσιν ἀφείλετο νόστιμον ἦμαρ.
Τῶν ἁμόθεν γε, θεά, θύγατερ Διός, εἰπὲ καὶ ἡμῖν.

ca: *Hermionia* A 37 v. B. 62 v < gr. *Ἑρμιόνη*, fr. Hermione *Misina* A f. 16 r. v B f. 25 r. < grec. *Μυκήνη*, frcz. Mycènes; *Sirsa*, (conf. pasajul reprodus în Gaster Chrest. II p. 84) < grec. *Κίρκη*, frcz Circé; spre *Eubea* A. f. 29 v. B. f. 47 v. < grec. *εἰς Εὔβοιαν*, frcz. vers Eubée; redarea diftongului *ευ* prin eu: *Eurimah* A. f. 11 v. B. f. 18 r. < grec. *Εὐρύμαχος; Eurinom* < grec. *Εὐρύνομος*. Intr'un loc chiar numele lui *'Ερμῆς* apare sub forma latină *Mercurie* A. 79, B. 138.

Din **Iliada** nu ne este până acum cunoscută o traducere mai veche decât încercarea, care se mărginește numai la 200 versuri din cântul I, făcută de Marele Vornic al Ţării Românești, Iordache Golescu [1]) în primele decenii ale veacului al XIX-lea. Deși Marele Vornic nimerește pe alocurea versuri frumoase, totuș în genere ritmul este șchiop, iar limba plină de expresii prozaice. Traducerea lui Aristia, publicată la 1837, cu o inimoasă prefață a lui Eliade Rădulescu, este cu mult superioară; dar spre nenorocul lui, Aristia, în loc să-și continue opera, se înfundă pe cărările rătăcite de italienizarea limbii ale lui Eliade Rădulescu și, prelucrându-și traducerea în hexametri, o redă la 1868 într'o limbă împestrițată cu: *Pedagerul divul Achille* — în loc de: Ahil de picior ager, din prima traducere — *Achaei eycnemizi, illustrisimul faber Vulcan, importune horrible voie, pulchrigéna copillă, morb mortifer, vorbe mordaci, celestele dome* [2]) ș. a.

A trebuit să treacă aproape un veac de străduințe și frământări [3]) până să ajungem la traducerile din vremurile noastre ale lui G. Coșbuc (în endecasilabi) [4]) și ale d-lor C. Papacostea și G. Murnu, care prin alegerea cuvintelor din graiul popular și a formelor arhaice din scrierile vechi a creat limba plină de plasticitate, de pitoresc și de tinerească vigoare, care să poată evocà farmecul vieții patriarhale al poemelor homerice.

Și cunoscuta parodie a răsboiului troian — **Batrahomiomahia** — a pătruns în literatura noastră pe la începutul veacului trecut. La 1816,

---

[1]) Reproduse de N. Bănescu, *Vieața și scrierile Marelui Vornic Iordache Golescu* Vălenii de Munte, 1910, pp. 289 și urm. Cf. și p. 103.

[2]) Observațiunile d-lui N. Bănescu din *op. cit.* p. 103 privesc, deci, ediția din 1868.

[3]) Alte traduceri: Ion Barac în *Albina Carpaților*, 1877, p. 102-117; *Odysea Batrachomyomachia*, traducere în proză de J. Caragiani, Iași, 1876; Sim. P. Simon, *Homeru, Ratecirile lui Odysseu, poema epico-tradiționaria in 15 canturi*, Hristian N. Ţapu, *Omer, Odyseia, încercarea de traducere în exametru* (cântul IX) Focșani 902 (comunicat de d. C. Papacostea), Blasiu, 1880; Christodul J. Suliotis, *Iliada Cartea I-a, tradusă și adnotată*, Brăila, 1876.

[4]) *Flacăra*, 1913, p. 59, 114, 411.

Koncz Iosif o traduce în versuri schioape, după versiunea ungurească a lui Csokonai Vitéz Mihály, sub titlul: *Batrachomyomachia lui Homerus. Bataje brastilor ku soaretsi întorsze dintej în verszur ungurești de Domnu Csokonaj A. Mihaly și după jel în rumuneste de Koncz Ió szi în anul 1816, luna lui Iuliu* [1]).

Cu mult înainte de apariția primelor încercări de traducere ale poemelor homerice în limba română, strămoșii noștri cunoșteau mitul troian prin o redacțiune foarte răspândită în literatura noastră veche, cunoscută sub numele de *istoria Troadei* și care în unele puncte ne înfățișează amănunte diferite de cele cunoscute din poemele homerice. Despre aceasta și altele similare ne vom ocupà în lucrarea de față.

II. ISTORIA TROADEI

In afară de materialul epic transmis prin poemele homerice, s'au mai păstrat în lumea greacă, prin așà numiții poeți ciclici, o sumă de tradiții despre mitul troian, din care s'au alimentat în cursul veacurilor logografii și istoricii, filozofii și retorii, gramaticii și comentatorii. Aceste tradiții, elaborate și prelucrate necontenit din anticitatea greacă până în epoca alexandrină și în lumea romană, se află la baza a două vestite plăsmuiri, *Dictys* și *Dares*, cari au avut un adânc răsunet în lumea medievală a Occidentului și cari chiar în secolul al XVII-lea erau publicate în ediții elegante cu comentarii de d-na Dacier, pentru uzul Delfinului.

Sub numele lui Dareș, pretinsul troian, care ar fi luat parte la luptele de sub zidurile Troiei, ni s'a păstrat, precum se știe, într'o latină medievală, plină de barbarisme, o povestire *De excidio Troiae historia*, care începe dela prima ciocnire a Grecilor argonauți cu Frigienii și se încheie cu cucerirea și arderea Troiei. Opera, atribuită unui nume troian, pomenit în Iliada (V, 9) vădește tendința de a înfățișà lumii într'o lumină simpatică soarta nenorocită a Troiei și vitejia eroilor săi.

Ephemeris belli Troiani, atribuită lui Dictys, pretinsul tovarăș al lui Idomeneu, regele Cretei, povestește în 6 cărți, într'o latină plină de expresiuni arhaice din sec. al IV-lea: răpirea Elenei, răsboiul troian,

---

[1]) Nic. Densusianu, *Cercetări istorice în arhivele și bibliotecile Ungariei și ale Transilvaniei*. București, 1880 p. 117. Mai pe larg însă în Dr. Siegescu József, *A román helyesirás története*, Budapest, 1906, unde se dau și extracte p. 127—140.

întoarcerea în patrie a eroilor greci și nenorocirile ce i-au pândit în căminurile lor. Dictys cretanul, care pretinde a povestì faptele la cari a fost martor ocular sau pe care le-a auzit din gura lui Menelau, Ulise și Neoptolem, este însuflețit de năzuința de a întunecà gloria lui Achile și Ulise și de a o concentrà asupra lui Palamed și Ajax Telamonius, eroii cretani.

Amândouă aceste plăsmuiri, cari se reazimă pe o tradiție diferită de cea homerică și cari se caracterizează prin excluderea intervenției divine din luptele între muritori, sunt precedate, după cum se știe, de câte o scrisoare menită să servească de prefață și să explice origina lor. Opera lui Dares este însoțită de o presupusă scrisoare a lui Cornelius Nepos către Salustius Crispus, în care cel dintâiu atestă că, descoperind în timpul petrecerii sale la Atena, istoria lui Dares Phrygius, scrisă chiar de mâna acestuia, a tradus-o în limba latină, pentru ca să se cunoască adevărul, întrucât Dares a fost contimporan cu evenimentele și a luat parte la răsboiu.

Opera lui Dictys este însoțită și ea de o scrisoare a lui L. Septimus, în care acesta povestește că istoria ar fi fost scrisă cu litere feniciene de către cretanul Dictys, care a lăsat cu limbă de moarte ca să-i fie așezată în mormânt; că mult timp după aceasta niște păstori ar fi găsit opera în ruinele mormântului lui Dictys, ar fi dus-o la Eupraxil, stăpânul locului; că acesta transpunând-o în litere atice a trimis-o la Roma împăratului Nero și că în sfârșit, din năzuința de a se aflà cum s'au petrecut lucrurile în realitate, iar nu cum le povestește Homer care a pus pe zei să se lupte cu oamenii, el, L. Septimus, o traduce în limba latină.

Chestiunea dacă aceste două născociri naive au fost plăsmuite în literatura greacă și au trecut apoi în Occidentul latin, sau dacă dimpotrivă punctul lor de plecare trebuește căutat în cuprinsul literaturii latine, a dat naștere unei lungi serii de controverse, care au început din secolul al XVII-lea și care abià în zilele noastre se pare că au ajuns la capăt, cel puțin pentru Dictys. După discuțiuni îndelungate, la care au luat parte învățați ca: Dunger, Joly, Meister, Patje, Havet, Wagener, Haupt, Momsen, Wilamowitz, Collilieux, Greif, Noack, Patzig, Ed. Griffin ș. a.[1]), s'a ajuns la concluzia că la baza lui Dictys latin trebuește

[1]) Pentru studiile întreprinse asupra acestor două texte vezi excelentul rezumat al lui Léopold Constans, *Le roman de Troie par Benoit de Sainte-Maure* (Société des anciens textes français), vol. VI (Paris, 1912), p. 192—264.

admis un original grecesc, care s'a resfrânt și în cronografele bizantine începând cu Malalas din secolul al VI-lea. Existența unui original grecesc —cerută prin unele coincidențe surprinzătoare dintre textul latin și cronografele bizantine— a dobândit o siguranță deplină în anul 1907, când englezii Grenfell, Hunt și Goodspied au descoperit la Tebtunis, în Egipt, un papirus, conținând un fragment grecesc care corespunde cu 7 capitole din cartea a IV-a a textului latin. Papirusul datează, după editori, dela începutul secolului al II-lea d. Chr.; dar el este o copie după un original a cărui alcătuire trebuește așezată în secolul al II-lea, dacă nu chiar la sfârșitul primului veac. Această redacțiune greacă a trecut apoi în Occident, a fost tradusă în limba latină și se află alături de Dictys la baza mai tuturor prelucrărilor despre mitul troian atât în limba latină cât și în limbile romanice și germanice [1]). O asemenea prelucrare alcătuită probabil în Italia sau în Ungaria catolică și latină s'a resfrânt, după cum vom vedeà în capitolul următor, în literatura sârbească. Cea mai de seamă plăsmuire a materialului lui Dictys și Dares este însă epopeea truverului normand din sec. XII-lea, Benoit de Sainte-Maure, care a folosit însă și alte isvoare [2]). Această operă a avut un adânc răsunet în epoca ei, fiind tradusă și prelucrată în toate țările Occidentului. Prin Dictys și Dares, prin Benoit și prin prelucrările acestora, materia epică troiană s'a răspândit în toate clasele sociale și a avut o influență deosebită și în arta medievală. In veacul al XI-lea, contesa Adela, fica lui Guillaume Cuceritorul, avea tapiseria brodată cu scene din istoria Troei; iar mai târziu prelați rafinați își zugrăveau apartamentele cu scene din Benoit [3]).

In Orient, redacțiunea grecească a lui Dictys a fost prelucrată într'o redacțiune bizantină, care la rândul ei a împrumutat alături de Dictys materialul pentru plăsmuirile istorei Troadei din cronografele lui Malalas, Ioan de Antiohia, Kedrenos, ș. a. Din aceste cronografe istoria Troadei, prescurtată în unele părți, amplificată cu reminiscențe din Homer într'altele, a intrat în compilațiile de cronografe

---

[1]) H. Dunger, *Die Sage vom trojanischen Kriege*, Leipzig, 1869. W. Greif, *Die mittelalterlichen Bearbeitungen der Trojanersage*, Marburg 1896.

[2]) Leopold Constans, op. cit. VI, p. 192 și urm; Gustav Brockstedt, *Benoit de St.-Maure und seine Quellen*, Kiel, 1923.

[3]) G. L. Hamilton în *Romania* XLII (1913), pag. 584; A. Thomas, *ibidem*, pag. 83.

în greaca modernă care, după cum vom vedeà la locul său, au răspândit în literatura noastră mitul troian.

Versiunile publicate. Dintre toate legendele populare cari au circulat în literatura noastră veche, istoria Troadei a avut norocul să atragă mai de aproape atenția istoricilor literari. Textul ei a fost publicat de mai multe ori în diferite răstimpuri, iar în căutarea surselor din care decurge, s'au străduit să aducă partea lor de contribuție, alături de istoricii noștri literari și învățații străini. In anul trecut chiar, d-l Leca Morariu a publicat după un nou ms. o versiune necompletă (lipsesc foile dela început și dela sfârșit), copiată în Cernăuți, la 1796, de către Const. Popovici, cliric în anul al V-lea. Autorul se înșală în prefață, când crede că «Răsboiul Troadei din Codicele C. Popovici se înfățișează în chip prea prețios», căci ar fi «primul text de felul acesta publicat în românește». D-l Leca Morariu a scăpat din vedere versiunea cu mult mai veche, din 1748, copiată în satul Hundorf din Ardeal, de către «grămăticul» Mateiu Voileanu, versiune publicată la Sibiu, în 1891, de către un strănepot al grămăticului[1]). In afară de aceste două versiuni: Matei Voileanu (1748) și C. Popovici (1796), o a treia, extrasă dintr'un cronograf, a fost publicată în traducere germană de către d-l Dr. M. Gaster, acum treizeci de ani [2]).

Cercetări asupra originalului. Problema privitoare la sursa din care decurge redacțiunea românească a Istoriei Troadei a fost pusă pentru întâiaș dată de Gaster în introducerea cu care însoțește textul publicat. D-sa, deși admite un prototip bizantin, totuș între acesta și traducerea românească presupune că a existat o redacțiune sârbească, căci numele propriu *Paris* din redacțiunea românească (pentru grecescul *Πάρις]* corespunde slavonescului *Parij* : «Die Form der Eigennamen, wie Parisch oder Odisef, wiederum lassen schwerlich ein reines griechisches Original vermuten. Odisef liesse sich noch aus der spätgriechischen Aussprache des Diphtongen ev erklären, aber woher Parisch, wenn nicht an die slavische Form Pariž gedacht werden soll?» (Cf. și L. Morariu p. 26). Gaster nu a putut găsì însă prototipul versiunii românești în literaturile slave, deoarece textele

[1]) *Codicele Mateiu Voileanu... publicate de Mateiu Voileanu,* asesor consistorial, Sibiiu, Tipariul tipografiei arhidiecesane, 1891, pp. 25—44.

[2]) *Byzantinische Zeitschrift,* III (1894), p. 528—552.

slave, cunoscute până la el, se deosebiau fundamental de redacția românească.

Cercetările pentru aflarea originalului dela care derivă redacțiunea românească a legendei Troadei au fost continuate de Karl Praechter în «Das Original der rumänischen Troia» *în Byzant. Zeitschr. IV*, 1895, 519—546 și de W. Istrin în «Beiträge zur griechisch-slavischen Chronographie» în *Archiv für slavische Philologie, XVII*, 1895, 416—429, dar nici unul nici altul nu ajung la rezultate definitive. Praechter crede a vedeà prototipul legendei românești într'un cronograf grecesc păstrat în biblioteca din Berna, care parafrazează cronica lui Manasses; dar versiunea românească, publicată de Gaster se deosebește de pasajul respectiv din cod. Bern. prin omisiuni și mai multe adausuri împrumutate din Kedrenos, Malalas, Homer și alte izvoare necunoscute. Istrin crede însă că prototipul din care decurge, printr'un intermediar slav, versiunea românească a istoriei Troadei este redacția greacă a cronografului no. 601, copiată în 1570 și păstrată în mănăstirea Vatoped din Athos. Acest cronograf, studiat de Istrin, conține o parafrazare a lui Manasses, amplificat prin împrumuturi din Kedrenos și dintr'un izvor necunoscut. In acest cronograf se află și pasajul cu filozoful Palamed, prietenul lui Ahile, care a izvodit slovele elinești:

«Acesta < Palamed > au aflat 17 slove în carte elinească, adică α, β, γ, δ, ε, ϰ, ι, λ, μ, ν, ο, π, ϱ, σ, τ, οy, iară alt filosof anume: Cadm au isvodit trii slove: ϑ, φ, χ, iară alt filosof Simonidu au isvodit doao slove ϰ, ω; alt filosof anume Epiharm au isvodit trii slove з, ψ, ξ și s'au făcut de toate 24 carele stă de treabă în carte elinească».

După acest pasaj urmează în versiunea românească un adaus foarte important care lipsește din redacțiunea cronografului grecesc și anume:

«iară alte slove ce sânt mai multe în carte sârbească le-au izvodit Kiril dela Palestina, când i-au zis îngerul să margă în țara Bulgarilor precum spune istorie».

Câțivà ani după aceasta și Istrin [1]) și Praechter revin asupra părerii lor, susținând că orginalul versiunii românești trebuește căutat într'un cronograf din familia Dorotheiu de Monembasia, care, după Praechter, are la baza sa o parafrazare în proză a lui Manasses

[1]) *Jurn. Minist. de Instr. rus*, 1896 Noemvrie, (la fine) p. 1 — 12. Отчетъ командированнаго за границу...

prelucrată în greaca vulgară cu amplificări din Theofan, Kedrenos și alții [1]). In orice caz însă, între cronograful grecesc și versiunea românească amândoi admit un intermediar slav.

Incercări de datare și localizare a traducerii. Părerea că istoria Troadei a fost tradusă din limba sârbă a fost admisă de toți istoricii noștri literari [2]).

In ce privește epoca traducerii, d-l Iorga, revenind în anul trecut [3]) asupra unei păreri mai vechi [4]) și întemeindu-se pe asemănarea dintre stilul istoriei Troadei cu al traducerii lui Herodot, așează cu drept și prototipul traducerii aceleia în întâia jumătate a secolului al XVII-lea. In chestiunea localizării traducerii, d-l Iorga, pornind dela forme ca Parij, presupune că traducătorul ar fi un ardelean; d-l Bogrea, întemeindu-se pe cuvântul «*hiulă*», localizează traducerea în Moldova.

In rândurile ce urmează voiu căutà să dovedesc mai întâiu că versiunile istoriei Troadei, publicate de Voileanu, Gaster și Leca Morariu, precum și alte câtevà inedite și nesemnalate din Biblioteca Academiei Române, decurg dintr'un acelaș prototip, care a fost tradus pe la mijocul secolului al XVII-lea în Moldova, nu din «sârbește», ci din grecește și apoi că, în afară de această redacțiune, au mai circulat în literatura veche românească și alte legende, dintre care una se leagă de literatura medievală a Occidentului.

III. ORIGINALUL REDACȚIUNILOR DIN CRONOGRAFE

Redacțiunea românească și redacțiunile sud-slave. Originalul legendei troiane, cunoscută din textul publicat de Voileanu, Gaster și Leca Morariu, a fost căutat în cuprinsul literaturilor sud-slave fără să fi fost însă găsit până acum. In literaturile sud-slave se cunosc numai trei redacțiuni independente ale istoriei Troadei.

---

[1]) K. Praechter, *Byzantinische Zeitschrift*, VIII (1899), p. 328 și urm.; 343.

[2]) N. Iorga, *Faze sufletești și cărți reprezentative la Români*... Analele Academiei Române, Tom XXXVIII Mem. Secț. ist., p. 572; Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române*. Epoca veche, I, Sibiiu, 1921, p. 75; Leca Morariu, *Istoria Troadei*, Cernăuți, 1924; V. Bogrea, *Daco-Romania*, III. p. 865.

[3]) *Revista istorică*, 1924, p. 152.

[4]) *Faze sufletești și cărți reprezentative*, p. 572, datà traducerea «în aceeaș epocă de pasiune pentru vitejii și fapte mari» (a lui Mihaiu-Viteazul).

O primă redacțiune slavă [1]), a fost tradusă în părțile Croației [2]), de unde a pătruns pe vremea țarului Ioan Alexandru în Bulgaria. Ea decurge dintr'un izvor occidental, care a fost utilizat și în alte prelucrări precum: Konrad de Würzburg, Pedro Nuñez Delgado (Cronica Trojana), Simon Capra aurea, Batayle of Troye și Trójumanna saga [3]). Această redacțiune, care a avut o circulație mai intensă în cuprinsul literaturilor sud-slave, se deosebește fundamental de textul românesc cunoscut. Legenda slavă începe cu o serie de episoade privitoare la fapte anterioare răsboiului troian, cari lipsesc din redacțiunea românească, precum: zidirea cetăților frigiene și genealogia regilor până la ridicarea Troiei; nunta lui Peleu, cu mărul discordiei și judecata lui Paris; zidirea Troiei de către Priam cu ajutorul a doi diavoli ai pământului (два диавола земнаа): Tebuš (Phoebuš) și Neptenabuš (Neptun). Legenda românească începe însă cu Priam Ecavia și nașterea lui Alexandru, în urma visului fatal. Dar și deaci înainte redacțiunea românească diferă de cea slavă, căci aceasta din urmă cuprinde o mulțime de episoade cari lipsesc din prima, ca de pildă: jocurile sglobii ale lui Paris pe lângă turmele păstorului; dragostea lui cu Oineuša (§ II); prefacerea lui Ulise că e nebun, spre a scăpà de răsboiu, și dejucarea lui; uciderea cerboaicei consacrate Dianei (în textul

---

[1]) A fost pub cată după msse diferite de: Fr. Miklošič — versiune medio-bulgară și traducere latină — în *Starine*, III (1871), p. 156: Trojanska priča; fragmente după un ms. din sec. XV croat, cu caractere glagolitice de Jagič: *Primjeri star. hrv. jezika*, 1866, II, pp. 180—184; după un alt ms. croat complet de Jagič în *Prilozi k historij knijževnosti naroda hrvatskoga i srbskoga, Arkiv za povjest. jugoslav.* (IX. 1868, pp. 121—135 După versiunea din Cod. Vatican de Dr. P. T. Gudev în Сборникъ за Народни умотворения, Наука и Книжнина. VI (1891) p. 345—357. Versiunea rusească din sec. XVII-lea: Pyp n, Очеркъ литературной исторiи старинныхъ повѣстей и сказокъ русскихъ, 1891. (IV), p. 345-357.

[2]) M. Murko, *Geschichte der älteren Sudslavischen Litteratur, 131*. Jagič a propus: Bosnia sau Nordul Dalmației. *Archiv für slav. Phil.*, II, 24—25; cf. pentru dovezi și:

[3]) A. Wesselofsky: Die altslavische Erzählung vom Tro anischen Krieg în *Archiv für slav. Phil.*, X (1887), pp. 27—42. 3); Изъ исторiи романа и повѣсти p. 1888, p. 25 i urm. (dare de seamă: *Romania* XVIII, p. 303 și urm.); Nathaniel Edward Griffin, *Dares und Diktys an introduction to the study of medieval versions of the story of Troy*, Baltimore, 1907 (nu am putut-o aflà). B. Conev, în Сборникъ за Народни умотворения, Наука и Книжнина, Sofia, 1892, VII, p. 224—244, admite că originalul a putut veni și din Ungaria; Prof. Dr. Miloš Weingart *Byzantské Kroniky v literatuře církevněslovanské*, Bratislava, 1922, I. p. 173—4, în legătură cu cronograful lui Manasses în literatura slavă.

slav: фелеша госпожда); sfatul preotului Calchas și sacrificarea Antigonei (Cvêtana); imputările Oineušei [1] către Paris și Elena (V); vicleniile lui Ulise pentru a aduce pe Ahile în răsboiu (VII); cearta lui Ahile cu Agamemnon pentru Briseida; fabricarea altor arme pentru Achile de către Vulcan cu ajutorul a 300 de diavoli mici т. налыхъ діаволъ); plecarea lui Priam, travestit în haine de cântăreț la cortul lui Ahile și înduioșarea lui Ahile, care aduce în Troia, pe umerii lui, trupul lui Hector (IX); disputa lui Ulisse și Ajax pentru armele lui Achile și sinuciderea lui Ajax (X).

La rândul ei, redacțiunea românească cuprinde amănunte ce nu se găsesc în redacțiunea slavă, ca bunăoară: cearta lui Paris cu fratele său, uciderea acestuia și fuga în Grecia (Leca Morariu, p. 41, § 3), poposirea lui Paris și a Elenei la «capiștea lui Iracliu» și izgonirea lor din Egipt de către împăratul Protea (pp. 43—44); cărțile trimise de Tindareu, Meneleu și Clitemnestra către Elena, la Troia (p. 46 f. 91 r.); înfruntarea împăraților și domnilor eleni de către Elena (p. 48 f. 92 v.); uciderea lui Palamed prin viclenia lui Odisevs și retragerea lui Ahile din luptă (f. 51—2); ajutorul trimis lui Priam de către Tain, împăratul Indiei și lupta lui Memn cu Grecii (p. 58); aducerea lui Pirus în tabăra grecească (p. 61).

Dar și în nararea faptelor comune, ambele redacțiuni înfățișează divergențe însemnate. De exemplu: răpirea Elenei. In redacțiunea românească se povestește că Menelau, înțelegând că Alexandru Paris este «fecior lui Priam împărat», îl primește cu cinste și, când împăratul elin pleacă la «Crit, unde erà boziul lui Dios, ... au învățat pre împărăteasa lui să aibă de grijă lui Alexandru Parij și a oamenilor lui să nu le lipsiască de ce le va trebuì, până va venì el». In lipsa lui Menelau, Alexandru și Elena, găsind prilejul a-și mărturisì dragostea unul altuia, se înțeleg și fug. In textul slav, Alexandru sosind la curtea

[1]) Nimfa Oenone pe care o îndrăgise Paris în vieața sa de păstor. Sursa îndepărtată este Ovidiu: Eroida V-a. Eroidele au fost traduse, precum se știe, în limba franceză în sec. XIII (cf. Léopold Constans, *Romania*, XLIII (1914), p. 176—198); și în italiană (cf. E. Gorra în *op. cit.* și mai ales Egidio Bellovini, *Note sulle traduzioni italiene delle «Eroidi» d'Ovidio anteriori al rinascimento*, Torino, 1900 și L. Constans, *Romania*, 1914, Appendice, p. 194). Episodul a fost apoi introdus în versiunile mitului troian precum: într'o versiune venețiană din sec. al XIV-lea a textului lui Guido delle Collona, într'o poemă în versuri (Gora, op. cit., p. 186—187, 297, 321, 324, 532); în «*Fiorita*» lui Armannino Giudice. Pe o asemenea versiune se reazimă după cum crede Wesselofsky episodul din redacția slavă.

lui Menelau, îi spune că nu a venit să-l servească pentru aur şi argint, ci ca să vadă cum sunt oaspeţele (čьstь) la curtea lui. După ce Menelau l-a poftit la masă şi au băut împreună cu regina Elena, vin roşu dintr'acelaş pahar, Alexandru scrie pe şervet alb (на бѣломъ оубрѹсѣ) cu vin roşu, în litere, pe cari numai Elena le cunoşteà: Eleno, iubeşte-mă, te voiu iubì. Zadarnic îl sfătuşete Elena să renunţe la ea, căci îl va pierde Menelau când va prinde de veste; el îi răspunde că n'a venit să servească pentru aur şi mărgăritar, căci palatul troian are mai mult aur şi argint decât toate stăpânirile greceşti; ci plata serviciilor lui va fi ea, şi că mai curând va suferì să fie chinuit pentru ea, decât să se chinuiască singur pentru frumuseţea ei. Când apoi Menelau îşi strânge armata sa spre a plecà în ţinuturile pelasgice, Alexandru Paris se preface bolnav şi îi spune că îndată ce se va însănătoşì, îl va urmà. In lipsa lui însă, Paris, poruncind alor săi ca să-i pregătească o corabie, răpeşte pe Elena tocmai când aceasta ieşise în oraş, cu fecioarele dela curtea ei.

Cred că detaliile, date mai sus, sunt suficiente pentru a învederà că între a doua redacţiune slavă şi între redacţiunea românească nu se poate stabilì nici o legătură. La aceasta mai adăugăm divergenţele de nume proprii. Pe când redacţiunea slavă înfăţişează numele proprii (derivate după cum a arătat Wesselofssky din prototipe romanice)[1]), într'o *formă slavizată*. Prějamuš, Pariš sau Parіž sau Fariž, Acileš; Menelauš, Iacupa, Iaiacsь, Caštandra, Policšena, Polinešterь etc.; redacţiunea românească, după cum vom vedeà mai jos, păstrează numele, afară de unul singur, în forma grecească.

A doua redacţiune slavă [2]), plăsmuită după toate probabilităţile în sec. al XIV-lea — unii istorici literari cred că chiar pe pământul Bulgariei — se îndepărtează şi mai mult de versiunea românească a istoriei Troadei, publicată până acum. Redacţiunea slavă nu a păstrat

---

[1]) *Archiv f. slav. Phil.* X p. 40—41.

[2]) S'a publicat pentru întâiaş dată, după un ms. medio-bulgar de pe la sfârşitul sec. al XVI-lea sau începutul sec. XVII-lea de P. A. Syrku (cu traducere latină de V. Jagić) în *Archiv für slav. Philologie,* VII (1884), pp. 81—87. S'a republicat după un text dintr'un sbornic, cu recenzie sârbească, aparţinând sec. al XV-lea de W. Močuljskij în *Archiv für slav. Philogie,* XV (1892), pp. 371—380 *(Zur mittelalterlichen Erzählungsliteratur bei den Südslaven)*. O versiune deosebită dintr'un codice din sec. XV-XVI cu redacţie sârbă, găsit la Veles în Macedonia, asupra căruia îmi atrage atenţia d-l St. Romansky, în B. Conev, Описъ на славянските ръкописи в Софийската Народна Библиотека, Sofia, II, 1923, p. 180—181.

din tema clasică a mitului troian decât câtevà reminiscenţe: visul Hecubei (atribuit acì lui Paris), părăsirea lui Paris în pustiu şi hrănirea lui de către o cerboaică, răpirea Elenei, cucerirea şi dărâmarea Troiei prin ajutorul calului de aramă. Pe această temă însă s'au altoit o mulţime de elemente şi motive disparate din legendele antice, din epopea bizantină Digenis Akritas, din Varlaam şi Ioasaf, din ciclul legendelor solomoniace, din legenda bizantină despre *Γυλλώ* ş. a. [1]).

Aşà de pildă, primul copil născut lui Priam (care în această redaţiune se numeşte carь Amorь), după visul fatal, este o fată pe care împăratul o închide într'un turn cu poruncă straşnică, ca copilul să nu audă nici un cuvânt omenesc şi să nu vadă nimic. Acolo trăeşte fata până la vârsta de 15 ani, când, îndreptându-se în fiecare dimineaţă spre răsăritul soarelui, spuneà cuvinte într'o limbă neînţeleasă. Regele, cuprins de adâncă mirare, adună oameni din toate «limbile» şi-i trimite sub turn ca să asculte. Aceştia, prinzând cuvintele spuse de fată şi căutând a descifrà sensul lor, se lămuresc că este o rugăciune către Dumnezeu: «Doamne nu-i socotì ca păcat; este nebun şi nu ştie ce face. Cine poate să înţeleagă voinţele divine? Visul se referă la fratele meu, care se află încă în pântecele mamei». Câtvà timp după aceasta, împărăteasa naşte un copil, care, ca în legenda troiană, este aruncat în pustiu, unde este hrănit de o ursoaică. Fata este scoasă apoi din turn şi numită Magduna, care în limba siriacă înseamnă înţeleaptă. Intr'o zi, pe când se aflà la fereastra palatului, zăreşte, călătorind pe mare la două stadii depărtare de ţărm, un tânăr pe care-l arată tatălui său, spunând că acela trebuie să fie soţul ei. Tatăl trimite întru întâmpinarea călătorului şi află că este Sultanul Saracenilor şi că vântură mările în căutarea unei soţii frumoase şi înţelepte, pe care a văzut-o în vis. Fiind adusă Magduna, Sultanul recunoaşte în ea fecioara visată şi o ia în căsătorie.

Episodul răpirii Elenii cuprinde şi el ingrediente din ciclul legendelor solomoniace. Alexandru porunceşte magilor săi să cutreere lumea şi să-i găsească femeia cea mai frumoasă şi mai înţeleaptă. Aceştia o găsesc la curtea împăratului Amoreei şi, după cererea lui Alexandru, prin puterea vrăjilor, ei fac ca cei doi eroi să se vadă 2 ani dearândul

---

[1]) Asupra izvoarelor acestei legende cf. V. Jagič în *Archiv f. slav. Phil.*, VII, p. 78; Reinhold Köhler, *ibidem*, p. 88 nota 1; Močuljsky, *Arch. f. slav. Phil.*, XV p. 371; A. Wesselofsky, Изъ исторіи романа и повѣсти I, 440; II, 8, 60.

în vis și să se îndrăgească. Alexandru, travestit într'un neguțător bogat, pleacă cu o corabie spre Amoreea, încărcat de daruri; ajunge la liman; și, după 6 săpămâni, cei doi îndrăgostiți fug la Troada. La intrarea lor în cetate, un cutremur de pământ face pe regele Amor să presimtă că visul fatal se va împlini. Urmează apoi expediția împotriva Troiei, cucerirea și dărâmarea cetății prin mijlocirea calului de aramă — a cărui născocire este atribuită aci lui Palmid (Palamed). Inchcierea diferă însă cu totul de mitul troian. După dărâmarea Troiei, Alexandru fuge la cumnatul său, Sultanul Saracinilor și, cu ajutorul acestuia, nimicește pe împărații din Chenaan, Mesopotamia și Haldeea (care aci țin locul împăraților greci), pe împăratul Amoreei și pe fratele său și, la sfârșit, când vede cât prăpăd s'a făcut de pe urma unei femei — 130 de cetăți distruse, 19 împărați uciși și toată armata nimicită, — Alexandru taie capul femeiei blestemate și o aruncă în mare.

Dacă la cele de mai sus adăugăm că numele eroilor troiani sunt cu totul schimbate, că Menelau se numește Sion, că Agamenon Jog[1]; Priam = Amor (ca un erou din Digenis Akritas), Elena = Egyluda sau Gyluda, atunci se va înțelege și mai bine câtă depărtare este între a doua versiune slavă și versiunile românești publicate.

Totuș această de a doua redacțiune slavă a legendei troiane a fost cunoscută la noi, dacă nu în traducerea românească, în orice caz în original slav. Manuscriptul medio-bulgar, dela sfârșitul sec. XVI sau începutul sec. al XVII-lea, s'a găsit în mănăstirea Mihaiu-Vodă din București (dela Arhivele Statului), cuprins în sbornicul după care a publicat Hașdeu versiunea slavă a vieții lui Avraam: **слово ѡ житїи и ѡ съмрътн авраамовѣ какѡ прїиде архаггелъ въꙁѧтн доушѫ его**, în «Cuvente den Bătrâni», II. (p. 189).

Nu cunoaștem nici o versiune românească a acestei curioase legende troiane, dar legenda a trebuit să fi fost — măcar în forma slavă — destul de cunoscută la noi, căci sub influența ei, copiștii unor manuscripte românești de Alexandrie — două din Bucovina[2]), unul din Muntenia[3]) — au înlocuit numele lui Menelau prin *Sion*, al Elenei prin *Egulida*.

---

[1]) Numele acestea se găsesc și în Biblie.

[2]) Ms. 1296 B. A. R., copiat de dascălul George în mănăstirea Putnii la 1781 Februarie 22 (f. 132 v.); ms. 4646 din 1788 (Egulida are aci formele: Iogiada, Iglada).

[3]) Ms. 270 B. A. R., copiat de Ioniță Giurescu «logofătu din sărăfia județului Prahova» la anul 1799 Februarie. Pentru toate vezi N. Cartojan, Alexandria în *literatura românească. Noui contribuții*, București, 1922, p. 7, 8 și 11.

In afară de cele două legende de sine stătătoare de care ne-am ocupat mai sus, se mai cunosc în literaturile sud-slave câtevà versiuni încorporate în cronografele lui Hamartol, Malalas, Manasses [1]) ş. a. cronografe traduse din greceşte. Textul românesc se apropie într'adevăr mai mult de versiunea slavă a lui Manasses, care dealtfel se resfrânge într'o formă prescurtată şi în cronograful lui Moxa. Totuş nici versiunea slavă a lui Manasses nu poate fi aşezată la baza textului nostru. Versiunile româneşti înfăţişează faţă de Manasses, în forma slavă, o redacţiune mai desvoltată. Din versiunea slavă a lui Manasses, lipsesc unele incidente ale versiunii româneşti precum invenţiunea literilor de către Palamed, iar din evenimentele post-homerice Manasses nu pomeneşte decât uciderea lui Agamemnon şi răsbunarea lui Orest; pe când versiunea românească povesteşte sfârşitul tragic al *tuturor* eroilor greci. La aceasta mai adăugăm că în textul slav al lui Manasses unele nume greceşti sunt corupte: Дареи (Moxa: Darie pentru Tindareu); Днвсес (Moxa: Diseos pentru Odiseos); Саламь (pentru Salamina [2]).

Cercetarea noastră îndreptată spre domeniul literaturilor Sud-slave ne-a dus dar la concluzia că cele două versiuni slave, care au circulat independent ca opere de sine stătătoare, se deosebesc fundamental de redacţiunea românească. Numai redacţiunea cronografului lui Manasses s'ar apropià întrucâtva de legenda românească, fără să se poată stabilì însă vreo filiaţiune între ele. Nu ar fi fost exclusă posibilitatea ca la temelia textului românesc să se afle un original slav desprins dintr'o cronică pierdută; este însă într'adevăr curios că de 30 de ani acest original nu a putut fi încă descoperit. Numele propriu Paris, cu variantele sale din redacţiunea românească, se regăseşte în adevăr în prima legendă slavă analizată de noi mai sus —şi numai într'aceea; în celelalte nu —; dar prezenţa acestui nume, sub forma sa slavă, în redacţia românească se poate explicà şi pe altă cale.

[1]) Murko *Geschichte der älteren Sudslavischen Literaturen* p. 77, 129. Aceste cronografe au pătruns şi în literatura rusă cf. V. A. Keltuiala, Курсъ исторіи русской литературы, I, Исторія древней русской литературы, ed. II, St.-Petersburg, 1913, p. 291—295. Despre aceste hronografe în lit. veche slavă mai pe larg Prof. Dr. Miloš Weingart: *Byzantské kroniky v literatuře církevněslovanské*, Bratislava, I pp. 18, 160 II, 1, (1923), p. 5.

[2]) Textul slav al lui Manasses în *Cronica lui Constantin Manasses, traducere medio-bulgară făcută pe la 1350... de I. Bogdan cu o prefaţă de Prof. I. Bianu*, Bucureşti, 1922, p. 36—45.

Numele *Parij*, cu variantele: *Fareş*, *Farij*, se regăseşte şi în romanul lui Alexandru cel Mare, unde corespunde formei sârbeşti *Parižь* [1]). Alexandria s'a tradus, precum am arătat într'o altă lucrare, prin a doua jumătate a sec. al XVI-lea în Ardeal [2]). In veacul al XVII-lea erà destul de răspândită în toate straturile societăţii noastre. Nu este deci exclus ca numele Parij să fi fost răspândit şi să fi devenit familiar cărturarilor noştri din sec. al XVII-lea, prin mijlocirea Alexandriei. In acest caz, el singur nu poate indicà numaidecât un original slav, mai ales că în unele versiuni ale istoriei Troadei se găsesc şi celelalte forme obişnuite în textele Alexandriei: Farij.

Pentru ca din numele proprii ale istoriei Troadei să se poată scoate o concluzie trainică, trebuesc luate în considerare, nu unul singur, ci toate. Exceptând însă pe *Parîş*, *Farij*, toate celelalte nume proprii păstrează forma greacă corespunzătoare, după cum se poate vedeà din tabloul de mai jos:

Textele româneşti	Textele greceşti
Priam G. § 1. V. 26	*Πρίαμος*
Laomedont G. 1. V. Lameodont 26	*Υἱὸς Λαομέδοντος*
Ecavia G. 1. *Ecavie* M. V. 26	*Ἑκάβη*
Kiseu G. 1. Chisiu V. 26	*Κισεύς*
Manelau G. 9. Minaleu M. V. Maneleu 26	*Μενέλαος*
Elena G. V. 27; Elena şi Ileana M. 46 şi 49.	*Ἑλένη*
Proteea G. 6. *Protisău*. V. Proteia 28	*Πρωτέα*
Sidon *M*. *Sindona* G. 6. V. Sildona 29	*Σιδῶνα*
Troada G. 1. V. 26	*Τρωάδα*
Tindareu G. 9. V. Tildareu 29	*Τυνδαρεύς*
Agamemnon G. 11. V. 31. *Agaminon* G. 11 M.	*Ἀγαμέμνων*
Crit, *Critu* G. 5. V. 27	*Κρήτη*
Odiseo G, 11; V. 30; *Odisei* M. 50 *Odisăi*	*Ὀδυσσεύς*
Kinovic M. 43	*Κανωβικόν*
Iraclie G. 6 *Iracliu* M. 43. Iracleu V. 28	*Ἡρακλῆς*
Clitemnestra G. 11. Clitemnistra V. 30; *Cliministra* M. 46	*Κλυταιμνήστρα*

[1]) Cf. N. Cartojan, *Alexandria în literatura românească, Noui contribuţii* (Studiu şi text), Bucureşti, 1922, p. 10.

[2]) *Alexandria în literatura românească*, Bucureşti, 1910. Atrag şi aci atenţia că lucrarea din 1922 nu este, precum s'a afirmat de unii recensenţi, ediţia II-a a studiului din 1910, ci este o lucrare cu totul independentă.

Textele românești	Textele grecești
Mizivtra G. 12 *Mazaftra* G. *Mezavtra* M. 42. Mazothres V. 27; Mazistra 30	*Μυζηϑρᾶς*
Evropa G. 12. Europa V. 30	*Εὐρώπη*
Finikiia G. 6 M. 43. V. 28	*Φοινίκη*
Athina G. 12. V. 30; *Atina* M. 47	*Ἀϑῆναι*
Thetalia G. 12. V. 30; *Fitalia* M. 47	*Θετταλία*
Elada G. 12 M. 47. Ellada V. 30	*Ἑλλάς*
Rodos G. 12 M. 47. V. 30	*Ῥόδος*
Ftie M. 47	*Φϑία*
Salamina G. 12. M. 47. V. 31	*Σαλαμίνη*
Fersala G. 13	*Φέρσαλα*
Tirsala M. 47	
Telaftia G. 13	
Argosu G. 12 M. 47. Argos V. 31	*Ἄργος*
Corintu G. 12 Corint(h) M. 47. V. 31	*Κόρινϑος*
Ahileu G. 13 Ahilău M. 48. V. Akileu 31	*Ἀχιλλεύς*
Ector G. 17 M. 49. V. 23	*Ἕκτωρ*
Palamidu G. 18 M. 50. Palamid V. 33	*Παλαμήδης*
Cadm G. 22 M. 52	*Κάδμος*
Simonidu G. 22 *Siminid* M. 52	*Σιμωνίδης*
Epiharm G. 22. M. 52	*Ἐπίχαρμος*
Patroclu G. 25 M. 54. V. 36	*Πάτροκλος*
David G. 30. V. 39	*Δαβίδ*
Memnu G. 30 *Mimnă* M. 58. Memn(os) V. 39	*Μέμνων*
Tainu G. 30. Tais V. 39	*Ταΰνης*
Scamandru G. 30. V. 39	*Σκάμανδρος*
Eanda G. 33 *Aenda* M. 59	*τὸν Αἴαντα*
Polixenia G. 31. V. 40	*Πολυξένη*
Difov G. 31. Diifov V. 40	*Διήφοβος*
Pir G. 34 M. 61. V. 42	*Πύῤῥος*
Tenedu G. 35 Tinedu M. 62. 43 Tened V. 42	*Τένεδος*
Gamnimidu G. 37. Ganimid 44	*Γανημήδης*
Enia G. 38. Enea V. 44	*Αἰνείας*
Antinor G. 38. Antinos V. 44	*Ἀντήνωρ*
Filochitu G. 41	*Φιλοκτήτης*
Vunimu G. 41	*Βούνιμος*
Theu G. 41	*Κριϑαῖος*

Textele româneşti	Textele greceşti
Ediu G. 41	*᾿Ιδαῖον*
Epiro G. 43	*῎Ηπιρος*
Teacusa G. 43	*Θεανοῦς (genet.)*
Diomid G. 43	*Διομήδης*
Ea Telamonie G. 44	*Αἴας Τελαμώνιος*
Maronia G. 44	*Μαρωνία*
Sikelia G. 45	*Σικελία*
Kiclop G. 45	*Κύκλωψ*
Kirki G. 45	*Κίρκη*
Kalipso G. 45	*Καλυψώ*
Atlandu G. 45	*῎Ατλαντος*
Telagonon G. 45	*Τηλέγωνος*
Harivda G. 45	*Χαρύβδη*
Skila G. 45	*Σκύλλα*
Idomenie G. 45	*᾿Ιδομηνεύς*
Corfu G. 45	*Κορφού*
Alkinon G. 45	*᾿Αλκίνοος*
Itaca G. 45. V. Itachia 30	*᾿Ιθάκη*
Casandra G. 45.	*Κασάνδρα*
Egistu G. 45	*Αἴγισθος*
Oristu G. 45	*᾿Ορέστης*
Skitia G. 45	*Σκυθία*
Artemida G. 45	*᾿Αρτέμιδα*
Afigenia G. 45	*᾿Ιφιγένεια*
Piladu G. 45	*Πυλάδης*
Melanthu G. 45	*Μελάντιον*
Ilictra G. 45	*᾿Ηλέκτρα*
Gealia G. 50	*Αἰγιάλεια*
Malavrita G. 50	*Μαλαβέντον? + Καλαβρία*
Argiripia G. 50	*᾿Αργυρίππη*

In tabloul de mai sus am reprodus nu numai formele corecte, ci ş formele corupte cari s'au putut desvoltà în cuprinsul literaturii române prin cetirea greşită a copiştilor. Din 76 de nume proprii —*unul singur: Parij*, care a putut fi împământenit în literatura cărturarilor noştri prin mijlocirea Alexandriei, are formă *slavă*; *toate*

celelalte 82 au formă grecească. Dacă am admite între originalul grecesc și traducerea românească un intermediar slav, atunci ar fi într'adevăr surprinzător ca atunci când primul nume ale legendei a fost slavizat, toate celelalte nume proprii să-și fi păstrat forma lor greacă nealterată în traducerea slavă și să se fi resfrânt apoi exact în aceeaș formă în traducerea românească, chiar admițând că traducătorul român a avut la îndemână tocmai originalul traducerii slavone și nu copie de pe còpii, cum este cazul obișnuit. Studiul comparativ al *tuturor* numelor proprii ne îndreaptă deci, după cum dealtfel am mai spus-o și în altă parte [1]), spre tărâmul literaturii grecești.

Inainte însă de a căutà originalul istoriei Troadei în cuprinsul literaturii bizantine, este nevoie pentru a așezà cercetarea noastră pe temelii mai sigure să extindem studiul și asupra bogatului material inedit din colecția Academiei Române.

Versiuni inedite ale istoriei Troadei. Redacțiunea românească a istoriei Troadei se mai păstrează, în afară de versiunile publicate, în următoarele msse din Biblioteca Academiei Române:

A. Ms. no. *63* în 4⁰ sec. *XVIII* f. 1—18 v.: Istoriïa a Troadei cetăți

B. Ms. no. *270* in 4⁰ f. 1—27, scris la «letu *1826* Noemvri *21*.» de «*Scărlat Vărnav*». Titlul: Istoriïa Troadei cetăți ce au împărățit într'ansa Priïam împărat, tatăl lui Pariș [2]).

C. Ms. no. *1601* in 4⁰ sec. *XVIII*. Pe dosul primei coperte, următoarea notiță posterioară, făcută de o mână străină: «*1797* de când am venit la Țarigrad».

D. Ms. no. *1702* copiat în *Moldova* de Costandin Chiricean pe vremea lui Grigore Ghica după cum rezultă din următoarea notă de pe prima scoarță: «Să să știi de când s'au dus Moscalii din țara Moldovii umbla velet atunce le(a)t *7283* (1775) și acì au rămas domnŭ în țara Moldovii Maria Sa Gligori Ghica-Vodă» [3]) f. 175: «Istoriïa Troadei cetății întru care au împărățit Priiam împărat, tatăl lui Pareș».

E. Ms. No. *4104* copiat de Enachi sin Hagi ot *Tighine* în dughiana jupânului Theodor Dorobătul la leat *1777*, la *Eși*. Inceputul

---

[1]) *Alexandria în literatura românească. Noui Contribuții* (Studiu și text), București 1922, p. 26 nota 1.

[2]) Cf. și I. Bianu, *Catalogul mss-elor românești* I, 151 și 616.

[3]) N. Cartojan, *Alexandria în literatura românească*, București, 1910, p. 35.

pe f. 81 r. «O prea frumoasă istorie a minunatei şi iscusitei cetăţi a Ot Troadei care s'au fost bătut 12 ani pentru o muere» [1]).

In afară de mssele, mai sus notate, în care istoria Troadei ni s'a transmis, mai mult sau mai puţin, ca operă de sine stătătoare, aceeaşi legendă se mai găseşte, ca fragment dintr'un tot, încorporată în aşa numitele cronografe.

Versiunile din cronografe. Incă din 1894, Gaster observase că problema privitoare la prototipul istoriei Troadei stă în legătură cu chestiunea privitoare la originalele cronografelor şi în această direcţie au fost îndreptate, precum am văzut mai sus, cercetările ulterioare. Dar chestiunea cronografelor a fost lămurită în 1912, când d-l Russo [2]) a arătat că în literatura noastră veche au circulat două tipuri de cronografe, amândouă înrudite cu aşà numita «cronică din 1570», atribuită de către unii pe nedrept lui Malaxos [3]) şi care are la baza sa o parafrazare în proză populară a cronografului lui Manasses [4]).

Primul tip este o traducere de pe cronograful apărut la Veneţia sub titlul: *Βιβλίον ἱστορικὸν περιέχον ἐν συνόψει διαφόρους καὶ ἐξόχους ἱστορίας*, şi este opera lui Dorotheiu, Mitropolitul Monembasiei, şi nu a lui Ierotheiu, precum s'a încercat să dovedească Sathas [5]). Cronograful face parte din aceeaş familie cu cronica dela 1570 şi are la baza sa o parafrazare în proză a lui Manasses prelucrată în greaca vulgară cu amplificări din Theofan, Kedrenos şi alţii [6]). A fost co-

---

[1]) Semnalat şi în *Daco-Romania*, I, 453.

[2]) *Elenismul în România*, p. 33—35. Mai pe larg în cursul universitar din 1923—4.

[3]) Th. Preger, *Byzantinische Zeitschrift*, XI (1902), pp. 4—15. *Die Chronik vom Jahre 1570.*

[4]) Praechter, *Byz. Zeit.*, VII 589, VIII (1899) 343; T. Preger, *Byz. Zeit.*, XI, 15.

[5]) Cf. D. Russo, *Elenismul în România*, p. 33, nota 2. In cursul despre istoriografia greco-română ţinut la Facultatea de litere în 1924—1925 însă d-sa, — plecând dela faptul că numele lui Dorotheiu revine de mai multe ori şi în prefaţă şi este distinct scris de numele Ierotheiu, care revine şi el de mai multe ori în corpul cronicii — a adus argumente hotărîtoare pentru paternitatea lui Dorotheiu, care trebueşte căutat printre predecesorii lui Ierotheiu şi nu printre urmaşii lui. Ierotheiu va fi adus cronica în Moldova, iar la întoarcerea din Rusia a povestit cele văzute şi păţite acolo, amănunte cari au fost apoi încorporate în cronică.

[6]) K. Praechter, *Byzantinische Zeitschrift*, VII, 589 şi urm. VIII (1899), p. 328 şi urm.; cf. şi schema dela p. 343. T. Preger în *Byzantinische Zeitschrift*, XI (1902), p. 15.

piat în Moldova cu cheltueala lui Apostol Ţigara, ginerele lui Petru Şchiopu, şi fusese publicat la Veneţia în 1631, cu o dedicaţie către Alexandru Coconul.

Al doilea tip de cronografe româneşti derivă din cronograful grecesc al lui Matheiu Cigala (din Cipru), parohul bisericii greceşti din Veneţia. Cronograful a apărut sub titlul: *Νέα σύνοψις διαφόρων ἱστοριῶν* şi cu data 1637 [1]) la Veneţia şi este o compilaţie după cronica din 1570, Dorotheiu şi Kedrenos. Tipul Cigala este reprezentat în literatura noastră prin traducerea lui Patraşco Danovici ce a fost *«supt vlăstiia Domniei Moldovei logofăt al treilé şi grămaticŭ de scrisoare greciască»* [2]). Este cel mai răspândit şi se păstrează într'o sumă de msse din Biblioteca Academiei Române, dintre cari cel mai vechiu, din cele datate, poartă cota no. 86 [3]) şi a fost copiat în anul *1689* de către Gavril Diïac ot Balţăteşti «cu cheltueala lui Ion Iordachie Cantacuzino sinŭ Toader Eordachie vel vistiernic» Tipul Dorotheiu de Monembasia este reprezentat, în afară de manuscriptul descris de Aron Densuşianu în *Revista critică literară*, IV (1896), p. 305 şi urm. [4]) şi *poate* de cel aflat de Schuchardt în Muzeul Hohenzollern din Sigmaringen [5]), şi prin câtevà manuscripte păstrate în Biblioteca Academiei Române. Niciunul dintre mssele, cunoscute de noi, nu numesc ca traducător pe Nicolae sin Mihalache sau pe Ion Buburuzăi [6]). Câtevà dintre ele (d. ex. ms. 938) pomenesc în prefaţă ca traducător pe Grigore Dascălul Buză: *«scoasă după grecie* pă limbă rumânească de *Grigore Dascălul Buză»*.

---

[1]) D-l Russo, întemeindu-se pe faptul că în corpul cronografului se găsesc povestite evenimente petrecute după 1637, presupune că textul, scris în 1637, s'a tipărit în 1650 (cursul din anul 1924—5).

[2]) I. Bianu şi R. Caracaş, *Catalogul manuscriptelor româneşti*, I, p. 181 şi urm.

[3]) Pentru identificarea lui cu Cigala cf. D. Russo, *Elenismul în România*, p. 35.

[4]) D. Russo, Elenismul 36—7 no .

[5]) *Zeitschrift für Rom. Philologie*, I (1887), p. 484. Nu am posibilitatea de a controlà identificarea lui Schuchardt. Pasagiul din acest cronograf, publicat de Gaster, în *Chrestom.*, I, p. 311, corespunde într'adevăr cu începutul prefeţei lui Dorotheiu.

[6]) Gaster, *Grundriss der rom. Phil.* II, 3 (1896), p. 288. Schuchardt, *op. cit.*; I. G. Sbiera, *Mişcări culturale literare la Românii din stânga Dunării*, Cernăuţi, 1897, p. 245.

Nu voiu intrà aci în detalii privitoare la aceste două tipuri de cronografe; întrucât, din tot complexul materiei lor, pe noi nu ne interesează decât un singur capitol: istoria Troadei.

Paralelă între versiunile Dorothei şi Cigala. Versiunea istoriei Troadei, deşi înfăţişează câtevà puncte de asemănare în cele două tipuri de cronografe româneşti —întrucât se sprijină precum am văzut mai sus amândouă pe redacţiunea lui Manasses —totuş în întregul lor diferă una de alta. Versiunea istoriei Troadei în redacţiunea Cigala, după ce povesteşte năruirea cetăţii, adaogă, după cum arată şi d-l Russo, câteva capitole despre soarta tragică a eroilor greci, capitole luate din Kedrenos; în Dorothei acest capitol lipseşte. Trebuie însă să adaog că acest interesant adaos în unele msse din grupa Danovici-Cigala vine, ca şi în originalul grecesc, la sfârşitul povestei despre istoria Troadei (de ex. ms. 1469 f. 92); în altele însă apare dislocat şi este aşezat tocmai spre sfârşit: după «boeriile împărăţăii Grecilor» (ms. 86 f. 408 ; altele în sfârşit l-au omis. Dar exceptând acest capitol, şi în restul povestirii sunt deosebiri: versiunea Dorothei înfăţişează o redacţie mai sumară, mai seacă; redacţiunea Danovici înfăţişează o redacţie mai bogată în amănunte, mai plastică, mai plină de vieaţă şi, ceeace este interesant, aceste amănunte ale redacţiei Danovici nu se găsesc toate în originalul grecesc.

Spre a învederà mai bine raporturile dintre cele două redacţiuni româneşti şi corespondenţa lor cu originalele greceşti şi spre a puteà fixà apoi raporturile dintre versiunea cronografelor şi versiunile independente publicate sau inedite, punem pe două coloane în paralelă, câtevà pasagii mai caracteristice din versiunea Danovici după ms. *86* B.A.R. şi din versiunea Dorothe de Monembasia după ms. no. *938*[1]), adăogând dedesubt textul corespunzător din originalele greceşti:

---

[1]) Titlul acestui ms. corespunde cu titlul *primului capitol* din originalul grec al lui Dorothei:

Versiunile româneşti	Dorotheiu ed. 1786
Adunătură de poveşti, începându-se de la ziditul lumii până la împărăţia lui Costandin Paleolog, împăratul cel de apoi al Romanilor adică al Grecilor. Aşijderea cuprinzându-se şi de împăraţiia Turcilor până acum, aşijderé şi pentru Veneţie	*Σύνοψις ἱστοριῶν ἀρχομένη ἀπὸ κτίσεως κόσμου μέχρι τῆς Βασιλείας Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου τοῦ ἐσχάτου Βασιλέως τῶν Ῥωμαίων. Ἔτι περιέχουσα καὶ τὰ τῆς Βασιλείας τῶν Τουρκῶν, Περὶ τῆς Βενετίας πότε ἐκτίσθη, καὶ πό-*

GRIGORE DASCĂLUL BUZĂ
(Dorothei de *Monembasia*
Ms. No. 938

F. 103 r. Şi nu s'au îndurat să-l ci omoare; numai ce l'au dat ca să-l créscă laun sat. Iar alţii zic că l-au lepădat ca să-l mănânce fĭarăle şi l-au găsit nişte păstori şi l'au crescut şi i-au pus numele lui Paris. Iar când au ağjuns copilul de cincisprezece ani au aflat Priamos [1]) şi au trimis de l-au adus la palaturile lui.

Dorothei ed. 1786 p. 116

Καὶ ἠλέησε τὸ παιδί, καὶ δὲν τὸ ἐθανάτωσε, μόνον τὸ ἔδωκεν ἔξω εἰς τὰς χώρας, ἵνα τρέφωσιν αὐτό· καὶ ἄλλοι λέγουν, ὅτι ἔδωκεν αὐτό τινῶν ἀνθρώπων, νὰ τὸ ῥήξουν εἰς τὸ βουνὸν, νὰ τὸ φάγουν τὰ θηρία.

DANOVICI (CIGALA)
Ms. No. 86

F. 118 v. Iară acé slugă a lui Priĭamu împărat au luatu pruncul şi s'au dus cu dănsul şi l-au pus suptu o tufă désă ca să nu-l ardză soarele, că lui încă i să făcusă milă de un băiatu ca acela şi l-au lăsat şi s'au dus de au spus împăratului Priĭam. Iară în urma acéĭa au nemerit acolé nişte păcurari cu nişte oi şi audzără pre pruncu unde plângĭa supt acé tufă şi căutară să vadză ce ĭaste. Şi numai ce déderă asupra cuconului şi multu să mirară. Şi dacă-l vădzură atâta frumuşel şi curăţĭl s'au vorovitu ei în de ei să nu-l lasă să piară. Şi l-au luat acei păstori şi i-au pus numele Pariju şi l-au dus la un satu

---

când s'au zidit şi câţi au domnit întrânsa şi càte cetăţi au luat. Aşijdere şi pentru patriarşi şi cum au patrierşit în scaunul sventei biséricei lui Dumnezeu mari.

σοι τῶν Δουκῶν ὥρισαν αὐτὴν, καὶ πόσα κάστρη ἔλαβον. Περὶ τῶν Πατριαρχῶν, καὶ πῶς ἐπατριάρχευσαν ἐν τῷ Θρόνῳ τῆς Ἁγιωτάτης τοῦ Θεοῦ μεγάλης Ἐκκλησίας.

adunate acéste toate din multe féluri de cărţi ce au fost mai de treaba şi mai cu dulčaţă şi *«pre limba noastră scrise»*.

Συναχθέντα ταῦτα πάντα ἐκ διαφόρων Βιβλίων, τὰ ἀναγκαιότερα καὶ γλυκύτερα, καὶ εἰς πεζὴν φράσιν γραφέντα.

Capitolul ultim *»Despre împăraţiĭa lui Sultan Suleimin, fečorul lui Sultan Suliman»*, alcătuit în textul românesc numai din 2 rânduri, corespunde cu primele două rânduri din capitolul respectiv al lui din Dorotheiu:

Dascălul Buză

Şi au luat împărăţiĭa Sultan Selemin şi când au venit cu oastea au adus şi trupul tătâne-său ş au îngropat la Imarec şi au împărăţit 46 de ani.

Dorot ei (p. 443)

Ἔλαβε δὲ τὴν βασιλείαν ὁ Σουλτὰν Σελήμης, καὶ ὅταν ἦλθεν ἀπὸ τὰ φουσάτα, ἤφερε καὶ τὸ λείψανον τοῦ πατρός του, καὶ ἔθαψέ το εἰς τὸ Ἱμαρέτι του. ἐβασίλευσε χρόνους μζ'.

Textul cronografului românesc se întrerupe acì brusc.

[1]) Päammos.

Καὶ οὕτω τὸ ἔῤῥηξαν μέσα εἰς τὰ κλαδία. καὶ ηὗράν το οἱ βοσκοὶ, ὁποῦ ἔβοσκαν τὰ πρόβατα, καὶ ἐπῆ-ραν το, καὶ ἀνέθρεψάν το, καὶ ἔβαλαν τὸ ὄνομά του Πάριν. Καὶ ὡσάν ἀ-νετράφη τὸ παιδὶ, καὶ ἔγινε δεκα-πέντε χρονῶν, ἔμαθέν το ὁ Πρία-μος, καὶ ἀπέστειλε, καὶ ἤφεραν αὐτό.

și l-au datu pre măna unii mance și l-au aplecat și l-au crescut pănă l-au făcut voinic de 15 ani. Iară acĭa muĭare era săracă ce gândi să margă la împăratul să închine pre Parij și să spue cum l-au găsit niște păcurari și l-au adus pruncu micu și ĭa l-au crescut și așĭa au mărsu la împăratul ș' au spus de totu. Iară împăratul chemă pre împărătĭasa și-i spusă de ačasta. Și 'ntrebară pre acĭa muĭare pre ce vriame i l-au adus acei păstori. Iară ia spusă cu direptul și socotiră că ĭaste fičorul lor cel lepădatu. Și trimisă împăratul cum mai de sărgu și l-au adus înaintïa împăratului ș'a împărătésăi și-l vădzură așia frumos și iscusătu, că sămăna bine tătăne-său lui Priïamu împărat și-l cunoscură că iaste fiïu den trupul lor. Și foarte li-au părut bine și l-au luat în curțile împăratului în cetatĭa Troadei și-l îmbrăcară cu haine împărătești ca pre un fičor a lor ce era și el ca și ceĭalalți; și-i pusără numele Alexandru Parij.

G 2; *Aceeaș versiune o găsim în A*, 2 v. 3 r. *B*, 1 v. 2 v. *C*, 2 v.-3 *D.* 125 v.-126 v. *E.* 81 v. 82 r. *Gaster* 52; *Voileanu* 26-7.

Cigala p. 143

ὅμως ἔπρεπεν κατὰ τὴν βουλὴν τῶν σοφῶν νὰ τὸ θανατώσῃ· ἀλλὰ τὰ μητρικὰ σπλάχνα δὲν τὴν ἀφῆκαν νὰ τὸ κακοποιήσῃ, μόνον ἔδωσέν το ἔξω εἰς ἄλλην χώραν, καὶ ἔ-θρέψαν το. Ἄλλοι δὲ λέγουσιν πῶς

F. 103 r. Iar Menelaon l-au primit ca pe un fečor de împărat cu multă cinstedupă cum i să cădé și-l avea la palaturile lui. Deci Menelau au eșit din locul stăpâniri lui și s'au dus păste locuri pentru trebuința și folosul stăpânirii lui. Și au rămas Alexandru singur în palaturi și s'au întâmplat de au văzut pă împărătésa lui Menelau pă Elena care au fost foarte împodobită cu frumuseţé la cap și la tot trupul. Și frumuseţé ei era neasemănată că nu să afla altă tânără asemené cu dânsa. Și cum au văzut Alexandru frumuseţé muieri și s'au împreunat amândoi și s'au arătat unul către altul dragosté cu care s'au rănit la inimă și foarte au îndrăgit-o așijderé și ĭa l-au îndrăgit și mai mult.

Dorothei p. 116

Ὁ δὲ Μενέλαος ὑπεδέξατο αὐτὸν ὡς αὐθέντην καὶ βασιλέως υἱόν. Καὶ μετὰ μεγάλης τιμῆς τὸν ἐφιλοξένησε καὶ κατὰ τὸ πρέπον. Ἀπὸ τότε ἄρχισαν τὰ παιγνίδια τοῦ ἔρωτος, ἤγουν τῆς ἀγάπης, καὶ τοῦ μεγάλου πολέμου.

τὸ ἔδωκεν τινῶν ἀνθρώπων νὰ τὸ ῥίξουν εἰς τὸ ὄρος νὰ τὸ φάγουν τὰ θηρία, καὶ ἔτζη ἔρριψαν το μέσα εἰς τὰ κλαδία καὶ ηὗραν το οἱ βοσκοί, καὶ ἐπῆραν, καὶ ἀνέθρεψάν το, καὶ ὀνόμασάν το Πάριν, καὶ ὡσὰν ἀνετράφη, καὶ ἔγινεν χρονῶν δεκαπέντε, ἔμαθέν το ὁ Πρίαμος, καὶ ἀπέστειλεν, καὶ ἔφερέν το.

Alexandru la curtea lui Menelaos.

F. 119 r. Ş'au oblicitu (Menelaos) că iaste <Parij> fičorul lui Priĭam împărat foarte i-au părutu bine și l-au priimit bucuros și-l ţănia pria la cinste mare ca pre un fičor de împărat. Şi era de toată credința în casa lui Menelau împăratu; ş'au fost câtăva vréme într'acĭa ţară acolo la acel împărat. Iară tată-său Priĭam împăratu și maică-sa împărătiasa s'au fost aprindzându de dorul lui și i-au tot fost trimiţind cărţi în toată vriamé să margă, să nu facă într'alt chip. Iară Alexandru Parij are hi mărsu la tată-său; ce nu putĭa, că apucasă de să îndrăgisă cu împărătĭasa lui Menelau împăratu pre anume Elena, fata lui Tindareu împărat, că era mai frumoasă de cătu toate muerile den lume, că unde o vediaĭ paria-ţi că ĭaste zugrăvită, cum spun la istorii. Iară căndu au fost odată Menelau împărat s'au gătitu să margă la Critu, că au fost avăndu Elenii sărbătoare și s'au fostu străngându toţi domnii elenești și toţi craii ş'au fost făcând într'un an odată jirtfa lui Dios Dum-

Εὐγῆκεν οὖν ὁ Μενέλαος ἀπὸ τὸν τόπον αὐτοῦ, καὶ ἐδιάβη ἀλλαχοῦ διὰ χρείαν ἀναγκαίαν ὁποῦ εἶχε, καὶ ἔμεινεν ὁ Ἀλέξανδρος μόνος του εἰς τὸ σπήτιον. Καὶ ἔτυχε καὶ εἶδε τὴν γυναῖκα τοῦ Μενελάου, τὴν Ἑλένην, ἡ ὁποία ἦτον πολλὰ ὡραιοτάτη ἀπὸ κεφαλῆς καὶ εἰς ὅλον τὸ κορμί· καὶ τὸ κάλλος αὐτῆς ἦτον ἄμετρον, ὅτι δὲν εὑρίσκετο οὐδὲ μία νέα, νὰ τῆς ὁμοιάσῃ εἰς τὴν ξεχωριστὴν εὐμορφίαν· καὶ ὡς εἶδεν ὁ Ἀλέξανδρος τῆς γυναικὸς τὴν εὐμορφίαν, ἐτρώθη εἰς τὴν καρδίαν, καὶ ἠγάπησέ την πολλά· ὁμοίως καὶ αὐτὴ ἀγάπησεν αὐτὸν περισσοτέρως.

nedzău. Deci când au venit vrémĭa acéĭa, s'au gătat şi Menelau împăratu şi s'au dus şi el acolo la Critu, unde au fost acel bulciu elenescu, cum le-au fostu obična bodzilor loru. Iară daca s'au dus Menelau la Crit, au lăsat învăţătură pre urmă la împărătĭasa lui la Elena, să-i foarte fie aminte de acel fičoru de împărat adecă de Alexandru Parej, să învéţe stolnicii şi păharnicii să nu-i lipsască nemică nič lui nice oamenilor săi pănă cǎndu va veni şi el de la Critu. Iară daca s'au dus Menelau, iară Alexandru Pariju şi cu Elena, împărătĭasa lui Menelau, ş'au găsitu vrémĭa şi ş'au început a-ş arăta dragostile unul cătră altu...

Aceeaş versiune se află în A, 3 v. 4 r. *B*, 3 r. v. *C*, 3 v. 4 r. *D*, 126 v.-127 r. *E*. 92 r. v. 76 ***Voileanu*** 27; *Gaster* 3, 4, 5; *Morariu* 42 (f. 89 r.).

P. 143-4. Ὁ ὁποῖος τὸν ἐδέχθη εἰς τὸ παλάτη του, νὰ ἀναπνεύσῃ ὀλίγον, καὶ τότε νὰ ὑπάγῃ νὰ κάμῃ τὴν θυσίαν. Ὁ δὲ Μενέλαος ἐμίσευσεν εἰς τὴν Κρήτην νὰ κάμῃ θυσίαν τοῦ Διὸς εἰς τὴν Γορτύνην· καὶ μίαν ἡμέραν ὁ Πάρις ἀνέβλεψεν εἰς τὸ περιβόλην, καὶ δε τὴν Ἑλένην γυναῖκα τοῦ Μενελάου εἰς τὸ κάλλος θαυμαστήν· διότι ἦτον εἰς τὴν ἡλικίαν εὔστολος, μὲ εὔμορφα βυζιά, λευκὴ ὡσὰν χιών, τὰ ὀφρύδια της ὡσὰν καμάρες, ἡ μήττη ζωγραφιστὴ ξανθότριχος, ὁ μηττη μεγάλα καὶ εἰς τὰ ἄλλα ὅλα χαριτωμένη, ἐτρώθη εἰς τὴν ἀγάπην της.

F. 120 r. v. Şi daca audzără toţ domnii <greceşti> şi toţi împăraţii şi toţi craii şi mici şi mari ş'adusără aminte de ğurământul carele au fostu făcut pentru Iléna şi cum s'au adeverit să sae toţ pentru voĭa lui Tindareu ş'a lui Menelau şi începură a-ş da ştire unul altuĭa şi scriĭa cărţi să hie toţi gata. Şi să gătiră toţi domnii eleneşti şi era numai de purces să să strângă la un loc şi dzăsără să trimiţă carte la Troada şi să scrie Tindareu, tatăl Elenii, şi cu Menelau, împăratul Elenii, şi să scrie de la toţi împăraţii şi domnii şi crai eleneşti şi să o trimiţă acĭa carte cu un sol; şi să-i dzâcă lui Priĭam împărat să trimiţă pre Ileana şi cu toată avuţiĭa ce au luatu; şi să vie la împăratu-ş, să nu să potrivască Priĭam împăratu fiiu-său lui Alexandru Parij; şi să nu mai fie oşti şi războae pentru o muĭare. Iară de nu vor vré să o trimiţă cu pace, să ştie că toţ Elenii cu totul săntu gata să margă asupra Troadeĭ. Şi scrisă Tindareu împărat tatăl Elenii carte la Priĭam împăratu şi scrisă de la Menelau barbatul Elenii şi de la toţi domnii şi craii eleneşti de tot cumu-i învăţasă acei domni eleneşti; ş'au scris şi Clitemnistra sora Ilénii carte la soru-sa Iléna č-au făcut şi č-au lucratu. Şi trimisără cu cărţile sol pre Agamemnon, cumnatul Elenii, barbatul Clitemnistrei, şi trimisără şi pre Odiseĭu; şi veniră cu cărţile de la Tindareu împărat şi de la Menelau împăratu şi de la toţi domnii şi craii

eleneşti şi întrară în cetatia Troadei şi să închinară lui Priiam împărat şi împăratésăi lui şi déderă cărţile domnilor eleneşti. Iară Iléna muiaria lui Menelau şedia alaturé cu Alexandru Pariju lângă tată-său Priiam, ca să o vadză mai bine solii lui Menelau şi daca diaderă cărţile lui Priiam, diade Agamemnon cartia Ilénii de la soru-sa Clitemnistra şi o ceti şi răsă şi nemică în samă nu băgă.

Aceeaş versiune se află şi în A, 5 v.-6 r. *B*, 6 r.-7 r. *C*, 6 r. r. *D*, 130 v. 131 r. *E*. 84 r. v. *Voileanu* 29-30; *Gaster* 10, 11, 12; *Morariu* 46 (90 v. 91 r.).

Cigala p. 145

Καὶ μετ' ὀλίγον καιρὸν ἔρχουνται ἀποκρισαρέοι ἐκ μέρους τοῦ Μενελάου καὶ τοῦ Ἀγαμέμνωνος· ὁ Ὀδυσσεὺς καὶ αὐτὸς ὁ Μενέλαος καὶ ἔφεραν καὶ τῆς Ἑλένης γράμματα ἀπὸ τὴν Κλυταιμνήστραν, ἀδελφὴν τῆς Ἑλένης καὶ γυναῖκα τοῦ Ἀγαμέμνωνος. Καὶ ἐπαρακαλοῦσαν ὅτι νὰ ἀποδώσουν τὴν γυναῖκα τοῦ Μενελάου, διὰ νὰ λείψουν ἀπὸ τὰ σκάνδαλα καὶ ἀπὸ τοὺς πολέμους· καὶ κἂν δὲν τοὺς ἐδέχθησαν.

F. 104 v. Iar déca au văzut Troadenii atâta oaste de multă şi de tare a Elinilor s'au înfricoşat foarte rău şi au trimis îndată în toată parté răsăritului şi le-au venit ajutoriu oaste multă şi voevozi mari şi tot învăţaţi la războiu şi au început a să bate cu războiu în toate zilele.

F. 121 v. Şi daca sosără în cămpii Troadei căt să vedia cetatéi să aşedzară oştile elineşti şi să răvărsară preste cămpi căt nu le mai încăpia cămpii Troadei. Iară împăratul Priiam den Troada şi cu toţ domnii săi, daca vădzură atătă greime de oaste elenéscă ce era şi unde căuta preste oaste, ei scri-

Dorothei p. 118

Ὡς γοῦν εἶδαν οἱ ἄρχοντες τῆς Τρωάδος τόσον φουσάτον πολὺ καὶ δυνατὸν τῶν Ἑλλήνων, ἐφοβήθησαν πολλά, καὶ ἔστειλαν παρευθὺς εἰς ὅλην τὴν Ἀνατολήν, καὶ ἦλθεν αὐτῶν βοήθεια πολλὴ καὶ μεγάλη, ἤγουν φουσάτα, καὶ στρατηγοὶ πολλοὶ καὶ δυνατοί, δοκιμώτατοι τοῦ πολέμου, καὶ ἄρχησαν καὶ ἐπολέμουν καθ' ἡμέραν· ... καὶ ἐπέρασε καιρὸς πολύς, καὶ ὁ πόλεμος δὲν ἔπαυσε.

piĭa ca ghiaţa că toţi era îmbrăcaţi în her ca unul. Iară Troadénii să spăriĭară foarte rău. Şi într'acéĭa au venit oamenii de pren ţara lui Priĭam şi-i spusără cum au lovitu vitiazul Ahileu cu o samă de oşti eleneşti de s'au arsu şi prădatu, cât ş'au pututu cuprinde târguri şi sate şi i-au tăiat şi i-au robit, căt nu s'au ales nemică de dânşii; şi s'au pustiit acĭa parte de ţară. Iară Priĭam împăratu şi décasta încă ş'au făcut voĭa rĭa. Ş'au şi trimis spre răsărit, pre nişte domni ai săi să-i aducă oşti multe într'agĭutoriu cu féte mari . . . .

Aceeaş versiune se află şi în A, 7 v. *B*, 8 r.-9 r. *C*, 7 v. 8 r. *D*, 131 v. 132 r. *E*. 85 v. *Voileanu* 31-2; *Gaster* 14; *Morariu* 47 (f. 92 r.).

Cigala 145-6

καὶ ἐσυμβουλεύοντο νὰ περιλάβουν τὴν Τροΐαν... ὡς γοῦν εἶδον οἱ ἄρχοντες τῆς Τροΐας τόσον φουσᾶτον πολὺ καὶ δυνατὸν τῶν Ἑλλήνων ἐφοβήθησαν· καὶ ἔστειλαν παρευθὺς εἰς ὅλην τὴν ἀνατολήν, καὶ ἦλθεν τους βοήθεια πολλὴ καὶ μεγάλον φουσᾶτον καὶ στρατηγοὶ δυνατοὶ καὶ δοκιμώτατοι τοῦ πολέμου καὶ ἄρχησαν, καὶ ἐπολέμιζον καθ' ἡμέραν.....

Concluzii. Din textele paralele reproduse mai sus s'a putut vedeà, cred, destul de clar raporturile dintre cele două versiuni ale istoriei Troadei. Pe când versiunea Grigore dascălul Buză este mai sumară, versiunea Pătraşcu Danovici este mai desvoltată; ceeace Grigore Buză expune pe scurt în câtevà cuvinte, Danovici povesteşte pe larg cu o mulţime de incidente noui, cari dau lucrurilor mai mult relief şi mai multă

coloare; pasagii întregi din Danovici, lipsesc astfel din Dascălul Buză. Prin toate aceste particularităţi versiunile independente atât cele publicate (de Voileanu, Gaster, Leca Morariu) cât şi cele nepublicate, păstrate în Bibl. Academiei, se leagă de versiunea Danovici; n'am putut găsì nici una, care să se apropie de versiunea Dascălului Buză.

Danovici faţă de Cigala. Şi în ce priveşte raporturile cu textele greceşti, publicate sub extrasele româneşti corespunzătoare, constatările nu sunt lipsite de interes:

Versiunea Grigore Dascălul Buză, urmăreşte deaproape, cuvânt de cuvânt, originalul lui Dorothei de Monembasia; versiunea lui Pătraşco Danovici se îndepărtează întrucâtvà de originalul lui Cigala, înfăţişând mai ales interesante amplificări.

Astfel în capitolul privitor la naşterea şi copilăria lui Paris, pe când Cigala ne spune că copilul a fost părăsit sub un desiş, că acolo: «l-au găsit ciobanii şi l-au ridicat şi l-au hrănit şi i-au pus numele Paris şi după ce l-au crescut şi a împlinit 15 ani a aflat Priam şi a trimis şi l-a adus...», textul românesc corespunzător amplifică mult povestirea, introducând o mulţime de incidente noui: ciobanii, auzind plânsul pruncului de sub tufă şi aflându-l «curăţel şi frumuşel», s'a înţeles să nu-l lase să piară, ci l-au dus în sat şi l-au dat unei mance, care l-a crescut până la 15 ani; că apoi femeia, fiind săracă, a închinat pe Parij împăratului, spunându-i povestea; că împăratul şi împărăteasa, socotind vremea când a primit femeia copilul, şi văzându-l pe acesta că seamănă cu Priam, l-au recunoscut ca al lor şi l-au primit în curţile împărăteşti.

In Cigala urmează apoi o a treia versiune a copilăriei lui Paris — împrumutată din Kedrenos [1]) — dar care lipseşte cu totul din textul românesc. In Cigala anume se povesteşte (p. 143 r. 21) că Priam «temându-se de oracol, ca să nu se întâmple ruina împărăţiei Frigiei», a trimis pruncul la locul ce se numeşte *Μανδρῶ* [2]), «ca să fie crescut de către un agricultor (*ἀπὸ ἕναν Γεωργὸν*), până va împlinì cei treizeci de ani ai oracolului [3]). Acolo şi-a petrecut Paris copilăria şi a învăţat

[1]) Georgios Kedrenos *Σύνοψις ἱστοριῶν* ed. Bonn, 1838 p. 216—7. Aceeaş versiune şi în Malalas *Χρονογραφία* ed. Bonn, p. 92.

[2]) In Malalas, p. 92: *'Αμάνδρα*.

[3]) In Cigala pasajul este obscur, deoarece nicăiri mai sus nu se pomeneşte cevà despre oracol şi despre vârsta fatală: 30 de ani. Kedrenos însă — şi mai clar

literile, că primul lucru pe care l-a făcut a fost un panegiric al Afroditei «voluptatea din care se nasc și copii și înțelepciune și știință și toate artele» și pe care comparând-o cu Athena și Hera, o socotià superioară. In chipul acesta s'a născut apoi mitul despre mărul pe care Paris l-a oferit Afroditei, preferind prin aceasta iubirea și disprețuind înțelepciunea și vitejia. In sfârșit, Cigala povestește mai departe că, după aceeaș versiune, la vârsta de 30 de ani, Priam a adus pe Paris în palatul său și că, dându-i scrisori de recomandație, l-a trimis cu 100 de tineri aleși la principii din Europa și mai întâiu la Sparta, unde domnià Menelau, ca să aducă jertfe lui Apolon. Din întreg acest pasaj, care conține în ediția din 1636, 18 rânduri de tipar, nu se găsește nimic în nici unul din mssele ce ne sunt cunoscute ale versiunii românești Danovici. Dealtfel el lipsește și din versiunea greacă a cronografului publicat de Praechter.

In schimb însă, episodul, care urmează imediat: primirea lui Paris și fuga celor doi îndrăgostiți, este altfel povestit în Danovici și altfel în Cigala. In Cigala, ca și în Kedrenos și Malalas, ni se spune că Alexandru îndrăgostește pe Elena *după* plecarea lui Menelau la Creta: aruncându-și într'o zi ochii în grădină zărește pe Elena și rămâne încântat de frumusețea ei. In versiunea românească Alexandru îndrăgise pe Elena *înainte* de plecarea lui Menelau, fiindcă textul românesc adaugă un amănunt, care nu se află în Cigala: Priam și Ecuba, aprinși de dorul lui Paris, îi trimeteau necontenit cărți să se întoarcă în țară, dar Paris nu se îndurà să plece din Sparta, «fiindcă apucase de să îndrăgisă cu împărăteasa lui Menelau împărat». Imediat după aceasta, vine descrierea Elenei [1]). Textul românesc amplifică apoi povestirea cu un element nou: Menelau, plecând la «Crit», sfătuește pe Elena să ia aminte la Alexandru Parij și să învețe stolnicii și paharnicii ca să nu lipsească nimic nici lui Alexandru, nici oamenilor lui.

Din textul românesc lipsește mai departe amănuntul pe care ni-l dă Cigala — de acord cu Kedrenos — că Alexandru a izbutit să răpească pe Elena cu ajutorul Aetrei, care erà cumnata lui Me-

decât el Malalas — lămuresc astfel pasajul: La nașterea lui Paris, Priam a trimis la oracolul lui Apolon spre a aflà ce trebuie să spere dela fiul ce i s'a născut. Oracolul răspunde: «Ți s'a născut un fiu Paris, nefericit, care în al treizecilea an al vieții sale va aduce sfârșitul domniei frigiene».

[1]) P. 217.

nelau [1]. Şi în această omisiune Danovici se apropie de versiunea lui Praechter.

In Cigala amintirea regilor greci, cari se adună din toate unghiurile Greciei pentru a răsbună necinstea adusă lui Menelau şi Tindareu, tatăl Elenii, are loc *înainte* de a se povestì plecarea solilor lui Priam cu scrisori dela Menelau şi Clitemnestra pentru a cere pe Elena, pe când în textul românesc acest incident este povestit *după* plecarea solilor. In episodul soliei lui Odisevs şi Agamemnon la Troia, textul românesc mai desvoltat, conţine un incident care nu se află în Cigala, după cum nu se află nici în Kedrenos. Pe când Cigala ne spune numai: *καὶ κἂν δὲν τοὺς ἐδέχθησαν* (şi nici măcar nu i-a primit), versiunea românească a lui Danovici ne povesteşte că solii greci, intrând în Troia şi închinându-se lui Priam, «Elena, soţia lui Menelau şedeà alături cu Alexandru Parij, lângă tată-său Priĭam, ca să o vază mai bine solii lui Menelau» şi că după ce cetì cartea, pe care i-o scrisese sora ei Clitemnestra şi pe care i-o adusese Agamemnon, a râs batjocoritor.

Rezumând cele expuse mai sus, ajungem la următoarele concluziuni.

1) Textul istoriei Troadei a pătruns în literatura noastră prin 2 hronografe *a)* hronograful tradus în Moldova de Pătraşco Danovici *b)* hronograful tradus de Grigore Dascălul Buză; Versiunea lui Grigore Dascălul Buză este mai ştearsă, mai sumară, pe când versiunea lui Pătraşco Danovici este mai amplificată, mai vie, mai colorată; deaceea versiunea lui Pătraşco Danovici, ajutată şi de faptul că cronograful erà mai răspândit, s'a desprins ca o individualitate de sine stătătoare. Versiunile publicate de Leca Morariu, Gaster, Voileanu [2], precum şi *toate versiunile independente* cunoscute nouă din *Biblioteca Academiei* se leagă una de altă şi *descind din cronograful lui Pătraşco Danovici.* Versiunea lui Grigore Dascălul Buză, pe cât putem afirmà din materialul cunoscut, a rămas încorporată în cronograf şi nu a avut o viaţă independentă. 3) Nici Pătraşco Danovici, nici Grigore Dascălul Buză

[1]) Cigala (p. 144): *διὰ μέσου τῆς Αἴθρας, συγγενοῦς τοῦ Μενελάου.*
Kedrenos (p. 217): *διὰ τῆς Αἴθρας, ἥτης ἦν συγγενὴς Μενελάου* (r. 22).

[2]) Pentru raporturile versiunei Leca Morariu cu versiunea Gaster cf. şi N. Bănescu în *Byz. Zeitschrift,* 1925, p. 187; pentru raporturile de dependenţă ale versiunilor publicate cu Pătraşco Danovici cf. şi D. Russo: cursul citat.

nu se leagă de originale slavonești; ambele versiuni sunt traduceri din grecește, după cum indică numele proprii și după cum o spun traducătorii înșiși în titlu: Pătrașcu Danovici «grămătic de *scrisoare grecească*», sau «scoasă *după grecie* pă limba românească de Grigorie Dascălul Buză». Pătrașco Danovici pornește de la cronograful lui Cigala; Grigore Dascălul Buză traduce după cronograful lui Dorothei de Monembasia [1]). 4) Versiunea lui Grigore Dascălul Buză urmează de aproape textul grecesc al lui Dorotei; versiunea lui Pătrașcu Danovici prezintă față de Cigala omisiuni și mai ales amplificări interesante. Explicarea acestor divergențe între textul românesc și originalul grecesc impune analiza comparativă a tuturor manuscriselor din grupa Danovici cu originalul grecesc în toată întinderea lor, ceeace depășește cadrul studiului de față. Lămurirea acestei chestiuni o așteptăm de la d-l Iulian Ștefănescu, care studiază acum cronografele din tipul Danovici-Cigala. 5) In afară de versiunea cronografelor Pătrașco Danovici și Grigore Dascălul Buză a mai fost cunoscută la noi și versiunea bulgărească a istoriei Troadei. Sub influența acestei versiuni unii copiști ai Alexandriei au modificat numele lui Agamemnon în *Og*, al lui Menelau în *Sion*, al Elenei în *Egulida*.

IV. ALTE VERSIUNI ALE ISTORIEI TROADEI

Istoria Troadei a fost cunoscută cărturarilor noștri mai întâiu sub forma slavă. Din această legendă, în versiunea lui Manasses, au împrumutat colorit pentru stilul lor călugării cărturari din Moldova veacului al XVI-lea. Cu epitete, expresiuni figurate și chiar fraze întregi, luate din istoria Troadei a lui Manasses, exprimă Macarie răsbunarea și îndârjirea lui Petru Rareș contra Polonilor; cu reminiscențe din Manasses, vorbește de «ucigătoarea Tindarida» [2]); și tot din acelaș model slav de sursă bizantină, împrumută și Azarie cuvintele pe cari le pune în gura lui Ștefăniță, în fața morții: «Vai de tine dreptate; pe tine te plâng și după tine oftez, căci înainte de mine tu ai pierit și ai murit» [3]). Sunt cuvintele pe cari le spune în istoria Troadei, Palamed osândit la moarte.

[1]) Pentru o traducere rusă a acestui cronograf, asupra căreia îmi atrage atenția d-l P. Panaitescu, vezi Sobolevski, Переводная литература Московской Руси p. 356.

[2]) I. Bogdan, *Vechile cronici moldovenești până la Ureche* p. 87, 209; I. Minea, *Letopisețele moldovenești scrise slavonește*, Iași, 1925, p. 75, 75;

[3]) I. Bogdan, *Cronica lui Azarie*. A. A. R. XXXI p. 90.

7*

Urme despre mitul troian în Alexandria. Exceptând însă câteva aluzii vagi din cărțile bisericești [1]), reminiscențe despre mitul troian pătrund pentru întâiaș dată în literatura românească, în a doua jumătate a sec. al XVI-lea, odată cu romanul lui Alexandru cel Mare, tradus din limba sârbească în Ardeal.

In acest roman, după ce se povestește întâlnirea lui Alexandru cu Voevozii —trimiși în lume să cucerească țările —la Alexandria, urmează expediția lui Alexandru la «Troada ce să chiĭamă frâncește Frichiĭa». Cetatea este «moșiĭa Frâncilor și o judecà 12 filozofi». Aceștia împreună cu Troadenii ies înaintea lui Alexandru cu «poclon: Şi să închinară lui Alexandru —cetățénii —și spusără de Anțelus craĭu câtŭ au fostŭ de vitézu și cum au peritŭ și acei domni mari; au peritŭ pentru o muĭare, că oarécând pribégisă Alexandru Farij de la Troada și mersă la Mĭalanĭa craĭu și boiarii. Iară Mĭalaniĭa craĭu să dusă la oasté oaréundé departé și-l lăsă pre Alexandru Farij cu crăĭasa lui Elenușe. Iarà pré frumoasă. Şi să îndrăgi cu Alecsandru Farij și luară comoara lui Mĭalaniĭa craĭu și fugiră amândoi la Troada. Şi déca veni Mĭalaniĭa craĭu, nu-ș găsi crăĭasa, ce găsi comoara luată și să măniĭa și rădică cu siné 7 crai ĭalinești și strânsără oștiré lor și mersără la Troada și o bătură 10 ani până o bătură cu maré vicleniĭa că mai mare cetate nu-i pré lumé decât Troada —și întâi făcută de Nemvrut împărat. Şi acolé periră Frânci și cu Anțuluș craiu și cu Alcsandru Parij și cu curva Elenușa și mult norod periră fără număr pentru o muĭaré».

Şi după ce povestiră acestea lui Alexandru scoaseră darurile aduse: «sabiĭa lui Anțiluș craĭu» și celelalte.

Cronograful lui Moxa. Intr'o formă mai precisă, cu amănunte mai bogate, mitul troian pătrunde în literatura românească prin cronograful călugărului oltean Mihail Moxa, la 1620. In acest cronograf «scosŭ den...cărți slavonești pre limba noastră» »cu zisa... părintelui Kyr Theofil, Episcopulŭ de Răbnicŭ» se aflä un capitol despre «împărățiĭa Troĭanilor» [2]). Capitolul cuprinde în linii mari toate elementele pe cari le găsim la baza narațiunii din redacția cronografelor lui Cigala și Dorothei și anume: visul cel fatal al lui Priam, aruncarea

[1]) Cf. *Diaconul Coresi, Carte cu învățătură* (1581) publicată de Sextil Pușcariu și Alexie Procopovici (Comisia istorică a Rom.), I, Buc. 1914 p. 13.

[2]) B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, I. p. 352—354.

copilului într'un câmp și creșterea lui de către păstori, reprimirea lui «Alexandru Parie» în palatul împărătesc, uciderea fratelui și «pribegia» în «Spartъ», ademenirea și răpirea Elenei în lipsa lui «Menelai», pornirea «voivozilor» greci împotriva Troadei, uciderea lui «Palamid» prin viclenia lui Devsisŭ (= Odisevs) și retragerea lui «Ahilei» din luptă; omorîrea lui «Patroclei» și reintrarea lui Ahilei în răsboiu; lupta acestuia cu Ector și căderea lui Ector; venirea Indienilor în ajutorul Troienilor; săgetarea lui Ahilei de către «Alexandru Parie»; cucerirea Troadei prin vicleșug cu ajutorul calului de lemn; arderea și năruirea cetății până în temelie — și în sfârșit un amănunt divergent față de redcațiunile Cigala și Doroteiu: rătăcirea lui Menelai pe mare și aflarea Elenei în cetatea «Memfa» la Preteu (în alt loc Protives) împăratul Eghipetului.

Regretatul Ion Bogdan a căutat acum 34 de ani să precizeze sursele diferite, după care și-a compilat Moxa cronograful său [1]). Prima parte, care cuprinde și capitolul despre împărăția Troianilor, este o traducere din «Skazanije vъ kratcê — la rândul ei o prescurtare din traducerea medio-bulgară a lui Manasses [2]).

Compararea textului românesc al lui Moxa cu textul bizantin al lui Manasses învederează că cronograful lui Moxa — desfăcut de înfloriturile stilistice, de multe ori artificiale, ale operii bizantine — nu numai că nu corespunde nicăiri verbal cu Manasses, dar omite foarte adesea din narațiune episoade însemnate. Astfel: portretul Elenei (versurile 1157—1167); intrarea lui Paris cu Elena în templul lui Hercules, după sosirea la Kanovic (v. 1178—1182); cuvintele de

---

[1]) *Archiv für slavische Philologie,* XIII, p. 501—502; cf. și XIV, 255 și urm.

[2]) Argumentul adus de Sbiera în *Mișcări culturale și literare la Românii din stânga Dunării,* Cernăuți, 1897, p. 243, pentru a susține, împotriva părerii lui Hașdeu, că Moxa a utilizat și izvoare grecești, nu este întemeiat. Pasajul: *Iată se sfârși povestea de Troian, că în scurt, deplinŭ n'am scris ca Omir, că elŭ aŭ avut limbă dulce, de i-aŭ fostŭ dragŭ a podobi poveștile»,* pe care Sbiera îl comentează astfel: «Cine afirmă că Omir a avut limbă dulce și apoi se scuză că n'a scris ca el, trebuie să fi citit epopea și să se fi familiarizat cu frumusețea stilului din ea», pasajul acela din Moxa se regăsește în Manasses:

Ὅμηρος γὰρ ὁ μελιχρὸς τὴν γλῶτταν καὶ θελξίνους
μεθόδοις χρώμενος σοφαῖς οἰκονομεῖ τοὺς λόγους,
ἐνιαχοῦ δὲ τὰ πολλὰ στρέφει καὶ μεταστρέφει.
ἀλλὰ γὰρ ἤδη μοι λοιπὸν ταῦτα διηγητέον.

V. 1114-7 ed. Bonn, 1837.

imputare ale lui Protevs către Paris (v. 1195—1204); cauza urii lui Odisevs împotriva lui Palamed (v. 1284—1295); cuvântarea prin care Odisevs învinuește pe Palamed de trădare, înaintea lui Agamemnon (v. 1311—1319); cuvintele desnădăjduite, spuse de Palamed în ceasul morții și reproduse în mai toate cronografele grecești, cari povestesc istoria Troadei [1]) (v. 1327—1329); prinderea în cursă și uciderea lui Ahile (1377—1412), despre care Moxa spune numai atât: «săgetă Alexandru Parie, fečeorul lui Priamŭ craĭu pre Ahilei»; sosirea lui Pir în tabăra grecească (v. 1413—1417); necredința Clitemnestrei, uciderea lui Agamemnon și răsbunarea lui Orest (v. 1467—1471). Dar în afară de omisiuni, versiunea lui Moxa prezintă și divergențe față de originalul grecesc. Astfel în Manasses visul fatal este atribuit Hecubei, în Moxa lui Priam; în Manasses Paris ucide pe *cinevà din neamurile lui [τινὰ τῶν ὁμογνίων]*, în Moxa pe un *frate.*

Cercetarea mai deaproape a raporturilor dintre Moxa și Manasses, impunând extinderea analizii comparative și asupra altor capitole, iese din cadrul lucrării de față. Voiu menționà numai că originalul slav, care se află la baza cronografului lui Moxa, nu este o simplă traducere sau prescurtare după Manasses, căci pe lângă omisiuni însemnate și transpuneri de text, Moxa cuprinde numeroase elemente cari lipsesc din Manasses [2]), dar se găsesc în alte cronografe bizantine, după cum vom arătà aceasta într'un studiu aparte.

Herodot. Amănuntele pe cari le găsim atât în versiunea lui Moxa, cât și în istoria Troadei, despre fuga lui Paris în Egipt, la împăratul Protea ni le-a transmis, precum se știe, și părintele istoriografiei grecești, Herodot, a cărui operă, tradusă în limba română, a fost descoperită în 1908, de d-l N. Iorga, la mănăstirea Coșula, din județul Botoșani, In cartea I (§ 3—5) și a II-a (§ 112—120), ediția românească a lui Herodot, ne povestește despre «Alicsandru Paris, ficiorul lui Priam» «care a jăcuit muerea lui Menelau», despre fuga lui Paris cu Elena

---

[1]) *«Ὦ δυστυχὴς ἀλήθεια, σὲ καὶ πενθῶ καὶ στένω·*
σὺ γάρ μου προαπόλωλας καὶ προεθανατώθης».

[2]) De pildă: Istoria Evreilor (dela plecarea din Egipt) în Manasses este așezată după împărăția lui Ptolomeu Philadelphul înainte de istoria Troei (versurile 966—1106); în Moxa după împărăția lui «Sostrie Eghyptean». (Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, I. p. 349). Toată aceà înșirare de judecători și regi cu anii câți au domnit peste Evrei, care în Moxa se află în capitolele «Impărățiĭa lui Sostrie Egyptean» și «Impărățiĭa lui David» (Hasdeu, *op. cit.*, pp. 349—350) lipsește din Manasses.

«*la gura Nilosului, ce-i zic Kanovicon*», «la biserica lui Iraclis»; despre înfruntarea făcută lui Paris de către împăratul Protea, care isgonește pe Paris și oprește pe Elena până ce vine Menelau să o ridice și în sfârșit despre răsboiul și «surparea» cetății «Troadei» «pentru o muiare»[1]). După filoanele din Alexandrie și din Moxa, traducerea operii lui Herodot — al cărei prototip a fost datat de d-l Iorga la 1645 — a contribuit la răspândirea legendei despre Troia în massele cetitorilor români din veacurile trecute.

Cronicarii. Mitul troian a fost apoi, după cum se știe, amintit pe scurt, după datele cronografelor și în legătură cu fundarea Romei, de către cronicarii moldoveni cari s'au ocupat de chestiunea originii romane a neamului: Miron Costin [2]) și Nicolae Costin [3]). Mai pe larg Dimitrie Cantemir, pomenind pe «Omiros poeticul» carele în «versuri» «cu iscusită limbă elinească au scris», povestește și el «răsboiul și risipa vestitei cetăți a Troadei». Dar alături de tradiția lui «Omiros» cunoaște și alte versiuni, fiindcă la căderea Troiei spune: «deci până mai pe urmă Elladenii sau cu puterea armelor sau, *precum vor alți istorici*, cu *vicleșugul și vânzarea lui Antenor și a lui Eneas*, au răzbit pe Troadeni». Este versiunea care vine din Dares și Dictys. Și tot de acolo, probabil, știe și de prima ciocnire a Grecilor cu Troienii, de omorîrea lui Laomedon prin Iraclis, de rezidirea Troiei și de «trecerea lui Antenor și Enias la Italia»[4]).

V. O VERSIUNE OCCIDENTALĂ A ISTORIEI TROADEI

Manuscriptul no. 2183 din B. A. R. Cea mai frumoasă ca sitl și alcătuire și mai interesantă prin originea ei dintre versiunile românești ale istoriei Troadei, n'a fost însă semnalată până acum. Ea se păstrează într'un codice din Biblioteca Academiei Române sub cota no. 2183. Codicele conține mai multe texte de natură poporană și religioasă [5]),

---

[1]) N. Iorga, *Herodot* (1645). Traducere românească publicată după manuscriptul găsit în mănăstirea Coșula, Vălenii de Munte, 1909, pp. 4—5 și 122—124. In *Românii și Grecii de-alungul veacurilor*, București, 1921, d-sa atribuie traducerea lui Eustratie logofătul (p. 46).

[2]) *De neamul Moldovenilor din ce țară au eșit strămoșii lor*, ed. Giurescu, p. 19.

[3]) *Cronicele României*, ed. M. Kogălniceanu, I, 1872 p. 57.

[4]) *Hronicul vechimei a Romăno-Moldo-Vlahilor* (ed. Academiei, p. 59 și 91—95).

[5]) Anume: f. 128: «*Videniia unii prevoslavnice fămei anume Sofiana foarte de folos*»; f. 139: «*Pentru un stâlpnic foarte de folos*»; f. 143: «*A celui dintru sfinți Părintelui nostru*

dintre cari primul, cuprins pe foile 1—127, este un adevărat roman popular al Troadei. Din nenorocire, prima foaie, care conţineà titlul şi începutul operei şi poate oarecare detalii care ne-ar fi pus pe urma originalului şi a traducătorului, s'a pierdut. Deasupra textului însă, pe câtevà pagini se află următoarele titluri:

a) Istoriïa Troadei, f. 1, 4 r., 7 v.9 r., 14 v.-15 r., 31 r., 32 r., 41 v., 42 v., 47 v., 48 v.

b) *Istoriïa pentru luarïa Troadei*, 23 r.

c) *Istoriïa pentru surparïa Troadei*, 28 r.

Pe foaia 127, dela sfârşitul istoriei Troadei, se află următoarea notiţă a copistului:

«S'au *prescris* ačastă istorie de mult păcătosul Ioan Grămătic sin Pop(ii) Mirii ot *Bărbăteşti*, Fevr. 24 ani, *1766*».

Alte detalii mai precise asupra copistului şi localităţii în care trăià nu ni se dau. Din *Marele Dicţionar Geografic al României* (vol. I, p. 323—4) aflăm că azi sunt mai multe sate cu numele Bărbăteşti şi anume:

1. *Bărbăteşti*, judeţul Iaşi, în partea despre Apus a comunei Băiceni, pl. Bahluiul, cu 111 locuitori.

2. *Bărbăteşti*, judeţul Argeş, pl. Oltului, la 3 km. de Piteşti; 654 locuitori.

3. *Bărbăteşti*, jud. Argeş, plasa Oltului; 150 locuitori şi o biserică.

4. *Bărbăteşti*, cătun în judeţul Gorj, situat pe malul drept al Gilortului; 660 suflete; cu o biserică făcută la anul 1866.

5. *Bărbăteşti*, judeţul Gorj, în partea de Sud a comunei Pârâul Boia, plasa Gilortul, la o distanţă de 37 km. de oraşul Târgul-Jiu; 2190 suflete; are 3 biserici: una fondată în 1849, alta în 1866 şi alta în 1882.

6. *Bărbăteştii*, judeţul Vâlcea, plasa Horezul, pe râul Otăsăul la 27 km. departe de reşedinţa judeţului; cu o populaţie de 1597 locuitori. Are 5 biserici şi un schit dintre cari una, Ernaticul, zidită la 1780; alta Mierleştii, fondată la 1776 şi alta Vătăşasca, întemeiată la anul 1679, cu hramul Sf. Nicolae, de către Ştefan Vătaful. Despre celelalte nu se cunoaşte nici anul fondării, nici ctitorul.

Athanasie arhiepiscopul Alexandriei pentru hotarăle fireşti după tocméla loghičască; f. 157: *Epistolia Domnului nostru Isus Hristos* (redacţiunea: Ačastă sfântă carte au fost aninată într'un măslin); f. 159: «*Rugăčune când au supărare de dracul*»; f. 160: «*Aicé însămnăm pentru toate boalele la care ce tămăduire trebue*» (Reţete); f. 166: «*Ascultă o copile a mé sfătuire*».

In afară de aceste sate, se mai cunosc trei dealuri cu numele Bărbătești în comunele mai sus amintite: o culme în jud. Vâlcea (?), pornind din culmea Vânturarița; un loc izolat în comuna Bodești, plaiul Horezul, județul Vâlcea și o moșie nelocuită în județul Roman, pl. Fundul, comuna Giurgeni.

Peste munți, după informațiunile pe care le găsim la Silvestru Moldovan și Nicolae Togan *(Dicționarul numirilor de localități cu poporațiune română din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș,* ed. II, Sibiiu, 1918), nu se găsește nici un sat cu numele acesta; se găsesc 2 cu numele, *Bărbătenii* (p. 14).

După particularitățile de limbă, satul copistului trebuește căutat în Muntenia (Vâlcea sau Gorj). Labialele sunt nealterate: j latin păstrat (jurând, jurământului; jos); d lat. + i̯> z (transcris cu з); e aton> ă după s: miersă; purcesă; să dusă; întinsără; aleasără [1]).

Manuscriptul a făcut parte din biblioteca decedatului Episcop, Ghenadie Enăceanul (1837—1898), și a intrat în posesiunea Academiei Române, în anul 1902, prin donațiunea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii publice.

Intrucât textul ridică probleme din cele mai interesante cu privire la identificarea sa, dăm mai jos o expunere mai detaliată a cuprinsului care începe cu evenimentele anterioare răsboiului, continuă, povestind pe larg peripețiile răsboiului și se încheie cu soarta nenorocită a eroilor greci, întorși din răsboiu.

Cuprinsul. *Originile răsboiului.* Pelias, regele Peloponesului, temându-se ca nepotul său Iason, care se bucură de multă vază în ochii poporului, să nu-i devie primejdios, îl îndeamnă să se ducă în depărtata țară a Colchidei, ca să aducă deacolo pielea berbecelui de aur. Iason, ispitit de dorul vitejiilor, primește propunerea și pornește cu tovarășii săi, pe corabia Argos, spre țărmurile unde se află legendara piele. In drum, corăbiile ating limanurile «Frighiei», și aci, după porunca lui Iason, Argonauții poposesc la țărm. Dar abià aruncară odgoanele, și regele Frighiei, Laomedon, îi previne printr'o solie, că, dacă până a doua zi de dimineață nu vor ieșì din pământul lui, toți vor pierì «de sabia mâniei sale». Iason răspunde solilor că el și ai săi năzuesc spre țărmuri depărtate, că numai nevoia i-a silit să arunce ancora pe coasta

[1]) I. A. Candrea, Ov. Densusianu, Th. D. Sperantia: *Graiul nostru,* I, 13—46.

lor, că însfârșit vor plecà, dar că Laomedon, care singur «semănat-a sămânța răutății în inimile lor», «va secerà la vreme rodul care va răsărì din ea», dacă nu prin ei, atunci «prin alți slăviți împărați grecești». Mai dârz decât Iason, Hercules amenință solii că în trei ani Grecii se vor întoarce cu răsboiu, «că norodul frigian va cădeà în robie» și că împăratul lor «va pierì cu ticăloșie». Slobozind vintrelele, Argonauții purced mai departe pe mare și ajung la regele Oetes, care-i primește cu multă cinste, cu «dobe, organe și trâmbițe». In cetatea lui Oetes, Iason face cunoștință cu fiica acestuia, cu Medeea, «meșteră în astrologhii și vrăjitorii». Medeea îndrăgește pe Iason, îl ajută să pună mâna pe lâna berbecelui de aur și într'o noapte, ducându-se pe ascuns la corabia iubitului său, pornește cu Grecii pe mare, spre Tesalia.

Curând după sosirea Argonauților în patrie, Hercules, care nu uitase ocara făcută lor de Laomedon, cutreeră curțile «împăraților și prinților greci» și cu ajutorul acestora pornesc în 50 de corăbii, spre Frighia. Ajungând la limanurile Troiei, noaptea, debarcă pe întunerec și se împart în cete: unii rămân la țărm; alții pornesc spre cetate și, în revărsatul zorilor, se ascund într'un pomet de lângă Troia. A doua zi, Laomedon, aflând de sosirea Grecilor, pornește cu călăreții săi spre mare, dar Hercules, cu oastea ascunsă în pomet, pornește pe altă cale în cetate și-i dă foc. Când Laomedon află că Troia este în flăcări, se întoarce înapoi, dar pe drum este ajuns și ucis de Greci. Aceștia, rămași stăpâni pe situație, distrug și jefuesc cetatea și, fiindcă dintre toți «prințipii» greci, Telamon, cel dintâiu, pătrunsese în Troia, Hercules îi dă ca răsplată pe Esiona, sora lui Laomedon. După această ispravă, Grecii, încărcați de prăzi, se urcă pe corăbii și se întorc în patrie.

In răstimpul când se petreceau acestea, Priam, fiul lui Laomedon, se aflà, împreună cu copiii și soția sa Ecuba, la răsboiu. Aflând de nenorocirea ce se abătuse asupra neamului său, plânse mult, dar în cele din urmă, întărindu-și inima, se hotărî să-și reclădească din ruine o nouă cetate mai strălucitoare decât cea dintâiu. In acest scop, adună meșteri de pretutindeni. Aceștia, după ce întăriră bine temeliile cetății, o înconjurară cu ziduri largi și înalte, prevăzute cu porți și turnuri lucrate din alamă și «împodobite cu multe feluri de marmure». De jur împrejurul cetății, săpară șanțuri adânci și mari; peste șanțuri în dreptul porților durară poduri de piatră; iar la capătul podurilor

ridicară turnuri înalte, acôperite cu aramă și poleite cu aur. In mijlocul cetății, pe țărmul râului «Scomandra», se ridicà, strălucind, «polata lui Priam, înconjurată de o curte mare și înflorită, în mijlocul căreia se aflà un pom cu ramurile de argint, cu frunzele de aur și cu poamele de pietre scumpe. In jurul palatului lui Priam, pe ulițele cetății, «făcute cu măsură și foarte bine tocmite», se aflau casele «boierilor și ale prințipilor», ale ostașilor și ale neguțătorilor și ale tuturor felurilor de meseriași, aduși de Priam din toată lumea.

După ce-și rezidì astfel cetatea strămoșească, Priam, cu sfatul boierilor și al cetățenilor săi, trimite în solie, la «prințipii grecești», pe Antenor, ca să ceară din robie pe sora sa Exiona. Antenor colindă zadarnic curțile grecești; de pretutindeni este alungat cu dispreț și amenințat că, dacă n'ar fi apărat de «drepturile soliei, cu cumplită moarte ar fi omorît».

Aflând rezultatul soliei lui Antenor, Priam își chiamă din nou la sfat boierii și cetățenii. Feciorii lui Priam iau cuvântul. Ector și Elin sfătuesc prudență și răbdare, întrucât Troia se află în înflorire. Paris dimpotrivă povestește cum, luându-se într'o zi la vânat după un cerb, a adormit, într'o pajiște, sub un copac; cum în vis i s'a arătat, conduse de «Mercurie» cele trei zeițe: «Afrodita, Palada și Iunona» cu mărul discordiei și cum Afrodita i-a făgăduit să-i aducă — ca răsplată pentru măr, «din Greția, muiare pré frumoasă și de mare neam». El cere să fie trimis în Grecia spre a-și izbândì visul. Părerea lui Paris este sprijinită de frații săi: Troil și mai ales Deifob, care spre a împrăștià temerile lui Ector, adaugă că: «dacă ar ști plugarii câte spice vor mâncà păsările din semănăturile lor, n'ar mai semănà și toți oamenii ar murì de foame». Ademenită de propunerea lui Paris și de însuflețirea fraților săi, Troil și Deifov, adunarea hotărește să trimită pe Paris în Grecia.

Curând după aceasta Paris, însoțit de Deifov, Eneia și Polidam, pleacă cu 22 de corăbii și debarcă la ostrovul «Sitarilor [1]), unde se aflà o capiște a Afroditei, la care se adunase norod mult din toate părțile lumii grecești. Imbrăcându-se cu podoabele împărătești, Paris intră în capiște, dăruind zeiței mult aur și argint. Infățișarea mândră a lui Paris precum și mărinimia lui stârnì admirația Grecilor. Svonul despre frumusețea lui ajunge până la Elena, soția lui Menelau. Acesta

---

[1]) «Ortygia, eo quod ibi primum nate fuerunt coturnices» Guido da Columna.

se aflà atunci în Creta, la împăratul Nestor. Ispitită de gândul de a vedeà și ea pe străinul cel frumos, Elena pornește cu câteva «jupânese» la «ostrovul Sitarilor», să se închine și ea zeiții. Paris, văzând-o, o îndrăgește și, cu ajutorul tovarășilor săi, în timpul nopții, o răpește și o urcă pe corabie. Zadarnic încearcă Grecii să împiedice răpirea; Paris ridică ancorele și, după câtevà zile de călătorie «peste luciul mării», ajung la țărmurile Troiei, unde Elena este primită cu multă cinste de către cetățeni, în frunte cu împăratul și împărăteasa.

In acest răstimp, Menelau — care se aflà în Creta, la oaspățul lui Nestor — află cele petrecute la casa sa. Ajuns acasă scrie la toți împărații grecești să-i vină în ajutor, «pentru a-și răsplătì necinstea ce i s'a făcut, cu sabia». In ajutorul lui vin 1222 de corăbii, 69 de împărați greci, între cari viteazul Arhilevs (sic), Nestor, Patroclus, prințipul Diomid, Ulix, Telamon, Protezilai, Sedei, Epistrop, Filix, Xantip, Arhelai, Protenor, împăratul Athinei și Palamid, feciorul împăratului Naul, care venì mai târziu.

După ce se adunară cu toții la Atena și aleseră căpetenie pe Agamemnon, acesta cu sfatul tuturor, trimite pe Ahileos și pe Patroclus la «ostrovul Delfon», ca să iscodească pentru începerea răsboiului. In ostrov «erà o capiște, făcută de Elenii cei vechi», în care erà un oracol «al lui Apolon Dumnezeu». La acest oracol mergând Ahileos și Patroclus cu daruri scumpe, auziră glas dintr'acel idol, zicând: «Ahileos, Ahileos, spune celor ce te-au trimis că vor mérge în pace la Troada și acolo multe răsboae și vărsări de sânge vor face și cu adevărat preste zéce ani vor fi biruitori; pre împăratul Priĭam și pre fečorii lui îi vor ucide și cetatea lor o vor surpà și pre cetățenii lor cu sabiĭa îi vor tăĭà». In acelaș timp vine la «ostrovul Delfon» și «Calcas», «popă idolesc», fiind trimis acolo de împăratul Priam ca să capete și el răspuns. Oracolul îl previne că peste zece ani Troia «din temelie va fi surpată» și îl sfătuește să se păzească, să nu meargă la împăratul Priam, ci să meargă la Arhilevs și Patroclus, care se află într'acest ostrov, că altfel, «de se va întoarce la Troada, de sabie va pierì». Urmând sfatul oracolului, Calcas se duce la Ahile și Patroclus, cari-l conduc în tabăra grecească, unde e așezat pe un jeț de aur. Rupând astfel legăturile cu neamul său, preotul frigian îndeamnă pe Greci să pornească mai curând asupra Troienilor.

Inainte de a purcede la răsboiu, Agamemnon încearcă să potolească vrajba. In acest scop, trimite la Priam în solie pe Ulix și Diomid,

ca să ceară înapoi pe Elena cu «jupânesele ei și cu toată prada luată din «*ostrovul Sitarii*», dar solii, cari se poartă mândru la curtea lui Priam, abià scapă de îndârjirea boierilor troiani, prin cumpătarea și înțelepciunea bătrânului împărat.

Răsboiul. Orice cale spre pace fiind astfel închisă, Grecii pornesc pe corăbii la Troia. După drum îndelungat pe largul mării, ajung la țărm. Acì, cu toată furtuna deslănțuită care sfarmă corăbiile de țărmul stâncos și cu toată împotrivirea Troienilor, Grecii izbutesc să pună piciorul pe uscat și, încălecând pe cai, să înceapă răsboiul. Lupta e crâncenă: «se sfărâmă sulițe, șueră prin aer săgeți, cad de amândouă părțile mulțime de ostași morți». Victoria șovăește: când Troianii, primind ajutoare din cetate, fugăresc pe Greci până la corăbii, când Grecii, cu rândurile sporite prin cei ce veniau din largul mării, izgonesc pe Troieni, până sub zidurile cetății. Viteazul Ector, ieșind din cetate, «rupe în două cetele Grecilor cu nebiruita lui putere» și întâlnind în calea sa pe împăratul Protezilau, îl lovește cu paloșul și-*l* despică din creștetul capului până în șea. Sosind însă Arhilevs cu corăbiile lui, Troadenii sunt fugăriți până la ziduri. Seara se lasă însă peste oști; Troadenii se retrag în cetate, iar Grecii la «țărmul mării, unde întind corturi, pun străji și aprind focuri».

Răsboiul reîncepe a doua zi, în revărsatul zorilor. Ector, rânduindu-și armata, iese pe porțile cetății. Agamemnon, înșirându-și și el oastea, pornește în întâmpinarea lui Ector. Luptele continuă astfel cu înverșunare timp de zece ani, întrerupte necontenit prin cereri de pace cu soroc de câte 2—3 luni. Se dau în total 23 de răsboie ale căror peripeții sunt descrise adesea cu amănunte pline de vieață, dar cari se repetă câteodată cu o monotonie obositoare.

Firul principal al acțiunii în cele 23 de răsboaie este următorul:

Ector dovedește o vitejie fără seamăn. In fiecare dimineață iese cu oștile pe porțile cetății și se aruncă cu calul acolo unde primejdia este mai mare. Sub paloșul lui cad mulți împărați grecești. Grecii, înfricoșați de vitejia lui Ector, hotăresc să-l ucidă și dau această însărcinare lui Ahilevs. A doua zi de dimineață, Ahilevs și Toas năpădiră asupra lui Ector, îl trântiră de pe cal și îi sfărâmară coiful cu paloșul, rănindu-l. Ector, în apărare, lovește pe Toas cu paloșul peste obraz și îi taie nasul pe jumătate. Frații lui Ector sar în încăierare, rănesc de moarte pe Telamon, trântesc pe Ahilevs de pe cal și robesc pe Toas. Dar Ector nu se dă bătut. In ziua următoare aduce în luptă

un săgetător ciudat: «cu fața roșie ca un cărbune», cu ochii sclipitori «ca para focului» și «care dela buric în jos erà cal, iar dela buric în sus erà om și peste tot trupul cu păr de cal». Acesta cu un arc și cu «un sahaidac plin de săgeți năvălește în luptă, rânchezând ca un cal». Caii Grecilor, speriați de monstru, o iau la fugă. Săgetătorul urmărește pe Diomid, dar Diomid, simțindu-se ajuns, se întoarce din fugă și ucide monstrul.

In pacea de două luni, care urmează, Ector vizitează cortul lui Ahilevs și îi propune o luptă singuratecă, care să hotărească definitiv soarta armelor. Ahilevs primește, dar împărații greci, temându-se de vitejia lui Ector, se împotrivesc la această înțelegere.

Intr'un nou răsboiu care urmează, Ector rănit, dar reîntors în luptă — fiindcă zărise pe zidurile cetății privind asupra oștilor pe Elena, soția și surorile sale — după ce despică cu paloșul capul lui Memnon, nepotul de soră al lui Ahilevs, se încrucișă din nou în luptă cu acesta. Ahilevs îl lovì cu sulița, fără să-l poată «surpà de pe cal», dar și Ector la rândul său îl rănește cu paloșul pe obraz. Despărțiți o clipă de vârtejul răsboinicilor, cari le sar în ajutor, cei doi rivali se reîntâlnesc iarăș. De data aceasta, Ector trântește pe Ahilevs cu sulița de pe cal și-l bate cu paloșul în coif. Grecii, intervenind în luptă, izbutesc să scape pe Ahilevs din mâinile lui Ector.

Dar zilele lui Ector sunt numărate și sfârșitul tragic se apropie. Cu toate stăruințele soției sale Andromenta, care erà turburată de un vis revelator, cu toată porunca lui Priam de a rămâne în cetate, cu toate rugămințile mamei sale, ale surorilor și ale cumnatelor, Ector se îmbracă cu armele și pleacă la luptă. Andromenta, rupându-și hainele de durere, cu părul despletit aleargă la Priam. Acesta, încălecând, taie calea lui Ector la porțile cetății, îi apucă calul de frâu și-l întoarce la palat. In răstimp, lupta se desfășoară sângeros sub zidurile cetății. Ahilevs ucide pe Margariton, fratele lui Ector, care este adus de Troieni cu multă jale în cetate. Ector, văzându-și fratele mort, plânge cu mult amar și, înainte ca soția și tatăl său să prindă de veste, își îmbracă repede armele, își pune coiful și se aruncă în vârtejul luptei. Indârjit, ucide trei împărați greci, între cari și pe Polisteu, unchiul lui Ahilevs și lovește pe acesta însuș, cu o săgeată, în obraz. Ahilevs, legându-și rana, se întoarce în tabără, tocmai când Ector, care prinsese un împărat grec «și-și pusese tot gândul său să-l scoață din tabără, aruncase pavăza după spate și rămăsese cu pieptul gol». Atât aștepta

Ahilevs, care, zărindu-l cu pieptul gol, îl lovì repede cu sulița și-l trântì de pe cal.

Moartea lui Ector stârnește mare sbucium în cetatea Troadei. «Nu erà cetățean, carele nu vrea da morții pre fiul său pentru viĭața lui Ector». «Priam, cu mare plângere și cu negrăită durere, se sfărâmà și peste trupul lui de multe ori leșină». Mamă-sa, soția, surorile sunt adânc îndurerate. Palatul întreg răsună de țipete de jale.

In această vreme, se întâmplă însă în oastea grecească o schimbare, care mută pentru câtvà timp sorții izbânzii spre tabăra troiană. Agamemnon, în urma intrigilor urzite de Palamid, se retrage dela comanda armatelor grecești, pe care o încredințează acestuia. Ahilevs, nemulțumit de această schimbare pe de o parte, iar pe de alta îndrăgit de fiica lui Priam, Polixenia, pe care o văzuse la Troia, cu prilejul îmmormântării lui Ector, se retrage din luptă cu ostașii săi. Lupta între Greci și Troieni continuă însă cu toată înverșunarea până când, ne mai având câmp slobod de bătaie pentru mulțimea morților, încheiară pace pe trei luni, în care răstimp «îngropară cu cinste trupurile blagorodnicilor, iar ale celorlalți le arseră și cenușa o măturară în mare».

Agamemnon, văzând prăpădul din oastea grecească, se roagă de Ahilevs ca să-i ajute și Ahilevs, înduioșat, poruncește «Mirmodénilor» săi ca să intre în luptă. Răsboiul — al șasesprezecelea — reîncepe cu furie. Sufletul oștirii troiane este acum Troil, fiul lui Priam, care rănește «ca de moarte» pe Diomid, pe Telamon, pe «prințipul» Atenei și în răsboiul următor pe Tarsie, vărul lui Ahilevs. Acesta, cu frânturile suliții în trupul său, se duce la cortul lui Ahilevs și-i impută nepăsarea față de nenorocirile neamului său. Mișcat de cuvintele vărului său și de știrile pe care le aduce de pe câmpul de luptă o slugă a sa, Ahilevs «fierbé» de dorul răsbunării. Intre acestea noaptea se coboară și Ahilevs în cortul său se sbate între gândul răsbunării și dragostea Polixeniei.

A doua zi, Ahilevs intră în răsboiu și dă poruncă Mirmodénilor să înconjoare pe Troil. Aceia isbutesc să prindă pe Troil în mijlocul lor și să-i ucidă calul. Ahilevs, înfuriat, se repede la el cu paloșul, îi taie capul și, legându-i trupul de coada calului, i-l târîe prin tabără. Se încinge o luptă înverșunată în jurul trupului lui Troil. Memnon trântește pe Ahilevs cu sulița de pe cal și-l lovește așà de tare cu paloșul, încât acesta cade aproape mort. Mirmodénii se reped să smulgă pe

Ahilevs din învălmășală, în timp ce Troianii izbutesc să scoată trupul lui Troil din tabăra greacă. Ahilevs, vindecându-și rănile, se reîntoarce în luptă și, cu ajutorul Mirmodénilor, izbutește să răslețească și pe Memnon de oștile sale prinzându-l apoi la mijloc, năpădește asupra lui și-l omoară; dar și Ahilevs în această încăierare este rănit rău, «de care rane bolì până la moarte». In Troada se produce mare jale pentru pierderea celor doi eroi. Palatul lui Priam răsună de țipete de durere, iar «Troadenii plâng toți —cu nepovestită jale». Trupurile lui Troil și Memnon sunt îngropate cu cinste în morminte scumpe.

Văzând «răutatea ce au făcut Ahilevs «cu cumplirea sa», Ecuba urzește ițele unei intrigi, în care Ahilevs este prins și ucis în împrejurăile cunoscute din versiunea lui Cigala. Ecuba trimite în solie la cortul lui Ahilevs pe Alexandru Paris, care-i propune, în schimbul retragerii lui din luptă, căsătoria cu Polixenia. Ahilevs primește, și, fără să bănuească nimic, la timpul hotărît pentru logodnă, însoțit de Artilog, intră în Troada, și se duce la templu. Acolo însă se aflau, ascunși din vreme, Paris și Deifov cu 20 de ostași. Abià intrară în templu Ahilevs cu Artilog, și Paris cu Deifov și ostașii ascunși săriră asupra lor și-i ucid.

Vestea morții lui Ahilevs pricinuește mare consternare în tabăra grecească. Agamemnon izbutește în timpul armistițiului să obție dela Priam trupurile lor, pe cari, cu învoirea Troianilor, le îngroapă cu cinste chiar în Troada, alături de mormintele lui Deifov și Troil.

Moartea atâtor eroi nu poate pune însă capăt răsboiului. Deși în tabăra grecească se ivesc după moartea lui Ahilevs vrajbă și năzuințe de întoarcere în patrie, totuș luptele continuă. Armatele troiene se strâng în jurul lui Paris. Acesta iese din cetate, «sub steag negru, între mulțime de lăcrămi». Zărind în tabăra grecească pe Aiax, fără coif, fără zà, fără platoșe, fără pavăză, numai cu sabia goală, îl ochește cu arcul și-l săgetează în inimă. Aiax, simțindu-se rănit de moarte, se repede asupra lui Paris: «Pariz, Pariz, cu rana săgeții tale cumplite, mă pierduși și mai înainte până ce voiu murì, la iad tu-mi vei fi mergător înainte, că trebuie din nedreapta dragoste a Elenii... de grabă să piei» și-l lovește cu sabia peste obraz atât de puternic, cât «amândouă fălcile din creeri i le-au asvârlit». Moartea lui Paris aduce o adâncă turburare în palatul lui Priam. Elena leșină de 20 de ori pe trupul lui și de durere vrea să se omoare. Priam și Ecuba, «uitând ale sale

dureri, pe Elena de scârbele ei o mângâie și pentru aceasta mai vârtos decât pe fiica sa la sine o avură».

O nouă pace de două luni întrerupe răsboiul, dar, după încheierea sorocului, la începerea celui de al 21-lea răsboiu, Priam, «temându-se de pustiirea limbii sale», nu mai vrea să-și scoată oștile afară din cetate. Moartea eroilor troiani este însă compensată, pentru câtăvà vreme, prin venirea Pantazaliei, regina «Amazonilor». Acestea locuiau singure în părțile Răsăritului, despărțite de bărbații lor, cari trăiau aparte într'un ostrov «foarte frumos» și cu cari se întâlneau odată pe an, trăind împreună trei luni, din Aprilie până în Iunie. Impărăteasa Pantazalia, care «pre Ector foarte îl avea priaten pentru prea multă vitejia lui», fără să știe că acesta pierise în luptă, pornește cu Amazoanele sale în ajutorul Troianilor. Aflând la Troada de moartea lui Ector, o bucată de vreme «se dosădește între tânguri și lăcrămi» și apoi, luându-și inima în dinți, însuflețește pe Troiani și iese la luptă pe porțile cetății, «cu cucoanele sale», între «steaguri albe, asemenea zăpezii». Spre marea uimire a tuturor Pantazalia și Amazoanele săvârșesc pe câmpul de luptă minuni de vitejie.

In curând însă sosește în tabăra grecească fiul lui Ahilevs, Pirus, care stârnește un mare avânt în rândurile Grecilor. In două răsboie consecutive, Pirus are prilejul să se măsoare cu Pantazalia. In ultimul răsboiu, Pantazalia îl lovește cu o suliță așà de puternic, încât o frântură de fier rămâne înfiptă în trupul lui Pirus. Acesta, cu «țagla» suliții frântă, într'însul, se repede asupra Pantazaliei și, lovind-o cu sabia, «îi despărți mâna din încheietură». Regina Amazoanelor cade și moare. «Fetele» ei duc lupta mai departe și ucid «zece mii de Greci». Impărații greci, strângându-și oștile, iau în cele din urmă, în goană pe Troianii risipiți pe câmp, cari intrară în cetate și închiseră după ei, porțile cu zăvoare.

Aceste ultime înfrângeri stârnesc o adâncă descurajare în cetate. Doi «boieri» troiani, Eneea și Antenor, negăsind alt chip ca să-și izbăvească vieața, pun la cale să dea cetatea în mâinile Grecilor. Pândind vremea prielnică, vin la curtea lui Priam și-l sfătuesc să restituie prada luată din «ostrovul Sitarului» și să predeà pe Elena. Priam și fiul său Antenor, pricepând «vicleșugul» se înțeleg să le întindă o cursă: Priam îi va chemà la palat ca să se consfătuiască cu ei, în timp ce Antenor ascuns în palat cu ostași va tăbărî asupra lor și-i va ucide. Enea și Antenor, ghicind însă gândul lui Priam, vin la curte

cu ostași mulți, cari cer împăratului pacea cu Grecii. Priam, neavând încotro, trimite în tabăra grecească pe Antenor cu solie, ca să ceară pacea cu Grecii; dar acesta se înțelege cu vrăjmașii și vinde cetatea cu condiția ca să fie cruțați, el și Enea, cu tot neamul și «toate agonisitele lor». Grecii trimit în Troia pentru încheierea păcii pe Diomid și Ulix. Aceștia, după sfatul lui Antenor și al lui Enea, izbutesc cu multă trudă, în timpul nopții, să ispitească cu galbeni pe preotul Toas și să scoată din cetate «Paladia». Acest talisman, căzut din cer, pe care Troianii îl aveau «din vremea mai dinainte a stăpânirii lui Ileus», «avea făptura ei din lemn, ce nu putrezește... și avea atâta putere, că în orice cetate va fi acel paladie, acea cetate nu să va strica, cât va fi paladie într'însa». A doua zi, Ulix și Diomid se înfățișează la curtea lui Priam, cerând 100.000 de «grivine de aur» pentru cheltueala oștilor și «100.000 măsuri de grâu». La ieșirea din cetate, solii greci oferă în dar Troianilor fatalul cal «de aramă», care se află la porțile cetății și pe care Antenor și Enea sfătuesc să-l primiască. Troienii, după oarecare șovăeală, dărâmă porțile cetății și vâră calul înăuntru. Peste noapte, pe când Troianii erau confundați în somn adânc, «Sinor», ascuns în pântecele calului cu «o mie de ostași», iese afară, se urcă pe zidurile cetății și dă de știre «cu văpăi de foc» Grecilor, cari se prefăceau că pornesc cu corăbille în largul mării. Aceștia vin în fugă, pătrund în cetate și-i dau foc. «Văpae mare, vărsându-se în văzduh, toată cetatea lumină... Focul mistuie casele, surpă polățile... Troia cea mare fumegă». Grecii omoară și jefuesc pretutindeni. «Țipăt mare, întru tăcerea nopții, de glasurile celor uciși se ridică». Priam, trezit din somn și înțelegând trădarea, aleargă în «biserica lui Apolon». Pirus îl surprinde acì în zorii zilei și-l ucide; apoi ia în robie pe Andrometa și Casandra. Menelau găsește pe Elena în palat și o duce în cortul lui. Ecuba și Polixenia, întâlnind pe Enea, îi impută nerecunoștința față de neamul și împăratul său și îl roagă ca măcar să mântuie pe Polixenia de furia Grecilor. Enea o ascunde într'o «culă» veche și părăsită, dar Pirus cere cu stăruință împăraților greci pe Polixenia și amenință cu moartea pe Enea, dacă nu i-o aduce. Acesta, neavând încotro, predă pe nefericita fiică a regelui troian lui Pirus, care spre a împăcà sufletul lui Ahilevs «cu sângele fecoarei, din destul adăpă mormântul tatălui său». Impărăteasa Ecuba, sguduită de atâtea nenorociri, își iese din minți și începe să arunce cu pietre în Greci și să muște cu dinții pe cei ce se apropiau de ea. Grecii

o ucid «și au grămădit pe dânsa mohilă de pietri foarte mare și au pus numele locului acela jucaré Ecubei, care și până astăzi să zice». Enea — învinovățit de viclenie față de Greci, fiindcă ascunsese pe Polixenia — este silit să plece din patrie cu tot neamul său.

Intoarcerea Grecilor în patrie. A treia parte a romanului povestește întoarcerea Grecilor în patrie și soarta tragică a fruntașilor. Cei dintâi cari cad, chiar pe meleagurile Troiei, sunt Ajax și Telamon. Aceștia — plângându-se că nu li s'a făcut parte dreaptă din prăzile luate dela Troia și că Ulix, «fără vitejie ostășească», ci «numai cu singură rodire de voroavă înflorind», a fost mai bine răsplătit de cât ei — sunt găsiți a doua zi uciși în așternutul lor. Svonul se răspândește că au fost uciși de Agamemnon, Menelau și mai probabil Ulix. Pirus, turbând de mânie, aruncă «cuvinte îngrozitoare»; apoi, dând poruncă ca trupurile lor să fie arse, strânge cenușa în urne de aur și o trimite în Grecia. Ulix, «mai mult de moartea sa grijindu-se de cât de viĭață», într'o noapte întunecată, părăsește cu corăbiile tabăra și lasă «paladia» prietenului său Diomid.

Fatalitatea urmărește și pe ceilalți eroi greci. O bună parte din nenorociri pornesc din svonul fals, răspândit de ostașii lui Palamid. Aceștia, întorcându-se din răsboiu înainte de căderea Troiei, spun împăratului Naul că fiul său fusese învinuit de trădare printr'o intrigă bine ticluită a lui Ulix, care izbutise să convingă pe Greci că Palamid a fost cumpărat de Priam. Aceasta stârnise zarvă mare în tabăra greacă; Palamed ceruse să dovedească prin «răsboiu» nevinovăția sa, dar Ulix, prin viclenia și darul vorbirii sale, izbutise să potolească lucrurile. Intr'o seară întunecată însă, Ulix și Diomed ademenesc pe Palamed la un puț părăsit, unde s'ar fi fost găsind «o visterie» și Palamed, scoborîndu-se în puț ca să scoată comoara, este ucis cu pietre. Această născocire a ostașilor cretani îndârjește pe Naul împărat și pe fiul acestuia Oetes. Ei hotăresc să-și răsbune pe Greci.

Deaceea chibzuind că, la întoarcerea din Troia, corăbiile grecești vor trece prin «laturile împărăției lor», Naul poruncește supușilor săi ca la limanul mării în «pietroșii munți ai locurilor iuți», «să aprinză focuri mari», cari să amăgiească pe vâslași. Și într'adevăr, corăbiile răsboinicilor, zărind din depărtări sclipind lumini, «în întunericul nopții» și, crezând că «sunt limanuri de odihnă», se îndreaptă, «fără

grijă» într'acolo, dar, isbindu-se de stânci, se sfărâmă. Peste 200 de corăbii cu oameni au fost înghițite de valuri.

Dar Naul și Oetes nu se mulțumes cu atât. Oetes sau Pelei, «căci în două nume se chemà», scrise «Climetestei» că soțul ei Agamemnon, îndrăgit de una din fetele lui Priam, și-o aduce soție, iar pe ea vrea «să o dea morții». «Climetesta» se încrede în vorbele lui Oetes, cu atât mai ușor, cu cât, în lipsa lui Agamemnon, căzuse în dragoste cu «Eghist», dela care avusese o fiică, pe «Edigona». Urmează povestirea omorîrii lui Agamemnon, după tradiția clasică. Agamemnon, întors acasă «din necazul mării» și primit de Clitemnestra cu dragoste prefăcută, este ucis în somn de «Eghist». Clitemnestra se căsătorește cu Eghist, dar Orest este trimis în taină de unchiul său, împăratul Talsibie, la Idumeneu împăratul Critului, ca să nu cadă în mâinile lui Eghist. Deacolo, pribeagul se întoarce cu ajutorul împăratului Idumeneu și al împăratului Troiei, Feresis —care nu puteà să-i ierte lui Eghist ruperea legăturile de logodnă cu fiica sa. Orest cuprinde cetatea, în care se aflà maică-sa, bate pe Eghist, care venià cu oaste adunată, și răsbună după sfatul zeilor moartea tragică a tatălui său. Pe mamă-sa o spintecă cu sabia și, poruncind să fie aruncată de vale, spre mâncarea câinilor», iar Eghist «sugrumat să fie tras cu caii prin cetate».

Menelau și alți împărați vin asupra lui Orest ca «să nu cadă împărăția în mâinile unui sălbăticit și fără de omenie mulcitorĭu», care cu mâinile sale a ucis pe maică-sa, dar Orest îi potolește, arătându-le că a împlinit porunca zeilor. Menelau, împăcat, îi dă în căsătoria pe fiică-sa «Ermoniĭa».

Tot prin intrigile lui Oetes se strică și casa împăratului Diomid. Diomid ținea în căsătorie pe Egheĭa, fiica lui Polinis. Fratele Egheiei, Asandru, care, la moartea tatălui său, moștenise jumătate din împărăție, plecase în răsboiul troian cu Diomed. La întoarcerea, amândoi se încaieră în luptă cu împăratul Tolef și Asandru este ucis. Oetes scrie Egheei că fratele ei a fost ucis de Diomid și Egheĭa, care ținea mult la fratele său, sfătuindu-se cu «cetățenii ei», alungă pe Diomid. Acesta, sărăcit, cutreerà meleagurile, umblând «ca un oarecare răpitor, nemernicind», când este chemat, după sfatul lui Eneea, de rămășițele troiane, ca să le apere împotriva vecinilor prădalnici. Diomid vine; cu ajutorul lui Eneea biruie pe năvălitori; pune în spânzurători 800 de jefuitori și vâră groaza în vecinătățile Troiei. Aflând de noile isprăvi ale soțului ei, Egheia, temându-se de răsbunarea lui, trimite soli cari

să-i ceară din parte-i iertare și să-i lămurească, cu scrisorile lui Oetes pricina izgonirii lui. Diomid se împacă și se întoarce în patrie.

Fatalitatea urmărește mai departe pe ceilalți eroi. Nici Pirus nu este cruțat de nenorociri. După plecarea lui la Troia, moșul său Pelei, care rămăsese pe tron fusese izgonit din împărăție de către socrul său, Acastat, și de către fiii acestuia «Polites și Meneplit». Pelei, fugind, se ascunde în niște «ziduri tainice, la marginea mării». Când Pirus se întoarceà dela Troia, nemerește la țărmurile unde pribegise Pelei și, înștiințat mai întâiu de un pescar, apoi de Pelei însuș, află cele petrecute în lipsa lui și se hotărește să-și răsbune. Imbrăcat ca pescar, iese înaintea fiilor lui Acastat, cari porniseră la vânătoare în acea pădure și-i ucide. Acastat, venind la pădur, după fiii săi, este întâmpinat de Pirus, îmbrăcat în sdrențe ca un ostaș naufragiat din oastea lui Pirus. Acastat, amăgit prin această travestire, este condus de Piru la subterana, în care trăià ascuns Pelei, și erà cât pe-aci să fie ucis de Pirus, dacă n'ar fi intervenit Tetida. Acasta potolește mânia lui Pirus și-i împacă. Acastat, rămas fără copii, dăruește împărăția lui Pirus.

Romanul nostru se încheie cu povestirea rătăcirilor lui «Ulix» pe mări și a morții lui. După plecarea din Troia, în a cincea zi de călătorie pe mare, Ulix se pomenește deodată că o furtună, deslănțuită pe mare, îl aruncă într'un ostrov, unde domniau doi frați: Alifan și Polifem. Aceștia pornesc cu răsboiu împotriva lui Ulix și a tovarășilor săi, îi prind și îi închid «într'o temniță grea» din «cetatea» lui Polifem. După câtvà timp, Polifem, înduioșat de soarta captivilor, le dăruește libertatea și avuțiile răpite. Grecii se pregătesc de plecare, dar «vizirul lui Ulix». Alfinor, care îndrăgise pe sora lui Polifem, o aduce în taină pe corabie. Polifem, prinzând de veste, aleargă la limanul mării, își găsește sora și, îndârjit, vroește să omoare pe toți Grecii, dar Ulix izbutește să-i scoată un ochiu și, scăpând cu ai săi «fără sminteală, se dă în luciul mărei». Vântul îi duce într'un ostrov mare, unde stăpâniau două «împărătese: Sirsa și Califa». Sirsa, «robindu-se de dragostea lui Ulix» îl prinde în mrejile ei cu băuturi fermecate și îl ține un an de zile. Din această dragoste se naște un copil: Telagon. După un an însă, Ulix, «făcând meșteșugul său și biruind meșteșugul Sirsei», izbutește să plece cu toți oamenii săi, dar — ce folos — că nemerește în țara Califei, care îl prinde și ea în farmecele ei. După un an, Ulix, făcând iarăș «meșteșugurile sale», izbutește să fugă cu tovarășii, dar de data aceasta nemeresc într'un ostrov unde

sunt năpădiţi de tâlhari sălbateci. Scăpând şi deacì, rătăcesc într'un loc plin de sirini —sirene. — Scapă şi de cântecele amăgitoare ale acestora, astupându-şi auzul, şi, după ce rătăcesc pe la un ostrov, unde dau peste o capişte cu oracol, ajung în limanurile lui Naul împărat. Acesta, învrăjbit prin zavistiile lui Oetes, îi nimiceşte jumătate din oaste şi vroeşte să-l spânzure, dar în cele din urmă îl iartă şi-i dă drumul, răpindu-i însă toate lucrurile. «Sărac şi calic», Ulix ajunge în sfârşit în Crit, la curtea lui Idumeneu. Acesta, înduioşat de sărăcia şi povestea nenorocirilor lui Ulix, îi încarcă corăbiile cu bucate din destul şi îi dă aur şi argint ca să-i ajungă până la împărăţia sa. Ulix, ajuns astfel în ostrovul său, este întâmpinat de Telemah, şi prevestit de cele ce se petreceau în căminul său, ucide pe pretendenţii Pinelopei şi îşi reîncepe domnia. Curând după aceasta are un vis ciudat. Filozofii chemaţi la curtea sa îi tălmăcesc visul, lămurindu-l că se află în primejdie de moarte şi că trebuie să se păzească de fiul său. Ulix îşi zideşte un palat cu turnuri, înconjurat de şanţuri şi ziduri, şi rândueşte străji să-l păzească. In acest răstimp un străin vine la palatul lui Ulix şi voeşte să-l vadă. Străjile vor să-l oprească. Străinul se opune; se încinge luptă; se face zarvă. Ulix iese din palat şi se amestecă în învălmăşeală, dar este rănit de moarte cu lancea de către străin. Telemah, prinzând de veste, sare în ajutorul tatălui său şi atunci lucrurile se lămuresc: străinul erà fiul lui Ulix şi al Sirsei şi venise să vadă şi să cunoască pe tatăl său. Astfel cu toate măsurile straşnice luate de erou, visul fatal se împlinise.

Textul nostru se mântuie cu o consideraţie morală despre nenorocirile pe cari «le agonisesc dragostele mureşti:... *Vedeţi fraţilor ce-au făcut spurcata Elena şi necuratul Paris...*».

După cum se vede din rezumatul făcut, romanul acesta se deosebeşte de toate versiunile istoriei Troadei analizate până acì şi în acelaş timp se îndepărtează şi de epopeile homerice.

Caracterele povestirii. Spre a puteà ajunge la o identificare precisă şi documentată a acestui text, căruia îi lipseşte titlul şi începutul, este necesar să subliniem din capul locului deosebirile fundamentale dintre materia legendară a romanului nostru şi tradiţia homerică.

O trăsătură caracteristică a romanului este înlăturarea elementului mitologic. Tot acel amestec necurmat al zeilor în faptele muritorilor, toată aceà minunată întreţesere a vieţii divine cu vieaţa omenească,

care în poemele homerice, lărgeşte cadrul de desfăşurare al acţiunii epice şi-i imprimă un caracter de măreţie, lipseşte din romanul nostru Acţiunea este ţărmurită acì în marginile realităţilor omeneşti. O singură dată găsim o vagă reminiscenţă din mitologia greacă, dar elementul păgân a fost preformat prin prisma concepţiei creştine. Este episodul consultării oracolului din Delphi, care oracol ne este astfel înfăţişat:

«In ostrovul Delphon era o capişte făcută de Elenii cei vechi, în care era un idol al lui Apolon dumnezeu căruia îi aduceau nebunii Eleni jertfe şi tàmâie, numindu-l spre peirea sa Dumnezeu, în care intrând dracul da ràspuns celor ce întreabà».

Sentimentalitatea religioasă creştină, care se dă pe faţă în rândurile de mai sus, se resfrânge şi în tendinţa de a desprinde din desfăşurarea faptelor elementul moralizator, atât de scump predicatorilor şi scriitorilor medievali. Romanul se încheie cu o *moralisatio* privitoare la nenorocirile aduse de dragoste:

«Vedeţi fraţilor ce au făcut spurcata Elena şi cu necuratul Pariz. Acéstě agonisesc dragostile mureşti şi încă mai ales muiaré cu barbat şi cu copii precum au fost acéia. Iată ce bine şi ce cinste au adus Pariz lui Priiamŭ împărat tàtâni-său şi maică-sa Ecubei şi tuturor fraţilor şi nu numai lor, ci s'au pricinuit din fapta lor moarte şi pierzare la o lume de oameni despre amândoao părţile. Că nu ajunsă câtă moarte sà făcu în zéce ani, cât să bătură oştile, ci déca intrară Grecii cu vicleşug în cetate noaptea, nu tăiară numai oamenii cei ce s'ar fi împrotivit lor, când ar fi avut vréme, ci găsind oamenii dormind, începură a-i tăia şi a-i znopì de la mare până la mic: bărbaţi, mueri, copii, féte, punci de ţâţă, tot au pus svpt sabie. Şi să făcu un chiot şi trăznet şi vaete cât să cutremura pământul şi sà auzia vaetile pâna la cer; şi cura sângele pe uliţă pân la genunche; şi nu lăsarà Grecii nici un suflet viu din oamenii din Troada. Şi déteră foc cetăţii de au ars până în pământ, cât n'au ales nimic din o cetate minunată ca acéia. Pentru aceia au pedepsit Dumnezeu şi pre împăraţii greceşti căci, carii n'au perit la Troada, plecând la împàràţiile lor, unii s'au săvârşit în călătorie; alţii i-au omorît muerile lor; alţii într'alte chipuri; iar nici unul nu s'au săvârşit bine, ci au murit tot rău, că s'au osândit pentru Troada».

O altă trăsătură caracteristică a romanului este denaturarea faptelor transmise de tradiţia clasică, aşà fel încât acţiunea Troianilor să apară într'o lumină simpatică. Datorită acestui punct de vedere, cauza primului războiu troian nu este aceea pe care ne-o povestesc scriitorii

vechi: refuzul lui Laomedon de a plătì prețul hotărît pentru răscumpărarea Esionei, ci este măsura de precauție, luată de regele troian, de a nu îngăduì Argonauților debarcați pe țărmurile sale, prelungirea şederii în ținuturile frigiene, măsură de prevedere îndreptățită, care jignește mândria Argonauților și provoacă răsbunarea lui Hercules. Această schimbare inițială în motivarea primului răsboiu troian permite și o altă prezintare a răpirii Elenii decât cea cunoscută din epopeile homerice. Răpirea Elenii nu mai este înfățișată acì ca o trădare a legilor de ospitalitate, ci ca un act pus la cale de tot poporul troian spre a răsbunà refuzul Grecilor de a liberà pe Esiona din sclavie. Furtul Elenii nu are loc la curtea lui Menelau, ci în insula Cithera, unde Elena atrasă de vestea frumuseții lui Paris, venise, în lipsa soțului ei. In cursul răsboaelor Paris nu este înfățișat ca un om fatal, molatec și lipsit de curaj, urît de Troiani și disprețuit uneori chiar de fratele său Hector, precum e înfățișat în Iliada, ci ca un adevărat erou, care după moartea lui Hector și Troil devine sufletul și reazimul Troienilor. In sfârșit pe când în Iliada caracterul lui Ahile —impetuos și mândru, căruia nu-i lipsesc trăsături de lealitate și generozitate —este înfățișat în toată măreția lui epică; în romanul nostru simpatia autorului este concentrată asupra lui Hector, iar calitățile vitejești ale lui Ahile sunt scoborîte și îmbinate cu note de lașitate. Ori de câte ori în cursul luptelor Ahile se întâlnește cu Hector, acesta îi este superior. In răsboiul al șaptelea Hector trântește pe Ahile cu sulița de pe cal și-l bate cu paloșul în cap. Deaceea când în pacea care încheie răsboiul al V-lea (f. 54 v.-55 a), Hector propune—nu lui Menelau ca în rapsodia IV din Iliada—ci lui Ahile, o luptă singuratică, care să decidă soarta războiului întreg, «împărații și prințipii» greci, temându-se de vitejia lui Hector, intervin, înlăturând lupta. Simpatia autorului pentru eroul troian și aversiunea lui împotriva lui Ahile este așà de accentuată încât, la moartea lui Hector (care este doborît nu în luptă dreaptă, ci prin surprindere), ea izbucnește în forma unei vehemente apostrofe împotriva lui Homer: «*ticălosul Omir*».

Raporturile cu Dictys și Dares. Această deformare a tradiției homerice, făcută ca spre a susține în fața lumii dreptatea cauzei troiane, precum și înlăturarea elementului mitologic, sunt tocmai trăsăturile caracteristice ale acelui vestit apocrif despre care ne-am ocupat în cap. II și în care povestirea este atribuită răsboinicului troian *Dares*,

scăpat din dezastru cu ceata lui Antenor, după cum suntem înștiințați în cap. XLIV: «*Dares Phrygius . . . ibidem cum Anthenoris factione remansit*» [1]).

Am arătat mai sus că tendința lui Dares erà de a povestì lucrurile «cum s'au petrecut», fiindcă el «*per id tempus vixit et militavit, quo Greci Troianos oppugnarent*» pe când Homer «pro insano haberetur» et «*minime credendum*», fiindcă el, care «*post multos annos natus est*», «*deos cum hominibus belligerasse descripsit*» (prefața lui Cornelius Nepos).

De fapt opera lui Dares este amintită în mai multe părți ale textului nostru. Astfel:

F. 12 r: «*. . .pentru care lucruri minunate au scris F r i g h i e și D a r i e*» (în textul nostru se face deci din Dares Phrygius două personajii).

F. 47: «*Scrie D a r i e că Ector într'acă zi ucisă mai mult de o mie de ostași*».

F. 27 v.: «*Aici F r i g h i i și D a r i e scrie chipurile și năravurile împăraților grecești*».

F. 28: «*Iară acelaș D a r i e scrie chipurile și năravurile împăraților și ale prințipilor Troadei*».

Deșì contextele de mai sus ne indică că opera lui Dares a fost numai utilizată în romanul nostru, totuș nu se poate pune prea mult temeiu pe expresiuni ca «*au scris Frighie și Darie. . scrie Darie*, căci și în Daretis Phrygii *De excidio Troiaae historia* se găsesc pasagii în cari se vorbește despre Dares ca de o persoană străină: (cap. XII) *Dares Phrygius*, qui hanc historiam scripsit, *ait, se militasse.*

Compararea textului nostru cu Dares duce la concluzia că în prototipul după care derivă primul, opera lui Dares a fost —nu tradusă — ci utilizată, *prelucrată*, aproape în toată întregimea ei. Principalele episoade ale textului românesc, începând cu expediția Argonauților și sfârșind cu risipirea Troadei și anume: plecarea lui Iason cu tovarășii săi spre Colchos, debarcarea în Frigia și jignirea adusă Argonauților de către Laomedon, răzbunarea lui Hercule, răsboiul cu Laomedon, moartea acestuia, arderea Troiei, robirea Esionei, reclădirea Troiei, respingerea soliei troiene venită să ceară pe Esiona din robie, sfătuirea

[1]) Citez după ediția din Amsterdam, 1702, «*in usum. . .Delphini*», pe care o găsesc în Bibl. Academiei Române.

lui Priam cu fiii şi cetăţenii săi, expediţia de răsbunare a lui Alexandru în Grecia şi răpirea Elenei, prevestirea oracolului din Delphi şi trădarea lui Calchas, răsboaele, uciderea lui Hector şi Troilus, uciderea lui Ahile prin viclenia Ecubei, sosirea Pantazaliei în tabăra troiană, venirea lui Pirus şi moartea Patazaliei, vânzarea cetăţii de către Antenor şi Eneea, risipirea Troadei — *toate* aceste episoade se regăsesc povestite întocmai în Dares.

In sfârşit romanul românesc se încheie cu o listă de *«numele împăraţilor şi a domnilor carii de care sunt ucişi»* f. 127 r., ca şi Dares: *«Qui Troianorum, Graecorum principes occidere denotantur»*.

In acest fel Dares a fost utilizat ca sursă principală până la capitolul textului românesc: *«Pentru răsipiré Troadei»* f. 97 v. Partea care urmează apoi, privitoare la peripeţiile tragice ale eroilor greci, după întoarcerea din limanurile Troiei, a fost împrumutată dintr'un alt izvor, căci Dares Phrygius se încheie, după cum se ştie, cu nimicirea Troiei. Acest izvor, deşi nu mai este mărturisit nicăiri în cuprinsul textului nostru, trebuie să-l căutăm în cealaltă plăsmuire apocrifă: *Ephemeris belli Troiani*, atribuită presupusului răsboinic din Creta, *Dictys Cretensis*.

Cartea a VI-a — ultima — din Dictys Cretensis se ocupă tocmai cu *«de reditu Graecorum»* şi cuprinde episoadele povestite în partea finală a textului românesc, exact în aceeaş ordine: omorîrea lui Agamemnon prin intrigile lui Oetes; lupta lui Orest, ajutat de Idomeneu, cu Egist şi răsbunarea lui Agamemnon prin viclenia Clitemnestrei; intervenţia lui Menelau împotriva lui Orest şi împăcarea unchiului cu nepotul; izgonirea lui Peleu, sosirea lui Pirus dela Troia şi răsbunarea aceluia contra lui Acast şi în sfârşit rătăcirea lui Ulise pe mare, visul prevestitor şi omorîrea eroului de către chiar fiul său vitreg. Dar şi înainte de povestirea întoarcerii eroilor greci dela Troia, în capitolul : «Pentru răsipirea Troadei», textul românesc cuprinde elemente pe cari nu le cunoaşte Dares, dar le povesteşte Dictys în cartea a V-a. Astfel alături de episoadele luate din Dares, găsim în textul românesc următoarele incidente împrumutate din Dictys: răpirea «palladium»-ului prin cumpărarea preotului cu ajutorul lui Antenor; cearta pentru împărţirea «palladiei» dintre Ajax, Telamon şi Ulix; cererea lui Ajax ca Elena să ispăşească cu moartea nenorocirile aduse prin necredinţa ei şi mântuirea Elenei prin stăruinţele lui Menelau, Agamemnon şi Ulix; moartea tragică şi misterioasă a

lui Ajax şi în sfârşit uciderea Ecubei cu pietre. Chiar episodul cu calul de aramă e luat din Dictys, căci Dares a născocit o poveste cu un cap de cal zugrăvit pe faţa exterioară a porţilor scheice, servind Grecilor ca semn de recunoaştere a locului pe unde trebuiau să pătrundă în cetate.

Romanul românesc şi poemele bizantine. Precizarea celor două surse principale (Dares şi Dictys), intrate în plăsmuirea prototipului ce se află la baza textului românesc, exclude identificarea acestuia cu poemele bizantine care au prelucrat materia legendară a vremurilor homerice. Nici *Tzetzis* cu ale sale *Τὰ πρὸ Ὁμήρου, τὰ Ὁμήρου, τὰ μεθ' Ὅμηρον*, inspirate din scriitorii anteriori: Tryphiodor, Quintus Smyrnaeus şi Malalas [1]); nici poema epirotului *Constantin Hermoniacos* din sec. al XIV-lea, întemeiată pe opera lui Tzetzis şi pe cronica versificată a lui Manasses [2]); nici *Nicolae Lukanis*, care în opera sa tipărită la Veneţia în 1526 a prescurtat pe Constantin Hermoniacos [3]), nici una din aceste poeme bizantine nu au la temelia lor pe Dares şi Dictys în forma şi proporţiile pe care le-am constatat mai sus şi nu pot fi deci puse în legătură cu romanul nostru.

Colorit de vieaţă occidentală medievală. Dimpotrivă textul românesc are pe-alocurea un pronunţat colorit de vieaţă medievală occidentală. Aşà bunăoară planul de reconstruire al Troiei: —înconjurată cu ziduri, prevăzută din distanţă în distanţă cu turnuri şi porţi, în dreptul cărora se ridică punţi peste şanţurile săpate în jurul zidurilor —aminteşte arhitectura cetăţilor medievale. Palatul pe care şi-l zideşte Ulix, după ce filozofii tălmăcesc visul turburător, are şi el aspectul pitoresc al unui donjon. Primirea cu alaiu a Elenei la Troia, precum şi raporturile eroilor troiani şi greci faţă de femei are ceva din atmosfera de curtoazie a Evului mediu. In descrierea luptelor, război-

---

[1]) Krumbacher, *Geschihte der Byz. Litt.*, II-e Auflage (1897, p. 531 şi urm.

[2]) Textul a fost publicat de E. Legrand, *La guerre de Troie par Const. Hermoniacos, Bibliothèque grecque vulgaire*, V, Paris, 1890.

[3]) Emile Legrand, *Bibliographie helléniques ou description raisonnée des ouvrages publiés en grec par des Grecs au XV-e et XVI-e siècle*, I, Paris, 1885, p. 188—192. Textul retipărit de Legrand în *Collection de Monuments pour servir à l'étude de la langue néo-hellénique*, No. 5 (Paris-Atena, 1870); volumul nu e complet, fiindcă exemplarele fascicolei a doua au fost distruse de un incendiu în Maiu 1871.

nicii nu se luptă din care, aşà precum îi vedem în Iliada, ci călări, ca în timpurile de înflorire ale cavalerismului; într'un loc Palamed, pentru a-şi dovedì nevinovăţia, este gata a se luptà într'un duel judiciar cu rivalul său.

Apoi, unele nume proprii, îndepărtându-se de prototipul lor grecesc, se înfăţişează în textul românesc, sub formă latină sau romanică, precum: *Ecuba* f. 10 (pentru *Ἑκάβη;* în versiunea românească a cronografelor, traduse din greceşte: Ecavia); *Ulix* f. 32, 119 (pentru gr. *Ὀδυσσεύς;* în versiunea rom. a cronografelor: Odisev); *Brisaida* 55 v. 56 r. v. (pentru grec. *Βρισηίς*); *Mercurie* 18 v. lat. Mercurius (pentru grec. *Ἑρμῆς*); *Iunona* f. 18, lat. Juno (pentru grec. *Ἥρα*) şi poate mai degrabă pe o cetire romanică, decât pe o greşală de copie, se întemeiază şi următoarele transcrieri de nume proprii: *Misena* f. 112 v. (pentru grec. *Μυκήνη*); *Sirsa* f. 120 v. (pentru grec. *Κίρκη*); ostrovul *Sitaria* f. 21 v. (pentru grec. *Κύτηρα*).

Dacă la cele de mai sus adăugăm încă faptul că în Orientul grec, din pricina înrâuririi şcolilor şi a studiilor erudite, operele lui Dares şi Dictys nu au găsit tărâmul prielnic pentru o desvoltare proprie, pe când în Occident cele două plăsmuiri apocrife sunt la baza «tuturor prelucrărilor legendare şi romantice» ale mitului troian[1]), atunci se înţelege pentru ce suntem îndreptăţiţi să căutăm în literatura medievală a Apusului prototipul textului românesc.

Romanul românesc şi Benoit de Sainte-Maure. Cel dintâiu din şirul poeţilor medievali care, împrumutând materialul din Dares şi Dictys, l-a preformat în limba poporului, a fost truverul normand dela jumătatea sec. al XII-lea, Benoit de Sainte-Maure. Poema sa, *Roman de Troie*, a fost publicată în anii din urmă (1904—1912), după toate mssele cunoscute într'o bună ediţie critică, de către Léopold Constans[2]). Pe această ediţie critică ne vom întemeià în lucrarea de faţă. Comparând poema lui Benoit cu textul românesc vom constatà o asemănare isbitoare. Roman de Troie, ca şi textul românesc, începe cu expediţia Argonauţilor şi se sfârşeşte cu nenorocirile eroilor greci, după întoarcerea în patrie, şi, însfârşit, poema franceză înfăţişează aceeaş caracteristică

---

[1]) Krumbacher, *Geschichte der byz. Litt.* II. Aufl. p. 844.

[2]) *Le roman de Troie par Benoit de Sainte-Maure, publié d'après tous les manuscrits connus. Société des anciens textes français*, 6 vol. Paris, 1904—1912.

întreţesere a lui Dares cu Dictys ca şi romanul românesc: până la năruirea Troiei materialul din Dares în întregime; după năruirea Troiei, materialul din cartea a VI-a a lui Dictys, iar în capitolul referitor la distrugerea Troiei: partea dela început până la versul 24425 elemente din Dares, îmbinate apoi în partea dela sfârşit cu elemente din Dictys. Textul românesc urmează apoi de aproape poema lui Benoit şi în părţile în care aceasta se îndepărtează de textul lui Dares şi Dictys prin amplificări cu elemente împrumutate din alte surse sau imaginate de autor, precum: detalierea răsboiului prin episoade multiple; împărţirea asediului în 23 de răsboiae, despărţite între ele prin armistiţii de câte 2—3 luni; amănuntele despre obiceiurile Amazoanelor sau despre acuzarea şi uciderea lui Palamed.

Chiar numele proprii din Dares şi Dictys alterate în *Roman de Troie*, se resfrâng la fel în textul românesc. De pildă: *Nauplius*, numele tatălui lui Palamedes din Dictys, apare într'o grupă de msse ale operii lui Benoit, sub forma *Naulus* (v. 2671, 27680, 27869, 27791, etc.) şi tot astfel şi în textul românesc: *Naul* 103 v., 106 v., 108 v.; *Oeax*, fiul lui Nauplius (Dictys, VI) este alterat într'o grupă de msse ale poemei franceze în *Oetes* şi la fel se găseşte şi în romanul românesc: Oetes 108 v.; *Phocensis*, în (Dictys, VI) nume de oraş, interpretat de Benoit ca numele aliatului lui Orestes, în câteva msse din *Roman de Troie* este schimbat în *Foreses* (v. 28329) şi întocmai aşà apare şi în textul nostru: Foreses f. 112; *Elponor*, tovarăşul lui Odisevs (Odiseia X v. 552: *Ἐλπήνωρ)*, în Benoit: *Alphenor* (v. 28646, 28671, 28649); în româneşte tot: *Alfenor* 119 v.

Inadvertenţele lui Benoit de Sainte-Maure în interpretarea textului latin se regăsesc şi în mssul românesc. Bunăoară: Dares, descriind chipurile principilor greci, cari au luat parte la răsboiul troian, adaugă la portretul lui Aiax Thelamonius, următoarea trăsătură distinctivă: *valentem voce clara* pe care Benoit o redă prin :«mout ot en lui *bon chanteor*» (v. 5190 [1]), iar textul nostru prin: «Telamon... *iubiia cântările, că avé viers frumos*» f. 27 v. Confuzia regelui Oeneus (din Dictys VI, 2) cu Eneas apare şi în textul românesc.

In lupta care urmează după moartea lui Hector, Dares spune textual: «ex utraque parte multi ductores occidentur, sed plures a Priamo». Deşi pasajul este lipsit de precizie, totuş înţelesul adevărat este că

[1]) Cf. şi E. Faral, *Romania*, 1913, p. 101.

multe căpetenii din tabăra lui Priam au fost ucise. Că astfel trebuie înterpretat textul ne-o dovedește și pasajul corespunzător din Albert von Stade: *A Priami plures parte perisse putes* (cf. și locul respectiv din Trójumanasage).

Benoit însă a înțeles că mulți au fost uciși de către Priam și astfel versurile 17092—17304 ne înfățișează pe bătrânul rege luând parte la luptă cu înverșunare și răsboindu-se victorios ca un erou tânăr [1]):

Prianz li reis i ot grant pris
Ensi come en l'Estoire truis
Mout en navra mout en occist
Et de riches prisons i prist.
. . . .

Textul nostru urmează și în această direcție opera lui Benoit. Chiar anacronismele din opera truverului medieval își găsesc răsunetul îl romanul românesc. Am amintit mai sus arhitectura medievală a cetății Troia și a «polatei lui Ulix» —pe care Benoit de Sainte-Maure o numește donjon, precum și atmosfera de curtoazie.

Asemenea transpuneri în lumea antică de tradiții și obiceiuri ale vremii —o trăsătură caracteristică a artei și literaturii medievale — abundă în opera lui Benoit. Descriind de pildă moartea lui Agamemnon, Benoit adaugă (v. 28049—28052):

Car Clitemestra ot amé
Un vassal riche e renomé
Qui n'esteit reis ne *cuens ne dus*:
Apelez seteit Egistus.

cecace în textul românesc este redat prin: «Eghist nici erà împărat, nici domn, nici *comit*» f. 107 v. Comit în oastea grecească la Troia!

Intr'alt loc, povestind primirea măreață făcută lui Pirus în tabăra grecească, poetul adaugă (v. 23809—23815):

Des armes sonpere Achillès,
Ço me reconte e dit Darès,
Le firent en *l'ost chevalier*,
E si li ceinst le brant d'acier

[1]) Cf. Wilhelm Greif, *Die mittelalterlichen Bearbeitungen der Trojanersage. Ein neuer Beitrag zur Dares und Dictys Frage.* Marburg, 1886, p. 41 § 52.

Telamon Aïaus plorant,
Par otrei e par covenant
Que son pere venge, s'il peut...

«Iar împăratul Agamemnon corturile și celélalte unélte ale tătânisău îndată au poruncit de i le-au dat lui și... așa l-au cinstit pre el cât doi din domnii cei mari grecești cu mâinile sale i-au *pus cavaléri de aur*», 87 v., 88 r.

Textul românesc și Guido delle Colonna. Prototipul versiunii noastre, după cum reiese din cele mai sus expuse, este fără îndoială Benoit de Sainte-Maure. Dar între Franța secolului al XII-lea și între romanul românesc dela mijlocul secolului al XVIII-lea este o distanță destul de lungă în timp și spațiu. Cari sunt drumurile pe cari le-a străbătut și popasurile pe unde s'a oprit «romanul» francez până a ajuns la noi?

Drumul a trecut de sigur prin Italia și un intermediar între opera lui Benoit și textul românesc trebuește căutat în prelucrarea lui Guido delle Colonna. Se știe că în Italia, «unde un lanț foarte tenace ținea strâns unită lumea păgână de lumea creștină», reminiscențele despre mitul troian, susținute și de tradiția virgiliană a fundării Romei de către eroul troian Enea, au avut un puternic răsunet în massele populare. Eroii troieni erau admirați pentru vitejia și virtuțile lor; mulți nobili italieni purtau numele lui Hector și Troil; alții adoptau pe flamurele lor «insemnele cari se credeau că aparținuseră cutărui principe troian», familii și cetăți italiene își căutau strămoșul printre eroii scăpați din năruirea Troiei. Reminiscențele despre cucerirea Troiei erau mai departe răspândite în straturile poporului prin povestirile istorice și geografice prin prelucrările «volgare» ale novelierilor. Legendele despre Troia și eroii săi erau așa de des în gura poporului, încât Dante însuș, voind să ne descrie un colț de patriarhală vieață medievală, ne înfățișează pe tinerele căsătorite torcând pe prispa casei și povestind în cercul familiei:

De Troiani, di Fiesole e di Roma [1])

Paradis XV v. 121—6.

[1]) Egidio Gorra, *Testi inediti di storia Trojana preceduti da uno studio sulla leggenda trojana in Italia*, Torino, Loescher, 1887, p. 59—74.

Tocmai această largă popularitate a mitului troian în Italia explică și numeroasele reminiscențe a materiei epice troiane în lirica italiană dela originele sale [1]). Nu e deci de mirat că în asemenea împrejurări opera lui Benoit a găsit admiratori pe teritoriul italian. Este știut că încă din veacul al XIV, circulà în Italia o traducere în versuri a operei lui Benoit, care urmà de-aproape originalul francez [2]). Mai înainte însă un alt admirator al lui Benoit, Guido delle Colonna, fost judecător în Messina între 1257-1280, poet liric în orele de răgaz [3]), a tradus în latinește, prescurtând, opera lui Benoit sub titlul: *Historia destructionis Trojae.* Opera a fost întreprinsă după dorința mecenatului său, episcopul Mathei de Porta, conte de Salermo, și a fost mai târziu tradusă în italiană, copiată și prelucrată de multe ori. Deși Guido nu spune nicăiri că utilizează textul lui Benoit, totuș faptul a fost definitiv stabilit, mai ales prin cercetările lui Gorra [4]) și Léopold Constans [5]). Opera lui Guido delle Colonna este, după cum spuneam mai sus, unul din intermediarele prin care versiunea lui Benoit a trecut în literatura noastră. Sprea dovedì aceasta, ne servim în rândurile ce urmează de un incunabul (nepaginat) al Bibliotecii Facultății de Litere din Paris, cota no. 132, din anul 1486, Argentina, incunabul ce mi-a fost accesibil, mulțumită intervențiunii d-lui Alexe Procopovici, Decanul Facultății de litere din Cernăuți.

Textul românesc se apropie de prelucrarea lui Guido prin câtevà trăsături caracteristice și în cari ambele se îndepărtează de romanul lui Benoit. Se știe că Benoit, ca mai toți truverii, găsește o deosebită plăcere să lungească povestirea prin descrieri minuțioase, dialoguri, monoloage și numeroase digresii. Romanul său, în ediția lui Constans, cuprinde nu mai puțin de 30.316 versuri. Guido, din potrivă, vădește preocuparea constantă de a prescurtà povestirea lui Benoit. Ceeace

---

[1]) Ramiro Ortiz, *La materia di ciclo classico nella lirica italiana delle origini* în *Giorn. stor. della letterat. ital.*, LXXIX, 1922 p. 1 și urm.; 241 și urm.; 1923 p. 241 și urm.

[2]) Giulio Bertoni în *Romania* XXXIX (1910) p. 570—9, XLIV (1915—17) p. 595—602.

[3]) Admit, cu Léopold Constans, contrar presupunerii lui Gorra, părerea lui Morf din recenzia (la studiul lui Gorra) publicată în *Romania*, XXI, p. 91.

[4]) Gorra, *op. cit.*, p. 101—148.

[5]) Léopold Constans, *Le roman de Troie par Benoit de Sainte-Maure.* tome, VI (1912) pp. 317334.

truverul francez povesteşte în zeci de versuri, Guido redă numai în câtevà cuvinte, omiţând uneori pasagii întregi. Textul românesc urmează deaproape în această privinţă textul lui Guido şi în unele locuri, după cum vom vedeà mai jos, ambele versiuni corespund aproape verbal, diferenţiindu-se în acelaş timp şi de prelucrarea franceză în proză a poemului lui Benoit, alcătuită probabil pe la jumătatea secolului al XIII-lea [1]).

Străduinţa constantă a prelucrătorului italian de a prescurtà textul truverului francez aduce uneori modificări importante în structura povestirii, cari se resimt chiar în distribuirea materialului pe capitole. Astfel în Guido ca şi în redacţiunea românească, încheierea răsboiului al cincilea din textul lui Benoit, adică versurile 12570—12682 sau paragraful 131 din romanul francez în proză: «*Si com les princes de Grece ajosterent un grant parlement*» lipseşte; episoadele, cari urmează apoi şi cari în Benoit (v. 12682—13050) ca şi în romanul în proză, constituesc urzeala răsboiului al *şaptelea*, în Guido şi în textul românesc sunt povestite pe scurt şi alcătuesc începutul răsboiului al *şaselea*. Evenimentele, cari în Benoit (v. 15187—15253) şi în romanul în proză (§ 153) alcătuesc răsboiul al *nouălea*, în Guido şi în textul nostru sunt rezumate şi încorporate în răsboiul *al optulea*. Visul fatal al Andromacăi şi moartea lui Hector, care în Benoit şi în romanul în proză, sunt povestite în răsboiul al *zecelea*, în Guido şi în textul românesc vin povestite în răsboiul al *optulea*. Luptele cari urmează apoi, mai ales după îndrăgostirea lui Ahile de Polixena, fiica lui Priam, până la moartea eroului grec în cursa întinsă de Ecuba, adică de la răsboiul al 12-lea până la al 19-lea sunt povestite în Benoit în nu mai puţin de 3364 de versuri; în Guido şi în textul românesc toate aceste lupte sunt foarte sumar expuse; în textul nostru abià în 5 foi: 73 r.—78 r. (răsboiul 12, 13, 14 pe o singură pagină: f. 73 v.).

Dar deşi Guido concentrează pretutindeni expunerea lui Benoit, totuş în vreo câtevà locuri, el amplifică naraţiunea şi aceste adausuri personale ale lui Guido prezintă o importanţă deosebită, întrucât pun în relief deosebirea de concepţie dintre truverul francez şi judele mesinian. Benoit, care trăeşte în plină înflorire a romanului «curtois», se străduește să plăsmuească o operă care să placă lumii din castelele

[1]) Textul publicat de: *Léopold Constans et E. Faral, Le roman de Troie en prose* (Les classiques français du moyen âge), Paris, 1922.

seigneuriale ale vremii. Deaceea, prelucrând în versuri textul lui Dictys și Dares, el născocește scene tumultoase de războiu pline de avânt eroic, idile de dragoste insuflate de galanterie rafinată; evoacă ținuturi exotice ale Orientului îndepărtat plin de minunății sau palaturi fantastice cu turnuri aurite și săli de marmură împodobite cu pietre prețioase. Guido, judele mesinian, care prelucrează după sfatul unui episcop, este stăpânit mai mult de preocuparea de a instruì și de a moralizà. Deși prescurtează narațiunea lui Benoit, totuș, ori de câte ori are prilejul, adaugă informațiuni instructive, reflecții personale și mai ales sfaturi de moralizare.

Benoit vorbește cu mult respect despre Homer,

clers merveillos e sages e esciëntos...

pe când Guido, pătrunzând mai adânc în spiritul de părtinire pentru rassa troiană a lui Dares, când ajunge la episodul în care se povestește cum Ahile ucide pe Hector prin surprindere, izbucnește într'o vehementă apostrofă împotriva lui Homer:

Sed, o Homere, qui in libris tuis Achillem tot laudibus tot preconiis extulisti, que probabilis ratio te induxit ut Achillem tantis probitatum meritis ac titulis exaltasses, ex eo precipue quod dixeris Achillem ipsum suis viribus duos Hectores peremisse ipsum <Hectorem> videlicet et Troylum, fortissimum fratrem eius.

F. 78 v. Ci tu Omire, făcătorĭule de vierșuri, carele în cărțile tale cu atâtea laude ai scris pre Ahilevs, ce socoteala iscusită te îndeamnă ca să împletești laudă unui tiran, atâta de rău și făr de omenie și să încoronezi cu flori de laude acel cap de fiară salbatică, iar nu omenesc. Pentru care lucru iaste foarte cu rușine unui bărbat înțelept să facă așa făr de socoteală. Ai zis, Omire, că Ahilevs cu vitejiĭa sa pre doi Ectori au ucis adecă pe însuș Ector și pre pré puternicul Troil, fratele lui, pre carele tu pentru vitejiĭa puterii lui îl numești a fi al doilea Ector...

Attende, miser Homere, quod nunquam Achilles virum strenuum nisi proditorie interfecit...

(De undecimo bello)

F. 80 v. Ĭa aminte, o ticăloasă Omire, că niciodată Ahilevs n'au ucis pre vre un bărbat vitéz cu dreptate, făr de numai cu vicleșug și cu înșelăciune.

Guido încheie povestirea cu o notiță despre durata răsboiului și numărul oștilor precum și cu o listă de numele eroilor cari pe care au ucis, împrumutate din Dares Phrygius. Textul românesc corespunde și aci cu Guido:

Guido:	Red. românească
Pugnatum est annis decem, mensibus sex, diebus duodecim. et de Grecis fuerunt apud Troiam octingenta sex milia pugnatorum. Troiam vero pugnantes qui pro civitate ipsa defendenda pugnaverunt fuerunt sexcenta milia septuaginta sex.	*F. 126 r.* Oștitu-s'au zéce ani și șase luni. Deci Greci la Troada au fost oaste 860 de mii; iară Troadéni de războĭu pentru apăraré cetății Troei să oștiĭa; au fost 660 de mii.

După aceasta urmează în ambele texte, spre deosebire de Benoit, *lista eroilor uciși* și în sfârșit textul se încheie cu următoarea știre:

Guido:	Red. rom.
Item Troia magna edificata est tempore Aiothi qui tunc judicavit populum Israeli et fuit in tertia aetate mundi... et stetit centum et LXXXV annis. Nam capta fuit tempore Davidi qui tunc populum Israeli judicavit...	*F. 127 r.* Marea cetate Troĭa s'au zidit în zilele lui Aod, judecătoriul lui Israil și au stătut ani 180; ĭar cu stricăcuné de istov au căzut în vremé lui David, judecătoriul lui Israil.

Identitatea textelor puse în paralelă este aproape desăvârșită. Deși între Guido și textul românesc sunt și deosebiri, pe cari le vom vedeà îndată, totuș din când în când textul românesc concordă cu Guido aproape verbal după cum se poate vedeà și din următoarea pericopă:

Guido	Textul românesc f. 85 v.
Erat enim et tunc in partibus orientalibus quedam provincia que Amasonum dicebatur in qua sole femine sine masculis habitabant quarum adolescentium feminarum cura potissima erat armis bellicis insudare et bella committere unde strenuitatis famam et bellandi gloriam sibi que-	Iar în laturile răsărituluĭ era în oarecare țară ce să chiema Amozonilor, întru caré singure muerile făr de bărbați petrecé, care céle mai tinere mueri grijă putérnică avé spre arme de războĭu a să osteni și războĭu a da. Dintru care dar loruș laudă de vitejie și slavă de oștire

rere potuissent. In facie vero ipsius provincie erat quedam magna insula valde fortis et amena in qua soli masculi continua habitatione degebant. Erat enim feminarum ipsarum tribus mensibus anni secum Aprilis, Maij et Iunii ad predictam insulam transfretare et cum masculis ipsius insule commorari. Propter quod multe impregnabant ex eis et pregnantes ad propria remeabant partu tamen edito si contingebant filiam nasci eam secum in provincia detinebant. Si masculo facto triennio maiorem ad ipsam insulam transmittebant.

Huius autem provincie tunc erat regina quedam virgo nobilis et nimium bellicosa Panthasilea nomine que Hectorem sibi astrunxerat in amicum propter sue strenuitatis.

au putut căştiga. Iar în vecinătaté acestora era un ostrov foarte frumos întru carii numai singuri bărbaţii făr de muieri vieţuia. Şi era obicéiul acelor mueri câte trei luni într'un an: Aprilie, Mai, Iunie ca să vie la ącel ostrov şi să petrécă cu bărbaţii acelui ostrov. Pentru ačasta şi caré purcedé groasă şi caré nu purcedé să întorcé la locul lor. Iar întâmplându-să a naşte parte bărbătească pre acela preste trei ani, la bărbatul său într'acel ostrov îl trimité, iar de era parte muerească la dânsa în ţara aceĭa o ţiné. Intr'ačé vréme era o oarecare împărătească, fată de bun neam, anume Pantazaliĭa foarte alésă spre războiul celor ce să oştiĭa şi cu îndrăznéla vârtutei foarte luminată, caré pre Ector foarte avé priĭaten pentru pré multă vitejiĭa lui . . .

. . . .

. . . .

Interim Panthasilea cum suis puellis ad bellum advenit inter signis armorum candidis sicut nive in Mirmindones se ingessit.

F. 88 r. Iar Pantazalie cu cucoanele sale vine întru steaguri albe asémene zepezii şi asupra Grecilor cu putére să porni.

Textul românesc urmează mai departe prelucrarea lui Guido chiar în acele modificări de fapte şi date, în cari Guido se îndepărtează de romanul lui Benoit.

In Guido, ca şi în romanul românesc, după ce Iason s'a întors victorios din expediţia Argonauţilor, ia parte împreună cu Hercules la răsboiul de răsbunare împotriva lui Laomedon, regele Troiei. In Benoit, ca şi în prelucrarea în proză, Iason nu ia parte la această expediţie.

In Guido, ca şi în textul românesc, calul consacrat Minervei, prin care se strecoară în Troia cei dintâi ostaşi greci, este de *aramă*, în Benoit de *lemn*.

Copiii de sex bărbătesc sunt hrăniţi — după Guido — de Amazoane *3* ani, pe când în Benoit *un* an. După această dată copiii sunt crescuţi mai departe de bărbaţi. Textul românesc merge şi acì alături de Guido.

In Benoit, *Oeax* fiul lui Nauplus — care pentru a răsbunà moartea fratelui său Palamed aţâţă pe Egial şi Clitemnestra împotriva soţilor lor — se numeşte *Oëaus:*

Un fil aveit Nauplus li reis
Oëaus esteit apelez
Frere Palamedes puis nez (27932—4).

Guido, confundând acest nume cu acela al tatălui Medeei, îl numeşte Oetes [1]):

Predictus autem *Oetes* sive *Peleus* dum esset *binomius.*

Aceeaş confuzie şi în versiunea românească:

Oetes sau Pelei, pentrucă în doao nume se chiema . . . 106 v.

In Benoit, fiii lui Hector se numesc *Laudamanta* şi *Asternates:*

. . . . Dous beaus enfanz
Li graindre n'avait pas cinc anz.
Laudamanta ot non li uns
. . . .
Li autre ot non, ço dit l'Escriz
Asternates . . , (v. 15270-5)

Guido confundă numele primului copil cu numele lui Laomedon, tatăl lui Priam şi regele Troiei din prima expediţie a lui Hercules; iar pe al doilea copil îl numeşte, mai aproape de tradiţia homerică: Astionacta:

Adromenta.., de qua Hector iam sustulerat duos filios: unum nomine *Laomedontam* et alium nomine *Astionactam.*

Textul românesc urmează şi acì deaproape versiunea lui Guido:

Adromenta... cu caré născusă Ector doi coconi: unul *Laomedond,* iar altul *Astion* (f. 58 v.)

---

[1]) Léopold Constans, *op. cit.*, p. 328 n. 3: «*Aucun des mss. de Troie* (t. crit. Oeaus) *ne met sur la voie de cette forme*».

Şi alte nume proprii din Guido prezintă forme corupte faţă de textul lui Benoit; dar multe din aceste forme corupte se regăsesc, după cum se poate vedeà din aparatul critic al ediţiei Constans, şi în unele sau altele din mssele franceze ale operii lui Benoit. Singură corespondenţa numelor proprii alterate din textul lui Guido cu numele proprii respective din textul românesc nu ar constituì deci un argument decisiv pentru teza că textul românesc se leagă de prelucrarea lui Guido; dar, alături de dovezile aduse mai sus, paralelismul numelor proprii alterate în Guido cu numele corespunzătoare din versiunea românească este şi el destul de semnificativ. Iată formele mai caracteristice:

Benoit:	Guido:	Textul românesc:
Andromacha rom. fr. în proză: Andromata	*Andrometa*	*Adromenta* 1. 58 v.
Egial (Dictys: Aegiale)	*Egea*	*Eghea* 109 r.
Hermiona	*Hermonia*	*Ermoniïa* f. 114 r.
Nauplus (în unele msse *Naul)*	*Naul*	*Naul* 103 v.
Idomeneus	*Idumeneus*	*Idumeneu*
Calipsa [= Calypso]	*Calipha*	*Calița* f. 120 r.
Panthésilée	*Pantasilea*	*Pantazaliïa* f. 85 v.

Dar cu toate asemănările izbitoare, expuse mai sus, nici Guido delle Colonna nu poate fi socotit ca originalul textului românesc. Intre Guido şi versiunea românească trebuie să mai admitem şi alte intermediare, căci redacţiunea românească se deosebeşte în mai multe privinţe de prelucrarea latină a judelui mesininan.

Textul înfăţişează în primul rând, o redacţiune mai simplificată decât redacţiunea lui Guido. Această simplificare, această concentrare a povestirii s'a obţinut prin înlăturarea episoadelor oarecum străine de subiectul principal şi cari întunecau întru câtvà desvoltarea unitară a acţiunii. Astfel în textul românesc lipsesc peripeţiile dragostei lui Iason cu Medeea şi ale cuceririi lânii berbecului de aur şi anume următoarele capitole:

1. *De Medea qualiter amore Iasonis capta fuit.*
2. *De Medea instruente Iasonem de aurei velleris certamine et de delis ad pugnam faciendam cum bobus et dracone operandi.*

3. *Dona Iasonis: hec sunt que Medea dedit Iasoni.*
4. *Qualiter Iason accesit ad aureum vellus.*

Consideraţiunile savante introduse de Guido la capitolul consultării oracolului din Delphi şi anume:

1. *De imagine aurea Appollinis;*
2. *De initio idolatrie;*

sunt reduse în textul românesc la pasagiul reprodus de noi mai sus (p. 55). Deasemeni, episoadele dragostei lui Troil, fiul lui Priam, cu Briseida, nestatornicia acesteia şi dragostea ei cu Diomed, eroul grec, care în Guido sunt povestite în răsboiul al şaptelea, al optulea şi al unsprezecilea, în textul românesc sunt suprimate. Din toate aceste idile, care au inspirat şi talentul lui Boccaccio şi geniul născând al lui Shakespeare, redacţia românească nu a păstrat decât numai câtevà urme din reflecţiile morale ale lui Guido:

...Şi cine din oameni va lua credinţa muerăi care cu un ochiu plânge, iar cu altul râde şi cu adevărat nebun iaste acela carele lépădă linguşiturile muerii că cine din oameni poate scrie sau poate spune amăgiturile muereşti.	Quid est ergo quid dicatur de constantia mulierum . . . . quarum si unus oculus lacrimat ridet earum alius oculus. Non enim cadit in homine varietates et dolos earum posse describere.

Aceste reflecţii morale privitoare la linguşiturile şi amăgiturile muiereşti, după suprimarea episoadelor în cari se povesteşte nestatornicia în dragoste a Briseidei, arată în adevăr strânsa legătură dintre textul românesc şi Guido, dar ele n'au nici o noimă în contextul versiunii româneşti.

Din versiunea românească mai lipsesc apoi următoarele capitole cari se găsesc la sfârşitul textului lui Guido:

1. *Epitaphium Hectoris;*
2. *Epitaphium Achillis.*

In afară de aceste importante omisiuni, versiunea românească se mai deosebeşte de Guido şi prin câtevà schimbări în text. In Guido *exilium Ulixis* este ca şi în Benoit despărţit de capitolul *de morte Ulixis* prin alte două capitole de cuprins diferit:

a) *de mirabile eventu Pirri;*
b) *de morte Pirri;*

pe când în textul românesc aceste două capitole sunt grupate la olaltă și preced rătăcirea lui Ulisses pe mări. In versiunea românească, prin urmare, capitolul «pentru mergerea lui Ulix dela Troada» este urmat imediat de capitolul în care se povestește moartea lui Ulix.

In textul latin al lui Guido, adunarea regilor greci în limanurile Atenei este așezată *după* capitolul privitor la «forma et statura trojanorum», pe când în textul românesc este așezată *înainte*.

Intermediar grec. Aceste deosebiri sunt suficiente, cred, pentru a impune concluzia că prelucrarea lui Guido nu poate fi originalul după care s'a făcut traducerea românească. Intre Guido și versiunea noastră trebuie să mai admitem și alți intermediari. Este probabil că unul, dacă nu chiar unii, să fi fost în cuprinsul literaturii italiane; căci unele sau altele din notele cari diferențiază textul românesc de opera lui Guido se găsesc în diferite prelucrări ale acesteia. Așa de exemplu omisiunea dragostei lui Troil cu Briseida și a acesteia cu Diomed se află și în poema lui Achile, păstrată într'un codice de la sfârșitul sec. al XIV-lea sau din sec. al XV-lea [1]). Și în eliminarea datelor astronomice, textul românesc concordă cu această poemă; nu cred însă că acestea au putut fi originalul direct al traducerii românești. Până la sfârșitul sec. al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea contactul între cultura italiană și cea română este foarte redus. Cred însă că traducerea s'a făcut după un original grec, căci Grecii au cunoscut și ei romanul lui Benoit. Incă din anul 1866 Charles Gidel [2]) atrăgeà atenția asupra unui ms. dela sfârșitul secolului al XIV-lea, în limba greacă modernă, păstrat în Biblioteca Imperială din Paris, sub no. 2878. Poemul, scris în versuri politice nerimate, are mai bine de 30.000 de versuri. Din acest ms., în acelaș an, 1866, I. Mavrofrides publicà la Atena câtevà extrase în ale sale *'Εκλογὴ μνημείων τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης*. (p. 183: *Ε' ὁ πόλεμος τῆς Τρῳάδος)* [3]).

De altă parte în Veneția se află o importantă colonie grecească, printre membrii căreia se număra în afară de Cigala — parohul colo-

---

[1]) Rajna, *Zeitschr. für rom. Phil* II 231 și urm. Gorra *op. cit.* p. 282, 289. Omisiunea se află și în poetul olandez medieval Segher Dieregotgaf. Cf. însă L. Constans *op. cit. vol. V*, p. 340, care crede cu Verdam că omisiunea se datorește faptului că Segher erà preot.

[2]) Ch. Gidel, *Études sur la littérature grecque moderne*, Paris, 1866, p. 197 și urm.

[3]) Publicația lui Mavrofrides mi-a fost cunoscută prin amabilitatea d-lui D. Russo în a cărui bogată bibliotecă se află un exemplar.

niei pe la jumătatea sec. XVII-lea și autorul cronografului de care ne-am ocupat în capitolul I al lucrării de față — și vestitul librar Nicolae Glykys care, ani dearândul, a editat cărțile populare grecești. Nu ar fi deci exclus ca în această colonie să se fi tradus și o versiune prelucrată după Guido, dar dacă această versiune s'a tipărit sau a circulat în ms. nu putem ști. Nici Sathas nici Legrand în bibliografiile lor nu o pomenesc. O încercare de a determinà mai precis originalul versiunii românești, cu mijloacele de care dispunem în bibliotecile noastre, ne este imposibilă [1]).

[1]) Pasagiile citate în această lucrare din cronografele grecești și din opera lui Guido delle Colonna au fost redate în ortografia originalului. Am rezolvat abrevierile și ligaturile.

Corectura acéstui studiu érà încheiată, când a apărut prétioasa operă a d-lui N. Iorga: Istoria litératurii românéști éd. II.

CUPRINSUL

I. Epopeile homerice în literatura românească.

II. Istoria Troadei.

III. Originalul redacțiunilor românești din cronografe.

IV. Alte versiuni ale istoriei Troadei.

V. O versiune occidentală a istoriei Troadei.

NUMIRI ETNICE LA AROMÂNI

DE

PERICLE PAPAHAGI

MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 16 Octombrie 1925

Cred că nu s'a dat până acuma cuvenita atenţie modului cum numesc Românii diferitele popoare cu cari convieţuesc. Aceasta este o lacună, care trebueşte umplută. Imi permit a tratà numirile etnice la Aromâni şi socotesc, după cum vom vedeà, că ele ne îndreptăţesc să tragem şi oarecari concluziuni istorice cu privire la trecutul Aromânilor, cu privire a legăturile lor cu popoarele conlocuitoare precum şi cu privire la aşezările lor.

Iar, pentru a ne referì la Daco-Români, cred că nu-i fără însemnătate faptul că aceştia numesc pe Slavii sudici *Bulgari* dela *Bălgăr*. Fără îndoială, această numire arată o atingere directă a Daco-Românilor cu Bulgarii, înainte ca aceştia să devină Slavi. Aceasta rezultă din desvoltarea fonetică a cuvântului *Bălgăr*, o desvoltare fonetică conformă legilor de prefacere româneşti din timpul de formaţiune a limbii noastre. Altfel, dacă ar fi să admitem că această numire pătrunde târziu, după slavizarea Bulgarilor, ar fi sunat româneşte *Bălgăr;* iar admiţând influenţa sufixului *ar*, ar fi zis Românii *Bălgar*, dar în niciun caz *Bulgar*.

Oricum, tratarea «*Numirilor etnice la Aromâni*», nu încape îndoeală, că-i importantă şi merită să fie supusă unui studiu amănunţit, spre a se şti cum numesc Aromânii pe conlocuitorii şi pe vecinii lor.

Studiul de mai jos, după părerea noastră, ne îndreptăţeşte să tragem următoarele încheieri:

1. Aromânii, cari grăesc dialectul aromânesc, cu particularităţile de limbă cunoscute, au stat în legături neîntrerupte cu Daco-Românii, în cursul veacurilor, oricât de slăbite au devenit acestea în timpul dominaţiunii bizantine şi apoi în urmă, după cucerirea Peninsulei-Balcanice de Turci. La această încheiere ne duce numirea de *Vlăhùt*, *Rumân di Vlăhie* sau *Rumân di Rumânie*, ce o dau ei Daco-Românilor.

2. Aromânii trăesc din timpuri străvechi printre Greci și Albaneji, cum arată numirile băștinașe de *Arbinès*, pl. *Arbinèși* și *Grec*, pl. *Greți*.

3. Dintre Slavi, cei cari au fost în atingere mai directă și mai continuă cu Aromânii au fost *Sârbii*. Aceasta rezultă din numirea de *Sărbu*, pl. *Sărghi*, numire conformă desvoltării fonetice a limbii aromânești, după formațiunea limbii noastre.

Dacă nu-i găsim pe Aromâni și azi mai numeroși printre Greci, Albaneji și Sârbi, cauza nu poate fi alta decât desnaționalizarea lor în sânul acestor popoare, fapt ce se poate urmărì și constatà și din numirile de localități cu caracter curat aromânesc, atât la Greci și Albaneji, cât și la Sârbi, constatare conformă pe deplin și cu adevărul istoric, că elementul român a existat în toate aceste localități.

4. Pe Bulgari, deși Aromânii formează cu ei în Evul-Mediu un imperiu Româno-Bulgar, se pare că i-au cunoscut mai puțin. Numirea de *Vă'rgăr* și *Vúrgăr*, străină, ce le dau, arată că nu Aromânii din Pind, Tesalia, Macedonia și Albania au fost cei cari au constituit acest imperiu Româno-Bulgar. Acești Aromâni au fost alții. Ei vor fi fost Aromânii pe cari îi putem numì «*Români balcanici*», sau *ai* «*Emului*», dispăruți, fie desnaționalizându-se, — recte: bulgarizându-se, — fie emigrând spre nord la frații lor din Dacia-Traiană și, poate în parte, și spre sud la Aromânii Pindului.

De altfel aceasta este de asemenea în conformitate cu adevărul istoric; Românii balcanici au trebuit să existe. Ei formau verigă de unire, de legătură, de atingere dintre Românii nordici și sudici. Acești Români existau și formau imperiul Româno-Bulgar, simultan cu ființarea statelor aromânești din sudul Albaniei, din Pind și Tesalia până în Acarnania, din regiunea Salonicului și a Strumiței, statele neatârnate ale acestor Aromâni, numite; *Marea Valahie*, *Mica Valahie*, *Valahia de Sus*, *Vlahia* (regiunea Salonicului) și ducatul lui Chrysus (Cruș? sau Hârsu, după d-l N. Iorga?) [1]).

5. Românii despărțiau pe Greci de Slavi, după cum rezultă din faptul că Slavii fac cunoștință pentru întâia dată cu numele de «Grec» prin Români.

[1]) Ar puteà fi însă și Cris(a) sau Hris(a), nume răspândit la Aromâni, ceeace revine la *Hârsu* al d-lui N. Iorga. *Hrisa* se aude mai în toate comunele aromânești. La *Vlaho-Clisura*, în copilăria autorului acestor rânduri, existà *ciobanul*, de origine grămustenească, *Hrisa*, cu casa în *Ghios* (mahalaua de jos) și cu *cutarlu* (staulul) în care mulgeà oile la *Su-Arină* (partea de jos a Vlaho-Clisurii).

«Slavii desemnau pe Bizantini rar cu numele de Romani (Romei, Rumi), cum se numiau Romanii din Răsărit (*Ῥωμαῖοι*), ne spune Jireček, sau cum erau numiţi de Perşi, Arabi şi Turci (Rum, Urum), ci de cele mai multe ori ca Greci (*Grk*, *Grčin*) tocmai după uzul limbii romanice (rom. şi alb. Grek)» [1].

Fireşte, după uzul limbii romanice de răsărit, care este limba românească.

6. Consideraţia că legăturile dintre Aromâni şi Daco-Români n'au fost aproape niciodată întrerupte cu desăvârşire (vezi § 1.) lămureşte mulţumitor desvoltarea uniformă a *limbii româneşti*, *unitatea* acestei limbi.

In adevăr, cum erà şi firesc, limba românească se formează în cuprinsul întregului imperiu roman de răsărit, deci atât în Dacia-Traiană, cât şi în Dacia Aureliană.

Intre sec. al treilea şi cele următoare, până când încep barbarii să năvăliască în imperiu, limba românească se desvoltă fără înrâurirea vreunui idiom din cele ale popoarelor năvălitoare. Chiar după năvălirea Slavilor, poporul cu care Românii se amestecă mai mult, trebuie deasemenea să admitem, că limba românească îşi urmează desvoltarea sa firească, fără înrâurirea slavă şi aceasta pentru multă vreme, căci nu putem admite ca o limbă barbară să poată înrâurì, cu prima atingere, graiul unui popor, cel mai strălucit pe aceà vreme. Exemple de această natură sunt multe.

Această părere este deasemenea conformă cu rezultatele ce ni le dă studiul *filologiei*. Elementele slave sunt posterioare formării limbii româneşti; ele sunt postdialectale.

Acest adevăr este întărit şi de studiul elementelor slave şi străine în genere, care arată că mai toate aceste elemente se întroduc târziu în Româna din Dacia sau din Peninsula balcanică.

Toate elementele străine în limba română, deci şi cele slave sunt *posterioare despărţirii dialectelor*, iar despărţirea aceasta este în orice caz *posterioară veacului al IX-lea*, fără a fi, după cum s'a spus, o despărţire lipsită cu totul de legături dintre Românii nordici cu cei sudici.

Caracterul elementelor străine din română în genere este nou, posterior formării dialectelor, deci târziu şi admiţând pentru desvoltarea

[1]) Jireček, *Rom. Dalm.* 1.36; 3.73; Archiv f. sl. Philol. 3 (1910), pag. 450: «Die Slaven bezeichneten die Byzantiner nur selten als Römer (Rumi), wie sich die Oströmer selbst nannten (*Ῥωμαῖοι*) oder wie von den Persen, Arabern und Turken genannt wurden (Rum, Urum), sondern meist als Griechen (Grk, Grčin) ganz nach dem romanischen Sprachgebrauch (rum. und alb. grek)».

formelor dialectale un secol, două, va trebuì să admitem că întrarea elementelor străine se face după sec. al X-lea sau al XI-lea.

Se poate admite doar înfluența graiurilor autohtone, traco-ilirice, la formațiunea limbii românești și atât. Dar și aceste graiuri, înghițite de limba romană de răsărit, le bănuim numai în unele prefaceri din vocalismul și consonantismul limbii noastre, fără precizări posibile, graiurile traco-ilirice nelăsând urme neindoioase de existența lor, în afară de oarecari numiri de localități.

7. Că introducerea elementelor străine este posterioară despărțirii dialectelor și formării acestora rezultă și din considerația, că elementele străine nu sunt supuse deloc desvoltărilor dialectale. Dialectul aromânesc se caracterizează prin pronunțarea sunetelor *ce*, *ci*, ca *țe*, *ți*: *Ţe*? = Ce? *Ţinivà* = Cinevà; *țer* = cer etc. Dar *ceată* (čeată) nu *țeată*; *čireap*, nu *țireap*, etc.

Acest exemplu arată în modul cel mai evident că elementul slav din aromâna este posterior prefacerilor *ce*, *ci* în *țe*, *ți*. Deci, cum am spus (§ 6), posterioare sec. al X-lea sau al XI-lea.

Nu putem admite, că prefacerea *țe* (în loc de *če)* n'ar fi postdialectală și că Aromânii n'ar fi rostit în epoca de formațiune a limbii românești če, či. Exemplele *čireașe*, *činușe*, *čișire (čirșire)* = cerșire, *Șăčiște*, *Čirneși* arată că și Aromânii au pronunțat la origine če, či, din care însă nu s'au păstrat decât exemplele citate, condiționate de *sibilanta* următoare *ș*, și alte câtevà ca: *fečŭ* (= făcui), *freğu* (= frânsei), [1]) etc.

8. Acestea nu contrazic părerea, că începuturile de diferențieri între graiul românesc nordic și sudic n'ar trebuì urmărite până în timpul de formare a limbii românești [2]).

Vorbit graiul roman pe un teritoriu atât de întins, ale cărui extremități nordice și sudice, trebuie să admitem, că au fost Daco-Românii din stânga Dunării și Aromânii din regiunea Pindului, erà cu neputință să nu dea naștere la deosebiri fonetice și semantice. Păstrarea labialelor în dialectul daco-român, palatalizarea lor în dialectul aromân constitue o dovadă destul de apreciabilă.

Ințelesul cuvântului *tornu*, *turnare* (: *toarnă mulu*, *toarnă calu* = catârul, calul e pe punctul de a-și răsturna povara) la Aromâni; a *cărà*,

[1]) Sunetul *ğ*, *dz* merge paralel cu sunetul *č*, *ț* în ce privește desvoltarea sa.

[2]) Pușcariu Sextil, *Zur Reconstruktion des Urrumänischen*, *Halle*, 1914, (passim), unde, deși în bună parte argumentele aduse sunt discutabile, totuș constitue un început serios de constatarea unor diferențieri dialectate ca începute în timpul formării limbii românești.

cărare la Daco-Români, sunt de asemenea dovezi semantice de diferențieri dialectale ce arată, pe de o parte stăruința fiecăruia din aceste ramuri în mod neîntrerupt în pământul ce-l locuesc și astăzi, iar pe de alta, că desvoltarea acestor înțelesuri este veche pentru fiecare din ele, înnăscută odată cu împrejurările deosebite de traiu [1]).

9. Numirea de *Şcl'ineasa*, *Şcl'ai* (= Şchei), arată că primii slavi, cari ajung până în Morea, au fost numiți de Aromâni *Şcl'ini* (Slavini) și numai dispărând din mijlocul lor, fie prin retragere, fie prin contopire cu celelalte popoare, a dispărut și numirea de *Şcl'in* sau *Şcl'ai*, pentru a nu se păstrà decât în toponimie.

10. Toponimice ca *Cirneși* trădează numiri străvechi tracice.

VLĂHUT

Nu-i fără înteres, socotesc, să arăt derivarea cuvântului *Vlăhút*, numire sub care sunt cunoscuți Românii din Dacia de către Aromâni.

Aromânii numesc pe Daco-Români în genere cu numele de *(A) Rumâni di Vlăhie* sau *Vlăhuți*, înțelegând prin aceasta, nu numai pe cei din Muntenia, adică pe cei din fosta Valahie, ci și pe cei din Moldova, Basarabia, etc., într'un cuvânt pe toți cei cari grăesc dialectul daco-românesc.

Vlăhie și Rumânie în conștiința Aromânului se confundă cu Dacia. Eu nu-mi aduc aminte să fi auzit în afară de *Vlăhie*, respectiv *(A) Rumânie*, numirea de *Moldova* sau *Basarabia* în popor, cât am stat în Macedonia, în afară din școală. Chiar și Românii din Serbia, pentru Aromâni, sunt *Arumâni* din Vlăhie sau *Vlăhuți.*

Intâlnind un Aromân în Parachin (Serbia) în vara anului 1922 și întrebându-l, ce fel de Români sunt aceia din *Mutinți*—, sat lângă Parachin, locuit de Români—, cari se plimbau în piața Parachinului, în zi de târg, mi-a răspuns:

«*Nu-l'ĭ cunoști? Nu zburîși cu nîșĭ? Suntu Vlăhuțĭ; limba Vlăhutească, din Vlăhie grescu, țe-adute cu anoastră*» [2]).

Vlăhùt nu se mai întrebuințează de alte popoare. Acestea numesc pe Daco-Români: *Vlahi*, *Valahi*, *Caravlahi* sau le dau alte numiri în legătură cu cuvântul *Vlah* și *Român*. (Vezi în privința aceasta: Dr. Gartner Theodor: *Ueber den Volksnamen der Rumänen*, Cernăuți 1892).

---

[1]) Papahagi Per., *Quelques influences bysantines sur le dialecte macédo-roumain ou aroumain* (în *Révue Historique etc. par* N. Iorga, II-eme année, 1925).

[2]) Traducere:—Nu-i cunoști? Nu vorbiși cu dânșii? Sunt Daco-Români, limba vlăhească din Valachia grăesc, care aduce (samână) cu a noastră.

Cuvântul *Vlăhút*, așà cum îl simt Aromânii, este mai mult un termen de desmierdare, arătând pe un *Vlah* mai mic, mai drăguț, pe un *Vlah* bun, fără drăcii, fără viclenii, dar pe care îl poți ușor înșelà, din pricina bunătății sufletești a lui.

Vlăhùt la prima vedere s'ar păreà că se derivă dela *Vlah* cu sufixul *-ut* (-utus), pe care-l găsim în limbile romanice și în limba românească (cfr. cuvântul aromânesc *bărbută* = căpățâna prasului), etc., sau în cuvântul propriu *Barbutĭ, Şamutĭ, Dauti, Canutĭ* și altele, ceeace n'ar fi imposibil.

Sau dela *Vlah* cu sufixul ce-l găsim în adj. verbale ca *avut, durut, vrut-ete;* cfr. *limbut*, it. *lin(n)utu* (Arhiva, XXX, 1923, p. 366).

S-ar puteà să derive însă și dela *Vlah*, plus sufixul-*uț*, devenit *Vlăhuț* întâiu și apoi din pluralul *Vlăhuți*, prin analogie cu *duruți, cunuscuți, avuți*, etc., s'a format singularul *Vlăhùt* [1]), deși sub formă de *Vlăhúț* nu știu să se audă undeva printre Aromâni, în afară de numele propriu *Vlăhuță*, derivat firește din *Vlăhuțu*, numele proprii aromânești având atitudinea a se întrebuință deopotrivă la sfârșit cu «*u*» sau «*a*»: *Costu* și *Costa*; *Mitru*, și *Mitra*, așà cum am arătat în diferite împrejurări. Sufixul *-uț* la nume proprii în Aromână este foarte uzitat, cum rezultă din exemple ca *Mihuțu (-uța)*, *Nicuțu (-uța) Guțu (-uța)* etc., presupunând cevà mic, drăgălaș, ca și însuș cuvântul *n'icuțu* (= micuț).

Termenul *Vlăhut*, după părerea mea, este important, ca unul care ne vorbește de anumite legături dintre frați.

Este adevărat că unii cărturari aromâni, ieșiți din școlile românești, —și numai aceștia —în năzuința de a-i dà o explicare cuvântului *Vlăhut*, din neștiință, fără nici un temeiu, îl pun în legătură cu cuvântul aromânesc *hut*, «prost», «netot», uzitat în jurul Bitulei și prin Macedonia.

Derivarea aceasta din *Vlah* și *hut* este însă cu totul arbitrară, deoarece *Vlăhut* este întrebuințat deopotrivă la toți Aromânii, și în Epir, Tesalia, Albania, unde cuvântul *hut* nu se aude deloc. La aceștia *hutului* i se zice: *chirut, glar, hazò*, etc., dar *hut*, nu.

Cum s'ar derivà deci din *hut*, dacă *hut* nu se aude la aceștia, în afară de Macedonia și încă nu la toți, nici aici? Trebuește așadară înlăturată părerea acestor derivări neîntemeiate și susținută, după cum s'a spus, de cărturarii aromâni, luându-se după asonanța dela sfârșitul cuvântului *Vlăhut* cu *hut*.

---

[1]) D-l Pușcariu S. îl ține de formație românească în *Convorbiri Literare*, XXXV, pag. 331.

Derivarea curat aromânească a lui *Vlăhut*, în care găsim cam aceeaş idee de drăgălăşie, ca în daco-românescul *Arbănaş*, *Ţigănaş*, ni se pare importantă căci, cu toate că Aromânii au fost despărţiţi de Daco-Români veacuri întregi, arată că legăturile dintre ei n'au fost niciodată întrerupte cu totul. Altfel în loc de termenii: *(A)Rumâni di Vlăhie* şi *Vlăhuţi*, Aromânii i-ar fi numit pe Daco-Români cu alţi termeni, uzitaţi într'una din limbile balcanice, greacă, bulgară sau turcă. Le ar fi zis: Vlahi, Caravlahi, Daci, Vlasi sau mai ştiu eu cum. Ei îi numesc însă cu nume aromâneşti, *(A)Rumâni di Vlăhie* [1]) sau *Vlăhuţi*.

Că aceste legături dintre Români n'au fost *niciodată* cu totul întrerupte şi despre cari noi am vorbit cu diferite prilejuri, rezultă şi din mărturii istorice şi din tradiţia Aromânilor. Nu existà comună sau sat în Epir, bunăoară, de unde să nu fi pornit altădată, înainte de lăţirea drumurilor de fier, în fiecare toamnă, cărăvănarii Vlăhiei, cu poveri, cu tineri şi cu tot felul de lucruri, spre *Vlăhie* (la Valahia), pentru ca la primăvară să se reîntoarcă cu înstrăinaţii, doritori să-şi vază locurile lor.

La Avela erà cărăvănarul Puil'areu, care făceà acest drum, cărăvanar apucat şi de scriitorul acestor rânduri.

Cu alt prilej vom arăta drumul urmat de aceşti cărăvănari din Epir până la Rusciuc, Cladova, sau unul din celelalte porturi dunărene, unde-şi lăsau catârii în paza unor ajutoare de cărăvănari, ca să treacă Dunărea n Principatele-Româneşti, unde, după ce le străbăteau în lung şi lat, întâlnind pe înstrăinaţii Epirului şi încredinţându-le amaneturile de acasă şi după ce se încărcau cu darurile şi ajutoarele băneşti ale acestora pentru ai casei, însoţiţi de cei cari vroiau să se reîntoarcă în locurile natale, o porniau din nou spre Dunăre şi, trecând la catârii lor, apucau iarăş drumul lung şi uneori plin de primejdii, spre cei doriţi şi despre cari nu odată pomenesc cântecele lor poporane, în mod mişcător.

România din timpuri străvechi, dar mai ales după cucerirea Peninsulei Balcanice de Turci, a fost refugiul multor *celnicate* şi a tuturor *căpitanilor* (şefi de haiduci) aromâni strânşi cu uşa de autorităţi. Acì s'a refugiat, între alţii, pe la sfârşitul secolului al XVIII-lea, vestitul Giuvara, care a haiducit prin Epir, regiunea Preveza-Ianina, cu Ghĭan Bucuvală şi despre care, am vorbit cu prilejul publicării în revistă «Graiu Bun», I, Buc. 1907, a unui cântec popular, pomenind de aceşti doi vestiţi haiduci aromâni.

---

[1]) Nici cuvântul *Rumânie* nu li-i străin, după toată probabilitatea şi înainte de unirea Principate r.

ARBINES

Un alt popor cu care Aromânii au avut și au multe puncte comune în toate privințele şi cu care convieţuesc de veacuri în armonie, este, fără îndoială, poporul albanez. Origina numelui cu care Aromânii numesc pe Albaneji este tot ce poate fi mai latinesc, așà cum am arătat în «Semănătorul» (Anul IX, No. 24, pag. 370-372).

Iată ce spuneam acolo:

«Socotesc înteresant a lămurì origina cuvântului *Arbinès*, termin cu care Aromânii obișnuesc a desemnà pe confrații lor Albaneji. Lucrul mi se pare foarte interesant, pentru cuvântul că acest termin pare a fi foarte vechiu în limba Aromânilor. Ca atare el presupune, dacă nu o convieţuire, în orice caz, o vecinătate cu Albanejii. Mai este important căci dintre toate popoarele cu cari Aromânii au venit în atingere în scurgerea vremilor, afară de Greci și Turci, numai Albanejii sunt denumiți cu un termin, care, după cum vom vedeà, satisface toate cerințele de prefacere ale limbii noastre, întocmai ca și elementele latine. Pe când Bulgarii, cu cari Românii au întemeiat și un imperiu şi cu cari prin urmare au trăit împreună, sunt cunoscuți de Aromâni supt numirea străină limbii lor de *Vúrgar (Vúryar)* [1]), sau *Vúrgăr*, numire împrumutată dela Greci, Albanejilor li se dă numele de *Arbinès*, pl. *Arbinèşi*, iar țării lor cel de *Arbinișie*, prescurtat *Arbinşie*.

Care să fie origina acestui cuvânt?

Nu încape nici o îndoeală că «*Arbinès*» vine din latinul «*Albanensis*». Să examinăm, dacă cuvântul «*Albanensis*» puteà dà aromânește *Arbinès*.

In limba latină se știe că sufixul *-ensis* (latin vulgar *-esis*) servià să desemneze pe locuitorii orașelor și țărilor la cari se anină. Acest sufix s'a păstrat și în limbile romanice în această funcțiune. In limba română, după cât îmi este cunoscut, s'a păstrat în dialectul aromânesc și anume în terminul *Arbinès*, care nu-i altcevà decât lat. *Albanensis*. Din *Albanensis* trebuià să rezulte în latina populară forma *Albanesis*.

Din această formă din urmă rezultă, după legile de prefacere ale limbii noastre, foarte regulat, forma *Albănès*, după cum din *mensis*, relativ *mesis*, a ieșit în Aromâna *mes* (= lună). Dacă totuș în aromâna nu se zice *Albănès*, ci *Arbinès*, aceasta își are explicarea sa firească. Două au putut fi cauzele cari au pricinuit trecerea grupului *-lb* în *-rb*; fie că avem a face cu un fenomen firesc limbii aromâne în care grupul *-lb-* se preface în *-rb-* ca și în alte cuvinte de origine latină, precum este bunăoară

[1]) Vezi mai jos.

în cuvântul «*sărbit*» din «*ex-albidus*» sau mai bine din *sub -albidus* [1]), fie că avem a face cu o influență posterioară, datorită limbii neogrecești, unde fenomenul acesta există deasemenea, precum există și în limba italiană».

Prima părere pare a fi însă cea adevărată, întru cât găsim prin secol. al XII-lea forma *Arbanensis*, după cum rezultă din «*Zwei Urk. aus Nord-Albanien*», publicate de Dr. Jireček (în *Archiv. f. sl. Phil.* XXI, pag. 78-81). iar de atunci încoace deseori apare cuvântul *Arbaneus* în documentele latinești păstrate în arhivele raguzane, dalmatine, etc. Novaković pomenește în Zakonski Spomeneci (p. 3) de *Arbanensis* dintr'un document cu privire la statutele orașului Cattaro de prin sec. al XV: Et si aliquis forensis seu *Arbanensis*, Sclavus vel Vlachus interficerit aliquen civem Catharensem... (apud S. Dragomir, Originea Col. Române din Istria, p. 12).

«Prin urmare nici o greutate ca din *Albănès* să rezulte *Arbinès*. Singura greutate aparentă pare a fi trecerea lui *-bă-* în *bi-*, ceeace se explică — ca un caz de armonie vocalică — prin alunecarea lui *Arbănès* întâiu în *Arbenès*, supt înrâurirea silabei din urmă, iar apoi, relativ mai târziu, *Arbinès*, potrivit unei legi de prefacere în care orice *e* neîntonat devine *i* în Aromâna [2]).

După cum vedem Arbinès înfățișează, din literă în literă, pe latinul *Albanensis*, care a trebuit să existe odată, cu atât mai mult, că a existat în Albania și un oraș cu numele de *Albanopolis*, de unde, foarte probabil, se trage denumirea de mai sus, presupunând o formă «*Albana*».

Că așà a trebuit să se petreacă lucrul, dovedesc următoarele forme neogrecești și albanezești:

Așà Grecii, pe lângă denumirea literară de *'Αλβανὸς, (Albanòs)*, întrebuințează cuvântul cu adevărat popular de *'Αρβανίτης* pentru a desemnà pe Albaneji, formă deasemenea ieșită din *'Αλβανίτης;* iar înșiși Albanejii, pe lângă numele generic de *Şkipetar*, mai au și cel de *Arbăr* sau *Arbărăș*, cari deasemenea presupun o formă *Albana*, de unde s'ar puteà derivà *Arbăr* (Albanus), *Arbărăș* (Albanensis).

Că *Arbinès* nu trebuie confundat cu forma dr. *Albanez*, nu-i nevoie de stăruit, cu atât mai mult că în Aromâna există sufixul *-ez* în alte numiri moderne, ca în *Inglez*, pl. *Ingleji*. Dacă ar fi să admitem și acì

[1]) Pentru derivarea lui din *sub-albidus* vorbește și arom. *sărbu-alb*, din *sub-albus* devenit *sùărbu*, sărbu: *Albile și sărbile* (candidele și albele, într'un descântec).

[2]) Comp. *biserică* din *băserică* (v. rom. *băsearecă*, arom. *băsearică*, lat. *basilica*).

influența italiană *a* acestui sufix din urmă, ar fi trebuit să se zică *Arbinèz*, pl. *Arbineji*, ceeace nu ne întâmpină la Aromâni.

Ca să presupunem că Aromânii au împrumutat acest termin dela vre-unul din popoarele conlocuitoare este de asemenea cu neputință. Cu neputință pentru că nici un alt popor nu-i numește așà. După cum am văzut Grecii le zic *'Αλβανὸς*, *'Αρβανίτης;* Turcii: *Arnaut* (cuvânt derivat din grecește), Bulgarii de asemenea: *Arnaùt* sau *Albanețu.*

Și tot din Aromâna este împrumutată și forma alb. mai sus amintită de Arbărăș (Gr. Meyer, Etym. Wtb. d. alb., Spr., pag. 14), dacă n'ar derivà cumvà direct din lat. *Albanensis*, în limba albaneză existând deasemenea sufixul *-es*, *-esia*, din *-ensis*, *-ensia*. Că nu poate fi contrariul, că adică nu-i cu putință din alb. *Arbărăș* să devie arom. *Arbinès*, dovedește forma arom. cu *-es*. Am fi avut într'un asemenea caz *Arbăneșŭ*, cu atât mai mult că influența albanezească a lui *ș* în Aromâna se simte chiar în cuvinte de origine latină ca *șcurtu*, în loc de *scurtu.*

Pe lângă acestea terminul de *Arbărăș* la poporul albanezesc este diaectal, relativ nou, el pe sine numindu-se cu mândrie *Șkipetar*, *Șkip* Meyer, loc. cit. p. 14), ceeace ar pledà deasemenea pentru origina aromânească a lui *Arbărăș*.

Din *Arbinès* și sufixul *-ie* s'a format apoi numele patriei Albanejilor: *Arbin(i)șie* (Albania), numită pe albanezește *Șkiperì.*

Arbinès este deci, alături de Grec, al doilea nume etnic curat românesc.

Aceasta este și în conformitate cu raporturile seculare albano-române.

ARBĂNAȘ

ARBĂNAȘ. Poate că aci e locul să pomenim, în legatură cu *Arbinès*, pe daco-românescul *Arbănáș*.

S'ar păreà la primul moment că avem în Arbănaș un derivat dela *Arbinès*, vechiu *(Arbănès)*, prin substituire de sufix, lucru nu cu totul peste putință. Mai de grabă însă închinăm a admite un prototip **Arbân*, **Arbăn* din *Albanus* (compară pe ngr. *'Αλβανός*, resp. *'Αρβανός*, de unde *'Αλβανίτης*, *'Αρβανίτης)*, care va fi dispărut din limbă odată cu întreruperea contractului dintre Daco-Români și Albaneji, de unde s'a putut naște *Arbănaș* [1]) cu ajutorul sufixului *-aș*, ca *țigănaș* dela *țigan*, ca *ciobănaș*, dela *cioban*, etc.

---

[1]) Acì e locul să arătăm că nu odată se va fi dat de către Daco-Români, în Muntenia sau Moldova, numele de *Arbănàși* și *Aromânilor*, pentru cuvântul că veniau din regiunile albanezești, tot așà după cum se întâmplă aceasta și în Bulgaria. Bulgarii de multe

Şi poate din dacor. *Arbănàş* derivă şi slavul *Arbanasi*, ce-l găsim dejà în limba bisericească slavă din sec. al XIII-lea şi care, prin limba slavă, cu greu s'ar puteà explica derivarea lui din *Albanus* sau *Albanensis*.

Pe Arbănaşi îl întâmpinăm întro diplomă a reginei Helena (1276-1314) dela monastirea Sf. Nicolae din *Vranjina*: А отъ властел великихихъ или малыхъ и владущихъ просихъ, или е Сръбинъ, или латининъ, или Арбанасъ, или Влахъ, кто дрьзно испакостити лии оснѣги что любо сватого храма еего, etc. (Et si quelqu'un des seigneurs, grands ou petits, ou tout autre administrateur, qu'il soit Serbe ou Latin, *Albanais* ou Valaque, osait faire un domage ou commettre un rapt au detriment de cette sainte église, etc.). Les Serbes et les Latins représentent la classe dirigeante; la valaque et l'Albanais les bergers. Гласникъ XLVII, 223. (După St. Novaković, *Les problèmes serbes*, vol. XXXIII, *din Arch. f. sl. Philologie* pag. 448, nota 1).

Ca încheiere la acestea, vom spune că existenţa terminului *Arbines* în Aromâna arată pe de o parte că Aromânii trăesc la olaltă cu Albanejii încă din epoca de formaţiune a limbii lor, iar pe de alta termenul de *Arbănaş* din limba daco-românească arată că şi Daco-Românii tot de mult vor fi făcut cunostinţă Albanejilor. Existenţa termenului *Arbănaş* în limba Slavilor, ca întrat din Daco-Romåna, ar întări şi mai mult această părere a noastră din urmă.

Albanejii, pe cari Daco-Românii îi cunosc mai tărziu, când sunt aduşi de domnii fanarioţi, ca păzitori sau semeni, nu mai sunt numiţi *Arbănaşi*, ci Arnăuţi, după cum îi numesc şi Turcii.

SATUL ARBĂNAŞI DIN BULGARIA

Acì mai trebuie amintit şi despre numirea satului *Arbănaşi*, zis pe greceşte *Arvanitohori*, pe turceşte *Arnautkioi*, pe bulgăreşte *Arbanasi* şi care sat se află aşezat la vreo patru km. spre Sud-Vest de oraşul Târnova (Bulgaria).

Despre acest sat au scris episcopul Melchisedec în *Revista pentru Istorie, Arch. şi filol.*; I. Neniţescu, în *Românii din Turcia Europeană*, şi vorbeşte pe larg d-l Iordan Gheorghief în *Periodicesco Spisanie* (vol. LXIV, pag. 86 şi urm., Sofia 1913).

ori sub numele de *Arnăut* desemnează *Aromâni* pentru acelaş cuvânt. Aşà numesc Bulgarii pe Aromânii Moscopoleni aşezaţi în *Provadia* şi tot *Arnaùt* i se zice la Silistra unei familii aromâneşti, venită aci de prin Albania.

Numele satului îi vine dela locuitorii săi veniți din regiunea Albaniei.

Despre origina acestor *Arbănași*, lăsând la o parte părerile din domeniul închipuirilor și ținând seamă de realitatea lucrurilor, așà cum se înfățișează ei azi toată ziua, suntem înclinați a crede, după cum totul arată, că avem a face cu Români din Peninsula Balcanică, veniți de prin regiunea nordică a Epirului și anume, e vorba de așà zișii *Vlahi*, cum se numesc ei înșiși, *Sărăcăciani* cum le zic Aromânii, și *Cărăcăciani*, cum li se mai zice de străini și care nu sunt altcevà decât *Aromâni grecisați* și cărora li s'a zis *Arbănași* de Bulgari, după locul de unde au venit.

Părerea exprimată de d-l Gheorghief (loc. cit. pag. 88), că *Arbănașii* ar face parte din *Albanejii*, cari prin secolul al XV-lea și al XVI-lea au populat Peninsula Balcanică, nu poate exclude afirmarea noastră de mai sus.

Intâiu:

Sub expasiunea albanezească din acel timp au fost și mulți Aromâni, cum rezultă din Vlahii ajunși până în Pelopones și Creta și despre cari fostul profesor dela Universitatea din Iași, Ion D. Caragiani, vorbește pe larg și foarte documentat în opera sa foarte însemnată: «Studii istorice asupra Românilor din Peninsula Balcanică».

Apoi trebuie ținut seamă, că Albanejii cari au populat Grecia sunt în adevăr Albaneji, după cum îi arată portul trac — fustanela —, adoptată și de neogreci precum și limba albaneză vorbită și astăzi, chiar în jurul Atenei, pe când *Arbănașii* vorbesc grecește ca și *Sărăcăcianii*, iar portul lor aduce deasemenea cu al acestora, un port care nu se deosebește aproape deloc de portul național aromânesc; totul ne face să credem, că sunt *ciobani vlahi — sărăcăciani* —, frați cu aceia cari și azi rătăcesc cu turmele lor prin Serbia și Bulgaria, Bosnia și Herțegovina, alături de păstorii Aromâni. Avem a face cu o expansiune păstorească, datorită pe de o parte obiceiului, pe de alta îndrăznelei cu care sunt înzestrate în genere populațiile păstorești și în deosebi Aromânii. Clintiți din locurile lor de cine știe ce nemulțumiri sau primejdii, ori atrași de niscai foloase mari, pe cari nu le puteau aveà în locurile natale, vor fi pornit în massă cu tot avutul lor, ca să se așeze acì.

Nu altfel s'a întâmplat cu Aromânii Grămusteni de prin Rodopi, așezați azi prin Răzloc, prin Giumaia și aiurea, sau rătăcind fără locuințe stabile, ori cu Aromânii Avdeliați din Călivele Badralexi, din Xirolivad, etc. sau cu cei din Puroi și din alte regiuni ale Macedoniei.

Mutările acestea nu sunt greoaie pentru Aromâni și nici regrete prea mari nu lasă pentru locașurile părăsite, când ele, după expresiunea

aromânească, devin locuri *virminoase* (regiuni viermenoase), nesigure din pricina prădărilor la cari sunt expuși, a nesiguranței sau din alte întemeiate cuvinte.

Ca punte comune ale *Arbânașilor* cu *Aromânii* semnalăm și următoarele:

Asemânarea dintre casele Arbănașilor cu ale Aromânilor.

«Casele lor (Arbănașilor) sunt de piatră, de obiceiu cu înalt cat, cu ferestre mici și întrări și cu uși grele.

...Fiecare casă are o grădină mare și-i îngrădită cu un gard înalt de piatră. Orice casă este prevăzută în genere din timpuri vechi cu o mică întăritură. Dintre casele arbânășești cele mai mari și mai frumos construite sunt acelea, care aparțineau însemnaților boieri români, ale Brâncovenilor, ale lui Triandafil Cantacuzino, ale Brătienilor și ale lui Iordan Filipescu» [1]).

Tot la fel sunt casele aromânești, mari de piatră, și mai toate cu caturi, cu nelipsite grădini, împrejmuite cu garduri de piatră și cu întărituri.

Ocupațiunea Arbănașilor, păstoritul, arată deasemenea că n'au fost dintre Albanejii cari au împlut Peninsula Balcanică și nici Greci, ci *Vlahi Sărăcăciani* din Epir, adică aromâni grecizați [2]).

«Când veniră de prin Albania, ne spune d-l Gheorghief, se ocupau mai ales cu vitele și cu comerciul vitelor, îndeletnicire ce au păstrat-o și o consideră și până astăzi respectabilă parte dintre ei. Mai târziu ei deveniră aproape cu toții negustori, dedându-se unui comerț întins și felurit, nu numai în granițele imperiului turcesc, «dar și în străinătate», însușiri deasemenea inerente Aromânilor.

Apoi situația politică a Arbănașilor, cu anumite privilegii din partea Sultanului, semănă cu cea a Aromânilor din timpul Turciei.

Numele obișnuite sunt cele uzitate și de Români.

Așà [3]): Nicu, Thanu, Zotu, Stamu, Muciu (Mutsos), Todor, Lecu, (Leco), Nicolița (p. 107) diminutiv dela Nicola, ca *Ioniță* dela Ion, Smuciot (pag. 105), Muleța (pag. 111).

Fără îndoială că avem a face cu o puternică seminție de Sărăcăciani din regiunea Epirului nordic sau a Albaniei sudice, așezați acì ca ciobani, atrași fiind de anumite foloase păstorești. Despre acești sărăcăciani vorbim noi mai jos.

---

[1]) Gheorghief, *loc. cit.*, pag. 87.

[2]) Vezi mai jos despre *Sărăcăciani*.

[3]) Loc. cit. pag. 89.

TOSCA și G'EGA sau G'EGAN

Pe lângă numirea de *Arbines* cu care Aromânii desemnează poporul albanez de pretutindeni, obișnuiesc a-i deosebì și după regiunea locuită, anume dacă sunt nordici sau sudici, vorbind unul din cele două dialecte albanezești. Așà pe cei sudici îi numesc *Arbinès toscă* sau simplu *toscă*, iar pe cei nordici *Arbinés g'egă* sau *g'egan* sau simplu *g'egă*, *g'egan*, iar regiunile respective sunt numite: *Toscărie* și *G'igărie*. Aceste numiri din urmă sunt formate dela cuvintele: *toscan* și *g'egan* plus sufixul *-ie*. Ar fi trebuit să avem, deci, arom. *Toscănie* și *G'igănie*. Avem însă *Toscărie* și *G'igărie*, cu rotacizarea lui — n — și aceasta datorită faptului că Aromânii le-au împrumutat ambele din dialectul albanez tosc, caracterizat tocmai prin rotacism, *spre* deosebirea dialectului albanezesc nordic, în care rotacismul lipsește, — și cu care Aromânii sau conlocuesc sau se învecinează

L'IAP

O altă numire obișnuită de Aromânii din Albania pentru Albanejii de prin Muzăkia este cea de *L'ĭap*, pl. *L'ĭapi* și *L'ĭapeańĭ*.

Această numire însă, ca și cea de *g'egă* cu care sunt desemnați *g'egii*, trec mai mult drept porecle și sunt întrebuințate de cele mai multe ori în mod batjocoritor la adresa Albanejilor.

SĂRCĂCIANI

Numele de *Săricăciani Sărăcăciani* și mai ales, cel mai întrebuințat, prescurtatul *Sărcăciani*, (citește: *Sărcăčănĭ*), se dă de Aromâni Românilor, grecizați astăzi, cari se îndeletnicesc cu viața păstorească și sunt răspândiți în toată Peninsula-Balcanică, până în Balcani, și Marea Adriatică.

Ei pe ei se numesc *Vlahi* și rar Saracačanéĭ, pentru cuvântul ce-l arătăm mai la vale, căci altfel ei îl consideră acest termen ca înjurie, după cât știm noi.

Așà, dacă întrebi pe un *Sărcăcian*, ce este, îți răspunde mândru: *Εἶμαι βλάχος* «sunt Român».

«Noi Românii», spun ei, dar niciodată *Saracačanos*, pl. *Saracačan'ei*.

Sub această numire apar doar în cântecele lor populare. Iată un exemplu:

Cântecul Aspruputamiților

N' εἰσεῖς βουνὰ τοῦ κεϱατᾶ,
Σαϱακαčάνισες! [1])
βουνὰ τ' 'Ασπϱουπουτάμου,
τοὺς βλάχους τὶ τοὺς κάνατε,
Τοὺς Σαϱακαčανέους;

Foneticește:

Nisìs vunà tu k'eratà,
Saracačànises!
vunà t-Aspruputamu,
tus vlahus ti, tus cànate,
tus Saracačanèus.

Traducere

Voi, munților ai naibii,
Sărăcăčànelor!
Munți ai Asprupotamuluĭ,
Pe Vlahi ce i-ați făcut,
Pe Sărăcăciani?

sau:

CÂNTECUL CĂPITANULUI SALAMURA

N' εἰσεῖς κουμπάϱες βλάχισες,
Σαϱακαčάνισες,
Κουμπάϱες βλαχοπούλες,
τὸ Μάι νὰ μὴν ἀλάξετε,
Σαϱακαčάνισες,
Μὴ μοϱφοστοληθῆτε!
κὰ τὰ φλουϱγιὰ μὴ βάνητε,
Σαϱακαčάνισες!
Στὴν ἐκκλησιὰ μὴν μπᾶτε!
τὸν Σαλαμούϱα βάϱισαν
τὸν πϱῶτον καπινάνο.

[1]) Refren ce se repetă la fie care viers.

Foneticeşte:

Nisìs cumbàres vlàh'ises,
Saracačànises!
Cumbàres vlahoĭpùles,
to Maĭ na min aláxete,
Saracačanises,
mi morfostoliϑite!
K'e ta flurv'a mi vànite,
Saracačànises!
Stin eclisẹà min bate!
ton Salamura varisan,
ton proton capitano, etc.

Traducere

Voi finelor romånce,
Sărăcăčànelor!
Fine romåncuţe,
In Maiu să nu va premeniţi,
Sărăcăčanelor!
Nici să nu vă împodobiţi
Şi nici să nu vă puneţi baierele de galbeni,
Sărăcăčànelor!
Şi la biserică să nu vă duceţi,
Căci pe Salamura [1]) l-au omorît
Pe fruntaşul căpitan (de haiduci), etc.

Numirea aceasta, după cum vom vedeà, vine dela portul saricei, dela *sarică* şi, de sigur, într'o vreme când *sarica* nu va fi fost portul general al celorlalţi Aromâni, ci numai al Sărcăcianilor, sau pentru cuvântul că sarica va fi fost purtată de ei într'un mod deosebit decât ceilalţi Aromâni.

In adevăr la Aromâni, se ţine seamă de felul cum porţi această haină. Dacă o porţi îmbrăcată numai într'o mânecă, lăsând-o să atârne o parte dealungul corpului pe la spate, dându-ţi o anumită înfăţişare, treci drept mândru, fudul sau chiar îngâmfat şi trufaş, după vârstă, stare şi îndeletnicire. Lumea râde de tine şi te priveşte ca pe unul care te ţii mândru şi fudul, dacă eşti tânăr şi porţi sarica într'o mânecă, făcând ca «*chiclele*» (cutele) ei să atârne în jos, cam într'o parte, aşà cum obişnuesc să

[1]) Vestit haiduc din sânul Sărcăcianilor, care a haiducit înainte de 1877 prin regiunea Pindului şi a Tesaliei.

o poarte fruntașii de seamă sau cei bătrâni, cari se pot mândrì că au copii care le duc toată grija gospodăriei, așà că ei au de ce să fie mândri. Și tot așà râde și de un meșteșugar, cioban sau cărăvănar, care, desfidând opinia publică, s'ar încumetà să poarte sarica împotriva felului cum o poartă toată lumea de seama sa.

Nici portul saricei într'o mânecă, cu poalele celeilalte părți svârlite pe umărul drept, asemenea togei la Romani, nu-i cuviincios pentru un tânăr sau un om de rând, precum cioban, cărvănar, meșteșugar. Aceasta ar merge pentru un *celnic* sau cel mult pentru un fiu de *celnic*, care, în lipsă de tată, conduce el grija *celnicatei* și se distinge de celălalt tineret prin deșteptăciunea sa, că poate cu adevărat să steà pe aceeaș treaptă, din acest punct de vedere, cu celnicii mai în vârstă.

Cred, deci, că originea numelui de *Sărcăcian* stă în strânsă legătură cu portul *saricei* și anume că la ei, atât tineri cât și bătrâni, poartă frumoasa lor sarică, albă ca laptele, numai într'o mânecă, ca semn de mândrie, spre deosebire de ceilalți Aromâni. Numirea, fără îndoeală, le-a fost dată la început de aceștia ca poreclă, în batjocură, ca să râdă de ei. Aceasta e cu atât mai adevărat, cu cât știm că ei înșiși privesc numirea de *Sărcăcian*, etc. și celelalte derivate dela acesta, ca batjocoritoare, ca poreclă înjositoare, ei pe ei numindu-se, după cum am spus, «Vlahi». Numai în cântece apare, alături de *Vlahi*, și numirea de *Sărăcăcian*, dar aceasta, mai mult, ca o necesitate simțită de poeții populari de a-i destinge de restul Aromânilor, care vorbesc *aromânește* și care pe grecește se chiamă deasemenea tot *Vlahi*.

Dealtfel obiceiul poreclelor reciproce la Aromâni este cât se poate de răspândit. De Pindeni Aromânii din regiunea Aspropotamului, cari întrebuințează cuvântul *amù* (acum), in loc de *tora*, cum spun ceilalți, sunt porecliți *Amueani*; iar Aromânii nomazi din regiunile Albaniei, numiți din această cauză de neogreci *Ἀρβανιτοβλάχοι*, (Români din Albania, ci nu *Români-Albaneji*, cum traduc unii greșit) originari din Frașari, sunt *Fârșeroți* sau *Frâșeroți*, adică Români din regiunea albanezească *Frașari*. Aceștia mai sunt porecliți și *Doteańĭ*, pentru că întrebuințează des, mai la fiecare expresie, ca «Flickwort», cuvântul de origine albanezească «dot». Consider de prisos să spun că atât «*Amueanii*,» cât și «*Fârșeroții*» se numesc, ei pe ei, și încă cu cel mai superb aer de mândrie «*Aromâni*» sau «*Rumâni*», «*Rrîmâni*», etc. (vezi: P. Papahagi, *Scriitorii Aromâni în sec.* al XVIII-lea, pag. 135) și, după cum Sărăcăcianii resping cu indignare numirea de Sărăcăcian, considerată ca batjocoritoare, tot așà și ei resping pe cea de *Amùean*, *Fârșerot*, sau *Dotean*. Numai cărturarii

Aromâni naţionalişti, produs al liceului român din Bitule, au reuşit să înnobileze numirea de Fârşerot, prin întrebuinţarea deasă a acestui nume în diferite scrieri, cu înţelesul bun, desemnând această însemnată ramură de Aromâni cu însuşiri răsboinice, alese şi fără seamăn, în toată Peninsula Balcanică. Poporul fârşerotesc, cu toate acestea, simplu şi incult, îl respinge ca termen înjurios.

Că numirea de *Sărăcăciani* le-a fost dată de Aromâni, nu trebuie să ne îndoim deloc, după cum reiese din origina acestui cuvânt dela *sarică*, nume românesc şi obişnuit numai la Români, cât e Peninsula Balcanică de întinsă. Nici Grecii, nici Bulgarii şi nici un alt popor nu poartă *sarica*.

Dela *sarică* s'a format *săricàt*, adică cel îmbrăcat cu *sarica* pentru ca dela *săricàt* cu sufixul *-ian* exprimând provenienţa lui *Sărăcăcian*, să se formeze *Săricăcian* şi apoi, datorită armoniei vocalice, să se formeze şi *Sărăcăcian*, iar din această formă aromânească, de *Sărăcăcian*, au rezultat formele greceşti ce le întâmpinăm mai ales în literatura poporană *Saracacèaneī*, etc. Grecii neputând rosti pe «ă», tot aşà după cum dela numele satului *Ducat*, zis la pl. *Ducàţi*, s'a făcut *Ducăčani*, locuitori ai satului Ducaţi, iar dela *Fètiţa* a rezultat *Fetičani*, etc.

In ce priveşte prefacerea lui *t* în *č* dinaintea sufixului *ian* am aveà acelaş caz ca şi în prefacerea lui *t* sau *ţ* în *č* a lui *c* în *č*, a lui *z* în *j*, a lui *l* în *l'*, a lui *n* în *ń*, etc. când urmează sufixul -iat: *Blaţa -Blăceat*, (citeşte: *Blăčàt)*, *Furca-Furceat*, (citeşte: *Furčàt)*, pe lângă forma mai nouă *Furkìat*; *Breaza-Brăjàt*; *Băeasa-Băişàt*; *Privole- Privul'ìàt*; *Sămărina> Sămărńàt (Sărmăńàt)*, etc.

Nu-i însă cu neputinţă şi o derivare a lui *Sărăcăcian*, *Săricăcean* drept dela *sarică*, prin ajutorul sufixului *-čan*, ca în *Grèbine > Gribinčàn*; *Părleap- Părlipčan*, *Mocrean- Mocrinčan*, etc. sufix desprins dela forme ca *Gribiniţi > Gribin(i)cian*, etc. unde acest sufix este normal desvoltat.

CĂRĂCĂCIANI

Pe lângă numirea de Sărăcăciani, aceştia mai sunt numiţi de străini, de ne-Aromâni, mai ales de Slavi, şi *Cărăcăciani* sau *Caracaciani*.

Această numire derivă, fără umbră de îndoeală, dela cuvântul turcesc *cara* «negru» şi *Sărăcăciani*, adică «Sărăcăcianii cei negri».

S'a zis *Cara-Sărăcăciani* şi apoi a fost prescurtat, din pricina lungimei prea mari a cuvântului, şi deci a greutăţii rostirei lui, aşà că din *Cara- (Sără)căciani* s'a redus la *Caracaciani* sau *Cărăcăciani*.

Ce a contribuit ca să fie numiţi cu termenul de «negru» Sărăcăcianii?

Neapărat aceleaşi consideraţiuni pentru cari au fost numiţi Românii în genere «negri» de unele popoare cu cari au venit în atingere în trecut; cred că nui prea mare nevoie de documentat aceasta. Se ştie cum Turcii au numit pe Românii din Muntenia şi *Caraiflac*, adică «Români-Negri», dela turcescul *cara* «negru» şi *iflac* «Valach, Român»; iar pe cei din Moldova *Cara-Bogdan*, dela *cara* «negru» şi *Bogdan* «domn al Moldovei (Hasdeu, Ist. critică I, pag. 107), şi tot aşà s'a numit de Greci *Μαῦρο-Βλαχία* «România-Neagră», *Μαυρο-Βλάχοι* «Români Negri», nume, care la Slavi apare sub forma de *Morlachi* (Valachi negri), numire ce, de sigur, vine dela grecescul *Μαυροβλάχος*, după cum cons ată de mult învăţatul Jireček: «*Morlachen*, welches Wort aus Maurovlach «schwarzer Wlache, entstanden ist».

Nu stăruesc şi asupra diferitelor consideraţiuni ce au contribuit la darea acestui epitet Românilor în cursul veacurilor. Neapărat anumite însuşiri sufleteşti, anumite virtuţi răsboinice vor fi contribuit pe de o parte la aceasta, ştiut fiind pe de oparte, că la Turci *cara* se întrebuinţează cu înţelesul de cevà «viteaz», «grozav», «straşnic»; iar pe de alta că termenul de «negru», la popoarele balcanice, nu se anină pe lângă un nume care arată totdeauna culoarea persoanei, ci şi grozăvia şi străşnicia aceleia. Aşà *Caraghiorgevicii* înseamnă, după Turci, Ghiorgevicii cei grozavi, cei viteji, după cum la neogreci Mavro-Mihali, este Mihai cel grozav şi tot aşà va fi fost şi «Negru-Vodă» la Români, sau «Ţirni» la Slavi.

Cu drept cuvânt deci înclinăm a crede că acestei prime consideraţiuni este, mai cu seamă, a se atribuì Daco-Românilor porecla de *cara*, dat fiind spiritul lor de vitejie din trecut, pe care nu odată l-au pus la încercare Osmanii.

O a doua consideraţiune va fi fost aspectul înfăţişat de pământul locuit de Români. Aşà că *Mavrovlahia* poate fi şi *Valahia cea neagră*, după aspectul negru al pământului, mai ales când e acoperit de păduri virgine, întunecate (cfr. Munte-negru, cara-orman, = pădurea-neagră) etc. [1]).

O a treia consideraţiune va fi fost *portul negru* al Românilor

La *Cărăcăciani*, fără îndoeală, a contribuit această din urmă consideraţiune. Şi aceasta nu pentrucă Sărăcăcianii n'ar fi meritat calificativul de «cara» cu înţelesul de «viteaz», Nu! căci şi ei sunt dintre cei mai bravi

[1]) Un «Munte-laiu» este şi în Pind la Aminciu (Meţova), munte păduros, cu aspect negru din depărtare.

și în orice caz tot așà de bravi și de viteji ca și frații lor Fârșeroți. La denumirea de *Cărăcăciani* a contribuit însă culoarea portului din pricinile următoare:

Intâiu trebuește arătat că portul caracteristic al Românilor de pretutindeni și mai cu osebire al Aromânilor, întocmai ca și al Romanilor, a fost și este astăzi toată ziua, ***haina albă***, ***albile***, cum spun Aromânii: ***si mviscù tu albe*** sau ***și mviscú álbile***, înseamnă la ei: «s'a îmbrăcat în haine naționale». Cei cari și-au păstrat acest port în Peninsula-Balcanică sunt numiți cu termenul de «Român», în traducere: *Vlah*, *Valah*, etc.

Când o parte însă dintre ei a început, din cine știe ce împrejurări, să schimbe acest port alb, să înlocuească de pildă *tîmbarea* sau *sarica* albă cu una neagră, această inovație a izbit numai decât pe ceilalți Aromâni sau străini, așà încât aceștia au început să-i distingă, numindu-i tocmai după acest amănunt deosebit al portului lor obișnuit.

Așà fiind, iată ce ne face să credem, că în adevăr o parte dintre Sărăcăciani și-au atras numele de «negri» dela preschimbarea saricei albe într'una *neagră*.

Ei, în toată întinderea Macedoniei, în Pind, Tesalia și Grecia, se numesc de Aromâni numai Sărcăciani, iar de Greci «*Vlahi*» și ca poreclă *Saracačanèi* sau mai rar *Sar(a)cačanides* sau *Sar(a)cačàni*, așà cum apar și în poeziile populare neogrecești, dar nici de cum *Caracaciani*.

Nici n'ar fi putut fi numiți astfel, căci, după părerea noastră, numirea de «negri», ce li se dă lor, pornește dela portul negru al *capei* sau *tîmbarei*, *capă* sau *tîmbare neagră*, pe care nu o poartă ei decât în timp de iarnă încontinuu și nu-i obișnuită decât de rătăcitorii Caracaciani de prin regiunile Bulgariei, Traciei, Serbiei și întâmplător și de prin regiunile arbănești.

Sărăcăčianii din Macedonia, Pind, Tesalia și Grecia, nu obișnuiesc *capa* această decât întâmplător, chiar întâmplător în timpul iernei, știut fiind că climatul acestor regiuni iernatice este dulce, lipsit de asprime și deci un climat care nu necesită portul *capei* încontinuu ca să le deà aspectul negru și nici la toți Sărăcăcianii, ca la cei rătăcitori, despre cari am vorbit mai sus.

Sărăcăcianii din regiunile sudice ale Peninsulei Balcanice, dimpotrivă, strălucesc, atât în timpul verei cât și în timpul iernelor dulci, pline de soare și de farmec ale Tesaliei sau Lamiei, unde iernează la olaltă cu ceilalți Aromâni păstori, prin portul lor ajustat perfect pe corp, curat și alb ca neaua, peste tot, dela cămașe până la sarică. Făcându-și în timpul verei ca și al iernei, colibele, acele minunate colibe sărcăcenești,

pe lângă stână sau strungă, numai pe timp de noapte deprind să-şi folosească cápele şi tîmbările. Aşà că n'au înfăţişarea neagră.

Unde mai pui că *cápele* acestor Sărăcăciani sudici, de cele mai multe ori, nici nu sunt negre, ci mai mult albe? Mândri cum sunt ei, poate cei mai mândri din tot neamul românesc de pretutindeni, ţin ca şi *tîmbările* lor să fie făcute de *căprină* de *capre flore*, ceeace face ca şi *cápele* să bată mai mult a alb. Pe când Sărăcăcianii, porecliţi negri, adică *Caracacianii*, rătăcind departe de locul lor de origine, departe de *lumea lor*, cum zic Aromânii în asemenea cazuri, au mai pierdut din mândria tradiţională şi din gustul estetic de a se îmbrăcà frumos, după cum am avut prilej să constat însumi la *Caracacianii* din Serbia, regiunea Nişului; şi apoi faptul că atât vara cât şi iarna, petrec în regiuni mai friguroase sunt nevoiţi să poarte mai des *tîmbările* pentru cari nu aleg o *căprină* deosebită, ci de multe ori îmbracă chiar *tălăgane negre* de lână, aşà zisele la Aromâni *mal'oate* sau *capoate*, cari se îmbracă pe talie şi sunt de culoare neagră sau vânătă.

Cărăcăciani înseamnă deci *Sărăcăciani negri* şi cuvântul pentru care au fost numiţi *negri* a fost portul negru, ci nu vreo altă consideraţiune.

Cât priveşte locuinţele băştinaşe ale acestor *Sărcăciani*, de timpuri imemorabile au trebuit să fie Pindul, Tesalia şi restul Greciei sudice. Numai admiţând aceasta, ne putem explicà desnaţionalizarea lor din Aromâni în Greci. Ca să vorbească ei greceşte, uitând cu totul limba lor şi nepăstrând din româneşte decât cuvinte păstoreşti ca «*laia*», «*canuta*», «*bardza*», etc., arată că ei au trăit timp îndelungat în mijlocul elementului grecesc.

S'a petrecut cu ei cam ce s'a petrecut şi cu *Garagunii*, adică cu Aromânii grecizaţi din Tesalia, al căror nume se derivă deasemenea dela cuvântul turcesc *cara* «negru» şi aromânescul «guna», un «fel de haină neagră» obişnuită de aceştia, despre care pomenesc atâţia şi atâţia scriitori români şi străini, ca «*Un roumain du Pinde*» în «*Les valaques du Pinde*», Pouqueville. în *Voy d. l. Grèce*, etc. Iată ce ne spune un scriitor grec, Leonardu [1]).

«*Κατὰ τὸ μέσον τοῦ Νοεμβρίου μηνὸς ἔρχονται μὲ τὰς οἰκογενείας των καὶ μὲ τὰ ποίμνια οἱ καμπήσιοι, οἱ λεγόμενοι Γ γ α ρ α γ γ ο ύ ν ι δ ε ς*

[1]) *Νεωτάτη τῆς Θεσσαλίας χωρογραφία ὑπὸ Ἰωάννου Ἀναστασίου Λεονάρδου* etc., Pesta, 1836, p. 8. Această scriere este însemnată pentru multe alte amănunte despre Tesalia. Aromânii sunt numiţi de autor după vechea numire de *Μεγαλοβλάχοι* (p. 20).

εἰς τὴν μεγάλην κοιλάδα τοῦ Ποεινιοῦ ποταμοῦ διὰ νὰ προσμεινουν ἐνταῦθα τὴν ἐπιστροφὴν τῆς χαριτωμένης. Ἀνοίξεως. Οὗτοι οἱ νομάδες συνηθεισμένοι ἀδιακόπως εἰς τὸ νὰ ζῶσιν εἰς τὸ ξάστερον σκεπασμένοι μὲ μαύρην γηδόγουναν, στένουν εἰς τὰς σκηνὰς των πάντοτε ὁμοίως ἀπὸ γυδόγουναν κατασκευασμένας ὑπὸ πρασινόφυλλας Βαλανιδιὰς, ὅσον τὸ δυνατὸν πλησίον εἰς τοὺς Ῥύακας καὶ δάση».

Traducerea:

«Pe la mijlocul lunii lui Noemvrie vin, dimpreună cu familiile și turmele lor, câmpenii, așà numiții *Garaguni*, în valea cea mare (întinsă) a râului Sulumbrie, casă aștepte acì sosirea plăcutei primăveri. Acești nomazi, deprinși neîntrerupt ca să trăească sub cerul liber acoperiți cu *guna lor neagră* de *căprina* (păr de capră), își așează corturile lor, totdeauna făcute deasemenea de *gune* de păr de capre, sub înverziții stejari de ghindă și cât mai posibil în apropierea râurilor și pădurilor».

Din acești Cărăcăciani, originari din regiunea Albaniei, frați cu *Gărăgunii* și *Sărcăcianii* din Pind și Tesalia, grecizați, ca și *Gărăgunii*, prin vieața seculară dusă în mijlocul poporului grecesc, cred că se trag Arbănașii din Bulgaria, despre cari am vorbit mai sus.

GREC

Tot așà de interesant ca Arbinès cred că este și numirea ce dau Aromânii Grecilor. Acestora le zic Aromânii: *Grec*, plur. *Greți*, femenin *Greacă*, plur. *Greațe*.

Numirea este interesantă pentru caracterizarea raporturilor dintre Aromâni și Greci, ca una care înfățișează, ca și *Arbinès*, din literă în literă, potrivit legilor de prefacere ale limbii noastre, pe latinescul *Graecus*. Altfel, dacă ar fi derivat din neogrecească ar fi sunat *γrec* cu sunetul gutural ce-l are *g* [1]) în grecește, sau *gărcu*, *gârcu*, de ar fi împrumutat din vreo limba slavă. Se pare, din contră, că Slavii balcanici îl au dela Românii sudici, după cum am arătat mai sus (pag. 2, p. 5).

Se știe că Grecii și-au pierdut denumirea de «Grec» și de «Elin», numindu-se numai «Romei», adică «Romani», dela *Ῥωμαῖος* = *Romaios* (cetește *Roméos*), devenit în neogrecească *Romñí*, *Romñós*, plural *Romñí*. Aceasta-i cert. Numirea de *Elin* este nouă la Greci și-i datorită cărturarilor lor. Nicăiri nu o veți întâlnì în poezia lor poporană sau în întreaga lor literatură orală.

[1]) Litera a treia a alfabetului grecesc.

In toată literatura greacă poporană scrisă și nescrisă și în mare parte din literatura lor cultă [1]), denumirea cu care sunt desemnați actualii Elini este, după cum am spus, Romñòs. Sub «*Elin*» la Grecii moderni, ca și la Aromânii din Epir și Tesalia, se înțelege ceeace la Daco-Români se cunoaște sub numele de *Jidovi*, adică «uriași» sau «păgâni». Așà ne spune G. N. Politis în *Paradosis* II, pag. 1225: *Ellin* înseamnă «ethnicos», «paganos», adică: *păgân* și cu această însemnare erà cunoscut «Ellin» și în vremea Bizantinilor.

Cu toate acestea, cu toate că Grecii și-au zis *Romñòs*, *Romñì*, Aromânii i-au numit în trecut întotdeauna, îi numesc și acuma numai *Grec*, pl. *Greți*. Iar când le vorbesc în limba lor în grecește, deși ei se numesc *Romñì*, Aromânii le zic *Grechĭ: isìs i Grechĭ* (= voi Grecii) și mai rar *isìs i Romñì* (= voi Romeii, = Romanii).

Concluzia firească din aceasta este că Aromânii au trăit în atingere de aproape cu Grecii, tot așà de aproape ca și cu Albanejii, și așà, după cum e firesc și potrivit împrejurărilor istorice, după părerea noastră, întrucât massa Aromânilor erà întinsă și răspândită și printre Albaneji și printre Greci, ca și în toată Peninsula Balcanică.

Prin Aromâni cunosc Slavii pe Greci, cum reiese din numirea de Grk (gărčin), după uzul roman.

SÎRBU, SĂRBU

Tot vechiu apare și numele de *SÎRBU* (sau SĂRBU) în limba aromânească. Pluralul dela Sîrbu face *Sîrg'i*, cu prefacerea lui *b* în *g'* (ghi), ca în cuvintele băștinașe aromânești din latină: *albu*, pl. *al'gi*; iar femeninul sună *Sîrbă*, pl. *Sîrbe*, ca albă, pl. *albe*. Cuvântul are în orice caz vechimea cuvintelor slave intrate în Aromâna, după despărțirea dialectelor. Cfr. *slab*, *slag'i*. Altfel, dacă *Sîrbu* n'ar fi fost vechiu, s'ar fi introdus în Aromâna tot prin limba greacă și ar fi sunat *Sérvu*. Că nu-i din timpul formațiunii limbii românești, arată neprefacerea lui *s* în *ș*.

Numai țara locuită de Sârbi arată o formațiune mai nouă. Se zice *Sîrbie*, ci nu *Sîrg'ie*, cum ar fi trebuit, dacă ar fi fost vechiu. Aceasta de bună samă pentru faptul că Serbia nu datează ca stat decât din sec. al XIX-lea. Vechiul stat sârbesc fiind desființat și, odată cu dispariția sa, a dispărut și termenul.

[1]) Așà, dejà prin sec. al 18-lea; iată ce ne spune Daniil Grigorie, în Geografia sa, Viena 1791, pag. 142: «*Ῥωμαῖοι*»: *Οἱ τωρινοὶ Ἕλληνες ὀνομάζονται καταχρηστικότερον* ***Ρωμαῖοι***», pe românește: Elenii de astăzi se numesc în mod corupt, comun Romei», adică: «Romani».

Concluzia firească din păstrarea numelui acesta etnic în aromâna, după regulele de prefacere ale limbii noastre, este, că Aromânii au trăit şi în vecinătatea Sârbilor.

Să fie oare adevărate, pentru o parte dintre Aromâni cel puţin, cuvintele lui Kekaumenos, care atribue Românilor din Epir, Macedonia şi Elada, ca loc de origine, locurile ocupate în secolul al X-lea de Sârbi, şi despre care ne spune:

«*Aceşti Vlahi sunt însă aşà numiţii Daci şi Beşi. Ei locuiau mai întâiu lângă fluviul Dunării şi a(l) Savei, unde locuesc acum Sârbii* [1])»?

Lucrul n'ar fi imposibil, dacă ţinem seamă că mulţi vor fi fost Românii cari se vor fi coborît spre Sud de prin regiunile dunărene în munţii Pindului, mai ales în sec. al X-lea, când, după părerea noastră, raporturile dintre Românii nordici şi cei sudici erau intense

Dacă aceşti Români nu au lăsat dovezi de limbă în graiul aromânesc cu cevà caracteristic Daciei, este că, pe vremea aceia, deosebiri dialectale apreciabile între cei dela nord şi dela sud nici nu vor fi fost.

TURCU

Tot vechiu este în Aromâna şi *Turcu*, pl. *Turţi*, femeninul *Turcă*, pl. *Turţe*.

Aceasta arată că Aromânii au făcut cunoştinţă cu Turcii de mult, de când apar în Peninsula Balcanică, pomeniţi de cronicarii greci sub numele de Agari, Avari, etc.

Dacă s'ar fi întrodus de curând, din limba neogrecească, ar fi sunat femeninul *Túrchisă*, ca în greceşte, ceeace nu se constată.

Numele de *Turchie* ce-l dau Aromânii statului turcesc, în loc de Turţie, cum ar fi trebuit, departe de a infirmà vechimea termenului turc în graiul aromânesc, dimpotrivă, o confirmă.

Turcu şi *Turcă* trebuie să se fi întrodus de mult în limba aromânească anume într'un timp, când nu existà statul turcesc. Iar când acesta ia fiinţă în Balcani, relativ târziu, este denumit cu un termin împrumutat din neogreacă, cu cuvântul *Turchie*, pentru că, întinzându-se stăpânirea turcească peste toată Peninsula Balcanică, Grecii încep să joace un rol însemnat în acest Stat necreştinesc, prin quasi monopolizarea răspândirii culturii printre creştini prin şcoală şi biserică, făcută numai în limba grecească. Aşà că toţi termenii administrativi, judiciari, etc. care

---

[1]) Apud Xenopol, *Istor. Rom. II* [2], pag. 142-143.

pătrund la popoarele creştine negreceşti, dacă nu sunt turceşti, sunt greceşti. Aşà s'a întâmplat şi cu cuvântul *Turchie* la Aromâni. De l-ar fi înlocuit pe Turchie cu turcescul: *Osman-devleti* sau *huriet* ar fi sunat prea barbar.

VURGAR

Este ciudat că tocmai Bulgarii sunt numiţi de Aromâni cu un termen nedatorit desvoltării fireşti a limbii lor, ci cu un cuvânt împrumutat din limba neogrecească, cu totul contrariu de ce am constatat relativ la Arbines şi Grec.

De unde ne-am fi aşteptat să avem aromâneşte: *Bulgár* [1]) ca în dacoromâna (sau *Bălgár*, *Bălgăr*, *Bálgăr* din slavon. *Bălgăr*), avem *Vúryar* [2]) sau *Vúrgăr* şi *Vărgăr* (cu guturalul «g») în dialectul moloviştenilor şi gopeşenilor, cari nu au în graiul lor sunetele greceşti *gama*, *thita* şi *dhelta*, ca restul Aromânilor, în cuvintele împrumutate din greceşte, cu aceste sunete.

Pluralul este *Vúrgarĭ*, *Vúrgărĭ*, (respectiv: *Vúryarĭ*, *Vărgărĭ)*, iar femeninul: *Vúrgară* şi *Vúrgără* (respectiv: *Vúryară*, *Vă'rgără)*. Este cu atât mai ciudat aceasta cu cât Aromânii, cum ştim din istorie, au trăit împreună cu Bulgarii şi au alcătuit împreună imperiul românobulgar.

Lipsa însă a unui termen aromânesc pentru desemnarea Bulgarilor ne face să deducem, că Aromânii, cari au constituit imperiul românobulgar, n'au fost Aromânii din Epir, Tesalia şi Macedonia, ci alţi Români, cei din munţii Emului, astăzi dispăruţi, fie că s'au bulgarizat, fie că s'au retras spre nord la fraţii lor din Dacia. Aceşti Români dispăruţi vor fi fost şi cei cari făceau legătura între Românii dela nord cu cei dela sud şi cărora se va fi datorit în mare parte întreţinerea unităţii limbii noastre.

Altfel ar fi fost cu neputinţă să nu existe în limba Aromânilor un termen *quasi* naţional pentru desemnarea Bulgarilor, chiar dacă am admite, că, după căderea acestui imperiu, Aromânii s'au despărţit şi au trăit deosebit de Bulgari. Ori cât ar fi fost despărţiţi, numele erà să trăiască în graiul aromânesc, întru cât legăturile cu Bulgarii, sau ştiinţă despre ei,

[1]) Forma *Bulgară*, dată de d-l G. Weigand, în *Aromuna*, II, pag. 266, este suspectă, ca şi unele expresiuni din aceà poveste. Se pare că sorgintea de unde a cules basmul d-l Weigand cunoşteà şi dialectul daco-român, aşà că *Bulgară* este un daco-românism.

[2]) «g» se rosteşte întocmai ca litera a treia a alfabetului grecesc, aşa zisa *gama*: γ.

nu-i admis că au încetat vreodată cu desăvârşire și prin urmare numele' în asemenea caz, n'ar fi dispărut, ca să fie înlocuit cu unul împrumutat dela Greci.

Este de admis deci că Aromânii Pindului i-au cunoscut pe Bulgari prin Greci.

Chiar toponimia de origine slavă a Pindului și Tesaliei nu răstoarnă această .părere. Aci Slavii cu cari au venit în atingere Aromânii, după toată probabilitatea, n'au fost Slavii de mai târziu cu cari s'au amestecat Bulgarii sau Sârbii de pe timpul invaziunii în aceste ținuturi, ci vechii Slavi, cari au învadat Peninsula-Balcanică, ajungând până în Pelopones și cari astăzi sunt cu totul dispăruți, fiind desnaționalizați de elementul grecesc sau aromânesc.

Acești Slavi, după cum arată toponimia Pindului, au venit peste Aromâni, cum erà și firesc, aceștia stăruind acì din timpuri imemorabile. Așà o numire ca *Laista (Laişta)*, nu-i decât slavizarea numelui aromânesc *Lacă*[1]) (= *Lac* = lat. lacus), trecând prin formele Lak'ișta >Laișta, cum se pronunță azi de neogreci numele comunei aromânești *Lacă* (Pind). Tot așà din aromânescul *Aminciu*, derivat dela numele de persoană *Minciu* cu contopirea prepoziției *a* (ad = fr. à [2]), Slavii au făcut Mețova, prin tratarea lui *en, în*, ca în cuvintele slave. Un alt exemplu și mai doveditor în această privință este numele satului aromânesc *Armata*, auzit la Greci sub forma slavizată de *Armatovon*. *Armata* a fost oraş însemnat roman și în Moesia inferioară. Romanitatea acestui nume, deci, nu suferă îndoială. Aceasta ne arată deasemenea vechimea contactului Slavilor cu Aromânii în aceste țări.

Multe din toponimicele aromânești din Pind și Tesalia au două numiri. Primul uzitat de Aromâni, mai totdeauna de origine latină, în orice caz românesc, celălalt de neogreci, mai totdeauna de origine slavă și rar de origine grecească. Transmiterea formei slave prin neogreci, nu știu, dacă nu ne îndreptățește să conchidem despre rolul oficial, rol de stat ce vor fi jucat Slavii la venirea lor acì, cari apoi în această calitate au reușit să transmită numirile acestea oficiale limbii grecești atunci când Grecii au luat locul Slavilor, deci și limbii slave, după ce rolul de stăpânitori al acestora a încetat, poate odată cu desnaționalizarea lor în massa grecească.

---

[1]) Am arătat în revista *Dunărea* I. pag. 33, cum numele de localităţi şi persoane la Aromâni se termină şi în *a* în loc de *u*: *Todu* şi *Toda*; *Costu* şi *Costa*.

[2]) Cfr. Arhiva.

Formele româneşti slavizate arată deci, după părerea noastră, venirea unei populaţiuni slave peste Români. Menţinerea formelor româneşti în gura Aromânilor arată stăruinţa neîntreruptă a acestora acì şi după venirea Slavilor.

Numiri de localităţi desemnând Slavi, dar având forme curat româneşti, cfr. *Şcl'ineasa*, etc., confirmă părerea de mai sus a stăruinţei Aromânilor în această parte a Peninsului Balcanice. O asemenea numire dată de Români unei populaţiuni slave, aşezată printre ei, arată de sigur, că Slavii aceştia, când se aşează aici, găsesc Români. Aşà e *Şcl'ineasa* despre care vorbim mai jos.

ŞCL'AU

Am văzut mai sus că pentru Bulgari n'au Aromânii un termen băştinaş de numire, ci pe unul împrumutat din limba neogrecească, unul pe care l'am puteà numì nou.

Termenul băştinaş, însă, pentru desemnarea Slavilor cu cari Aromânii au venit în atingere, când Slavii erau încă neamestecaţi cu Bulgarii de mai târziu care le-au schimbat numele din Slavi în Bulgari, acest termen băştinaş l-au avut în trecut şi-l păstrează şi azi toată ziua Aromânii.

Este cuvântul *Şcl'au*, dr. *Şcheiu.*

In adevăr, atât Aromânii, cât şi Daco-Românii au trebuit să numiască pe Slaví, dela venirea lor în atingere cu ei, adică din epoca de formaţiune a limbii româneşti, *Şcl'au*, dr. *Scheiu*, numire derivată din latinescul *sclavus*.

Acest termen, în prefacerile sale fonetice, urmează normele cuvintelor româneşti de origine latinească. Din *sclavus*, potrivit legilor fonetice româneşti, trebuià să rezulte, în mod cât se poate de regulat aromânescul *Şcl'au (Şcl'aŭu)*, dr. *scheiu.*

Termenii aceştia sunt populari în română.

La Aromâni mai este şi cuvântul «*a sclaĭa*», un joc copilăresc «de-a robii», influenţat sub forma aceasta de cuvântul aromânesc *sclav* [1]).

La Daco-Români *Şchei* se numesc o parte din locuitorii, astăzi Români, ai Braşovului. Termenul il întâmpinăm deasemenea în scrierile vechi (Moxa) [2]) precumşi în literatura noastră populară, atât sub forma de *Şcheiu* cât şi sub cea de *Şchiaiu*, *Şchiai* [3]) şi pe care greşit il socotesc unii scriitori, că se datoreşte Albanejilor.

[1]) Papahagi Per., *Din literatura poporană a Aromânilor*, I, pag. 103.

[2]) B. P. Haşdeu, *Cuvente den Betrâni*, I, pag. 402.

[3]) Bibicescu I., *Poezii populare din Transilvania*, Bucureşti 1893 pag. 14, 210.

Sub forma de *Scl'au*, cu înțelesul de «sclav», «rob», cuvântul ni-i dat și de G. Weigand în scrierea sa «Die Aromunen», II, pag. 164: «*Ți ur-sești di la noi, noi him oamińi scl'ai a tăi*»? = Ce poftești dela noi, noi suntem oameni robi, servi ai tăi?

Un alt cuvânt care vine să confirme cele spuse mai sus cu privire la *șcl'au*, anume cu privire la existența unui termen vechiu în graiul românesc pentru desemnarea Slavilor, este următorul:

ȘCL'INEASA

Ca și Grec și Arbinès, tot așà trebuește considerat și cuvântul *Șcl'i-neasa*, ca unul din numirile etnice cele mai vechi, cu care Aromânii au numit pe Slavii din Peninsula Balcanică, înainte de a-i numì Sârbi și Bulgari.

Șcl'ineasa este un sat românesc pe lângă Hăliche, cam două ceasuri și jumătate depărtate, pe muntele *Ciucarelu* [1]), cu 200 familii aromânești.

Șcl'ineasa presupune existența unei forme *Șcl'inès*, derivat dela *Sclavinensis*, întocmai după cum *Arbinès* s'a format dela *Albanensis*, după cum *mes* s'a format dela *mensis*. Dela acest *Șcl'inès* s'a format apoi femeninul: *Șcl'ineasa*, ca și *Arbineasă* (Albanezoaică) de la *Arbinès*.

Constatarea acestei numiri de localitate în regiunea Pindului, după părerea noastră, este de mare însemnătate, pentru că ea arată, că altădată, în trecutul depărtat, elementul slav cu care Românii sudici fac întâiu cunoștință, nu sunt Bulgarii, ci adevărații Slavi, cei cari vin în Europa cu mult înaintea Bulgarilor și înainte de slavizarea acestora.

In favoarea acestei păreri, vine și faptul că acest nume, în prefacerea sunetelor sale, este supus în totul legilor fonetice românești pentru cuvintele moștenite din latina, întocmai ca și *șcl'au*. Așà avem trecerea grupului *scla* în *șcl'i*, ca în *șcl'imurare* (Haliche: scl'imurare) și prefacerea grupului *-ensis* în *es*, ca în *mensis* > *mes*, *Albanensis* > *Arbines*; *Tsiernensis* > **Cirnès*, pl. *Cirnèși*, și cu căderea intervocalului -v-, ca în *caballus* > cal; *seu* din sevum [2]) etc.

[1]) Fonetícește: Čucarèlu.

[2]) După cum vedem, etimologia cuvântului *Șcl'ineasa*, despre care d-l Weigand spune în: *Die arom. Ortsnamen in Pindusgebiete*, pag. 60-64 și 170-180, că nu se poate pronunțà asupra originei; ca și recesentul său Th. Capidan în *Dacoromania*. I, pag...., este dintre cele mai sigure.

ČIRNEŞI

Socotesc că acì-i locul a vorbì şi despre numirea de localitate *Cirnéşi*, o numire străveche, cu desvoltări fonetice româneşti identice cuvintelor moştenite din latina, şi care vorbeşte despre contopirea elementelor roman cu cel trac în renumitul Pind. Şi fiindcă acest nume a fost tratat în revista noastră «Dunărea», I, No. 9-12, pag. 203—205, (Silistra, 1924) reproducem acì cele spuse acolo.

«*Cirneşi* este un sat aromânesc în Zagorea de sud sau în districtul zis *Vlăhia Veacl'e*, pe greceşte: *Palio-Vlahia*, cu circa 200 de case şi cu vreo 1700 de locuitori.

Pentru Aromânii din Pind, acest sat are însemnătatea că acì a petrecut viteazul Fezu-Dirvenaga ultima seară, când, sfătuit de celnicii aromâni ca să nu se ciocnească cu nu mai puţinii viteji *căpitani* [1]) aromâni, strânşi la Băiasa şi petrecând, n'a vrut să asculte, ci s'a năpustit asupra lor la 1881, spre a-şi găşì sfârşitul, un sfârşit, de altfel, eroic. (Vezi: revista *Peninsula Balcanică*, Buc. 1925, pag. 50—55 mai amănunţit despre Fezu-Dirvenaga).

După părerea mea satul *Čirneşi* (vechiu *Cerneşi*) este unul dintre cele mai vechi în Pind, ca şi *Băiasa*, *Şeşl'i* şi ca multe altele dintre acest legendar Pind, locuit neîntrerupt de elementul românesc dela aşezarea noastră străveche, datând de vreo trei veacuri înainte de Christ.

Ca şi *Arbinés*, pl. *Arbinéşi* dela Albanensis, ca şi *Şcl'ineasa* dela Sclavinensis, tot aşà şi Cirneşi derivă dela *Tsiernensis*, numire, fără îndoeală, traco-dacă, dela *Tsierna*, atestată din vechime pentru Dacia-Traiană.

In opera învăţatului arheolog Gr. Tocilescu, *Monumente* [2]), pag. 201, găsim într'o înscripţie datată dela 157 d. Chr., *Tsiernensis*, derivat dela *Tsierna*, numele vechiu al oraşului Orşova-Veche de astăzi.

Din *Tsiernensis* rezultă regulat în Aromâna numele de localitate *Cirneşi*, întrebuinţat la plural (din singularul **Čirnes*) ca multe toronimice în Aromâna, cum ar fi Mavrańi (l'i), Arbineş(l'i), Filk'i(l'i) (= Filippi), Pînar(l'i), Sirińi(l'i), Şeş(l'i), Cuţur(l'i) şi altele, articulate sau nearticulate.

In ce priveşte păstrarea lui č din Čirneşi, în loc de ţ, cum ne-am fi aşteptat în Aromâna, avem acelaş fenomen fonetic regulat ca în *činuşe*, *čireaşe*, *či(r)şire* (= cerşire), *Şeačişte* (tratat în Dunărea, I, pag. 201 —

[1]) Şefi de haiduci.

[2]) Gr. Tocilescu, *Monumentele epigrafice şi sculpturale ale museului naţional din Bucureşti*, Bucureşti 1908.

203), în care, din pricina următorului sunet șuerător ș, s'a păstrat și caracterul palatal al lui č, fapt care vorbește deasemenea despre vechimea cuvântului aromânesc.

Fără îndoeală că avem a face cu un cuvânt traco-dac, cum arată păstrarea aceluiaș cuvânt în daco-românul *Cerna*, numele râului din regiunea vechiului *Tsierna*, apoi *Cerneți*, etc.

Părerea că ar puteà fi dintr'o formă slavă cu rădăcina *țărnu*, *țărna* «negru», trebuește exclusă pentru Aromâna, căci, într'un asemenea caz, ar fi sunat aromânește curat *Țărneși*, neavând niciun alt exemplu în care slavul ț să devină aromânește *č*, chiar în condițiunile arătate mai sus. Aromânii au dealtfel cuvinte în cari vine și sl. *țărnu*, așà e *Țărna*, numele râului *Țărnareca*, care curge pe câmpia *Bitulei*, și altele.

Credem, deci, că *Cirneși*, nelămurit de d-l G. Weigand, în *Iahresbericht* etc. XXI-XXII, 1919, pag. 62 (No. 70), este clarificat. *Cirneșĭ*, în loc de *Cerneșĭ*, este regulat la Aromâni, în limba cărora orice *e* neîntonat devine *i*. Greșit deci este redat de d-l Weigand la locul citat sub forma de *Cerneși*.

Eși din *Cirneși*, după cum vede oricine, nu-i sufixul bulgăresc (!) *eș*, cum crede d-l Weigand, ci-i forma plurală dela *Cirnès*, rezultată din terminațiunea singulară *es*, ca pl. *meși* din *mes*, ca pl. *Arbinéși* din *Arbines*, ca *Șeși* din *Șes*, etc.

FRÎNCU

Și cuvântul *Frîncu*, după cum vom vedeà, este important. Sub *Frîncu* Aomânii înțeleg în genere pe Francezi și apoi pe toți apusenii, pe care-i confundă cu Francezii. Orice *european*, pentru Aromâni este *Frîncu*. Cam acelaș lucru ce să înțălege la Daco-Români prin termenul de «*Neamț*». Iar *frînțescu* și *frîncu* (ca adj.) are aceleași accepțiuni cași «*nemțesc*» la Daco-Români. Arom.: *poartă frînțeaște*, înseamnă tot atât ca daco-rom. «poartă haine francești, nemțești, europenești; ar. *stráne frînțești* = «haine francești, nemțești, europenești»; ar. *lucru frînțeșcu* = «lucru europenesc, înțăleptesc»; arom. *minte frînțească* = «minte subțire, deșteaptă plină de înțelepciune», etc.

Din înțelesul de «francez» și de rolul deosebit jucat de Francezi în Turcia, unde se bucurau de o considerabilă influență, *Frîncu* mai are la Aromâni și senzul de «om cu influență», «cu trecere mare», «cu putere». Din acest înțeles din urmă s'a desvoltat și cel de «netemător», «grozav», «strașnic», înțelesul de om care se supără grozav; așà expresiunea:

s- feaţe frîncu sau *frîncu s-feaţe*, se întrebuinţează ca să arate că cinevà s'a supărat grozav de mult.

Frîncu arău s-feaţe = s'a mâniat grozav de mult; s'a supărat foc!

Vechimea cuvântului în Aromâna nu poate fi câtuş de puţin pusă la îndoeală, după cum arată prefacerea lui *an* în *în*: *frîncu* dela *francus*.

Dacă ar fi întrat de curând sau prin vreuna din limbile balcanice, prin limba grecească de pildă, am fi avut *francu* sau *frangu*, în neogrecească zicându-se *frángos*. Nici din franţuzeşte direct nu putem admite; am fi avut *franţéz* sau *franţúz*; şi nici din vreuna din limbile slavice: am fi avut *frencu*, *frug*. (vechiu sârbesc este: *Frug*, pl. *Fruzi*).

Faptul că-l găsim şi în daco-romàna sub forma de *Frânc*, cum rezultă din literatura poporană [1]) şi din mărturisirile cronicarilor, unde-l găsim cu sensul de «european de rasă romanică», ne face să înclinăm a crede că *Frânc* este introdus în Română înainte de despărţirea lor în Aromâni şi Daco-Români, înainte de despărţirea dialectelor, în orice caz, între sec. al IX-lea şi al XII-lea.

Pe când din latina medievală în Daco-Româna s'a păstrat şi *Frîncie*, în Aromâna s'a înlocuit cu *Frînghie*, după neogrecescul *Franghià*, sau prin *Γ*alie (ngr. *Γαλλία*) = Gallía.

Se aude *Frînţie* numai pe la Aromânii Asprupotamiţi. Aşà la Mălăcaşi am auzit, spunându-mi-se, că dela dânşii sunt unii care negustoresc «*fac prîmăţăl'e pîn tu Frînţie*» (fac negustorie până în Franţa).

Numele de *γal*, şi *Γălie* ce le dă unii cărturari Aromâni, care trec prin şcolile greceşti, nu-i uzitat în popor şi derivă dela ngr. *Γάλλος*, *Γαλλία*.

E foarte posibil că ceeace a contribuit la lăţirea acestui cuvânt printre Aromâni să fi fost şi rolul jucat de cruciaţi în Orient. Aceştia în cântecele populare ale popoarelor balcanice sunt pomeniţi întotdeauna ca *frînci*.

V'IFTU

Ţiganii, sunt numiţi de Aromâni: *V'iftu*, pl. *V'ifţî*, fem. *V'iftă*, pl. *V'ifte*. Unii din Aromâni, cum sunt Fărşeroţii, Gopişenii şi alţii, pronunţă *g'iftu*, în loc de *V'iftu*.

---

1)
De trei zile 'n târg
A fată de Frînc,
Mică rusculiţă,
Albă la pieliţă,
Frumoasă fetiţă,
Strigà, bârătà,
Cine s'o aflà
Pe ea să mi-o ia?
Nime nu s'aflà,
Nu s'adăvăra.

(Gândirea II, 1923, pag. 710: *Românii dintre Vidin şi Timoc* de Em. Bucuţă).

La Vlaho-Clisura se zice: *vèviftu*, fem. *vévìftă*, (țigani, țigancă).

Toate aceste numiri aromânești se derivă dela ngr. *Γύφτος* (citeşte: *viftos*). Numirea de *vévìftu* se derivă, contrar celor spuse de noi (în *Noua Revistă Română*, Anul 1912, pag. 12.) tot din ngr. și anume din forma *Ἔγυπτος* (citește: *'éviptos*) cu rostirea dură a primei silabe; deci *vé-viftu* este rezultatul înfluenței limbei greceşti culte, ceeace rezultă și din păstrarea accentului pe antipenultima. Vlaho-Clisurenii, fiind cei mai mulți descendenți ai Românilor din regiunea Moscopolei, care înflorise în trecut prin şcolile sale, în care limba greacă veche se învăță cu osebire în *Νέα Ἀκαδημία*, înrâurirea grecească s'a exercitat asupra lor mai mult prin cultură, ca unii cari nu erau deloc în contact cu element grecesc. Este deci firesc ca și termenul de *vévìftu* să fie datorit unei asemenea înrâuriri culturale.

Ca important fenomen fonetic reținem trecerea grupului consonantic *pt* în *ft*, întâmplat în epoca venirii Țiganilor în Europa, cu toate că acesta ar puteà fi şi un împrumut de-a gata din neogrecescul, *γύφτος*, din *γύπτος*, prefacerea fonetică amintită întâmpinându-ne și în neogreaca.

CURBET, CARASOV'IFTU, etc.

Alte numiri pentru Țigani sunt cele următoare: *Curbèt*, feminin *Curbetă*, pl. *Curbèți*, *Curbete*.

Acest nume se dă țiganilor lăeți, nomazi, cari cutreeră satele, vânzând diferite obiecte făcute de ei.

Cuvântul se derivă din turcescul *curbét*, *gurbét*. Cu înțelesul din Aromâna îl întâlnim în l. sârbească: *gurbét*, *gurbetáș*, *gurbetín*, fem. *gurbetka* «nomadischer Zigeuner» şi în limba albaneză tot așà (Cfr. G. Meyer, *Albanesiches Wtb.* pag. 215).

Carasóvìftu, *-ă*, «țigan negru», din turcescul *carà* «negru» și *viftu*, prin ngr. *καρασόγυφτος*.

Čengènè, fără femenin, din turc. *čeng'enè* «țigan». Acesta-i derivat, bine înțeles din gr. *Ἀθίγγανος*, de unde se formează dr. *Țigán*, cu accentul coborît, spre deosebirea bulgărescului *Țígane*, care-și păstrează accentul ca în grecește. Este curios că în neogrecește un derivat dela *Ἀθίγγανος* nu există astăzi, având și grecii tot pe *γύφτος* pentru desemnarea Țiganilor. In Aromâna o formă dela *Ἀθίγγανος* nu ne întâmpină decât în nume proprii de familii, ceeace arată că ar fi existat odată. Așà întâmpinăm forma *Țíngănă* și *Țíngără*, *Țíngră*. Rotacizarea

arată că forma din urmă se datorește, poate, influenței dialectului albanezesc tosc. Nu știm însă dacă cuvântul este curent în albaneza.

Alte numiri date de Aromâni Țiganilor, după îndeletnicirea sau locul lor de origine, sunt: *Fusárĭ* și *Ursári*, celor cari se ocupă cu vânzarea de fuse, linguri, etc. și celor care joacă urșii. *Ţirăpîñĭ* (pl.) (= cere-pâne) se zice Țiganilor care vin din România și vorbesc dialectul daco-românesc.

UVRÈU

Pe Ebrei Aromânul îi numește: *Uvrèu*, pl. *Uvrèĭ*, femenin: *Uvreáŭă*, pl. *Uvreale*, identic cu daco-românul: *Ovreiu*.

Și numele acesta arată, în parte, o formațiune aromânesacă. Regulat, dela *Hebraeus*, gr. *Hevraiós*, trebuià să rezulte aromânește *Ibrèŭ* sau *Ivrèu*. Forma cu *u*: *Uvrèŭ* se datorește, după părerea noastră, înrâuririi limbii neogrecești, unde constatăm prefacerea lui *e* dela începutul cuvântului în *o*. Așà de ex.: *ohtròs*, pentru *ehtròs* (= dușman); *ómorfos*, pentru *émorfos* (=frumos); *ormineia*, pentru *ermineia*, deci și *Ovriòs* pentru *Evréos*. Din *Ovrèu*, potrivit regulii fonetice aromânești, care cere prefacerea ori cărui *o* neaccentuat în *u*, a rezultat *Uvreu*. Dar după cum arată femeninul *Uvreauă*, pl. *Uvreale*, după analogia lui *greauă*, *greale*, *arauă*, *arale* etc., înrâurirea limbii grecești n'a fost desăvârșită.
Am fi avut *uvrèisă* în cazul din urmă din neogrecescul *ovrèïsa* sau *uvreasă*, prin analogie cu *prifteasă*, etc.

Evreii, datorită religiei, au trebuit să fie cunoscuți de Aromâni întotdeauna.

LĂTIN

Prin *Lătìn* numesc Aromânii pe locuitorii catolici, cari veniau altă dată deprin Albania, cei mai mulți din regiunea Scutari, pe la *Stămărie* 15/28 August — 1/13 Septemvrie, ca să strângă *cumățle*, *tălăganile*, din cari se făceau scurteicile albanezești și mantalele negre, numite de Aromâni tot: *tălăgane*.

Putem afirmà cu oarecare siguranță că este aceeaș denumire ce se da, în Evul Mediu, pe tot cuprinsul apusan al Peninsulei Balcanice, clasei diriguitoare romane de pe țărmul maritim al Adriaticei, despre care nu odată se menționează în documente.

De bună seama că această numire nu-i nouă, ci se ridică până la raporturile ce-au trebuit să existe în trecut, între Aromânii Pindului și ai

Albaniei, cu locuitorii de prin regiunile maritime apusene ale Peninsulei Balcanice, printre cari nu puţini vor fi fost Români

Apoi expresiunea:

Ţe lătin ń-eşti?

Cu înțelesul de necredincios, păgân, de altă credinţă decât cea românească, să nu arate oare asperitățile trecutului dintre Românii Pindului și Romanii albano-dalmațieni?

Lătìn în cazul din urmă este sinonim cu *papistán* (papistaş), adept al lui Papa dela Roma, catolic, cărui termen, preoţii greci, reprezentanţi ai ortodoxismului, au contribuit să-i deà un înțeles cât mai rău, prin punerea pe socoteala catolicismului a tot felul de lucruri nepermise.

Tot epitetul de *Lătín*, *Lătinícĭŭ* se dă copilaşilor mici, când plâng şi ţipă, când sunt răi.

ARAP

Prin *Aràp* Aromânii numesc pe Negri.

Expresiunile: *Easte aràp*, *s-feaţe aráp*, etc. înseamnă «Este negru; s'a făcut negru». Există şi jurământ: *Arapu s-mi vedzi, cara s- nu ţi-o-adár*! «Negru să mă vezi, dacă nu ţi-oi face-o!» Sau: *Aráp mi fac* (*cara s-nu mi ţîn di zbor*;—*cara s-nu stau pri zbor*, etc.) «Negru mă fac (de nu mă voiu ţineà de vorbă, de nu m'oiu ţineà de cuvânt, etc). Adică: «să fiu de râs, de ruşine», de...

Aràk'i suntu odmińl'i lăi «Negri sunt oamenii negri», spun ei.

După cum arată femeninul *Arapsă*, care este un împrumut dela ngr. *'Αράπ(ι)σα*, *aráp* vine din ngr. *'Αράπης* «negru». Numai pe alocurea se zice *arăpeasă*, după analogia lui prifteasă; în Epir însă se aude numai forma *arapsă*.

Există şi nume de localităţi *Aràp* în Epir.

Prin *Arăpie*, format dela *Arap*, după *'Αραβία*, Turkie, etc., Aromânii îşi închipuesc o ţară îndepărtată undevà şi locuită numai de negri, dar care nu ştiu unde-i aşezată. Ştiu să spună numai, că-i departe, că-i spre sud sau răsărit, dar că trebuie să fie pe la marginea pământului, undeva, unde nimeni n'a fost şi unde nimeni nu se poate duce.

Dacă întreabă copilaşii pe părinţii lor, unde au fost înainte de a venì pe lume, li se spune, printre altele, că au fost *to-Arăpie*, adică în ţara necunoscută şi neştiută de nimeni, în ţara plină de «întunecime».

ALTE NUMIRI DE POPOARE

Aromânii, ca unii cari s'au dedat de cu vreme în unele regiuni obiceiului înstrăinării și ca popor păstoresc și cărăvănăresc [1]), au trebuit să cunoască de aproape, nu numai popoarele cu cari au convieţuit sau cari, ca Francii, au venit la ei cu prilejul cruciatelor sau ca popor de expansiune în Orient, ci și alte popoare vecine sau mai depărtate.

Printre aceste popoare numim pe cele următoarele, ca unele cu care Aromânii au avut raporturi mai strânse:

ARUŞI

Rușii, numiți *Arùs*, pl. *Arùșĭ*, fem. *Arusă*, pl. *Aruse*. Numirea de *Aroşi* ce li se mai dă este mai mult în sens figurat. Aroși, spun ei când vorbesc între dânşii şi nu vor să fie înțeleși de străini, așà după cum vorbind de Greci, le spun *Limbă-supţîre*, vorbind de Bulgari, le spun *Groşi*, *Zdangańi*, etc.

Aceștia au devenit cunoscuți în Peninsula Balcanică mai mult și din răsboaele lor cu Turcii. Cum erà firesc, Rușii, ca creşti i, erau priviţi de ortodoxii supuși Turcilor, ca niște adevărați liberatori.

Ţara lor este numită *Arusie* și într'însa și-au găsit refugiu mulţi Aromâni din Pind, îndeletnicindu-se cu comerţul. Acì și-a rusificat numele cel mai mare binefăcător al Greciei, *Averu*, originar din Aminciu, devenit *Averof*.

LEHI

Polonezii au fost numiţi de Aromâni *Leah*, fem. *Leahă*, pl. *Lehi*. Prin Polonia au trăit mulți Aromâni, stabiliți acolo ca negustori. In Polonia a trăit și preotul aromân *Ucuta*, care ne-a lăsat un abecedar aromânesc, tipărit la Viena la 1797 (vezi scrierea noastră: *Scriitori Aromâni în sec. al VIII-lea*, Bucureşti, 1908).

MĂGIAR (MĂǦÁR)

Măgĭár, pl. *Măgĭárĭ*, fem. *Măgĭară*, pl. *Măgĭare*, se numesc Ungurii, mai rar, numiți și *Maghiaru*. Ţara acestora se zice *Magĭarie*, *Măǧărie*.

Aceasta, după țara românească, a fost a doua ţară în timpul imperiului turcesc, în care Aromânii au găsit un larg adăpost. Acì, în Ungaria şi

[1]) Cărăvănarii aromâni, nu sunt nici 50 de ani, străbateau toată Peninsula Balcanică, ajungând până în Austria şi Polonia, dacă nu şi mai departe chiar.

în Austria, veniau Aromânii din timpuri străvechi, mai ales cei de prin Albania şi Macedonia nordică. In aceste două ţări se face emigrarea Aromânilor prin sec. al XVIII-lea, după prădarea înfloritorului centru românesc Moscopole. Unii au venit în massă, cu turmele şi avutul lor; alţii singurateci ca negustori, de cari erau pline oraşele şi orăşelele întregii Ungarii, dar mai ales Budapesta, Mişkolţ, Debreţin, Tocai, Zemlin, Neusaţ şi altele, confundaţi de cele mai multe ori cu Grecii şi nu arareori cu Albanejii. (Vezi rev. *Transilvania* pe 1923 despre aceşti Aromâni şi *Scriitorii aromâni în sec. al XVIII-lea*).

NEMŢU, NEAMŢU

Germanii, cei din Austria mai ales, sunt cunoscuţi sub numele de *Nemţu* sau *Neamţu*, pl. *Nemţi*; fem. *Neamţă* şi *Nimţoańe*. Evident din sârbeşte sau daco-româneşte.

Ţara acestora se numeşte *Nimţie* şi se înţelege mai mult Austria, căreia i se zice şi *Afstrie*, fără să se formeze dela acest cuvânt şi *Afstriac*.

Germaniei, cu un nume mai modern, i-se zice *V'irmanie*, după neogrecescul *Γερμανία*.

ITALIAN

Italienii deasemenea sunt familiari Aromânilor. Mai mult sunt cunoscuţi însă sub denumirea de *Viniţeán*, dela numirea de *Viniţie* ce se dă oraşului Veneţia, cu strânse legături comerciale cu Aromânii din Pind şi din sudul Albaniei. Italienii, altfel sunt numiţi: *(I)talian* pl. *(I)taliani*, fem. *Italiană*, iar ţara lor, *Italie*.

Cu această ţară, mai cu seamă cu oraşele Veneţia, Livorno, Brindizi, Neapoli [1]), Roma, Aromânii au avut în trecut legături comerciale.

Astăzi încă sunt case comerciale, aromâneşti de origine, în aceste centre.

După tradiţia păstrată printre argintarii aromâni ai Pindului, acestora datoresc argintarii italieni secretul poleitului cu aur al obiectelor de argint, precum şi lucrarea în filigran şi anume argintarilor români stabiliţi în Triest, Veneţia şi Roma. Apoi Padua era oraşul unde-şi desărvârşiau studiile superioare fii bogătaşilor aromâni din Epir şi Tesalia. Acì a studiat între alţii şi marele Colleti.

Italienii mai sunt cunoscuţi de Aromâni încă din Evul Mediu, din timpul înfloririi Veneţiei şi Genevei, când Armătulaţii aromâni sub numele de *Armatolli*, serviau republicelor italiene [2]).

[1]) Numită de Aromâni: Nápule.

[2]) Această împrejurare arată că origina cuvântului *armatollo*, trebueşte căutată,

In genere însă le dau şi alte numiri, după Statul din care făceau parte precum: *Viniţeanu*, numiţi de Românii din Albania: *Vinicean*; *Ginuveanu* şi ca poreclă: *Macaronari*.

Pentru poporul italian Aromânii, nu pot precizà cauza căreia se datoreşte, au avut întotdeauna un cult, privindu-i ca fraţi ai lor, cari însă nu vor să se intereseze de dânşii.

MISIRIE, ÉV'IPTU

Prin *Misirie* se înţelege la Aromâni Egiptul, care deasemenea a fost cunoscut Aromânilor. Dintre toate părţile fostului imperiu turcesc, după *Polea* (Constantinopolul), Egiptul atrăgeà pe cei mai mulţi *xeniţi* [1]) aromâni.

Numele de *Misirie* vine din turc. *Misir* şi este uzitat mai mult de Aromânii macedoneni, în special de Cruşoveni, Nivişteni ş Vlaho-Clisureni. Ceilalţi Aromâni, cei din Pind, îi zic *Év'iptu*, după ngr. *Ἔγυπτος*.

Atât locuitorii Egiptului cât şi Aromânii *xeniţi* [2]) din Egipt, se numesc *Ig'ipteán (iv'ipteán)* sau *Misirlí* (turc.), pl. *Misirláţi*.

---

aşà cum susţine undevà I. Caragiani, dela cuvântul aromânesc *armatulu* = cel înarmat. Acest *armátulu* a devenit întâiu în italiana *l'armattollo* şi din aceasta a fost împrumutat în greceasca modernă sub forma de *armatolos*, pentru ca apoi, din aceasta să-l reià Aromânii. Altfel, atât în italiana cât şi în neogreaca, nu se explică originea de *armatol*, *Aromânescul: armătulă* este devenit din *armătuldt*, pl. *armătuldţi*, prin analogie cu *Dumnidzaţi din Dumnidză* (*ău*). Dacă ţinem seamă că din sânul Aromânilor se recrutau, în bună parte, mercenarii cari serveau republica veneţiană, părerea exprimată de fostul academician I. Caragiani pare şi mai îndreptăţită.

[1]) Instrăinaţi, duşi în străinătate, ca să-şi câştige existenţa.

[2]) Există obiceiul la Aromâni ca cei duşi printre străini să fie denumiţi, după locul unde trăesc. Aşà cei care trăesc în Constantinopol se numesc *Puliţi* dela *Pole* (Constantinopol); cei din Ungaria, *Măgiari*, *Vlăhuţi* cei din România, etc.

UN MANUSCRIS AL GRAMATICEI LUI I. ELIADE RĂDULESCU

DE

G. POPA-LISSEANU
MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 2 Octomvrie 1925

I. ISTORICUL MANUSCRISULUI

In cartea sa, *Geschichte der rumänischen Litteratur*, pag. 370, d-l Dr. M. Gaster, vorbind despre G. Lazăr, pe care îl consideră ca cel dintâiu reprezentant al şcoalei ardelene şi al tendinţelor ei — der erste Vertreter der Siebenbürger Schule und ihrer Tendenzen — adaugă informaţiunea trecută de mulţi cu vederea: «Ich besitze nun auch seine Grammatik mit seiner Unterschrift vom Jahre 1821, also gerade von der Zeit, wo er Lehrer in St. Savva war (Cod. No. 4)». Această informaţie, dată cu atâta preciziune, m'a determinat, în anul 1922, să adresez d-lui Dr. Gaster, la Londra, o scrisoare prin care îl rugam să binevoiască să împrumute Academiei Române manuscrisul lui Lazăr şi, în acelaş timp, am rugat şi pe consulul nostru din Londra, pe d-l Beza, să facă şi d-sa intervenţiile necesare pe lângă d-l Dr. Gaster. Personal, doriam să-mi completez datele ce aveam asupra lui G. Lazăr, cu a cărui vieaţă şi operă mă ocupasem ani dearândul.

Scrisoarea mea nu s'a bucurat de un răspuns, fie că ea n'a fost primită, fie că împrejurările au împiedecat să-mi ajungă acel răspuns.

In preajma serbărilor pentru centenarul morţii marelui dascăl dela Avrig, din Septemvrie 1923, deoarece guvernul a hotărît ca să dea acestor serbări un caracter naţional şi deoarece Ministerul Instrucţiunii, care a organizat aceste festivităţi, a decis să publice, cu prilejul lor, un volum comemorativ, d-l Ministru Dr. C. Angelescu a adresat, la îndemnul

meu, d-lui Dr. Gaster un apel călduros, rugându-l să dăruiască sau să vânză Statului român prețiosul manuscris ce posedà.

Fiindcă răspunsul întârzià și de data aceasta, la 9 Fevruarie 1924, Ministerul Instrucțiunii a trimis Ministerului de Externe următoarea adresă:

«Domnule Ministru, — Revenind asupra adresei noastre precedente, avem onoare a vă rugà din nou să binevoiți a dispune să se repete, prin Legațiunea noastră din Anglia, intervenția ce am făcut pe lângă d-l M. Gaster, prim-rabin în Londra, spre a cedà sau vinde Ministerului de Instrucție manuscrisul gramaticii române a lui G. Lazăr. 12.730/924 ss. Dr. C. Angelescu».

La această intervenție, d-l Dr. Gaster a binevoit să ne facă o plăcută surprindere, trimițând Ministerului o scrisoare de următorul cuprins:

«Domnule Ministru, — Răspunsul meu la scrisoarea d-voastră din 13 Octomvrie, anul trecut, a întârziat mai mult decât m'am așteptat și decât am dorit. Cauza erà că manuscrisul Gramaticii lui Gheorghe Lazăr, despre care mi-ați scris, rugându-mă de a-l vinde sau dărui guvernului român, văzând importanța cea mare ce are o atare lucrare pentru istoria culturală a țării, nu se aflà atuncea în mâna mea».

«Cu prilejul centenarului eu am dorit să iau și eu parte la aceà prăznuire, și m'am gândit să fac un facsimile al acestui manuscris, și să-l dăruesc diferitelor instituții culturale, deoarece am vrut să scot un număr restrâns de còpii în facsimile. Manuscrisul fiind atât de prețios, n'am vrut să-l încredințez postei, căci acel facsimil erà să se facă la Lipsca. Eu deaceea am predat manuscrisul în chestie unui prieten anume d-lui Dr. Bruno Schindler, care se întâmplase să fie pe atunci la Londra, și care se întorceà acasă la Lipsca, rugându-l totdeodată să binevoiască să aranjeze cu tipograful de acolo însărcinat cu lucrarea. Din nenorocire d-l prof. Dr. Schindler se îmbolnăvise și apoi a trebuit să plece din Lipsca pentru oarecare vreme».

«Când mi-a sosit scrisoarea d-voastră, n'am știut ce s'a întâmplat la Lipsca, căci n'am auzit nimica, și prin urmare n'am fost în stare să răspund atât de iute cum am dorit. Am aflat însă că manuscrisul se află în lada de fier a tipografului care însă lăsase lucrul nefăcut din cauza lipsei d-lui Dr. Schindler deacolo».

«Eu nu pot pune un preț pe un manuscris de o valoare morală și culturală atât de însemnată și nu mă pot hotărî de a-l vinde. Eu prefer a-l aduce prinos memoriei neuitate a marelui Lazăr, propovăduitorul

limbii și științei române, și vă rog a primì acel manuscris ca un dar hărăzit de mine Statului român».

«Las la aprecierea d-voastre de a dispune de acel manuscris cum credeți d-voastră mai nimerit și dacă hotărîți de a-l predà Academiei Române, din parte-mi mă voiu simțì fericit de a cosiderà aceà hotărîre ca binecuvântată».

«Alăturez acì o scrisoare pentru d-l prof. Dr. Schindler, prin care îl rog să predeà manuscrisul «Gramaticii lui Gheorghe Lazăr» persoanei autorizate trimise de d-voastră de a luà în primire acel manuscris».

«Primiți, vă rog, Domnule Ministru, încredințarea distinsei mele considerațiuni. ss. M. Gaster. London 3 Ian. 1924».

Pe această scrisoare d-l Ministru a pus rezoluțiunea: «Se vor aduce mulțumiri d-lui Gaster pentru acest dar prețios. Manuscrisul se va da Academiei Române. Mi se va prezentà și adresa de mulțumire și adresa către Academie. ss. Dr. C. Angelescu».

Odată în posesiunea acestei scrisori, spre a intrà cât mai repede și cât mai sigur în stăpânirea manuscrisului, Ministerul de Instrucție la trimis Ministerului de Afaceri Străine o adresă de cuprinsul următor:

«Domnule Ministru, — In urma intervențiunii ce am făcut prin Departamentul d-voastre pe lângă d-l M. Gaster, prim-rabin în Londra, d-sa a binevoit să dăruiască Statului român, cu dorința de a fi dat în păstrarea Academiei, manuscrisul «Gramatica românească» a lui Gheorghe Lazăr. Acest manuscris însă, de o importanță capitală pentru istoria culturii noastre, se găsește depus în mâinile d-lui profesor Br. Schindler dela Lipsca, care îl primise pentru ca să facă mai multe facsimile spre a fi distribuite cu ocaziunea centenarului marelui dascăl. Din cauză de boală a d-lui Schindler, lucrarea nu s'a putut face la timp și astfel manuscrisul se găsește în păstrarea sa la Lipsca».

«Spre a puteà ajunge în posesiunea manuscrisului și spre a nu riscà să se piarză prin poștă, am onoare a vă rugà să binevoiți a dispune ca un curier diplomatic al d-voastre să se prezinte cu alăturata scrisoare la d-l Schindler, str. Inselstrasse 5 II, și să ridice manuscrisul pentru a ni-l predà în urmă nouă. După ce va fi fost transcris și publicat în volumul de omagiu, cu care au fost însărcinați d-nii G. Bogdan-Duică și G. Popa-Lisseanu, manuscrisul va fi dat în păstrarea Academiei Române. 15.238/924 ss. Dr. C. Angelescu».

La 1 Aprilie Ministerul de Externe ne informează că manuscrisul lui G. Lazăr se găsește la Legațiunea noastră din Berlin, iar la 8 Aprilie că a sosit la București.

După ce manuscrisul a fost studiat, s'a expediat d-lui Dr. Gaster, prin Ministerul de Externe, următoarea adresă de mulțumire:[1]).

«Domnule Doctor, —Apreciind valoarea darului ce ați binevoit a ne face, încredințându-ne pentru colecțiile Academiei Române manuscrisul

[1]) La acuzațiunea adusă Ministerului Instrucțiunii, prin ziarul «Dimineața», că nu s'ar fi răspuns d-lui Gaster de primirea manuscrisului, subsemnatul am trimis alăturata întâmpinare care, firește, n'a fost publicată de ziar:

La informațiunea publicată în No. 6360, Duminecă 27 curent, al ziarului «Dimineața», privitoare la o adresă de mulțumire ce urmà ca Ministerul de Instrucție să o dea d-lui Dr. M. Gaster, mare rabin la Londra, am onoare să vă rog să binevoiți a publicà, nu o desmințire, ci o lămurire necesară pentru cetitorii ziarului d-voastre:

Nu s'au adus la timp mulțumiri d-lui Dr. Gaster, din următoarele motive:

1. S'a așteptat să se publice mai întâiu în «Monitorul Oficial» brevetul cu distincțiunea pe care Ministerul a acordat-o d-lui M. Gaster.

2. Primirea prețiosului manuscris s'a făcut cu oarecare întârziere, deoarece d-l Gaster, voind să aducă ca prinos acest manuscris cu ocaziunea serbărilor centenarului morții lui Gheorghe Lazăr, l-a încredințat unui profesor german dela Lipsca spre a face acolo un facsimil. Intâmplându-se ca acest profesor să se îmbolnăviască, lucrarea nu s'a mai putut executà și atunci manuscrisul oferit cu atâta bunăvoință de d-l Gaster, trebuià adus dela Lipsca printr'un curier special spre a evità rizicul pierderii sale prin poștă; ceeace a adus după sine, firește, oarecare întârziere.

3. Urmând ca acest manuscris să fie publicat în volumul de omagiu care a fost tipărit zilele acestea de d-l G. Bogdan-Duică și de subsemnatul, însărcinați de Ministerul Instrucțiunii cu facerea acestei publicațiuni — așà se și explică, de ce vin aceste lămuriri din partea mea — am constatat în urma unui studiu amănunțit ce am făcut asupra manuscrisului, că el, deși poartă iscălitura neautentică a lui G. Lazăr, el nu este al lui G. Lazăr. Astăzi se cunoaște bine scrisul autentic al lui G. Lazăr, căci îl avem în cele două manuscrise de Aritmetică și Trigonometrie, pe cari le-am transcris în volumul de omagiu și ni s'a păstrat iscălitura sa autentică de 51 de ori.

Nu se puteà deci aduce mulțumiri d-lui M. Gaster pentru un manuscris al lui G. Lazăr, când acesta nu erà al lui Lazăr și întârzierea, ce intenționat s'a pus, este prin urmare explicabilă. Concluziunea la care am ajuns noi, studiind acest manuscris păstrat astăzi cu toată sfințenia, este că «el este o copie de pe manuscrisul lui Eliade, al Gramaticii sale, completate și publicate la 1828 la Sibiiu».

Cu toate acestea, manuscrisul Gramaticii lui Eliade, donat de d-l Gaster, își are importanța sa și Ministerul apreciază darul ce d-sa i-a făcut.

Odată cu publicarea unui studiu ce este în pregătire asupra acestui manuscris, se va publicà și corespondența ce Ministerul a avut, prin intermediul subsemnatului, cu d-l Gaster, prin a căruia sârguință de cercetător în adevăr savant al limbii românești, s'a putut păstrà prima ediție a Gramaticii lui Eliade.

Primiți, etc. (ss) G. Popa-Lisseanu.

Gramaticii românești ce poartă semnătura G. Lazăr, avem onoare a vă exprimà sentimentele noastre de înaltă gratitudine».

«Odată cu aceasta, vă rugăm să primiți din parte-ne, ca un mic semn de recunoștință Brevetul pentru acordarea medaliei «Bene Merenti», clasa I-a, cu care Maiestatea Sa Regele, la propunerea noastră, a binevoit să vă distingă».

«Cu această ocaziune vă rugăm să primiți și un exemplar din volumul de omagiu, pe care Ministerul Instrucțiunii l-a publicat cu prilejul centenarului morții lui Gheorghe Lazăr».

«Primiți, vă rugăm, Domnule Doctor, asigurarea distinsei noastre considerațiuni. ss. Dr. C. Angelescu».

In cele din urmă, manuscrisul a fost dăruit Academiei Române spre a fi păstrat în colecțiile ei, trimițându-i-se adresa următoare:

«Domnule Președinte, —La intervenția noastră, d-l Dr. M. Gaster, mare rabin la Londra, a binevoit să dăruească Statului român, cu scrisoarea alăturată, manuscrisul ce d-sa posedà asupra Gramaticii românești, manuscris presupus ca fiind al lui Gheorghe Lazăr».

«Deși, după constatările făcute de d-nii G. Bogdan-Duică și G. Popa-Lisseanu, însărcinați de noi cu publicarea, cu prilejul centenarului marelui dascăl, a unui volum de omagiu asupra vieții și operei lui Gheorghe Lazăr, manuscrisul Gramaticii românești, semnat neautentic cu numele lui G. Lazăr, nu este al acestuia, totuș importanța acestui document, din punctul de vedere al istoricului Gramaticii românești, este de netăgăduit».

«Spre a asigurà existența acestui manuscris și, în acelaș timp, spre a-l pune la îndemâna marelui public, am onoare a-l predà, dealtfel și după dorința d-lui M. Gaster, Academiei Române, ca să-l păstreze în colecțiile sale de manuscrise. 109.080/924 ss. Dr. C. Angelescu».

II. DESCRIEREA ȘI EXAMINAREA MANUSCRISULUI

Manuscrisul Gramaticii românești, presupuse a lui G. Lazăr, este compus din 92 pagini, în quarto, formând o carte cu scoarțele de carton, legate în piele. Atât hârtia cât și legătura manuscrisului este din cea întrebuințată la începutul secolului trecut, fără însă ca să fie la fel cu cea a manuscrisului Trigonometriei și Aritmeticei.

Pe pagina întâia găsim scris, în litere înflorite, Gramatica românească de G, Lazăr, 1821, iar în lăuntrul textului, de mai multe ori, semnătura

neautentică a lui G. Lazăr. Deasemenea, numele d-lui Dr. Gaster, donatorul manuscrisului, figurează pe vreo câtevà pagini.

De unde își va fi procurat d-l Dr. Gaster acest manuscris, nu o putem ști și nici d-sa nu ni-o spune. Cercetător zelos al limbii române și sârguincios colecționator de documente, într'o epocă în care publicul nu puneà prea mare preț pe astfel de lucruri, d-sa își va fi procurat manuscrisul fie dela vreun particular, fie dela vreun anticar.

In timpul când d-l Gaster făceà studii de limbă românească și în timpul când d-sa a publicat cartea sa «Geschichte der rumänischen Litteratur» [1]) se știà foarte puțin despre opera scrisă a dascălului dela Avrig. In afară de faima sa de profesor și organizator de școale naționale românești, și în afară de articolele lui Eliade din «Curierul românesc» și de discursul lui Petrache Poenaru, rostit la Academia Română, și în afară de câtevà informațiuni răzlețe, nu se știà aproape nimic despre ce a scris învățatul ardelean. Erà deci natural ca d-l Gaster să crează că are în mâini manuscrisul original al lui G. Lazăr.

Cercetările mai noui însă au descoperit multe lucruri importante cari ne pun cu totul în altă lumină nu numai persoana lui G. Lazăr, ci și împrejurările în cari el s'a desvoltat și a trăit.

Astăzi cunoaștem, numai din opera sa scrisă, șapte din cele douăzeci de lucrări ce a lăsat pe urma-i; între acestea, originalele manuscriselor Trigonometriei și Aritmeticei și cele două hotărnicii ale sale. Deasemenea, ni s'a păstrat o mare parte din biblioteca sa bogată. Cunoaștem bine slova și semnătura sa, cunoaștem influențele subt cari și-a făcut studiile și s'a desvoltat și cunoaștem mai presus de toate personalitatea sa științifică. Când comparăm scrisul din manuscrisele neîndoelnice ale lui Lazăr, precum și cele cincizeci și una de iscălituri ale sale autentice, păstrate pe aceleași manuscrise și pe cărțile din biblioteca sa, ajungem la convingerea că manuscrisul Gramaticii românești presupuse de d-l Gaster ca fiind al lui Lazăr, nu este al lui Lazăr.

[1]) Iată caracterizarea ce o face d-l Dr. Gaster acestei Gramatici, presupuse a lui Lazăr: In dieser, nur im altrum. Alphabete abgefasster Schrift, macht sich auch nicht eine Spur der siebenbürger Theorien geltend. Es wird der Phonetik auch nicht mit einer Silbe Erwähnung..... Die Darstellung ist einfach und klar. Lazar folgt ganz dem wissenschaftlichen Systeme des Westens und zum Theil Klain-Tempea, und seine Darstellung ist auf seine Weise die beste schematische Uebersicht der rum. Flexion und Syntax, ohne Anspruch auf wissenschaftliche Forschung oder Begründung zu erheben. Pag. 370.

Odată făcută această constatare, se naște, în chip firesc, întrebarea, cine este autorul acestui manuscris?

In dedicația Gramaticii sale din 1828 «Către Dumnealui marele vornic Gheorghe Golescu și către Dumnealor domnii profesori ai școalelor naționale din București», I. Eliade Rădulescu ne spune că, în casa marelui logofăt Constantin Golescu, se formase o societate literară pentru îndreptarea limbii românești, că această societate «din cauza vremurilor celor pline de neodihnă» s'a desființat, dar că mădularele ei erau încă în ființă, «cu aceleași sentimenturi, căldură, dorire și silință» și că Gramatica sa este adusă tot înaintea lor, când se face cunoscută și intră în judecata tuturor Românilor celor literați». Și mai departe: Această Gramatică «voi ați curățit-o, când a intrat în dreapta voastră cercetare, voi dar acuma primiți-o, când vine înaintea voastră și faceți-o cunoscută la toți cei ce vor să o judece. Simțiți pentru dânsa aceasta, că *este fiu al însuş școlii unde voi sunteți alții efori alții profesori*. Ea *aci* s'a născut; *această* școală i-a fost leagănul său, *aci* a crescut, *aci* s'a pus în lucrare, *aci* s'a cercetat de voi, unde mi-ați fost tovarăși, îndreptători și curățitori ai gândurilor și judecăților mele. Simțiți că de sunt astăzi Români cari au învățat chiar Gramatica Românească mai întâiu și acum învață și ei pe alții; *această* Gramatică au învățat și au cunoscut mai întâiu: în Craiova, în Slatina și școala voastră, *ea este de șase ani acuma între mâinile școlarilor*».

Deasemenea, în interesanta sa prefață la aceeaş Gramatică, după ce enumără cele zece gramatici românești cunoscute pe acea vreme, vorbind de școala lui Gheorghe Lazăr, la pag. XXXII, Eliade ne repetă aceeaş idee: «*Intr'această școală și-a luat începutul și această Gramatică și s'a pus în lucrare*».

Dacă comparăm acum textul manuscrisului nostru cu textul Gramaticii lui Eliade, publicate la Sibiiu la 1828, găsim o identitate perfectă. Este aceeaş gramatică. Nimic nu se găsește în textul gramaticii tipărite ce nu s'ar găsì și în textul manuscrisului, decât doar că gramatica tipărită este mai completă, cuprinzând câteva capitole mai mult.

Manuscrisul nostru este deci unul din multele manuscrise cari circulau în public — și ca manuale de școală — dela 1821 până la 1828 și care a fost copiat după un manuscris original, din mâna întâia sau din mâna a doua. Astfel se și explică multele greșeli de transcriere ce le întâlnim în manuscrisul nostru și cari n'ar fi fost posibile, dacă

manuscrisul ar fi fost original. Aceste greşeli nu le întâlnim nici în gramatica tipărită.

Identitatea autorului rezultă şi din faptul că aceleaşi greşeli le găsim uneori reproduse şi în manuscrisul nostru şi în gramatica tipărită. Aşà bunăoară, pentru ilustrarea unei regule, se dă următorul exemplu greşit: *Roma s'a zidit cu 359 ani înaintea lui Christos*, în loc să se fi zis cu 753 ani [1]).

O singură nepotrivire pare că prezintă nedumeriri mai grave:

Manuscrisul nostru ne dă următorul exemplu pentru complinirile verbului. *Ca să ne însoţiască Muzele, trebuie să afle între noi puternica unire, temeinica statornicie, amorul cel către dânsele şi cinstea stăpânirii.* In textul tipărit al Gramaticii în loc de *Muzele* găsim..... mai multe puncte; am fi deci ispitiţi să credem că Eliade n'a înţeles textul după care şi-a transcris manuscrisul său pentru tipar, şi că prin urmare textul gramaticii sale ar fi o copie după manuscrisul altuia. După un manuscris al lui Lazăr?

In afară de faptul că ar fi fost posibil să se facă o greşală la tipografie sau ca însuş Eliade să fi lăsat anume la o parte cuvântul, *Muzele* ca nefiind necesar pentru înţelesul frazei, toate celelalte argumente pledează pentru identitatea autorului care, din cele arătate până acì, şi din ceeace cunoaştem noi că constituie personalitatea ştiinţifică a lui G. Lazăr [2]), nu puteà fi altul decât I. Eliade Rădulescu.

Dealtfel, Gramatica lui Eliade tipărită în 1828 — şapte ani în urma manuscrisului — se prezintă, după cum erà şi firesc, mult superioară manuscrisului nostru, fiind, pe de o parte, mai completă, iar, pe de altă parte, întrebuinţând o terminologie mai apropiată de terminologia gramaticală modernă.

Capitole întregi pe cari nu le găsim în manuscrisul nostru le aflăm în Gramatică, iar cuvinte ca: *resfrângător*, *obzăcut*, *periodicesc*, *cap de faptă*, *întâmplător* le găsim înlocuite în textul tipărit prin *reflexiv obiect*, *periodic*, *cap d'operă*, *circumstanţial*.

In timpul când Eliade şi-a compus gramatica sa, nu se tipărise în Ţara Românească nici o altă gramatică, în afară de prima ediţie a Gramaticii lui Ioan Văcărescu, — ediţia a II-a s'a tipărit la Viena. Erà deci natural ca una din preocupaţiunile de căpetenie ale lui Eliade să fie

[1]) I. Eliade, *Gram. rom.*, pag. 89; Ms. pag. 67.

[2]) Dealtfel făgărăşanul Lazăr nu puteà întrebuinţà vorbe ca: *mâine, câine*, a *scri* şi nici a face greşeli grosolane, cum găsim de multe ori în acest manuscris.

crearea unei terminologii potrivite cu spiritul și firea limbii române și în mare parte el a izbutit în străduința sa. Credem că este totuș interesant să arătăm acì acei termeni întrebuințați în Gramatica sa cari se abat dela terminologia gramaticală de astăzi și pentru cari de multe ori dă și explicarea numirii lor:

1. Subjet în loc de subiect.
2. Prezis » » » predicat, prezis gramaticesc, logıcesc în loc de gramatical, logic
3. Obzăcut » » » obiect (lucru),
4. Singurit » » » singular
5. Immulțit » » » plural
6. Cădere » » » caz, în gramatica tipărită numai caz.
7. Neam » » » gen, neam bărbătesc, femeesc, neutru.
8. Litere glasnice » » » vocale, se întrebuințează și vorba vocală
9. Consunată » » « consonantă
10. Partițipia » » » participiul
11. Conjugator » » » conjuncție, în gramatica tipărită conjugativ
12. Sindaxul » » » sintaxa
13. Resfrângător » » » reflexiv
14. Declinație » » » declinare
15. Strămutător » » » transitiv; verburi strămutătoare, în loc de verbe tr.
16. Frasul » » » fraza
17. Pleonas » » » pleonasm
18. Parantesul » » » paranteză
19. Construcsia » » » construcția
20. Otărîtor » » » indicativ, mod otărîtor
21. Suppus » » » subjunctiv » suppus
22. Poruncitor » » » imperativ » poruncitor
23. Poftitor » » » optativ » poftitor
24. Indoitor » » » dubitativ » îndoitor
25. Completitor » » » copulativ conjuncție completitoare
26. Impotrivitor » » » adversativ » împotrivitoare
27. Dejudecator » » » disjunctiv » dejudecatoare
28. Cauzativ » » » cauzal » cauzativă
29. Cătățime » » » cantitate adverburi de cătățime
30. Tăgăduire » » » negare » » tăgăduire

31. Intărire » » » afirmare, adverburi de întărire
32. Concordență » » » concordanță
33. Nesăvârșit » » » imperfect, timp, timpi nesăvârșit
34. Desăvârșit » » » perfect » » săvârșit
35. Preste săvârșit » » » mai mult ca perfect, timpi preste săvârșiți
36. Scopos » » » scop, prepoziție de scopos
37. Pricina » » » cauză, » » pricină
38. Periodicesc » » » periodic
39. Nominativ (de numire), Genetiv (de neam), Dativ (de dare), Acuzativ (de pricină, în gram. tip. cauză), Vocativ (de chemare), Ablativ (de luare)
40. Substantiv comun (de obște), propriu (însuș) colectiv (coprinzător), ideal (abstract).
41. Verb activ (de lucrare), passiv (de patimă).
42. Propozițiuni expozitive (de spunere), imperative (de poruncire), exclamative (de mirare).
43. Punt în loc de punct, două punturi în loc de două puncte.

Din cele expuse până acì rezultă următoarele constatări:

1. Că achizițiunea ce a făcut d-l Dr. Gaster și pe care a dăruit-o cu atâta mărinimie pentru îmbogățirea colecțiilor Academiei Române reprezintă un document important pentru istoricul studiilor gramaticale și în genere al culturii noastre naționale.

2. Că manuscrisul, în litere cirilice, pe care d-l Gaster îl credeà ca fiind al lui G. Lazăr, nu este al acestuia.

3. Că manuscrisul este o copie, cu multe greșeli, făcută după un alt manuscris din 1821, tot al lui Eliade, și că el figurà printre multele manuscrise ce circulau în public, ca manuale de școală între anii 1821 și 1828, când Eliade a avut posibilitatea să-și publice Gramatica sa, în forma ei definitivă.

4. Că, în sfârșit, dela primul său manuscris, a căruia copie este și manuscrisul nostru, până la Gramatica sa imprimată, Eliad și-a completat mereu textul, modificând terminologia gramaticală și căutând să o fixeze după principii cât mai raționale.

PSALTIRE SLAVONĂ

(1577 — 1580)

COMUNICARE BIBLIOGRAFICĂ

DE

PREOTUL V. URSĂCESCU

CONSILIER REFERENT LA SECŢIA ADMINISTRATIVĂ DELA EPISCOPIA HUŞILOR

PREZENTATĂ DE I. BIANU, M. A. R.

Şedinţa dela 19 Fevruarie 1926

NOTĂ PREMERGĂTOARE

Cărţile noastre în biserica românească au fost scrise şi tipărite în limba slavă dela cea mai veche organizare bisericească a neamului până în sec. XVII.

In a doua jumătate a sec. XVI, prin influenţa şi pentru năzuinţele protestanţilor unguri şi saşi, conlocuitorii şi stăpânitorii ţării româneşti a Ardealului, s'au tipărit şi s'au răspândit între Români câteva cărţi religioase în limba românească: Catechismul, Evanghelia, Apostolul, Psaltirea, Cazanii (explicarea Evangheliilor). In acelaş timp se tipăreau înse unele din aceste cărţi şi în limba tradiţională bisericească— în cea slavonească, sau chiar în amândouă limbile de odată şi amestecat. Aşa s'a făcut mai ales cu Psaltirea, cartea poetică prin excelenţă a credinţei.

Făcându-se astfel începutul, limba noastră a început a se vârî şi a pătrunde în locul celei slavone atât prin acte private şi oficiale cât şi prin cărţile bisericeşti, mai întâi alăturea de dânsa, apoi luându-i locul cu totul. Tradiţia seculară slavonească eră atât de puternic înrădăcinată, încât o găsim stăruind până pe la mijlocul secolului XVIII.

Cărţile tipărite în secolul XVI (1560—1582), atât cele slavoneşti cât şi cele româneşti, au devenit extraordinar de rare, stricându-se prin multă întrebuinţare, iar cele slavoneşti — după ce nu se mai

întrebuințau și nimeni nu le mai înțelegeà — au fost destinate la aprinsul focului și la alte întrebuințări casnice. Se înțelege deci în ce stare de stricăciune și cât de puține au ajuns până la noi. Ele sunt totuș documente culturale de cel mai mare preț ale trecutului nostru chinuit și întunecat. Deaceea descoperirea fiecăreia este o adevărată sărbătoare națională.

Acesta este prețul și al Psaltirei tipărite slavonește în Ardeal pe la 1578—80 la Brașov sau la Bălgradul Ardealului (Alba-Iulia), unde s'a tipărit la 1579 de Lorinț Diac Evanghelia slavonește având acelaș frontispiciu cu stema Țării-Românești, pe care îl găsim și în această Psaltire și se vede în alăturata reproducere. Un noroc rar a răsplătit din belșug căutările neobosite ale Părintelui V. Ursăcescu din Oltenești (Fălciu), când a găsit întâiul și singurul exemplar cunoscut din această Psaltire, prin care se adaoge un nou document la istoria religioasă și culturală a neamului nostru din sec. XVI-lea și care este descris în comunicarea următoare.

I. BIANU

* * *

Limba din întreaga biserică românească a fost până la jumătatea a doua a veacului al XVI-lea cea slavonă, care în Principate erà și limba oficială de stat.

Această limbă erà socotită sfântă și singura în care se puteà spune cuvântul ortodoxiei; deaceea primele cărți în românește, ieșite din teascul diaconului Coresi dela Brașov, au fost privite cu neîncredere, cu socotința că sunt eretice și ca urmare preoții și poporul nu le primeau bucuros și nici nu le cumpărau de bună voie pentru bisericele lor.

Deaceea, alături cu tipăriturile românești ale lui Coresi, ies la lumină din acelaș teasc și tipărituri slavone, cari erau primite bucuros, erau cumpărate pretutindeni în lumea ortodoxă, erau cerute chiar dincoace de munți la noi, unde azi pe ici pe colo, în unghere de poduri de biserică, se mai găsește câte un exemplar, rău păstrat și neluat de nimenea în seamă.

Cartea mai mult cerută și care ca urmare a fost tipărită în mai multe edițiuni a fost *Psaltirea*.

Cercetările mele pe terenul trecutului nostru românesc au fost încununate cu folos și pe lângă un număr de tipărituri din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea în limbile slavonă, română și grecească, din care unele necunoscute până acum, putui să găsesc un exemplar dintr'o

ediție, necunoscută până acum, în limba slavonă a Psaltirei din epoca coresiană, exemplar aflător azi în secțiunea cu tipărituri și manuscripte a muzeului de antichități, proprietatea mea, aflător în satul Curteni din județul Fălciu.

* * *

Descrierea cărții. Exemplarul nostru ne arată că Psaltirea, din această ediție, a avut 61 caete de câte patru foi (duerniuni) fiecare, deci 244 foi, iar fiecare foaie fiind de 14½—19 c. m.

Caetele dela 1—36 au câte 18 rânduri pe față cele fără titluri, cele cu titluri 17 rânduri, câteva cu 16 rânduri și unul cu 15 rânduri (fața a III-a din caetul 16) iar caetele dela 37—61 câte 19 rânduri pe față, fără paginație, ca și celelalte tipărituri din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, cu numărul de caet jos la mijloc pe prima și ultima pagină a fiecărui caet.

Exemplarul acesta are lipsă azi cinci caete dela început și trei dela sfârșit, după cum ne arată atât numărul sforilor de legătură cât și rădăcinele foilor, deci are azi în ființă 53 caete cu oarecari lipsuri, după cum urmează:

Din caetele dela început numai partea de lângă sfoară adică hârtia de întăritură a foii a fost manuscriptă, fiind la unele foi mai lată, iar la altele mai îngustă, după cum și foaia tipărită a fost mai mult sau mai puțin ruptă lângă sfoară.

Azi partea tipărită a foii este pierdută.

Din aceste caete numai foaia I-a din caetul al V-lea a fost întreagă cea tipărită, după cum ne arată o bucățică din ea rămasă pe hârtia albă de întăritură de lângă sfoară, singura dealtfel care nu-i manuscriptă.

Din caetul al VI-lea, cu care se începe azi cartea noastră, lipsește foaia I-a, având numai rădăcina manuscriptă.

Pe foaia a II-a din acest caet, și dealtfel și prima în ființă din acest exemplar, se află psalmul 23.

Din caetul 7 lipsește foaia I-a, iar a IV-a este manuscriptă.

Caetele 8, 9 (foaia a II-a manuscriptă), 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, sunt complete.

Din caetul 17 lipsește foaia a II-a.

Caetele 18 (foaia I-a manuscriptă), 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, și 35 sunt complete, iar caetul 36 are numai primele două foi.

Caetul 37 cu care se încep troparele pe cele opt glasuri are numai trei foi manuscripte.

Caetele 38, 39, 40, 41, 42 (a IV-a foaie este manuscriptă), 43, 44, 45, 46, 47, 48 sunt complete, iar caetul 49 are lipsă foaia I-a.

Caetele 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56 sunt complecte.

Caetul 57 are lipsă foaia a IV-a, iar 58 pe I-a și a IV-a.

Foile manuscripte, cu o cerneală cafenie, din caetele 37 și 42 au numai câte 16 rânduri pe pagină, deși ar fi fost loc de scris și pentru mai multe, ceeace ne arată că copietorul s'a servit de un exemplar la fel și care n'a putut fi altul decât unul din ediția slavonă a lui Coresi din 1580, care are 16 rânduri pe pagină.

Foile, a IV-a din caetul 7, a II-a din caetul 9 și I-a din caetul 18, cât și câteva colțuri de foaie sau fășii de întăritură la mijlocul câtorva foi, sunt scrise cu cerneală neagră și de altă mână. Foile au câte 18 rânduri pe față.

Lipsind prima foaie cât și ultima, nu putem ști care a fost titlul cărții și dacă a avut sau nu prefață.

Caracterele mici tipografice sunt nouă și mai subțiratice ca în alte tipărituri din acel timp.

Literile inițiale sunt de mai multe feluri, așà unele au mai multe ornamente, iar altele mai puține sau chiar de loc.

Unele din primele au trăsături mai regulate și sunt mai nouă, iar altele arată a fi mai uzate, deosebindu-se și în ceeace privește ornamentația.

Unele sunt mai voluminoase, altele sunt mai delicate.

Cele mai uzate seamănă cu cele din Psaltirea atribuită anului 1576 [1]).

Unele le vedem întrebuințate atât în Octoihul slavon al lui Coresi din 1578, cât și în Evanghelia slavonă a lui Lorinț din 1579.

După cum se poate vedeà din facsimilele dela urmă, ornamentele unora din inițialele Psaltirei noastre sunt în acelaș gen ca și cele din evanghelia din 1579, cu deosebirea că acestea din psaltire sunt mai mici, după cum și caracterele mici ale Psaltirii sunt și ele mai mici ca cele din Evanghelie și cred că primele sunt de aceiași mână lucrate.

Literele inițiale din această Psaltire se deosebesc în totul de cele din alte tipărituri din acest timp, asemănându-se numai cu cele din cărțile de mai sus, din care unele, cum de pildă Б, a fost chiar întrebuințat la tiparul psaltirii atribuită anului 1576.

---

[1]) Bianu și Hodoș, *Bibliografia veche românească*. Tom. I, pag. 527.

In exemplarul nostru o vedem întrebuințată în aceiași măsură pe această inițială, ca și pe alta cu altă ornamentație și de sigur, mai nouă și din aceiași factură cu majoritatea inițialelor acestei psaltiri.

Partea I-a a lucrării, adică psaltirea propriu zisă, este tipărită cu îngrijire, cu rânduri drepte și cu distanțe egale între ele.

Partea care începe cu troparele pe cele opt glasuri, cât și cea cu sinaxarul, e tipărită cu mai puțină îngrijire, fără litere mari inițiale, decât doar cele din titlul sinaxarului cevà mai mari ca ale textului și fără ornamente.

Literele începătoare sunt simple, și de o mărime îndoită ca cele din text.

Textul acestor părți e tipărit cu grăbire, cu mai puțină îngrijire și grămădirea literelor cred că se datorește faptului, că dacă se urmà procedarea din partea I-a, psaltirea ar fi eșit cu mult mai voluminoasă, ceeace nu fusese în vederea tipăritorului la începutul lucrării, sau că la tipărire au lucrat două persoane cu felul lor de vedere.

Graba poate fi pusă și pe trebuința teascului pentru vreo lucrare nouă, ce aștepta să-i vie rândul la tipar.

Datorită tot grăbirii se observă că cuvintele cu cerneală roșie și care au fost tipărite în urmă, n'au fost bine potrivite și ca urmare, n'au fost tipărite drept în spațiul lăsat liber la primul tipar al textului cu negru, ci aproape pe jumătate, ba chiar și în întregime peste rândurile cu cerneală neagră.

Această parte are peste tot 19 rânduri pe față.

Numărul zilelor din sinaxar e tipărit pe marginea textului cu cerneală neagră la sfinții mici și cu cerneală roșie la cei mari, după cum tot cu aceiași cerneală sunt tipărite și numele acestor sfinți, care peste tot sunt scrise cu litere mici.

Nu-i nici un spațiu liber cât de mic între rândurile cu care se sfârșește o lună și se începe alta.

Textul peste tot este de 11—13 ½ c. m.

Literele inițiale sunt tipărite cu cerneală roșie și neagră și anume: 122 cu cerneală roșie și 9 cu cerneală neagră, amestecate unele cu altele fără a se păzì în așezarea culorilor vreo ordine.

Titlurile peste tot sunt tipărite cu cerneală roșie.

Psalmii se isprăvesc cu caetul 36.

La finele caetului acestuia, se află un ornament format din împletituri, tipărit cu negru.

Pe pagina a IV-a din caetul 38, se află un frontespiciu în mijloc cu vulturul muntean cu crucea în cioc, frontespiciu identic în formă și mărime cu cel din Evanghelia tipărită în Bălgrad (Alba-Iulia) la 1579 și din Octoihul mic slavonesc dela 1578 (reprodus în *Bibliografia românească veche*, I, pag. 72, 77).

De acì înainte urmează sinaxarul pe tot anul, care începe, după obiceiu dela 1 Septemvrie și cuprinde numele sfinților, troparele și condacele lor până la 9 August, iar dela această zi și până la 31 August în foile lipsă se cuprindeà restul sinaxarului.

* * *

FELUL SCRIERII. Se văd în text și mai ales în sinaxar cuvinte prescurtate: Маркꙋ prin М cu р, Маѳеі din М cu Ѳ. Ѿт, Оу de asemenea au monogramă la începutul psalmilor.

Ѧ, Є, Н le vedem iarăș aproape pretutindeni suprapuse cuvântului în care se găsesc.

М deasemenea este suprapus, în cuvintele cari se sfârșesc cu el, literii penultime.

Se văd litere compuse din Б cu Т suprapus, dându-ne o literă lungăreață, apoi Р cu Ѣ suprapus.

Unele cuvinte le găsim scrise în mai multe feluri, după cum îi cuvântul Psalm̃ pe care îl găsim scris în 4 feluri în diferite prescurtări

Unele cifre lipsesc, așà: zecile din numărul caetului 52 de pe prima față care fără îndoeală că lipsesc din pricină că cifra va fi fost ceva mai mică decât tovarășa sa a unităților, fapt observat și la alte lucrări din acel timp.

Lipsesc apoi zecile numărului zilei dela 11 Noemvrie, fiind numai unitățile.

Numărul zilei a II-a din Decemvrie a fost tipărit greșit cu Г, peste care de sigur că cu mâna se vede tipărit В.

Numărul de pe prima foaie a caetului al XVIII-lea lipsește, fiind numai cel de pe foaia a IV-a.

Se văd și greșeli în aranjarea literelor inițiale în două locuri: așà П dela psalmul 50 și Ѡ dela psalmul 86 sunt puse cu susul în jos.

In ziua de 1 Decemvrie e trecut greșit proorocul Avacum în locul proorocului Naum.

* * *

Hârtia e netedă și potrivit de groasă. Cea a textului tipărit are o marcă de fabrică care se vede în fascimile, și cea din foile manuscripte din caetele 37 și 42 alta, iar celelalte foi manuscripte n'au nici o marcă.

Legătura. Cartea este legată cu piele întinsă pe scânduri groase de lemn de 15/20 c. m.

A avut ornamentele obișnuite, însă din pricină că n'au fost presate bine la data legăturii, deabià se mai cunosc. Din încheietorile de piele ale cărții se mai păstrează numai una fără cârlig. In scândura din față se află două cuie simple de fier pentru prins cârligele încheietorilor.

Foile de 14½/19 c.m. sunt cusute cu sfoară de cânepă, iar la capete cu ață de mătasă roșie, verde și albastră, la fel deci cu a altor legături ale cărților lui Coresi.

Marginile pielei la ambele coperte sunt prinse și acoperite cu câte o foaie de hârtie care poartă diferite însemnări în bună parte slavone, dar aproape necitibile.

Insemnări. In josul foilor din această carte se află după obiceiu câteva însemnări și anume: Pe prima foaie din acest exemplar, găsim continuarea unei însemnări începută pe foile înaintașe, dar lipsă azi și al cărui cuprins e următorul: «...că sa Mariica și o a dat feciorului său lui Vasilie ză(t)pope(i) Delian [1]), ca să fie lui moșie și feciorilor lui și cene să va tragi den trănsul de neme neclătinat despre toți frații lui aibă paci. Iar fecio... [lipsă o foaie] pără vom fi vii să ne miluiască. Și cene va ceti pre această carte încă să aibă a pomeni pre popa Mândrul i papadie ego Mariica...». [Urmează o foaie manuscriptă. Pe cea tipărită erà data însemnării fără îndoială].

Scrisoarea este din secolul al XVII-lea.

Pe fața a V-a din caetul 8: «Aciastă carte vă(leat) З» (7000) cu scrisoare din acelaș secol.

Pe fața a VI-a din acelaș caet: «[Să se știe] de când s'a înpăcat Neculae la popa mesi(ța) Octomvrie 26 d(e)na» cu scrisoare mai bună și de altă mână, poate tot din acest secol sau următorul.

Pe fața a VII-a din caetul 9: «Eu rugâtor» repetat și pe fața a VIII-a din caetul 29 cu o scrisoare neciteață din secolul al XVIII-lea.

---

[1]) Aceste 3 cuvinte: ginere lui popa Delianu sunt scrise de altă mână în josul rânduiui și cu cerneală neagră.

Pe fața a VII-a din caetul 10: «Cinstit al nost(r)ă mai mari pe Du(m)-neta gipăne cutare să am sc(r)isă răvașu», cu scrisoare din secolul al XVIII-lea.

Pe fața a V-a din caetul 11: «Răp(osatu) vornic» cu scrisoare din secolul al XVII-XVIII-lea.

Pe fața a V-a din caetul 12: «Aciastă svintă carti ci se chiamă psaltirii iaste de la m(ă)n(ă)stire(a) Adam, m(ă)n(ă)st(i)rea ci(a) vechi ci esti in codrul Cigheaci.

«Dar cari o ar lua-o sau ar fura-o și ar tăgădui-o, unul ca acesta să fii blăstămat de Domnul Dumnezeu și di Maica Precista și di toţi svinții și afurisit și ar propri-o și n'ar aduce-o să fie supt acest blăstămul ci mai sus iaste scris. In zilele lui Mihai Racoviță (șters aceste cinci cuvinte) Voevoda vleat 7231 (1723). Az pisit Gavril Condicar».

E vorba de vestitul codru al Tigheciului din județul Tutova în care se află mânăstirea Adam, a căreia a fost odinioară cartea.

Pe pagina a VI-a din caetul 37: «Carte de la Adam a m(ă)n(ă)stiri din vale», scris de aceiași mână care a copiat foile din caetul 37 din secolul al XVII-lea.

DATA ȘI LOCUL TIPĂRIRII. Neavând foaia cu titlul cărții și lipsind foaia dela sfârșit cu epilogul, nu se poate ști nici data și nici locul tipăririi precum nici cine a tipărit-o.

Acestea se pot fixà cu oarecare aproximaţie pe următoarele temeiuri și anume:

Unele litere inițiale și mai ales frontispiciul psaltirii aceştia ne ajută la această fixare căci acestea se văd întrebuințate numai în două lucrări tipărite în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și cunoscute până acum: In Octoihul slavon din 1578 a lui Coresi tipărit în Brașov și în Evanghelia iarăș slavonă din 1579 a lui Lorinț diacul, unul din cei cinci ucenici a diaconului Coresi, tipărită în Alba Iulia.

Timpul scurt de 3—4 luni, necesar la tipărirea atunci a unei cărți, a putut permite ca în unul din acești doi ani să se poată tipări și psaltirea din această ediție, fie de unul, fie de altul din acești doi mânuitori ai teascului.

Anul de tipar ar puteà fi și 1577 din cauză că textul după care e tipărită psaltirea aceasta se aseamănă în aranjament cu cel al psaltirei

slavone atribuite anului 1576, având și litere comune cum de pildă Б inițial din aceiași factură cu inițialele celor două caete cunoscute din această psaltire.

Foarte ușor s'ar puteà atribuì tiparul și anului 1580, ultimul de muncă din viața diaconului Coresi, când s'a întrebuințat materialul tipografic ce le servise și la tipărirea celor trei cărți din 1576, 1578 și 1579.

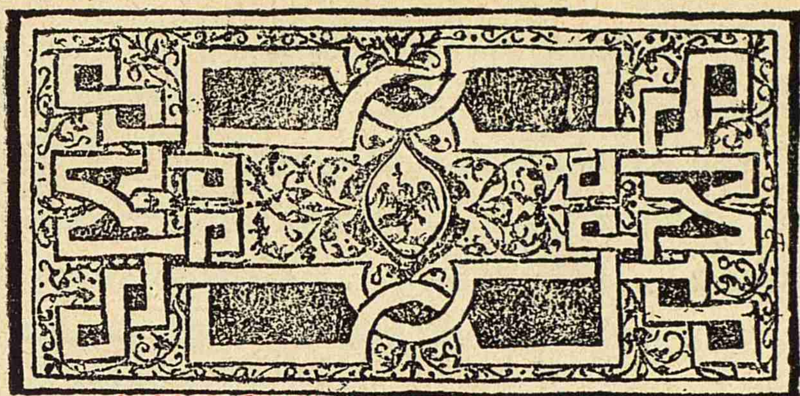
Bănuim că tipărirea s'a făcut între 1577 și 1580, iar ca loc de tipărire a putut fi Brașovul sau Alba-Iulia, după cum tiparitorul a fost Coresi sau Lorinț.

* * *

Față cu mulțimea anilor, cari au trecut dela data tipăririi ei până azi, cartea e binișor păstrată.

Găsirea acestui exemplar, din psaltirea unei ediții necunoscute până acum, e o contribuție la cunoașterea tipăriturilor transilvănene din jumătatea a II-a a secolului al XVI-lea, azi reprezentate prin exemplare foarte puține, și înmulțește cu încă una numărul edițiilor slavone a acestei cărți, cunoscute până acum.

Viitorului, în seama căruia rămân în general atâtea probleme de rezolvit, tot lui rămâne și aflarea unui al doilea exemplar, care să aibă foaia cu titlu și foile lipsă cu ajutorul cărora să se poată pune date precise asupra punctelor asupra cărora s'au emis azi numai păreri, și care să întregească descoperirea mea de ordin bibliografic din secolul al XVI-lea și ca urmare să se poată spune dacă ediția din care face parte exemplarul nostru, care-i singurul cunoscut până acum, e opera maestrului sau a ucenicului său.

ПОСЛѢДОВАНІЄ СЪБРАНІЄ

вьселѣтнаго · начьнше ѿ мсца, септемвріа до мсца, августа · прѣнмѣм, тропа, еже и кондаке · праздникѡ, и нарочитим стіна в мсци септемвріе, имать днїи, а днь има ть ча ві и нощь, ві · начелю индікто еже

а и нову лѣту · и паметь прѣподобнаго ѿца нашего сѵмеѡна стльпника, архімандріта ·

и събор прѣстѣи бци, вьміасинехь ·

и стго мчнка аидала · и стн ихь, м жень ·

и стго аммона дїакона, оучитель ихь ·

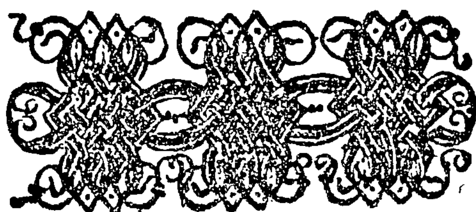
PSALTIRE SLAVONEASCĂ

tipărită de Diaconul Coresi (?) la Braşov (?) în 1577—1580 (?)

(Prima pagină a sinaxarului)

вльшемсѧ • слоужити емꙋ прѣподобїемь
и правдою прѣ нимь всѧ дни живота наше
гѡ • и ты отрочѧ пррокь вышнїго нарече
шисѧ • прѣ идеши бо прѣ лицемь гнемь оу
готовати пѫти его • дати разꙋмь спсенїа
людемь его • въ оставленїе грѣхь ихь •
зı млсрдїе милости ба нашегѡ • въ
нихже посѣти нась въстокь съвыше про
свѣтити сѣдѧщимъ вътмѣ исѣни
съмрътнѣи • направити
ногы наша напѫть съ
мирениа

PSALTIRE SLAVONEASCĂ

tipărită de Diaconul Coresi (?) la Braşov (?) în 1577—1580 (?)

(Ultima pagină a psaltirei)

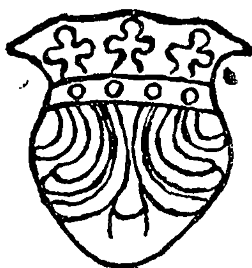
INIŢIALE DIN PSALTIREA SLAVĂ
tipărită de Diaconul Coresi (?) la Braşov (?) în 1577—1580 (?)

Iniţialele din text

Filigrana hârtiei de tipar

DICŢIONARUL ACADEMIEI

DE

SEXTIL PUŞCARIU
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa de la 4 Iunie 1926

Domnilor Colegi,

Istoria dicţionarului la noi Românii cuprinde aproape toate stadiile de desvoltare ale dicţionarului în general, dar dă, în acelaşi timp, o imagine în mic a curentelor mai importante pentru însăşi evoluţiunea noastră culturală.

Precum filologia peste tot se mărgineà la început la gramatică, cu ajutorul căreia puteai învăţà o limbă, tot astfel dicţionarul — cu variantele sale *glosar*, *vocabular*, *lexic* — erà o carte auxiliară pentru înţelegerea cuvintelor unei limbi streine. Intâiele încercări lexicografice la noi datează din epoca când o limbă streină domneà în biserică şi administraţie. Limba slavonă trebuià învăţată şi, pentru uzul celor ce aveau s'o întrebuinţeze, s'au scris încă în sec. XVI întâiele *glose* slavo-române [1]). In veacul următor numărul acestor glosare se înmulţeşte şi ele devin mai bogate [2]).

Mişcările de reformă religioasă în Ardeal, de o însemnătate atât de mare pentru încetăţenirea limbei române în biserică, au avut o repercusiune şi asupra lexicografiei noastre. De odată cu dicţionarul latin-ungar al lui Páriz Pápai, se face, în Banat, pe la sfârşitul sec. XVII,

[1]) I. Bogdan, *Glose române într'un manuscris slavon din sec. XVI* în «Conv. lit.» XXIV (1890), 727-752; cf. şi micul vocabular manuscris care explică în româneşte câteva cuvinte slave puţin cunoscute, relevat de E. Kaluzniacki în «Archiv f. slav. Phil.» vol. XVI.

[2]) Cf. studiul lui Gr. Creţul în *Mardarie Cozianul*, *Lexicon slavo-românesc*, Bucureşti 1900.

o foarte serioasă încercare de a da un vocabular român-latin. E probabil că autorul lui erà *Mihail Halici*, prietenul lui Pápai. Avem ştiri că asemenea încercări s'au mai făcut şi de alţii [1]).

Să nu uităm că avântul cultural pe care îl luase colonia negustorilor înstăriţi din Moscopolea Albaniei a produs şì el, în sec. XVIII, două interesante glosare aromâne, datorite lui *Atanasie Cavalioti* (născ. 1728) şi lui *Daniil Mihali Adami Hagi* [2]).

In timpul acesta, în Occident, se accentuaseră tot mai mult două direcţii nouă în evoluţia lexicografiei. Prin activitatea *poliglotilor* şi prin interesul pe care ei îl aduceau limbilor exotice, începură să apară tot mai multe dicţionare comparate ale mai multor limbi, din care a răsărit mai în urmă însăşi metoda filologiei comparate. Pe de altă parte dicţionarul nu mai erà considerat exclusiv ca un instrument pentru învăţarea limbilor streine ci şì ca un tezaur al limbei proprii, mai ales de când Academiile şi Societăţile savante îşi luaseră sarcina de a scrie acele dicţionare ce aveau să fie şi nişte îndreptare ale limbei bune şi pure. In Italia apărù încă la 1612 *Dizzionario della Crusca* în 6 volume; Academia Franceză începe la 1638 Dicţionarul ei; Academia din Madrid urmează în 1726; cea din Lisabona la 1793; cea din Sanpetersburg la 1816. Incetul cu încetul dicţionarul iese deci din sfera cărţilor didactice şi devine o operă de prestigiu naţional. Vaugelas primeşte dela Statul francez o retribuţie de 2000 de livre pentru redactarea Dicţionarului, ce aveà să dovedească bogăţia şi strălucirea limbei franceze, mlădiată de cele mai alese spirite ale naţiunii.

Oricât de mult timp a trebuit acestor valuri să pătrundă până la noi, ele au pătruns. Inceputul lor a fost firesc să se ivească acolo unde terenul erà pregătit, în Ardealul în care conştiinţa originii noastre romane se afirmà ca un crez al renaşterii noastre culturale şi al mândriei naţionale. Şi este interesant a urmărì drumul pe care ideea unui dicţionar mare românesc a pornit, pentruca să ajungă la aceà impozantă manifestare de la 1825, a cărei importanţă nu stă mai pe jos decât a Bibliei lui

[1]) Cf. acuma studiul lui N. Drăganu, *Mihail Halici, Contribuţie la istoria culturală românească din sec. XVIII* în Dacoromania IV, 77-168, în special p. 109 ş. u., unde se vorbeşte de dicţionarele lui Petru Bod, Teodor Corbea, Grigore Maior ş. a. Despre încercări de vocabulare româno-serbo-germano-latine, cf. N. Densuşianu, *Raport*, passim.

[2]) Reproducere mai nouă şi bibliografie la Per. Papahagi, *Scriitorii aromâni din ec. al XVIII-lea*, Buc. 1909.

Șerban Vodă sau a Letopiseților lui Kogălniceanu. E vorba de *Lexiconul de Buda*, care se asemănà cu lucrările poliglotților, întru cât dădeà traducerea cuvintelor românești în trei limbi, și care căutà să demonstreze, prin bogăția limbei și mai ales prin arătarea etimologiei, nobleța oropsitei limbi valahe. El a fost început de *Samuil Micu*, modestul călugăr de o putere de muncă extraordinară, crescut adânc cu rădăcinile sale în buna tradițiune moștenită, dar ai cărui ochi priveau înțelegători în viitor. Din 1801 datează manuscrisul de 591 de pagini al unui *Dictionarium Valahico-latinum* și la 1806 aveà gata de tipar un *Dictionarium latino-valahico-hungaricum*, întemeiat în mare parte pe Páriz Pápai [1]). Dar o asemenea operă nu trebuià să rămână personală, ci interesà în cel mai înalt grad pe toți cărturarii vremii, căci Dicționarul ce aveà să apară trebuià să fie o manifestare națională. Și astfel vedem cum s'a înjghebat aceà frumoasă colaborare, cunoscută din istoria Dicționarului de Buda, care a fost atât de fecundă mai cu seamă din momentul când i s'a adăugat contribuția lui *Petru Maior*, a acestui spirit judicios și critic, care a imprimat operii ideile sale limpezi și i-a dat directiva, pe care o puteau urmà, după moartea sa, frații Ion Teodorovici și Alexandru Teodori [2]).

Din aceeași epocă datează două încercări lexicografice de cea mai mare importanță. La Academia Română se păstrează volumele mari de dicționare manuscrise ale lui *I. Budai-Deleanu* și *Iordache Golescu*. Cel dintâiu, unul din promotorii mișcării de redeșteptare națională de dincolo de munți, dar reprezentând, între contemporanii săi, un spirit mai original și mai complex, este întâiul nostru lexicograf care a recunoscut importanța împrumuturilor streine — el știe și de cuvinte de origine albaneză! — considerându-le ca o îmbogățire reală a limbei noastre, iar nu ca o pată ce trebuie ștearsă de pe ea; înzestrat cu un remarcabil simț artistic, el întrezărește și valoarea poetică a cuvântului. Al doilea, un boier de viță veche, cu adâncă dragoste de țară și cu o înțelegere profundă pentru sufletul poporului, e întâiul nostru lexicograf cu serioase preocupări stilistice, care caută să determine nuanța de înțeles, să stabilească sinonimica, și care insistă asupra frazeologiei și a locuțiunilor idiomatice.

[1]) Cf. N. Drăganu, *op. cit.* p. 111 ș. u. și bibliografia dată acolo în note.

[2]) *Dictionarulu rumanescu, latinescu și ungurescu*, opera de concurență apărută sub îngrijirea episcopului *Ioan Bobb* în 1822, e întocmită în grabă, fără sistem și fără înțelegere.

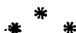
Faptul că între autorii de dicţionare găsim, dincolo de munţi, un magistrat, iar în Ţara românească un boier, nu este numai o întâmplare. Suntem în epoca când, în Ardeal, cărturarul care părăseà şcolile înalte deveneà dascălul masselor prin vulgarizarea ştiinţei [1]) şi când, în Ţările române, făclia culturii o ţineau în mână profesorii şi boierii ce tălmăceau mulţimii în limba naţională scrierile autorilor mari streini. In toată vremea aceasta — şi mult mai târziu încă — o activitate literară nu erà imaginabilă fără necontenite preocupări de înnobilitare şi de îmbogăţire a limbei literare, fără de o netezire conştientă, pentru generaţiile viitoare de scriitori, a drumului însuşi pe care aveau să urmeze scriind. Iar această tendinţă erà firesc să se cristalizeze în acele indispensabile repertorii ale tezaurului lexical, pe care streinii le aveau în marile lor dicţionare.

Tot din epoca aceasta datează un alt dicţionar manuscris, păstrat la reşedinţa archiepiscopească din Cernăuţi. Este un dicţionar germanromân de un Bucovinean cu numele *Cantemir*. Prin contactul nostru tot mai viu cu cultura apuseană, necesitatea dicţionarelor, ca mijloc de învăţare a acestor limbi, devine tot mai mare. Din jumătatea a doua a secolului trecut avem un număr mare de dicţionare bilingve la care vedem lucrând pe un P. Poenaru, pe un G. Munteanu şi pe un G. Bariţiu. Din lungul şir de opere de acest soiu nu putem menţionà la acest loc decât câteva. In 1840-41 apare la Bucureşti *Vocabularul francezo-românesc* de *P. Poenaru*, *F. Aaron* şi *G. Hill.* Aproape simultan apar, la Iaşi, în 1852, *Vocabulariul de limba germană şi română* al Paharnicului *Teodor Stamati* şi, la Braşov, mai întâiu în 1850, *Valachisch-Deutsches Wörterbuch* de *Andrei Iser*, apoi, în 1853-54, *Dicţionaru germanu-român* de *G. Bariţiu* şi *G. Munteanu.* Bariţiu revede şi *Vocabularul româno-german* al doctorului *G. A. Polizu*, care se tipăreşte în Braşov, la 1857. Intre lucrările similare se distinge bogatul şi îngrijitul *Dicţionar român-francez* al lui *Raoul de Pontbriant* (ed. nouă, Bucureşti 1862), în multe privinţe neînlocuit până astăzi. O lucrare foarte utilă, dar nu totdeauna destul de sigură, e *Dicţionarul româno-francez* al lui *Ion Costinescu*, terminat în 1870. Este semnificativ faptul că pentru limbile clasice avem încă din 1864 un bun *Dicţionar elino-românesc* (tradus după Scarlat Bizantie) de *G. Ioanid*, pe când pentru

[1]) Despre silinţele doctorului Molnar de a stabilì o terminologie ştiinţifică românească, cf. Dr. V. Bologa, *Terminologia medicală românească a doctorului Ioan Piuariu*, în Dacoromania IV, 383 ş. u.

limba latină nu avem nici astăzi un dicționar care să poată înlocuì pe cele streine. Intre autorii de mai târziu de dicționare, trebuie menționat în primul rând neobositul *Fr. Damé*, care în al său *Nouveau dictionnaire roumain-français*, București, 1893, a dat o atenție mai mare limbei populare și a introdus citații din autori. Cu toate scăderile lui parțiale, de o mare utilitate e *Dicționarul universal* al lui *Lazăr Șăineanu*, care, dela 1896 încoace, a ajuns la a cincia ediție și care dă și etimologia cuvintelor.

Cel ce a îmbinat în mod strălucit scopul practic cu cerințele științifice ale unui dicționar este la noi *H. Tiktin.* Crescut în școala severă a filologiei din a doua jumătate a veacului trecut, care cereà documentare exactă și înțelegere istorică, având în mare grad simțul critic și darul firesc al măsurii, spre a alege din materialul adesea inform cu care lucrează lexicograful ceea ce e caracteristic și util, știind a profità de partea bună din lucrările predecesorilor, dar neîntrebuințând-o decât atunci când o puteà controlà, Tiktin a isbutit, după aproape o jumătate de veac de muncă, să termine tocmai în anul acesta, marele său *Dicționar român-german*, care va rămâneà pentru totdeauna o operă fundamentală, consultată de oricine vrea să găsească preciziune, bogăție de material și observări fine asupra cuvintelor limbei române. Sunt fericit că pot să aduc cu acest prilej omagiul cuvenit meritosului nostru filolog, pe care Academia noastră îl numără între membrii săi onorari.

Publicarea unui *Dicționar academic* a fost punctul principal pe care Academia noastră și l-a înscris în program din chiar momentul înființării. Așezată pe temelii naționale, întâia noastră instituție culturală trebuià să publice opera ce cuprinde tezaurul limbei strămoșești, simbolul însuși al unității noastre naționale.

Aproape toate dicționarele academice își au istoria lor, mai mult sau mai puțin sbuciumată; puține au însă un trecut mai plin de peripeții decât al nostru.

Cea dintâiu formă sub care a apărut *Dicționarul limbii romane* (2 vol.) și *Glossariu care cuprinde vorbele d'in limb'a roman'a straine...*, lucrate de *Laurianu* și *Massimu* în colaborare cu *Iosif Hodosiu* și *Gh. Barițiu* (Buc. 1873-76) e un anahronism. Condamnată de opinia publică, combătută de scriitori, limba artificială pe care cei din urmă

purificatori adăpostiți între zidurile Academiei voiau s'o creeze, a fost un făt născut mort, iar dicționarul academic, cu toată bogăția de amănunte, a rămas o carte neîntrebuințată de nimeni.

In timpul acesta, în țările apusene, filologia treceà printr'o premenire mare. Metoda istorică își croise un drum larg în cercetările științifice; folclorul erà știința cea nouă, care făceà ca și atenția filologilor să se îndrepteze din ce în ce mai mult asupra limbei în care erà îmbrăcată literatura populară. Frații Grimm muriseră (Wilhelm Grimm + 1859, Iakob Grimm + 1863), dar marele lor dicționar al limbei germane, început la 1852 — și neterminat încă nici astăzi — fu continuat de Hildebrand, Weigand, apoi de M. Heyne, M. Lexer, ș. a. Aproape simultan încep, pe la 1880, în diferite țări, câteva opere mari lexicografice concepute în spiritul cel nou. La 1883 întemeiază E. Wolfflin la München revista Archiv für lateinische Lexikographie, care aveà să pregătească *Tezaurul limbei latine*, născut din colaborarea celor mai mulți filologi clasici ai vremii, operă pentru care se excerptaseră pe fișe toți scriitorii latini și care azi, după patruzeci de ani, e încă la întâiele sale volume. In 1882 James Murray dă întâia probă cuprinzând cuvintele începătoare cu A-ANT din marele dicționar al limbei engleze, cunoscut sub numele de Dicționarul de Oxford și terminat tocmai în zilele noastre. Pregătirile pentru acest dicționar, alcătuit pe baze strict istorice, datează încă din 1857, când «Societatea filologică» însărcinase întâiul ei comitet să colecționeze cuvintele «neînregistrate» ale limbei engleze. In 1880 apărù întâia fascicolă a Rječnik-ului Academiei jugoslave din Zagreb sub îngrijirea lui Daničić, continuat mai târziu de Budmani și Maretić și apărut până astăzi de jumătate.

Puțin timp după încoronarea sa, întâiul Rege al României, rostì, în sesiunea din 1884, memorabila cuvântare, prin care aduceà aminte Academiei de datoria ei de a strânge comorile limbei române. Noul regat român, în plină ascensiune culturală, nu puteà rămâneà în urma popoarelor apusene; programul schițat de Regele Carol scoteà în relief cele două preocupări de frunte ale lexicografiei contemporane: limba veche și populară. Indemnul regal de a publicà un *Etymologicum magnum Romaniae* a fost urmat de Academie, care a însărcinat cu redactarea lui pe cel ce erà atunci omul indicat să ia asupra sa greaua sarcină, pe *B. P. Hasdeu*. In 1886 se începù tipărirea și într'un deceniu apărură trei volume cuprinzând cuvintele de la A până la BĂRBAT. In această operă Hasdeu avù ocaziunea să-și arăte toată erudițiunea,

tot talentul său literar și puterea sa de combinațiuni ingenioase etimologice. Ea va rămâneà și de acì înainte cea mai caracteristică scriere a acestui spirit atât de larg încât nu încăpeà niciodată în cadrele restrânse ale unui subiect limitat. De aceea în Dicționarul său vom găsì, alături de vastele sale introduceri la fiecare volum, o mulțime de excursiuni istorice, folkloristice, etnografice și din alte domenii, interesante, dar în afară de preocupările esențiale ale unei lucrări lexicografice. Exemplul Rječnik-ului de la Zagreb, a îndemnat pe Hasdeu ca să facă loc în lucrarea sa și toponomasticei și onomasticei.

* * *

Spre a vă arătà istoria Dicționarului nostru de la 1906 încoace, îmi voiu luà voie să vă conduc în atelierul celor ce-l lucrează. E cel mai bun mijloc de a cunoaște, împreună cu tehnica lexicografică, principiile înseși pe care se întemeiază opera.

De unde cunoaște lexicograful toate cuvintele limbei, ca să le poată înregistrà și explicà în dicționarul său?

Răspunsul este, firește: Nici un dicționar nu poate cuprinde *toate* cuvintele limbei; oricât ar fi dicționarul de bogat, e departe de a fi complet, căci limba creează necontenit vorbe nouă: în fascicolele apărute până acum lipsesc vorbe ca *bolșevic*, sau expresile *cap de listă* ș. a. Dar cu fiecare ediție nouă dicționarele se completează și astfel, cu timpul, ele ajung să dea o imagine întru câtva fidelă a bogăției unei limbi.

Izvorul prim pentru un lexicograf rămân deci *dicționarele anterioare*. E un izvor destul de bogat, dar nu totdeauna limpede; adesea e nevoie de filtrul criticei pentru ca apa lui să fie utilizabilă. Faptul în sine că lexicograful întrebuințează operele predecesorilor, implică în sine primejdia ca o greșală a unui lexicograf anterior să se perpetueze la urmași. Greșeli de acestea sunt mai dese în dicționarele făcute la repezeală și fără critică, precum e a lui Alexi, dar nu sunt rare nici la Damé, Șăineanu și în glosarele lui T. Pamfile. De cele mai multe ori avem a face cu o greșală de tipar sau de copiere, mai ales când se transcriau texte chirilice; originea greșelii se vădește de obiceiu urmărind dicționarele până la izvorul lor dintâiu, Lexiconul budan. Iată câteva exemple din multele [1]) ce se pot cità:

[1]) Din Alexi: *beding* (= bediug, greșala de tipar e a lui Laurian și Massimu), *bidivin* (bidiviu), *busuiocul corbilor* (= cerbilor), *ceagă* (= cergă), *chepenă* (= chepe-

La Alexi găsim un adjectiv *căhaz* tradus prin «spassig»; exemplul este într'adevăr *cu haz*. Tot Alexi dă «*chircit* = gepfeffert, verkümmert». Intâiul înțeles nu există, dar el s'a ivit în mintea autorului, care știà că *chircit* = pipernicit, iar *piper* = Pfeffer. Damé a găsit la Ispirescu propoziția: S'a dus să vază un *lan* de mălaiu ce-l aveà pe marginea unui iaz; în fișa lui, în loc de *lan*, a scris *lac*, și deci găsim în Dicționar «*lac* = petite pièce de terre». In același dicționar găsim «*îndemătare* = toute de suite, sans tarder», căci pe fișă s'a transcris greșit exemplul din poveștile lui Sbiera: Popa a strigat să li deie drumul *îndatamare*. In ediția din 1889 a dicționarului român-german al lui Șăineanu cetim: «*ierbos* = grasig; *-buță* = Canarienkraut». Damé, în loc să cetească, precum trebuià, *ierbuță*, cetește și introduce în dicționarul său cuvântul inexistent «*ierbosuță* = phalaride des Canaries». La Polizu se dă expresia: «a ρȣпє iacaua», pe care Șăineanu o cetește «a *pune* cuiva iacaua». (Infl. orient. s. v. *iacà)*.

Dar astfel de scăpări din vedere se pot întâmplà chiar celor mai conștiincioși filologi. Tiktin nu știe cum să explice cuvântul *buberie* (planta Scrofularia nodosa), care e o greșală de tipar în loc de *buberic* (< bulg. bubrek). In dicționarul lor general, d-nii Candrea și Densusianu cunosc, pe lângă verbul «*astărì* = a pune *astar* pe o haină, a o căptușì

---

neag), *ghijoagă* = «Bremse» (după Cihac, care a înțeles greșit pe Creangă), *halbe* (= hâlbe), *iașmoc* (= iașmac), *ilieu* (= ilic), *horsti* (= horști), *hortiș* (= horțiș) etc.; din Damé: *bardință* (= bardiuță), *bezună* (= bezne, căci la Gaster cuvântul scris cu chirilice s'a transcris bezŭnă), la *bob* se dă exemplul: *par'că nu-ți sânt toți bobii* (în loc de *boii*) acasă; *brădic* (= brădie), *bolhot* (= boholt), *buceag* (= huceag, precum dovedește versul din Eminescu, citat acolo), *căciuli* (= caculi, cf. Șăineanu, Infl. orient. II, 139), *căciulfe* (= căciulie), *căplâng* (= căplăug), *căsimă* (= casincă), *ghiolc* (= ghiolciu), *iată* (= iață) etc.; din glosarele lui T. Pamfile: *bureușei* (= burcușei = burdușei, reproducând o greșală de tipar din Viciu, Glos.), *cap* (= cep, Industr. casnică 183), *căptălap* (= căptălan), *hângaș* (= häugaș; greșala e reprodusă din Damé, Term. 82), *hălpig* (= hăpălig), *hâroabă* (= hârzoabă), *heit* (= heiț, Șezăt. III), *hohot* (= hobot), *hoț* (= hot) etc.; la Polizu: *araba* = «Magen» (în loc de «Wagen»); la Pontbriant: *încornare* (= încoronare) etc. In Lexiconul Budan se dă *betejită* «lăuză»; Pontbriant citește și tipărește greșit *betegită*, pe care-l întâlnim și la Alexi. Tot în Lexiconul budan avem гъпж, гългъєск, сфрѣнц, transcrise gănșu, gălcaescu, sfrénçu. Lexicografii de mai târziu, n'au mai cetit formele date cu chirilice, ci le-au reprodus după transcrierea neexactă cu litere latine: *gânșu* (Pontbriant, Alexi), *gâlcăi* (Pontbriant, Laurian-Massimu, Alexi), *sfrenț* (Damé, Alexi). Autorii Lexiconului budan credeau că *gomoli* are aceeași etimologie ca *domoli*; aceasta ajunge pentru ca Alexi să identifice cele două cuvinte: «gomoli v. domoli».

cu *astar*», și un «*astărì* = a hrănì», care s'ar întrebuințà în Transilvania și e dat după Barcianu. De fapt la Barcianu găsim: *astărì* = füttern, deci tot cuvântul prim, căci în nemțește «füttern» nu însemnează numai «a hrănì» ci și «a căptușì». Din versul popular «și *păru că* i-a tăiat» deduceà Weigand că *perucă* e o vorbă populară la noi, întocmai precum Păsculescu extrăgeà din versul popular «Din *celiar* de Dunăre, Grele oști purcesc (= purced)» un adverb *celiar* pe care-l explică la glosar cu «de dincolo, din cea parte». C. Lacea a arătat în Dacoromaina III 752, că *iar* însemnează «braț sec al unei ape» și deci avem să cetim «Din cel iar de Dunăre...». N. Drăganu în Dacoromania I 314-315 și V. Bogrea în «Anuarul institutului de istorie națională din Cluj» I 310 ș. u. au arătat că nu există în românește nici cuvintele *cintură* și *cucină* pe care Philippide le derivà din lat. *cinctura* și *coquina*, ci cel dintâiu se reduce la o greșală de tipar *(Pipă cu cintură* în loc de *ciutură)* și cel de al doilea la o analiză greșită a unei propoziții din Letopisețe (Au făcut... curțile cele domnești... casele cele *cu cinii*, grădini, grajduri) în care e vorba de *cinii*, pluralul lui *cinie*, cuvânt de origine turcească, care însemnează clădire pentru baie.

Asemenea greșeli se pot întâmplà oricui și mă grăbesc să adaug că una, destul de supărătoare, s'a strecurat și în Dicționarul Academiei, unde cuvântul *alnic*, întrebuințat în Palia de la Orăștie, a fost scos pe fișe, din Cipariu, și cu cetirea greșită *alinc* și dat ca atare.

In general însă trebuie să spunem că dicționarele noastre, întrebuințate cu critică, cuprind un foarte util și chiar bogat material lexicografic. Ar fi folositor să se extragă pe fișe și materialul cuprins în cele ce pornesc de la o limbă streină. Din cauza lipsei de colaboratori a trebuit, cu mult regret, să renunțăm la utilizarea dicționarului manuscript al lui Budai Deleanu, pe când din al lui Iordache Golescu s'au făcut câteva extrase.

Foarte mult se simte la noi lipsa dicționarelor speciale, care să cuprindă terminologia diferitelor ramuri științifice și mai ales a diferitelor ocupațiuni. Lexicograful întâmpină greutăți mari când are să definească diferiții termini tehnici. Afară de foarte prețioasa *Incercare de terminologie poporană română* (Buc. 1898) de *Fr. Damé*, cu 300 de ilustrații și cu traducerea franceză a cuvintelor românești, urmărite după județele vechiului Regat, avem un bun vocabular botanic *(Plantele cunoscute de poporul român*, Buc. 1906) de *Z. Panțu*, un util *Dicționar al Sănătății* de Dr. *V. Bianu* (Buc. 1910), o culegere a terminilor

tipografici şi alte câteva lucrări mai mărunte. In schimb se găseşte foarte mult material în glosarele la diferitele descrieri (mai ales ale lui *T. Pamfile)* ale vieţii poporului nostru şi în câteva monografii despre satele noastre (precum e descrierea satului Măidan de *Liuba* şi *Iana*, a comunei Răşinar de *V. Păcală* ş. a.).

* * *

Dicţionarele existente n'au înregistrat însă la noi decât o parte a tezaurului lexical. Pentru completarea lui servesc *extrasele din literatură*.

In privinţa aceasta Dicţionarul Academiei, în forma lui actuală, se bazează pe extrasele făcute de d-l Al. Philippide şi de colaboratorii săi, înmulţite în mod considerabil, prin extrasele făcute de la 1906 încoace, astfel că numărul fişelor întrece astăzi milionul.

Cu cât se extrag cărţi mai multe şi cu un conţinut mai variat, cu atât e mai mare probabilitatea că materialul de fişe va cuprinde nu numai un număr mai mare de cuvinte, ci el va înfăţişà aceste cuvinte sub diferitele lor aspecte semantice. Alegerea cărţilor şi urmarea unei metode bune în extragerea lor este deci condiţiunea esenţială pentru bogăţia unui dicţionar şi trebuie să corespundă ţintelor pe care le urmăreşte.

Fie-mi dar îngăduit să insist asupra acestui punct ceva mai mult.

* * *

Dicţionarele Academice voiau, înainte de toate să fie *normative*, să dea adică o îndrumare celor ce voiau să ştie dacă cutare cuvânt este «literar» sau nu, şi, în caz afirmativ, care sunt construcţiile gramaticale în care poate fi întrebuinţat. Acesta este punctul de vedere pe care stă până astăzi Academia Franceză la alcătuirea ediţiei nouă a dicţionarului ei. Fiecare cuvânt, înainte de a fi primit în dicţionar, trece prin censura unei comisiuni anume alcătuită spre a se pronunţà asupra calităţilor lui academice. E firesc ca o asemenea concepţie să aibă de urmare un criticism riguros la excerptarea autorilor.

De sigur că acest punct de vedere rigid şi aristocratic nu mai corespunde concepţiilor noastre despre un dicţionar ştiinţific şi mai ales nu se potriveşte cu referinţele de la noi, unde limba literară se îmbogăţeşte şi se împrospătează necontenit cu cuvintele şi construcţiile

pline de farmec și de coloare ale graiului popular. Cele dintâiu limbi pe care istoria ni le-a păstrat apar bogate în construcțiuni gramaticale, adesea cu mult mai complicate decât cele ale limbilor moderne și mai ales ale limbilor gramaticalizate prin școli; din cele mai vechi timpuri cuvintele, în împărecherea lor, nu sunt niște căi drepte, pe care gândurile să poată circulà de la om la om, ci ne apar ca niște drumuri șerpuitoare, cu legături multiple între ele, pe marginea cărora cresc flori și se găsesc boschete umbroase, în care gândul să se poată ascunde la nevoie. Aceste flori trebuie culese cu roua prospețimii pe ele; din momentul când le strângi în herbariile gramaticii convenționale, ele își pierd parfumul. Moștenind de la părinți aceste căi bătătorite de generații întregi, noi nu umblăm pasivi pe ele, ci fiecare subiect grăitor e însuși un inginer de poduri și șosele, contribuind la întreținerea și lărgirea lor și găsind poteci nouă de legătură între cele vechi. Nu există trecător, oricât de umil, care să nu fi lăsat în trecere o urmă pe aceste căi, nu e minte gânditoare și inimă simțitoare care să nu fi contribuit la sporirea limbei.

Nu e mai puțin adevărat însă că cei ce mlădiază cu deosebire limba și cioplesc adesea piatra amorfă în cristal sclipitor, sunt scriitorii mari ai unui neam. De aceea operele lor trebuie extrase înainte de toate, căci în exemplele ce se vor cità din ei oricine poate aflà pilde vrednice de imitat.

Am arătat că, în evoluția lor, marile lucrări lexicografice din apus au ajuns, în veacul trecut, să dea preferința cea mai mare punctului de vedere *istoric*. Dicționarul aveà să urmărească cuvântul, în mod retrospectiv, până la originea lui. Acest punct de vedere l-a adoptat și Hasdeu, și el e urmat și în Dicționarul nostru, căci orice studiu linguistic, chiar și o operă descriptivă în fond, cum este dicționarul, nu poate privì limba decât în desvoltarea, în devenirea ei. Astfel din comparația unui cuvânt cu sine însuși în diferite vremuri se poate recunoaște vieața lui, se pot vedeà schimbările necontenite pe care le-a suferit, ca formă exterioară și în conținutul său semantic; fiecare articol de dicționar devine astfel biografia unui cuvânt. In acelaș timp vedem străduințele de veacuri ale cărturarilor noștri de a acomodà graiul aspru al părinților lor la o gândire mai subțiată și recunoaștem

influenţele streine care în diferite epoci s'au exercitat asupra culturii noastre.

Graba care a caracterizat până acuma lucrarea noastră, ne-a silit să restrângem mai mult decât erà recomandabil această parte istorică în înfăţişarea lexicografică a limbei noastre. Intr'adevăr, extrasele d-lui Philippide s'au restrâns asupra câtorva scrieri vechi, precum Codicele Voroneţean, Psaltirile Scheiană şi Coresiană, textele din Cuvinte din Bătrâni; din veacul XVII şi XVIII: Biblia de la Bucureşti, Dosofteiu (Psaltirea şi Vieţile sfinţilor), Varlaam (Cazania), Pravila Moldovei, Mineele de la 1776, apoi cronicarii cuprinşi în Letopiseţele lui Kogălniceanu şi în Magazinul Istoric, Cantemir şi documentele din colecţia Uricariul. De atunci a mai fost extras Coresi (Evanghelia cu învăţătură), multe documente publicate mai ales de d-l Iorga şi alte câteva scrieri vechi. Rămân totuşi o seamă de cărţi fundamentale, precum Palia de la Orăştie, Noul Testament de Bălgrad, Mărgăritarele de la 1691, cărţi populare şi mai ales documente vechi, care ar trebuì extrase.

O deosebită atenţie a dat d-l Philippide — şi cu drept cuvânt — scriitorilor din întâia jumătate a secolului trecut. Totuşi între ei lipsesc câţiva foarte caracteristici, ca Asachi şi mai ales Munteni ca Dinu Golescu, Eufr. Poteca şi chiar Eliade Rădulescu şi Bolintineanu. Cât despre epoca modernă a scrisului nostru, ea se încheie, în materialul ce mi s'a pus la dispoziţie, cu Vlahuţă-Delavrancea-Coşbuc. M'am nevoit, pe cât îmi erà cu putinţă, să-l întregesc cu scriitori care la 1906 erau începători, iar azi sunt colegii noştri la Academie. Acum, după 20 de ani, au apărut o seamă de scriitori tineri de mare talent şi mi se pare că traversăm o epocă în care limba noastră literară se plămădeşte din nou. De aceea ar fi necesar ca operele lor să se extragă sistematic şi cu multă atenţie.

* * *

A aveà înţelegerea istorică a limbei nu însemnează a priví numai în trecutul îndepărtat, ci şi a recunoaşte schimbările prin care limba trece chiar în momentul când o poţi observà direct.

Mi se pare că tot secolul trecut în desvoltarea limbei se caracterizează la noi prin lupta cuvântului vechiu cu *neologismul*. Lupta aceasta continuă, şi mai interesantă, în vremea noastră. Dar pe când în veacul trecut neologismul erà streinul ce veneà deodată cu introducerea culturii apusene, apărând mai întâiu modest, în paranteze, alături de

cuvântul vechiu care căutà să-l explice, impunându-se apoi din ce în ce mai mult, cu îndrăzneala intrusului care se simte indispensabil, şi lăfăindu-se în urmă cu aroganţa biruitorului, primit de fanaticii inovaţiunilor cu ospitalitatea exagerată care le e obişnuită, şi respins de tradiţionalişti cu o tot atât de exagerată încăpăţânare — el e astăzi un instrument necesar de îmbogăţire a graiului, iar originea lui recentă se recunoaşte mai adesea în nuanţa stilistică pe care i-o dau scriitorii buni. In privinţa aceasta va fi poate interesant a se şti că colegul nostru Goga, bunăoară, care în versurile sale din anii tinereţii nu întrebuinţà aproape de loc neologismul, este, în proza sa atât de colorată, scriitorul care îl pune cu mai mult efect alături de cuvântul popular; că un alt coleg al nostru, tot atât de tradiţionalist, d-l Iorga, este izvorul cel mai bogat pentru extragerea cuvintelor neologe pentru dicţionar.

Nu este locul aici a mă extinde asupra acestei chestiuni, care merită un studiu amănunţit. Mă restrâng numai la două observaţiuni. Neologismul e azi pe cale de a pătrunde în popor, deci de a câştigà toate drepturile de cetăţean. Şi e interesant a-l urmărì cum intră în noile provincii, primit deodată cu cuvintele vechi de origine streină (ca *dulap*, *musafir*, *prosop*, etc.), pe care poporul doritor de a vorbì ca în capitală şi le însuşeşte repede şi în măsură mare. In acelaşi timp o mulţime de neologisme ale şcoalei latiniste din Ardeal, pătrund în ţara veche şi în limba literară.

Această pătrundere a neologismului dintr'o regiune românească într'alta este un fenomen lingvistic de care filologul şi mai ales lexicograful nu se poate desinteresà, căci el ilustrează o epocă din desvoltarea limbei. Noi nu putem adoptà deci punctul de vedere al lui Hasdeu, care excludeà neologismul de origine romanică din Etymologicum magnum Romaniae, punându-se în contrazicere cu sine însuşi, când făceà loc neologismului slavon, grecesc sau turcesc, pe care înaintaşii noştri îl primiseră în limbă în vremurile trecute. Primind însă în Dicţionar neologismele şi precizându-le întrebuinţarea, vom căutà totdeauna să arătăm care este echivalentul român prin care părinţii noştri isbuteau să-l înlocuiască şi cu care alternează şi azi la scriitorii îngrijiţi.

Va venì în curând vremea când «protocoalele» cutărui «sinod eparhial» din Ardeal, cu «raţiocinele» şi «emolumentele» lor vor fi tot atât de neînţelese ca «anaforalele» din veacurile trecute. Cercetătorii hârtiilor vechi vor căutà în Dicţionarul Academiei desluşiri asupra înţelesului lor. In 1906 credeam că asemenea barbarisme trebuie excluse din Dicţionar. Acum

mă întreb dacă nu ar fi util să extragem câteva cărţi scrise în stilul cancelariilor ardelene din nainte de unire, pentruca să putem da explicarea şi echivalentele terminilor tehnici, pe care unii Ardeleni nu ştiu cum trebuie să-i înlocuiască şi pe care peste o generaţie sau două puţini îi vor mai şti explicà exact.

* * *

Pe vremea când mi s'a încredinţat redactarea Dicţionarului şi în anii imediat următori începuseră să se accentueze din ce în ce mai mult în cercetările lingvistice nişte directive nouă, care de atunci încoace au schimbat în multe privinţe metodele de investigaţie. A fost de sigur un noroc că Dicţionarul nostru a crescut oarecum cu ele deodată, încât, spre deosebire de alte dicţionare mari, începute în a doua jumătate a secolului trecut, el nu a fost pornit în cadrele rigide ale unei concepţii unilaterale, ci a putut devenì, în chiar structura lui, cel mai modern dicţionar academic.

Un orizont nou s'a deschis studiilor lingvistice, mai ales prin scrierile lui A. Meillet, prin accentuarea din ce în ce mai mare a însemnătăţii *momentului social* în desvoltarea limbei. Limba fiind singurul mijloc prin care omul poate comunicà semenilor săi gândurile şi dorinţele sale şi să-i intereseze direct pentru ele, e unul din factorii sociali de căpetenie şi e, la rândul ei, supusă legilor care dirijează manifestările noastre colective. Necesitatea de a fi înţeles, când vorbesc, de cei cărora mă adresez, mă va face să le vorbesc aşà cum ştiu că vorbesc şi ei; această necesitate exclude deci arbitrarul şi reduce limba la o formă convenţională. Pe de altă parte însă, în cadrele acestui convenţionalism şi în măsura în care ştiu că pot fi încă înţeles, voiu căutà mereu să ţintuesc atenţia celui ce mă ascultă prin ieşirea din banalitatea formulelor şterse şi prin înlocuirea lor cu expresii impresionante prin noutatea lor; astfel se nasc inovaţiunile necontenite de limbă, dintre care multe se pierd, o parte mare însă sunt imitate şi devin bun comun.

Ceea ce numim noi limba unui popor — mijlocul de înţelegere între membrii celei mai largi comunităţi sociale — este de fapt componenta a o mulţime de graiuri întrebuinţate de diferite grupe sociale mai mărunte: cărturari, ţărani, lucrători, etc.; în cadrele fiecărei grupe se pot distinge o mulţime de alte grupuleţe. Intre cei obişnuiţi să-şi comunice gândurile mai mult prin scris decât prin graiu viu se naşte un anumit

fel de exprimare, care iarăși variează de la literat la gazetar, de la medic la jurist; mahalagiul vorbește altfel decât locuitorul din centrul orașului, agricultorul întrebuințează alte cuvinte decât vânătorul sau decât plutașul. Comunitatea de interese creează anumite mijloace de înțelegere și cei deprinși cu aceeași ocupație se pricep unul pe altul atât de ușor, încât un șofeur român care are o pană de automobil, se va înțelege mai lesne cu un șofeur olandez, cu care din întâmplare se întâlnește pe o șosea din Italia, decât înțelege badea Gheorghe sentința pe care i-o citește la tribunal judecătorul de același neam cu el.

Multe din cuvintele și expresiile limbei noastre de toate zilele se pot înțelege numai dacă ținem seama de mediul social în care ele au luat ființă. Din graiul păstoresc se explică înțelesul de «avere» pe care-l are *chiag* în expresia «a prinde chiag». De la torcătoarele și țesătoarele noastre au pătruns în graiul obștesc expresii ca *a aveà de furcă cu cineva* sau *a îndrugà la vorbe*; din graiul pescarilor a trecut în limba comună expresii ca o *pară cu icre;* din limbajul fierarilor s'au răspândit verbele *a ferecà*, care-i lat. *fabricare*, derivat din *faber* «faur», precum de la corespondentul slav al lui *faber*, dela *kovalj* «faur», derivă verbul *a încovăià*, care la origine se spuneà numai despre fierul roșu când se «îndoià» spre a se face potcoave din el. Ințelesul verbului *a (se) împrăștià* ne-ar fi inexplicabil dacă am cunoaște numai *praștia* cu care se joacă azi copiii și care nu-i decât o rămășiță — ca și arcul și săgeata — a unei arme întrebuințate în vechime de ostașii români spre a pune pe fugă pe dușman [1]). Dar chiar cuvinte dintre cele mai uzuale primesc înțelesuri diferite, după cum sunt întrebuințate de indivizi cu diferite ocupațiuni, sau chiar la oameni de sex diferit. Astfel verbul *a face* [2]) are sensuri din cele mai variate când o femeie vorbește despre *o facere* (=naștere) *grea*, când un bărbat spune că *a făcut răsboiul* (a luat parte la el), când un profesor istorisește cum *și-a făcut* (= și-a ținut) *cursul* și un negustor cum *a făcut* (= a agonisit) *avere*, sau când o bucătăreasă dă amănunte despre felul cum *face* (=gătește) *ciorba de miel*, când un medic descrie cum pacientul său erà *să facă* (= să capete) *o pneumonie*, când un automobilist se laudă că *face* (= percurge) *80 pe oră*, când un pensionar e mulțumit că *face* (= joacă) *partida de pichet* după ce *și-a făcut* (= terminat) *somnul* de după prânz, când un matematician știe că

[1]) Alte exemple în *Din perspectiva Dicționarului* (Cluj 1922) p. 45 ș. u.

[2]) Cf. Kr. Nyrop, *Grammaire historique de la langue française*, tome IV-me p. 26-27.

unu și cu unu *fac* (= dau) *doi*, când un gazetar își *face* (= scrie) *articolul* sau când o vrăjitoare *face* (= vrăjește) *de dragoste* cutărei fete, etc.

Arătând ce datorește limba unui popor diferitelor straturi sociale din care e compus, Dicționarul izbutește să ne dea o imagine interesantă despre structura socială a acelui popor în diferitele epoci. Deaceea materialul de fișe trebuie completat prin extragerea de cărți din fiecare specialitate, și mai ales ar trebuì întregit — în lipsa unor dicționare speciale — prin anchete care să culeagă terminologia diferitelor meserii practicate mai ales la orașe (căci terminologia vieții de la țară și a industriei casnice ne e în mare parte cunoscută).

* * *

Dar nu numai grupele sociale, ci, precum am accentuat în cele precedente, fiecare individ grăitor contribuie la îmbogățirea limbei, prin aportul său personal, care va fi cu atât mai însemnat, cu cât acest individ va aveà mai mare talent pentru limbă; inovațiunile sale de limbă vor fi imitate cu atât mai ușor, cu cât prestigiul său social e mai mare. Talent pentru limbă înseamnează să ai nu numai darul creațiunii, ci mai ales acel simț pentru structura internă a limbei tale, care te face să pui de acord creațiunea ta cu legile după care se dirigueşte limba, cu «gramatica» nescrisă, dar existentă în subconștientul nostru, astfel ca inovațiunea ta să fie imediat înțeleasă și, corespunzând unei necesități existente, să poată fi imitată.

Orice inovațiune de limbă este individuală la început; colective sunt numai tendințele generale care determină viabilitatea unei asemenea inovațiuni. In fiecare moment putem observà cum se nasc din elemente existente cuvinte sau expresii nouă, care devin bun comun.

Un învățat german, face distincția [1]) foarte nimerită între «înțelesul» și «însemnarea» cuvintelor. Ințelesul corespunde imaginii sau noțiunei pe care cuvântul o deșteaptă în noi când îl auzim rostit sau când îl cetim; însemnarea lui variază după tovărășia în care se găsește în frază. Când aud rostindu-se cuvântul *gheată*, în mintea mea se deșteaptă imaginea precisă a unui obiect ce servește spre a te încălțà cu el, imagine extrasă prin abstracțiune din toate formele ghetelor văzute; tot

[1]) Karl Ettmayer, *Über das Wesen der Dialektbildung*, Wien, 1924, p. 7.

astfel orice Român, când aude sau cetește cuvântul *ninge*, se gândește la căderea fulgilor de zăpadă. Sunt însă și cuvinte cu un înțeles cu mult mai vag — ajunge să amintesc exemplul citat al lui *face* — care abià în unire cu alte cuvinte deșteaptă în mintea noastră o imagine precisă, dar foarte variată în fiecare construcție. In sfârșit sunt cuvinte cari în general nu au înțeles, ci numai însemnare. Astfel sunt prepozițiile: când aud rostindu-se *de* mi-e peste putință de a-mi face o imagine oarecare despre sensul acestui cuvânt; abià în momentul când zic: *vin de trei ani*, *Poezii de Eminescu*, *oglindă de Veneția*, etc., cuvântul acesta devine însemnător.

In posibilitatea de a varià la infinit însemnarea cuvintelor e cuprinsă putința de îmbogățire a limbilor. Tocmai în vremea din urmă, cu deosebire în urma studiilor Italianului B. Croce, ale Germanilor K. Vossler și L. Spitzer, ale Elvețianului Ch. Bally și ale altora, se dă momentului *stilistic*, adică contribuției individuale la îmbogățirea limbei, o însemnătate din ce în ce mai mare în studiile lingvistice. Cât de mare e importanța lui pentru lexicograf, reiese bunăoară din exemple ca acestea: Cuvinte ca *buștean* sau *tun* au în limba noastră un înțeles atât de precis, încât am puteà crede că însemnarea lor nu poate fi supusă unor mari variațiuni. Totuși aceste cuvinte pot aveà în românește o mulțime de însemnări și pot să înlocuiască uneori chiar adverbul «foarte», sau neologismul «complet», precum reiese din următoarele citațiuni, în care avem a face cu întrebuințarea sintactică a unui substantiv juxtapus în funcțiune adverbială spre a provocà o comparație nedesvoltată, de un mare efect stilistic: *Baba adormeà buștean* (Agârbiceanu, «Luceafărul» III, 177); *Când mi-am descleștat degetele de pe grumazii hoțului, acesta a căzut buștean la pământ* (C. Sandu, «Sămănătorul» II, 649) = țapăn și greoiu ca un buștean; *De-i mai zăbovì un an, Mă găsești neagră buștean* (Popular din Vâlcea) = moartă, neagră complet, ca bușteanul ars. *Dunărea amorțise, înghețase tun* (C. Sandu, «Sămănătorul» III, 762) = tare; *Sănătos tun* = de tot; *biat tun* = complet. Printr'o substituțiune glumeață a cuvântului «tun» prin numele celebrului fabricant Krupp, s'a zis, mai întâiu de sigur într'un cerc de cheflii, apoi în cercuri tot mai mari, și *beat crup*, introducându-se în limbă un cuvânt nou. Asemenea expresiuni glumețe ajung uneori să se generalizeze pierzând cu totul nota șăgalnică de la început: astfel verbul *mă duc*, care azi a ajuns să fie sinonim sau aproape sinonim cu «merg», a fost de sigur, la origine, o expresie hazlie de felul lui «mă

car», «mă cărăbănesc», «îmi iau picioarele în spate», «îmi iau tălpăşiţa», etc. [1]).

Lexicograful trebuie să ţină în mare măsură seamă de această notă creatoare a limbei, fără de care geneza multor expresii n'ar fi înţeleasă. Un lexicograf care nu consideră forţele vii ce stăpânesc desvoltarea limbei, ci se restrânge la «stilul de pe hârtie» din scriitorii clasici, riscă să facă din dicţionarul său ceea ce face gramatica pedantă din limbă, să fixeze adică numai partea convenţională şi tocmai din această cauză banală, ştearsă şi rigidă a limbei. Tot ce e astăzi convenţional a fost odinioară individual, tot ce e azi banal şi calapod, a fost odată viu şi nou, precum multe din expresiile impresionante de azi vor deveni, prin deasa lor întrebuinţare, spălăcite şi formule fără relief.

Mai ales însă e necesar să observăm limba vie din jurul nostru pentruca să înţelegem trecutul unei limbi ca cea românească. Căci nu trebuie să uităm că aici, în sud-estul european, strămoşii noştri, după decăderea culturii romane, au trecut printr'o sărăcire mare a tezaurului lor lexical. Starea culturală inferioară la care fură reduşi păstrătorii romanităţii carpato-balcanice, îi făcù ca, pentru a se înţelege între sine, să nu aibă nevoie de prea multe cuvinte. Dar sărăcia în cuvinte fu compensată printr'o bogăţie în întrebuinţarea lor figurată. Neavând să opereze cu noţiuni atât de precise ca omul cu o cultură superioară, Străromânul, când în vorbirea sa se depărtà din sfera noţiunilor obişnuite şi simţeà nevoia să exprime idei mai complicate, împrumutà vorbelor existente, prin împărecheri nouă, prin figuri stilistice sau prin simple lărgiri şi restricţiuni, însemnări nouă. La un popor ca al nostru, cu o imaginaţie vie şi cu un dar înnăscut de a-şi reliefà vorbirea, alături de împrumutul din alte limbi, îmbogăţirea din elementele moştenite a fost în toate timpurile un izvor fecund.

Şi deoarece acest izvor curge limpede mai ales la ţară, s'a dat o deosebită atenţiune extragerii pe fişe a literaturii noastre populare.

* * *

Inceputul acestui veac ne-a adus o metodă nouă, care a deschis orizonturi nebănuite în cercetările lingvistice. E *geografia lingvistică* inaugurată de autorul principal al Atlasului lingvistic al Franţei, J.

[1]) Cf. *Din perspectiva Dicţionarului*, (Cluj, 1922), p. 41.

Gilliéron, a cărui moarte am deplâns-o cu toții săptămânile trecute, marele lingvist pe care Academia noastră îl numără între membrii săi onorari.

Pe lângă extensiunea în timp pe care ne-o înfățișează istoria cuvintelor, tindem astăzi să cunoaștem și extensiunea lor în spațiu, pe lângă cercetarea diacronică a limbei, atențiunea noastră se îndreptează tot mai mult spre cunoașterea sincronică a ei.

Cuvintele călătoresc. Purtate din gură în gură, ele trec dintr'o regiune într'alta, intrând în concurență cu alte cuvinte. Vechiul *cattus* s'a păstrat la noi în diminutivul *cătușă*, care la Aromâni are până azi înțelesul original; la noi îl întâlnim numai cu înțelesuri derivate, iar în sensul original a fost înlocuit prin cuvintele *pisică* și *mâță*, care se repartizează astfel, că *pisică* este uzual în Muntenia și în regiunea limitrofă a Transilvaniei, iar *mâță* în celelalte provincii românești. După cum întrebuințează cineva un cuvânt sau pe celălalt, poți să-l ghicești din care parte a României este. Dar iată că chiar în București, unde toată lumea zice *pisică*, se zice că cineva a fost prins *cu mâța în sac*, căci această locuțiune s'a născut în Moldova și a pătruns de acolo în graiul celorlalți Români.

Prin proiectarea pe hărți a suprafețelor (ariilor) cutăror cuvinte putem stabili răspândirea lor geografică și putem cunoaște cum unele cuvinte s'au suprapus altora, suntem deci în stare să vedem stratificarea lor geologică. Mai mult decât atât. Geografia lingvistică ne dă putința să descoperim lupta pe vieață și pe moarte pe care o dau cuvintele între sine, să studiem însăși biologia limbei.

Gilliéron și elevii săi au căutat să stabilească câteva din «boalele» de care sufer cuvintele și «terapeutica» pe care limba le-o aplică [1]).

Cele mai multe cuvinte mor *de bătrânețe*, dispar din limbă atunci când devin inutile, fiindcă noțiunea pe care o exprimă nu mai e curentă. Precum s'au pierdut cuvinte ca *bostangiu* «soldat din garda sultanului», sau *capuchehaie* «reprezentant al Domnilor la Poartă», tot astfel e pe cale să dispară, deodată cu instituția, *solgăbirăul* Ardelenilor.

A doua cauză a dispariției cuvintelor este *reducerea lor formală*, în urma transformărilor fonetice, la un corp sonic atât de volatil și șubred, încât nu mai e capabil să fie purtătorul unei idei. Astfel din

[1]) Cf. și F. Holthausen, *Vom Aussterben der Wörter* în «Germanisch-Romanische Monatsschrift» VII (1915), p. 184 ș. u.

vechiul *ire* a rămas la noi *i*, păstrat în unele forme la Istroromâni şi în cele mai vechi texte ale noastre şi înlocuit astăzi cu totul prin acel *se ducere* care, precum am arătat, erà odinioară o expresie întrebuințată în glumă. De asemenea *lavare*, care a dat *la*, abià se mai păstrează în unele regiuni cu o însemnare restrânsă (a se spălà în cap și a spălà cu leșie) fiind înlocuit prin compusul *spălà*.

Tot astfel în loc de *avus*, *levis*, *ren* avem derivatele *auș* (arom.), *ușor*, *rinichiu* sau *rărunchiu*; probabil că anemia sonică a lui *uă* < uva, *im* < limus, *nea* < nivem, etc., a fost una din cauzele pentru care aceste cuvinte au fost înlocuite prin *strugure* sau *poamă*, *noroiu* sau *tină*, *zăpadă* sau *omăt*. La acestea se mai adaugă însă de sigur și altă pricină, și anume *sterilitatea* lor, neputința de a produce o familie numeroasă de derivate, din care să se poată extrage o tulpină ca purtătoare a ideii, prin care cuvântul să se fixeze în memorie. Tot din cauza acestei lipse de derivate s'au pierdut cu totul, sau în cele mai multe regiuni, cuvinte ca *aceră* < aquila, *agest* «aluvion» < aggestum, *austru* < austrum, *deșidera* < desiderare, *lard* < lardum, etc.

Boala cea mai primejdioasă pentru cuvinte, după Gilléron, e *omonimia*. Sunt anumite cazuri când transformările fonetice fac ca două cuvinte diferite la origine să ajungă cu timpul la aceeași formă, să devină omonime. Astfel *locare* și *laudare* au dat în franțuzește deopotrivă *louer*, care însemnează și «a închirià» și «a lăudà»; astfel *pirum* și *pilum* au dat în românește deopotrivă *păr*, care însemnează și «*poirier*» și «*poil*». Asemenea omonime pot să devină adesea foarte supărătoare, căci cel ce le aude le poate înțelege greșit. Imi aduc aminte că, pe vremea unei furtuni mari, servitoarea noastră, care vorbește ardelenește, venind acasă mi-a spus ca să nu ies din casă, căci ea «s'a închinat pe drum»: voià să zică că s'a «întinat», s'a umplut de tină, iar eu mă miram de ce ploaia a fost pentru ea prilej de «închinare». Limba știe să-și ajute în fel și chip în asemenea împrejurări, spre a evità echivocul. Astfel omonimia la feminin, a adjectivului *biet* și *beat* a produs, precum a arătat E. Gamillscheg regula sintactică de a zice numai *o biată femeie* pentru «une pauvre femme», dar *o femeie beată* «une femme ivre». Adesea însă, neavând nici un asemenea mijloc la îndemână, limba sacrifică omonimele în momentul când are la dispoziție alte cuvinte, neechivoce. Astfel vedem că vechiul adjectiv *sân* din *sanus* a fost înlocuit prin derivatul *sănătos* numai la Dacoromâni, unde el a devenit

omonim cu *sân* < sinus, dar s'a păstrat în celelalte dialecte, unde această omonimie nu există (la Aromâni *sân* dar *sin*, la Istroromâni *săr* dar *sir)*; tot astfel, precum a arătat Caracostea, cuvântul *păcurar* < pecorarius s'a păstrat numai în regiunile în care nu există terene petrolifere și deci nu s'a putut confundà cu *păcurar*, derivat din «păcură». Poate și la *arină* < arena, omonimia cu fructul arinului să fi fost cauza pentru care acest cuvânt a fost înlocuit prin «nisip» sau «homoc», etc.; el pare a se fi păstrat numai în regiunile unde copacului i se zice *anin*, iar fructului său *anină*. Dacă în românește s'au pierdut multe cuvinte latine, care există în toate celelalte limbi romanice, cauza poate fi în unele cazuri omonimia, bunăoară la alae > *are*, amo > *am*, audet (audere «cuteza») > *aude*, avicellus > *acel*, callum > *cal*, carus > *car*, grandis > *grinde*, labrum > *laur*, secare > *secà* [1]. Este sigur însă că diferitele limbi reacționează în măsură diferită împotriva omonimiei și că Românul suportă omonimia [2] mai ușor decât Francezul, cu tendința lui pronunțată de a se exprimà clar.

Dar dispariția cuvintelor de cele mai multe ori nu se întâmplă printr'o «îmbolnăvire» și prin «decesul» lor, ci printr'o înlocuire cu altele, care le iau locul prin *dreptul tinereții*, prin noutatea lor. In tendința de a impresionà, omul alege, când vorbește, cuvintele cele mai puțin banalizate printr'o întrebuințare prea deasă — și aceasta sunt, pentru vorbitor, de obiceiu, cele pe cari le-a învățat în urmă — și expresiile metaforice, care stârnesc, tocmai prin întrebuințarea lor figurată, atenția celui ce le aude. Intr'adevăr, nu vedem de ce un cuvânt ca *oaspe*, care are o formă atât de sonoră, are o familie numeroasă (ospăț, ospătà, ospătar, ospătăreț, ospătărie, ospătarnic, ospătos, ospecior, ospețire, ospețime, prospătà), și nu este omonim cu nici un alt cuvânt, a fost înlocuit, în Țara-românească prin turcescul *musafir*, în Banat prin serbo-șvăbescul *gost* și în Ardeal prin ungurescul *vindeg*, dacă pricina n'ar fi farmecul exotic prin care aceste cuvinte se impun în limbă. Dacă un cuvânt atât

---

[1]) Cf. D. Caracostea, *Wortgeographisches und Wortgeschichtliches vom Stundpunkte der Homonimität* în «Mitteilungen des rum. Instituts an der Universität Wien», p. 79 ș. u.; A. Candrea, în «Grai și Suflet» I 112 ș. u. și S. Pușcariu, *Studii istroromâne*, II, § 200.

[2]) Astfel slavul *somŭ* devine la noi *somn*, stabilindu-se imediat o legătură etimologică cu cuvântul vechiu *somn* < lat. somnus («pește somnoros»), precum, din cauza dinților ieșiți, etimologia populară face imediat o legătură între animalul *râs* < slav. rysŭ și *râs* < lat. risus.

de uzual ca *a cădeà* e înlocuit cu totul în regiunile estice ale teritoriului dacoromân prin *a picà*, cauza e de sigur vigoarea simbolică a cuvântului onomatopeic; se repetă deci acelaşi fenomen care pe strămoşii noştri i-a făcut să înlocuiască pe incolorul *pater* şi *mater* prin cuvintele expresive ale graiului copilăresc *tata* şi *mamma*, sau pe *edere* prin onomatopeicul *pappare* şi prin glumeţul *manducare* «a molfăì». Dacă *vir* a fost înlocuit prin *barbatus* şi *femina* prin *familia*, pricina este imaginea evocativă a omului «bărbos» şi metafora care face din femeie reprezentanta prin excelenţă a familiei [1]). Uneori cuvintele sunt înlocuite prin tovarăşul lor de drum. Povestea ariciului ingrat, care alungă de lângă sine pe protectorul său, se repetă şì în limbă. Pentru gradul de înrudire pe care Italienii îl exprimă prin «cugino» şi Francezii prin «cousin», aveam odinioară şì noi corespondentul latinescului *consobrinus*. S'a zis însă, spre a se face deosebire faţă de înrudirea mai îndepărtată, *cusurin ver* — aşà până astăzi la Aromâni — adică «adevărat». Din această expresie a rămas însă numai adjectivul *văr*, precum la Spanioli a rămas *hermano* din *consobrinus germanus* şi precum la noi *tată bun* şi *mamă bună* — «buni» pentrucă împlinesc toate dorinţele copiilor — au ajuns aproape cu desăvârşire să fie înlocuiţi prin *bun* şi *bună* sau prin diminutivele *bunic* şi *bunică*. Tot astfel din *vânăt albastru* care ar corespunde unui franc. «bleu blanchâtre» a rămas numai *albastru* (care însemnà «alburiu, deschis») cu înţeles de «vânăt deschis».

E de sine înţeles că un dicţionar, oricare ar fi proporţiile lui, nu poate înlocuì un atlas lingvistic, dar îl poate întregì şi se întregeşte însuşi prin el. Tot atât de adevărat este că azi un lexicograf nu mai poate ignorà momentul geografic şi de aceea el va căutà să-şi îmbogăţească materialul prin cât mai multe extrase din scriitori care întrebuinţează un graiu regional.

* * *

Cele patru laturi sub care e privită astăzi limba, cea istorică, cea sociologică, cea stilistică şi cea geografică, dau împreună aspectul complet

[1]) Iată câteva exemple de cuvinte de origine latină substituite cu totul sau pe cale de a fi înlocuite prin vorbe streine: + *asin*-măgar, *celar*-pivniţă, *cercei*-bumbi (Sălaj), butoni (neologism), *curte*-ogradă, *custà*-trăì, *faţă*-obraz, *fur*-hoţ, *lac*-tău, iezer, ghiol, + *measer*-sărac, sărman, *pierde*-prăpădì, *porumb*-hulub (Bucovina), *rinichiu*-bobric (Banat), *săpà*-căpăluì (Ardeal), *şea*-tarniţă, *şerb*-slugă, argat, bireş, *taur*-bic, bugă, buhaiu, *tuse*-chehe (Ardeal), *vad*-hreadă (Bucovina), *veşmânt*-haină, *vipt*-hrană, etc.

al ei și face ca o lucrare lexicografică să devină cu adevărat științifică. Numai privit din toate aceste puncte de vedere, cuvântul poate fi urmărit până la originea lui, numai astfel își ajunge țelul un dicționar *etimologic*

Intr'adevăr, originea unui cuvânt o descoperim adesea abià când îi cunoaștem forma mai veche sau cutare însemnare pierdută azi și păstrată în vreun text vechiu sau în vreun colț retras al țării. Desvoltarea de înțeles a unor cuvinte ca *lucrà* sau *câștigà*, atât de asemănătoare cu latinescul *lucrare* și *castigare*, dar atât de îndepărtate ca înțeles, n'am putea-o pricepe dacă la Coresi și alți scriitori vechi n'am întâlnì încă pe *lucrez* cu însemnarea de «agonisesc» și dacă prin Munții Apuseni nu s'ar întrebuință până azi *câștigà* cu înțelesul de «a crește, a educà, a îngrijì». Dacă în vechile noastre evanghelii găsim cuvântul *asin*, știm cu singuranță că el nu este un cuvânt savant, căci în secolul XVI nu existau neologisme de origine latină; dacă în Ardeal aflăm cuvântul *proaspăt*, știm că el nu poate fi un împrumut din limba neogreacă, căci cuvintele intrate în epoca fanariotă nu s'au răspândit prin regiunile centrale ale Ardealului; dacă constatăm că forma *înfiripà* a fost introdusă în literatură de scriitorii moldoveni, ea se explică lesne ca un hiperurbanism în regiunile în care *fir* și *cir* se rostesc deopotrivă *șir*, și deci știm că forma etimologică a cuvântului e *înciripà*, precum se pronunță prin Transilvania, iar originea lui nu stă în legătură nici cu *fire*, nici cu *fir*, ci cu slavul *čerep*.

Mai greu decât a găsì cuvântul latin sau strein la care se reduce cel român, este adesea să faci documentarea unei etimologii evidente. Astfel *cercà* al nostru derivă fără îndoială din *circare* latin, ca și francezul *chercher*. Dar *circare* însemnà «a face un cerc», «a cercuì», pe când cuvintele romanice care îi corespund au cu totul alt înțeles. In asemenea cazuri e de cea mai mare importanță să ne dăm seama de întrebuințările stilistice ale unui cuvânt, de tovărășiile în care se găseà cu alte cuvinte, de la care s'a contagiat din punct de vedere semantic, și să căutăm mediul social din care el s'a răspândit în limba comună. La *circare* mediul în care el a desvoltat sensurile actuale a fost, probabil, cel al inginerilor hotarnici: *a cercà o moșie* erà la noi odinioară o expresie curentă. Tot astfel din cele două cuvinte care au înlocuit pe teritoriul romanic pe latinescul *invenire*, unul, *afflare* — de unde românescul *aflà* și spaniolescul *hallar* — e un termin vânătoresc («a adulmecà un vânat»), iar al doilea, *turbare* — de unde ital. *trovare* și franc. *trouver* — e un termin pescăresc («a turburà apa spre a da de pește»).

Un mare avânt au luat cercetările etimologice, în sfertul de veac din urmă, prin stăruirea cercetărilor mai ales în două direcții. Intâia e așà numita metodă *onomasiologică*, care urmărește un grup de cuvinte, bunăoară cuvintele prin care se numesc părțile corpului omenesc, sau termini de înrudire, sau lunile din an, sau chiar numai noțiunea de «copil», de «cute de ascuțit», de «rășchitor», etc., însă nu într'o singură limbă, ci în toate limbile din aceeași familie. Cercetările romaniștilor în asemenea direcții au dat rezultate surprinzătoare și ne dau posibilitatea să cunoaștem mai bine limba poporului roman și să recunoaștem o mulțime de etimologii, căci figurile care stau la baza numirilor nouă sunt adesea aceleași în mai multe limbi; dar mai ales ne dau prilej să facem o mulțime de concluzii din cele mai instructive asupra stării culturale din vremile trecute. Astfel etimologia devine una din cele mai de seamă științe accesorii ale etnografiei. In același timp însă ea se bizuie pe datele etnografilor și, mai ales când căutăm să stabilim originea unui cuvânt care desemnează un obiect, este indispensabil să cunoaștem obiectul însuși, în diferitele forme prin care a trecut în cursul timpului. Mai ales prin studiile lui H. Schuchardt și ale lui Meringer, s'a făcut această strânsă legătură cu etnografia, caracterizată prin formula *cuvinte și lucruri* («Wörter und Sachen», care este titlul unei reviste linguistice în Germania).

Materialul pentru dicționar trebuie deci să cuprindă și operele etnografice, iar lexicograful trebuie să urmărească lucrările etimologice ce se publică necontenit.

* * *

Un dicționar se aseamănă cu un muzeu, a cărui valoare stă în primul rând în bogăția inventarului său. In cele precedente am arătat preocupările multiple pe care un lexicograf modern trebuie să le aibă la strângerea materialului său, pentruca să se poată apucà, cu toată documentarea necesară, de *redactarea lui*.

Dar cele mai bune muzee nu sunt totdeauna cele ce expun mai multe obiecte, ci cele ce știu să le expună bine. O îngrămădire simplă a pietrelor vechi schimbă muzeul arheologic într'un cimitir, în care intri din pietate sau din curiozitate; o etalare sistematică pe rafturi și o etichetare îngrijită a fiecărui obiect poate face dintr'un muzeu zoologic un foarte util instrument de studii speciale; ceea ce-l schimbă

însă într'un palat fermecat, în care fiecare animal împăiat învie și fiecare lucru neînsuflețit îți vorbește, este dibăcia directorului, care așează piesele muzeale în lumina și în ambianța necesară, utilizând orice colț din spațiul, totdeauna prea redus, al clădirii sale, și sacrificând amănuntul care ar puteà detrage atenția de la esențial.

Principiul de la care un lexicograf nu trebuie să se abată niciodată, este a fi util; iar grija lui de căpetenie trebuie să fie ca oricare cercetător să găsească în dicționar tocmai ceea ce caută.

Voiu arătà în cele următoare cum am crezut că vom puteà realizà aceste cerințe, trecând cu d-voastră din magazinele de material în laboratoarele Dicționarului.

Redactorii principali ai dicționarului primesc câte o cutie de fișe așezată în ordine strict alfabetică (cuprinzând și materialul din dicționarele anterioare, lipit pe fișe de aceeași mărime cu cele pe care sunt făcute extrasele din autori). Ei scot toate fișele referitoare la același cuvânt și stabilesc întâiu sensurile lui diferite, așezând exemplele cu același înțeles în același pachețel de fișe. Apoi caută etimologia cuvântului și așează pachețelele de fișe în ordinea din care reiese desvoltarea semantică, începând de la sensul cel mai vechiu, adică cel mai apropiat de cel etimologic, și sfârșind cu cel mai îndepărtat.

După ce această aranjare a fișelor s'a făcut, începe redactarea în scris. După cuvântul din titlu se dă mai întâiu traducerea franceză a tuturor înțelesurilor, pentru ca dicționarul nostru să poată fi utilizat și de streini. Această expunere a echivalentelor franceze e în același timp rezumatul articolului desvoltat ce urmează, dând cetitorului posibilitatea să urmărească dintr'o singură privire toate înțelesurile cuvântului românesc în desvoltarea lor.

Urmează apoi înregistrarea fiecărui înțeles, în ordinea desvoltării, cu citațiuni care sunt date în șir cronologic, atestându-se, pentru fiecare sens, exemplele cele mai vechi și urmărindu-se până azi, astfel ca să apară răspândirea geografică, să se vadă dacă cuvântul e literar sau numai popular, dacă el e restrâns asupra unei singure pături sociale sau face parte din limba comună; în sfârșit se arată întrebuințările figurate și expresiile idiomatice. Economia lucrării cere sacrificarea multor citate, când aceste nu au nimic caracteristic sau nu aduc nimic nou; totuși adevărul cuprins în dictonul superflua non nocent ne-a ferit de o eliminare prea radicală a citațiilor dispensabile, căci un

dicţionar de proporţiile Dicţionarului Academiei, trebuie să dea şi o imagine despre frecvenţa cuvintelor în limbă.

După ce toate înţelesurile au fost înşirate, arătându-se pe scurt cum s'a desvoltat unul din celălalt, urmează, la urmă, în paranteze, scurte indicaţii gramaticale, se dau variantele formale ale cuvântului, şi în urmă derivatele lui (întrucât aceste nu au devenit cuvinte atât de importante încât să pretindă o redactare deosebită). Astfel filologul găseşte la sfârşitul articolului indicaţii din cele mai preţioase şi o imagine a familiei cuvântului.

Articolul se încheie cu etimologia.

Redacţiile acestea ale colaboratorilor actuali trec apoi la directorul lucrării, care le revede, modificându-le şi completându-le după trebuinţă, şi care le dă forma definitivă. Prin faptul că totul trece pe dinaintea ochilor săi, se asigură unitatea operei întregi şi se face legătura necesară între redacţiile diferiţilor colaboratori.

* * *

In cursul celor douăzeci de ani de când lucrăm la dicţionar am câştigat o experienţă din care căutăm să tragem folos. Ea ne-a învăţat înainte de toate, că, dacă principiile generale după care trebuie redactată opera se pot stabili de la început — şi e bine ca ele să fie urmate cu consecvenţă, pentru ca aspectul dicţionarului să rămână unitar — punerea lor în practică întâmpină greutăţi ce trebuie rezolvite în fiecare caz special. Nici un cuvânt nu se aseamănă cu altul, ci prezintă particularităţi speciale. De aceea am evitat să stabilim norme prea rigide şi mai ales ne-am ferit de dogme care să ne împiedece a introduce în preocupările noastre lexicografice achiziţiile nouă ale ştiinţei.

Unele chestiuni de amănunt au fost rezolvite după multe dibuiri şi încercări. Astfel, bunăoară, problema *definiţiei* ce trebuie dată, de la început, unui cuvânt, ne-a pricinuit multă bătaie de cap. In introducerea tipărită la 1906 în fruntea dicţionarului, arătam că sunt cuvinte a căror definiţie e foarte grea de dat şi este dispensabilă, fiindcă înţelesul lor e limpede pentru orice Român şi devine clar pentru orice strein prin traducerea franceză: pentru *a fi*, *a face*, *bun*, *roşu*, *ac*, *albină*, *scaun*, traducerea «être, faire, bon, rouge, aiguille, abeille, chaise» ne poate dispensà de orice definiţie.

Astăzi părerea în privinţa aceasta mi s'a modificat întrucâtva. Definiţia e întotdeauna necesară, căci ea e însăşi baza de la care porneşte

explicarea desvoltărilor semantice ale unui cuvânt. In ea trebuie să fie exprimate notele esenţiale din care se compune imaginea sau noţiunea ce se iveşte în mintea celui ce rosteşte sau aude rostit cuvântul. Astfel, ca să dau un exemplu dintr'o sută [1]), verbul *a încărcà*, precum arată elementele sale de compoziţie *in-carr-icare*, însemnà la început, «a pune ceva în car, spre a transportà». Cu timpul cele două note etimologice *în* şi *car* s'au şters cu totul, fiind înlocuite cu altele, încât azi se poate zice *încarc pe spate* «pun pe spate o sarcină spre a o duce dintr'un loc într'altul», *încarc corabia* «o umplu cu marfă de transportat» şi chiar *încarc puşca*.

Dicţionarul fiind o operă lingvistică, definiţia trebuie să fie şi ea lingvistică, să corespundă cu imaginea sau noţiunea existentă în mintea colectivităţii vorbitoare; această imagine sau noţiune adesea e alta decât imaginea sau noţiunea pe care şi-o face despre cuvânt un om cu pregătire ştiinţifică. Astfel, bunăoară, din punct de vedere ştiinţific, *căderea* este rezultatul puterii de atracţie a pământului. Dar colectivitatea care plămădeşte de multe veacuri limba română n'a ştiut nimic de legile gravitaţiunii şi cu ajutorul definiţiei ştiinţifice n'am înţelege geneza unei expresii ca *Voevodul a căzut din domnie*. O asemenea expresie figurată devine însă imediat înţeleasă dacă o comparăm cu *Mărul a căzut din pom*, căci, din punct de vedere lingvistic, un obiect *cade* când i s'a luat sprijinul ce-l menţineà într'un loc mai ridicat şi se prăbuşeşte deci spre pământ.

Dicţionarul nu este o enciclopedie pe care cetitorul o deschide ca să afle în ea definiţii care corespund ultimelor rezultate ştiinţifice, ci este o operă lingvistică care arată ce idee se naşte în mintea unei colectivităţi cu acelaşi graiu când aude un cuvânt. De aceea *roşu* nu va fi definit prin «coloarea produsă prin 956 de bilioane de vibraţiuni ale eterului, şi care ocupă în curcubeu poziţia complementară a verdelui», dar poate fi explicat prin mai puţin exacta definiţie «coloarea sângelui, a focului, a apusului de soare, a măceşilor, etc.». Adesea vedem că în diferite regiuni imaginea e alta: în Ţara românească *vânăt* e coloarea vinelor (căci *venetus* şi *vena* au fost aduse în legătură etimologică); în Ardeal *vânăt* e coloarea cerului, deci exprimă acelaşi lucru ca «albastru» în Muntenia.

Ideea reprezentată printr'un cuvânt va ieşì cu atât mai bine în evidenţă, cu cât, alături de definiţie, dicţionarul va ţineà seama de

[1]) Cf. *Din Perspectiva Dicţionarului* (Cluj 1922).

sinonimică. Abià prin alăturarea diferitelor cuvinte care servesc spre a arătà diversele nuanțe ale aceleiaşi idei se reliefează precis sensul unui cuvânt şi numai din compararea diferitelor mijloace de expresiune, cu toate finețele stilistice inerente lor, reiese adevărata bogăţie a limbei.

Ideea exprimată atât de des, că limba nu cunoaşte luxul şi că nu există două sinonime perfecte în nici un graiu, nu e exactă. Mai întâiu pentrucă limba comună şi limba literară nu sunt graiul unei singure regiuni, ci se îmbogăţesc prin aportul neîncetat ce li-l aduc toate părţile ţării. *Porumb*, *păpuşoiu* şi *cucuruz*, uneori şì *mălaiu*, exprimă acelaşi lucru în Muntenia, Moldova şi în Ardeal. In limba literară, deşì forma muntenească este cea predominantă, totuşi a pătruns de mult şì cea moldovenească, iar în graiul comun *cucuruzul* Ardelenilor este un termen înţeles de toţi, căci pretutindenea aproape e cunoscut *cucuruzul de brad.* Adevărat e însă că de obiceiu, când două cuvinte sinonime pătrund în graiul aceluiaşi individ, acesta caută să stabilească o diferenţiere de sens între ele. Un proverb al nostru spune că limba n'are oase pentru ca să se poată mlădià după gând. In adevăr, gândurile omului sunt atât de variate şi atât de subtile, încât tezaurul lexical ce ne stă la dispoziţie spre a le exprimà e prea sărac, şi deci orice mijloc nou de a-l îmbogăţì ne e binevenit. Năvala cea mare a neologismelor se explică în mare parte tocmai din această tendinţă a omului cult de a se exprimà nuanţat, ea răspunde în definitiv aceleaşi trebuinţe de confort şi chiar de lux, care ne îndeamnă ca, în casa noastră, să nu ne procurăm numai cele câteva mobile necesare pentru trebuinţele imediate, ci să ne împodobim pereţii cu tablouri şi să aşternem covoare pe jos.

* * *

Cele mai multe dicţionare pornesc de la o presupunere aprioristică şi anume, că cel ce ia dicţionarul în mână, cunoaşte cuvântul asupra căruia vrea să se informeze, încât îl găseşte uşor căutându-l la locul lui alfabetic.

Ce se întâmplă însă când el nu cunoaşte cuvântul? De exemplu aş vrea să ştiu cum se exprimă în româneşte sunetul caracteristic pe care-l produce raţa; sau în mintea mea există imaginea clară a acelor părţi ale roatei, care duc în formă de raze de la centru la periferie, dar nu ştiu, nici în româneşte nici în altă limbă, cuvântul prin care se exprimă acest obiect.

Un lexicograf conştiincios va căutà să ajute cetitorului său să găsească şì aceste cuvinte. De aceea el va da imediat după definiţie şi după sinonimică, ceea ce s'ar puteà numì *atmosfera* cuvântului. La cuvântul *rață* se va arătà deci că această pasere *măcăe*, iar la cuvântul *roată* că părţile componente sunt obezile, *spițele* şi butucul. Cel ce îşi va luà osteneala să deschidă dicţionarul nostru la cuvintele *albină*, *cal*, *car*, ş. a. se va convinge de bogăţia terminologiei speciale dată în câteva rânduri la începutul acestor articole.

* * *

Un dicţionar academic nu se adresează unei singure specii de cetitori, ci e scris pentru toţi cei ce într'un moment dat vreau să se informeze asupra unei limbii. Şi cine e acela care poate susţine despre sine că îşi cunoaşte graiul atât de bine încât să nu aibă nevoie a se documentà asupra lui, că nu i-a lipsit niciodată cuvântul potrivit pentru gândul său şi că a avut totdeauna siguranţa cuvintelor?

In rândul întâiu, fireşte, Dicţionarul Academiei este opera de bază pentru filologi. Nu-mi pot închipuì nici o lucrare filologică care să se poată dispensà de dicţionarul care-i dă materialul limbei grupat şi cercetat sub toate aspectele. Un articol despre o conjuncţie sau despre o prepoziţie e în acelaşi timp un capitol din sintaxa română; etimologiile şi datele din parantezele finale elucidează o mulţime de probleme de fonologie, morfologie şi derivaţiune.

Dicţionarul arată tehnicianului terminul tehnic cel mai potrivit, juristul găseşte terminii juridici vechi explicaţi exact; geograful, geologul, botanistul, etc. cuvântul popular cu care poate înlocuì neologismul inutil; literatul va găsì nenumărate expresii proprii şi figurate pe care nici nu le bănuià. Pe tot întinsul ţării româneşti, Dicţionarul strânge comorile ascunse şi pune în circulaţie banul dosit în fundul unei lăzi, făcându-l astfel să aducă dobândă la dobândă; izvoare de apă limpede pe care pământul le-ar înghiţì la câteva mii de paşi de locul unde apar, sânt captate şi apa lor adunată curge bogată şi limpede.

Dar dacă în orice vreme dicţionarul erà o operă naţională de cea mai mare utilitate, el a devenit indispensabil în timpurile noastre. Mai mult decât un tunel ce străbate munţii despărţitori de fraţi, Dicţionarul va contribuì, prin descoperirea frumuseţilor limbei, la unificarea ei în toate regiunile româneşti. Pe de altă parte el mai poate salvà acuma

atâtea moaşte preţioase păstrate în regiunile dosite, înainte ca unificarea naţională şi civilizaţia în înaintarea sa triumfală să fi produs aceà practică dar sterilizantă standardizare a graiului.

* * *

Pe lângă alte consideraţii care ne îndeamnă ca Dicţionarul Academiei noastre să fie continuat este deci şì aceea a *actualităţii* lui.

Greutatea cea mare este numai a împăcà necesitatea urgentă a apariţiei lui cu greutăţile de realizare, dintre care cea dintâiu este mersul încet al lucrării.

Incetineala — iată cuvântul care se asociază imediat în mintea noastră când se vorbeşte de Dicţionarul Academic. Ea este un tovarăş constant şi penibil al tuturor întreprinderilor de acest soiu, şi nu numai la noi, ci pretutindeni. Am amintit că «Deutsches Wörterbuch» început la 1852 de fraţii Grimm, nu e terminat nici azi, după trei sferturi de veac; Dicţionarul de Oxford, început la 1857 şi reorganizat în 1879 s'a isprăvit în zilele noastre, având o mulţime de colaboratori; la Thesaurus linguae latinae, bătrân şì el de 40 de ani, dar cuprinzând până acuma abià câteva litere, lucrează de asemenea un întreg stat major de savanţi cu sprijinul mai multor Academii; Rječnik-ul de la Zagreb, pornit la 1880, abià a trecut de jumătate. Cât despre Dicţionarul Academiei Franceze, prudenţa excesivă care caracterizà pe redactorii lui, făceà ca înaintarea lui să fie atât de înceată încât academicianul Boisrobert scrise versurile:

Depuis dix ans dessus l'F on travaille
Et le destin m'aurait fort obligé
S'il m'avait dit: Tu vivras jusqu'au G.

Dacă vedem că şì în alte ţări, cu o cultură mai veche şi cu posibilităţi de realizare mai mari decât la noi, Dicţionarele ştiinţifice progresează atât de încet, trebuie să ne zicem că încetineala este inerentă operei şi să căutăm să ne obişnuim cu gândul că noi nu putem face excepţie. Astăzi am ajuns, în evoluţia noastră istorică, într'un stadiu când pasul nostru alergător trebuie să ni-l mai domolim şi să ne obişnuim a ne acomodà mersul cu al lumii întregi; nerăbdarea nu este un bun povăţuitor. Trebuie să ne deprindem cu gândul că, pe lângă talent şi

muncă, lucrul bun cere şì timp. Un Dicţionar Academic, în care se reoglindeşte sufletul însuşi al unui popor în desvoltarea sa de veacuri, nu poate fi o operă scrisă de autori grăbiţi, care, preocupaţi mai mult de scopuri didactice sau mercantile, se mulţumesc să compileze scrieri anterioare. El este, dimpotrivă, opera fundamentală care creşte încet, fiindcă are temelii adânci; care se ridică treptat, fiindcă fiecare piatră ce intră în zidurile ei e examinată minuţios, iar cimentul care leagă pietrele e ales cu grijă. Dicţionarul merge încet, fiindcă autorii lui trebuie să aibă cinstea ştiinţifică de a nu fugì de greutăţi, ci de a căutà rezolvirea lor, să aibă dragostea mare şi egală pentru orice cuvânt pe care-l studiază, indiferent dacă li se pare interesant sau nu, să se oprească cu acelaşi devotament la cuvintele de toate zilele ca şi la cele rare. Poate că dintr'o mie de Români care vor luà în mână Dicţionarul Academiei în cursul unui an, nu vor fi doi care să-l deschidă la cuvântul *face*. O astfel de vorbă, pe care o întrebuinţăm zilnic, ne este atât de familiară, încât nu prea avem nevoie să ne instruim mai de aproape asupra ei; cuvintele pe care le căutăm în dicţionar sunt de obiceiu cele rar întrebuinţate şi cele cu înţeles neprecis sau cu originea necunoscută. Şi cu toate că ştiam aceasta, am lucrat la acest cuvânt, mai întâiu d-l Capidan două luni, apoi eu cinci săptămâni, neîntrerupt, aranjând cu răbdare miile de fişe după categorii de înţelesuri şi redactând împreună acel articol de dicţionar care cuprinde nu mai puţin de 37 de coloane de tipar. Dar iată că de curând, un filolog german, voind să explice înţelesul de «a spune» pe care-l are uneori franţuzescul «faire» şi căutând explicările date până acuma, face constatarea că din toate dicţionarele tuturor limbilor romanice, singur Dicţionarul Academiei Române a dat explicarea adevărată, fiindcă a ţinut seama de valoarea stilistică a acestui cuvânt [1]).

Când, în 1906, mi s'a făcut cinstea de a fi însărcinat cu redactarea Dicţionarului, trecuseră douăzeci de ani dela apariţia întâiei broşuri din Etymologicum magnum Romaniae, redactat de B. P. Hasdeu, şi zece ani de când apăruse fascicola din urmă. Deprinşi în tot cursul veacului trecut să înaintăm cu paşi repezi, să facem într'un deceniu drumuri pe care alte neamuri, cu o desvoltare istorică mai norocoasă şi mai armonică, le umblau într'un veac, încetineala Dicţionarului nostru

[1]) Leo Spitzer, *Zur Bewertung des Schöpferischen in der Sprache*, în «Archivum Romanicum» VIII, 4 p. 366.

ne enervà, deşì ar fi trebuit să ne dăm seama că redactarea lui conştiincioasă cereà mai multă vreme decât aiurea, unde existau lucrări pregătitoare mai bogate şi mai mulţi oameni competenţi spre a-l lucrà. Dar nerăbdarea, care caracterizà în multe privinţe desvoltarea noastră întreagă, erà generală, şi ea se măreà prin împrejurarea că iniţiatorul Dicţionarului, Regele Carol, îmbătrânind, ar fi dorit să vadă opera la care ţineà atât de mult pornită pe calea cea bună.

Intâia condiţie ce mi s'a pus din partea Academiei, a fost să restrâng cadrele Dicţionarului. Ştiind că o asemenea operă nu poate fi niciodată desăvârşită şi că limitarea ei la strictul necesar nu însemnează o pierdere, ci numai un câştig, am omis din capul locului tot ce mi se păreà dispensabil. Cu inimă grea am renunţat la ilustraţie, care ar fi fost atât de folositoare pentru a da cetitorului imaginea clară a obiectelor numite prin cuvinte; m'am mărginit la teritoriul dacoromân, oricât de interesantă ar fi fost urmărirea cuvintelor şi în celelalte dialecte, păstrătoare de atâtea urme vechi; am eliminat numele proprii, de persoane şi de localităţi, rămânând ca, mai târziu odată, Dicţionarul să fie completat printr'un Onomasticon şi Toponomasticon; am dat la o parte terminii ştiinţifici prea speciali, pe care cetitorul îi poate găsì în tratate speciale şi în enciclopedii.

Ingrădindu-mi astfel terenul, ştiam că-l pot săpà mai bine. Aveam treizeci de ani, îmi găsisem colaboratori tineri şi devotaţi, neştiind ce e oboseala, şi am putut să-mi ţin făgăduinţa: Din Decemvrie 1906 până în Iunie 1914 am dat — cu excepţia lunilor de vacanţe de vară — câte o coală de tipar lunar, cu toatele 80. Dacă lucrarea continuà în mersul acesta, am aveà azi, după alţi 12 ani, 37 de fascicole, adică trei din cinci părţi terminate şi Dicţionarul nostru ar fi progresat mai repede decât operele similare din streinătate.

Dar a venit răsboiul şi cu el toate s'au schimbat. In ţara mărită problema Dicţionarului se pune altfel; ştiinţa a progresat în întâiul sfert al acestui veac foarte mult, deschizând perspective nouă în cercetările lingvistice; obiectul însuşi al cercetării noastre, limba română, trece, după dispariţia frontierelor artificiale, printr'o prefacere mai mare decât în oricare epocă anterioară.

*
* *

Schimbarea cea mai mare s'a produs însă în însăşi concepţia noastră cetăţenească, în felul cum fiecare din noi crede astăzi că poate fi util

neamului şi ţării. Căci rostul suprem al generaţiei noastre, căreia i-a fost dat să aibă o parte activă la cel mai important act din istoria noastră, este să lase urmaşilor o ţară nu numai întregită, ci şi consolidată. Iar condiţia primă pentru consolidare este ca orice acţiune a noastră să fie întemeiată pe o cunoaştere exactă a propriilor puteri şi a greutăţilor pe care avem să le învingem. Timpul improvizaţiilor a trecut; documentarea, răbdarea şi perseverenţa trebuie să le ia locul.

Astăzi, când în calculele noastre trebuie să introducem şi factorul vreme, încetineala dicţionarului nu trebuie să ne mai apară deci ca obstacolul principal. De altfel să nu uităm că, spre deosebire de alte cărţi, un dicţionar poate fi utilizat şi în curs de apariţie, căci cetitorul nu îl consultă numai pentru literele finale ale alfabetului, ci şi pentru cele de la început, care sunt publicate. Incetineala în apariţia Dicţionarului nostru a fost redusă la minimul posibil; zăbavă a început să fie numai din momentul când războiul a întrerupt lucrarea, iar stările anormale de după răsboiu ne-au împiedecat ca să reluăm lucrul în condiţiile de la 1914.

Obstacolul cel mare e astăzi altul, şi e necesar să-l recunoaştem fără sfială. Pentru ca o operă de proporţiile Dicţionarului nostru să reuşească, trebuie să existe înţelegerea pentru ea. Din nenorocire, în epoca în care trăim, refacerea economică şi financiară după distrugerile răsboiului, absoarbe, nu numai la noi, ci şi aiurea, în măsură atât de mare atenţia tuturor, încât munca intelectuală, şi cu deosebire activitatea ştiinţifică, rămâne aproape nebăgată în seamă şi lipsită de sprijinul oficial necesar. Este marea greşeală pe care o comite o generaţie întreagă, stăpânită de preocupări unilaterale şi condamnată prin urmare să se desvolte nearmonic. Instituţiunile culturale duc o luptă peste puterile lor ca să poată vegetà în mod onorabil. Academia noastră, odinioară una din cele mai bogate Academii, trăeşte astăzi, ca orice rentier redus la cupoanele hârtiilor depreciate, atât de greu, încât toate sforţările ei, de şapte ani încoace, de a reîncepe tipărirea Dicţionarului, au fost zadarnice. Mai mult decât atât, redactarea însăşi a lucrării a trebuit să se facă în proporţii reduse.

Dar un mare dicţionar al limbei, nu e numai o operă academică, care se adresează unui cerc restrâns de cetitori, ci este o carte a neamului întreg. Fără să facem comparaţii umilitoare cu alte neamuri, care, în nemijlocita noastră vecinătate, continuă să publice în condiţii din ce în ce mai superioare, dicţionarele lor naţionale; lăsând la o parte chestia

de prestigiu — căci continuarea dicționarului nostru, atât de bine primit de streinătate, e oarecum dovada gradului de refacere la care am ajuns — și privind chestiunea numai ca o problemă internă, e locul să spunem că dacă nici în sesiunea actuală nu vom isbutì să dăm dicționarului condiții normale de desvoltare, l-am osândit cu totul.

Un dicționar nu se poate lucrà pe apucate și cu redactori improvizați. Pentru ca el să apară regulat, se cere ca cei ce-l scriu să lucreze în fiecare zi câteva ore în șir, să-și dedice deci acestei lucrări tot timpul și toată energia lor. Se cere ca redactorii ei să aibă convingerea și pasiunea pentru ea. Se cere ca ei să fi trecut printr'o serioasă școală de specializare în ale lexicografiei, pentruca în lucrarea lor să găsească toată satisfacția pe care munca o poate da omului de știință. Se cere să aibă toată seninătatea și puterea de concentrare pe care le-o poate da numai o vieață scutită de frământări sufletești și mai ales de grijile zilei de mâne. Se mai cere în sfârșit vigoare și tensiune spirituală, pe care o are omul în tinerețele sale.

Cei ce aveam treizeci de ani când am început lucrarea, suntem azi de cincizeci și suntem trecuți prin anii grei ai răsboiului, care ne-au istovit. Afară de Dicționar avem, cu toții, îndatoriri grele, ca profesori universitari, și toți avem lucrări personale începute, pe cari am vrea să le vedem terminate. De aceea trebuie să ne gândim serios la muncitori mai tineri, care să ne poată luà locul, după ce vor fi putut profità, lucrând alături de noi, de experiența câștigată de noi.

Cu gândul la viitor, la continuitatea firească ce trebuie să existe între dascăli și elevi, preocupat necontenit de a învinge vremea printr'o bună organizare și de a scutì pe cercetătorul de mâne de munca grea a adunării materialului, am întemeiat, la Universitatea din Cluj, *Muzeul Limbei Române*. El a fost contemplat de la început ca un institut de colaborare pentru Dicționarul Academiei. In el se completează necontenit materialul de fișe prin extragerea de cărți nouă, prin pregătirea de glosare la scrieri vechi și mai ales prin colecționarea de material viu de limbă. Chestionarele trimise în toată țara au dat niște rezultate de o bogăție nebănuită și acestea ne dau, până la alcătuirea Atlasului lingvistic, datele indispensabile asupra răspândirii geografice a cuvintelor. O bibliotecă specială, strânsă cu multă trudă, ne dă cartea căutată; alcătuirea unui indice general ne ajută să ne informăm repede în orice ramură a filologiei; o publicație periodică — Dacoromania — tipărește cercetările de amănunt și aceà mulțime mare de etimologii care

înlesnesc munca lexicografului viitor. Dacă greutățile materiale cu care are să lupte și această instituție, ca toate institutele similare, ar fi mai mici, am aveà în curând și aceà pleiadă de tineri cercetători pregătiți și devotați, care ar puteà continuà munca noastră ca redactori ai Dicționarului.

Condițiile ca Dicționarul Academiei să apară regulat și să devină o operă utilă, asigurându-i-se și continuitatea, sunt date astăzi mai mult decât oricând în ceea ce privește laturea științifică. Mișcarea îmbucurătoare care a pornit din inițiativa d-lui Em. Bucuța, care a strâns în jurul său o sumă de «prieteni» ai dicționarului, arată că reapariția dicționarului e dorită și de publicul mare. Dacă se vor găsi ajutoarele materiale ca Academia să ducă la bun sfârșit această operă națională, care a format preocuparea ei de căpetenie din ziua când s'a înființat, și pe care azi, cu propriile-i mijloace materiale, n'o mai poate continuà, vom puteà aveà în curând o operă lexicografică de care vom puteà fi mulțumiți.

GOLDONI E LA FRANCIA

APPUNTI

DI

RAMIRO ORTIZ
MEMBRO CORRISPONDENTE

Seduta del 17 Decembre 1926

SOMMARIO

I. LA CULTURA FRANCESE DEL GOLDONI PRIMA DELLA SUA ANDATA IN FRANCIA. 1. Origine e piano del lavoro. — 2. Lotta col Chiari e col Gozzi. — 3. «*Una delle ultime sere di Carnevale*» e addio del Goldoni a Venezia. — 4. Primi contatti del Goldoni colla letteratura francese. Goldoni e Lesage. — 5. Goldoni e Corneille; Goldoni e J.-B. Rousseau. Quali nozioni di francese avesse il Goldoni prima di recarsi in Francia. — 6. Goldoni e M-me de Graffigny. Goldoni e M-me Du Boccage. — 7. Goldoni e Marmontel. Goldoni e Voltaire. — 8. Goldoni e Dufresny, Goldoni e Piron. — 9. Goldoni e Molière. — 10. Conclusione.

II. LA FRANCIA E I FRANCESI COME IL GOLDONI LI GIUDICA PRIMA DELLA SUA ANDATA IN FRANCIA. 1. «*La Vedova Scaltra*». Dobbiamo credere in tutto e per tutto alla confessione del Goldoni di aver «*chargé*» il carattere di *M. le Bleau*? — 2. Influsso del Molière su questa commedia. — 3. Che cosa pensa il Goldoni del carattere francese nei «*Mémoires*» a proposito del famoso «*Procès du Collier*». — 4. Ma qui chi parla è il «*filosofo*» del sec. XVIII, non l'autor comico. — 5. Lettera dedicatoria a S. E. Stefano Guerra del X volume del suo Teatro nell'edizione Pasquali. — 6. La ritrattazione è però parziale e riguarda solo la «*qualità*» del comico. — 7. Analisi dei caratteri di *M. le Bleau* e di *Marionette*. — 8. Conclusione: «Prima di andare a Parigi, il Goldoni considera i francesi non «troppo diversi in fondo da quel che sono e da come li considererà dopo averli «conosciuti da vicino».

III. COME FU CHE IL GOLDONI ANDÒ IN FRANCIA 1. A quali domande ci proponiamo di rispondere — 2 Un po' di bibliografia — 3. Risposte antecipate alle domande rivolteci. — 4. Lettera del Goldoni al Cornet del 29 aprile 1758. — 5. Desiderio di tentare una scena più libera, su cui cogliere allori più durevoli. — 6. Un'altra lettera al Cornet da Roma (20 aprile 1759). — 7. Cominciava ad essere conosciuto e ammirato in Francia. Lettera del Voltaire all'Albergati. — 8. Lettera del Poinsinet male accolta e interpretata dal Goldoni. — 9. Traduzioni e rappresentazioni francesi di opere del Goldoni, anteriormente alla sua andata in Francia. «*La famiglia dell'Antiquario*» data in francese a Parma nel 1756. — 10. «*La Villeggia-«tura*»? — 11. «*Les Caquets*». — 12. Paragone dei critici teatrali francesi colle commedie del Vadé e differenza d'ambiente sociale tra Venezia e Parigi. — 13. «*La «Bonne Fille*». — 14. «*Le fils d'Arlequin perdu et retrouvé*» e suoi elementi di successo. — 15. Lezioncina ammannita a questo proposito dal critico teatrale del «*Mercure de France*» agli autori di commedie del tempo suo: «On rira sans honte, quand les «auteurs ne rougiront pas de faire rire». — 16. *Honte de s'amuser* del pubblico francese alla vigilia della Rivoluzione ed avvento della «*Comédie larmoyante*».

IV. ORIGINI, SPLENDORE E DECADENZA DELLA «COMÉDIE ITA-«LIENNE». 1. Vizio d'origine di codesta istituzione dovuta al capriccio passeggiero d'un principe. — 2. Favore di cui goderono un tempo in Francia le «*Arlequinades*» e panegirico d'Arlecchino e dei pregi del «geneie italiano» in «*Arlequin Comédien «aux Champs-Elysées*». — 3. «*Le Faux Savant*» e decadenza dell' «italianismo» in Francia. — 4. Condizioni generali del Teatro in Francia verso la fine del sec. XVIII. — 5. «*Les Adieux du Goût*» e sua importanza come documento della crisi che travagliava il Teatro francese all'epoca dell'arrivo del Goldoni a Parigi. — 6. Crisi anche della «*Comédie Française*»: Molière stesso non soddisfa più e gl'imitatori del suo teatro son consigliati a non ostinarsi a «marcher dans le chemin où, «après Molière, on ne sauroit entrer sans s'égarer». — 7. Secondo un critico nazionalista (M. Palissot de Monteroy) tutta la colpa sarebbe di «ce spectacle étranger» (leggi: «*Comédie Italienne*»), che, «introduit chez nous», ha finito col corrompere il gusto del pubblico. — 8. Goldoni e Molière. Se, in teoria, le due riforme coincidono nei loro punti essenziali; in pratica, la commedia del Goldoni è ben altra de quella del Molière. — 9. Il fatto che, in un momento di poco favore della commedia molieriana, «*Le Bourru Bienfaisant*» abbia potuto trionfare sulle scene della «*Comédie «Française*», costituisce la miglior prova che la commedia del Goldoni non appartiene al tipo molieriano. — 10. Maggior modernità della commedia del Goldoni rispetto a quella del Molière.

V. IL COSIDDETTO «FIASCO» DEL GOLDONI ALLA «COMÉDIE ITA-«LIENNE». 1. Un po' d'itinerario. — 2. Opinioni del Bernardin e del Campardon. — 3. Critica di queste opinioni. — 4. Ben altrimenti mostran di ritenere i critici teatrali francesi del tempo. — 5. Quali speranze i comici della «*Comédie Italienne*» riponevano nel Goldoni, quando lo chiamarono, a Parigi. — 6. Dieci anni dopo, si parla ancora del Goldoni come dell'unico rimedio ai mali di cui soffriva quel Teatro. — 7. Dunque la colpa non fu del Goldoni. — 8. «*La fausse spéculation*» della fusione della «*Comédie Italienne*» coll' «*Opéra Comique*». — 9. Critica dell'opinione corrente che il cosiddetto «fiasco» del Goldoni alla «*Comédie Italienne*» fosse dovuto al fatto che gli si chiedevan «commedie dell'arte», che il pubblico non capiva l'italiano, ecc. — 10. Facoltà di adattamento del Goldoni e riforma della «commedia a soggetto» da lui operata nel senso di un orientamento verso la «*Co-«médie larmoyante*». — 11. Come il Goldoni stesso abbia contribuito alla formazione della leggenda di un suo insuccesso. — 12. Le vere ragioni dell'andata del Goldoni a Parigi e suo trionfo sulla scena di Molière.

CAPITOLO I.

SOMMARIO. — LA CULTURA FRANCESE DEL GOLDONI PRIMA DELLA SUA ANDATA IN FRANCIA. 1. Origini e piano del lavoro. — 2. Lotta col Chiari e con Carlo Gozzi. — 3. «*Una delle ultime sere di carnevale*» e addio del Goldoni a Venezia. — 4. Pıimi contatti del Goldoni colla letteratura francese. Goldoni e Lesage. — 5. Goldoni e Corneille; Goldoni e J.-B. Rousseau. Quali nozioni di francese avesse il Goldoni prima di recarsi in Francia. — 5. Goldoni e M-me de Graffigny. Goldoni e M-me Du Boccage. — 7. Goldoni e Marmontel; Goldoni e Voltaire. — 8. Goldoni e Dufresny; Goldoni e Piron. — 9. Goldoni e Molière. — 10. Conclusione.

1. *Origini e piano del lavoro.* — Nel novembre del 1918, la sera dopo l'entrata vittoriosa delle truppe italiane a Trento e a Trieste in seguito alla grande vittoria di Vittorio Veneto, mentre i delegati italiani, austriaci e tedeschi firmavano a Villa Giusti l'armistizio che poneva fine ad una guerra durata così a lungo e così aspramente combattuta; io partivo da Napoli per Roma deciso a rinunziare all'onorevole, ma gravoso incarico affidatomi dal Ministro dell'Istruzione d'impiantare e di organizzare l'insegnamento della lingua e della letteratura italiana all'Università di Digione, dove il governo francese mi aveva nominato *Professeur agréé* e dove l'Hauvette teneva che io mi recassi piuttosto che a Tolosa che il governo francese mi aveva offerto dapprima, e che io avrei preferita grazie alla sua vicinanza alla Spagna de' miei sogni e alle sue tradizioni trobadoriche. Dopo otto mesi di viaggi in Russia, dalla Finlandia al Caucaso, e dalla Polonia agli Urali, dopo aver attraversato l'Oceano Glaciale Artico, il Mare del Nord, l'Inghilterra da Montrose a Southampton e la Francia da Le Havre a Modane; giunto finalmente a Napoli fra i miei, sentivo proprio il bisogno di riposare alquanto «l'anima mia», che «colla sua persona» s'era tanto «affaticata» in quei viaggi fortunosi. A Napoli mi si offrivano due cattedre: d'Italiano e di Filologia romanza all'Istituto Superiore di Magistero Femminile Suor Orsola Benincasa, di maniera che avrei potuto passarmene un anno a casa mia, sulle rive incantate del golfo meraviglioso dove nacque il mito delle Sirene, senza preoccupazioni materiali di sorta, ed ivi attendere in tutta pace, ed occupandomi de' miei studi preferiti,

il momento in cui le comunicazioni colla Rumania sarebbero state ristabilite, per riprender le mie lezioni da quella cattedra, dalla quale ero stato strappato in un'ora così tragica di sventura. Partivo dunque per Roma deciso a rinunziare all'onorifico incarico, colla speranza che il Ministro si sarebbe arreso alle mie ragioni. Ma egli, il buon vecchio, era così raggiante della fulgida vittoria ottenuta dalle armi italiane ed alleate, così sicuro che avrei accettato, così convinto della necessità di stringere i rapporti culturali colla nazione sorella, che non mi dette l'agio neppure di parlare. Mi cacciò quasi a forza nel suo automobile, volle che lo accompagnassi a far certe visite di etichetta, mi presentò a tutti come il futuro professore d'italiano all'Università di Digione, mi volle a colezione con sè; mi fece insomma tante gentilezze, che non ebbi il coraggio di dirgli nulla della mia risoluzione e finii coll'accettare. Partii subito. La notizia dell'armistizio francese la seppi mentre passavo le Alpi. Un colonnello italiano ce la dette in pessimo francese, ma raggiante di felicità e colle lagrime agli occhi. E subito, in quel treno d'italiani e di francesi, fu tutto un abbracciarsi, uno stringersi di mani fraterne, un chiacchierio nervoso e allegro; mentre alle finestre delle più umili capanne apparivano dei lumi a festeggiar la notizia che la pace era finalmente tornata a regnar fra gli uomini di buona volontà. La mattina appresso arrivavo a Digione, e, dopo aver fraternizzato colla popolazione che sembrava quasi impazzita dalla gioia, e cantato anch'io a squarciagola la *Madelon de la victoire*; incominciai le mie visite alle Biblioteche e le ricerche per il corso che mi proponevo di fare all'Università. Mi proponevo di parlare del sec. XVIII ch'era rimasto un po' fuori de' miei studi, e delle relazioni, che, intorno a quel tempo, corsero fra l'Italia e la Francia; ma era la prima volta che a Digione si teneva un corso d'Italiano, e dovetti, per necessità di cose, fare un corso generale su quel secolo, toccando appena dei rapporti corsi fra le due letterature. D'altronde una fortunata scoperta alla *Bibliothèque de la Ville* richiamò subito la mia attenzione sul tema che mi propongo di trattare in queste mie pagine, e decisi di profittar di quell'anno di residenza in Francia per raccoglier tutto il materiale necessario per uno studio su Goldoni e la Francia, che avrei potuto poi scrivere a bell' agio, quando fossi tornato in Rumania. La fortunata scoperta fu quella di un centinaio e forse più di volumi elegantemente rilegati in pelle color scorza di castagna a dorature discrete, ma forniti tutti dello stemma del loro nobile possessore; in cui un collezionista un po' maniaco aveva

avuto la strana ma per me preziosa idea di far rilegare insieme dei fascicoletti di venti o trenta pagine ognuno, stampati in caratteri minutissimi e contenenti il testo di tutte le commedie, farse, balletti e *levers de rideaux*, che, per lo spazio di anni ed anni, s'eran rappresentati sera per sera al *Théâtre des Italiens*, e che mi mettevano nel caso di poter ritessere su documenti estremamente rari e preziosi la storia di quel teatro che presenta ancora tanti punti oscuri. Di più la *Bibliothèque de la Ville* possedeva le collezioni quasi complete delle riviste teatrali e letterarie del tempo in cui il Goldoni fu in Francia, sicchè mi era possibile servirmi dei resoconti e delle critiche teatrali, che, dopo ciascuna prima rappresentazione delle commedie del Goldoni, s'eran fatte nei giornali e nelle riviste del tempo, e cioè il *Journal des Savants*, il *Mercure de France* che forse il lettore non sospetta neppure che rimonti al 1762 epoca dell'arrivo del Goldoni a Parigi, *L'année littéraire*, *Les spectacles de Paris*, *Les spectacles des Fointainebleau* ed infine il *Dictionnaire des Théâtres* opera preziosissima di riscontro, d'informazione e di controllo.

In questi documenti finora non messi da nessun altro a contributo, e coll'aiuto dei *Mémoires* che il Goldoni stampò e Parigi nel 1787 *chez la veuve Duchesne* e che dedicò a Luigi XVI che sottoscrisse per cinquanta esemplari; io ritesserò dunque la storia del Goldoni in Francia, dividendo la materia presso a poco nelle rubriche che seguono:

I. CULTURA FRANCESE DEL GOLDONI PRIMA DELLA SUA ANDATA IN FRANCIA. 1. Origini e piano del lavoro. — 2. Lotte col Chiari e con C. Gozzi. Ultimo addio del Goldoni a Venezia.— 3. Primi contatti del Goldoni colla letteratura francese: Goldoni e Lesage.— 4. Goldoni e Corneille: Goldoni e J.-B. Rousseau. Quali nozioni di francese avesse il Goldoni prima di recarsi in Francia. — 5. Goldoni e M-me de Graffigny. Goldoni e M-me du Boccage. — 6. Goldoni e Voltaire. — 7. Goldoni e Molière.

II. LA FRANCIA E I FRANCESI COME IL GOLDONI LI GIUDICA PRIMA DELLA SUA ANDATA A PARIGI. 1. «La vedova scaltra». Dobbiamo credere in tutto e per tutto alla confessione tardiva del Goldoni di aver esagerato il carattere di M. le Bleau? — 2. Influsso del Molière.— 3. Che cosa pensa il Goldoni del carattere francese nei *Mémoires* a proposito del famoso *Procès du Collier*. — 4. Ma qui chi parla è il «filosofo» del secolo XVIII, non l'autor comico. — 5. Lettera dedicatoria a S. E. Stefano Guerra del X volume del suo *Teatro* nell'edizione Pasquali. — 6. La ritrattazione è però parziale e riguarda più che la *verità* la *qualità* del comico. — 7. Analisi del carattere di M. le Bleau e di Marionette. — 8. Conclusione: Prima di andare a Parigi, il Goldoni considera i francesi non troppo diversi da quel che sono in realtà e da come li considererà dopo averli conosciuti da vicino a casa loro.

III. COME FU CHE IL GOLDONI ANDÒ IN FRANCIA. 1. A quali domande ci proponiamo di rispondere. — 2. Un po' di bibliografia. — 3. Risposte antecipate alle domande posteci. — 4. Lettera al Cornet del 29 aprile 1758. — 5. Desiderio

di tentare una scena più libera, su cui cogliere allori più durevoli. — 6. Lettera da Roma al Cornet del 20 aprile 1759. — 7. Cominciava ad esser conosciuto e ammirato in Francia. Lettera del Voltaire all'Albergati. — 8. Lettera del Poinsinet male accolta e male interpretata dal Goldoni. — 9. Traduzioni e rappresentazioni francesi di opere del Goldoni anteriori alla sua andata a Parigi. «La «famiglia dell'Antiquario».— 10. «La Villeggiatura» ? — 11. «Les Caquets». — 12. Paragone colle commedie del Vadé e differenza d'ambiente sociale tra Venezia e Parigi. — 13. «La bonne fille». — 14. «Le fils d'Arlequin perdu et retrouvé» e suoi elementi di successo. — 15. Lezioncina ammannita a questo proposito del critico teatrale del *Mercure de France* agli autori di commedie del tempo suo: «*On rira sans honte, quand les auteurs ne rougiront pas de faire rire*». — 16. «*Honte «de s'amuser*» del pubblico francese alla vigilia dalla Rivoluzione ed avvento della *Comédie larmoyante.*

IV. ORIGINI, SPLENDORE E DECADENZA DELLA «COMÉDIE ITA-«LIENNE». 1. Vizio di nascita di quest'istituzione dovuta al capriccio passeggiero d'un principe. — 2. Favore di cui goderono un tempo in Francia le *Arlequinades* e panegirico d'Arlecchino e dei pregi del «genere italiano» in «*Arlequin Comédien «aux Champs-Elysées*». — 3. «*Le faux Savant*» e decadenza dell'italianismo in Francia. — 4. Condizioni generali del teatro in Francia verso la fine del sec. XVIII. — «*Les «adieux du Goût*» e sua importanza come documento della crisi che travagliava il teatro francese all'epoca dell'arrivo del Goldoni a Parigi. — 6. «*On n'aime plus «ici le ton réformateur*» ! — 7. «*Nous sommes faux* !» — 8. «*Questa è la moda, va ben «così* !» — 9. Crisi acuta anche della *Comédie Française*: Molière stesso non soddisfaceva più e gl'imitatori eran consigliati a non ostinarsi a «*marcher dans le chemin «où, après Molière, on ne sauroit entrer sans s'égarer*». — 10. Secondo un critico nazionalista (M. Palissot de Monteroy) tutta la colpa sarebbe della *Comédie Italienne* che ha corrotto il gusto del pubblico. — 11. Goldoni e Molière. — 12. Se *in teoria* le due riforme coincidono nei loro punti essenziali; *in pratica* la commedia del Goldoni è ben altra da quella del Molière.— 13. Il fatto che, in un momento di poca voga della commedia molieriana, il *Bourru bienfaisant* ha potuto trionfare sulle scene delle *Comédie Française* mostra che la commedia del Goldoni non è di tipo molieriano.— 14. Maggiore *modernità* della commedia goldoniana rispetto a quella del Molière.

V. IL COSIDDETTO «FIASCO» DEL GOLDONI ALLA «COMÉDIE ITALIENNE». 1. Un po' d'itinerario. — 2. Opinioni del Bernardin e del Campardon. — 3. Critica di codeste opinioni. — 4. Ben altrimenti mostrano di ritenere i critici teatrali francesi del tempo. — 5. Quali speranze i comici della *Comédie Italienne* riponevano nel Goldoni, quando lo fecero venire a Parigi. — 6. Dieci anni dopo si parla ancora del Goldoni come unico rimedio ai mali di cui soffriva quel teatro. (*Mémoire sur la situation de la «Comédie Italienne»*). 7. Dunque la colpa non fu del Goldoni, se non fu possibile arrestarne lo sfacelo. — 8. «*La fausse spé«culation*». — 9. Critica dell'opinione corrente che il cosiddetto «fiasco» del Goldoni alla *Comédie Italienne* sia dovuto al fatto che gli si chiedevano *commedie dell'arte*,ecc. — 10. Facoltà di adattamento del Goldoni e riforma della commedia a soggetto da lui operata in Francia nel senso di un orientamento verso la *Comédie larmoyante.* — 11. Come il Goldoni stesso abbia contribuito alla formazione della leggenda di un suo preteso insuccesso. — 12. La vera ragione dell'andata del Goldoni a Parigi e suo trionfo sulla scena di Molière.

VI. IL GOLDONI ALLA «COMÉDIE ITALIENNE». 1. Il viaggio del Goldoni.— 2. Prime impressioni francesi fino all'arrivo a Parigi. — 3. Prime conoscenze e primi contatti con i comici e la *Comédie Italienne*. — 4. Bilancio dell'attività del Goldoni alla *Comédie Italienne*. Quali commedie furon recitate, quali semplicemente presentate, quali pubblicate. — 5. L'opera del Goldoni nello specchio della critica teatrale contemporanea.

VII. IL GOLDONI PARIGINO. 1. Suo interesse per i rinnovamenti edilizii e l'abbellimento dalla città. — 2. Goldoni osservatore dei costumi parigini. — 3. Vita letteraria del Goldoni a Parigi. — 4. Goldoni e Diderot. — 5. Goldoni e Rousseau. — 6. Sua posizione nella lotta fra Gluck e Piccinni.

VIII. GOLDONI E LE FONTI FRANCESI DEL SUO TEATRO. Esame comparativo delle singole fonti.

IX. IL GOLDONI NELLA LETTERATURA FRANCESE. 1. Traduttori francesi del Goldoni. — 2. Le fonti goldoniane della commedia francese durante il soggiorno del Goldoni in Francia e dopo la sua morte.

X. INFLUSSO FRANCESE SULLA PRODUZIONE GOLDONIANA POSTERIORE ALLA SUA ANDATA IN FRANCIA. 1. È vero che le commedie mandate a Venezia da Parigi non ottennero successo, perchè improntate al gusto francese? — 2. Le due commedie francesi del Goldoni e che cosa ne dicono i giornali letterarii del tempo. — 3. Il trionfo del Goldoni sulla scena di Molière.

XI. LA FRANCIA E I FRANCESI COME LI GIUDICA IL GOLDONI, DOPO AVERLI CONOSCIUTI A CASA LORO. 1. Si trovò male il Goldoni in Francia? Una leggenda da sfatare.

XII. IL FRANCESE DEL GOLDONI. 1. Visita al Rousseau. — 2. Aveva ragione il Rousseau? La lingua e lo stile delle due commedie francesi. — 3. Fu criticato in Francia il francese dal Goldoni? — 4. Il francese scritto dagli italiani dal Riccoboni e dal Magalotti al D'Annunzio.

XIII. IL GOLDONI CRITICO LETTERARIO DELLA LETTERATURA FRANCESE CONTEMPORANEA.

2. *Lotta col Chiari e con C. Gozzi. Ultimo addio dal Goldoni a Venezia.*— Fin dal 1760 il Goldoni durava un'aspra lotta nella sua Venezia. «Come se fossero state poche le difficoltà ch'egli aveva dovuto «superare per indurre i comici ad abbandonare i vieti «concetti», i «lazzi» «volgari o strampalati delle «commedie a soggetto» per adottare la sua «riforma che sostituiva le parti scritte all' improvvisazione su «cano- «vacci» complicati ed assurdi; due autori, il Chiari colle sue commedie «esotiche e *larmoyantes* e Carlo Gozzi colle fantastiche sue «Fiabe», «miravano a scalzarlo nell'ammirazione del pubblico. I libelli, le cri- «tiche, le satire si moltiplicavano all' indirizzo del Goldoni; il pubblico «attirato dagli argomenti esotici (Persia, China, India ecc). del Chiari, «dalla fantasia spesso poetica di Carlo Gozzi e dalla messa in iscena «spettacolosa di tutti e due; cominciava a disertar la sala del Teatro «di San Luca per quelle dei teatri di S. Angelo, dove troneggiava il «Chiari e di San Samuele, dove *L'Amore delle tre melarance* di Carlo «Gozzi riportava a ogni sera un successo maggiore. La fortuna non «volgeva più propizia al grande commediografo italiano, e il Goldoni «era amareggiato, vedendo compromesso il frutto di tanti anni di lotta «per attuar la riforma del teatro comico e dare all'Italia una commedia

«degna dei tempi di Molière. L'eco della battaglia incredibilmente «accanita passò le Alpi e provocò in favore del Goldoni l'intervento «generoso del suo grande ammiratore: Voltaire. In una sua lettera del «19 luglio 1760 al marchese Capacelli, il Voltaire scriveva i versi famosi, «che presto tutti i sostenitori del Goldoni ripetettero a memoria contro «gli assalti degli invidiosi alla fama e all'arte dal grande artista, e che «furon subito pubblicati nella *Gazzetta Veneta*, dove Gasparo Gozzi, «il fratello di Carlo, rimaneva fedele, con quel suo fine gusto di uma- «nista dotto ed equilibrato, al grande artista, contro il quale sembravan «congiurate in quel triste momento tutte le forze letterarie di Venezia «e d'Italia».

Voltaire scriveva:

En tout pays on se pique
de molester les talens;
de Goldoni les critiques
combattent ses partisans.

On ne savait à quel titre
on doit juger ses écrits;
dans ce procès on a pris
la Nature pour arbitre.

Aux critiques, aux rivaux
la Nature a dit, sans feinte:
«Tout auteur a ses défauts,
mais ce Goldoni m'a peinte.»

I versi del Voltaire buttarono olio sul fuoco e riaccesero la polemica. Molti giornali li riprodussero, uno li tradusse, il Goldoni, senza falsa modestia, rispondendo al Voltaire, scrisse:

La gloria mia novella
soffrite, o malcontenti.
Tacete, ove favella
l'oracol delle genti.

Ma i versi del Voltaire non potevano cambiar l'andamento delle cose. Al Goldoni, che, fino allora, aveva avuto ragione di tutti gli attacchi, facendosi forte del favore del pubblico, Carlo Gozzi opponeva il concorso di quel medesimo pubblico al suo *Amore delle tre melarance* e cioè ad una fiaba da bambini versificata e sceneggiata da lui per ischerzo.

«Per liberarsi dai critici che volevano rovinarlo, dall' impresario che «voleva esaurirlo, si decise di abbandonare per qualche tempo la patria. «Aveva sentito parlare di un paese, dove all'opera d'ingegno era resa

«giustizia, dove a chi meritava non era scarseggiato il pane, della Fran-«cia, di Parigi. Il desiderio, non ancora preciso, covava da un pezzo «nel suo cuore: fin dal 1758 (29 aprile) scrivendo all'amico Cornet, «che si recava in Francia, accennava al desiderio di essere con lui... «Al desiderio successe il fatto. Qualcuno parlò a Parigi del commedio-«grafo italiano, forse lo stesso Cornet; l'elogio del Voltaire ne garentì «la bravura ai francesi. Lo Zanuzzi, che dirigeva la commedia italiana «di Parigi, provò a tradurne o meglio ridurne qualche commedia, che «piacque. Si opponevano i francesi che erano insieme cogli italiani alla «*Comédie Italienne* di Parigi; ma le loro resistenze furono vinte, e lo «Zanuzzi, in nome dei gentiluomini di Camera del Re, soprintendenti «agli spettacoli, invitò il Goldoni a recarsi a Parigi per qualche tempo «a dirigere il teatro italiano: l'ambasciatore francese a Venezia sostenne «la richiesta dello Zanuzzi, e il Goldoni accettò l'offerta con gioia e-«vidente» [1].

3. *«Una delle ultime sere di carnevale» e addio del Goldoni a Venezia.*— La commedia, con cui il Goldoni si congedò da Venezia a dal suo pubblico fedele del Teatro di San Samuele fu quella intitolata: *Una delle ultime sere di carnevale* e val la pena di ascoltarne l'argomento dalla bocca stessa del Goldoni che ne parla nel capitolo XLV della II Parte de' suoi *Mémoires* [2].

«Voici la derniere [3] Piece que je donnai à Venise avant mon départ. *Una «delle ultime sere di carnovale* (la Soirée des jours gras), Comédie Vénitienne, «et allégorique, dans laquelle je faisois mes adieux à ma Patrie.

«*Zamaria*, Fabriquant d'Etoffes, donne une fête à ses confreres, et y in-«vite *Anzoleto* qui leur fournissoit les dessins. L'assemblée des fabricans re-«présentoit la troupe des Comédiens, et le dessinateur, c'était moi.

«Une brodeuse françoise appellée *Madame Gâteau*, se trouve pour des «affaires à Venise. Elle connoit Anzoleto; elle aime autant sa personne que «ses dessins; elle l'engage, et va l'emmener à Paris; voilà une énigme qui «n'étoit pas difficile à deviner.

«Les fabricans apprennent avec douleur l'engagement d'Anzoleto; ils «font leur possible pour le retenir; celui-ci les assure que son absence ne «passera pas le terme de deux années. Il reçoit les plaintes avec reconnoissance; «il répond aux reproches avec fermeté. Anzoleto fait ses complimens et ses «remerciemens aux convives, et c'est Goldoni qui les fait au Public.

1. GIULIO CAPRIN, *Carlo Goldoni*. Milano, Treves, 1907, pp. 174—175.
2. Ed. G. MAZZONI. Firenze, Barbèra, 1907, pp. 137 sgg.
3. Conserviamo naturalmente l'ortografia francese del tempo.

«La Piece eut beaucoup de succès; elle fit la clôture de l'année comique «1761 et la Soirée du Mardi gras fut la plus brillante pour moi, car la «Salle retentissait d'applaudissemens, parmi lesquels on entendoit distinc«tement crier: *Bon voyage. Revenez. N'y manquez pas.* J'avoue que j'en «étois touché jusqu'aux larmes».

«La tristezza che si congiunge ad ogni abbandono, che getta una «luce di simpatia anche sul male, quando viene l'ora in cui ci se ne «stacca; gli fa apparir bello e desiderabile tutto quel mondo, che sta «per divenire il suo mondo passato e lontano: l'aspro Vendramin, per «effetto di questa commozione, si muta nel benigno Zamaria; tace la «lotta degli invidiosi; l'amore della patria si trasfigura nell'amore per «Domenica; più fortunato del Goldoni, Anzoleto finisce col condursi «seco il suo amore, ma il suo addio non è perciò meno commosso di «quello del poeta:

«Mi scordarme de sto paese? De la mia adoratissima patria? Dei miei «patroni? Dei miei cari amici? No xe questa la prima volta che vago via, e «sempre dove son stà, ho portà el nome de Venezia scolpio nel cuor; «m'ho sempre recordà dele grazie, dei benefizi che ho recevesto; ho «sempre desiderà de tornar; co son tornà, me xe sta sempre de gran consola«zion. Ogni confronto che ho avù ocasion de far m'ha sempre fato comparir «più belo, più magnifico, più respetabile el mio paese; ogni volta che son «tornà, ho scoperto dele beleze magiori; e così sarà anca sta volta, se il cielo «me concederà de tornar. Confesso e zuro sull'onor mio, che parlo col cor «strazzà, che nissun allettamento, che nissuna fortuna, se ghe n'avesse, com«penserà el despiaser de star lontan da chi me vol ben. Conservéme el vostro «amor, cari amici, el cielo ve benedissa, ve lo digo de cuor».

(Atto III, sc. XIII)

«Leggete questa commedia gaia» conchiude il Caprin [1] «e vi accor«gerete che chi la scriveva aveva voglia di piangere».

Par come se qualcuno avesse detto al Goldoni che a Venezia non sarebbe tornato mai più, che sarebbe morto come il Metastasio e il Foscolo in paese straniero, ch'era l'ultima volta che attraversava Piazza S. Marco, che non avrebbe più passeggiato sul *Liston* tra il gaio *ciacolar* delle damine incipriate e lo svolazzar dei colombi, ch'era l'ultima tazza di cioccolatte che prendeva al *Florian* e che non avrebbe più ascoltato il suon delle campane dal campanile sormontato dall'*angiolo d'oro*, nè

. *Op. cit.*, p. 176.

più veduto i due mori batter le ore alla *torre dell' orologio*. Ben poteva egli cercar di consolarsi pensando ad altre tristi partenze e ad altri lieti ritorni. Qualcosa l'avvertiva nel suo interno che questa volta la partenza era senza ritorno. Questi uomini del secolo XVIII conoscevan troppo bene sè stessi e la vita per potersi illudere. Amanti de' loro comodi, pigri malgrado i loro viaggi e la loro sete di avventure, incapaci di forti affetti e di risoluzioni virili, potevan ben soffrir mollemente e sentimentalmente della loro lontananza dalla patria, ma erano incapaci di rinunziare alle loro abitudini consuetudinarie, alla loro poltrona, ai loro libri, alla conversazione o alla partita a carte della sera in compagnia de' loro amici, per avventurarsi a un viaggio lungo e spesso pericoloso. Composti, compassati, cortesi, pronti sempre, per pura cortesia, a riconoscer per buona l'opinione di chi conversava con loro, e a non lesinar le lodi anche a chi non le meritasse, paurosi, soprattutto in paese straniero, di urtar le opinioni più accette; questi uomini rifuggivano dalle attitudini decise e dai gesti coraggiosi, o peggio violenti. Vestiti di raso e pettinati con complicata e incipriata accuratezza, avevan, direi, paura di sgualcire i loro abiti e di disordinare la loro parrucca. Amavano certo anch'essi a loro modo la patria, ma nei limiti del loro comodo. Il Metastasio che pur avrebbe potuto, data la sua posizione materiale non solo assicurata, ma florida, tornare a rivedere la patria, rimase trent'anni a Vienna e vi morì, sempre progettando un viaggio in Italia, che non ebbe mai il coraggio di compire; il Goldoni sospirò Venezia tutta la vita, ma non vi tornò mai. Sorpreso in Francia dalla Rivoluzione, vi morì in una quasi miseria, senza aver riveduto la Patria.

Perciò le parole di Anzoleto ci commuovono tanto: in esse è concentrato tutto l'amor di patria, di cui era capace il cuore di un uomo del secolo XVIII!

4. *Primi contatti del Goldoni colla letteratura francese. Goldoni e Lesage.* — La prima volta che il Goldoni viene a contatto con la letteratura francese (e, naturalmente, colla letteratura teatrale) è a Pavia, nel 1722, nella biblioteca del suo professore e protettore Francesco Lauzio:

«M. Lauzio étoit un jurisconsulte du plus grand mérite. Il avoit une Bi«bliotheque très-riche; j'en étois le maître comme je l'étois de sa table... Je «profitai beaucoup de la Bibliotheque du Professeur... Je ne m'arrêtois pas

«toujours sur les textes de la Jurisprudence; il y avoit des tablettes garnies «d'une collection de Comédies anciennes et modernes, c'étoit ma lecture «favorite; je me proposois bien de partager mes occupations entre l'étude «légale et l'étude comique pendant le tems de ma demeure à Pavie... Fouillant «toujours dans cette Bibliotheque, je vis des Théâtres Anglois, des Théâtres «Espagnols et des *Théâtres François*; je ne trouvai point de Théâtres Italiens. «Il y avoit par-ci, par-là, des Pieces Italiennes de l'ancien tems, mais aucun «*Recueil*, aucune *Collection* qui pussent faire honneur à l'Italie». *(Mém.*, I, 61—62).

Infatti il *Teatro Italiano*, curato da Scipione Maffei, non uscì — come ci fa sapere il Mazzoni nelle sue preziose note — che nel 1723 - 25 a Verona, e non contiene che Tragedie.

Le ricerche che ho fatte con molta diligenza, mettendo a contributo i più importanti repertorii di bibliografia, mi han portato a resultati curiosi e inattesi. Primo fra i quali che, se l'Italia mancava di raccolte teatrali (specie di Commedie) neppur la Francia, intorno al 1722, ne era straordinariamente ben fornita. Infatti il *Théâtre françois* pubblicato a Parigi il 1625 non contiene che tragedie, e cioè: *Le Trébuchement de Phaeton*, *La mort de Roger*, *La mort de Bradamante* (queste due ispirate al *Furioso* dell' Ariosto) *Andromède delivrée* e *Le foudroiement d'Athamas et la folie de Silène*. Un *Recueil de diverses pièces comiques, gaillardes et amoureuses* esisteva fin dal 1671 publicato a Bruxelles, ma la qualità delle *pièces* che conteneva *(Les amants trompez*; *Le praticien amoureux*; *Le poète extravagant*; *L'assemblée des filoux et des filles de joie*; *L'assemblée des maîtres d'hôtel le jour de la mycaresme*; *Le cavalier grotesque*; *L'apothicaire empoisoné)* non dovette gran fatto interessare il Goldoni, o, per lo meno, non dovette interessarlo dal punto di vista *letterario*; anche ammettendo che il volume facesse parte della biblioteca del Lauzio. Tuttavia questa raccolta è da tenersi presente anche perchè certi titoli, quali p. es. *Le poète extravagant*, fan pensare ad altri consimili del Goldoni *(Il poeta fanatico)* ed è perciò che ho creduto necessario riportare i titoli delle commedie che contiene. Ad ogni modo nulla di conclusivo si potrà dire se non dopo esaminato il volume, il che per ora è un pio desiderio data la sua rarità e l'impossibilità in cui siamo di compir le nostre ricerche in Francia.

Ma la raccolta, che, se posseduta dal Lauzio, dovette interessare in sommo grado il Goldoni è quella intitolata: *Le Théâtre de la foire ou l'Opéra comique contenant les meilleures pièces qui ont été représentées aux foires de S. Germain et de S. Laurent* (depuis 1713 jusqu'à 1734).

Recueillies . . . *par* MM. LE SAGE ET D'ORNEVAL. Amsterdam, 1721 - 37. L'opera intera è in 10 volumi e su di essa si posson trovare notizie più ampie in BEAUCHAMPS, *Recherches sur les Théâtres*, III, pp. 332 sgg. ed il cuore mi dice che questa volta siam proprio davanti alla raccolta che il Goldoni ebbe tra le mani nella biblioteca privata del Lauzio. Quando si pensi che i primi volumi di questa raccolta uscirono nel 1721, sicchè all'epoca del soggiorno dal Goldoni a Pavia (1722) rappresentavano ancora una novità editoriale; che, durante quell'anno stesso, dovettero uscirne in luce altri volumi; si vedrà che abbiamo tutte le ragioni di sperare di aver colto nel segno. Ed ora l'ultima parola ai fortunati che hanno a loro disposizione le grandi biblioteche, ricche di fondi antichi, necessarie a tal genere di ricerche.

Passando ad altro, risulta dai *Mémoires*, che nel 1737 il Goldoni conosceva il *Gil Blas* del Lesage, da cui trasse una tragedia ch'ebbe scarso successo: l'*Enrico, Re di Sicilia*.

«Ma premiere année de mariage m'avoit occupé, de maniere que je n'a-«vois pas eu le tems de travailler pour la Comédie. Il falloit pourtant donner «quelque nouveauté pour l'hiver: j'avois ébauché à Genes une Tragédie; «j'en étois au quatrieme Acte; je fis bien vite le cinquieme; je changeai, je «corrigeai à la hâte, et je mis les Acteurs en état de donner cette Piece au «commencement du Carnaval.

«*Henri*, *Roi de Sicile*, étoit le titre de ma Piece; j'avois pris le sujet dans le «*Mariage de vengeance*, nouvelle insérée dans le Roman de Gilblas *(sic)*. «C'est le même fond que celui de *Blanche et Guiscard* de *M. Saurin* de l'Aca-«démie Françoise; la Tragédie de l'Auteur François n'a pas eu un grand succès, «la mienne non plus; il faut dire qu'il est des sujets malheureux, qui ne sont «pas faits pour réussir». *(Mém.*, I, 229).

Siamo al 1737 e cioè 25 anni prima che il Goldoni arrivasse in Francia. *Le Mariage de vengeance* si legge nel Libro IV, capitolo IV, dalla notissima *Histoire de Gil Blas* di *René Le Sage* (1668—1747), di cui i primi due volumi (contenenti anche la novella di cui ci occupiamo) apparvero nel 1715; il terzo nel 1724; il quarto e ultimo nel 1735 [1], come c'informa il Mazzoni nelle sue accurate note ai *Mémoires* del Goldoni; ed è ben possibile che due anni dopo l'apparizione dell'ultimo volume fosse già uscita in luce qualche traduzione italiana dell'immortale romanzo. Non c'è bisogno dunque di dare alla cosa un'impor-

1. Cfr. C. A. SAINTE-BEUVE, *Gil Blas par Le Sage* in *Causeries du Lundi*, Paris, 1858, XII, 353 sgg.

tanza eccessiva per ciò che riguarda la conoscenza che del francese il Goldoni poteva avere a quell'epoca, per quanto non sia escluso che potesse legger la novella nel testo. Per ciò invece che riguarda la tragedia di Bernard Joseph Saurin (1706 - 1783) è assolutamente escluso che potesse servirsene per il suo *Enrico*, *Re di Sicilia*, giacchè fu data la prima volta il 27 settembre 1763, mentre l'*Enrico*, *Re di Sicilia* fu stampato dal Goldoni a Venezia nel 1740, quando la diede alla presenza del figlio dell' *Elettore di Sassonia*, come risulta dalla *Prefazione* al tomo XVI dell'edizione Pasquali e dallo studio di A. Belloni, *Intorno a una tragedia del Goldoni* [1].

5. *Goldoni e Corneille.* — Proseguendo nel nostro spoglio dei *Mémoires*, troviamo sotto l'anno 1750 una nuova testimonianza che riguarda la cultura francese del Goldoni prima del suo viaggio in Francia. Si tratta dalla commedia *Il bugiardo*, ispiratagli da una rappresentazione del *Menteur*, cui aveva assistito a Firenze (luglio 1742) «sur un Théâtre de société».

«Dans un tems où je cherchois des sujets de Comédies par-tout, je me «rappellai que j'avois vu jouer, à Florence, sur un Théâtre de société, le *Men-«teur*, de Corneille [2], traduit en Italien: et comme on retient plus facilement «une Piece que l'on a vu ieprésenter, je me souvenois très-bien des endroits «qui m'avoient frappé; et je me rappelle d'avoir dit, en la voyant, voilà une «bonne Comédie; mais le caractere du Menteur seroit susceptible de beau-«coup plus de comique. Comme je n'avois pas le tems de balancer sur le choix «de mes argumens, je m'arrêtai à celui-ci, et mon immagination, qui étoit «dans ce tems-là très-vive et très-prompte, me fournit sur-le-champ telle «abondance de comique, que j'étois tenté de créer un nouveau *Menteur*. Mais «je rejettai mon projet. Corneille m'en avoit donné la premiere idée; je res-«pectai mon maître, et je me fis un honneur de travailler d'après lui, en ajou-«tant cependant ce que me paroissoit nécessaire pour le goût de ma Nation, «et pour la durée de ma Pièce». *(Mem.*, I, 331—332).

Le Menteur fu rappresentato la prima volta nell'inverno 1643—44. Nel *Complimento* in cui il Goldoni, nella chiusa dell'anno teatrale 1750 - 51, per bocca di Rosaura, enumerò le sedici commedie, che l'una sull'altra aveva fatto nei mesi decorsi è detto:

1. In *Raccolta di studi critici dedicati ad Alessandro D'Ancona*, Firenze, 1901, pp. 77 sgg.

2. Sulla fortuna di lui in Italia nel Settecento cfr. G. MAREGAZZI, *Le tragedie di P. Corneille nelle traduzioni e imitazioni italiane del sec. XVIII.*Bergamo, 1906. *Il Bugiardo* dal Goldoni fu dato a Mantova nel 1750 (23 maggio).

El Busiaro sul desegno
de Cornelio laorà.

Goldoni e J.-B. Rouseau. — Non è impossibile che il Goldoni conoscesse nel 1750, quando fece rappresentare (a Mantova, nella primavera del 1750) l'*Adulatore*, una mediocre commedia omonima di Jean-Baptiste Rousseau (1670 - 1741), che, con *Le Café*, *Vénus et Adonis*, *Le Flatteur*, *Le Capricieux*, non riuscì mai a piacere al pubblico francese e perciò si lasciò andare più volte a invettive contro il pubblico e gli attori. Il modo però col quale il Goldoni accenna a questa commedia del Rousseau esclude ch' egli l'abbia imitata.

«Le sujet d'un Menteur qui étoit moins vicieux que comique, m'en sug- «géra un autre plus méchant et plus dangereux; c'est *le Flatteur* dont je parle. «Celui de Rousseau n'eut pas de succès en France, le mien fut très-bien reçu «en Italie: en voici la raison: le Poëte François avoit traité cet argument plus «en Philosophe qu'en Auteur comique; et je cherchai, en ispirant de l'hor- «reur pour un vicieux, les moyens d'égayer la Piece par des épisodes comi- «ques, et des traits saillans». *(Mém.*, I, 333).

Conosceva il Goldoni la commedia del Rousseau all'epoca in cui compose il suo *Adulatore*? Da una parte, il modo come ne parla lascia supporre che l'abbia conosciuta più tardi, dall'altra, parrebbe che avesse fatto tesoro degli errori del suo predecessore. Visto però che, in occasioni consimili, il Goldoni non esita a citar le proprie fonti, possiamo conchiudere che la conobbe più tardi, e, ad ogni modo, anche se la conobbe prima, nulla ne derivò nel suo *Adulatore*.

Quali nozioni di francese avesse il Goldoni prima di recarsi in Francia. — Ad ogni modo, verso il 1756, il Goldoni doveva saper abbastanza di francese, se potè assistere a Parma a una rappresentazione di comici francesi e restarne tanto entusiasmato da provocare un piccolo scandalo nella sala.

«J'allai, le même jour, à la *Comédie de la Cour*; c'étoit pour la premiere fois «que je voyois les Comédiens François; j'étois enchanté de leur jeu, et j'étois «étonné du silence qui régnoit dans la salle; *je ne me rappelle pas quelle étoit* «*la Comédie que l'on donnoit ce jour-là*; mais voyant, dans une scene, l'amou- «reux embrasser vivement sa maitresse, cette action, d'après nature, permise «aux François et défendue aux Italiens, me plut si fort que je criai de toutes «mes forces *bravo.*

«Ma voix indiscrette *(sic)*, et inconnue, choqua l'Assemblée silencieuse; «le Prince voulut savoir d'où elle partoit; on me nomma, et on pardonna la «surprise d'un Auteur Italien. Cette escapade me valut une présentation gé-

«nérale au Public; j'allai au foyer après le spectacle; je me vis entouré de «beaucoup de monde, je fis des connoissances qui me rendirent, par la suite, «le séjour de Parme très agréable, et je le regrettai en partant». «(*Mem.*, II, 76).

Non bisogna esagerare l'importanza di questo documento. Il fatto che il Goldoni confessa di non ricordar l'argomento, e neppure il titolo, della commedia che si rappresentava quella sera al Teatro di Corte è abbastanza strano per non esser sintomatico. Si potrebbe maliziosamente pensare che il Goldoni dovè comprenderne ben poco per poterne con tanta facilità dimenticar l'argomento e l'intreccio, lui autore teatrale nato, così pieno d'interesse per qualunque cosa al teatro si riferisse, in una occasione così propizia di poter giudicare in azione il valore di quel teatro francese che tanto lo interessava per la sua riforma. E tanto più si potrebbe esser portati a crederlo, quanto più il suo entusiasmo riguarda la *tecnica* degli attori e meno il *valore intrinseco* della commedia che si rappresentava. Ma sarebbe un correr troppo e un giudicar troppo avventatamente, dimenticando tre cose importantissime, e cioè: la diffusione che la lingua e la cultura francese ebbero in Italia (ed a Venezia) nel secolo XVIII e che faceva sì che una persona mezzanamente colta arrivasse se non a parlare, almeno a comprendere il francese; la straordinaria poca memoria del Goldoni aggravata dall'età molto avanzata in cui scrisse i *Mémoires*; infine l'interesse tecnico dell'uomo di teatro che spesso prende nel Goldoni il sopravvento su quello puramente letterario. Due furono i grandi maestri del Goldoni: *Mondo* e *Teatro*. Cultura letteraria egli ebbe certo e forse più di quanto non gli riconosca la signorina Maria Ortiz nel suo ottimo studio sulla *Cultura del Goldoni* [1]; ma, in conclusione, fu tutt'altro che il letterato-tipo sprofondato nella sua poltrona col naso nei libri, e non ebbe nulla, proprio nulla, di *livresque*. Egli stesso lo dice, con un tono piuttosto di vanto che di modestia, nella prefazione al *Teatro comico* nell'edizione Pasquali:

«Non mi vanterò io già d'essermi condotto a questo segno, qualunque «esso sia... col mezzo di un assiduo, metodico studio sull'Opere precettive o «esemplari in questo genere dei migliori antichi, e recenti scrittori, e poeti «o Greci, o Latini, o Francesi, o Italiani, o d'altre egualmente colte Nazioni; «ma dirò con ingenuità, che, *sebben non ho trascurata la lettura dei più venera-*

1. In *Giorn. st. d. lett. it.*, XLVIII, p. 70—112.

«*bili e celebri Autori*, da' quali come da ottimi Maestri, non possono trarsi «che utilissimi documenti ed esemplari: contuttociò *i due libri su'quali ho «più meditato, e di cui non mi pentirò mai di essermi servito, furono il Mondo «e il Teatro*».

6. *Goldoni e M-me de Graffigny. Goldoni e M-me Du Boccage.*— Del resto la prova migliore che Goldoni era fin dal 1756 in grado di assistere a una rappresentazione di comici francesi comprendendo perfettamente quello che dicevano, ce la forniscono i *Mémoires* a proposito delle medesime rappresentazioni parmensi di quell'anno:

«Pendant mon séjour à Parme, je n'oubliai pas mes Comédiens de Venise. «J'avois vu représenter par les acteurs françois, *Cénie*, Comédie de Madame «de Graffigny; j'avois trouvé cette Piece charmante, et j' en fis une Italienne «d'après ce modele, et sous le titre *il Padre per amore* (le Pere par attache-«ment). Je suivis l'Auteur François autant que le goût Italien pouvoit se con-«former à une composition étrangère. *Cénie* n'étoit qu'un Drame très-tou-«chant, tres-intéressant, mais dénué tout-à-fait de comique». *(Mém.*, «II, 77-78).

Per rimediare a questo difetto di elemento comico, il Goldoni ricorre a un libro francese che, data la sua professione di Avvocato, doveva avere per lui un doppio interesse: «Une anecdote que j'avais lue dans «le *Recueil des Causes célèbres*, me fournit le moyen d'égayer la Piece», *(Mém.*, II, 78) confessa il Goldoni poco dopo, e, certo, — malgrado il titolo sia riportato e sottolineato in francese, contrariamente alla sua abitudine di citare i titoli di opere italiane in italiano, facendoli seguire dalla traduzione francese — potrebbe ben darsi che si trattasse di un'opera italiana o tradotta dal francese; ma non ce n'è bisogno. Se, dopo aver semplicemente assistito a una rappresentazione di *Cénie*, il Goldoni era in grado di ridurla al gusto degli spettatori italiani, è segno che sapeva abbastanza francese da poter legger nel testo anche il *Recueil des Causes célèbres*. Del resto il Goldoni si era già servito un anno prima delle *Lettres d'une Péruvienne* della medesima Graffigny per la sua *Peruviana*:

«Il faut revenir actuellement à l'année 1755. C'est la *Peruviana* (la Péru-«vienne) que je donnai la premiere: tout le monde connait les *Lettres d'une «Péruvienne*; je suivis le roman en rapprochant les objets principaux; je tâchai «d'imiter le style simple et naïf de *Zilia*, d'après l'original de Madame de «Graffigny; j'en fis une Piece Romanesque; j'eus le bonheur de réussir, mais

«je ne donnerai pas l'extrait d'une Piece dont le fond est connu». *(Mém.*, «II, 71).

Il Mazzoni c'informa in nota, che «le *Lettres d'une Péruvienne* di «Françoise de Graffigny (1694—1758) erano state tradotte in inglese «e in italiano», ma non ci dà le date rispettive di queste traduzioni, che potrebbero ben essere posteriori alla *Peruviana* del Goldoni, come posteriore è il *Nuovo Dizionario istorico* (Bassano, 1796) che non si capisce con quanta opportunità il Mazzoni citi a tal proposito. Ad ogni modo, se non per ciò che riguarda la conoscenza della lingua, l'imitazione dalla *Peruviana* dal romanzo della Graffigny può servire ad illuminarci sulla cultura francese del Goldoni all'epoca della sua andata in Francia e da questo punto di vista noi lo rileviamo, aggiungendo non esser punto improbabile che chi un anno dopo assisteva a Parma alla rappresentazione di *Cénie* e ne traeva il suo *Padre per amore* potesse benissimo leggerle nel testo.

La conoscenza che nel 1757 il Goldoni fece a Venezia con M-me DU BOCCAGE c'interessa doppiamente: in primo luogo perchè questa volta il Goldoni viene a contatto con una francese di non comune cultura, amante dell'Italia e scrittrice che godette a' suoi tempi di una fama più che locale e dalla cui conversazione il Goldoni potè apprender molte cose sulla Francia e sui Francesi; in secondo luogo per i rapporti letterari che corsero fra loro a proposito delle *Amazones* della scrittrice francese, che il Goldoni imitò nella sua *Dalmatina*. Cediamo la parola al Goldoni dei *Mémoires*:

«Dans l'année 1757, j'eus l'honneur de faire le connoissance à Venise «de Madame du Boccage. Cette Sapho Parisienne, ainsi aimable que savante, «honoroit alors de sa présence ma Patrie, et recevoit les hommages qui étoient «dus à ses talens et à sa modestie. Je dus ce bonheur au noble venitien Far«setti, qui, donnant à dîner à l'imitatrice de Milton, ne crut pas indigne de «sa société un écolier de Molière; c'est Madame du Boccage elle-même qui «fait mention de cette journée dans sa dix-huitième lettre sur l'Italie. *Sa «conversation douce et instructive, fut pour moi le prélude de la satisfaction que «devoit me causer un jour le séjour de Paris*, et sa vue m'inspira sur-le-champ «l'idée d'un Ouvrage Théâtral qui réussit à merveille, et me fit un honneur «infini. J'avois lus les *Amazones* de Madame du Boccage: j'imaginai une «Piece à-peu-près du même genre; mais elle avoit choisi les Hèroïnes du «Termodonte pour sujet d'une Tragédie, et je pris une femme courageuse et «sensible de la Dalmatie pour le sujet d'une Tragi-Comédie, que j'intiulai «*la Dalmatina* (la Dalmate»). *(Mém.*, II, 90—91).

Di Madame du Boccage ho avuto altra volta occasione di occuparmi a proposito del Metastasio[1]. Diremo qui che si tratta di Marie Anne Le Page maritata Du Boccage, vissuta dal 1718 al 1802 (e dunque sui quarant'anni quando il Goldoni la conobbe) ed in amichevoli relazioni, oltre che col Goldoni, coll'Algarotti, con Gasparo Gozzi, con Paolina Grismondi che conobbe in occasione del suo viaggio in Italia. Nelle sue *Lettres sur l'Angleterre, la Hollande et l'Italie* [2] così scrive in data di *Venezia, 1-e Juin 1757*:

«Comme j'aime la poésie, chacun a la bonté de prendre ce langage pour «me flatter, et chercher l'occasion de m'en faire entendre. Vous avez connu «à Paris Joseph Farceti *(= Tommaso Giuseppe Farsetti)* noble Vénitien, «homme de Lettres. Son cousin du même gout, nous donna hier à diner «avec Goldoni, célebre Auteur comique, et la contesse Gozzi *(Luisa Bergalli, «moglie di Gasparo Gozzi)* qui a mis Térence en langue vulgaire, et s'est «donnée la peine de traduire et d'imprimer ma tragédie des *Amazones* en «vers Italiens».

È da presumere dunque che il Goldoni non avesse letto la tragedia della Du Boccage nel testo, ma nella traduzione di Luisa Bergalli, sicchè da questo punto di vista, nulla possiamo ricavare che giustifichi la conoscenza di francese che egli poteva avere intorno a quell'epoca. Se non che abbiamo visto che il Goldoni si dichiara felice d'aver potuto godere della conversazione della intelligente, spiritosa e gentile scrittrice francese, ed à naturale la domanda: in che lingua si tennero queste conversazioni? Orbene, se il Goldoni, all'epoca del suo viaggio in Francia, «écorchait son français», non è da presumere che M-me du Boccage, malgrado le sue traduzioni dal Metastasio (fra parentesi, abbastanza infelici!) parlasse meglio l'italiano. D'altra parte in casa Farsetti, casa di nobili veneziani soliti a viaggiare in Francia ed a passare, se non altro per *snobismo*, qualche mese a Parigi; nella Venezia del secolo XVIII, in cui il francese era necessario se non altro per intendersi col proprio sarto e col proprio cuoco e per leggere i giornali *di mode* e *alla moda*; in una casa di nobili veneziani, dove, per dirla col Parini (che, a dir vero, parla dei nobili *lombardi*, ma non conta, chè a Venezia avveniva precisamente lo stesso che a Milano!) all'apparir del maestro di francese, «l'itale voci» cedevano subito il campo al

1. *La Fronda delle Penne d'Oca nei giardini d'Astrea.* Napoli, Federigo e Ardia, 1921, pp. 137 sgg. e 169.
2. In *Oeuvres* de M-me DU BOCCAGE. Lyon, 1762, III, *lett.* XVIII.

tenero idïoma
che dalla Senna delle Grazie madre,
or ora a sparger di celeste ambrosia
venne all'Italia nauseata i labbri;
(Mattino, vv. 186—189)

in una casa di nobili veneziani e alla presenza di persone colte quali Carlo Gozzi (imitatore dei *Sermons* del Boileau) e di Luisa Bergalli che traduceva dal francese; non si poteva parlare che *francese* a un pranzo dato in onore di una scrittrice *francese* che non masticava troppo l'italiano. Il Goldoni si sarà «arrangiato» alla meglio, avrà magari parlato in un francese spropositato, ma avrà *bon gré, mal gré* parlato *francese*! Malgrado la riserve fatte dalla Sig-na Ortiz sulla cultura del Goldoni, io non posso rassegnarmi a ritenerlo tanto ignorante di francese da non poter leggere una commedia nel testo e da sostenere alla peggio una conversazione nella lingua di Molière. Il Goldoni è assai modesto e non bisogna prenderlo alla lettera quando si confessa ignorante; ed ho una gran paura che anche l'aneddoto famoso della *voile* e del: *la voilà* non sia che una pura invenzione comica per far ridere il lettore, quando del francese era divenuto a tal punto padrone da scrivere quel capolavoro d'arte e di stile ch'è il *Bourru bienfaisant* che il Rousseau si rifiutava di credere essere stato scritto da un italiano!

7. *Goldoni e Marmontel. Goldoni e Voltaire.* — Una prova che il Goldoni, fin dal 1756, leggesse correntemente il francese ce l'offre egli stesso a proposito della sua commedia *La Vedova Spiritosa* imitata da *Le Scrupule ou l'Amour mécontent de lui-meme* di MARMONTEL.

«J'avoi lu, étant à Parme (1756) le *Mercure de France*; c'etoit alors M. «Marmontel qui le faisoit, et cet Auteur très-connu dans la République des «lettres, et Sécretaire perpétuel de l'Académie Françoise, rendoit le *Mercure* «très-amusant, et fort intéressant par ses *Contes moraux* pleins de goût et «d'imagination. *Le Scrupule* ou *l'Amour mécontent de lui-même*, étoit un de «ses Contes qui me plaisoient le plus: je trouvois le sujet susceptible d'être «mis au Théâtre, et j'en fis une Comédie: la *Vedova spiritosa* (la Veuve, femme «d'esprit), qui eut un succès très brillant et très-suivi». *(Mém.*, II, 96).

Questa volta si tratta bene d'una *rivista francese*, da cui il Goldoni ha attinto l'ispirazione per una sua commedia; non è il caso di una commedia più o meno celebre, che abbia potuto leggere in una traduzione italiana; sicchè mi pare che abbiamo la prova lampante che, quando il Goldoni partì per la Francia, aveva del francese una conoscenza molto maggiore di quanto d'ordinario non gli si riconosca.

Proseguiamo. La *Scozzese* del Goldoni è del 1761, ma egli conosceva l'*Écossaise* del VOLTAIRE fin dall'anno prima (1760) all'epoca della sua prima apparizione in Francia. Un deplorevole errore di stampa nell'edizione del Mazzoni, che potrebbe rimontare all' edizione francese dei *Mémoires* o a una svista del Goldoni stesso, fa sì che a p. 133 del Vol. I si legga la data del 1750 di dieci anni anteriore alla composizione di questa commedia del Voltaire, la cui prima rappresentazione dette luogo a tante dispute. Da tre anni oramai il Goldoni «era in relazione epistolare collo Zanuzzi e carteggiava col Teatro Italiano «per andare a dirigerlo» (*Lettere*, ed. E. MASI, pp. 147 sgg.) e non è quindi punto strano che leggesse la commedia del Voltaire nel testo e si proponesse persino di tradurla. Una volta balenatagli la possibilità di stabilirsi in Francia, il Goldoni dovette, in quei tre anni che le trattative durarono, mettersi a studiare sul serio il francese, del quale del resto abbiamo visto, che, anche prima, aveva una conoscenza tutt'altro che superficiale.

«Ceux qui s'amusent à la lecture des nouvelles du jour doivent se sou«venir que l'année 1760 il parut en Italie, comme par-tout ailleurs une «Comédie Françoise qui avoit pour titre *le Café ou l'Écossoisse*. On lisoit «dans le Préface de cette Pièce, que c'étoit l'Ouvrage de M. *Hume*, Pasteur «de l'Eglise d'Edembourg, capitale de l'Écosse, mais tout le monde «savoit que M. de Voltaire en étoit l'Auteur. Je fus un des premiers «qui l'eut à Venise; l'illustre Patricien Vénitien Andrea Memo, homme sa«vant, homme de goût, et très-versé dans la Littérature, trouva cette Piece «charmante, et me l'envoya, croyant que je pourrois en faire quelque chose «pour mon Théâtre. Je la lus avec attention, elle me plut infiniment, *je la «trouvai même de ce genre de compositions théâtrales que j'avois adopté*, et l'a«mour-propre m'attacha encore davantage en voyant que *l'Auteur François «m'avoit fait l'honneur de me nommer dans son discours préliminaire. J'eus grande «envie de traduire l'«Écossoise» pour la faire connoître e la faire goûter à ma Na«tion*; mais en relisant la Piece avec des réflexions relative à l'objet que je «m'étois proposé, je m'apperçus qu'elle ne réussiroit pas telle qu'elle étoit «sur les Théâtres d'Italie». (*Mém.*, II, 133).

Su questo passo dei *Mémoires* dovremo ritornare quando tratteremo dalle fonti francesi dal teatro del Goldoni e di quelle goldoniane del teatro francese. Dagli studi di P. TOLDO [1] di A. NERI [2] risulta che

1. *Attinenze fra il teatro comico del Voltaire e quello del Goldoni* in *Giorn. st. d. lett. it.*, XXXI, 343 sgg.
2. *Studi bibliografici e letterari*. Genova, 1890, pp. 240 sgg., e: *Una fonte dell'Ecossaise di Voltaire* in *Rass. bibl. d. lett. it.*, VII, 44 sgg.

alla sua volta la commedia del Voltaire deriva da due commedie del Goldoni: *Il cavaliere e la dama* e *La Bottega del Caffé*, il che spiega:

1. perchè il patrizio veneto gliela mandò;
2. perchè il Voltaire parli del Goldoni nella Prefazione;
3. perchè il Goldoni non la tradusse;
4. perchè infine egli riconoscesse in quella commedia le caratteristiche dal *suo* teatro e della *sua* riforma e qual portata abbiamo quelle sue fini parole: «je la trouvai *même* de ce genre de compositions théâ«trales que j'avois adopté». Ma di ciò a suo tempo.

Quello che ci preme di rilevare è che egli lesse l'*Écossaise* nel testo francese fresca fresca di stampa e che a Venezia le novità francesi arrivavano e si diffondevano a poche settimane di distanza dalla loro apparizione a Parigi, ciò che è una prova della cultura francese abbastanza estesa che avevano i veneziani del Settecento, dell'interesse vivissimo con cui si seguiva il movimento letterario francese in una certa classe di nobili cultori delle arti e della letteratura con cui il Goldoni era in continuo contatto; tutte cose che si riflettono sulla cultura francese e l'interesse del Goldoni per le cose di Francia, cultura e interesse che non potettero essere così limitate come si è voluto far credere.

8. *Goldoni e Dufresny*, *Goldoni e Piron*. — Conobbe il Goldoni *l'Esprit de contradiction* del Du Fresny (1648—1724) e la *Métromanie* del Piron (1689—1773) quando scrisse (1758) *Lo spirito di contraddizione*, e (1751) *Il poeta fanatico*? Il Goldoni dice di no e bisognerebbe credergli. Ma, a proposito del Dufresny, ci par troppo preoccupato di scagionarsi della possibile accusa di imitazione, per non rimanere perplessi e non appellarci al confronto delle due commedie, che faremo a suo tempo. E lo stesso si dica per ciò che riguarda il Piron, malgrado il Goldoni protesti [1] d'aver ritratto nel suo *Poeta fanatico* un bel tipo da lui incontrato più volte in trattenimenti e riunioni letterarie. Interessante può essere, per ciò che riguarda la biblioteca veneziana (e quindi la coltura) del Goldoni, il passo seguente (*Mém.*, II, 116—117) a proposito della commedia del Dufresny:

«Je n'avois pas à Vénise cette collection d'Auteurs François, qui font au«jourd'hui l'ornement le plus intéressant de ma petite bibliothèque».

1. *Mém.*, I, 376.

Ma non tutto ciò che il Goldoni leggeva faceva anche parte della sua biblioteca! Non c'è il caso che, come nel caso dell'*Ecossaise* del Voltaire, qualche patrizio gliel'avesse data a leggere? Mi ci farebbero pensare alcune parole che hanno un po' l'aria di una *excusatio non petita*:

«Je voudrois bien que mon Lecteur fut en état de les confronter *(les deux «comédies)*; il verroit, peut-être, que je n'ai pas tort». *(Mém.*, II, 117).

Noi siamo dispostissimi a credere il Goldoni sulla sua parola; ma faremo a suo luogo il confronto ch'egli desidera. Il nostro maledetto mestiere di critici ci obbliga a non credere che ai nostri occhi e dopo aver toccato con mano, come il tanto calunniato S. Tommaso!

Con ciò ci siamo liberati degli autori di minor conto e potremo abbordar la questione che consiste nell'assodare quali conoscenze avesse il Goldoni del Molière prima di andare in Francia.

8. *Goldoni e Molière.* — La prima volta che nei *Mémoires* del Goldoni compare il nome del *Molière* è a proposito della lettura ch'egli fece della *Mandragola* del Machiavelli nell'estate del 1723 nelle sue prime vacanze pavesi. Abbiamo visto che, durante il suo primo anno di studi legali all'Università di Pavia, e aspettando che gli arrivassero da Venezia le carte necessarie per potersi istallare al *Collegio Ghislieri* dove aveva ottenuto una borsa, il Goldoni, frequentando la biblioteca del Prof. Lauzio, dotto giuresconsulto e professore all'Università di Pavia, cui era stato raccomandato dal Senatore Goldoni suo lontano parente; era rimasto impressionato dal fatto di non avervi trovato un *teatro italiano* accanto ai diversi *teatri* francesi, tedeschi e inglesi che il Lauzio possedeva nella sua biblioteca. Il Goldoni covava già oscuramente nell'animo l'idea della riforma che poi compì: di sostituire alla commedia d'intreccio a base di complicate avventure e intrighi inverosimili quella di carattere. Non è a dire dunque se la lettura di quel gran capolavoro ch'è la *Mandragola* di Niccolò Machiavelli lo entusiasmò. A parte la lubricità dell'argomento, tutto il resto gli parve perfetto.

«C'étoit la première piece de caractere qui m'étoit tombée sous les yeux, «et j'en étoit enchanté. J'aurois desiré que les Auteurs Italiens eussent con-«tinué, d'après cette Comédie, à en donner d'honnêtes et décentes, et que

«les caractères puisés dans la Nature eussent remplacé les intrigues roma-«nesques. Mais il étoit réservé à Molière l'honneur d'ennoblir et de rendre «utile la scène comique, en exposant les vices et les ridicules à la dérision et «à la correction. Je ne connoissois pas encore ce grand homme, *car je n'enten-«dois pas le François*; je me proposois de l'apprendre, et en attendant je pris «l'habitude de regarder les hommes de près, et de ne pas échapper les ori-«ginaux». (*Mém.*, I, 67).

Non abbiamo alcuna intenzione d'infirmare quanto il Goldoni afferma in questo passo. Facciamo però osservare che la confessione ch'egli ci fa di non sapere il francese non va presa alla lettera. Per quanto non avesse che sedici anni e avesse compiti i suoi studi secondarii molto irregolarmente, egli apparteneva a una famiglia patrizia e a una famiglia patrizia con tradizioni letterarie e più specialmente teatrali. Venezia era piena di francesi: mercanti, sarti, cuochi stabilitisi ivi per ragioni professionali, era visitata da letterati e *touristes* molto numerosi ed era poi, come tutta l'Italia d'allora, sotto l'influsso della filosofia, della letteratura, della scienza e, più ancora, dei costumi e delle mode francesi. Siamo nel periodo che Arturo Graf chiama della *Gallomania*, cui successe quello della *Gallofobia* e dall'*Anglomania*, e tutto il teatro del Goldoni è lì a dimostrare a quali eccessi desse origine a Venezia la moda d'imitar la Francia e i Francesi pur nelle cose in cui sarebbe stato meglio non imitarli. Possibile che un giovinetto intelligente e colto come il Goldoni, in un tale ambiente, non fosse in caso di capire all'ingrosso un po' di francese, anche senza averlo mai apepreso di proposito, aiutandosi colle numerose analogie con l'italiano e il latino? Di più: non era necessario conoscere il francese per legger, se non tutto, almeno buona parte del teatro del Molière, tradotto a quall'epoca in italiano nella sua quasi totalità.

Fatte queste riserve, procediamo pure innanzi nella nostra ricerca ed ammettiamo pure che a quell'epoca il Goldoni non avesse ancora avuto occasione di legger nulla del Molière nè nel testo nè in traduzioni. Non c'è nulla di strano, data la sua età giovanile e il modo saltuario e occasionale con cui procedeva nelle sue letture. Quello che ho voluto mettere in chiaro è che, se gli se ne fosse presentata l'occasione, egli avrebbe potuto farlo benissimo fin d'allora, giacchè, quando l'occasione si presentò e la sua curiosità fu vivamente stuzzicata (il che vedremo che fu a Torino verso il 1751) la sua poca pratica di francese non gl'impedì di leggerlo e d'informarsi al punto da scriver su di lui una com-

media, che, se non è tra le sue migliori, è certamente bene informata.
Nel 1737 il Goldoni, approfittando di una ottima compagnia di comici (quella del famoso arlecchino Sacchi) si accinge alla riforma vagheggiata da tanto tempo del teatro comico italiano. Conosceva già abbastanza francese da poter trarre dalla novella *Le mariage de vengeance* inserita dal Lesage nel suo *Gil Blas* il suo *Enrico, re di Sicilia* e certo doveva anche allora sapere della riforma operata da Molière nel teatro francese, se nei *Mémoires*, riferendo le riflessioni ch'egli allora (1737) faceva sulla necessità di una riforma del teatro comico italiano, ha l'aria di affermare che, se non la prima spinta, almeno l'incoraggiamento a perseverar nel suo proposito glia sia venuto dall'esempio del Molière. Si dirà che questo particolare dell'incoraggiamento venutogli da consimile riforma compita nel teatro francese dal Molière potè essere aggiunto magari in buona fede dal Goldoni vecchio, autore dei *Mémoires*, e che il Goldoni giovine, accingendosi alla riforma del teatro comico italiano, non prese le mosse da nessun esempio straniero, ma semplicemente dall'avversione e dalla scontentezza che ingenerava nel suo animo di commediografo nato e di fino osservatore della natura, il teatro comico suo contemporaneo, arrivato al massimo della decadenza e della falsità, e, per di più, inquinato del più grossolano secentismo. Si dirà che, ogni qual volta il Goldoni parla della Francia e dei Francesi nei *Mémoires*, scritti in francese e per il pubblico francese, si crede obbligato ad assumere, per una specie di cortesia secentesca e di deferenza di ospite, un atteggiamento eccessivamente umile, e che perciò non è da prenderlo alla lettera e bisogna stare in guardia. Si diranno tutte queste cose e mi par di sentire la Sig-na Maria Ortiz protestare contro queste idee, secondo lei poco ortodosse, di suo fratello; ma insomma i documenti son documenti e tutte le considerazioni suddette (verissime in tesi generale) non devono portarci poi all'eccesso di far dire al Goldoni sempre il contrario di quanto ha detto. Diffidare sta bene, ma fino a un certo punto e *con juicio* direbbe Ferrer dei *Promessi Sposi*! Questo argomento delle relazioni fra Goldoni e Molière è un argomento scottante, trattato da italiani e francesi con un malinteso nazionalismo letterario, che ha portato e gli uni e gli altri ad esagerarne l'importanza e i risultati. È tempo di trattarlo obiettivamente, ricordandosi soprattutto che si tratta di *un parallelo mal fatto* come ha intitolato il De Vico un suo ottimo libretto. Il paragone fra i due grandi commediografi non regge. L'uno è l'espressione della

società *francese* del *secolo XVII*, l'altro della società *veneziana* del *secolo XVIII*. Il Molière è *più filosofo*, il Goldoni è *più artista*. Sono due grandi genii dell'umanità, che non si fan punto concorrenza in Parnaso. E basta. Voler fare dei confronti grossolani *di peso artistico* è puerile e inutile. Ciò premesso, la nostra tesi è questa. Il Goldoni avrebbe riformato lo stesso il teatro comico italiano anche senza l'incoraggiamento e la spinta che potè rappresentare per lui l'esempio del Molière, ma negare che il Goldoni, accindendosi alla sua riforma, ignorasse che una consimile riforma era stata prima di lui compiuta in Francia dal Molière, è negar la luce stessa del sole. Di più il Goldoni non era punto un rammollito e un rimbecillito, quando scriveva i suoi *Mémoires*, come molti han l'aria di credere: prova ne sieno le cento pagine d'arte squisitissima e di scoppiettante arguzia, vere deliziose commedie in abbozzo, cui talvolta non manca neppure la sceneggiatura. Che talvolta la memoria lo tradisse per ciò che riguarda una data, è possibile; ed è anzi largamente dimostrato. Quando però si tratta, come in questo caso, di testimonianze riguardanti la sua cultura, i libri che ha letti ecc., il Goldoni è in genere assai più esatto e scrupoloso di quanto generalmente non si creda. Parlando delle idee di riforma suscitategli nel 1723 dalla lettura della *Mandragola*, egli ha cura di farci sapere che a quell'epoca non conosceva il Molière, ha cura di distinguere fra ciò che pensava e sapeva allora e ciò che pensa e sa nel momento che scrive. Ora invece, riferendoci i pensieri di riforma che lo preoccupavano nel 1737, parla della riforma molieriana come di qualche cosa che a quell'epoca non solo non ignorava, ma che lo confortava a perseverar nella sua. Più esatto, più scrupoloso di così il Goldoni non poteva essere! Ecco il passo per intero, e chi ha orecchie da udire oda:

«Me voilà, me disois-je à moi même, me voilà à mon aise; je puis donner «l'essor à mon imagination; j'ai assez travaillé sur de vieux sujets, il faut créer, «il faut inventer; j'ai des Acteurs qui promettent beaucoup; mais pour les «employer utilement, il faut commencer par les étudier: chacun a son ca- «ractère naturel; si l'Auteur lui en donne un à représenter qui soit analogue «au sien, la réussite est presqu'assurée. Allons, continuois-je dans mes réfle- «xions; voici le moment peut-être d'essayer cette réforme que j'ai en vue «dépuis si long-tems. Oui, il faut traiter des sujets de caractère; c'est là la «source de la bonne Comédie; c'est par-là que le grand Molière a commencé «sa carrière, et est parvenu à ce dégré de perfection, que les anciens n'ont «fait que nous indiquer, et que les modernes n'ont pas encore égalé». *(Mém.*, «I, 230).

Più chiaro di così non è possibile parlare nè mi par serio il supporre che il Goldoni, che da tanti anni meditava la riforma del teatro comico italiano, potesse ignorare ciò che a Venezia dovevan sapere, sarei tentato di dire, persino i gondolieri: che cioè una consimile riforma avesse un secolo prima compiuta in Francia il Molière.

Ed eccoci al carnevale 1750—51, epoca in cui il Goldoni fa rappresentare la sua *Finta ammalata*, o, per meglio dire, *Lo Speziale, ossia la finta ammalata*, col qual titolo fu rappresentata la prima volta. Ce ne occuperemo di proposito, quando studieremo le fonti francesi del Goldoni, e, del resto, se n'è occupato da par suo E. Maddalena nelle sue *Fonti Goldoniane* pubblicate nel fascicolo novembre-dicembre 1893 dell'*Ateneo Veneto*. Studiando ora la cultura francese del Goldoni prima di andare in Francia, ci preme solo osservare che questa volta il Goldoni stesso, non nei *Mémoires* (o perchè ne tace, se ci teneva tanto a far piacere ai Francesi ?) ma nella lettera dedicatoria al conte Annibale Gambara patrizio veneto, accenna alla conoscenza che nel 1750—51 aveva di una commedia del Molière:

«Molière, celeberrimo autor francese, nella piccola commedia sua, intito-«lata *L'amour médecin*, ha toccato questo argomento, su cui la presente com-«media mia è lavorata».

La commedia dal Goldoni è tutt'altro che una imitazione meccanica di quella del Molière. La protagonista riproduce un modello reale, e cioè l'attrice stessa che ne rappresentò la parte, la signora Medebac, attrice eccellente, *très-attachée à sa profession*, ma *femme à vapeurs* come dice il Goldoni, e cioè in fondo isterica, che spesso era malata di nervi, più spesso ancora credeva d'esserlo, e anche più spesso *n'avoit que des vapeurs de commande*. Si tratta dunque d'un personaggio profondamente originale che non ha niente che fare colla commediola del Molière. Lo stesso si daica del farmacista «sourd et nouvelliste qui entendoit «tout de travers, et préféroit la lecture des gazettes à celle des ordon-«nances», dove il Goldoni non seguì il Molière che in questioni di particolari. Ma conosceva *L'amour médecin*, dichiara di essersene servito, e questo per ora c'importa, per ciò che riguarda la sua cultura.

Ma la prima volta che il Goldoni s'interessò particolarmente al Molière per ragioni professionali che lo toccavan molto da vicino (in quanto per la prima volta sentì opporselo dal pubblico e dalla critica come un pericoloso concorrente) fu a Torino nella primavera del 1751.

La compagnia Medebac, di cui, come poeta, *faceva parte* (è la parola giusta) il Goldoni, era stata, come oggi si direbbe, *scritturata* a Torino per la stagione primaverile-estiva del 1751. Il Goldoni non sarebbe stato obbligato a seguirla, ma, pensando che il cambiamento d'aria e la distrazione avrebbero potuto giovargli alla salute un po' danneggiata dall'eccesso di lavoro del carnevale precedente (si tratta dell'anno glorioso del Goldoni, in cui dette al teatro comico italiano nientemeno che 16 commedie originali, molte delle quali contano fra i più puri capolavori del suo genio fecondo!) ed anche forse per guadagnar qualcosa, perchè, da come parla nei *Mémoires*, le 16 commedie gli fruttarono sì molti allori, ma quattrini ben pochi, tanto che dovè decidersi a intraprender la prima stampa (Bettinelli) delle sue commedie; per tutte queste ragioni insieme si decise dunque ad accompagnare a Torino i suoi comici e quel Medebac che gli contestava persino i suoi diritti d'autore, opponendosi alla stampa delle commedie, ch'egli diceva di aver *pagate*, e che quindi riteneva di sua esclusiva proprietà.

Torino parve al Goldoni deliziosa. L'uniformità monumentale delle sue costruzioni, le sue belle strade larghe e diritte, le piazze, le chiese, la cittadella di Superga, le belle passeggiate, la magnificenza e il gusto dei palazzi e delle ville reali lo rapirono.

«Les Turinois» — egli ci dice — «sont fort honnêtes et fort polis; *ils tiennent* «*beaucoup aux moeurs et aux usages des François*; *ils en parlent la langue fami-* «*lierement*; et voyant arriver chez eux un Milanois, un Vénitien ou un Gé- «nois, ils ont l'habitude de dire, c'est un *Italien*». (*Mém.*, 359).

La compagnia Medebac rappresentò a Torino molte commedie del Goldoni, le quali furono tutte applaudite, «mais il y avoit des êtres «singuliers qui disoient à chacune des mes nouveautés: *c'est bon, mais* «*ce n'est pas du Molière*.

«On me faisoit» — aggiunge il Goldoni — «plus d'honneur que je ne méritois; «je n'avois jamais eu la prétension d'être mis en comparaison avec l'Auteur «François; et je savois que ceux qui prononçoient *un jugement si vague et si* «*peu motivé*, n'alloient au Spectacle que pour parcourir les loges, et y faire «la conversation. *Je connoissois Molière*, et je savois respecter ce Maître de «l'Art aussi bien que les Piémontois, et l'envie me prit de leur en donner «une preuve qui les auroit convaincus». (*Mém.*, I, 359).

Compose lì per lì una commedia in cinque atti (altro che stanchezza! era la diciassettesima commedia di quell'anno comico!) senza maschere

e senza cambiamenti di scena, una commedia insomma molieriana (fin nell'uso dei versi martelliani, destinati a riprodurre l'alessandrino francese!) prendendo ad argomento di essa lo stesso Molière. Per vendicarsi bonariamente, secondo ch'era suo costume, di quei cotali che andavan ripetendo che *c'est bon, mais ce n'est pas du Molière*, introdusse nella sua commedia un conte Lasca, «un de ces Piémontois qui ju«geoient les Pieces sans les avoir vues, et mettoient maladroitement «l'Auteur Vénitien en comparaison avec l'auteur Francois; c'est-à-dire, «l'écolier avec le maître» *(Mém.*, I, 360).

La commedia ebbe esito felicissimo non solo a Torino, dove la figura del conte Lasca (che tutti sapevano chi volesse riprodurre) piacque moltissimo, ma anche a Venezia, dove fu data nell'ottobre del medesimo anno, malgrado le prevenzioni del pubblico contro le commedie in versi martelliani, di cui s'era fatto anteriormente un qualche abuso.

La commedia fu dunque data la prima volta a Torino il 28 agosto 1751 assente l'autore, che, nel frattempo, era dovuto tornare a Venezia per suoi affari privati, ed a quest'epoca il Goldoni si vanta di conoscere il Molière quanto i buoni piemontesi, che glielo contrapponevano per svalutare il valore delle sue commedie. Se non che questa volta il Goldoni si loda troppo. Per quanto, all'epoca in cui scriveva i suoi *Mémoires*, sapesse benissimo che il matrimonio del Molière con l'*Isabelle* figliuola della Béjard non fosse mai avvenuto, all'epoca in cui scriveva la commedia, doveva ritenerlo effettuato, giacchè, altrimenti, la commedia non sarebbe finita come finisce, e cioè col matrimonio dei due innamorati, che si sarebbe potuto facilmente evitare con vantaggio della verità storica. I buoni torinesi, da gente di spirito (che a teatro va ad ascoltare delle commedie e non della storia sceneggiata) pur forse rilevando l'inesattezza, applaudirono calorosamente l'opera d'arte, e noi non saremo più pedanti di loro a insisterci. Insisteremo invece sull'ambiente saturo di cultura francese, che c'era a quei tempi a Torino, sul *jugement si vague et si peu motivé* di quelli che paragonavano il suo teatro con quello del Molière, sul tentativo, o, come dice il Goldoni, «l'hardiesse, de faire paroître dans ma Pièce, un hypocrite bien plus «marqué que celui de Molière», ispirandosi in parte al Don Pirlone di Gerolamo Gigli, che, pur imitando il Molière, seppe darci un Tartufo italiano; e concluderemo che, verso il 1751, il Goldoni, pur non essendo in grado di scrivere una monografia in due volumi in quarto sulla vita

a le opere di Molière, ne sapeva abbastanza per un autore di commedie, il che, credo, può bastarci.

9. *Conclusione.* — La nostra analisi è stata forse un po' troppo minuziosa, ma ha dato risultati non privi d'importanza. Un solo studio veramente serio avevano finora sulla *cultura del Goldoni* ed era quello della Signorina Maria Ortiz, dal quale (e non per colpa sua, poi che in esso si occupava della *cultura generale* e non in particolare di quella *francese* del Goldoni) non risultava altro che, accanto a una certa conoscenza del Molière, l'uso, da parte del nostro commediografo, dei dizionarii biografici o geografici del Moreri e del Martinière, ambedue del resto scritti in francese e testimonianti quindi la sua possibilità di leggere in quella lingua. Credo che, da quanto siamo venuti esponendo, lo scetticismo della Signorina Ortiz, che non solo non ammette (p. 91) alcuna lettura diretta del Goldoni di opere francesi (neppure tradotte) ma arriva persino a dubitare (pp. 72—73) dell'affermezione dal Grosley [1] che, fra i libri posseduti dal Goldoni, ci fosse, accanto a un Terenzio e a un Plauto, anche un Molière; appaia assolutamente eccessivo e ingiustificato. Certo, l'erudizione sfoggiata dal Goldoni nella *Prefazione* al *Teatro Comico* (e sempre, dove ha la pessima idea di sfoggiarla!) «ha l'aria di essere qualcosa di posticcio, d'imparaticcio, di acquistata «sul momento»; ma non è giusto, per giudicar della cultura di un autore del settecento, fondare il proprio esame solo su quei luoghi, in cui è chiaro che *fa dell'erudizione per partito preso.* La stessa Signorina Ortiz osserva altrove (p. 92) molto giustamente:

«Era del resto un po' il difetto di quel tempo di dilettantismo diffuso il «tentare di supplire con tali palliativi alla superficialità e alle frequenti lacune «di una cultura appena abbozzata se non del tutto trascurata. È un'epoca di «compilazioni, compendî, raffazzonamenti, come del resto son tutti i tempi «di decadenza. Le menti impigrite nell'ozio, snervate dai piaceri, son di«venute intolleranti e incapaci di ogni ricerca un po' lunga, di ogni studio «un po' serio; si vuole apprender sul momento la notizia che occorre, e si «vuol trovarla presto, senza bisogno di ricerche faticose: ecco i dizionari, i «repertorî. In tali opere di compilazione si finiva col riporre una fede ecces«siva; in un momento si diveniva eruditi in qualsivoglia argomento, e si giu«rava poi sull'esattezza di queste cognizioni acquistate a tanto buon mercato».

1. *Nouvaux Mémoires ou observations sur l'Italie et sur les Italiens par deux gentilshommes suédois.* Traduit du suédois. Londres, 1770, t. II, p. 3.

Era dunque un difetto del secolo e noi ammettiamo (e del resto la Signorina Ortiz ne ha addotte le prove) che anche il Goldoni spesso e volentieri c'incappasse. Ma da questo all'affermare (p. 91) che «*le* «*sole* citazioni del Rapin *potrebbero* essere frutto di letture dirette del «Goldoni» ci passa, e noi abbiamo, se non erro, fornito le prove di una ben più larga e diretta conoscenza che il Goldoni, anche prima di andare in Francia, aveva sì della lingua che della letteratura francese.

Il che valga a farci scusare dal benevolo lettore la minuziosità e la lunghezza della nostra analisi. Solo infatti con ricerche pazienti, minuziose e profonde si può far avanzare di qualche passo la verità, la quale, nel caso presente, è che, in fatto di lingua e letteratura francese, il Goldoni, all'epoca del suo viaggio in Francia, non era certo quel che si dice *un'arca di scienza;* ma neppur quell'*ignorante*, che, in omaggio a una sua tesi simpatica, la Signorina Ortiz mostra ritener che fosse.

«Mondo e teatro» sta bene; ma anche *libri*! Parecchi *libri*, molti *libri*; assai più *libri* ad ogni modo, di quanto fin qui non si fosse creduto!

CAPITOLO II.

SOMMARIO.— LA FRANCIA E I FRANCESI COME IL GOLDONI LI GIUDICA PRIMA DELLA SUA ANDATA A PARIGI. 1. «*La Vedova Scaltra*». Dobbiamo credere in tutto e per tutto alla confessione del Goldoni di aver «*chargé*» il carattere di *M. le Bleau*? — 2. Influsso del Molière su questa commedia. — 3. Che cosa pensa il Goldoni del carattere francese nei «*Mémoires*», a proposito del famoso «*Procès du Collier*». — 4. Ma qui chi parla è il «filosofo» del sec. XVIII, non l'autor comico. — 5. Lettera dedicatoria a S. E. Stefano Guerra del X volume del suo *Teatro* nell'edizione *Pasquali*. — 6. La ritrattazione è però parziale e riguarda solo la *qualità* del comico. — 7. Analisi dei caratteri di *M. le Bleau* e di *Marionette*. — 8. Conclusione: «Prima di andare a Parigi il Goldoni considera «i francesi non troppo diversi in fondo da quel che sono, e da come li considererà «dopo averli conosciuti da vicino».

1. *La «Vedova Scaltra». Dobbiamo credere in tutto e per tutto alla confessione del Goldoni di aver «chargé» il carattere di M. le Bleau?* — Il Goldoni stesso (*Mém.*, I, 305—306) riconosce «d'avoir un peu trop «chargé» il carattere del cavaliere francese (*M. Le Bleau*) nella sua commedia *La Vedova scaltra*, con cui si fece a Venezia «l'ouverture du Car«naval de l'année 1748»; ma non bisogna dimenticare ch'egli scriveva le sue *Memorie* in Francia, ch'era ospite della Francia, ch'era sotto l'impressione delle critiche mosse dall'*Année Litteraire* al suo modo di rendere i francesi, ch'era lui stesso divenuto un po' francese, che molti difetti e lati comici del carattere francese non gli apparivan più tali per la forza dall'abitudine, e soprattutto che la delicatezza e la buona educazione di uomo del sec. XVIII non gli permettevano — in un libro *dediè au Roi* e cui tante notabilità francesi, a cominciare dai personaggi della corte (*Monsieur*, *Madame*, *Madame Elisabeth*, *Madame Adélaïde*, sue regali allieve d'italiano, *Madame Victoire*, *le Comte et la Comtesse d'Artois*, *le Prince de Condé*) a non parlar dei nomi più illustri della buona società francese, avevano sottoscritto; d'insister troppo su quest'argomento. D'altra parte, anche in questo caso, il Goldoni aveva *lavorato dal vero*, ispirandosi a tipi conosciuti a Venezia, o durante i suoi non pochi viaggi in diverse città e regioni d'Italia, sicchè alle sue parole non si può dare altra importanza che quella che si suol comunemente annettere a qualunque formula di cortesia, e cioè l'intenzione

di riuscir gradito, evitando di urtare la suscettibilità del lettore francese collo spiattellare la verità nuda e cruda.

«J'ai à me reprocher d'avoir un peu trop chargé le rôle du Chevalier, mais *ce* «*n'est pas ma faute:* j'avois vu des François à Florence, à Livourne, à Milan et à «Venise; j'avois rencontré des *originaux*, et je *les avois copiés;* je ne me suis apperçu «de ma faute, qu'en arrivant à Paris; je n'y ai pas reconnu ces ridicules que j'avois «vu en Italie; ou la façon de penser et la manière d'être ont changé en France «depuis vingt-cinq ans; ou les François aiment à se donner des torts dans les pays «étrangers».[1]

Con molta cortesia dunque, ma con altrettanta fermezza, il Goldoni riconosce che non è colpa sua se ha incontrato dei francesi ridicoli (che egli da parte sua non ha fatto che copiare) e che i francesi, fuori di casa loro, appaiono molto meno simpatici di quanto in realtà non siano, quando si ha il modo di osservarli in Francia.

Un'analisi dettagliata di questa commedia, che fu tradotta in francese da M. de Bonnel du Valguier, si trova (accompagnata da estratti di scene intere e da giudizii interessantissimi sul modo del Goldoni di rendere il carattere francese), nel volume VII dell'*Année Littéraire* corrispondente all'anno 1761 a pp. 73—108; altre osservazioni si trovano nella *Prefazione* alla citata traduzione francese della *Vedova Scaltra* per opera di M. de Bonnel du Valguier; ma la via che abbiamo da percorrere è lunga e non possiamo fermarci troppo a lungo su questo argomento [2].

2. *Influsso del Molière su questa commedia.* — Faremo piuttosto osservare, che, come ha giustamente rilevato *PIETRO TOLDO* nella

1. Il Goldoni vedeva giusto. Malgrado l'urbanità del dilemma, si vede che egli tende a ritener vera la seconda proposizione. Ed è tanto vero che nel 1918 si è sentita in Francia la necessità di una *Guide psicologique du français à l'étranger*, che io ho vista co' miei occhi nelle vetrine dei librai di Roma.

2. Cfr. *Année Littéraire*, VII (1761): rec. a *La veuve rusée, Comédie en prose en 3 actes par* CHARLES GOLDONI, *Avocat Vénitien, représentéeà Parme en 1748, traduite de l'italien par* M. DE BONNEL DU VALGUIER, *Paris, Veuve Buillau,* 1761. Dopo aver riconosciuto lealmente (p. 75) che «les caractères si différens des quatre nations «se développent dans cette pièce» in modo da farla ritenere «un chef d'oeuvre drama- «tique»; il recensore fa tuttavia delle riserve sul modo del Goldoni di ridare il carattere francese: «Dans une scène de l'*Acte premier*, entre *M. Leblau*, se jette tout de suit aux «pieds de la veuve et lui jure que «*ses paroles font nager son coeur dans une mer de plaisir*» (p. 82), «M. Goldoni croit que c'est là le bon ton de Paris; il tombe dans le défaut de «tous les poètes dramatiques étrangers; il nous représente un petit maître qui n'a jamais «existé parmi nous et lui fait faire toutes les platitudes les plus ridicules et en même «tems les plus absurdes. Madame trouve ce personnage impertinent et dégoûtant et «c'est avec raison. Cependant elle finit par dire que M. Le Bleau ne lui déplairoit pas «s'il étoit moins affecté». E conchiude, contraddicendosi alquanto, che: «les Espagnols

sua opera capitale su *L'oeuvre de Molière et sa fortune en Italie* [1] nel personaggio goldoniano di *M. Le Bleau* riscontriamo non pochi ricorid dei *marquis* di Molière soprattutto per ciò che riguarda la sua vanità e la sua affettata eleganza nel vestire.

«De même que Mascarille, [M. Le Bleau] prétend que les dames admirent «sa tournure et sa toilette: «*Voyez donc quelle toilette* (il se promène), *voyez* «*la belle façon*!...».

3. *Che cosa pensa il Goldoni del carattere francese nei «Mémoires» a proposito del famoso «Procès du Collier».* — Naturalmente le sue idee sui francesi cambiarono, in parte, quando potè osservarli da vicino e a casa loro.

A proposito del famoso *Procès du Collier*, nel quale furono implicati cardinali (il card. *De Rohan)* avventurieri *(Cagliostro)*, dame della più alta aristrocrazia (come p. es. la contessa *de Lamotte)*, e donne pubbliche (la famosa *Oliva)*; il Goldoni ha *(Mém.*, II, 349 dell'ed. parigina) a proposito della leggerezza francese, delle osservazioni finissime:

«Cette cause singulierement compliquée, occupa le public pendant dix «mois; elle faisoit le sujet journalier des conversations, des cercles et des so«ciétés de Paris; les personnes qui par leurs adhérences y étaient intéressées, «vivoient dans l'inquiétitude, et *les beaux ésprits faisoient des couplets.*

«*C'EST LE TON DE LA NATION*; *si les François perdent une bataille,* «*une épigramme les console*; *si un nouvel impôt les charge, un vaudeville les dé*«*dommage*; *si une affaire sérieuse les occupe, une chansonnette les égaye, et le* «*style le plus simple et le plus naïf est toujours relevé par des traits malins et par* «*des pointes piquantes*».

4. *Ma qui chi parla è il «filosofo» del sec. XVIII, non l'autor comico.*— Queste considerazioni non bisogna però dimenticare che non riguar-

---

«et les François peuvent se plaindre que M. Goldoni n'a pas saisi leur caractère ou «plutôt leur esprit». — Nella *Préface* alla traduzione sopra citata leggiamo il seguente giudizio estetico: «Charles Goldoni a marché sur les traces de Molière; il a cherché «à rendre les conditions avec autant d'intérêt que plusieurs de nos célèbres auteurs «françois ont rendu les moeurs». Per *conditions* bisogna intendere l'*état des personnages.* A Parigi si meravigliavano come il Goldoni trovasse interesse a dipingere i costumi di ogni classe di persone anche non appartenenti alla nobiltà o almeno alla *bonne société bourgeoise* e si meravigliavano come, malgrado ciò, l'autore non cadesse mai nel plebeo. Per la differenza d'ambiente fra Parigi e Venezia e il paragone colle commedie del Vadé cfr. il § 12 del cap. seguente.

1. Torino, Loescher, 1910, p. 392, n. 2.

dano il Goldoni artista, il Goldoni *autor comico*; ma il Goldoni osservatore dei costumi, il Goldoni ragionatore, o, come si diceva allora, in un senso tutto speciale al secolo XVIII, il Goldoni *filosofo*. Mettetelo alla prova come autor comico, ed egli si servirà senza scrupolo e senza pietà di tutto il comico che può zampillare dal contrasto fra la tragica serietà del fatto e la superficialità e leggerezza del modo di consolarsene. Nello stesso brano che abbiamo citato, il *filosofo* non fa capolino che in una sola frase, impregnata di tutta l'ironica indulgenza dell'autor comico e dell'uomo di mondo del secolo XVIII: «Che «volete farci? È ridicolo; ma così son fatti i francesi: *C'est le ton de la «nation!*». Tutto il resto accusa anche troppo chiaramente la maligna soddisfazione dell'autor comico!

5. *Lettera dedicatoria a S. E. Stefano Guerra del X volume del suo «Teatro» nell'edizione «Pasquali»*. — Ma un'altra volta il Goldoni ritorna su questo argomento e sembra ritrattarsi intorno alla comicità del carattere francese. In una lettera dedicatoria del X volume del suo *Teatro*, nell'edizione Pasquali, a S. E. il Signor Stefano Guerra, egli scrive:

«Vi è il buono e il ridicolo da per tutto, ma *il ridicolo di Parigi non è certa«mente quello che si crede in Italia*. Bisogna vedere, per assicurarsi della verità. «In tre anni ch'io sono in Francia non mi è ancora riuscito di vedere un *Pe«tit-Maître* che si accosti all'immaginazione che se ne formano gl'Italiani. «O il carattere della nazione è cangiato, o dicono il falso tutti quelli che hanno «scritto e parlato. *Le caricature sono in oggi sì delicate*, che bisogna aver tutta «l'acutezza di spirito per ravvisarle. L'uniformità è quello che domina in «questo paese. *Tutti cercano d'imitar gli altri* e quello che sarebbe portato «a qualche caricatura si maschera e si dà forza *per comparir uniforme*. Mal«grado *lo studio dell'uniformità*, traspira un poco il carattere particolare, ma «*la caricatura diviene sì leggiera*, che sfugge assai facilmente *agli occhi del «forestiero*. Vostra Eccellenza si ricorderà che abbiamo fatto queste medesime «osservazioni insieme, ma, s'Ella ritorna qui, vedrà che *ne ho raccolte ancora «delle migliori*, dopo che ho trasportato il mio soggiorno da Parigi a Versaille».

6. *La ritrattazione è però solo parziale e riguarda solo la «qualità» del comico*. — A ben considerare questo brano, esso non è che una carica a fondo contro la *grossolanità* degli autori italiani nel mettere in rilievo i lati comici del carattere francese; ma non nega punto codesti lati comici. L'artista squisito che è il Goldoni aspira a un comico più delicato, a quello p. es. che potrebbe risultare dalla mania che han tutti di *uniformizzarsi imitando gli altri*. Frasi come quelle che abbiamo

sottolineato: *Tutti CERCANO d'imitar gli altri*; *ognuno SI FA FORZA per COMPARIR uniforme*; *la caricatura è sì delicata che sfugge agli occhi DEL FORESTIERO*; *ho raccolto osservazioni MIGLIORI*; riguardan la qualità del comico; ma non ne negan punto l'esistenza.

In altre parole, insistono sul comico del carattere francese come appare ai francesi stessi o a chi, pur essendo straniero, conosce bene i francesi, in contrapposizione a quello che appare agl'italiani che non li conoscono abbastanza. Nei francesi non è comico il loro voler singolarizzarsi (il che è una particolarità degl'Inglesi, soprattutto all'estero) ma proprio il contrario: *la mania di copiarsi l'un l'altro*. Egli ha fatto delle osservazioni più profonde e più fini su questo nuovo aspetto comico del carattere francese, osservazioni che metterà a contributo nelle sue commedie francesi: *Le bourru bienfaisant* e *L'avare fasteux*, l'uomo di buon cuore che vuol apparir burbero per imitare Rousseau che è alla moda, e l'avaro che si vergogna di *sembrare* avaro e vuol avere le apparenze della prodigalità anch'essa alla moda. A *M. Le Bleau* e a *Marionette* che non lo soddisfano più, egli contrappone altri tipi *meglio osservati*, in cui appare un comico più fino e più corrispondente alla realtà.

La ritrattazione non è dunque che *parziale* e riguarda unicamente *la qualità e la verità del comico*, il sui senso si è in lui raffinato in tre anni di rezidenza in Francia e di continue osservazioni.

7. *Analisi dei caratteri di M. le Bleau e Marionette.* — Ma vediamo in che consista il comico dei personaggi francesi che appaiono nella *Vedova Scaltra*. I quali in fondo sono tre: *M. Le Bleau*, la cameriera francese *Marionette* e la stessa *Vedova Scaltra* nel suo travestimento francese al famoso ballo.

M. Le Bleau, il cui nome — direbbe un filologo — par risultare da un *incrocio* di un *M. Le Beau* con un *M. Le Bluff* — si rivela fin dalla prima scena, in cui l'inevitabile *chez nous* dei francesi fa capolino nel modo più comico. Alle lodi che *Milord Runebif*, *Don Alvaro di Castiglia* e il *Conte di Bosco Nero* fanno del buon pranzo imbandito loro dall'oste, non manca di far delle riserve. Non si può proprio dire una cena squisita: «È stata passabile. Voialtri italiani non avete nel man«giare il buon gusto di Francia». Il Conte di Bosco Nero risponde piccato, che il cuoco è francese; ma neppur questo particolare riesce a vincere l'ostinatezza di *M. Le Bleau*:

«Eh sì, ma quando vengono in Italia [*i cuochi francesi*] perdono la buona «maniera di cuocere. Oh se sentiste come si mangia a Parigi. Là è dove si «raffinan le cose».

D'accordo M. Le Bleau non cade che sulla bellezza di Rosaura; ma per una ragione speciale: «Pare una francese; ha tutto il brio delle «mademoiselles di Francia!». Fanatico delle spiritosità, *M. Le Bleau* loda come *spiritoso* persino Arlecchino che non è stato che *sfacciato*, accostandosi alla tavola dei signori e bevendo senza essere invitato un bicchiere di vino, il che scandalizza naturalmente Don Alvaro di Castiglia, che non ammette simili familiarità nei servitori.

Galante e spavaldo, ritiene che Rosaura, «nemica d'amore, sprez«zante degli uomini, e incapace di tenerezza», sia «seco solo grata e «pietosa»:

«Eh, sia pur ella selvaggia come una belva, se un vero francese, come sono «io, arriva a dirle alcuni di quei nostri concetti, fatti apposta per incantare «le donne, vi giuro che la vedrete sospirare e domandare pietà».

Con una leggerezza tutta francese, pretende che il vecchio e onesto negoziante Pantalone, tutore di Rosaura, lo introduca presso di lei *(Atto I, Sc. XIII)*:

MON.: Amico, fatemi il piacere; conducetemi a darle il buon giorno.
PANT.: Oh, la fala: mi gh'ho nome Pantalon, no gh'ho nome Condusi.
MON.: Voi, che siete il padrone di casa, potete farlo.
PANT.: Posso farlo, ma no devo farlo.
MON.: Perchè?
PANT.: Perchè? Ghe par ela, ch'el cugnà abbia da batter el canafio alla cugnada?
MON.: Eh, lasciate questi pregiudizii. Siate amico, siate galantuomo. Farò io lo stesso per voi.
PANT.: Mi la ringrazio infinitamente. No gh'ho bisogno de sti servizi e no son in stato de farghene.
MON.: O io son pazzo, o voi non mi capite. Mi piace la signora Rosaura, vorrei vederla da vicino; vi prego che mi facciate l'introduzione; e pare a voi che vi chieda una gran cosa?
PANT.: Eh! Una bagatela! A chi no patisce le gatorigole, no vol dir gnente!
MON.: Ma io poi vi andrò senza di voi.
PANT.: La se comoda.
MON.: Ella è vedova. Voi non le comandate.
PANT.: La dise ben.
MON.: Volevo aver a voi quest'obbligazione.
PANT.: No m' importa gnente.
MON.: Un altro si pregerebbe di potermi usare una tal finezza.
PANT.: E mi tutto el contrario.
MON.: Non è galantuomo chi non sa servire l'amico.
PANT.: In te le cose lecite e oneste.

MON.: Io sono un onest'uomo.
PANT.: Lo credo.
MON.: Volete una dozzina di bottiglie? Ve le manderò.
PANT.: Me meraveggio dei fatti vostri. No gho bisogno dele vostre bottiglie; chè in ti liquori ve posso sofegar voi e cinquanta dela vostra sorte. Ste esibizion se fa a omeni de altro carattere, no a Pantalon dei Bisognosi. M' avè inteso? Ve serva de regola; per vu in casa no gh'è nè Cipro nè Candia.

Ma la facilità morale di M. Le Bleau risalta soprattutto nel dialogo con Arlecchino, che vorrebbe convincere a recare a Rosaura una gioia, una preziosa gioia, una gioia francese, ch'è poi... il *suo* ritratto (Atto II. Sc. IV):

MON.: Tu sei un uomo spiritoso; è peccato che ti perdi in una locanda, ove non può spiccar la tua abilità.
ARL.: Ghe dirò, patron. Siccome la mia gran abilità la consiste nel magnar, no me par de poder trovar mej d'una locanda.
MON.: No, amico, non è questa la tua abilità. Conosco io... che sei un capo d'opera per fare un'ambasciata amorosa.
ARL.: In verità l'è un cattivo astrologo, perchè mi no gho mai fato il mezzan.
MON.: Ecco come in Italia si cambiano i termini a tutte le cose. Che cos'è questo *mezzano?* Un ambasciatore di pace, un interprete dei cuori amanti, un araldo di felicità e contenti, merita tutta la stima, ed occupa i più onorati posti del mondo.
ARL.: Ambasciator de pase, araldo di felicità e contenti, in bon italian vol dir *batter l'azzalin.*

Non possiamo indugiare più a lungo nel rilevare i lati comici del carattere di *M. Le Bleau*, la cui superficialità, vanità, vanagloria, avarizia, mancanza di scrupoli morali, e, soprattutto, il cui comicissimo *chauvinisme* il Goldoni riesce assai bene a mettere in vista. La scena capitale con Rosaura attribuisce però alla galanteria francese particolari comuni a tutti i *cicisbei* del secolo XVIII, quale p. es. l'uso di portar su di sè tutti gli strumenti e gli amminnicoli necessarii alla *toilette* di una imparruccata e incipriata damina dal settecento. Di caratteristicamente francese non c'è in tutta la scena che un certo tono fra galante e *prezioso*, che ricorda le *Précieuses ridicules* del Molière (che nel sec. XVIII hanno un certo sapore anacronistico) e le battute in cui M. Le Bleau fa le lodi dell'eleganza del suo vestire, cui accenna il Toldo e che noi riportiamo qui per intero (Atto I, Sc. XVII):

ROS.: Non si può negare che in voi non regni tutto il buon gusto, e non siate il ritratto della galanteria.
MON.: Circa il buon gusto non fo per dire, ma Parigi facea di me qualche stima. I sarti francesi tutti tengono meco corrispondenza per comunicarmi le loro idee, e non mandano fuori una nuova moda, senza la mia approvazione.
ROS.: Veramente si vede che il vostro modo di vestire *non è ordinario.*
MON.: Ah! Mirate questo taglio di vita! *(s'alza e passeggia)* Vedete quanto ador-

nano la persona questi due fianchi! Appunto l'equilibrio in cui eglino sono situati è la ragione, per cui mi avete veduto riuscire mirabilmente nel ballo.
ROS.: (Non si potea far peggio!)

A Rosaura però l'elegante M. Le Bleau non aveva punto fatto buona impresione al ballo. Le era sembrato ridicolo ed affettato. Perciò, quando *Marionette*, sempre pronta a mettere in rilievo le qualità del suo connazionale, gliene aveva parlato con grande ammirazione, aveva risposto (Atto I, Sc. XV):

ROS.: Ah! lo conosco. Ier sera ballava de' minuetti al festino *con grande affettazione*; quando mi dava la mano *pareva mi volesse storpiare.*

Al che *Marionette* replica (e basti a dare un' idea del suo carattere):

MAR.: Ciò non importa: è un cavaliere molto *ricco* e *nobile*, giovine, bello e *spiritoso, niente geloso*, niente sofistico; *e poi basta dire che è un francese!*

Per finire, aggiungiamo che la leggerezza e l'incostanza (ed anche lo *chauvinisme)* giocano a *M. Le Bleau* un brutto tiro proprio nel momento decisivo. Convinto che Rosaura, travestita da dama francese, sia davvero una sua connazionale, lascia di battersi con Don Alvaro, e si compromette definitivamente agli occhi di lei (Atto III, Sc. XIV):

MON.: Madama, eccomi a voi. Cedo Rosaura, se'l comandate. Fatemi il piacere ch'io possa bearmi nel vostro volto.

E poco dopo:

MON.: Grand'amore delle dame francesi! Gran fedeltà delle mie paesane! Gran forza di attrattive! Ma io non posso vivere, se non mi fate contento di vedervi un momento!

Il giudizio sul carattere francese è poi riassunto così, nella scena in cui Rosaura svela il suo trucco e amabilmente lo rimprovera della sua leggerezza e inconstanza (Atto III, Sc. XXV):

ROS.: M. Le Bleau con generose espressioni, con amorose tenerezze e dolci sospiri, mi lusingava dell'amor suo, ed egli poteva sperar la mia mano; ma una certa francese incognita mi ha dato la commissione di ricordargli che, siccome ha ceduto Rosaura al suo rivale, così non la può più pretendere.

M. Le Bleau non si perde però per così poco:

MON.: Madama Rosaura, la perdita della vostra persona *mi costerebbe* QUALCHE *sospiro* se vi maritaste nelle Indie; ma siccome vi siete maritata al nostro Conte, e resterete con lui in Italia; la felicità di vedervi mi scema il dolore d'essere escluso dalle vostre nozze. Vi sarò il medesimo onesto amante; e se il Conte non vorrà esser nemico della gran moda, avrò l'onore di essere il vostro servente.

Il che mostra che il Goldoni non aveva bisogno del soggiorno di Parigi per notare quel «ton de la Nation», per cui, «si les français perdent «une bataille, une épigramme les console; si un nouvel impôt les charge, «un vaudeville les dédommage; si une affaire sérieuse les occupe, une «chansonnette les égaye».

8. *Conclusione*: «*Prima di andare a Parigi, il Goldoni considera i fran- «cesi non troppo diversi da quel che sono e da come li considererà dopo «averli conosciuti da vicino*». — Ecco dunque come il Goldoni considerava i francesi prima di stabilirsi a Parigi: *non troppo diversi da quelli che sono e da come li considerò anche dopo averli visti a casa loro.*

E tout le reste c'est . . . de la politesse! *Politesse* d'ospite e d'uomo di mondo del settecento, *politesse* inseparabile dalla parrucca, dalla cipria, dai vestiti di raso e dalle scarpette a fibbia d'argento di quel secolo amabile, indulgente e cortese!

CAPITOLO III.

SOMMARIO. — COME FU CHE IL GOLDONI ANDÒ IN FRANCIA. — 1. A quali domande ci proponiamo di rispondere. — 2. Un po' di bibliografia. — 3. Risposte antecipate alle domande posteci. — 4. Lettera del Goldoni al Cornet del 23 aprile 1758. — 5. Desiderio di tentare una scena più libera, su cui cogliere allori più durevoli. — 6. Un'altra lettera al Cornet da Roma (20 aprile 1759). — 7. Cominciava ed esser conosciuto e ammirato in Francia. Lettera del Voltaire all'Albergati. — 8. Lettera del Poinsinet male acolta e interpretata dal Goldoni. — 9. Traduzioni e rappresentazioni francesi di opere del Goldoni, anteriori alla sua andata a Parigi. «*La famiglia dell'Antiquario*» (Parma, 1756). — 10. «*La Villeggiatura*»? — 11. «*Les Caquets*». — 12. Paragone dei critici teatrali francesi colle commedie del Vadé e differenza d'ambiente sociale tra Venezia e Parigi. — 13. «*La Bonne Fille*». — 14. «*Le Fils d'Arlequin perdu et retrouvé*» e suoi elementi di successo. — 15. Lezioncina ammannita a questo proposito dal critico teatrale del «*Mercure de France*» agli autori di commedie del tempo suo: «On rira sans honte, «quand les auteurs ne rougiront pas de faire rire». — 16. «*Honte de s'amuser*» del pub«blico francese alla vigilia della Rivoluzione ed avvento della *Comédie larmoyante.*

1. *A quali domande ci proponiamo di rispondere.* — Come fu che il Goldoni andò in Francia? Vi era conosciuto? Come? Quali opere sue erano già state rappresentate? Che accoglienza avevano avuto da parte della critica? E l'invito a recarsi a Parigi per assumer la direzione della *Comédie Italienne* era soltanto dovuto alla fama conquistatasi dal Goldoni in Francia, ovvero a qualcosa di più pratico, e cioè a un bisogno urgente di innovazione del teatro, i cui destini era chiamato a reggere Conosceva il Goldoni lo stato reale delle cose alla *Comédie Italienne* e la ragion *vera* dell'invito?

2. *Un po' di bibliografia.* — A tutte queste domande ci proponiamo rispondere documentatamente, controllando quanto il Goldoni ci dice nei *Mémoires* colle notizie che troviamo nei giornali letterarii e teatrali dell'epoca e soprattutto nelle due opere capitali sulla *Comédie Italienne* di *EMILE CAMPARDON*, *Les Comédiens du Roi de la Troupe Italienne pendant les deux dernières siècles. Documents inédits recueillis aux Archives Nationales*, Paris, Berger-Levrault, 1880 e di *N. M. BERNARDIN*, *La Comédie italienne en France*, Paris, 1902.

Per ciò che riguarda poi gl'inizii della *Comédie Italienne* e la sua storia anteriore alla chiamata a Parigi del Goldoni, ci riferiremo alle

due opere: dei *FRÈRES PARFAICT*, *Histoire de l'ancien théâtre italien depuis son origine jusqu'à sa suppression en l'année 1697*, Paris, Lambert, 1753 già utilizzata dal Campardon, ma che può riservarci delle piacevoli sorprese per la ricerca che c'interessa in particolar modo; e di *ARMAND BASCHET*, *Les Comédiens Italiens à la Cour de France sous Charles IX, Henri IV, et Louis XIII d'après les lettres royales, la Correspondance originale des Comédiens, les Régistres de la Trésorerie de l'Épargne et autres documents*, Paris, Plon, 1882.

3. *Risposte antecipate alle domande posteci.* — Intanto, per soddisfar la curiosità dei miei lettori e nel medesimo tempo per dar loro modo d'orientarsi nella lunga disamina di documenti e testimonianze che ci accingiamo a fare, anticiperemo brevemente le risposte.

Il Goldoni andò in Francia invitato ufficialmente «par les premiers «Gentilshommes de la Chambre du Roi, et Ordonnateurs des Spec«tacles de Sa Majesté» per mezzo di una lettera di *M. ZANUZZI*, *premier Amoureux de la Comédie Italienne à Paris*, rimessagli ufficialmente da *M. l'Ambassadeur de France à Venise.*

Era già molto apprezzato in Francia soprattutto nell'*entourage* del Voltaire, un cui intimo, M. POINSINET, verso la fine del carnevale del 1760, gli aveva scritto pregandolo ad autorizzarlo a tradurre in francese tutto il suo Teatro. Ma non all'ammirazione del Voltaire e de' suoi famigliari è dovuto l'invito a Parigi, nè alla fama giunta fino in Francia delle sue commedie migliori, che solo un piccolo cerchio d'*élite* conosceva, gustava e apprezzava. Il Goldoni era invece conosciuto a Parigi in quanto autore di una *commedia a soggetto* intitolata *Il figlio d'Arlecchino perduto e ritrovato*, che, tradotta in francese dallo Zanuzzi, aveva attirato gran numero di spettatori alla *Comédie Italienne*, dove aveva ottenuto uno strepitoso successo. Non era dunque al Goldoni riformatore del teatro italiano, emulo e discepolo al tempo stesso di Molière, che si faceva appello; ma all'autore fortunato di una *commedia a soggetto* scritta solo in parte e per non urtare i comici imponendo loro tutta d'un blocco la sua riforma. Altre opere del Goldoni erano state già rappresentate a Parigi, quali *Les Caquets* il 4 Febbraio 1761 e *La bonne fille* l'8 giugno del medesimo anno; e cioè: *I pettegolezzi delle Donne*, recitata la prima volta a Venezia il 23 Febbraio 1751 (dieci anni prima) e *La buona Figlinola*, recitata a Parma nella primavera del 1756 e ch'ebbe la fortuna d'esser musicata dal Piccinnii (il

rivale del Gluck) e data a Roma alcuni anni dopo. L'accoglienza fatta dagli spettatori e dalla critica a queste due opere del Goldoni era stata buona; ma non bisogna tralasciar di osservare che la seconda fu data sulle scene della *Comédie Italienne* non in quanto *Comédie Italienne*, ma in quanto *Opéra Comique*, in cui la *Comédie Italienne* si veniva a mano a mano trasformando per compiacere al pubblico, e con cui finì col fondersi nel 1762. L'idea di avere a Parigi un teatro italiano era stato in fondo un capriccio del Reggente che nel 1716 aveva creduto poter galvanizzare questo genere di spettacolo, che, dai bei giorni (1680—1697) in cui faceva la delizie dei frequentatori dell'Hôtel de Bourgogne fino al giorno (1697) in cui Luigi XIV — irritato per aver i comici italiani osato annunziare una comedia *(La fausse Prude)*, in cui pare si facesse allusione e M-me de Maintenon — aveva bruscamente congedato i comici italiani; era venuto sempre decadendo. E la decadenza era — come vedremo — natural conseguenza del declinar dell'*italianismo* in Francia. Se all'*Hôtel de Bourgogne* (dove il pubblico era formato in gran parte — e cioè nella parte che *dava il tono* — dalla Corte e dalla più alta e fine intellettualità francese, tutta impregnata verso il 1680 di cultura italiana): comici italiani potevano esser compresi quando recitavano nella loro lingua, e i loro *lazzi* potevano essere apprezzati in quanto avevano di più particolare e di più comico; alla *Comédie Italienne*, dove il pubblico era, nella sua maggior parte, completamente ignaro della lingua italiana, a poco a poco si era finito col sostituire il francese all'italiano, lasciando a quest'ultimo una parte ben piccola. Quanto soffrisse di ciò il comico della *comedia dell'arte*, basato quasi esclusivamente su giuochi di parole, frasi caratteristicamente italiane e allusioni maliziose, che non è possibile trasportare in altra lingua; è facile immaginare. L'italiano finì col non apparire che nelle canzonette, e, in genere nella parte musicale, ed anche qui, assai spesso, misto col francese. Nella *Foire des poëtes* leggiamo la seguente canzonetta italo-francese:

Son professor di poesia,
della divina frenesia;
mon art inspire les transports,
i miei canti
sono incanti
tout est charmé de mes accords.
Venite, miei cari
scolari,
a prender lezione
dal dottor Lanternone.

A poco a poco, per poter conservare il favore dal suo pubblico, la *Comédie Italienne* dovè decidersi a fare una parte sempre più grande alle *opéras-comiques*, ai *vaudevilles*, agli *ambigues*, alle *revues*. «Perciò al vecchio nucleo di attori italiani si aggiunsero via via attori francesi, «ballerini, e, una volta, persino due autentici selvaggi della Luisiana, «che danzarono le loro danze tropicali «*con di barbare penne avvolto il* «*crine*» [1].

Malgrado ciò, il pubblico accennava sempre più a diminuire.

Fu allora che, dopo il trionfo del *Figlio d'Arlecchino perduto e ritrovato* (che s'era replicato per trenta sere di seguito), si pensò al Goldoni per risollevar le sorti dalla *Comédie Italienne*. Il Goldoni rappresentava l'ultimo disperato rimedio alla malattia ormai cronaca della *Comédie Italienne* e che minacciava di ucciderla. Ma il rimedio non fu efficace. Il Goldoni arrivò a Parigi nell'estate (26 agosto) del 1762 e cioè proprio nell'anno in cui, fondendosi coll'*Opéra Comique*, la *Comédie Italienne* cessava virtualmente di esistere.

La sua vita apparente, sempre più precaria e sempre più francese e meno italiana, si prolungò fin oltre il 1783 e durò fino all'epoca della *Rivoluzione*, che le dette il colpo di grazia; ma era già minata senza speranza fin da quando il Goldoni era stato chiamato a dirigerla e a infonderle, se fosse stato possibile, nuova vita. Se non che era troppo tardi, e tutta la scienza del medico forestiero non potè riuscire nell'intento.

Di questo stato di cose il povero Goldoni era naturalmente completamente all'oscuro e lo Zanuzzi, che l'invitava da parte dei *Gentilshommes du Roi*, s'era guardato bene dall' accennarvi. Fece quel potè; ma nessuno può dar vita a un cadavere. Tuttavia le sorti della *Comédie Italienne* si risollevarono non poco dopo il suo arrivo, e ci piace constatare che i francesi furono i primi a riconoscerlo e a dar tutta la colpa ai comici di non esserselo saputo conservare, quando il Goldoni li abbandonò per recarsi a Versailles come maestro d'italiano alle principesse reali.

Ciò premesso cominciamo la nostra disamina.

4. *Lettera del Goldoni al Cornet del 29 aprile 1758.* — E incominciamo coll'osservare che in Goldoni il desiderio di recarsi a Parigi è di parecchio anteriore all'invito rivoltogli dalla *Comédie Italienne*.

1. Cfr. CAPRIN, *op. cit.*, p. 186 e GUSTAVE LARROUMET, *Marivaud*, Paris, 1883.

Il 29 aprile 1758, scrivendo all'amico Cornet che si recava in Francia, accennava al desiderio di essere con lui:

«La distanza in cui siamo scema la tentazione; se fossimo più vicini, potreste «mettere in apprensione *Vendramin* e lusingare fieramente l'*abate Chiari*».

Non è certo indifferente per noi l'allusione al suo impresario, di cui aveva tutte le ragioni di esser poco contento, e all'aspra guerra mossagli dal suo rivale.

5. *Desiderio di tentare una scena più libera, su cui cogliere allori più durevoli.* — Tuttavia io credo che il Goldoni avrebbe accettato l'invito anche se non si fosse trovato nel triste momento in cui si trovava. C'erano delle ragioni ideali. Abbiamo visto l'ammirazione del Goldoni pel Molière; abbiamo assistito al suo entusiasmo durante le recite francesi al teatro di Parma, per la maggior libertà concessa ai comici francesi di potersi baciare in pubblico.

«Cette action, *d'après nature*, permise aux François et *défendue aux Italiens*, «me plût si fort que je criai de toutes mes forces: *bravo!*». *(Mém.*, II, 76),

Il Goldoni aspirava a una maggior libertà. In Italia (e soprattutto a Venezia!) era proibito metter sulla scena i nobili e gli ecclesiastici, che sarebbero stati proprio quelli che gli avrebbero fornito un comico più profondo e più fine. Il povero Goldoni doveva limitarsi al solo comico che poteva offrirgli il popolo e la borghezia dei grassi e magri negozianti della sua Venezia! Egli sentiva le sue ali tarpate e desiderava come il Molière spiegarle a più largo volo.

6. *Altra lettera al Cornet da Roma del 20 aprile 1759.* — In una lettera al Cornet del 20 aprile 1759 (tre anni prima, dunque, della sua partenza per Parigi) si lamenta di non potersi servire di certi caratteri nuovi che a Roma aveva potuto studiare in così gran numero da farne una provvista ricchissima, perchè

«erano coperti da certe divise interdette *(leggi: l'abito eclesiastico!)* e lo spogliarle «di queste *(cioè: ridarne il comico senza la qualità di preti)* è lo stesso che far vedere «una dama disabbigliata».

E poi Parigi è Parigi! I fratelli Gabriele e Giovann Cornet, negozianti francesi a Venezia e suoi intimi amici, glie n'empivan la testa!

L'amicizia con questa famiglia di onesti e intelligenti francesi e le conversazioni su argomenti letterarii e teatrali, che il Goldoni dovè fare coi due fratelli, e di cui qualche indizio ci è lecito sorprendere nella corrispondenza, che tenne con essi quand'eran lontani da Venezia; dovè entrare in non piccola parte a far nascere nel Goldoni il desiderio di tentare una scena più libera, su cui cogliere allori più durevoli; desiderio che si compì quando potè, col suo *Bourru bienfaisant*, trionfare sulla scena della *Comédie Française* illustrata dai triomfi di Molière, e misurarsi da pari a pari con lui. Il MALAMANI [1] c'informa che, nella dedica a *L'avaro*, il Goldoni ricorda con affetto

«la rispettabile e ingenua famiglia Cornet, in cui abbiamo fatto *[insieme con Girolamo* «*Marsandi, cui la commedia è dedicata]*, la nostra vita parecchi anni, e dove nulla man- «cava ad una cara, ad una saggia, cordiale, morigerata conversazione».

Che una tale conversazione fosse anche *colta* e *intelligente* risulta dalle lettere che il Goldoni scrive a Gabriele Cornet, Consigliere e Agente dell'Elettore di Baviera, tra le quali è notevole quella da Roma del 29 aprile 1759, in cui gli parla *de' suoi intenti artistici* facendo le lodi del Molière, del quale è presumibile che avessero spesso parlato insieme.

7. *Cominciava ad esser conosciuto e ammirato in Francia. Lettera del Voltaire all'Albergati.* — E poi Parigi cominciava non solo a conoscerlo ma ad ammirarlo!

Il Voltaire non perdeva alcuna occasione per mostrargli la sua stima e la sua ammirazione. Oltre i versi coi quali intervenne nella polemica fra lui, il Gozzi e il Chiari e che abbiamo citati nelle prime pagine di questo nostro studio, il 1760 così scriveva di lui all'Albergati:

«Je remercie tendrement l'enfant de la nature, Goldoni. Si le cher Goldoni «m'honore d'une de ses pièces, il me rendra la santé; il faut qu'il fasse cette «bonne oeuvre [2]».

8. *Lettera del Poinsinet male accolta e interpretata dal Goldoni.* — E da Ferney, riceveva, verso la fine del Carnevale del 1760, una lettera di un amico del Voltaire, un tal POINSINET, in cui gli si chiedeva

1. *Nuovi appunti e curiosità goldoniane*, Venezia, 1887, p. 21.
2. *Oeuvres complètes*, Paris, 1861, XXVIII, 513.

l'autorizzazione per una traduzione completa di tutto il suo *Teatro*.

Lasciamo la parola al Goldoni stesso [1]:

«J'aime faire part à mon lecteur d'une lettre que je reçus quelques jours «après [la souscription à une nouvelle édition de mon *Théatre* chez *Pasquali*] «datée de Ferney.

«Vous croyez peut-être que c'étoit de M. de Voltaire? Vous vous trompez: «j'en ai reçu plusieurs de ce grand homme, de cet homme unique, mais je «n'avois pas l'honneur, dans ce tems-là, d'être en correspondance avec lui.

«La lettre dont je vous parle étoit signée *Poinsinet*; je ne le connoissois «pas, mais il s'annonçoit comme auteur. Il me parloit de quelques pièces «qu'il avoit données à l'*Opéra-Comique*, à Paris; il étoit à Ferney, *chez son «ami*, qui l'avoit chargé de me dire bien de choses de sa part, et il me prioit «de lui adresser ma réponse à Paris.

«Ce qui l'avoit engagé à m'écrire étoit le projet qu'il avoit formé de tra«duire en françois tout mon Théatre Italien; il me demandoit tout franche«ment, et sans beaucoup de cérémonies, les manuscris de mes Pièces qui «n'étoient pas encore imprimées, et les anectodes qui pouvoient me regarder. «Je me crus honoré d'abord qu'un Auteur François voulût bien s'occuper «de mes ouvrages; mais je trouvois ses domandes un peu trop prématurées; «et ne connoissant pas la personne, je lui répondis d'une manière honnête, «mai suffisante pour le détourner de son entreprlse. Je previns M. Poinsinet «qui je venois d'entreprendre une nouvelle Édition avec des changemens et «que d'ailleurs mes Pièces étoient remplis des différens patois d'Italie, qui ren«doient la traduction de mon Théâtre presqu'impossible pour un étranger.

«Je croyois en avoir assez dit: point du tout, voici une seconde lettre «datée de Paris: *J'attendrai, Monsieur, les changements et les corrections que «vous vous proposez de faire dans votre nouvelle Édition. A l'égard des dif«férens patois italiens, soyez tranquille; j'ai un domestique qui a parcouru «l'Italie, il les connoît tous, il est en état de m'en expliquer la valeur, et vous en serez content.*

«Cette proposition me choqua infiniment: je crus que l'Auteur Fran«çois se moquoit de moi: je vais sur-le-champ chez M. le Comte de Baschi, «Ambassadeur de France à Venise; je lui fais part des deux lettres de M. «Poinsinet, et je lui demande quel étoit l'homme qui m'écrivoit.

«Je ne me souviens pas *(?)* de ce que son Excellence me dit à l'égard «de M. Poinsinet, mais il me remit dans le même instant une lettre qu'il ve«noit de recevoir avec les dépêches de sa Cour. C'étoit *une nouvelle très-agréable «pour moi*, et j'en rendrai compte dans le Chapitre suivant». *(Mém.*, II, 127 «et 128).

La lettera, di cui si parla alla fine del brano che abbiamo citato, era come avrete indovinato, quella dello Zanuzzi, che l'invitava ad assumer

1. *Mém.*, II, 127—128.

la direzione della *Comédie Italienne*, ma, prima di passare ad occuparci di essa, converrà far qualche considerazione sul brano dei *Mémoires* che abbiam riportato.

Le informazioni, che, intorno a M. Poinsinet, ci dà il Mazzoni nelle preziose note alla sua edizione dei *Mémoires* del Goldoni, non sono migliori di quelle che dovè dargli l'Ambasciatore di Francia a Venezia, e ch'egli dice di *non ricordare* appunto perchè sfavorevoli. Tuttavia a noi sembra che — a parte la leggerezza francese — il Goldoni si fosse offeso a torto. Non conosceva ancora abbastanza il carattere francese. A Parigi, ricevendo una lettera di quel genere, non le avrebbe dato tanta importanza e tutto sarebbe finito con un sorriso ed un'alzata di spalle. Ad ogni modo, M. Poinsinet non aveva alcuna intenzione di burlarsi di lui! Non era una persona seria, ma parlava sul serio, quando gli diceva, che, per ciò che riguarda la difficoltà dei dialetti, pensava servirsi dei lumi del suo servitore, che aveva viaggiato tutta l'Italia. Parlava sul serio da persona poco seria com'era, ma era ben lontano dal pensare a burlarsi del Goldoni. Quanto a me non mi scandalizzo troppo. Quanti filologi non han fatto della filologia coll'aiuto della serva! Son note le burle del Carageale allo Şaineanu e quelle dei contadini toscani al Pascoli, che finiva coll'introdurre nelle sue poesie parole inesistenti, coniate lì per lì dai maliziosi suoi informatori. A Tismana un contadino, a cui ho domandato che specie d'uccelli fossero certi sparvieri che squittivano librati a volo sulla punta di una roccia, mi ha risposto che erano . . . rondinelle! Avviso ai filologi e ai raccoglitori di *folk-lore*! Ma l'ingenuità dei filologi è infinita come la Provvidenza divina! Un tedesco, che mi domandava la forma dell'imperfetto del verbo *essere* nel mio dialetto, pretendeva che quella che io gli dicevo non fosse giusta, perchè non corrispondeva ai suoi paradigmi e alle sue . . . *leggi fonetiche*. Un altro filologo voleva gabellarmi per *leccese* un metafonisno pugliese colla scusa che *Lecce* si trova nelle Puglie, senza sapere che il territorio di Lecce rappresenta un'oasi toscana in piena Puglia, cosa che nessun filologo ha mai saputo spiegare, ma che non si discute perchè è un fatto. Come scandalizzarci di M. Poinsinet che sperava superar l'ostacolo dei dialetti nelle commedie del Goldoni coll'aiuto di un suo servitore stato in Italia?

Nella supposizione del Goldoni che M. Poinsinet volesse burlarsi di lui c'entra un elemento psicologico che nessuno ha finora messo in rilievo: la meraviglia ch'egli fosse tanto conosciuto e apprezzato in

Francia da far nascere in un autore francese il desiderio di tradur tutto il suo Teatro. Avviene così. La gloria arriva inaspettata anche a chi l'ha molto desiderata e attesa. Come credere a tante gentili cose che il Voltaire gli manda a dire? E fra poco il Voltaire stesso gliele ripeterà nelle lettere che scriverà a lui, Goldoni, direttamente, e prenderà le sue parti nella polemica contro il Gozzi e il Chiari e scriverà di lui all' Albergati nei termini più elogiosi! Allora il Goldoni crederà. Ora come ora, pensa che il Poinsinet non dica il vero, voglia lusingarlo e prendersi giuoco di lui. Un po' come una bella e modesta ragazza, a cui qualcuno faccia un complimento in perfetta buona fede, che se n'offende, ritenendo di non meritarlo, e pensa che l'ammiratore sincero voglia burlarsi di lei. Il Goldoni è conosciuto e apprezzato in Francia e a Parigi e non lo sa e gli pare strano. Eppure, quando riceve la lettera del Poinsinet, l'altra dello Zanuzzi che l'invitava ad assumer la direzione della *Comédie Italienne* era già sul tavolino dell'Ambasciatore di Francia! Parecchie commedie sue si eran date a Parigi ed eran piaciute. Per trenta sera di seguito il suo *Figlio d'Arlecchino perduto e ritrovato* aveva riscosso gli applausi del pubblico parigino alla *Comédie Italienne*, altre commedie avevano già avuto l'onore d'esser tradotte, ed alla rappresentazione d'una di esse da parte di una compagnia francese aveva potuto egli stesso assistere a Parma!

9. *Traduzioni e rappresentazioni francesi di opere del Goldoni anteriori alla sua andata a Parigi: La «Famiglia dell'Antiquario».* — Si tratta della *Famiglia dell'Antiquario*, a proposito della quale leggiamo nei *Mémoires* (I, 337):

«Je vis quelques années après (1756) donner cette Piece à Parme, traduite «de M. Collet, Secrétaire des commandemens de Madame Infante: cet Au«teur, très-estimable à tous égards, et très-connu à Paris par des charmans «ouvrages qu'il a donné à la *Comédie Françoise*, a parfaitement traduit ma «Piece; et c'est lui, sans doute qui la fit valoir.

«Mais il en changea le dénouement; il crut que la Piece finissoit mal, lais«sant partir la belle-mere, et la belle-fille brouillées, et il les raccomoda sur «la scène.

«Si ce raccomodement pouvoit être solide, il auroit bien fait; mais qui «peut assurer que le lendemain ces deux dames acariâtres n'eussent pas re«nouvellé leurs disputes?

«Je puis me tromper, mais je crois que mon dénouement est d'après nature» [1].

1. Per maggiori notizie sul *Collet* cfr. E. MADDALENA, *Intorno alla «Famiglia «dell'Antiquario» di C. Goldoni* in *Rivista teatrale italiana*, Napoli, 1901, I, 1, fasc. 5—7.

Tornando al *Poinsinet* (e facendo notare come la prevenzione del Goldoni contro di lui arrivi al punto da fargli sottolineare ironicamente la frase *chez son ami*, quasi dubitasse che un tal uomo potesse esser sul serio *amico* del Voltaire); diremo che si tratta verosimilmente di un *Antoine-Alexandre-Henri Poinsinet* di Fontainebleau, nato nel 1735, che nel 1760 «viaggiò per l'Italia e morì nel 1769 e di cui *Le cercle (La «serata di moda)* piacque anche in Italia e vi fu tradotta».

Nelle sue note (II, 403—404) il Mazzoni c'informa che «appare anche «nelle *Memorie* del Casanova e nel dialogo *Le neveu de Rameau* del «Diderot *non davvero in buona luce*».

Ad ogni modo resta stabilito che il Goldoni ebbe torto a credere che l'autore francese avesse al suo riguardo un contegno meno che rispettoso.

Seguitando ora a rispondere alle domande, che si siamo rivolte al principio di questo capitolo, vediamo un poco *come* egli fosse conosciuto in Francia, quali sue opere fossero state già tradotte o rappresentate prima ancora del suo arrivo a Parigi, e quale accoglienza avessero avuta da parte della critica.

10. «*La Villeggiatura*»? — Una della prime (se non proprio *la prima*, come appare oggi allo stato presente delle mie ricerche) commedia del Goldoni a esser tradotta in francese sarebbe *La Villeggiatura (La partie de campagne)* che mi risulta far parte di alcune *Pieces nouvelles imprimées en 1758* in fine a *Cénie* di M-me de Graffigny (Paris, Cailleau, 1751) se però non si tratti di altra commedia col medesimo titolo appartenente ad altro autore, il che non ho qui l'agio di assodare. Visto però che il 1758 è l'anno della morte di M-me de Graffigny, non ci sarebbe nulla di strano che l'editore, approfittando di quell'interessamento che la morte dell'autore suol sempre produrre per l'opera, avesse pensato a rimettere in circolazione le non poche copie di *Cénie* rimaste invendute, ingrandendo il formato (e il prezzo!) del volume con altre *Pieces* rimastegli anch'esse sullo stomaco. Non avendo ad ogni modo potuto controllare *de visu* se questa *Partie de Campagne* sia quella del Goldoni, resta inteso che la cosa resta nel campo *della pura possibilità*.

11. «*Les Caquets*». — Molto di più possiamo dire di un'altra commedia del Goldoni: *I pettegolezzi delle donne (Les Caquets)* tradotta (anzi *rimaneggiata)* dai coniugi Riccoboni e rappresentata alla *Comédie*

Italienne il 4 Febbraio 1761, un anno prima dell'arrivo del Goldoni a Parigi.

A proposito di essa ecco quanto leggiamo nel numero di Marzo del *Mercure de France* di quell'anno (1761) a pp. 194—95:

«Le Mercredi 4 février, on donna sur ce Théatre *(Comédie Italienne)* la «première représentation d'une Comédie en 3 actes et en prose, intitulée «*les Caquets.* C'est, pour ainsi dire, l'Extrait d'une Pièce de *Goldoni*, adapté «aux moeurs et aux caractères d'une Classe du peuple François, entre la haute «Bourgeoisie et le dernier Etat populaire. *M. et Madame Riccoboni* sont «les Auteurs de cet Ouvrage. *Ils ont le mérite de l'invention, par la ma-«nière dont ils ont rendu propre à notre Scène le sujet qui leur a servi de «modèle.*

«*Les Caquets* ont eu du succès dès la première représentation; ce succès «a augmenté dans les représentations suivantes; il doit être constant, parce «que la Pièce n'est pas l'image momentanée de quelqu'un des caprices de «la Mode; c'est une Comédie *de caractère* et d'intrigue, *dans un genre peu «elevé* à la vérité, mais *plus régulière*, peut-être, *mieux dialoguée*, et *mieux tissue*, «que beaucoup de nos Pièces modernes.

«Le Sujet y dirige toute l'action. C'est par le caquet qu'elle s'expose; ce «sont des caquets qui en forment le noeud; l'intrigue paroît finir, des caquet «le renouent. Ceux d'entre les personnages, que les caquets persécutent, en «font eux-mêmes sans le vouloir; enfin le dénoûment s'opère par des caquets. «Le ton du style est trè-gai, saillant en beaucoup d'endroits, jamais languis-«sant, mais, comme on doit le penser, conforme à l'état des personnages, par «conséquent mitoyen entre cette dernière bassesse qu'avoit fait applaudir «plus d'une fois *feu M. Vadé*, et la politesse de la bonne société bourgeoise. «C'est en se prêtant à ce ton, que l'on peut apprécier cette Comédie! Si elle «*ne semble pas destinée AU PROGRES DES MOEURS NI A L'ORNEMENT «DE L'ÉSPRIT*, elle ne présente rien d'indécent et qui puisse inspirer du «dégoût. On ne craint pas d'avancer qu'elle est très-propre à procurer du «délassement et de la gaîté; ou doit plaindre plutôt qu'imiter *ceux qui rougi-«roient de s'y amuser.* Elle est très-bien jouée; chaque rôle paroissant convenir «particulièrement au talent de chaque Acteur».

Un lungo estratto della commedia del Goldoni, rimaneggiata e adattata alla scena francese dai coniugi Riccoboni leggiamo nel medesimo *Mercure de France* (I, 165 sgg.) dell'Aprile 1761, u-tilissimo per darci un'idea dei rimaneggiamenti subiti nella tra-duzione francese, e per farci indagare le cause che hanno potuto consigliarli.

Ce ne occuperemo, quando passeremo a trattar delle ragioni per cui il Goldoni non ottenne alla *Comédie Italienne* il successo cui

i comici di quel teatro si attendevano. Per ora anche nel brano citato abbiamo abbastanza materiale di considerazioni [1].

12. *Paragone dei critici francesi colle commedie del Vadè e differenza d'ambiente sociale tra Venezia e Parigi.* — Le quali riguardano soprattutto la differenza di ambiente sociale tra Venezia e Parigi e le diverse esigenze dei due pubblici, dovute in parte alla differenza stessa di ambiente sociale, in parte a una diversa evoluzione del genere comico in Francia, che aveva ingenerato una diversa concezione dell'essenza e dei fini della Commedia. Ciò vale a convincerci sempre più che un parallelo fra il Goldoni e il Molière è, come ha ben detto il De Vico, *un parallelo mal fatto*, e che l'arte del Goldoni va considerata in istretta relazione coll'*ambiente veneziano* che l'ha prodotta e a cui era destinata. Trapiantata in altro ambiente, snaturata con rifacimenti e adattamenti, la commedia del Goldoni non poteva che vivere della vita stentata di una pianta del tropico costretta a nutrirsi della poca terra di un vaso di creta, in un'atmosfera artificiale di serra, un po' come il famoso *baobab* del non meno famoso Tartarin! L'autore stesso della cronaca teatrale sopra riportata riconosce che, nel rifacimento dei coniugi Riccoboni, dobbiamo vedere solo POUR AINSI DIRE, l'*extrait d'une Pièce de Goldoni*, e, a proposito di un'altra commedia men fortunata *(La buona figliuola)*, non manca di osservare anche lui, che «*ces fruits* «*transplantés, ne réussissent pas*». D'altra parte sembra che, perchè una commedia del nostro autore veneziano potesse aver successo sulle scene d'un teatro francese, *fosse proprio necessario* sottometterla a rifacimenti e adattamenti. L'ambiente sociale in cui si muovono i personaggi del Goldoni (e cioè la piccola borghesia veneziana dei mercanti di stoffe, il popolo dei barcaiuoli di Chioggia, i gondolieri, le servette, le comari dei *campieli* ecc.) era un ambiente completamente ignoto al pubblico parigino. Il paragone con le commedie del *Vadé*, in cui l'*état des personnages est de la dernière bassesse*, ci mostra la meraviglia del cronista francese che il Goldoni traesse il suo comico da personaggi del popolo, di quel popolo che a Venezia era *popolo*, ma che a Parigi era *plebe*, ancora alla vigilia della Rivoluzione. In Italia le classi sociali non sono state mai divise fra loro (neppur nel medio evo!) da barriere insormon-

1. Riportiamo però qui in nota il giudizio estetico, con cui il lungo ed arido riassunto si chiude: «Tout l'agrément de cette pièce consiste dans *un continuel mou-* «*vement théâtral* et dans la *vivacité du dialogue*», da cui si vede come i due grandi pregi della commedia goldoniana non siano sfuggiti al ctitico di gusto ch'era il Favart.

tabili. Nei liberi comuni, al contrario, i nobili, se volevano prender parte al governo della loro città, dovevano iscriversi ad una delle *arti*. La tradizione democratica rimonta ai tempi della secessione della Plebe al Monte Sacro e all'istituzione dei *Tribuni* col loro diritto di *veto*! Nelle città italiane la nobiltà vive a continuo contatto col popolo. Al primo piano abita la famiglia borghese dell'onesto commerciante, al secondo il conte o il marchese proprietario dell'immobile che spesso è un palazzo del Rinascimento, a pian terreno trovate la bottega del falegname. Nè bisogna dimenticare che Venezia era una repubblica: repubblica aristocratica, ma *repubblica*.

A teatro poi il pubblico era constituito in gran parte da *popolani*; popolani entusiasti, che avevan la passione del teatro, che prendevan parte *pro* e *contro* gli autori, gli attori e gl'impresarii, che discutevan le novità con quel buon senso e quel gusto innato al popolo italiano, per cui un artigiano è spesso un vero artista non ignaro del disegno e capace di compor di suo capo un mobile o un cancelletto di ferro, sempre nel solco dalla tradizione, ma spesso con ardimenti e genialità di trovate da disgradarne un artista di avanguardia. Che differenza dall'ambiente parigino alla vigilia della Rivoluzione, colla sua aristocrazia schizzinosa chiusa nel suo *faubourg Saint-Germain*, ignara delle condizioni del popolo al punto da esclamare: «*S'ils n'ont pas du pain, qu'ils* «*mangent des brioches*!» Per ciò che riguarda direttamente il teatro, un passo delle *Précieuses ridicules* del Molière c'informa che il *parterre* non osava contraddire il giudizio delle *gens de condition*, a cui gli autori si rivolgevano per ottener successo. «C'est la coutume ici» — dice Mascarille camuffato da Marchese — «qu'à nous autres gens de con«dition, les auteurs viennent lire leurs pièces nouvelles, pour nous en«gager à les trouver belles, et leur donner de la réputation; *et je vous* «*laisse à penser si, quand nous disons quelque chose, le parterre ose nous* «*contredire*!». (Sc. X). Ben diversa era la condizione delle cose a Venezia: là bisognava fare i conti soprattutto col *parterre*! Di qui la necessità di adattar la commedia del Goldoni (e parve gran novità!) a quella *Classe du peuple français, entre la haute Bourgeoisie et le dernier État populaire*; di qui la costatazione ch'essa appartiene a *un genre peu élevé* e che *ne semble pas destinée au progrès des moeurs ni à l'ornement de l'ésprit*, di qui la paura che ci possano essere fra gli spettatori alcuni *qui rougiroient de s'y amuser*. Non dimentichiamo che in Francia erano abituati al *Molière*; ma non dimentichiamo neppure che a Venezia era

proibito metter sulla scena personaggi appartenenti alle due classi privilegiate della *Nobiltà* e del *Clero*. Il Goldoni non aveva da scegliere il suo comico che in due classi egualmente disprezzate nella Parigi alla vigilia della Rivoluzione: la *Borghesia* e il *popolo* (che a Parigi era *la plebe*!) e non è perciò punto strano che da queste due classi egli non potesse trarre un comico *destiné au progrès des moeurs* o all'*ornement des esprits*! La stessa *riforma* del Goldoni non era destinata a far grande impressione sul pubblico francese in quella parte che coincideva coi risultati già ottenuti dal Molière; mentre, per quella parte che consisteva nell'aver mantenuto quanto il Goldoni credeva ancora vitale e suscettibile di miglioramenti nella *Commedia dell'Arte* (ch'egli combatteva quasi esclusivamente *nelle sue ampollosità secentistiche*) [1] passava il pericolo di non apparire abbastanza *radicale*. Mi ci fa pensare il fatto che al cronista teatrale del *Mercure de France* la commedia del Goldoni di cui ci occupiamo *(I pettegolezzi delle donne)* sia potuta sembrare *d'intrigue*! Ma egli giudica, pensando alla riforma del Molière, mentre quella del Goldoni è ben altra cosa!

Ad ogni modo il cronista francese riconosce i pregi della commedia: commedia *di carattere* — e sia pure *parzialmente* d'intrigo — ben diversa da quelle che eran solite a rappresentarsi alla *Comédie Italienne* (per la maggior parte *images momentanées de quelqu'un des caprices de la Mode)* ben costruita e unitaria nella sua ispirazione, scritta in uno stile *très-gai*, *sautillant en beaucoup d'endroits* e soprattutto *jamais languissant*; in una parola *plus régulaire*, *mieux dialoguée*, *et mieux tissue*, *que beaucoup de nos Pièces modernes.*

Ne abbiamo abbastanza per concludere che, anche prima del suo arrivo, il Goldoni era abbastanza ben conosciuto e abbastanza favorevolmente apprezzato a Parigi!

13. «*La Bonne Fille*». — Un'altra commedia del nostro autore, che fu rappresentata alla *Comédie Italienne* prima del suo arrivo a Parigi (26 agosto 1762), è la *Buona Figlinola* che il *Mercure de France* c'informa essere andata in scena per la prima volta l'8 giugno 1761.

Ecco il resoconto teatrale del cronista del *Mercure de France* (Juillet, 1761; I, 287—289):

---

1. Cfr. MARIA ORTIZ, *Il canone principale della poetica goldoniana*, Napoli, Tessitore, 1905.

«Le 8 du même mois *(Juin)* on représenta, pour la première fois *la* «*Bonne Fille*, Comédie nouvelle Italienne, *mêlée d'Ariettes*, tirée de GOL- «DONI, Musique de M. DUNI.

«Les ouvrages de M. *Goldoni* offrent sans doute un champ très-fertile «*pour enrichir les théâtres de l'Europe, sans excepter le notre.* La jolie Comédie «des *Caquets* l'a bien prouvé; *mais tous ces fruits transplantés ne réussissent* «*pas également.*

«*La bonne fille, telle qu'elle a paru, même après toutes ces réformes*, n'empê- «chera pas de regarder cette Comédie des *Caquets*, comme *l'unique tentative* «*heureuse*, jusqu'à présent, sur le transport des richesses du nouveau Théâtre «Italien, en France.

«Il y a eu cependant beaucoup de monde aux premières Représentations «de cette Comédie; mais on doit attribuer cette affluence au desir d'entendre «M-lle *Piccinelli*, qui avoit *beaucoup d'Airs à chanter...* Une autre cause du «nombre des Spectateurs qui ont honoré le peu de représentations de la *Bonne* «*Fille*, a été le *Ballet des Pierrots* par M. *Felicini*».

E qui . . . meraviglie del *balletto*, e del povero Goldoni punto e basta! La *crisi* della *Comédie Italienne* non potrebbe apparir più chiara. Oramai andava rapidamente trasformandosi in *Opéra comique*; e dire che il Goldoni (aprile 1761) era già partito da Venezia! A conti fatti, un insuccesso; ma un insuccesso dovuto proprio a quelle *réformes* praticate sulla povera commedia dell'autore *veneziano* per renderla accessibile al pubblico *parigino*. E non parliamo delle *ariettes!* La *Buona Figliuola* in musica? Vengono i brividi solo a pensarci!

14. «*Le Fils d'Arlequin perdu et rétrouvé*» *e suoi elementi di successo.* — Ed eccoci al famoso *Figlio d'Arlecchino perduto e ritrovato!* Il trionfo fu completo, assoluto, clamoroso e l'eco degli applausi risonava ancora, quando il Goldoni arrivò a Parigi.

«Le succès qu'a eu *cette bagatelle* — scrive l'autore nei *Mémoires* (I, 282 «dell'ed. parigina) — ne se peut concevoir; c'est elle qui m'a fait venir à Pa- «ris; pièce heureuse pour moi, *mais qui ne verra jamais le jour tant que je vi-* «*vrai, et qui n'aura jamais place dans mon Théâtre Italien.* Je vus par la suite «combien son succès avoit été brillant et j'en fus pas étonné; mais quelle fut «ma surprise, lorsque je vis, en arrivant en France, cette pièce suivie, ap- «plaudie, portée aux nues sur le théâtre de la *Comédie Italienne*!»

La sorpresa del Goldoni ci mostra chiaramente com'egli fosse totalmente all'oscuro del come andassero le cose al teatro ch'era chia-

mato a dirigere. Noi ne sappiamo più di lui, *e non ci meravigliamo punto!* Era le cosa più naturale del mondo. La commedia regolare del Goldoni, la commedia di carattere, *d'ambiente veneziano*, era impossibile a trapiantare sulle scene di Francia! *Ces fruit transplantés ne réussissent pas* diremo anche noi con l'assennato cronista del *Mercure de France!* Ed i ripari ai quali si correva per renderla accetta a un pubblico completamente ignaro dell'ambiente naturale in cui era nata, costituivano un rimedio assai peggiore del male! Quando il Goldoni trionferà sulla scena francese, trionferà con una commedia francese *(Le bourru bienfaisant)* ispiratagli dall'ambiente francese in cui si muoveva e che, dopo tanti anni di residenza in Francia, conosceva benissimo; scritta in francese, di fattura francese e sulla scena della *Comédie Française*, ben diversa da quella della *Comédie Italienne!* Diverso era il caso del *Figlio d'Arlecchino perduto e ritrovato*, e cioè di una *commedia dell'arte* assolutamente nel gusto del pubblico che frequentava la *Comédie Italienne*, il cui protagonista era ben noto e ammirato, e che, alle attrattive della *commedia dell'arte*, univa la finezza e la vivacità del comico, la serietà della composizione, in cui le parti principali erano scritte, e la sicurezza del buon gusto, in omaggio al quale il Goldoni, già deciso alla sua riforma, aveva eliminato tutto ciò che di plebeo, di grossolano, di falso e d'ampolloso s'era, col volger del tempo, infiltrato nei *lazzi* degli attori.

Nessuna meraviglia dunque che *Il figlio d'Arlecchino perduto e ritrovato* ottenesse alla *Comédie Italienne* un così strepitoso successo.

Ma vediamo che cosa scrive a tal proposito il *Mercure de France* (11—12 luglio 1761; II, 166):

«Les Comédiens Italiens ont donné le 12 juillet (1761) la première re«présentation du *Fils d'Arlequin perdu et retrouvé*, Comédie nouvelle Ita«lienne avec divertissement.

«Cette pièce qui a eu beaucoup de succès, et que l'on continue encore, «est un *Canevas* de M. Goldoni, non imprimé; M. *Zanuzzi*, Acteur du *Théâtre* «*Italien*, l'a arrangé *conformément au genre habituel de la Scène Italienne en* «*France*. Quoique le sujet soit traité en *Canevas*, il y a plusieurs morceaux «écrits; ce qui, joint à la force comique et à l'enchainement de l'intrigue, «donne à cette Pièce *le forme d'une Comédie régulière*, en se prêtant au goût «national de son célèbre Auteur. Nous avons cru ne pas déplaire à plusieurs «de nos Lecteurs, en leur donnant une Analyse aussi resserrée que pourra «le permettre l'*Imbroglio* qui règne dans cette Comédie».

E qui (da p. 167 a p. 171) un riassunto abbastanza largo della Commedia, cui seguono alcune osservazioni critiche sugli attori, dalle quali citiamo il seguente brano che riguarda più specialmente il Goldoni:

«Ce Pathétique, quoique lié à un Sujet presque bouffon, ne fait point «disparate, et touche le coeur sans répugner à l'esprit, parce qu'il nait né«cessairément du fond de ce même Sujet, et qu'il ne paroit pas détaché des «Scènes comiques, comme on a lieu de le reprocher à plusieurs Comédies «de notre Théâtre Moderne. Quelques Amateurs desireroient que nôtre «Scène profitât de l'attention avec laquelle *M. Goldoni recherche les traces «des Comiques de l'Antiquité. Thalie*, selon eux, trop deguisée de nos jours «sous la parure Françoise, reprendroit son premier empire, si plus d'un Au«teur avoit le courage de lui rendres ses premiers ornemens: la Nation rira «encore au Théâtre, disent ces mêmes Connoisseurs, et rira sans honte, quand «les Auteurs ne rougiront pas de faire rire» *(ibid*; p. 173).

Al successo contribuì senza dubbio la prima attrice, la celebre e bellissima *M-lle Camille*, di cui il Campardon[1]) ci dice che:

«gaie et vive dans les *soubrettes*, savait rendre aussi avec âme les situations «attendrissantes. En 1761, elle créa le rôle de la mère dans la comédie de «Goldoni: *Le fils d'Arlequin perdu et retrouvé*, et arracha, dit-on, des larmes «aux spectateurs par la manière dont elle peignit ses craintes, ses regrets et «ses inquietitudes».

Come si vede il *Figlio d'Arlecchino perduto e ritrovato* non solo ebbe un clamoroso successo sulla scena; ma fu preso molto sul serio dalla critica teatrale francese del tempo. L'unico a non volerlo mai prender sul serio fu il Goldoni! Ciò non toglie che alcune delle osservazioni del critico francese siano per noi della massima importanza. Ciò che più impressionò gli spettatori fu l'avvicendarsi nella commedia del Goldoni del *comico* e del *patetico* in modo così naturale da non sembrar punto (come in troppe commedie di autori francesi di quell'epoca) artificiale e voluto. Il patetico del Goldoni *touche le coeur sans repugner à l'esprit, parce qu'il nait nécessairément du fond de ce même Sujet*. Anche in questa occasione il Goldoni s'afferma dunque come *enfant de la Nature* e mostra di ben meritare la lode del Voltaire. A notarsi però, che, anche per poter mettere in iscena questo *canevas* del Goldoni alla *Comédie Italienne*, è stato necessario *l'arranger conformément au genre ha-*

1. *Op. cit.*, II, 199.

bituel de la Scène Italienne en France. Se non che la cosa è stata assai più facile che per le commedie *di carattere*, e probabilmente più leggiera e abile la mano dell'*arrangeur*! Da rilevarsi anche come al critico giudizioso ed acuto non isfugga il fatto che, pur trattandosi d'un *Canevas*, le parti principali sono scritte *(il y a plusieurs morceaux écrits)* il che, *joint à la force comique et à l'enchaînement de l'intrigue.* fa sì che il *Canevas* assuma tutte le forme *d'une Comédie regulière* e riunisca in sè tutti i pregi sì della *Commedia dell'Arte* che di quella *di carattere*.

15. *Lezioncina ammannita a questo proposito dal critico teatrale del «Mercure de France» agli autori di commedie del tempo suo*: *«On rira «sans honte, quand les auteurs ne rougiront pas de «faire rire»*! — Ma quello che c'interessa di più è la lezioncina che, a proposito della Commedia del Goldoni, il critico ammannisce agli autori comici francesi suoi contemporanei. «Bisogna ritornare alle origini della Commedia, «non esser troppo raffinati e schizzinosi! A furia di raffinatezza, si è «finito coll'uccidere il comico, che, di sua natura, non può essere troppo «*best quality;* bisogna tornare alle origini, al comico naturale degli an«tichi scrittori e soprattutto non vergognarsi di far ridere;... altri«menti, come pretender che ridano gli spettatori?»

Il critico francese mette il dito sulla piaga. La commedia contemporanea aveva deviato dalla sua strada. Per paura di cader nel grossolano, s'era finito coll'uccidere il comico. Lo stesso Molière sembrava talvolta troppo grossolano. Non solo la *Comédie Italienne* era in crisi, ma anche (e forse più) la *Comédie Française*. I raffinati francesi di quel tempo non sapevan più ridere di quel bel riso sano, franco e spontaneo, che sorge irresistibile dai precordii di una natura genuina non corrotta dalla paura di apparir grossolana e dai capricci della moda. *Ou rira SANS HONTE, quand les auteurs ne rougiront pas de faire rire*, il che ci spiega in che senso dobbiamo interpretare nel resoconto teatrale dei *Caquets* le parole: *«elle* [la Pièce de M. Goldoni] *ne présente rien D'INDÉCENT et qui puisse inspirer DU DÉGOUT. ON NE CRAINT PAS D'AVANCER* (ci voleva dunque del coraggio a manifestare l'opinione che segue!) *qu'elle est très-propre à procurer du délassement et de la gaîté; on doit PLAINDRE plutôt qu'imiter ceux qui ROUGEROIENT de s'y amuser»*.

16. *«Honte de s'amuser» del pubblico francese alla vigilia della Rivoluzione ed avvento della «Comédie larmoyante»*. — I tempi cambiavano.

La rivoluzione era alle porte. La gaia e spensierata società francese del secolo XVIII, sazia di voluttà e di fannulloneria, incominciava *a rougir de s'amuser*. E questo rossore è buon segno. In esso vediamo un preannunzio del romanticismo e del socialismo. Ma che ironia che, proprio in questo momento, il Goldoni, e cioè il più grande, il più sereno, il più settecentescamente spensierato *amuseur* che sia mai vissuto sotto la cappa del cielo, facesse i suoi bagagli per la Francia!

Egli è rimasto in tutto e per tutto uomo del suo secolo, è contento di sè, della sua buona Nicoletta, della sua tazza di cioccolatte, degli amici con cui giuoca la sua partita al Ridotto, indulgente colle debolezze del suo secolo; no, egli non presente, proprio non presente la ventata, pur così, prossima della Rivoluzione [1].

E intanto fa i suoi bagagli per Parigi [2], andando incontro alla bufera di cui sembra un simbolo la tempesta che lo colse viaggiando per mare da Genova ad Antibo. «*La voilà*, M. Goldoni!», — vorremmo avvertirlo — ma egli sa ancora tanto poco francese, da non capir bene se il suo compagno di viaggio accenni alla vela *(la voile)* che, troppo tesa, sta per spezzar l'albero, o a un'onda gigantesca che si avvicina e che — *la voilà!* — minaccia di far naufragare la nave!

Egli non presente la bufera. Se la presentisse, cesserebbe di fare i bagagli. Che ne sarebbe della sua bella parrucca sempre così in ordine e così bene incipriata, del suo bell'abito di raso con sbuffi di merletti preziosi al collo e alle maniche, delle sue scarpette dalla fibbia d'argento?

Epure è proprio in questa *toilette* che il Goldoni va incontro alla *Rivoluzione!*

---

1. Accenni quasi ribelli nel lor tono ironico, alla tragedia divenuta *soutien inébranlable d'un thrône inébranlé* (ma, si legge fra le righe, punto *inébranlable*!) si colgono a volo qua e là in une *piece* satirica del 1754 intitolata: *Les adieu du Bon Goût*, dove (Sc. IX, pp. 42) a MELPOMÈNE che si loda di non esser mai stata *si fertile en Miracles*, THALIE risponde:

Eh! qui ne connait pas ces Drames admirables
D'un thrône inébranlé soutiens inébranlables,
Ces fiers Usurpateurs, Tyrans empoissonnés,
Instruits à rendre l'âme aux moments ordonnés!
Oh! ce ne sont pas là vraiment de ces misères
Que durant notre enfance ont encencé nos Pères.

Accenti come questi mostrano, pur nel loro *codinismo letterario*, una terribile *crisi d'autorità* che fa ben presentir vicina la Rivoluzione!

2. Da buon uomo del sec. XVIII il Goldoni viaggiò *con comodo*, recandosi, prima di prender la via della Francia, a Parma, Modena, Bologna ecc. Cfr. E. MADDALENA, *Il viaggio del Goldoni in Francia* in *Nuova Antologia*, 1 novembre 1921, pp. 76—84.

CAPITOLO IV.

SOMMARIO. — ORIGINI, SPLENDORE E DECADENZA DELLA «COMÉDIE «ITALIENNE». — 1. Vizio d'origine di codesta istituzione, dovuta al capriccio passeggiero d'un principe. — 2. Favore di cui goderono un tempo in Francia le «*Arlequinades*» e panegirico d'Arlecchino e dei pregi del «genere italiano» in «*Arle*«*quin Comédien aux Champs-Elysées*». — 3. «*Le Faux Savant*» e decadenza dell' «italianismo» in Francia. — 4. Condizioni generali del teatro in Francia verso la fine del sec. XVIII. — 5. «*Les adieux du Goût*» e sua importanza come documento della crisi che travagliava il teatro francese all'epoca dell'arrivo del Goldoni a Parigi. — 6. Crisi anche della «*Comédie Française*»: Molière stesso non soddisfaceva più e gl'imitatori del suo teatro eran consigliati a non ostinarsi a «marcher «dans le chemin, où, après Molière, on ne sauroit entrer sans s'égarer». — 7. Secondo un critico nazionalista (M. Palissot de Monteroy) tutta la colpa sarebbe di «ce spectacle étranger» (leggi: «*Comédie Italienne*»), che, «introduit chez «nous», ha finito col corrompere il gusto del pubblico. — 8. Goldoni e Molière. Se, in teoria, le due riforme coincidono nei loro punti essenziali; in pratica la commedia del Goldoni è ben altra da quella del Molière. — 9. Il fatto che, in un momento di decadenza delle commedia molieriana, il «*Bourru bienfaisant*» abbia potuto trionfare sulla scena della «*Comédie Française*» costituisce la miglior prova che la commedia del Goldoni non appartiene al tipo molieriano. — 10. Maggior modernità della commedia del Goldoni rispetto a quella del Molière.

1. *Vizio d'origine di codesta istituzione, dovuta al capriccio passeggiero d'un principe.* — Seguitando ad occuparci dalla *Comédie Italienne*, ci proponiamo ora di tesserne brevemente la storia, servendoci di documenti pochissimo conosciuti, consistenti la maggior parte in satire, parodie e *pamphlets* letterarii, su cui ho avuto la fortuna di poter porre la mano durante la mia permanenza a Digione. Ma prima sarà da insistere sul fatto che in realtà la *Comédie Italienne*, per un vizio di nascita cui abbiamo già accennato, non si era mai tenuta solidamente in piedi. Un *Mémoire sur la situation de la Comédie-Italienne* del 1772 che si trova agli *Archives Nationales* (O^1, 846) e pubblicato (doc. XVIII) dal Campardon nell'Appendice (p. 302) al II volume della sua opera più volte citata, c'informa che i suoi inizii furono quanto è possibile immaginare *malsicuri*:

«La troupe des Comédiens italiens qui subsiste encore aujourd'hui, fût «attirée en France par feu Monseigneur le Régent: elle étoit ALORS excel«lente et *cependant elle fut sur le point de s'en retourner au bout d'un an, faute* «*de pouvoir subsister PAR ELLE-MÊME.* Ce ne fut que par les bontés de

«ce Prince et *par les représentations de plusieurs comédies FRANÇOISES*, «*qu'elle parvint à se fixer à Paris*».

2. *Favore di cui goderono un tempo in Francia le «Arlequinades».* — Ciò premesso, passiamo ad occuparci un poco del suo periodo di maggior splendore, quando l'Italianismo essendo ancora in piena fioritura, Arlecchino faceva ancora la delizia del pubblico francese, e cioè — tanto per metter bene i punti sugl'i e non ingenerar confusioni — su quel determinato pubblico di raffinati e d'*italianisants* che frequentava le rappresentazioni dell'Hôtel de Bourgogne. Lasciando andare un articolo importantissimo intorno al favore delle *Arlequinades* alla *Comédie Italienne* che si legge (p. 320) nel numero del 15 aprile 1777 del *Journal Français* e che non ho qui il modo di consultare, ecco quanto leggiamo intorno alle attrattive del teatro italiano così come l'intendevano i francesi a p. â, ij della prefazione ad un curioso componimento fra satirico e critico intitolato: *Arlequin comédien aux Champs-Elisées*:

«On y trouvera le véritable esprit de la *Comédie Italienne*; c'est-à-dire, «beaucoup *d'enjouëment*, de *plaisanterie*, et de *jeu de Théâtre*: le tout si na«turellement et si agréablement écrit et exprimé, que ceux qui ont fait la «lecture de cette pièce ont ri de bon coeur en la lisant, et ont avoüé qu'elle «n'a pas bésoin de représentation pour divertir... [*â, iij.*] La scène du Doc«teur qui fait un détail pédantesque de sa doctrine, n'est point (quoiqu'elle «le paroisse), imitée sur celle de *Colombine Docteur chez les Italiens* [*La finta «ammalata* del nostro Goldoni?], et sur d'autres semblables; ceux qui liront «celle-là, et qui auront véü représenter celle-cy, y reconnoîtront une entière «différence».

Segue un sonetto (*anonimo*, sull'autore anch'esso *anonimo* di *Arlequin Comédien aux Champs-Elisées*) in cui va rilevata, a gloria della *maschera* italiana, la lode contenuta nelle due terzine:

Mais on vous doit ce témoignage,
que partout avec avantage
vôtre ARLEQUIN a réüssi,

quand son adresse sans seconde
sçait divertir en l'autre monde
et plaire encore en celuy-cy.
(*Ibid.*, â, iiij).

Passiamo ad altro. In una *Lettre de Cardan écrite des Champs Elisées* à Monsieur ***, che precede, con una *Réponse de Monsieur *** à Cardan* e una seconda *Lettre de Cardan écrite des Champs Elisées à Monsieur ****:

1. la commedia intitolata *Lès Intrigues d'Arlequin*;

2. l'*opéra comique* intitolata: *Arlequin Roland Furieux*;

3. la commedia in un atto: *La baguette*, (quest'ultima preceduta a sua volta da una *Seconde Lettre de Monsieur *** à M. Cardan)*; leggiamo quanto segue:

«[p. 15] *Pluton* qui connut nôtre embarras [*che cioè, tra i filosofi dei* Campi «Elisi, *non ce n'erano che tre o quattro* «*qui fussent d'humeur à paroître d'un* «*sang froid assez Comique devant tout le monde pour représenter selon les règles* «*un spectacle risible*»], nous dit qu'il ne falloit point nous inquieter là-dessus, «qu'il alloit nous faire voir *un petit homme qui lui étoit venu depuis quelque* «*temps de l'autre monde et qui SEUL VALOIT UNE COMÉDIE. — Il s'ap*«*pelle* ARLEQUIN — nous ajoûta-t-il — c'est un Comedien Italien, qui *a* «*réjoui le peuple le plus délicat et du meilleur goût* [p. 16] *qui soit sur la terre.* «Les plus sérieux étoient obligés, en le voyant, de rompre la contrainte de «leur gravité, *il n'avoit qu'à paroître, pour donner une joye extraordinaire* aux «spectateurs. Il l'envoya chercher, après nous avoir parlé de la sorte. *On l'a*«*voit placé parmi des Farceurs, des Bouffons, et autres gens méprisables par* «*leur état, par leur conduite et par leurs moeurs, CE QUI NE S'ACCORDOIT* «*PAS AVEC SON ESPRIT*; car quelque talent que cet Arlequin eut pour «faire rire, *il conserve toujours un certain caractere DE PROBITÉ, et un cer*«*tain air serieux que l'on dit qu'IL AVOIT DANS NÔTRE MONDE, lorsqu'il* «*paroissoit sans masque et hors du théatre*».

Il presente giudizio su Arlecchino si trova nel rarissimo volumetto (segnato f. 613 alla *Bibliothèque de la Ville* di Dijon) intitolato: *Arlequin comédien aux Champs Elisées. Nouvelle historique, allégorique et comique. A Paris. Chez Arnould Seneuze, sur le Quais des Augustins, à la Sphère. M.DC.XCIV.*Come si vede, l'opuscolo non è contemporaneo del Goldoni, ma è prezioso per noi in quanto vale a darci un' idea de' bei tempi della *Comédie Italienne* e del pregio in cui in altri tempi (e cioè verso la fine dal *seicento)* era tenuta a Parigi la *commedia dell'arte* italiana. La quale doveva però essere già in decadenza a giudicare dalle espressioni da noi sottolineate (che sembrano tradire un rimpianto) e dal fatto che l'anonimo autore ci mostra Arlecchino, *già morto nel nostro mondo*, continuar la sua missione benefica, rallegrando nel mondo di là le veglie dei malinconici filosofi.

3. *«Le Faux Savant» e decadenza dell' «italianismo» in Francia.* — L'italianismo infatti era in decadenza fin d'allora. Che cosa fosse nel 1749, apparirà chiaro dalla seguente scena del *Faux Savant* rappresentato col titolo de *l'Amour Précepteur* il 13 agosto 1749 alla *Comédie*

Française. Si trova nella *Choix de Pièces* più volte citata della *Bibliothèque de la Ville* di Dijon (f. 613, tomo VIII) e contiene la caricatura d'un sedicente professore d'italiano che parla male il francese e forse peggio l'italiano. L'autore è ignoto: il volume che ho avuto fra le mani alla *Bibliothèque de la Ville* manca di frontispizio e il *Dictionnaire des Théâtres*, cui ci siamo rivolti per dilucidare il problema, lo complica, facendoci sapere che, sotto questo titolo, esistono due Commedie in prosa rappresentate la prima nel giugno 1728, la seconda il 13 agosto 1749:

« «LE FAUX SAVANT. Il a paru deux *Comédies* sous ce titre, chacune «en Prose. La première en cinque Actes, précédée d'un *Prologue* par N... «ne fut jouée au *Théâtre Français* que quatre fois. La seconde en trois Actes «fut représentée pour la première fois le 13 Août 1749, au même Théâtre sous le titre de *L'Amour Précepteur*».

Visto che il titolo: *L'Amour Prècepteur* corrisponde al contenuto dalla Commedia, che d'altronde è in tre atti, sembra che si tratti di quest'ultima; ma, quanto al suo autore, *buio pesto*!

Ma ecco qui la scena che c'interessa:

TIMANTONI

Il ne sera jamais dit dans le monde que Francischino *(sic)* Timantoni se soit *amousé* à *oun* commerce équivoque. Entendez-vous *Mademiselle*! S'adresser à moi à moi! me croire capable ... Je suis dans une colère ... attaquer ma *repoutation* ...

LUCILE

Ne vous fachez point, Monsieur; écoutez-moi.

TIMANTONI

Dans notre race de père en fils nous ne nous sommes pas partagés des biens de la *fortoune* à la vérité, *ma* en échange nous possedons l'*honnour*, la probité, le désintéressement, ce sont des *vertous* de famille!

LUCILE

Oh! je n'en doute pas ...

TIMANTONI

N'ai-je pas *refousé* il y a *houit* jours deux étuis d'*oro* de la fille d'*oun* Banquier *per rendré* simplement *oun* billet à *oun* Mousquetaire; et *oun* gros Caissier ne vouloit-il pas me donner cinquante *louiggi per loui* faciliter *oune entrevouē* avec la femme d'*oun* financier qui étoit aussi mon *accolière*; *ma* tout l'or *dou Perou* ne me rendroit pas *corrouttible*!

LUCILE

Je le crois; ce que j'ai à vous proposer est différent ...

TIMANTONI

Non je n'écoute rien; c'est *Mousou* Polimatte à qui je dois l'avantage *honourable* de vous enseigner; il me *procoure* tous les jours des *accoliers* et je ne pourrois le trahir! Quel *cour* assez ingrat, assez bas! Oh; oh, oh! Il y auroit *consciensa*!

LUCILE

Mais je vous promets une récompense si solide ...

TIMANTONI

Promesses, promesses *inoutiles*. J'ai *oune* morale *incorrouptible* vous dis-je!

LUCILE

(lui presentant une montre) Acceptez, je vous prie, cette montre d'or.

TIMANTONI

Est-elle à répétition?

LUCILE

Oui, Monsieur; ces sortes de présents ne se refusent pas.

TIMANTONI

(prenant la montre) Je n'ai garde. *(haut)* Que les Dames *persouadent* aisément; je ne la prends que pour me trouver *piou assidou* à votre *houre.*

LUCILE

J'en suis convaincuë. Courez vite chez Lisidor...

TIMANTONI

Ma vous ne songez pas?...

LUCILE

Apprenez-lui que mon père, à peine arrivé de la Campagne, m'a déclaré le bizarre dessein qu'il a formé, qu'il me l'a annoncé d'un air absolu, que, furieux de ma résistance, il m'a quittée, et ne m'a donné qu'une heure pour me déterminer. Si le Comte m'aime, qu'il parle, qu'il se déclare...

TIMANTONI

Signora, sì!

LUCILE

Passez ensuite chez ma tante Araminte; dites-lui que je la conjure de tout employer auprès de mon père pour le dissuader; je suis certaine qu'elle lui parlera en ma faveur; elle hait Polimatte, connoit tout le frivole de son esprit, et m'a dit cent fois que ses intrigues et sa vanité lui tenoient lieu de merite.

TIMANTONI

Si, Signora!

Cioè: *Sì, Signorina!* Poichè *Lucile* è, per dirla con Timantoni, *demisella!* Ma il nostro autore, che, pur s'avventura a far la caricatura d'un italiano, sa poi tanto poco *italiano* da non riuscire a mettere insieme due sole parole senza commettere un errore! Per dare un' idea di come il nostro autore conosca l'italiano, basterà vedere come fa parlare Timantoni a p. 11: «*Basta; Cousi, subitò, subitò.* Voilà oune «liçon bien proufitable! *Oh Natourà! Oh Natourà!*», dove neppure le virgole e gli altri segni d'interpunzione stanno a loro posto! Altro che M. Poinsinet! Quello almeno s'informava dal suo servitore!

La caricatura grossolana del solito italiano affamato, avventuriero, millantatore e venale che, dal Rinascimento in poi, domina la letteratura francese; e, più ancora, l'ignoranza d'italiano dell'autore; ci mostrano a chiare note quanto l'italianismo fosse decaduto dai tempi in cui M-me da Sévigné leggeva nel testo il Tasso e l'Ariosto ed il Ménage scriveva correntemente in italiano in verso e in prosa, al punto da far parte dell'Accademia della Crusca!

4. *Condizioni generali del teatro in Francia verso la fine del secolo XVIII.* — Seguitando ora ad occuparci del periodo di decadenza dalla *Comédie Italienne* e prima di passare, sulla scorta di componimenti

satirici della massima importanza, ad esaminare la crisi profonda che affliggeva l'intero movimento teatrale francese; sarà bene schizzare le condizioni generali del teatro in Francia verso la fine dal sec. XVIII:

«Durant la période qui nous intéresse» — scrive JEAN-JACQUES OLLIVIER nel capitolo riguardante *Les Théatres* del bel volume miscellaneo: *La vie parisienne au XVIII*-e *siècle*[1],

«les comédies de Molière sont en discrédit. La foule n'y prend qu'un «médiocre plaisir. *Les délicats* les déclarent *grossières* et *choquantes* et les fem-«mes, à très peu près, partagent cette opinion. Dans les *Moeurs du temps* de «Saurin, le marquis dit à Dorante: «*Si ton vieux Molière... revenoit au monde,* «*crois-tu que les gens comme il faut iroient à ses pièces?*». Et les *Mémoires secrets* «impriment en 1764, au lendemain d'une reprise du *Malade Imaginaire*: «*Notre exactitude sur les bienséances NE NOUS A PAS PERMIS DE RIRE* «*à cette comédie*, comme on le faisait au temps de Louis XIV».

«Ne nous étonnons point de ces scrupules: fréquemment, aux siècles de «libertinage, on se montre, telles certaines précieuses, «*plus chastes des oreilles* «*que de tout le reste du corps*!».

«Quels sont donc les auteurs qui, jusqu'aux triomphes du *Barbier de Sé*-«*ville* et de *la Folle Journée*, occupent, dans la prédilection du public. la «place que le Maître y tenait autrefois? Ce n'est point Regnard. Ce n'est «point Marivaux, dont on ne sentira tout le prix que vers 1830. Ce sont les «faiseurs de drames et de comédies *larmoyantes*.

«Leurs oeuvres, sauf une ou deux exceptions, sont d'une singulière mé-«diocrité, mais le succès s'en explique aisément. Elles nourrissent la sensi-«bilité qui s'est emparée de tous au milieu du siècle et que chaque jour avi-«vent les écrits de Rousseau; elles se conforment *à la mode qui commande* «*alors de s'apitoyer sur l'humanité souffrante*, et — malgré elle — perverse et «déchue.

«Ajoutez à cela qu'à toutes les époques, les femmes se forgent d'elles-«mêmes un certain idéal que, sous peine de ne point leur plaire, l'art et la «littérature doivent s'efforcer de réaliser. Cet idéal se compose — naturel-«lement — de ce qui leur manque et de ce qu'elles souhaitent le plus. Eh bien! «aux environs de 1750, les françaises, et surtout *les Parisiennes*, *commencent à* «*se rendre compte qu'elles ont pris la vie un peu trop à la légère*; qu'en subor-«donnant tout à leur plaisir, elles finiront par dessécher leur coeur; qu'en «estimant que les gestes ne tirent guère à conséquence, par tant qu'on peut «satisfaire les caprices les plus passagers, elles risquent de ne jamais connaître «la vraie passion, celle qui embellit toute une existence... De là leur goût «très vif pour les héroïnes, dont l'amour unique et profond s'élève à la hau-«teur d'un sentiment moral, et que leurs malheurs et leurs vertus rendent «encore plus nobles et plus touchantes.

1. Par is, Alcan, *Bibl. gén. des Sciences Sociales*, vol. XLIX, 1914, pp. 164 sgg.

«Les héroïnes qui leur font verser des pleurs d'attendrissement [*ecco dun-* «*que una delle ragioni principali dell'enorme successo del «Figlio d'Arlecchino* «*perduto e ritrovato*» !], ces héroïnes qu'elles veulent retrouver partout, — et «dans les romans et sur la scène — jouent précisément les premier rôles dans «le drame et la *comédie larmoyante...*

«Pour se plier aux goûts du public, le répertoire de la *Comédie-Italienne* «dut se modifier à plusieurs reprises durant le XVIII-e siècle.

«A partir de 1718, *les Parisiens, comprenant de moins en moins la langue* «*toscane, QUI JADIS LEUR ÉTAIT ASSEZ FAMILIÈRE*, les acteurs de «l'*Hôtel de Bourgogne* résolurent de *ne plus jouer que des pièces écrites en français*, «mais dont les personnages seraient toujours les *masques* de la *Commedia del-* «*l'arte.*

Prima di arrivare a una tal decisione ed agli inizii stessi della *Comédie Italienne*, la *Muse historique du 31 mai 1659* del LORET c'informa in questi termini «*d'une pièce jouée à l'impromptu par deux acteurs fran-* «*çais et quatre italiens, à Vincennes devant le roi et toute la cour*»:

La cour a passé dans Vincenne
Cinq ou six jours de la semaine;
Château certainement royal
Où monseigneur le Cardinal
(Dont la gloire est par-tout vantée)
L'a parfaitement bien traitée.
Leurs Majestés à tous moments
Y goûtoient des contentements
Par diverses réjouissances;
Savoir des bals, ballets, et danses
. . . .
D'ailleurs quelques comédiens,
Deux François, quatre Italiens
Sur un concert qu'il concertèrent
Tous six ensemble se mêlèrent
Pour faire Mirabilia...
...Mais, par ma foi, pour la folie
Ces gens de France ed d'Italie
Au rapport da plusieurs témoins
Valent mieux séparés que joints.

L'anno seguente (1719), seguita l'OLLIVIER,

«ils accueillirent des ouvrages d'un nouveau genre qui rapidement se «concilièrent la faveur du parterre et des loges; je veux parler des *parodies.* «Ce furent surtout nos poèmes tragiques qui servirent de cible à ces bouf- «fonneries. Quelques-unes d'entre elles, où de judicieuses critiques se mariaient «à la fantaisie la plus hilariante, obtinrent un succès brillant et mérité.

«Au milieu du siècle, les Italiens, bien qu'ils eussent à leur répertoire des «chefs-d'oeuvre de Favart et de Marivaux, faisaient des recettes insuffisantes. «En 1760, ils étaient endettés de quatre cent mille livres. Ils essayèrent de

«rétablir leurs affaires en s'attachant Carlo Goldoni, dont la renommée avait «franchi les Alpes. Mais, écrites en italien, les comédies que leur fournit le «delicieux auteur de *La Locandiera* furent peu comprises et ne ramenèrent «point le foule à l'*Hôtel de Bourgogne.*

«Elle y revint quand la troupe de l'*Opera-Comique* y eut élu domicile. «Monsigny, Philidor, Dalayrac et Guétry ne tardèrent pas à régner en sou«verains sur la scène de la rue Mauconseil. Le célèbre arlequin Carlino Ber«tinazzi tenta vainement d'y remettre en honneur les folies bergamasques. «En 1779, des habitués demandèrent qu'on y redonnât des comédies françaises; «on satisfit à leur demande; mais, malgré d'excellents interprètes, ces ou«vrages durent toujours céder le pas au triomphant opéra-comique».

Il quale opéra-comique, se provocava le ire del Voltaire, che, irritato per la caduta dal suo *Triumvirat* (1764), poté scandalizzarsi che il pubblico disertasse la tragedia per correre «ou l'on joue les contes de la «Fontaine, où sans cesse il est question de baisers, de tétons et de jouis«sance»; aveva pure i suoi meriti.

«On comprend» — conchiude l'Ollivier — «cet enthousiasme, quand on «étudie le vaste répertoire de la *comédie à ariettes.* Aux mérites de leurs par«titions, ces oeuvres joignent des qualités qui plaisent au spectateur: tan«tôt elles offrent des tableaux d'une grâce piquante et voluptueuse, tantôt «des actions romanesques et sentimentales, tantôt des idylles qui se déroulent «au milieu des campagnes, dont Rousseau vient de révéler l'agrément et la «beauté» [1].

5. *«Les Adieux du Goût» e sua importanza come documento della crisi che travagliava il teatro francese all' epoca dell'arrivo del Goldoni a Parigi.* — Un documento interessante della crisi che travagliava il teatro francese all'epoca della nomina del Goldoni a Direttore dalla *Comédie Italienne*, troviamo in una commediola in un atto intitolata: LES A-DIEUX/DU/GOUT/*Comédie*/En un Acte et en vers; AVEC UN DI-VERTISSEMENT,/ *représentée pour la première fois par les Comédiens/François, Ordinaires du Roi le Mercredi* 13 */février* 1754//Scribendi rectè sapere est et Principium et Fons. *Horat. Ars Poet.*//Le prix est de 24 s. avec la Musique //A PARIS,/Chez *Duchesne*, Libraire, rue S. Jacques, au dessous de la Fontaine Saint/Benoit, au Temple du Goût. //M.DCC.LIV//*Avec approbation et Permission.*

Ne estraggo parte della Scena II fra *Momus* e *Le Goût*, in cui la crisi che travagliava il teatro francese appare nel modo più evidente:

1. *Op. cit.*, p. 168.

MOMUS

A cet air empesé, ce langage important
Je reconnois le Goût; je dis ce goût vulgaire,
Qui jadis parmi nous fut le seul dominant;
Raisonné, disoit-on, mais si lourd, si pesant
Qui déjà sur tout l'emisphère
Croyoit son regne florissant;
Mais dont *le goût du rien a vaincu* la chimère
Et dont tout aujourd'hui reconnoit le néant!
Te voilà dans Paris? Que diable y viens-tu faire?

LE GOUT

Réprimer les écarts de ce siècle léger;
Instruit de ses abus, je viens les corriger.

MOMUS

Tu t'y prends un peu tard: quitte cette entreprise:
On n'aime plus ici le ton réformateur
Estre fou n'est pas une erreur
Et blâmer est une sotise.

. . . .

LE GOUT

Viens, partage avec moi les solides honneurs
D'arracher les François d'un sommeil létargique,
Et d'avoir fait rougir Paris de ses erreurs!

MOMUS

Faire rougir Paris! Le plaisant stratagème!
Outre qu'on rougit peu, crois-moi: depuis long-temps,
Le poids du ridicule est tombé sur toi-même;
Et tu veux corriger des gens extravagans!

LE GOUT

Oui, je le veux.

MOMUS

Non: je t'endends:
Tu veux plutôt que je partage
Les mépris du Public, au lieu de son encens;
Mais je suis devenu plus sage
Et *me plier au goût du temps*
Sera désormais mon usage!

. . . .

MOMUS

Tu ne connus jamais la bonne Compagnie
Qu'aimes tu? La sincérité!
Nous sommes faux: mais la prudence
Est cuire de la fausseté.
Ton uniforme verité
Dont tu nous vantes l'excellence
Valut-elle jamais cette variété
Que jette en nos discours l'aimable médisance?

6. *Crisi anche della «Comédie Française»: Molière stesso non soddisfaceva più.* — In conclusione: il buon gusto d'una volta, ragionevole e ispirato alla verità, è stato ucciso dal *goût du néant*. È del tutto inutile

che sia tornato a riveder Parigi! Che ci è venuto a fare? A far arrossire i Parigini della loro leggerenzza e a riformar la Commedia? Che ingenuo! Come se i Parigini sapessero ancora arrossire! come se *il tono riformatore* piacesse ancora! Ma ciò poteva passare al tempo del Molière, non oggi! E in che poi dovrebbe consistere questa riforma? Nell'istaurare il regno della sincerità? Ma noi siam falsi e dell'esser tali ci lodiamo! Il *Buon Gusto* può ben far la valige; chi regna ora a Parigi è *Momo*, Momo che non ha scrupoli e sa piegarsi al gusto del suo tempo!

Ma la scena più importante è la IX fra Melpomene e Talia, che ci dà un quadro completo di questo *goût du temps*!

MELPOMÈNE

Avant que je m'abaisse à me justifier,
Réponds: *as-tu rougi toi-même d'oublier*
Tes modèles fameux, tes illustres Molières?
Des hommes, à present, peins-tu les caractères?
Voyons-nous sous tes pieds leurs vices abattus?

THALIE

Non, *j'ai quitté mon grand modèle,*
J'ai perdu mes vrais attributs;
Mais on n'est pas toujours fidèle
A ce qu'on estime le plus:
J'en conviens; il est des abus,
Les ridicules sont extrèmes,
Toujours regnans: presque les mêmes,
Tels que Molière les eût peints;
Il est encore dans notre âge
Des *Mascarilles*, des *Dandins*,
Des *Sganarelles*, des *Jourdains*;
Mille gens retracent l'image
Des *Harpagons*, des *Trissotins*:
Le mauvais ton des *Turlupins*
Étoit celui du persiflage;
Mais enfin il n'est plus d'usage
De désabuser les esprits:
On ne veut plus être repris:
Il est trop honteux d'être sage.
J'ai vu que le léger François
Ne vouloit plus que badinage,
Que semillant, que feux follets
Qu'un raisonné papillonage,
Philosophique verbiage,
Orné de chants et de ballets.
Il falloit fixer son suffrage,
Et j'ai fardé tous mes attraits.
Pour plaire à ce Peuple folâtre,
J'ai fait vernisser mon Théâtre;
Surtout j'ai des Danseurs parfaits,
Et comme on ne rougit jamais
D'user de quelque politique
Pour s'assurer de grands succès,

J'emprunte à l'Opéra-Comique!
Qu'importe? Ces riens décousus,
Ces fruits nouveaux de ma folie,
Sont plus fêtés, sont mieux reçus
Que ne le fut même Athalie!
(*Op. cit.*, Sc. IX, pp. 40—41).

— Povero Goldoni! — ci vien fatto d'esclamare. Lui, così serio osservatore della natura e così poco filosofo per giunta, come si accomoderà col gusto di quel pubblico, reclamante sulla scena non dei caratteri colti dal vero, ma del

Philosophique verbiage
Orné de chants et de ballets?

All'amore per le novità stravaganti accenna anche la seguente strofetta che *Euterpe* canta sull'aria: *Zerbinotti d'oggidì* del *Chinese*:

Venez mon Peuple fidèle,
La Nouveauté vous appelle;
Venez, François, aimables fous,
Elle est brillante comme vous,
Vous êtes légers comme elle.
(*Op. cit.*, Sc. V, p. 22).

e quest'altra del «Vaudeville», che segue la commedia:

AU PARTERRE:
De vos suffrages arbitraires,
Messieurs, dépend notre succès;
Soit favorables, soit contraires,
Il faut souscrire à vos Arrêts:
Lorsque d'une voix unanime
Le Spectateur condamne, absout,
Le Dieu qui le guide et l'anime
C'est le bon Goût, c'est le bon Goût!

Notevole ancora la sc. VII in sedicente italiano fra *Euterpe* e *Calisson, bouffon italien*:

EUTERPE *chante*:
Còsi, còsi, mi piace
Questa è la moda: và ben còsi!

CALISSON *répond*:
Cara, voi siete d'ottimo gusto!

Ancora qualche documento per mostrare che la crisi non travagliava soltanto la *Comédie Italienne*, ma tutto il teatro francese di quell'epoca ed abbiamo finito. Nel fascicolo di Juillet 1761 del *Mercure de France*

(I, 185—6) a proposito di una rappresentazione del *Bourgeois Gentilhomme* del Molière, leggiamo quanto segue:

«Le Comique de cette Scène [di *Nicole*] a été suffisant plus d'une fois, «pour attirer la foule à cette Pièce; mais *dans le temps, où l'on permettoit encore «à la nature de contribuer à la récréation de l'esprit.* On ne peut dissimuler «que *le talent reconnu des Acteurs dans cette reprise, n'a pas été récompensé par «l'empressement du Public*, autant que l'intérêt du bon goût devoit le faire «désirer. Combien les Nations étrangères doivent-elles être étonnées quand «elles apprennent que *Molière*, remis avec soin et avec art sur son Théâtre, «*est négligé, et surtout sacrifié à des frivoles gentillesses*, où le Public se porte «en foule longtemps après même qu'il a été lassé de les entendre. Tel qui «pour fuir les représentations des Pièces de Molière, se fonde sur l'ennui «d'une chose trop connue, n'a quelquefois pas la mémoire de la Comédie «que l'on joue, ou plus souvent encore ne l'aura jamais vue représenter. C'est «donc moins un sentiment naturel de curiosité qui soutient l'affluence aux «nouvelles frivolités, qu'un faux air, excité par le desir d'être vû, où l'on «présume que l'on verra tout le monde. Le Goût et la Raison n'ont pas d'en«nemis plus dangereux que les faux airs».

Ciò per quanto riguarda il Molière, caduto, come si vede, completamente in disgrazia dal pubblico. Passiamo ora agl'imitatori del Molière.

Nell'*Année Littéraire* del 1761 (II, 98—99), in una recensione alle *Oeuvres* in un sol volume in-12 di un M. *** (che par essere il traduttore anche di due commedie del Goldoni: *La Suivante généreuse* e *Les Mécontents*, comprese nelle *Oeuvres)* troviamo le seguenti constatazioni:

«L'auteur, en nous parlant de la Comédie, passe en revue tous ceux qui «s'y sont distingués depuis *Molière*; il nous montre *combien les imitateurs «de ce grand homme sont loin de lui.* «Confessons», dit-il, «qu'on peut réussir «sans marcher dans *le chemin où, depuis Molière, on ne sauroit peut-être entrer «sans s'égarer.* Un seul homme n'avoit pas ce danger à courir: pourquoi M. «*Piron* n'a-t-il enrichi la scène comique que de la *Métromanie?*». Il n'est per«sonne qui ne forme les mêmes regrets. M. *Piron* est peut-être le seul auteur «du siècle qui ait le génie créateur».

7. *Secondo un critico nazionalista, tutta la colpa sarebbe dello «spec«tacle étranger» che ha corrotto il gusto del pubblico.* — Secondo un altro, un M. Palissot de Monteroy, autore di una commedia *(Les Tuteurs)* recitata il 5 agosto 1754 *par les Comédiens ordinaires du Roi*, tutta la colpa della decadenza del teatro francese è da attribursi al... *Théâtre des Italiens*, di cui parla come di uno *spectacle étranger*, senz'accor-

gersi che da molto tempo purtroppo non era più nè *italien* nè *étranger*, ma francese anche troppo, e non nel senso migliore di questo aggettivo. Tuttavia, riferendo le critiche di M. Palissot all'*Opéra Comique* che oramai aveva definitivamente sostituito il *Théâtre Italien*, a cui d'*italiano* non era rimasto che poco più che il nome; dobbiamo riconoscere che nel brano che segue troviamo un quadro interessantissimo della crisi che travagliava il teatro francese all'epoca in cui il Goldoni fu chiamato in Francia:

«Peut-être trouveroit-on une cause de décadence dans *ce spectacle étranger*, «introduit parmi nous, comme si le plus riche Théâtre de l'Europe, celui «de la Nation, ne suffisoit pas à nos plaisirs. Un grand nombre de représen- «tations presque assuré à ce spectacle, *par les embellissemens accessoires et* «*frivoles dont les Acteurs ont soin d'égayer leurs Pièces nouvelles*, est un appas «pour *de jeunes Auteurs qui confondent l'apparence d'un succès avec le succès* «*même*. L'indulgence du Public pour ce Théâtre, où depuis longtemps il est «en possession de ne trouver que des décorations, des Ballets et du zèle, sé- «duit quelques gens de Lettres, qui pourroient, en se donnant plus de peine, «employer beaucoup mieux ses talens. D'autres qui ne mériteroint pas même «d'occuper le Peuple sur un théâtre élevé dans une place publique, profitent «de cette indulgence, et, comme en tout genre les esprits médiocres font le «grand nombre, *Paris* est inondé tous les ans d'une foule de leurs Pieces, «qui ont été cependant représentées dix ou douze fois. On ne regrette d'entre «ces gens de Lettres que ceux à qui l'on reconnoit le germe du véritable es- «prit. On est indigné contre les autres, mais on est bien loin de leur disputer «une réputation idéale qui les contente; ce n'est pas qu'à ce *spectacle étranger* «nos meilleurs auteurs [*MM. de Boissy*, *de Saintfoix*, *de Marivaux*, *etc.*] «n'ayent quelquefois hasardé de très-bonnes Pièces; mais on déplore et la «facilité qu'ils ont eue de les exposer, et la manière dont ces bons ouvrages «sont joués. Ce ne sont pas mêmes ces Comédies que l'on y représente; *ce* «*sont quelques Vaudevilles*, *quelques Parodies que souvent on y joue six mois* «*de suite*. Le *Misanthrope* et le *Tartuffe* ne se sont jamais soutenus si long- «temps sur nos théâtres» [1].

8. *Goldoni e Molière*. — Come tali critiche dovevano spronare il Goldoni a scriver qualcosa per la *Comédie Française*, e qual trionfo fu per lui, quando finalmente potè far rappresentare e applaudire il suo *Bourru bienfaisant* sulla scena di Molière!

1. *Discours* A MADAME / LA COMTESSE / DE LA MARCK / *par* M. PALISSOT DE MONTEROY, premesso alla stampa della sua commedia: *Les Tuteurs*./ Comédie en deux actes / et an vers. / *Représentée pou la première fois par les Comédiens ordinaires du Roi le 5 Août 1754. Et remise au Théâtre le 25 Novembre de la même année* / Par M. Palissot de Monteroy / de la Société Royale et Littéraire oe / Lorraine. // A. Paris // Chez Duchesne // M.DCC.LV, pp. 5xiij—xxv.

Ma, tornando a noi, ciò che ci preme soprattutto di dimostrare (e che, da quanto siamo venuti esponendo, ci par risultar chiaramente) è che la colpa dell'insuccesso, (se *insuccesso* si può chiamare) del Goldoni alla *Comédie Italienne* non deve attribuirsi nè al fatto che il pubblico non capiva la lingua in cui erano scritte (al che si sarebbe rimediato — e si rimediò — facilmente con una traduzione); nè tanto meno all'essere stato il Goldoni costretto, contro sua voglia e contro la sua convinzione, a darvi delle *commedie dall'arte* [1]; come si suol ripetere comunemente.

Da quanto siamo venuti dicendo, risulta chiaramente che, anche se, invece dalla Direzione della *Comédie Italienne*, gli fosse stata data quella della *Comédie Française*, le sue commedie, anche di carattere, non avrebbero incontrato, *in quanto tali*, il gusto del pubblico parigino, che al contrario, non poteva più soffrire il *ton réformateur*, e perciò non gustava più neppure il Molière.

9. *Il trionfo del «Bourru Bienfaisant» è, in tempi contrarii al Molière, la miglior prova che non è una commedia di tipo moleriano.* — Se dunque il *Bourru bienfaisant* ebbe successo alla *Comédie Française*, è segno che le sue caratteristiche *non sono punto molieriane*, così come, se il *Figlio d'Arlecchino perduto e ritrovato* ebbe alla *Comédie Italienne* lo strepitoso successo che sappiamo, non fu in quanto *commedia dall'arte*; ma in grazia di quell'elemento *larmoyant*, che lo metteva all'unisono col gusto del pubblico. Probabilmente, sulla scena dalla *Comédie Française*, le commedie di carattere del Goldoni sarebbero magari piaciute, ma non in quanto molieriane, sibbene in virtù di certi loro pregi di

1. Dalle ricerche recenti (P.-L. DUCHARTRE, *La Comédie Italienne*, Paris, Libr. de France, 1925 su cui cfr. A. de BERSANCOURT, *La Comédie Italienne* in *Les Marges* del 15 maggio 1926) risulta proprio il contrario: che, cioè, la commedia dell'arte giovò non poco a rinnovare e ingentilire la commedia francese:

«Plusieurs fois interdits, revenus ensuite, [les comédiens italiens] exerceront chez «nous une influence considérable. Regnard, Dufresny, Marivaux, écrivent à leurs «intention. Ils nous apportent le mouvement, le goût pour la musique de théâtre, toute «une savante machinerie au service de leur fantaisie, le luxe du costume, enfin une sorte «d'amour de la femme, voluptueux et sans combat, presque nouveau en France avant «le XVIII-e siècle. Même dans l'ordre purement comique, les Italiens nous enseignaient «du nouveau: qui croira avec plus de sûreté que Brantôme, lorsqu'il nous dit: «La co- «médie, telle que ceux-ci la jouaient, était chose que l'on n'avait pas encore vue et «rare en France, car, par avant, on ne parlait que des farceurs, des connards de Rouen, «des joueurs de la Bazoche et autres sortes de badins»? Ce sont aussi les acteurs italiens «qui ont guéri les acteurs français du «ton démoniaque» comme dit Molière, de la dé- «clamation hurlée selon la mode à l'ancien Théâtre du Marais et à l'Hôtel de Bour- «gogne». (BERSANCOURT, *op. cit*; *loc. cit.*, p. 75).

freschezza, vivacità e diretta ispirazione alla realtà, che talvolta preludono al realismo di tempi molto posteriori.

10. *Maggior modernità del Goldoni rispetto a Molière.* — Bisognerebbe convincersi una buona volta che, se *in teoria* la riforma del Goldoni coincide in molti punti con quella del Molière; la commedia goldoniana, che di quella riforma costituisce l'attuazione artistica, è mille volte più viva e vicina a noi, che non sia quella del Molière, e la prova migliore possiamo vederla nel fatto che, mentre i capolavori del Molière non si rappresentato più che in *istituzioni di Stato* quale p. es. il nostro *Teatro Nazionale*; le commedie del Goldoni, anche in Rumania (dove Dio sa quanto la letteratura italiana sia poco in voga), resistono vittoriosamente alla prova della scena in teatri liberi come il *Regina Maria*, dove l'anno scorso s'è dato *Il servitore di due padroni*, il *Teatro Popolare* e quello dei *Funzionarii Pubblici*, dove, mentre scrivo (1926) si danno *La Locandiera* e il *Burbero benefico*. Il che non vuol dire che il Goldoni sia superiore al Molière, ma semplicemente che è *diverso*, e, soprattutto, più *moderno*, più *vicino a noi*, sì da poter interessare ancora il pubblico contemporaneo.

Conchiudendo, il Goldoni non poteva ridar la vita ad un cadavere, qual'era oramai la *Comédie Italienne*, dove tutto ciò che non fosse *comédie larmoyante* o *opéra-comique* (e perciò anche la *commedia di carattere)* non aveva alcuna probabilità di riuscita; ma ciò non può costituire per lui alcun *insuccesso*. Al contrario avremo agio di dimostrare, che riuscì a *rialzarne le sorti*, adattandosi anche lui al gusto del pubblico, e facendo anche lui delle buone *comédies larmoyantes*, ch'ebbero non poco successo, e basti per tutte *Les Amours d'Arlequin et de Camille*, cui seguirono, per le insistenti richieste del pubblico, desideroso di conoscere le ulteriori avventure dei due protagonisti, *Les Jalousies d'Arlequin*, *L'inquiétitude de Camille* e *Camille aubergiste en Barbarie*. Ciò è tanto vero che, più tardi, dopo il trionfo del *Bourru bienfaisant* alla *Comédie Française*, i critici francesi non mancarono di rimproverare ai comici italiani di non essersi saputo conservare il Goldoni, il solo, secondo essi, che avesse potuto salvar della decadenza e dalla morte la *Comédie Italienne*.

CAPITOLO V.

SOMMARIO.—IL COSIDDETTO «FIASCO» DEL GOLDONI ALLA «COMÉDIE ITALIENNE». 1. Un po' d'itinerario.— 2. Opinioni del Bernardin e del Campardon.— 3. Critica di queste opinioni. — 4. Ben altrimenti mostran di ritenere i critici teatrali francesi del tempo. — 5. Quali speranze i comici della «Comédie Italienne» riponevano nel Goldoni, quando lo chiamarono a Parigi. — 6. Dieci anni dopo si parla ancora del Goldoni come dell'unico rimedio ai mali di cui soffriva quel Teatro. — 7. Dunque la colpa non fu del Goldoni. — 8. La «fausse spéculation» della fusione della «*Comédie Italienne*» con l'«*Opéra Comique*». — 9. Critica dell'opinione corrente che il cosiddetto fiasco del Goldoni alla «*Comédie Italienne*» fosse dovuto al fatto che gli si chiedevano commedie dell'arte, che il pubblico non capiva l'italiano, ecc. ecc. — 10. Facoltà di adattamento del Goldoni e riforma della commedia a soggetto da lui operata nel senso di un orientamento verso le «*comédie larmoyante*». — 11. Come il Goldoni stesso abbia contribuito alla formazione della leggenda di un suo preteso insuccesso. — 12. Le vere ragioni dell'andata del Goldoni a Parigi e suo trionfo sulla scena di Molière.

1. *Un po' d'itinerario.* — La nostra ricerca essendo — come del resto tutte le ricerche — di natura eminentemente analitica, noi continueremo, per non perder di vista il fine ultimo cui essa tende, nel nostro metodo di proporci delle domande e di antecipar momentanemente le risposte che l'esame dei documenti ci fornisce: di fissare cioè un itinerario che ci serva di guida e ci aiuti a non ismarrire la strada. Ci proponiamo dunque di esaminare in questo capitolo come finora sia stato posto il problema del cosiddetto «fiasco» del Goldoni alla *Comédie Italienne* dai due maggiori storici di questo teatro: il Bernardin e il Campardon, il primo dei quali riconosce che il Goldoni riuscì, almeno momentaneamente, a rialzar le sorti del teatro ch'era stato chiamato a dirigere, il secondo mostra di creder piuttosto a un successo di stima. Mostreremo in seguito come, in fondo, e l'uno e l'altro pongan male il problema, e come il Goldoni stesso non abbia capito le vere cause del suo insuccesso, contribuendo così alla formazione di una leggenda, che è ormai dovere dello storico imparziale di sfatare. La colpa del suo cosiddetto insuccesso non deve darsi nè alla *commedia a soggetto* nè alla poca conoscenza d'italiano dei frequentatori della *Comédie Italienne* (ormai divenuta di fatto *Opéra Comique)* e forse neppure all'evoluzione del genere comico in Francia che tendeva ogn

giorno più verso la *Comédie larmoyante* [1] ma unicamente al processo fatale di dissolvimento di quella istituzione creata dal capriccio di un principe, e che, per questo vizio di nascita, non si era in fondo mai tenuta solidamente in piedi. Insisteremo finalmente sul fatto, che i francesi non ebbero punto l'impressione che il Goldoni avesse fatto, come si suol dire, fiasco alla *Comédie Italienne*, tanto è vero, che dieci anni dopo il suo arrivo a Parigi (1771—72), dopo il successo del *Bourru bienfaisant* alla *Comédie Française*, seguitano a ritenere il medesimo che, all'epoca della sua chiamata in Francia (1761), ritenevano i critici teatrali del tempo: che cioè solo il Goldoni avrebbe potuto rialzar le sorti della *Comédie Italienne*, se gli attori lo avessero secondato e avessero avuto fiducia nella infinite risorse dell'arte fresca e sincera del commediografo italiano, piuttosto che nei successi effimeri dei *ballets*, delle *comédies larmoyantes* e degli *opéras comiques*, rappresentando le quali, venivano implicitamente a negare la legittimità dell'esistenza di una *Comédie italienne*, cedendo le armi e dando così partita vinta agli avversarii. Naturalmente codesta opinione è discutibile (e noi anzi da parte nostra la crediamo addirittura insostenibile); ma è importantissima, in quanto ci mostra nel modo più chiaro che i francesi del tempo non ebbero punto l'impressione di un fiasco del Goldoni alla *Comédie Italienne*. La quale, in conclusione, seguitò a decadere, ma non certo per colpa del Goldoni, che al contrario, ne rialzò per qualche tempo le sorti; le quali, quando egli l'abbandonò, precipitarono con tale celerità, da lasciar l'impressione che alla *Comédie Italienne* fosse venuto a mancar l'unico puntello che la teneva ancora in piedi. La conclusione dunque è chiara. La *Comédie Italienne* era una casa in rovina. A puntellarla fu chiamato dall'Italia il Goldoni. Egli riuscì a tenerla in piedi, finchè, annoiato di rappresentar questa parte d'imbalsamator di cadaveri, non l'abbandonò al suo destino. Non è dunque il caso di parlare di alcun fiasco del Goldoni.

Ed ora la parola ai documenti.

1. Giacchè il Goldoni seppe adattarsi alla situazione e scrisse anche lui nel genere alla moda, perchè era anche lui uomo del suo tempo, ed anche prima di andare a Parigi, aveva mescolato in alcuni suoi componimenti scenici il comico col patetico, con una abilità, di cui ci fan fede le lodi al suo *Figlio di Arlecchino perduto e ritrovato* che abbiam riportate a suo luogo. E, del resto, l'elemento patetico è largamente messo a profitto sì nella trilogia di *Pamela*, che in quella di *Arlecchino e Camilla*, che, proprio per questa ragione, ebbe gran successo alla *Comedié Italienne*.

2. *Opinioni del Bernardin e del Campardon.* — R. M. Bernardin, nel suo volume più volte citato *La Comédie Italienne en France et le Théâtre de la Foire* (Ed. de la «Revue Bleu», Paris, 1902, pp. 202—208) scrive:

«Malgré ces nouveaux éléments des succès, malgrè le triomphe de M-me «Favart dans la délicieuse comédie des *Trois Sultanes* (1761), écrite pour «elle par son mari sur un conte de Marmontel, malgré le talent de Carlin, «un Arlequin merveilleux, un véritable Prothée, dont les saillies gaies et na-«turelles renouvelaient inépuisablement le dialogues des pièces à canevas «*encore représentées*, malgrè la vivacité piquante et gracieuse de Coraline, «malgré l'admirable mimique de sa soeur Camille, qui arrachait à Favart «ce cri d'admiration: «Elle danse jusqu'à la pensée !», qui fût peut-être la plus «brillante expression du genre italien, et qui l'emportera avec elle dans la «tombe en 1768; les affaires de la *Comédie Italienne* devenaient fort emba-«rassées. Son repertoire italien s'usait; l'Hôtel de Bourgogne, menaçant «ruine, réclamait des reparations urgentes, et elle avait 400.000 livres de dettes !

«Pour se sauver, les Italiens s'imposèrent deux grands sacrifices pécu-«niaires, qui pouvaient achever de les perdre, mais qui LEUR RÉUSSIRENT d'abord.

«Ils appellèrent d'Italie le célèbre auteur dramatique Carlo Goldoni et «passèrent avec ce fécond improvisateur (?!) un traité par lequel il s'en-«gageait, moyennant des appointements que lui-même a, dans ses *Mémoires*, «qualifiés d'honorables, à leur fournir en deux années un grand nombre de «comédies italiennes nouvelles.

«Puis, au commencement de l'an 1762, pour se défaire de la concurrence «redoutable de l'Opéra Comique ressuscité, il louèrent à l'Académie Royale «de Musique, par un bail renouvelable, moyennant une redevance annuelle «de 20.000 livres, le privilège de l'opéra-comique, et s'emparèrent du ré-«pertoire de la troupe rivale, qui comprenait une cinquantaine de pièces.

[Après l'incendie du *Théâtre de la foire,]* «la Comédie Italienne profita de «l'engouement pour l'opéra-comique qui avait rappris au public le chemin «de l'Hôtel de Bourgogne, et *fît des EXCELLENTES RECETTES avec les «pièces nouvelles, que, conformément à son traité, lui fournissait en abondance Goldoni.*

«Il faut être Italien pour comparer Goldoni à Molière; mais *la varieté «de ses intrigues, la justesse de son observation, la verité de ses types POPULAI-«RES*, sa *gaieté débridée, la rapidité et la franchise de son dialogue, rendent «fort agréable son répertoire*, et ce n'est point du tout une oeuvre à dédaigner «que ce *Bourru bienfaisant* qu'il écrivit en français en 1771...

«Mais cette grande vogue ne dura pas très long-temps et bientôt les Ita-«liens sont de nouveau endettés».

Il giudizio del Campardon *(Les Comédiens du Roi de la troupe italienne, pendant les deux derniers siècles*, Paris, Berger-Levrault, 1880, I,

xxxixxi) è meno favorevole; ma viceversa in completo disaccordo coi documenti da lui stesso raccolti e pubblicati.

«L'année suivante (1761)» — scrive il Campardon — «fut pour eux [*les Co-*«*médiens de la troupe italienne*] très brillante, grâce à Caillot et aux débuts de «M-lle Marie-Thérèse Villette, mariée plus tard à Jean-Louis Larouette. En «outre, plusieurs pièces nouvelles... attirèrent la foule dans leur salle. Il pu-«rent même payer en partie leurs dettes.

«Cependant ils s'aperçurent que leurs pièces italiennes étaient tout-à-fait «usées et qu'il fallait absolument les renouveler. Par l'intermédiaire de l'un «d'eux, François-Antoine Zanuzzi, qui jouait l'amoureux dans le genre ita-«lien, ils s'adressèrent alors au célèbre auteur dramatique Charles Goldoni, et «lui firent proposer un engagement de deux années, pendant le cours duquel «il écrirait pour le théâtre un certain nombre de comédies italiennes nouvelles.

«Goldoni accepta, et dès l'année 1762, il fit représenter plusieurs pièces «*qu'on applaudit plutôt par égard pour son talent que par convinction*, car (!!) «un evénément beaucoup plus important préoccupait alors le public de la «*Comédie Italienne*».

3. *Critica di queste opinioni.* — L'avvenimento cui accenna il Campardon è naturalmente (e del resto lo dice egli stesso nelle righe che seguono immediatamente a quelle citate) la fusione della *Comédie Italienne* coll'*Opéra Comique* dopo l'incendio del *Théâtre de la Foire*. Ciò posto, l'illogicità di quel *car* del Campardon non può non riuscirci che addirittura incredibile. Avete mai sentito dire che la fusione tra due teatri possa costituire un elemento di giudizio per ciò che riguarda il successo (reale o di stima) di un'opera rappresentata in quel torno di tempo? Facciamo il caso — *quod Dii avertant* — che il Teatro Regina Maria fosse bruciato e la compagnia Bulandra entrasse a far parte del Teatro Nazionale e che in questo momento un autore drammatico rumeno — diciamo Mihail Sorbu — ottenesse un (sia pure non strepitoso) successo; potrebbe mai questa fusione fra i due teatri autorizzarci a scrivere: «fece rappresentare una commedia che fu applaudita «piuttosto per riguardo al suo talento che per convinzione, GIACCHÈ (!!) un avvenimento molto più importante preoccupava il pubblico?» O che cosa ha a veder qui l'interesse del pubblico per l'avvenuta fusione fra i due teatri? Poteva un tale avvenimento impedire che le commedie del Goldoni facessero fiasco, nel caso che non fossero piaciute al pubblico? E allora . . . saprebbe spiegarci il Campardon perchè dovremmo attribuire a una tal preoccupazione del pubblico gli applausi che riscossero?

Naturalmente io qui faccio della scienza e non del patriottismo a buon mercato, nè la mia ammirazione e simpatia per l'arte del Goldoni m'inganna al punto da ritener capolavori le commedie che, specie durante i primi anni, il Goldoni dette alla *Comédie Italienne*. Esse non sono punto gran cosa, e, nella produzione del geniale commediografo italiano, rappresentano anzi, *esteticamente parlando*, una quantità assolutamente trascurabile. Il Goldoni, quando arrivò a Parigi, era in fondo un po' stanco. Il meglio della sua produzione l'aveva già dato e forse si risentiva ancora dello sforzo gigantesco, per cui, in una sola stagione (1750—51), aveva dato *sedici* commedie nuove, fra cui, a dir poco, quattro o cinque de' suoi più autentici capolavori. Era dunque già stanco e forse in decadenza, quando arrivò, già vecchio, a Parigi. Ma ci son certi tramonti che son molto più luminosi di certe aurore e di certi meriggi, e le commedie che il Goldoni dette alle *Comédie Italienne* erano, per quanto mediocri, considerate nella totalità della sua produzione, immensamente superiori anche a quelle migliori che costituivano il repertorio dei comici del Re.

«La varieté des intrigues, la justesse de son observation, la varieté «de ses types populaires, sa gaieté débridée, la rapidité et la franchise «de son dialogue» rendevano, come abbiam visto, «fort agréable son «répertoire». Perchè allora non attribuire a questi pregi, riconosciuti dai francesi stessi all'arte del Goldoni, la causa del successo delle sue commedie a Parigi?

Che un tal successo debba ritenersi tuttaltro che clamoroso e durevole, siamo noi i primi a riconoscere; ma insomma ci fu, e il Campardon stesso deve riconoscerlo.

4. *Ben altrimenti mostran di ritenere i critici teatrali francesi del tempo.* — Del resto i documenti pubblicati in appendice al volume parlano chiaro. Essi riconoscono pienamente che, dopo l'arrivo del Goldoni a Parigi, gl'introiti della *Comédie Italienne* crebbero notevolmente, che ci furon commedie fortunatissime (*Le Prince de Salerne*, *Coralline Magicienne*, ecc.) «qui ont attiré tout Paris», e arrivano fino al punto di dar tutta la colpa ai comici, che, «par une fausse spéculation «et par économie mal entendue, se sont privés de la ressource qu'il «avoient dans un auteur célèbre et précieux pour eux, dont le génie «fertile pouvoit renouveler totalment leur genre». Esamineremo questi documenti. Osserviamo intanto che la questione è stata finora mal

posta e che, ad ogni modo, i francesi di quell'epoca non ebbero punto l'impressione di un fiasco del Goldoni, se, al contrario, dan tutta la colpa ai comici di non esserselo saputo conservare.

5. *Quali speranze i comici della «Comédie Italienne» riponevano nel Goldoni quando lo chiamarono a Parigi.* — Che cosa si proponevano i comici della *Comédie Italienne*, chiamando (1761) il Goldoni a Parigi? Quali erano le loro speranze? Se potremo dimostrare coi documenti alla mano che, dieci anni dopo (1771—72), dopo il trionfo del *Bourru Bienfaisant* sulla scena di Molière, queste speranze persistevano, sì che si seguitava a parlar del Goldoni come dell'unico che avrebbe potuto cambiar le sorti della *Comédie Italienne*; non è chiaro che bisogna ormai relegar fra le leggende il cosiddetto fiasco del Goldoni in Francia?

Ecco dunque come si parlava del rimedio Goldoni nel settembre del 1761 alla vigilia dell'arrivo del nostro commediografo a Parigi, a pp. 212 sgg. del *Mercure de France*:

«On n'a donné depuis un mois d'autres nouveautés sur ce Théâtre que «la remise des *Indes dansantes*, Parodie des *Indes Galantes*. Cette Parodie est «ornée d'un *Ballet des fleurs*, par *M. Felicini*, qui est fort applaudi; l'idée «en est ingénieuse, et les tableaux très agréables.

«On a revu toujours, *avec un plaisir qui ne paroissoit pas s'épuiser*, *le Fils* «*d'Arlequin perdu et retrouvé*, Comédie Italienne, de laquelle nous avons «donné le plan *dans sa nouveauté*.

«Il s'étoit répandu un bruit que l'on engageroit M. *Goldoni*, Auteur de «cette Comédie, à venir passer quelque temps en France, pour y connoître «par lui-même les modifications convenables à notre Scène Italienne, et l'en-«richir d'un nouveau fond, soit par des productions nouvelles, soit en y adap-«tant plusieurs des drames qui l'ont rendu si célèbre et si cher à l'Italie. Il «seroit à desirer pour l'intérêt du goût, que ce projet se réalisât. *Cet Auteur*, «*qui a le génie de la vraie Comédie*, a fait aimer et goûter parmi ses compa-«triotes, un frein qu'ils croyoient ennemi de leurs plaisirs. Le Public, Sou-«verain des Arts et des Talens, l'est particulièrement des Muses dramatiques. «Leur goût se forme sur le sien; et elles sacrifient souvent jusqu'à leur sen-«timent intérieur, pour parvenir à un moment de sa faveur. Si donc le Pu-«blic de Paris, attiré souvent au *Théâtre Italien*, où peut-être il n'a que trop «souvent contracté de la foiblesse pour d'agréables frivolités, y retrouvoit au «contraire cet attrait pour le genre propre à *Thalie*, par lequel s'étoient formés «d'après les anciens, les grands hommes qui ont fait tant d'honneur à nôtre «Théâtre; que n'auroit-on pas lieu d'en attendre pour le retablissement du «goût, qui combat encore par les seules forces de la vérité et par les efforts

«de quelques Auteurs célèbres? Ce pourroit-être un motif d'émulation et «d'encouragement pour la Scène françoise; ce qui contribueroit à lui pro-«curer de nouvelles richesses, et à rajeunir ses anciennes. Si ce projet éxiste, «son exécution fera honneur aux Amateurs du Théâtre qui y auront concouru».

6. *Dieci anni dopo, si parla ancora del Goldoni come dall'unico rimedio ai mali di cui soffriva quel Teatro.* — Ecco le speranze che destava la notizia d'un possibile *engagement* del Goldoni alla *Comédie Italienne*. Le tradì egli? Vediamo che cosa i francesi stessi ne pensassero *dieci anni dopo*.

In un *Mémoire sur la situation de la Comédie Italienne*, che si trova agli *Archives Nationales* di Parigi sotto la segnatura O[3], 846, e che il Campardon *(op. cit.)*, ha pubblicato (Doc. XVIII) in fine al secondo volume (pp. 306 sgg.) della sua opera sui *Comédiens du Roi de la troupe italienne*; leggiamo quanto segue:

«Le genre italien eut l'avantage, dans ces tems-là (1761—62) de *GROS-«SIR LES RECETTES DES MARDIS ET DES VENDREDIS par LA «QUANTITÉ D'EXCELLENTES PIÈCES DE M. GOLDONI. L'année «1762 fut donc une très bonne année»*.

Più chiaro di così non si potrebbe parlare. Il *par* del documento distrugge il *car* del Campardon, e il fatto che il documento parli delle sole *recettes* del martedì e del venerdì esclude l'ipotesi che la *très bonne année* fosse dovuta ad altre attrattive (fusione coll'*Opéra-Comique*, balli, spettacoli esotici, parodie ecc.) che non fossero quelle delle commedie del Goldoni, che si recitavano in quei giorni (Martedì e Venerdì).

Ma proseguiamo. L'autore del *Mémoire* sopra citato è talmente convinto della bontà del rimedio Goldoni ai mali di cui soffriva la *Comédie Italienne*, che accusa di cecità e di ingratitudine i comici di quel teatro, per non essersi saputa conservare la collaborazione del grande commediografo italiano.

«Ils ont oublié» — leggiamo a p. 312 — «les recettes du *Prince de Salerne*, «de *Coralline Magicienne*, de l'*Enfant d'Arlequin perdu et retrouvé* et de tant «d'autres, qui *LEUR ONT ATTIRÉ TOUT PARIS*. Par une *FAUSSE «SPÉCULATION* et par *économie mal entendue ILS SE SONT «PRIVÉS DE LA RESSOURCE QU'ILS AVOIENT DANS UN AUTEUR «CÉLÈBRE ET PRÉCIEUX POUR EUX, DONT LE GÉNIE FERTILE «POUVOIT RENOUVELER TOTALEMENT LEUR GENRE*; ils n'ont «pas calculé que les honoraires que l'on donnoit à un bon Auteur *étoient tou-*

«*jours payés en triple par le public.* Comment veulent-ils donc soutenir leur «genre en ne le montrant que par le plus mauvais côté ?».

E poco dopo (pp. 318—319):

«Quant à leurs petites pièces, il ne sauroient trop se hâter de les renouve-«ler: elles sont de la plus grande conséquence pour ce théâtre, puisqu'on ne «les joue que les jours où il y a le plus de monde. Elles méritent toute leur «attention. C'est pour cette raison que de quinze petites pièces que l'on re-«présente journellement, les comédiens devroient réformer au moins la moitié «et les remplacer au double et au triple *par des pièces nouvelles dont les intri-«gues seroient plus vraisemblables et les dénouements mieux amenés.*

«Pour cet effet *LES COMÉDIENS ITALIENS NE PEUVENT SE «DISPENSER D'ENGAGER M. GOLDONI À TRAVAILLER ENCORE «POUR EUX*; ils n'ignorent pas que *C'EST LE SEUL AUTEUR CAPA-«BLE DE RENOUVELER LEUR GENRE. Son GÉNIE INÉPUISABLE «peut leur fournir huit petites pièces tous les ans qui feront un nouveau fond à «ce théâtre.* Quoique l'on ignore le traitement que la troupe pourroit faire à «un auteur dans ce genre, *on croit pouvoir certifier que huit pièces de M. Gol-«doni rendroient bien peu si elles ne rendoient au delà de ses honoraires.* D'ail-«leurs, ces petites pièces, en montrant le zèle des Comédiens, attireroient «toujours un peu plus de monde; le public les voyant avec plaisir, attendroit «sans impatience l'opéra-comique qui termineroit le spectacle, et les acteurs «italiens pourroient alors avec raison prétendre à leur portion dans les suf-«frages».

E ancora (p. 323) a modo di conclusione:

«Tous les hommes sont sujets à se tromper; pourquoi les comédiens rou-«giroient-ils de reconnoître leur erreur, quand on leur montre aussi clairement «la verité? Un pas en arrière ne tire pas à conséquence. Qu'une fausse honte «ne retienne donc pas plus longtemps la troupe italienne dans le plus grand «danger. *Que les Comédiens italiens ENGAGENT M. GOLDONI à renou-«veler leurs petites pieces... puisque le public les redemande et que ce sont* le seuls «moyens de prévenir la chute presque inévitable de leur théâtre».

7. *Dunque la colpa non fu del Goldoni.* — Il documento di cui abbiamo riportato i brani più importanti non solo vale a sfatare la leggenda che il Goldoni abbia fatto un fiasco alla *Comédie Italienne*, mostrandoci che, al contrario, dopo dieci anni dal suo arrivo in Francia, in lui solo si seguitassero a ripor le speranze di risollevarne le sorti; ma ci mostra anche come la questione debba essere posta.

8. *La «fausse spéculation».* — La *fausse spéculation*, di cui si parla nel primo dei brani da noi citati è la fusione della *Comédie Italienne*

coll'*Opéra-Comique* proprio nel momento in cui faceva appello al Goldoni, e che equivalse a un vero e proprio suicidio del teatro italiano. Abbandonati dal pubblico e assillati dai debiti, i comici della *troupe italienne* perderono la testa e non si contentarono di un solo rimedio (la chiamata del Goldoni a Parigi, ch'era l'unico logico ed efficace) ma ne escogitarono un altro (la fusione coll'*Opéra-Comique)* che annullava il primo e doveva finire col compromettere l'esistenza stessa della *Comédie Italienne* in quanto tale. In questo gravissimo errore dei comici italiani, che, associandosi a quelli dell'*Opéra-comique*, venivano implicitamente a riconoscere di non aver fiducia nella vitalità della loro istituzione; bisogna veder la causa della progressiva decadenza della *Comédie Italienne*. Quando al rimedio Goldoni, è chiaro che esso funzionò eccellentemente nella piccola misura e nelle condizioni sfavorevoli in cui fu applicato. Gl'incassi crebbero e il pubblico tornò ad affluire al Théâtre des Italiens. Niente dunque fiasco del Goldoni!

9. *Critica dell'opinione corrente che il cosiddetto «fiasco» del Goldoni alla «Comédie Italienne» fosse dovuto al fatto che gli si chiedevano «commedie dell'arte» ecc.*

E neppure è vero che egli non riuscì alla *Comédie Italienne* perchè pubblico e attori domandavano commedie dell'arte proprio a lui che a Venezia aveva lottato per la sostituzione della commedia di carattere a quella improvvisa, come si legge in tutti i manuali di storia di letteratura italiana.

Non è vero in tesi generale che *non riuscì*, perchè (lo abbiam visto coi documenti alla mano) «le recettes des mardis et des vendredis grossirent par la quantité d'excellentes pieces de M. Goldoni» e «l'année «1762 fut une très bonne année». Non è vero che pubblico e attori chiedessero unicamente commedie improvvise, perchè a quell'epoca sulla scena della *Comédie Italienne* si rappresentarono ogni sorta di opere teatrali: parodie, drammi e commedie *larmoyantes*, commedie regolari squisitissime come quelle di Favart e Marivaux ecc. ecc. Non è vero che il Goldoni (che certo avrebbe preferito far rappresentar delle commedie di carattere) fosse del tutto refrattario a scriverne d'improvvise. E non è vero neppure che disprezzasse la commedia dell'arte [1]. La signorina Ortiz ha dimostrato che la lotta del Goldoni non fu *contro*

1. In generesu, tutta la *commedia dell'arte* si è finora gettato a piene mani un discredito (e un disprezzo) assolutamente ingiusto e arbitrario. Una lodevole eccezione fa il bel libro di PIERRE-LOUIS DUCHARTRE (*La Comédie Italienne*, Paris, Libr,

la commedia dell'arte ma *contro il secentismo della commedia dell'arte*. Il Goldoni ha un bel rifiutare il suo fortunato *Figlio d'Arlecchino perduto e ritrovato*. Esso sta a mostrare come egli, anche in questo campo, abbia saputo comporre dei capolavori, rinnovando questo genere coll'introduzione dell'elemento patetico tanto in moda a quell'epoca, e raffinandone la qualità del comico.

10. *Facoltà di adattamento del Goldoni e riforma della «commedia a soggetto» da lui operata.* — Inoltre il Goldoni, come tutti gli uomin del secolo XVIII, sapeva adattarsi alle circostanze[1] e lo mostrò col fatto a Parigi, dove, costretto a far buon viso a cattivo gioco, finì col compire una seconda riforma men nota, ma forse non meno importante di quella compita in Italia: quella della commedia a soggetto, sostituendo a delle *agréables frivolités . . . des pièces nouvelles dont les intrigues étaient plus vraisemblables et les dénouements mieux amenés*, e dando loro tutte le attrattive che potevan venirle dalle qualità proprie del suo genio: *la variété de ses intrigues, la justesse de son observation, la variété de ses types populaires, sa gaieté debridée, la rapidité et la franchise de son dialogue*.

Queste commedie a soggetto del Goldoni sono presso che ignote alla critica. Il Goldoni nei *Mémoires* accenna ad esse brevemente, mostrando di non annetter loro alcuna importanza. Tuttavia le cronache teatrali del tempo son piene di elogi per esse. La trilogia: *Les amours d'Arlequin et de Camille, la Jalousie d'Arlequin* e *Les inquietitudes de*

---

de France) a proposito del quale giustamente scrive A. DE BERSANCOURT nel numero del 15 maggio 1926 di *Les Marges*: «Arlequin, Polichinelle, Colombine, Pan-«talon, ont été mis à tant de sauces, et souvent de si mauvaises, que pour beaucoup de gens «la «comédie italienne» finit par ne plus évoquer que de grosses farces, drôles à force «d'être bêtes, ou d'écoeurantes fadaises. Ainsi en est-on arrivé à ne plus savoir grand' «chose de la véritable Comédie italienne, celle de la Renaissance et du XVII-e siècle: «la *Commedia dell'Arte*, qui est tout un monde de fantaisie, peuplé de caractères sty-«lisés mais saturés de vie, de personnages aussi pittoresques d'allure que de costume. «La *Commedia dell'Arte*, écrivait Georges Sand, «n'est pas seulement l'étude du grotesque «et du facétieux; c'est surtout l'étude des caractères réels, poursuivie depuis l'anti-«quité la plus reculée jusqu'à nos jours, par une tradition ininterrompue de fantaisies «humoristiques, très sérieuses au fond, et l'on pourrait dire même très mélancoliques, «comme tout ce qui met à nu les misères de l'homme moral». Pantalon, Brighella et «les autres sont des vérités éternelles, qui ont été habillées par des poètes fantaisistes, «au lieu de psychologues et de cuistres» (pp. 73—74).

1. Cfr. *Mémoires*, II, 161: «La plupart des Comédiens Italiens ne me demandoient «que des *canevas*; le Public s'y étoit accoutumé, la Cour les souffroit; pourquoi aurois-je «refusé de m'y conformer? *Allons, dis-je, faisons de canevas, s'ils en veulent; tout sa-«crifice me paroit doux, toute peine me paroit supportable pour le plaisir de rester deux «ans à Paris*».

Camille piacque moltissimo ed ebbe l'onore di un gran numero di rappresentazioni. Che, transformate in commedie regolari, sotto il titolo di: *Gli amori di Zelinda e Lindoro*, *La gelosia di Lindoro* e *Le inqueietitudini di Zelinda*, tali commedie piacessero poco a Venezia; è la riprova migliore del loro valore *in quanto commedie dell'arte*. Del resto tutte le commedie che il Goldoni mandò a Venezia da Parigi, non ebbero gran successo. Ciò che è scritto per un pubblico (e per un pubblico *sui generis* com'era quello della *Comédie Italienne)* non può sempre interessare il pubblico d'un altro paese, delle cui speciali esigenze non si può non tener conto; nè nel sec. XVIII si era formata ancora in Europa quell'unità di ambiente filosofico, e sociale e letterario, che è una caratteristica dell'epoca in cui viviamo. «Voilà quatre pieces» — scrive il Goldoni ne'suoi *Mémoires* (II, 202) — «qui avoient plu en «France et qui avoient mal réussi en Italie. Elles étoient pourtant d'un «Auteur qui avoit eu le bonheur de plaire pendant longtemps dans «son pays; mais cet Auteur étoit en France, et ses Ouvrages commen- «çoient à se ressentir des influences du climat; le génie étoit le même, «mais le style et la tournure étoient changés».

E non è vero neppure che una delle maggiori difficoltà incontrate a Parigi dal Goldoni consistesse nella completa ignoranza d'italiano da parte del pubblico. Era facile trovar dei traduttori, ed anche per ciò che riguarda la lingua egli finì coll'adattarsi alla situazione.

11. *Come il Goldoni stesso abbia contribuito alla formazione della leggenda di un suo insuccesso alla «Comédie Italienne».* — A questo proposito faremo notare come il Goldoni stesso abbia contribuito ne' suoi *Mémoires* (II, 157, 159 e 161) e in una scena *(Atto Secondo, Sc. I)* di una sua commedia poco nota *(Il Matrimonio per concorso)* [1], a dar

1. La riportiamo per intero in quanto ci conserva un'eco dei discorsi che si facevano pro e contro la *Comédie Italienne* a Parigi all'epoca dell'arrivo del Goldoni:

IL MATRIMONIO PER CONCORSO

Atto Secondo

Scena Prima

Giardino spazioso più che si può. Da una parte della scena alberi ombrosi. Tavolini di qua e di là; sedie di paglia e banchette all'intorno.

———

Madame PLUME, mademoiselle LOLOTTE, tutt'e due a sedere ad un tavolino, bevendo il caffè. Monsieur LA ROSE ad un altro tavolino col caffè dinanzi, ed un libro in mano, mostrando di leggere e di bere il caffè nel medesimo tempo. Madame LA FONTENE *(sic)* al medesimo tavolino di Monsieur LA ROSE, bevendo il caffè. Indietro, più persone che si può: uomini e donne di ogni qualità, o a sedere o passeg-

l'impressione di un suo fiasco alla *Comédie Italienne* (mentre è da parlar piuttosto di errori gravissimi della *Comédie Italienne*, ch'egli riuscì in parte a riparare, ritardandone lo sfacelo), e di un fiasco dovuto a queste due ragioni: della commedia dell'arte che si ostinavano a richieder da lui: e della poca o nessuna conoscenza d'italiano da parte del pubblico; le quali — com'è chiaro — non potevan, da sole, determinar la decadenza di quell'istituzione debole di constituzione fin

giando, o leggendo. Tutti questi si ritroverano in iscena al cambiamento, e, cambiata la scena, si procurerà che i tavolini siano portati avanti con buona disposizione, perchè i personaggi siano sentiti.

FONTENE. Monsieur La Rose, che cosa leggete di bello?
ROSE. Il *Mercurio*.
FONTENE. Vi è qualche articolo interessante?
ROSE. Sono ora all'articolo de' teatri ... L'autore del *Mercurio* dice molto bene di alcune commedie italiane.
FONTENE. Può dir quello che vuole. Alle commedie italiane io non ci vado, e non ci andrò mai.
ROSE. E perchè non ci andate?
FONTENE. Perchè non intendo la lingua.
ROSE. Se è questo, vi dò ragione. Io l'intendo, e ci vado e mi diverto.
FONTENE. Bene, divertitevi, tanto meglio per voi.
ROSE. Ma so pure che anche voi, madama, avete studiato la lingua italiana, e che avete tenuto per qualche tempo un maestro.
FONTENE. Sì, è vero, l'ho tenuto per quattro mesi. Cominciavo a intendere, cominciavo a tradurre, ma mi sono annoiata, e ho lasciato là.
ROSE. Ecco, scusatemi, il difetto di voialtre signore. Vi annoiate presto di tutto. Cominciate una cosa e non la finite. Poche donne vi sono a Parigi, che non abbiano principiato ad apprendere qualche lingua straniera, e pochissime sono arrivate a capirla. Perchè? Perchè non hanno pazienza, perchè s'annoiano, perchè le loro idee succedono violentemente le une alle altre.
FONTENE. Che importa a noi di sapere le lingue straniere? La nostra vale per tutte le altre. I nostri libri ci forniscono di ogni erudizione e di ogni piacere, e il nostro teatro francese è il primo teatro del mondo.
ROSE. Sì, è vero, ma ogni nazione ha le sue bellezze ...
FONTENE. Eh! Che bellezze trovate voi nella commedia italiana?
ROSE. Io ci trovo piacere, perchè, l'intendo. Voi non la potete conoscere, perchè non capite. Ecco perchè un autore italiano a Parigi non arriverà mai, scrivendo nella sua lingua, a vedere il teatro pieno. Le donne son quelle che fanno la fortuna degli spettacoli, le donne non lo capiscono, le donne non ci vanno, gli uomini fanno la corte al bel sesso, e non restano per gl'italiani che i pochi amatori della sua lingua, alcuni curiosi per accidente, qualche autore per dirne bene, e qualche critico per dirne male.
FONTENE. E bene! che cosa volete di più? La popolazione di Parigi è assai grande. Da un milione in circa di anime si può ricavare tanti amatori, tanti curiosi, tanti parziali de fornire passabilmente un teatro.
ROSE. Sentite quel che dice il *Mercurio*.
FONTENE. Scusatemi, io non ne sono interessata, e lascio che vi godete (sic) l'elogio tutto per voi.
ROSE. Benissimo, leggerò io. (Non vi è rimedio. Le donne non vogliono saper niente).
[G. GOLDONI, *Opere complete* edite del Municipio di Venezia nel II centenario dalla morte. Venezia, MDCCCXV, vol. XX, pp. 519 sgg].

dalla nascita e, per giunta, suicidatasi addirittura colla sua fusione coll'*Opéra-Comique*. Come tutti i contemporanei, il Goldoni non vede chiaro nè la natura dei fatti che lo riguardano, nè, tanto meno, le cause di essi.

La difficoltà incontrate e l'ansito della lotta gl'impediscono di vedere la vittoria riportata [1], confonde l'insuccesso della *Comédie Italienne* col suo proprio insuccesso, e, cosciente che questo suo intermezzo francese rappresenti una quantità trascurabile nella storia del suo teatro; finisce coll'accordargli minore importanza che non meriti. Fatto sta che ne'suoi *Mémoires* egli affetta di dar poca o nessuna importanza a tutto quanto in un modo o in un altro riguarda i suoi legami colla *Comédie Italienne*.

Ciò che gl'importa è *Parigi*, ciò che gl'importa è la *Comédie Française*, e, più ancora che la *Comédie Française*, la grande vita intellettuale, il largo movimento d'idee, le grandi lotte artistiche (Gluck e Piccinni) che la città-luce gli offre. Seccato delle difficoltà, che, soprattutto nei primi tempi, incontra cogli attori (per via soprattutto della completa novità dell'ambiente in cui stenta a raccapezzarsi e in cui gli par di sentirsi sperduto) «je demandai *quatre mois* (!!) de tems pour «examiner le goût de Paris, et *je ne fis pendant ce tems-là que voir, que «courir, que me promener, que jouir*». (*Mém.*, II, 157). E altrove: «Quel «que fut le succès de mes Pieces, *je n'allois guere les voire, j'aimois la «bonne Comédie, et j'allois au Théâtre François pour m'amuser et m'in«struire*». (*Ibid.*, II, 162).

Francamente quest'atteggiamento ci pare un po' *voluto*. E *voluta* ci sembra la brevità e la secchezza con cui accenna a tutto questo suo periodo di produzione drammatica. Il Goldoni sa che la parte immortale della sua carriera di drammaturgo consiste nella battaglia combattuta e vinta a Venezia, e perciò nei *Mémoires* insiste sulla sua parte di *riformatore del teatro italiano*, idealizzando e stilizzando la sua opera coll'isolare questo solo aspetto della sua carriera d'artista, che, naturalmente, dovette avere anch'essa le sue esitazioni, le sue incoerenze, i suoi adattamenti a realtà contrarie. Fin da quando ci mostra come,

1. Cfr. BERNARD SHAW, *Sainte Jeanne*, Paris, Calman-Lévy, 1926, p. 126 (scène V):

«JEANNE: Jamais vous ne savez quand vous êtes victorieux... Il va falloir que «je fasse porter des miroirs en pleine bataille, pour vous convaincre que les Anglais «ne vous ont pas coupé le nez à tous...»

ancor quasi bambino, leggendo la *Mandragola* del Machiavelli, concepisse la riforma del teatro comico italiano; egli tiene ad affermar questo aspetto della sua personalità. *I Mémoires* bisogna saperli leggere. Come ogni biografia, essi ci danno piuttosto il Goldoni ch'egli *voleva essere* ed apparire alla posterità che, il Goldoni *che era* e appariva a' suoi contemporanei. Di qui l'aria di negligenza, con cui tratta la sua produzione parigina, il disprezzo che mostra (e che in realtà non ebbe) per la commedia dell'arte, e la colpa che egli dà a questo genere di qualche suo isolato e spiegabile insuccesso dei primi tempi alla *Comédie Italienne*, e delle inevitabili difficoltà a mettersi d'accordo coi comici. In realtà ciò durò poco, e, non appena ebbe preso paese, finì coll'adattarsi alle esigenze della situazione, del tempo, della moda e del pubblico, riscotendo applausi da gran tempo insoliti alla *Comédie Italienne*.

12. *Le vere ragioni dell'andata del Goldoni a Parigi e suo trionfo sulla scena di Molière.* — D'altra parte il Goldoni aspirava a un trionfo ben superiore a quello di ridar la vita a un'instituzione nata morta, e il cui fatale decadimento egli sapeva di non poter che ritardare. Egli voleva trionfar sulla scena di Molière. Di qui il suo poco interessamento alla *Comédie Italienne* e alle sue sorti, di qui il suo molto interessamento a tutto quanto riguardasse in un modo o nell'altro l'alta vita intellettuale parigina, e la sua presenza, come spettatore, alla *Comédie Française*, quando avrebbe dovuto, come autore, assistere alla rappresentazione delle sue commedie alla *Comédie Italienne*.

Questo trionfo il Goldoni l'ottenne. Il 4 novembre 1771 il *Bourru bienfaisant* era calorosamente applaudito sulla scena gloriosa resa immortale dal genio di Molière.

Se — come è stato detto — la più bella vita è quella che si chiude col raggiungimento in vecchiaia d'un ideale concepito in gioventù, nessuna vita è più bella di quella del Goldoni.

V. ALECSANDRI ŞI ITALIA

DE

ALEXANDRU MARCU
CONFERENŢIAR UNIVERSITAR

Şedinţa dela 9 Iunie 1927

IN CĂUTAREA UNEI DEFINIŢII A ROMANTISMULUI

1. Marele duel critic în jurul literaturii romantice, care a desbinat conştiinţele literare ale Europei încă de acum o sută de ani, este departe de-a puteà fi considerat ca sfârşit.

Polemicile cu privire la origina, la natura, la definiţia şi chiar la valoarea acestei vaste mişcări, în loc de-a se fi aplanat cu trecerea anilor, par astăzi mai vii ca oricând în critica occidentală. Puţini sunt, într'adevăr, criticii cari să-şi poată revindecà temeinic, meritul de-a fi dat o definiţie mai larg coprinzătoare şi mai puţin înşelătoare acestei mişcări literare.

Referindu-ne, de exemplu, la cazul Italiei, două sunt tendinţele de căpetenie, când este vorba de Romantism: sau că Italia n'a cunoscut o astfel de mişcare; sau că Romantismul european (chiar şì cel german!), trebuie să-şi caute origina în filozofia italiană a veacului al XVII-lea şi al XVIII-lea!

Două teze extremiste, după cum se vede, şi care — fireşte — au întârziat rezolvarea problemei în legătură cu definirea fenomenului romantic. Cu toate acestea — dela Francesco De Sanctis la Benedetto Croce — critica Italiei contimporane ar fi oferit destule garanţii, ca această problemă să nu fie tratată cu atâta nesiguranţă. Cazul criticei italiene, servească-ne de exemplu.

Intr'adevăr, după părerea lui Croce însuş (şi este vorba de un «esseu» al său retipărit în 1920! [1]), lipsa de claritate şi de determinare

[1]) B. Croce, *Giovanni Pascoli*, Bari, Laterza, nuova ed., 1920, pp. 46 şi urm.

pe de o parte; dezechilibrul pe de alta, ar face dovada că ne găsim în fața unei opere «romantice» cu adevărat. Ca și cum Alessandro Manzoni, fiind «romantic», ar încetà de-a fi clar și «determinat», într'o operă ca «Promessi Sposi», spre a face dovada unei totale «dezechilibrări»!

Aceasta fiind definiția încercată de Croce, ne mai poate mirà oare cazul unora dintre elevii săi, dealtfel eminenți, cum este Borgese (pentru care Romantismul se reduce la o «încercare neizbutită de invaziune intelectuală germanică»[1]), sau Tonelli («Romantismul european a fost o stare psiho-patologică efemeră»[2])? Ne mai poate mirà apoi faptul că, în ultima vreme, s'au ivit sociologi și cugetători cari să nu mai atace Romantismul în simplele-i manifestări literare și artistice, ci — radical — să-l facă răspunzător de urmările sale nefaste, din punct de vedere social?

Iată cazul sociologului italian Siliprandi[3]), ca și al cunoscutului, mult talentatului polemist francez Léon Daudet (titlul studiului său: «Le stupide XIX-e siècle» este un adevărat manifest!); nu mai puțin, al lui Maurras ori Lassère, cari se mulțumesc să ia o anumită atitudine polemică față de Romantism, în loc de-a încercà o definiție și o caracterizare.

Pe Giovanni Papini — căci și el s'a preocupat, prin afinitate sufletească, de așà cevà[4]) — ne-am așteptà să-l surprindem alături de acești neîndurați polemiști francezi. Discutând Romantismul ca fenomen spiritual și artistic, Papini se mulțumește însă a aplicà procedeul oarecum mai pedagogic al enumerării caracterelor specifice degajate din manifestările romantice, prin opoziție cu acelea ale Clasicismului pre și post-romantic.

Nici unilateralitatea surprinsă în exemplele de mai sus, nici confundarea problemei estetice cu cea socială, precum nici reeditarea procedeului lui Papini, nu ne pot duce, sigur și temeinic, la o înțelegere largă și adâncită a fenomenului romantic din punct de vedere literar. Spre această înțelegere ne poate îndrumà în schimb, un scurt

---

[1]) G. A. Borgese, *La storia della critica romantica in Italia*, ed. I-a, 1905, p. X.

[2]) L. Tonelli, *L'evoluzione del teatro contemporaneo in Italia*, Palermo, Sandron, [f. a.], pp. 145 și urm.

[3]) Siliprandi, *L'illusione individualistica e la crisi della società europea*, Torino, Bocca, 1922.

[4]) G. Papini, *Il Pragmatismo*, Firenze, Vallecchi, ed. II-a, 1920, pp. 55—56.

dar suggestiv articol al lui Joseph Aynard — «Comment définir le Romantisme ?» — apărut acum câţiva ani în «Revue de littérature comparée» [1]).

Plecând dela ultimele studii ale lui Henry Bremond («Pour le Romantisme» — Paris, 1923) şi ale lui André Joussain («Romantisme et politique» — Paris, Bossard, 1924), Aynard ajunge la o primă constatare, cu privire la nesiguranţa care domneşte în critica zilelor noastre, când este vorba să se precizeze o definiţie categorică şi satisfăcătoare de dat Romantismului. Intr'adevăr, după Joussain, el ar apăreà înainte de orice ca o «sforţare a sufletului omenesc de-a se ridicà mai presus de sine însuş şi de condiţia sa omenească, reducându-se la o tendinţă esenţial religioasă, mistică». Tendinţă care — după părerea sa — nu poate fi fundamentală pentru sufletul omenesc. Henry Bremond, mai eclectic, admite în schimb că «există tot atâtea romantisme cât şi romantici». Cevà mai mult: după părerea lui, a definì Romantismul înseamnă a greşì, deoarece natura sa însăş — neorganică, analitică, dinamică — se împotriveşte la fixarea unei formule care să-l înglobeze şi să-l încătuşeze.

Nemulţumit cu aceste soluţiuni (mai puţin cu acelea propuse de Ernest Seillière sau de Brunetière-Lanson), Aynard analizează diferenţierile surprinse în manifestările romantice dela artă la artă şi dela ţară la ţară, spre a le înlăturà pe cele aparente şi a vedeà dacă, în afara lor, nu există cevà esenţial şi universal în Romantismul european. Astfel, caracterizările cunoscute (lirism preponderant, izolare, exotism în timp şi spaţiu, sentimentul naturii, etc.), nu i se par lui Aynard suficient de convingătoare, căci aceste «teme» sunt de fapt noui şi romantice numai în aparenţă, ele existând şi în literatura universală anterioară. *In schimb, ceeace i se pare lui Aynard cu adevărat nou şi autentic, este sufletul în care se răsfrâng aceste teme, este sensibilitatea nouă care le individualizează, fundamental aparte de ceeace se făcuse în trecut.* Iar această *nouă sensibilitate romantică*, s'ar caracterizà prin nostalgia, prin aspiraţiunea specifică în care totul e aşteptare, prin nevoia veşnică de cevà nou, prin decepţia realizării. Căci «nu există Romantism fericit». Ii lipseşte credinţa în cevà; speră s'o descopere în trecut, în natură, în exotism, în religie, în fantezie! Dar iată că realitatea înşeală această nădejde. Şi atunci, «figura romantică

---

[1]) 1925, Oct.-Déc., pp. 641 şi urm.

desăvârşită este aceea a poetului mort în suferinţă şi în luptă, poate nu fără bucurie, dar fără odihnă: ca Byron, ca Shelly, ca Foscolo, ca Leopardi!»

«L'angoisse du doute universel», Romantismul este aşadar, după părerea lui Aynard, *«o nuanţare specifică a sensibilităţii omeneşti, care a însoţit această profundă revoluţie spirituală»*.

A defini Romantismul, analizând această *sensibilitate nouă* care transformă marile «teme»' literare, identice ca motiv în sine atât în literatura clasică, cât şi în cea romantică; a căutà să surprinzi, pas cu pas, scriitor cu scriitor, operă cu operă, în ce constă *acel suflet nou, modern, «romantic»*, din care izvorăsc operile veacului al XIX-lea, iată de sigur un fericit procedeu pentru împăcarea antagonismului aparent dintre Clasicism şi Romantism, cât şi pentru găsirea mult căutatei definiţii a acestuia din urmă [1]).

«TEMA» EXOTISMULUI

2. Ca şi Renaşterea italiană, Romantismul se caracterizează prin universalitatea lui. Romantismul n'a cunoscut frontiere etnice; a copleşit toate ţările, a trecut mările şi oceanele.

Cu chipul acesta, am avut şi noi Romantismul nostru: una din cele mai vaste, mai variate şi fecunde dintre mişcările literare româneşti.

Dar tocmai acest caracter de universalitate al Romantismului, ne-ar obligà să studiem literatura românească a veacului trecut, în cadrul literaturilor comparate şi ţinând seama de nouile procedee critice mai sus amintite: cu felul acesta am aveà, odată mai mult, dovada evidentă că Romantismul românesc a fost tot atâta de viu, de vast şi (uneori) de bogat în realizări, ca oricare alt Romantism.

Cu credinţa de-a puteà da o suggestie în această direcţie, publicăm studiul de faţă, închinat lui Vasile Alecsandri fixat în cadrul exotismului italian.

Grăbiţi, cum s'au dovedit totdeauna, de-a se face ecoul frământărilor istorice şi sociale care se precipitau în preajma lor, precum şi de-a îmbrăţişà cât mai multe aspecte ale vieţii contimporane, Romanticii

[1]) Observ acì în treacăt, că romanistul italian Paolo Savj-Lopez avusese încă din 1913 intuiţia clară a acestuì procedeu, pus în circulaţie de Aynard în 1925. Cfr. broşura *Romanticismo antiromantico*, Napoli, 1913, pp. 8—14.

treceau adesea cu vederea expresiunea poetică prin care dădeau vieaţă vastului material înfăţişat de literatura lor; material pe care-l găseau la îndemână, fie în bogata lor experienţă personală, fie în nesecătuita îngrămădire de «teme» fantastice şi exotice, strânse în grabă mai ales din literaturile străine. Ţările Nordului, Spania, Italia, Grecia, Orientul, chiar şi Principatele Dunărene [1]) cu ţările învecinate, stăteau gata să le alimenteze mereu predilecţia pentru «coloarea locală».

Născut din subiectivismul, din naturalismul, din cosmopolitismul, din filantropinismul şi enciclopedismul secolului al XVIII-lea, Romantismul n'a fost totuş în stare să satisfacă şi să calmeze nervozitatea exponenţilor săi.

Deziluzionaţi, aceştia se închiseră în ei; pentru o clipă Iluzia devenì singura lor realitate. «... Dar, deoarece nici această dovadă a unei «speranţe iluzorii» n'a fost în stare să liniştească pe de-antregul sufletul visătorilor, aceştia au început să-şi proiecteze iluzia în afară, fixând-o într'o fantastică viziune a trecutului, în care li se părù că-şi retrăesc idealul, pe câtă vreme — de fapt — nu făceau decât să trăiască o existenţă istorică, modificată şi conformată specificei lor stări sufleteşti... Işi prelungiră fantastica lor iluzie în Evul Mediu, în neguroasa vălmăşire de vedenii macabre, iar în grozăvia violenţelor, a sângelui, a scenelor crunte, văzură reprodus acel sens misterios şi emotiv de care erau dornici. In vreme ce albastrul cerului provenţal, roşu de soare, luminând încununarea Iubirii şi luptele cavalereşti; ori sărutul pajului, agăţat de balcon, dat din fugă castelanei, întruchipară acea iluzie sentimentală, care aţâţă în special mintea celor din Nord. Şi apoi, iată Spania, iată Orientul arab; iată Persia, până şì China, ţări în care alte suflete visătoare se duseră să depună *oul orfic al iluziei lor*, după felurimea temperamentelor individuale şi după deosebitele tradiţii ale rassei căreia îi aparţineau» [2]).

Prin variatele şi coloratele-i frumuseţi naturale; prin trecutul său istoric (atâta de bogat în fapte ilustre, tocmai în epoca Evului Mediu); prin abundenţa vestigiilor împresurate de melancolică părăsire, ne putem uşor închipuì care trebuià să fie rolul jucat de Italia în

---

[1]) Cfr. monografia me a *Romanticii italieni şi Românii*, în «Anal. Acad. Rom., Mem. Secţ. lit.», S. III, T. II, Mem. 2, Bucureşti, 1924.

[2]) G. Zonta, *L'Anima dell'Ottocento*, Torino, Paravia, 1924, pp. 37—38. Pentru această problemă a exotismului romantic, cfr. şì lucrarea mea *La Spagna ed il Portogallo nella visione dei Romantici italiani*, Roma, 1924.

exploatarea temei exotice de către Romantici, alături de Spania și de Orient.

Toate aceste trei țări au încălzit, deopotrivă, și fantezia Romanticului nostru Vasile Alecsandri. Materialul în legătură cu exotismul italian fiind însă nebănuit de bogat în cazul său, ne vom limità în acest studiu, numai la examinarea lui.

PERSONALITATEA POETULUI

3. Stimat și iubit de contimporani până la adorare; criticat astăzi mai mult decât s'ar cuvenì, Vasile Alecsandri ar rămâne fixat în conștiința neamului său cu mai mult simț al dreptății, dacă opera sa n'ar fi raportată (cum se face de obceiu) la opera lui Eminescu, ci la aceea a Romanticilor din Apus. Căci Alecsandri rămâne marele poet al generației dela 1848.

«Poetul duios cu limbă dulce și aleasă, în sufletul căruia au fost înmănunchiate simțirile, dorurile și avântul poporului românesc, a cărui vitejie a slăvit-o, a cărui suferință a plâns-o, a cărui bunătate a cântat-o» [1]), Alecsandri a fost. «Descriitorul fericit al naturii și al oamenilor dela noi, armonisatorul maestru al cântecului popular, vrăjitorul trecutului eroic, aedul renașterii noastre, al luptelor și triumfurilor din urmă, într'un cuvânt întruparea poetică a geniului național» [2]), Alecsandri a fost. «Maestrul care a pornit cursul poeziei și al artei românești, peste tot, pe cărările naționale, cel care a făcut-o să fie adevărat românească» [3]), Alecsandri a fost. «. . . Mare prin suprafața operei și prin contribuția la agitarea și rezolvarea tuturor problemelor culturale și literare ale vremii sale, . . . unul din creatorii României moderne», Vasile Alecsandri a fost, mărimea lui stând și în «multilateralitatea, în universalitatea preocupării, a activității și a operii sale», căci «din cei o sută de ani de cultură și literatură modernă românească, Alecsandri domină aproape cincizeci, dela 1840 când apare pe scenă, până la 1890 când moare» [4]).

---

[1]) D. C. Ollănescu, *Vasile Alecsandri*, Discursul de recepție la Academia Română, București, 1894.

[2]) N. Iorga, în *Sămănătorul*, Oct. 1905.

[3]) Seb. Stanca, *Pastelele lui Alecsandri*, în *Transilvania*, 1906, p. 38.

[4]) G. Ibrăileanu, în *Insemnări literare*, Iași, I, 1919, No. 18, pp. 1 și urm.

In ce ne priveşte, ţinem să subliniem din capul locului un alt merit: acela de-a fi introdus cel dintâiu cu mai mult prestigiu, «tema» exotismului italian în literatura românească, «temă» cu o circulaţie atâta de intensă în celelalte literaturi străine ale timpului său. Numai comparând paginile lui Alecsandri, inspirate din acest exotism, cu acelea ale unui Golescu sau chiar Codru Drăguşanu, acest merit ar căpătà tot relieful cuvenit.

Dar mai înainte de-a trece la examinarea operelor sale, care fac dovada acestui exotism, socotim necesare câtevà precizări de ordin general, în legătură cu origina sentimentală a apropierii Poetului de Italia, cât şi a urmărilor pe care această apropiere le va fi avut pentru opera sa.

Amintita origină este de căutat, pe de-oparte în presupusa-i obârşie italiană, iar pe de altă parte în temperamentul său însuş, sub imboldul căruia a trebuit să se apropie de Italia, devenită pentru Alecsandri limanul celor mai senine aspiraţiuni şi a celor mai nostalgice doruri.

PRESUPUSA-I ORIGINĂ VENEŢIANĂ

4. Polemicele cu privire la origina străină a familiei poetului moldovean, dăinuind încă de pe vremea lui, alimentează şi azi, adeseori, coloanele revistelor noastre. Este această origină italiană, semită, ungurească, greacă sau, pur şi simplu, moldovenească? Iată o întrebare la care nu ţinem să dăm un răspuns precis, *faptul că Alecsandri credeà în obârşia-i veneţiană, fiind suficient pentru preocupările noastre*.

Veneţianul Marc' Antonio Canini, despre a cărui activitate politică şi culturală în Principate am avut altă dată ocaziunea să ne ocupăm [1]), publicând în 1879, la Paris, broşura «La vérité sur la question israélite», a găsit prilejul (p. 43) să strecoare aluziunea că poetul moldovean ar fi descendentul unui evreu din Trieste, precizându-ne chiar şi numele acestuia: Isacco Alessandri! După cum vedem, făcându-se poate ecoul, nù dezinteresat, al cunoscutului pamflet pus în circulaţie pe vremea alegerii lui Cuza, Canini, el însuş evreu, a îmbinat cele două ipoteze privitoare la origina lui Alecsandri, fără ca prin aceasta să le dea o mai mare temeinicie documentară [2]).

---

[1]) Cfr. *Romanticii, etc.*, p. 74, 80, 100, 121.

[2]) Al. T. Dumitrescu, *Despre Alexandri*, Bucureşti, 1905, pp. 9 şi urm.

Ilarie Chendi, ocupându-se într'o serie de foiletoane din «Voința Națională» [1]) (1904) de aceeaș problemă, cu toate că socotește drept «monstruoasă» afirmațiunea cu privire la origina aceasta semită, izvoarele contrazicându-se și cunoscut fiind antisemitismul îndârjit al Poetului, crede a descoperì înclinări semite în temperamentul său și încheie: «In vinele lui Alecsandri n'a curs sânge de Romîn decât cel moștenit dela bunică-sa. Bunicul său a fost ovrei botezat, iar mama sa originară din familia greacă (nu italiană) Cozoni».

D-l prof. N. Iorga a avut grija să discute și să combată — convingător — ipoteza criticului ardelean [2]). Dar cu toate acestea; cu toate dovezile, întemeiate pe documente inedite, înfățișate de d-l Sever Zotta în ultimul timp și pledând în defavoarea ipotezei semite [3]), numeroși sunt încă acei critici cari s'o cultive, întemeiați fie pe simple deducții, fie pe mărturii contimporane — însă orale [4]).

Desigur că pretextul acestei presupuse descendențe semite (care — repetăm — a găsit susținători pe când Poetul erà încă în vieață), a fost mai cu seamă oferit de faptul că bunicul său purtase porecla de «Botezatu». Pornind însă tot dela acest fapt, d-l prof. N. Iorga [5]), emite ipoteza că această poreclă ar puteà însemnà «trecerea dela altă confesie creștină la ortodoxie, neamul său fiind din părțile Bacăului, unde, în cursul vremilor, s'au botezat destui Unguri». Socotind apoi «cu totul neadevărată» presupusa-i obârșie din nobilii Alessandri ai Veneției [6]) și afirmând că la baza acestei familii de boerași băcăoani, complect românizați în sec. XIX-lea, trebuie să vedem mai degrabă o origină catolică (ungurească) [7]), d-l Iorga a izbutit să înlăture atât ipoteza originei semite, cât și legendara obârșie italiană, încetățenind în conștiința criticei literare moderne, credința unei origini moldovenești. Iar această credință, a fost mult întărită în timpul din urmă prin documentele inedite date la iveală de d-l S. Zotta. In adevăr,

---

[1]) No. 5846, 5851, 5857, 5862.

[2]) *O luptă literară*, I, Vălenii de Munte, 1914, p. 398.

[3]) *La Centenarul lui V. Alecsandri*, Iași, 1921, p. 48.

[4]) Vezi de exemplu — căci acì ne mărginim la simple exemple — art. lui H. Sanielevici în *Adevărul Literar* (1925, No. 229) și răspunsul lui *Radu Rosetti* în acelaș ziar (1925, No. 239).

[5]) *Istoria lit. rom. în sec. XIX*, II, p. 50.

[6]) *Oameni cari au fost*, Vălenii de Munte, 1911, p. 194.

[7]) *O luptă literară*, *l. cit.*

unul din aceste documente ne arată că bunicul de pe tată al Poetului († 1794) se iscăleà Alexandru şi că erà vechilul mânăstirii Sfântului Spiridon. De acì şi concluzia: «Familia aceasta nu erà veche, n'aveà cu siguranţă nici o legătură cu Veneţia, dar nici nu pare să fi fost de origine grecească, cum s'ar fi putut crede, conform terminaţiunei pe *i* a numelui, dela genet. gr. Alexandriu... Numele Alexandru pare să fi fost numele de botez al tatălui său», pe câtă vreme acela de Alexandri, poate că a fost numele soţiei bunicului poetului nostru [1]). Iată, aşadar, cum singurele documente precise pe care le avem în această direcţie, cu toate că nu lămuresc definitiv problema, nu oferă totuş nici un argument în favoarea tezei celor ce susţin obârşia străină a familiei lui Alecsandri, după tată.

Am amintit însă mai sus că, printre ipotezele emise, a fost şi aceea a unei descendenţe veneţiene. De data aceasta, avem de-a face cu o ipoteză simpatizată nu numai de majoritatea criticilor literari, dar de Alecsandri însuş.

Ascultând poate de pornirea orgolioasă de-a se şti nobil; atras de mirajul Veneţiei; conformându-se obiceiului, curent pe atunci în Moldova, de a-şi căutà străbunii în Italia; sau voind poate să înlăture zvonul supărător al unei origini semite, Poetul a ţinut să declare fără reticenţe [2]):

«Familia mea este originară din Veneţia. Pe timpul când această repu-«blică era în strălucire, un străbun al meu, om cu inimă îndrăsneaţă şi «cu spirit cavaleresc, se puse cu a lui spadă în serviciul ţării, se căsătorì «cu o româncă şi deveni obârşia familiei Alexandri».

Această însemnare a fost scrisă la Mirceşti în 1865, adăogându-se şi amănuntul următor:

«In una din călătoriile mele am descoperit mai multe persoane de acelaş «nume, în Veneţia, în Padova şi în Ferrara» [3]).

Dar ea rămânând inedită şi deci, neaccesibilă biografilor până la moartea sa, alta trebuie să fie explicaţia faptului că unii dintre biografi, au afirmat de timpuriu această origină italiană: aserţiunea a fost pusă

[1]) *Op. cit.*, p. 8.

[2]) «*Suvenire din viaţa mea*», *Mss. Bar. 822*, astăzi la Moscova. Reproduc pasagiul după Al. Dumitrescu, *op. cit.*, pp. 70 şi urm.

[3]) Cit. după I. Chendi, *l. c.*

desigur în circulație, pe cale orală, tot de Alecsandri și de prietenii săi, mai ales de C. Negri, de Papadopol Calimach și de G. Bengescu. Altfel, cum ar fi putut-o notà și admite A. Pumnul, în al său «Lepturariu rumînesc», tipărit la Viena în 1864? [1]).

Bine înțeles, după moartea Poetului și până aproape de zilele noastre, toți biografii au dat crezare acestei afirmațiuni, fie ipotetic, fie categoric, după perspicacitatea fiecăruia.

«Originar se zice din Veneția — declară D. C. Ollănescu [2]) — unde și până azi există un «palazzo Alessandri» [3]) — (o familie Alessandri, care a dat un senator și mai mulți dregători sub Napoleon III, există în Corsica) — bunicul poetului se așezase la sosirea sa în țară în orașul Bârladului».

Cu acelaș ton ipotetic surprindem apoi afirmația și în cunoscutul studiu al lui N. Petrașcu, apărut tot în 1894 [4]), adăogându-se acì amănuntul autentic, că siguranța acestei origini îl determinase pe Alecsandri să se socotească nobil, folosindu-se chiar și de stema familiei Alessandri-lor din Veneția.

Acela care a dat însă și mai mare credit acestei afirmațiuni, fiind totodată cel mai inițiat biograf al Poetului, a fost G. Bengescu, care n'a scăpat nici un prilej spre a o pune în evidență, căutând să precizeze și chipul în care — la origină — această familie venețiană s'a întins în Orientul constantinopolitean, pentru ca de acolo să se stabilească în Moldova. In acest sens, Bengescu aduceà chiar și precizări documentare: existența unor ambasadori venețieni Alessandri la Constantinopol, în decursul veacurilor și dăinuirea acestei familii la Veneția, până în zilele noastre [5]).

Intemeiat pe această afirmațiune, d-l prof. O. Densusianu, în cunoscutul și mult apreciatul său curs universitar despre «Literatura română» [6]), după ce acceptà că Alecsandri «s'a născut dintr'o familie care erà de origine italiană, atât după mamă cât și după tată», adăogà următoarea semnificativă observație:

«Este interesant de relevat punctul acesta în biografia poetului

[1]) T. IV, P. II, p. 189.
[2]) *Op. cit.*, p. 12.
[3]) Un astfel de «palazzo» există și la Florența.
[4]) *V. Alecsandri*, București, Socec, 1894, pp. 41 și urm.
[5]) G. Bengescu, *V. Alecsandri*, în *Convorbiri literare*, XX, p. 153.
[6]) 1900—1901, II, p. 518.

nostru; mi se pare că în toată opera lui Alecsandri este ceva care reaminteşte origina lui italiană; cu deosebire gingăşia, delicateţea pe care o găsim la el îmi aminteşte mult spiritul din literatura italiană. Trebue să mărturisesc, cu toate că nu este tocmai în favoarea literaturii noastre, că o calitate rară la noi este gingăşia... Ei bine, la Alecsandri, se pare că spiritul acesta fin, nobil, italienesc, reapare în opera lui şi oarecum, faţă de alţii, face o excepţiune. Aşa Alecsandri, cu toate că este în multe privinţe, românesc, cum s'a spus cu multă dreptate, căci şi-a asimilat la perfecţie spiritul neamului nostru; cu toate acestea, din alt punct de vedere, mi se pare că are un fond mai puţin oriental şi mai mult occidental, şi în special italienesc».

Dată fiind autoritatea unor atari critici [1]), ne vom explicà uşor motivul pentru care această ipoteză a originei veneţiene, se întâlneşte până azi în cele mai multe biografii ale Poetului [2]). Cu atât mai mult, cu cât această ipoteză ar lămurì unele înclinări ale temperamentului, cât şi unele aspecte ale operii sale. G. Bengescu mărturiseà, de exemplu, într'un articol din 1910 [3]):

«*Alecsandri, dont la mère aussi était d'origine italienne, manifesta toujours une vive sympathie pour le pays auquel avaient appartenu ses ancêtres, et Venise, qu'il regardait comme le berceau de sa famille... l'attira de tout temps. Il semble d'ailleurs qu'il ait eu en lui quelque chose du tempérament et du tour d'esprit italiens: une grande finesse, un sens politique aiguisé, un coeur prompt à l'enthousiasme, enfin un léger penchant au farniente...*».

Cu toate acestea, cea mai generoasă străduinţă de-a dovedi origina italiană a familiei Alecsandri în linie bărbătească, a fost săvârşită — fără îndoială — de Al. T. Dumitrescu în 1905, tipărind broşura sa «Despre Alecsandri». De-ar fi trăit, Poetul ar fi văzut astfel înfăptuită apriga sa dorinţă de-a aveà, cât de cât, documentele doveditoare ale nobilei sale descendenţe veneţiene!

[1]) G. Bengescu confirmă aceeaş origină veneţiană în pref. la *Pastels de V. Alecsandri*, Paris, 1902, p. II.

[2]) Cfr. de exemplu: I. Beu, *Biografia şi poezia patriotică a lui Al.*, în *Transilvania*, 1905, p. 26; V. Niţescu, *V. Alecsandri*, în *Familia*, 1905, p. 541; N. Apostolescu, *L'influence des romantiques, etc.*, Paris, 1909, p. 302; chiar şi N. Zaharia, *V. Alecsandri*, Bucureşti, 1919, p. 91.

[3]) *Un poète diplomate, etc.*, în *Revue des Deux Mondes*, 1910, vol. VI, p. 639.

Să ne oprim deci o clipă — fie și numai din simplă curiozitate — asupra acestei străduințe.

Autorul găsește primul argument în favoarea tezei italiene, examinând numele familiei, pe care vrea să-l lămurească cu ajutorul patronimicei latine medievale și a cărei perpetuare o constată în Italia, nù și în Grecia.

Voind să stabilească apoi data așezării acestor nobili venețieni la gurile Dunării, cercetătorul nostru declară a fi descoperit într'un document din sec. XVII-lea [1]), mai precis într'un act de vânzare din 27 Martie 1650, existența pe atunci în Moldova, a unui Paharnic Alexandri, moșier la Huși, ceeace îl determină să creadă că în acea epocă familia Alecsandri se statornicise în Moldova.

Erà secolul în care mulți Greci și Levantini emigraseră în Muntenia și în Moldova. Astfel ar urmà să ne explicăm faptul că în divanul lui Leon Tomșa, Domnul Munteniei, la 10 Ianuarie 1630, apare pentru prima oară un «jupân Alexandri vel Postelnic». Iată deci identificat strămoșul cel mai depărtat al familiei Poetului!

Explicația faptului ar stà în aceea că limba diplomatică erà pe atunci la noi italiana, datorită și raporturilor comerciale tot mai strânse dintre Țara Românească și Republica Venețiană. «Mai toți Vel Postelnicii Țării Românești, dela începutul sec. XVII-lea și chiar de mai de nainte, au pronume italienesc, ceeace probează origina lor italiană» [2]).

Acest Alexandri (fiind catolic se va fi «botezat» în legea țării și de acì famigerata poreclă!), va fi fost adus deci de Tomșa însuș, la venirea sa în Țara Românească, spre a-i servì de secretar în tratarea afacerilor cu Veneția, fie direct, fie prin ambasada din Constantinopol. Documente din 1632 par a vorbì, într'adevăr, de un secretar al acestei ambasade, care se numeà tocmai Angelo Alexandri și care «redactează niște acte ale urmașilor lui Radu Voevod cu Banca Veneției». Vel Postelnicul lui Leon Tomșa, puteà fi deci fratele acestui secretar dela ambasada venețiană din Constantinopol!

Cu timpul, urmașii fostului ministru de Externe muntean, se vor fi pripășit în Moldova, aceleași documente vorbind de un Postelnic

---

[1]) *Mss. Bar.*, Doc. 128, pachetul XLIII.

[2]) *Op. cit.*, p. 66. Acì se citează următoarele nume: *Sarandino* (sec. XV); *Branardi* (1613); *Vartolomeu* (1621); *Condilo* (1629); *Alexandri* (1630).

Alexandri prin ţinutul Fălciului; tot în baza lor (acte private mai ales) ne-ar fi dat să urmărim apoi nù numai perpetuarea acestei familii în Moldova până la naşterea Poetului, dar şi fluctuaţiunile ei pecuniare.

Toate acestea, în legătură cu obârşia italiană a lui Alecsandri, când este vorba de linia paternă.

Dar nu mai puţin convins se arătà însuş, atunci când erà vorba de descendenţa italiană a mamei sale.

Câteva precizări se impun iarăş.

Afirmaţia categorică, şi de data aceasta, îi aparţine tot lui V. Alecsandri şi se găseşte în amintita sa autobiografie din 1865.

Născută Elena Cozoni, mama sa aveà — la fel — străbuni italieni [1]).

Ne explicăm deci uşor, motivul pentru care ipoteza a fost acceptată de toţi biografii cari au acceptat şi prima afirmaţie: o menţionează, într'adevăr, N. Petraşcu [2]), d-l O. Densusianu (la 1900) [3]), Al. T. Dumitrescu [4]), G. Bengescu [5]) — chiar şi N. Zaharia, în 1919 [6]).

Paralel cu acest curent însă, s'a format altul, ostil ipotezei unei origini italiene şi înclinând mai mult spre una grecească, sau chiar autohtonă. Nici de data aceasta, totuşi, nu poate fi vorba de dovezi hotărîtoare.

Intr'adevăr, după cum am văzut, Il. Chendi afirmase încă din 1904 (de altfel fără să dovedească cu nimic), că mama lui Alecsandri erà originară «din familia greacă (nu italiană) Cozoni» [7]).

Abia în timpul din urmă am avut câteva precizări în legătură cu acest capitol din biografia poetului. Astfel, d-l G. Bodgan-Duică, printr'un studiu publicat în 1919 [8]), ne dovedeşte că la începutul sec. XIX-lea «familia Cozoneştilor oscilează între grecism şi românism, se aliază şi cu Greci, şi cu Români, fără şovăiri, după obiceiul timpului»,

[1]) După I. Chendi, *l. c.*

[2]) *Op. cit.*, pp. 43 şi urm.

[3]) *Op. cit.*, p. 518. Cfr. şi I. Beu, *l. c.*; apoi D. N. Petrovanu, în *Arhiva*, Iaşi, 1906, p. 384 (parafrazează pe O. Densusianu).

[4]) *Op. cit.*, pp. 39 sgg. Cozoneştii se înrudeau cu un *Marino Cuzini*, presupus grec din Galaţi (cfr. tot acolo fam. *Cuza*). Cozoneştii erau moşieri destul de vechi (sec. XVIII), în părţile Târgului Ocnei.

[5]) *Revue des Deux Mondes*, *l. c.*

[6]) *Op. cit.*, p. 2.

[7]) *L. c.*, No. 5862.

[8]) *Despre Elena Alecsandri*, în *Convorbiri literare*, 1919, pp. 229 şi urm.

procesul românizării lor fiind în plin curs. Omițând cu totul din discuție ipoteza originei italiene, d-l Bogdan-Duică socotește deci pe mama poetului «o greacă-română crescută la poalele munților» Moldovei. Această părere a fost împărtășită și de d-l S. Zotta [1]) care, afirmând că în familia Cozoneștilor stăruise tradiția limbii grecești, adaogă: «...Contemplativitatea, soră cu melancolia, a fost poate urmarea unei inferiorități biologice a Cozoneștilor, cauzată poate de transplantațiunea lor din meleagurile calde ale Greciei, în asprimile climaterice ale munților Ocnei».

Aceluiaș cercetător îi datorim de curând precizarea — în baza unor documente necunoscute până acum — că această familie erà de loc din București și mai degrabă greacă [2]).

Am ținut să relatăm pe scurt discuțiunile cu privire la origina — presupusă — italiană a lui Vasile Alecsandri, fără a luà atitudine față cu diversele ipoteze emise până în prezent, deoarece, pentru preocupările din acest studiu, ceeace ne interesează este mai ales *faptul că Poetul, apropiindu-se de Italia, erà convins de legăturile sale directe cu această țară.*

Mai înainte de-a aduce câteva dovezi pentru susținerea acestei afirmațiuni, credem însă nimerit a amintì că veleitatea lui Alecsandri de-a stabilì origina italiană a familiei sale, nu ne apare izolată față de alți contimporani din Moldova, dintre cari unii, i-au fost apropiați prieteni.

Avem de aface, bine înțeles, tot cu familii italienești după nume, dar grecizate — probabil — înainte de stabilirea lor în Principate. Ele urmează să ne apară astfel, ca o undă depărtată a penetrației italiene în Orientul bizantin.

Gh. Asachi însuș explicà prezența în Moldova a unor familii ca: Negri, Romalo, Rolla, Cuza, Cozadini, Alecsandri, etc., prin perpetuarea coloniștilor genovezi din Crimeea, izgoniți de invaziunile musulmane către gurile Dunării [3]). La această explicație, G. Bengescu [4]) adaogă — cu mai multă eficacitate — frecvența raporturilor diplomatice

---

[1]) *Op. cit.*, pp. 17 și 41.

[2]) S. Zotta, *Trei surori necunoscute ale lui V. A.*, în *Revista Arhivelor*, I, 1924, p. 139.

[3]) Cfr. N. Petrașcu, *op. cit.*, p. 43.

[4]) *Convorbiri literare*, XX, p. 153 și art. cit. din *Revue des Deux Mondes*, p. 639.

dintre italienii levantinizaţi şi Domnitorii noştri, în decursul veacurilor.

Oricum ar fi, avem mărturia că — alături de V. Alecsandri —, atât prietenul său Alexandru Cuza [1]), cât şi Costache Negri [2]), nu se îndoiau o singură clipă — în Moldova lor — că perpetuau ilustre familii venite din acea Italie pe care, nici ei, n'o pierdeau din vedere. După cum am mai spus, fie ca să spulbere aserţiunea — supărătoare pentru antisemitismul său — că s'ar trage din străbuni semiţi [3]); fie ca să asculte de-o pornire vanitoasă, ori «ca să dea hainei sale de poet o înfăţişare mai romantică» [4]), sigur este că *Alecsandri a crezut toată vieaţa în nobila-i origină veneţiană*, legăturile sale cu Italia fiind dominate, în bună parte, de această credinţă.

Surprindem preocuparea de a-i dà şi un suport istoric, în cercetările pe care le-a întreprins în această direcţie la faţa locului, fie singur, fie mai ales ajutat de prietenul său Al. Papadopol-Calimach. Pe acesta îl rugase, într'adevăr, să-i stabilească genealogia în legătură cu aceea a nobililor veneţieni Alessandri, în urma cercetărilor ce trebuiau întreprinse în Arhivele Marciane şi, totodată, în Moldova. Iar în acest sens, apare cât se poate de elocventă scrisoarea adresată de Alecsandri în 1884 prietenului său şi prin care îl rugà stăruitor să publice documentele pe care le descoperise în legătură cu această arzătoare chestiune de amor propriu [5]).

Astfel că, străbătând târgurile Italiei; cutreerându-i drumurile în lung şi'n lat de-atâtea ori; privindu-i soarele şi marea, duiosul poet moldovean se va fi bucurat adeseori la gândul că se regăseşte în patria străbunilor [6]).

---

[1]) Cfr. *Albina Pindului*, 1868, I, p. 320: «Viaţa lui Vodă-Cuza», în care se spune că mama Domnitorului erà din Constantinopol, «din familia genoveză Cozadini, familie grecită cu timpul».

[2]) Gh. Asachi socoteà că familia lui C. Negri erà tot genoveză. Cfr. *Albina Carpaţilor*, I, 1877, p. 4. Pentru alte familii moldoveneşti din timpul acela, cu aceeaşi presupusă origină italienească, cfr. V. Cosmovici, *Gheorghe Scheleti*, în *Revista Nouă*, 1890, p. 41.

[3]) După cum afirmă d-l N. Iorga, *O luptă literară*, I, 1914, p. 398.

[4]) Il. Chendi, *l. c.* (No. 5851).

[5]) *Scrisori dela V. Alecsandri*, Ed. Chendi, p. 169.

[6]) In timp ce revedeam acest studiu, a apărut articolul d-lui C. Radu, *Alecsandri e de origină italiană?*, în revista *Freamătul*, Focşani, II, No. 1 — 2, pp. 1 şi urm.

NECESITATEA, APROAPE FIZIOLOGICĂ, DE A TRĂI ÎN ŢĂRI CU CLIMĂ MEDITERANIANĂ

5. Pentru a ne explicà însă tot caldul entuizasm cu care a îndrăgit Poetul Italia până la sfârşitul vieţii, nu trebuie să pierdem din vedere însăş structura sufletului său: erà un suflet făcut să îndrăgească Italia, concepută şi văzută aşà cum au conceput-o şi au văzut-o toţi ceilalţi Romantici occidentali contimporani.

Spirit dornic de expansiuni, fraged şi cu uşoare înclinări spre sarcasm; suflet cald, dar neînstare de frământări dureroase, avid de un traiu îndestulat şi lipsit de preocupări — ca toţi «boierii» noştri din vremea aceea —; «trăind în palatul Regelui său ori în palatul propriei sale regalităţi,.. foarte contemporan şi perfect localizat în clasa lui» [1]), Alecsandri căută totdeauna, în desele sale călătorii, satisfacerea acestor înclinări sufleteşti.

«. . . De o lună de zile mă aflu la Nisa — îi scrià amicului său N. Pisoski «în 1867 [2]) — pe malul mărei, răsuflând un aer curat şi răcoritor şi scăl-«dându-mă în valurile albastre ale Mediteranei. *Viaţă liniştită şi plăcută. «cer limpede, spectacol măreţ, orizon întins, toate le am la îndemână şi prin «urmare sunt foarte mulţumit . . .»*

Iar pe un album-chestionar din 1878 [3]), răspundeà astfel la întrebarea care erà «visul lui de fericire»:

«Să călătoresc cu berzele», după ce-şi recunoscuse cusurul de-a se simţì bine în tovărăşia dulcelui *farniente*.
«*Aşi vrea să trăiesc în Ţara soarelui — dacă acolo o fi cald*» —

răspundeà la o altă întrebare, după ce declarase că, în muzică, îl preferă pe Rossini.

«. . . Am avut mari necazuri în anii cei doi din urmă — scrià apoi dela «Mirceşti în 1881 [4]) — cu nişte datorii. . . şi în timpul acesta n'am avut «mintea dispusă la lucru; acum însă, slavă Domnului, am scăpat de toată

[1]) N. Iorga, *Am avut noi un bard?* în *Drum drept*, 1915, p. 601.
[2]) *Convorbiri literare*, vol. XXXIX, p. 990.
[3]) Sc. Lahovary, *Autoportretul lui V. Al.*, în *Convorbiri literare*, vol. LI, p. 444.
[4]) Scris. către Lascăr Rosetti, în rev. *Literatura şi arta română*, V, 1900—1901, p. 717; republicate (fiind crezute inedite!) de P. Păltănea, în *Vieaţa Nouă*, IX, 1913, p. 303.

«încurcătura, mă găsesc liber şi independent şi fac proecte de călătorii «pentru ca să mai revăd locurile călcate de mine în acea epocă fericită a «vieţii când totul ni se arată sub un prestigiu încântător. *Am nevoe de «soare şi de priveliştea mărei, unul să-mi încălzească sîngele, cealaltă să-mi «legene închipuirea. In aceste condiţii cred că aş mai produce vre-o operă care «să aducă mulţemire amicilor mei»*...

Fire contemplativă, suflet îndrăgostit de coloarea vie, poet al primăverilor şi al voioşiei peisajului ţării sale, Alecsandri a cultivat cu deosebită predilecţie şi tema «naturii», atât de expresivă pentru întreaga producţie romantică: trăieşte încă şi va trăi desigur totdeauna în conştiinţa literară a noastră, pentru «Pasteluri». Căci în afara modului specific în care sensibilizează această temă, sentimentul naturii rămâne partea vie şi totdeauna prezentă în opera sa [1]).

Natura aceasta, lipsită la el de substratul panteistic şi de fiorul metafizic al Cosmosului, este descrisă pentru ea însăş, pentru voluptatea de-a redà ochilor vibraţia mişcării, a vieţii, a luminei. Soarele, care pentru Alecsandri este «dulcele soare, doritul soare, iubitul soare», reprezintă pentru sufletul şi pentru opera sa, exact ceeace reprezintă luna pentru Eminescu.

«Vasile Alecsandri — afirmă, într'adevăr, d-l G. B.-Duică [2]) — n'are pereche în literatura noastră, când este vorba de sufletul vieţii înflorite de soare, pe care el o simţià adânc ca întâia condiţie a fiinţei sale, a gândirii sale, a simţirilor sale de fericire, a cântării sale».

Voluptatea pentru lumină, pentru soare, a accentuat astfel înclinaţia optimistă a întregului său suflet şi s'a văzut sporită, desigur, odată cu cele dintâi călătorii în Orient, în Provenţa, dar mai ales în Italia, devenind un adevărat «cult păgân» al soarelui, către bătrâneţe.

Eu mic atom, în lume perdut, neînsemnat,
Te port în al meu suflet cu'ntreaga ta mărire...

In tine cred o! soare, de tine-mi este dor,
Prin tine cunoscut-am văpaele iubirii;
Cu tine-am fost tovarăş pe calea fericirii;
In tine-am sorbit vieaţa, în tine vreu să mor!

---

[1]) Cfr. T. Vianu, *Alecsandri ca descriptiv*, în *Gândirea*, 1926, p. 236; N. D. Chiriac, *Pastelurile lui V. Al.*, Buzeu, 1915, pp. 185 şi urm.; N. Apostolescu, *op.cit.*, p. 294; Seb. Stanca, *Pastelele lui Al.*, în *Transilvania*, 1906, p. 30; G. Bengescu, pref. la *Pastels*, Paris, 1902, pp. XXIV şi urm.

[2]) *Poetul soarelui*, în *Luceafărul*, 1906, pp. 459 şi urm.

Aristizza Romanescu, neuitata interpretă a Gettei din «Fântâna Blanduziei», evocând împrejurările în care-i citise Alecsandri acest «Imn către Soare» [1]), ne relatează următoarea expresivă întâmplare: «Odată întrebându-l ce număr are odaia în care sta la otel, mi-a răspuns: «*Unde vei vedea mai multă lumină, acolo să intri*» [2]).

Iar pe când, bătrân, Poetul se găseà la Paris ca ministru plenipotențiar, iată ce scrià printre altele, prietenului său Papadopol-Calimach (Maiu, 1888) [3]):

«. . . In sfârșit, primăvara a bine-voit a-și alege domiciliul în Paris. . . «Aice soarele ne zice bună dimineața când apare și noapte bună când se «culcă. . . *De ce nu-i totdeauna primăvară? Cred că omul ar trăi îndoit mai «mult și apucăturile lui cele rele s'ar îmblînzi. Lipsa de soare este cauza celor «mai grozave crime*» [4]).

Dar dacă sufletul lui Alecsandri s'a arătat până'ntr'atâta cotropit de voluptatea soarelui, nu mai puțin năvalnic i-a fost dorul de priveliștea mării: în special de priveliștea mării Mediterane, atâta de adecvată firii și fanteziei sale de Romantic.

Iar din acest punct de vedere, ni se pare cât se poate de expresiv următorul fragment din ziarul călătoriei sale în Africa [5]), scris în 1853, plecând din Marsilia spre Gibraltar:

«. . . De multe ori am călătorit pe mare, și de câte ori m'am depărtat «de marginea pământului, am simțit în inima mea deșteptându-se un dor «fierbinte de familie și de patrie;. . . dar în curând vântul răcoritor al «mărei, legănarea molatică a corăbiei și întinderea orizonului, îmi schimbă «șirul ideilor și îmi insuflă o mulțămire nespusă. Atunci îmi pare că mă «prefac într'o nouă ființă, că toate puterile-mi sufletești se măresc, *și că «mă aflu în adevăratul element al naturei mele.*

«Nemărginirile ceriului și a mărei între care mă găsesc, dau aripi închi«puir i mele și o îndeamnă să se rătăcească în spațiurile lor. . . Atunci, «ca o pasăre voioasă, ea se înalță în seninul ceriului, sboară peste hotarele «orizonului, se cufundă în noeanul mărilor, și cearcă a descoperi în de«părtare plaiuri necunoscute, și a pătrunde tainele ascunse în sânul va«lurilor.

[1]) *Poesii*, ed. 1896, vol. II, p. 638.

[2]) *30 ani de teatru*, 1904, Socec, p. 169.

[3]) *Scrisori*, ed. Chendi, p. 220.

[4]) Pentru voluptatea soarelui și a mării, cfr. și *Mss. Bar. 2619*, f. 48 (Scris. către P. Ghica: Nisa, 4 Maiu, 1870).

[5]) *Proza*, ed. Minerva, p. 290.

«Rari mulţămiri în lume pot fi de măsura acelei nepreţuite mulţămiri ce «gust la începutul călătoriilor pe mare, când mă simt aruncat afară din calea «obicinuită a vieţii!».

MAREA-I PASIUNE PENTRU CĂLĂTORII

6. Acest nostalgic sentiment exotic al naturii şi pornirea Poetului de-a se lăsà dus de reveria voluptoasă a contemplării mărilor, i-a alimentat în suflet una din marile pasiuni ale vieţii, din cea mai plăpândă copilărie, până la adânci bătrâneţe: pasiunea pentru călătorii.

Acest dor; acest neastâmpăr de a cutreerà lumea în lung şi în larg, satisfăcut de boierul moldovean într'o măsură mai mare decât oricare altul din contimporanii săi; această pasiune a călătoriilor prin ţările cele mai apte de suggestii romantice şi de exotism colorat, a lăsat în opera sa urme ce se întâlnesc la tot pasul şi care alcătuesc, totodată, unul din aspectele proeminente ale personalităţii sale...

O farmec, dulce farmec al vieţii călătoare,
Profundă nostalgie de lin albastru cer,
Dar gingaş de lumină, amor de dulce soare
Voi mă răpiţi când vine în ţară asprul ger...

Căutând să explice, în mod oarecum fiziologic, incapacitatea sa de-a trăì într'un climat prea aspru, Alecsandri simte şì mai categorică pornirea de-a se reîntoarce în ţările calde, odată cu apropierea iernei; ar vreà să sboare cu rândunelele şi cocostârcii vetrelor moldoveneşti, izgoniţi de vântul toamnei [1]):

Fericite călătoare! zburând iute pe sub ceruri,
Au văzut în repejune, ale Africei misteruri,
Lacul Cead şi munţii Lunei cu Pustiu' ngrozitor,
Nilul alb, cărui se'nchină un cumplit negru popor...

Dar nu numai prin această pasiune pentru călătorii şi prin dorul său neastâmpărat de-a cercetà tòcmai ţările cele mai bogate în exotism, ni se dovedeşte un credincios fiu al veacului său, ci şì prin felul tipic romantic în care concepe aceste călătorii.

«... Eu nu înţeleg călătoriile ca cei mai mulţi — mărturisià odată Poe-«tul [2]) — adică de a se face robul unui plan, şi în urmare, de a alergà ţintă

[1]) Cfr. Seb. Stanca, *l. c.*

[2]) *Iaşii în 1844*, în «Pagini alese din scriitorii români», No. 135, p. 29.

«pe linie dreaptă până la ţelul propus, fără a se abate din cale şi fără a în-«drăznì de a eşì din rolul de maşină drumeaţă. *Numesc voiaj acela singur «care, liber de orice înrâurire străină, urmează numai capriţiile vremelnice «a închipuirei şi care ia fiinţă fără pregătire, precum şi fără scop hotărât.*

«Adevăratul călător e acela care, când se porneşte la un drum, îşi propune «să meargă unde l-a duce fantazia lui, astăzi spre răsărit, mâni spre apus, «astăzi pe mare, mâni pe uscat. . .»

Etapele acestui sentiment, adânc înrădăcinat în sufletul său, se pot urmărì dealtfel la Alecsandri, mai precis ca ale oricărui alt sentiment, începând dela cele dintâi impresiuni ale copilăriei, până la cele mai ostenite confesiuni din amurgul vieţii.

Iată-l, de-o pildă, copil de zece ani, intern în pensionul francezului Cuenim din Iaşi:

«Dorul de călătorii — mărturisià mai târziu bunului său prieten Ioan «Ghica [1]) — se deşteptase în mine de când într'o noapte doi şcolari, fraţii «Caciuc, ne povestiră nenorocirile lui Robinson Cruzoe, şi de atunci mintea «mea devenise un muzeu de tablouri ce reprezentau corăbii sfărâmate de «stânci, valuri de mare umflate cât munţii, cete de sălbateci, cari frigeau «oameni pentru ospăţul lor».

Imprejurările biografice pe care le vom amintì în curând, îi vor înlesnì de timpuriu aceste porniri spre rătăcirea în lumea largă, fără ca odată cu trecerea anilor, să se micşoreze totuş în sufletul său, dorul acesta de rătăcire prin ţări şi pe mări necunoscute:

Daţi-mi, daţi-mi aripioare,
C'aud glasuri de cucoare.
Daţi-mi aripi sprintenele
C'aud glas de rîndunele.

Să mă duc în depărtare
Peste munţi şi peste mare.
Să mă duc în lumea'ntreagă
Ca o pasăre pribeagă...

se tânguià, nostalgic, Poetul în versurile întitulate tocmai «Dor de călătorie» (1852) din culegerea «Suvenire» [2]), pentru a izbucnì mai apoi (1853) în următoarea exclamaţie plină de exultantă bucurie, deoarece se găseà la Cadix, în călătoria sa din Spania:

[1]) Cit. în N. Zaharia, *V. Alecsandri*, 1919, p. 71.

[2]) *Opere complecte*, Poesii, I, p. 235.

Fericit e călătorul
Ce purtat voios prin lume,
Işi îngână viaţa, dorul,
Cu-al iubitei dulce nume!

Sbori pe luciul viu al mărei
Barcă mică, sprinteioară;
Mergi în voia întâmplărei
Ca o lebedă uşoară! [1]).

In 1853, împins într'acolo de aceeaş pasiune a călătoriilor prin ţările cărora toţi Romanticii apuseni le acordau cel mai viu interes, Alecsandri străbătù, în adevăr, Sudul Franţei, Africa septentrională şi Spania, consemnându-şi impresiile într'un cunoscut «ziar de călătorie» [2]).

Iată-l la Marsilia, în aşteptarea corăbiei care aveà să-l ducă spre Gibraltar:

«... Cât pentru mine, preumblarea mea favorită era pe marginea por-«tului, unde mergeam în toate zilele de priviam, ore întregi, formele diverse «ale corăbiilor şi lucrul marinarilor ce încărcau sau descărcau mărfuri. «Fie-care din ele înfăţişa închipuirii mele ţărmurile de unde venise, şi mă «făcea să visez la acele locuri necunoscute mie. Lângă un vas din India «se înălţau catargurile unei corvete americane; aproape de un vapor englez «se legăna o corabie spaniolească; mai departe flutura pavilionul norve-«gian, lângă pavilionul român; şi toate la un loc alcătuiau un soi de hartă «geografică ce îmi atrăgea privirile cu o putere magnetică şi îmi insufla «tainice dorinţi de a urma sborul lor pe malurile mărei. Mai cu samă o «mare corabie franceză, nouă, sprintenă şi cochetă ca o sirenă, îmi fărmăcă «minţile prin forma ei uşoară şi elegantă. Ea era gata de a pleca la Ceilan, «raiul Indiei!.. *La Ceilan!.. Mă mir, zău! cum de mă aflu încă în Europa!*».

Toate aceste peregrinări nu erau totuş în stare să micşoreze în sufletul lui Alecasndri admiraţia cu care înconjurà natura ţării sale şi dorul de a se reîntoarce iarăş la poetica-i casă de ţară, din luncile Siretului moldovenesc.

Dela Mirceşti, când îl apucà iarna acolo — rar de tot — gândurile şi aducerile aminte îl mânau însă din nou spre ţările pe care le cutreerase când-va.

---

1) «Iahtul», *ivi*, p. 307.
2) *Proza*, Minerva, pp. 273 şi urm.

«. . . Găsesc mare mulțămire — scrià Poetul pela 1865 [1]) — a mă pune «sara în fața sobei și a privi jocul fantastic al focului. Imi place să reîn-«viez în închipuire icoanele vechi ce s'au șters odată cu trecerea zilelor, «și să le înfățișez ca o panoramă dinaintea ochilor mei. Franța, Italia, Ger-«mania, ș. c. l. mi se arată atunci cu tot farmecul de care le împodobesc «puterea suvenirilor și *dorul încă mai puternic de a le revedea în ființă.* «*Câte planuri de fericire, câte casteluri de Spania ridic în ceasul acela . . !*».

Niciodată nu i s'a întâmplat lui Alecsandri ca împrejurări străine de voința lui să-l împiedice dela o călătorie, fără ca aceasta să nu-l mâhnească, cu deosebire în epoca deplinei maturități, când nu mai puteà trăì, ca odinioară, din speranțe, ci începeà să trăiască din amintiri. Seninătatea sufletului său — atâta de vădită în vieață ca și în operă — n'a fost întunecată, poate, decât nùmai de aceste foarte rare împrejurări.

Amice, vrei să afli ce fac și cum trăesc
In cuibul singuratec în care mă găsesc
Departe de-ale lumei petreceri variate...

Cum eu, odinioară de lume iubitor,
Eu pasăre pribeagă, eu veșnic călător,
Mi-am strîns acum aripa de cale ostenită,
Și stau în nemișcare ca apa'n loc oprită ?..

scrià Poetul, către 1876, în «Epistola Generalului Florescu» [2]), retras la Mircești din cauza stării oarecum precare în care se găsià — și din vină proprie — gospodăria moșiei sale. Iar către sfârșitul vieții (1885), pe când se aflà la Paris ca ministru plenipotențiar, plângându-se de obositoarea vieață a Metropolei franceze, se gândeà cu voluptate la o căsuță retrasă, «într'un orășel pe malul Mediteranei» [3]): vis neînfăptuit, căci boala și bătrânețea îl siliră să se întoarcă la scumpa-i sihăstrie din Mircești, în care iată cum își petreceà cei din urmă ani (1887):

«Je nage dans la lumière, je voyage dans le bleu, et me délecte dans «cette délicieuse paresse napolitaine qui porte le nom harmonieux de

[1]) *Proza*, Socec, 1876, p. 246.
[2]) *Poezii*, II, p. 468.
[3]) *Scrisori*, ed. Chendi, p. 178.

««dolce far niente» et que les orientaux appellent le Kief. C'est un état «physique et morale plein de jouissances. . .» [1]).

In acele clipe de reculegere în liniştea şi seninătatea Mirceştilor, cu gândurile apuse într'o melancolie duioasă, trăind acum din amintirile bogatei sale existenţe de neobosit drumeţ, se vor fi perindat pe dinaintea ochilor săi icoanele copleşite de soare ale mărilor şi oraşelor pe care le străbătuse şi le îndrăgise din cea mai romantică tinereţe: Parisul, Coasta de Azur, Londra, Germania, Constantinopolul, Bosforul, Asia Mică, Crimeea, Sevastopolul, Madridul, Grenada, Sevilla, Cordova, Algeria, Marocul; dar mai alès oraşele Italiei — dela Veneţia, Florenţa, Roma, Palermo şi Napoli, la Torino, Genova, Milano, Livorno, Magenta ori Solferino.

CEA DINTÂI CĂLĂTORIE ÎN ITALIA (1839)

7. După ce învăţase timp de câţivà ani în Institutul francezului Cuenim din Iaşi — unde l-am văzut visând călătorìi depărtate încă de mic copil —; ascultând de binefăcătorul îndemn al renaşterii spirituale ce începuse să se afirme în Principate prin contactul cu cultura apuseană, părinţii lui Alecsandri se hotărîră să-l trimeată pentru continuarea studiilor la Paris, fiind oameni cu stare, printre fruntaşii cu ranguri boiereşti şi cu trecere în Capitala Moldovei de pela 1830.

Intr'adevăr, în anul 1834, având abià 13—14 ani (vârstă la care i se acordase un modest rang de boierie, cu care, totuş, adolescentul se va fi mândrit în Apusul sensibil la astfel de distincţiuni) [2]), Poetul de mai târziu se îndreptă spre Capitala Franţei, împreună cu alţi fii de boieri moldoveni (Alexandru Cuza — viitorul Domnitor — N. Docan — vărul lui Alecsandri — Negulici, Panaite Radu, etc., puşi toţi sub supravegherea unui pedagog [3]).

Un an mai târziu (27 Octomvrie 1835), tânărul boieraş moldovean trecù examenul de bacalaureat la Sorbona, împreună cu bunul său

[1]) Scris. către G. Bengescu, în *Conv. lit.*, XXV, p. 978; pentru nostalgia călătoriilor către bătrâneţe, cfr. şi G. Bengescu, *Câteva suvenire ale carierei mele*, Bruxelles, 1899, p. 210.

[2]) Cfr. Al. T. Dumitrescu, *Despre Alecsandri*, Bucureşti, 1905, pp. 24 sgg.

[3]) D. N. Petrovanu, *V. Alecsandri*, în *Arhiva*, Iaşi, 1906, p. 385; N. Petraşcu, *op. cit.*, pp. 50 şi urm.

prieten Cuza (21 Noemvrie 1835), cu Ioan Ghica și cu alți români ce se aflau la studii în Paris [1]), dovedind astfel că pregătirea ce căpă tase la Iași, fusese nu din cele mai mediocre.

Alecsandri dobândise astfel dreptul să se înscrie la Universitatea pariziană unde, timp de câțivà ani, încercă fără succes să treacă primele examene, atât la Facultatea de Medicină ori de Drept, cât și la Școala Politehnică.

Dorința părinților de a se dedicà unei cariere practice, se văzù însă de timpuriu contrazisă de precocile sale înclinări către literatură.

Astfel că în loc de coduri, de logaritme și disecții, romanticul nostru adolescent, cultivă cu ardoare opera celor mai iluștri reprezentanți ai literaturii franceze de pe vremea aceea: J. J. Rousseau, Bernardin de St. Pierre, Châteaubriand și Lamartine. In tovărășia, acestora i se va fi desvoltat din capul locului și gustul pentru sentimentalismul exotic, căci acești scriitori, «după propria sa mărturie, au avut asupra desvoltării geniului său poetic o influență hotărîtoare și preponderantă» [2]).

Cu ardoarea celor șaptesprezece ani în suflet; cu aceste ispititoare modèle înainte, tânărul boier moldovean se apucă el însuș să scrie literatură, încă din timpul primei sale șederi la Paris. De aceste începuturi se leagă, în adevăr, o serie de poezii lirice, scrise în limba franceză (datorită fie puternicei influențe franceze pe care o suferise încă dela Iași, fie greutății de-a adaptà limba maternă la nouile formule literare romantice), denotând aptitudini de sentimentalism minor, de romantism exotic și fantasc (cfr. povestirea «Zunarilla»), izvorîte mai toate din atmosfera primei maniere lamartiniene [3]).

Dacă contactul cu opera lui J. J. Rousseau, a lui B. de St. Pierre, dar mai ales a lui Châteaubriand, îi vor fi trezit puternic gustul pentru exotism în general, «Corinne» a D-nei de Staël (1807) și acele «Meditațiuni» ale lui Lamartine în care se regăsesc mai vii urmele

---

[1]) Pompiliu Eliade, *Din arhivele Sorbonei*, în *Vieața Nouă*, I, 1905, No. 10, p. 227.

[2]) G. Bengescu, pref. la *Pastels*, Paris, 1902, p. III; în special pentru Lamartine, cfr. O. Densusianu, *Literat. română* (curs), 1900, II, pp. 535 și urm.; Ch. Drouhet, *V. Alecsandri și scriitorii francezi*, București, «Cultura Națională», 1925 *passim*; N. I. Apostolescu, *L'influence des romantiques français sur la poésie roumaine*, Paris, Champion, 1909, p. 53.

[3]) Cfr. *Inceputurile literare ale lui V. Alecsandri în franțuzește*, în *Luceafărul*, 1905, p. 240.

călătoriei sale în Italia (1811), vor fi înflăcărat desigur fantezia studentului-poet şi-l vor fi îndemnat să dorească a vedeà cu propriii săi ochi mirajul peisajului italian, atât de prezent în toată opera Romanticilor francezi pela 1840. Cu atât mai mult, cu cât presupusa-i origină italiană îl va fi îndemnat, poate, să-şi regăsească acolo iluştrii săi străbuni şi să-i salute cu devotată emfază.

Dar la aceste considerente de ordin literar şi psihologic, vine să se adaoge un fapt biografic de cea mai mare importanţă, în ce ne priveşte: împrietenirea lui Alecsandri, în timpul şederii sale la Paris, cu tânărul Costache Negri, coborîtor şì el dintr'o veche familie moldovenească, cu presupuse origini italiene.

C. Negri tocmai se întorsese din Italia, unde petrecuse câţivà ani «şi unde i se deşteptase iubirea de ţară la suferinţele Italienilor desbinaţi şi subjugaţi... Convorbirea lui Negri, de câte ori se întâlnea cu Alecsandri, cădeà asupra Italiei, asupra aspiraţiilor ei legitime şi mărețe, asupra monumentelor ei minunate şi naturii ei încântătoare... Descrierile pitoreşti ce făceà Negri despre Italia incendiau închipuirea poetului. La ideia mai cu seamă de a vedeà Italia, această grădină a lumii, cum o numesc toţi, plină de amintiri mărețe, dorul de călătorie al lui V. Alecsandri se exaltă» [1]), hotărînd să coboare însuş spre ţărmurile vrăjite ale Peninsulei, după ce se înflăcărase la gândul Renaşterii politice pe care tocmai începeau s'o trăiască Italienii şi pe care o luau ca îndreptar al aspiraţiunilor lor, toţi ceilalţi tineri aflaţi la studii în Capitala Franţei.

Prin această hotărîre de a cercetà Italia (în care — după cum însuş ţineà să-i afirme prietenului său de mai târziu G. Bengescu — «*descoperise a doua sa patrie*» [2]), spre a posedà înfine «obiectul visurilor sale de adolescent», Alecsandri va face să i se definească pentru totdeauna fizionomia personalităţii şi va deschide fanteziei sale, vastele perspective ale inspiraţiei romantice.

Astfel, după o şedere de cinci ani la Paris, acuma tânăr de optsprezece ani, cu predilecţiile bine definite, fiind chemat de tatăl său în ţară, nu voì să părăsească Occidentul mai înainte de a vedeà Italia. In primăvara anului 1839 pornì într'adevăr la drum, întovărăşit de alţi câţivà tineri moldoveni, prieteni buni ai săi: poate

---

[1]) N. Petraşcu, *op. cit.*, pp. 54 şi urm.
[2]) G. Bengescu, pref. la *Pastels*, p. IV.

Rolla [1]), N. Docan [2]), dar mai ales, sigur, Costache Negri, «care erà încântat de a călăuzì pe un amic, poet impresionabil, într'o ţară a cărei limbă şi moravuri le cunoşteà» [3]).

Cu voioşia tinereţii în suflet; siguri că se îndreaptă spre ţara nobilei lor obârşii; fermecaţi de exuberanţa peisajului italian, petrecură astfel opt luni — primăvara, vara şi toamna anului 1839 [4])— în Italia, pe care o străbătură fără plan croit cu premeditare, cu toate că suggestiile literaturii romantice îi îndemnară, desigur, să nu omită din itinerar, locurile cele mai apte de exaltare a fanteziei lor dornice de exotism.

In ce-l priveşte pe Alecsandri, «erà prea puţin cult — ţine să afirme cu severitate d-l N. Iorga [5]) — pentru a înţelege tot ce această minunată şi unică ţară întinde acelor cari calcă pământul ei. Trecutul nu-i spunea nimic, despre antichitate şi liniştita ei măreţie n'avea ideie, limba n'o ştia abia, gustul artistic nu i se formase nicăiri. Italia învăţătoare, rămasă în toate fasele vieţii ei o *magistra gentium*, aceia nu se putea face înţeleasă de dânsul. Dar era cealaltă Italie, care poate vorbì de-a dreptul oricărui suflet de tânăr, pregătit numai de natură, Italia cu cerul albastru, cu mănunchile de daruri fireşti în mână, Italia mirezmelor, a cîntecelor şi iubirilor. Pe aceia o înţelese» [6]).

Infăţişarea exotică a Italiei puteà fi deci sensibilizată de sufletul tânărului Poet, fără ca prin aceasta, să ne fie îngăduit a-i aduce vre-o învinuire; deoarece *în felul acesta vedeau Italia — şi alături de ea, Spania sau Orientul — toţi Romanticii, chiar şi cei din Apus, care i-au călăuzit primii paşi în literatură.* Fie apoi şi astfel limitată această primă înrîurire, mergerea sa timpurie în Italia a jucat un rol definitiv

[1]) D. C. Ollănescu, *V. Alecsandri*, Discurs de recepţie la Acad. Rom., 1894, p. 15; V. Niţescu, *V. Alecsandri*, în *Familia*, XLI, 1905, p. 542. (Afirmaţiunea lor nu este însă dovedită).

[2]) Care îşi luase licenţa în Drept la Sorbona, la 14 Dec. 1836; cfr. P. Eliade, *Din Arhivele Şcoalei de Drept din Paris*, în *Vieaţa Nouă*, 1905, I, p. 371; G. Bengescu, în *Conv. lit.*, XX, p. 168.

[3]) N. Petraşcu, *op. cit.*, p. 56.

[4]) V. Alecsandri ajunse în Moldova în luna Decemvrie a acelui an; cfr. N. Petraşcu, *op. l. c.*

[5]) *Istoria literat. române, Sec. XIX*, II, p. 52.

[6]) Unii biografi admit totuş preocupările sale de artă în această călătorie; cfr. d. p. I. Beu, *Biografia lui V. Alecs.*, în *Transilvania*, 1905, p. 27 (fără dovezi).

pentru opera Poetului, fixându-l din capul locului asupra importanţei pe care urmà s'o acorde în ea fanteziei exotice, mai ales atunci când erà vorba de tratarea temelor erotice [1]). Fără ca prin aceasta să excludem cu totul şi o altă înrîurire — aceea a patriotismului şi a concepţiei despre literatul considerat ca apostol şi martir al idealului naţional — frământările şi veleităţile de independenţă şi unire, fiind simţite la tot pasul în Italia, pela 1840.

Dar mai înainte de-a vedeà urmările pe care le produse asupra sufletului şi operei lui V. Alecsandri această primă călătorie în Italia, să-i fixăm cu oarecare precizări etapele, cu toate că dovezile sigure şi directe nu prea abundă în această privinţă.

Una din acestea — nefolosită, credem, încă de nici un biograf al Poetului — ne determină să afirmăm că cel dintâi oraş italian vizitat de tinerii Romantici moldoveni în primăvara anului 1839, a fost Torino. Această dovadă directă, vine să arunce, totodată, o lumină cât se poate de vie asupra stării de spirit — voioasă, tinerească — în care s'a găsit Alecsandri şi prietenii săi, în Italia.

O surprindem într'o scrisoare inedită [2]) — după ştiinţa noastră — adresată în 1861 de Costache Negri lui Alecsandri, care se duceà la Torino pentru îndeplinirea cunoscutelor sale misiuni diplomatice. La începutul acestei scrisori, tovarăşul de odinioară, evoacă în chipul următor timpul petrecut de ei la Torino, în 1386

«. . . Autant que je me rappèle *(sic)* on est assez puritain et religieu
«à Turin — car en 1840 [3]) — pour manger gras les vendredis et samedi
«à un certain hotel Feder on se retirait dans sa chambre — et puis aussi
«l'amour se faisait extra muros à 1. quart de lieue de la ville près d'un
«château du Roi où ntre autre chose il y avait aussi un éléphant savant. Je crois
«que ce paphos d'autrefois s'appelle Stupinigi. Si cela n'a pas changé comme
«je le crains bien, les distractions te manqueront mais non le temps de
«.'entretenir avec tes amis. Admires en passant comme mes souvenirs
«sont encore frais là dessus. . .».

Capitala Piemontului se bucură şi astăzi de reputaţia de a fi unul din cele mai însufleţite şi vesele oraşe ale Italiei, astfel că aceste aluziuni din scrisoarea lui C. Negri, capătă un deosebit relief; acolo nu-i

[1]) Cfr. în acest sens şi O. Densusianu, *op. cit.*, p. 532; D. N. Petrovanu, *op. cit.*, p. 387 (care reproduce, fără să citeze).

[2]) *Mss. Bar.*, *2254*, fila 162 şi urm.

[3]) Greşală a memoriei lui C. Negri?

puteà reține nici bogăția monumentelor de artă, nici pitorescul prea izbitor, în fond asemenea pitorescului din regiunea Alpilor francezi..

In schimb, părăsind Torino, drumeții noștri se vor fi îndreptat spre Genova [1]), unde în lipsa monumentelor de artă mai evocatoare, le va fi isbit închipuirea dornică de coloare vie, exuberanța florei și așezarea geografică a «Superbei», spre care-și dau întâlnire de-a-lungul Mediteranei, cele două «Riviere».

Dela Genova, cu o corabie — foarte probabil — (căci aceasta erà pe atunci calea cea mai lesnicioasă), au coborît poate dealungul «Coastei de Azur», trecând prin dreptul Elbei, a Viareggiului (de shellyană amintire) și a Livorno-ului, spre a debarcà la Civitavecchia (fortăreață maritimă cu ziduri ridicate de Michelangelo), de unde — pe uscat — luară calea Romei.

In diversele opere în care a găsit prilejul, de nenumărate ori, să evoace amintirile sale italiene, Alecsandri mai nu pomenește nimic despre această «Cetate Eternă» din care, cu puțini ani în urmă, se întorsese cu totul refăcut sufletește, înaintașul său Gh. Asachi. Acesta este un fapt sigur — destul de semnificativ pentru fixarea predilecțiilor lui Alecsandri, cât și pentru definirea intelectualismului său —, oricât de stranie ne-ar puteà păreà lipsa Romei din conștiința sa, ținând seama de mirajul pe care acest oraș l-a exercitat asupra Romanticilor noștri, în lupta lor necontenită pentru scoaterea la suprafață a părăginitei noastre latinități [2]). Astfel că numai prin deducție — firească totuș — putem bănuì că Alecsandri se întoarse din Roma Papilor și a lui Traian, în Moldova, «cu sufletul îmbărbătat de vechea origină a Românilor și se puse, cu o încredere sfântă în viitor, la renașterea poporului românesc» [3]).

Ca să treacă dela Roma la Florența [4]), tinerii moldoveni au luat iarăș calea mării Tireniene, iar asupra acestui fapt nu mai poate fi nici o îndoeală, deoarece precizarea ne vine — ca foarte puține altele — din partea lui Alecsandri însuș. Ea se găsește într'un ziar de călătorie

[1]) Că au trecut pe acolo, cfr. G. Bengescu, *Un poète diplomate, etc.*, în *Revue des Deux Mondes*, 1910, vol. VI, p. 643.

[2]) Cfr. totuș afirmațiunile nedovedite ale lui V. Nițescu, în *Familia*, XLI, 1905, p. 542.

[3]) N. Petrașcu, *op. cit.*, p. 58.

[4]) V. Nițescu, *op. l. c.*, este desigur victima unei confuzii, când afirmă că V. Alecsandri a vizitat în 1839 și Neapolul.

al Poetului în Orient (1845), rămas încă inedit (Mss. Bar. 4497) [1]) şi în care — la un moment dat — notează (fila 4):

«Nous aurons sans doute de l'orage... Je me rappelle la nuit orageuse «de Civita-Vechia *(sic)* à Livorno — 1839» (după care urmează câtevà rânduri şterse.)

Debarcaţi la Livorno, portul Toscanei, iata-i ajunşi la porţile acelei Florenţe care, împreună cu Veneţia şi Neapoli, va devenì pentru Poet întruchiparea idealului de frumuseţe şi de cadru adecvat fanteziei sale. De această înflorită cetate de pe malurile Arnului, leagănul celor mai ilustre glorii ale literaturii şi artei italiene, seducătoare în claritatea colinelor sale împânzite de chiparoşi davincieni, se va legà şì una din cele mai semnificative opere de tinereţe ale scriitorului moldovean, aceà «Buchetieră din Florenţa», despre care urmând să ne ocupăm pe larg, vom arătà partea de descripţie realistă care să ne dovedească precis, întrucât a ştiut Alecsandri să redeà partea de frumuseţe naturală a acestui oraş pe care l-a îndrăgit şi vizitat încă din 1839.

Iar dela Florenţa, trecând cu poştalionul prin prăpăstioasele şi «romanticele» drumuri ale Apeninilor pistoiezi (povestirea «Muntele de foc» ne-o dovedeşte din plin), coborîră spre Bologna [2]) cea cu portaluri neguroase, pe sub care se stingeà aproape de tot ecoul cetelor de studenţi medievali, adunaţi din toate colţurile Europei. De acì, poate în sus, spre inima Lombardìei, la Milano [3]) — dacă vor fi trecut pe acolo; ceeace este însă discutabil.

Sigur este că odată ajunşi în Nordul Italiei, se îndreptară spre Veneţia [4]), în toamna anului 1839; deci tocmai când Veneţia se

[1]) A fost totuş studiat şi publicat în părţile-i mai semnificative de d-l G. Bogdan-Duică, *Despre V. Alecsandri. Intâia călătorie la Constantinopoli*, în *Viaţa Românească*, Iaşi, XIV, 1922, No. 1, pp. 41 şi urm.

[2]) Cfr. G. Bengescu, în *Conv. lit.*, XX, p. 168, şi în *Rev. Deux Mondes*, 1910, VI, p. 643.

[3]) I. Beu, *Biografia lui V. Alecsandri*, în *Transilvania*, 1905, p. 27; după N. Petraşcu, *op. cit.*, p. 56.

[4]) G. Bengescu, *op. l. c.*, V. Niţescu, *op. l. c.*; D. C. Ollănescu, *op. l. c.*; I. Beu, *op. l. c.*; N. Petraşcu, *op. l. c.* Nu ştim de unde va fi luat D. N. Petrovanu (*art. l. c.*) indicaţiunea că la Veneţia, Alecsandri «publică o nuvelă pe care avea s'o scoată, cu un an mai târziu, în «Dacia literară»!

împresoară de mai multă melancolie și când laguna scântee de lumini mai estompate.

Alături de Florența, mai mult chiar decât aceasta, Veneția va rămâne pentru Alecsandri refugiul luminos al gândurilor sale.

Asupra acestui punct vom aveà, desigur, prilejul să revenim pe larg. Dat fiind însă că dela Alecsandri nu ne-a rămas nici o mărturie directă a impresiei pe care i-o va fi produs Veneția în această dintâi călătorie, ne vom adresà prietenului său C. Negri care — identificat sufletește cu Poetul nostru — iată în ce fel evocà amintirile sale venețiene[1]:

«O Italie! țară împodobită! Ale fiilor tei simțiri se desvălesc fără stavilă «sub jugul puternic a multelor patimi!...
«Intr'uă silnică împotrivire, cumplit trec anii și curând viața scurtează! «Impedecarea înădușă, sfarmă acea dumnezeească scântee, ce pe uă parte «a omenirei o rădică atât asupra cei lalte. Italie! te slăvesc în cerul tău «de a pururea lin și albastru, — în vecinica ta primăvară, cu ai tăi chedri «și portocali, — în frumusețea fetelor tale cu părul lung, negru și neted, «picând ca uă mătasă pe obraz în inele împletite... Dar mai mult te slă«vesc în a ta nefățarnică slobozenie, și în văzduhul tău înfocat, ce aprinde «simțirea, până și în sufletele cele mai nesimțitoare...
«... In nopțile senine, când alba lumină a lunei se revarsă în plin, și «când umbra palaturilor de marmoră tremurând se resfață în oglinda apei, «se auz a de multe ori armonii pătrunzătoare; — și pe uă așa vreme împo«dobită de fire, omul simțește mai mult decât obicinuit. Diletanți mulți «se aduna în casa Biancăi, căci ea era bună cântăreață; și cu toate că la acele «ceasuri de liniște, Veneția zăcea în odihnă, se vedea sub ferestrele ei mare «număr de gondole pline de ascultători, între care Teodor era unul din cei «mai nelipsiți. Ades mă treziam în melancolia acelor serenate, și nu mă «depărtam din balcon, până nu tăcea cu totul...
«... Noi mai șezurăm încă mult pe balcon. Era liniște și se auzea numai «din vreme în vreme clopotele bisericelor numărând ceasurile... Vorbeam «de Patrie, — căci dragostea către dânsa la nime nu-i mai ferbinte, de cât «în inimile depărtaților...
«... Dulce's serile Veneției, și mai ales dulci încă nopțile ei, atunci «când în tăcere caldele vântișoare lin gonesc aburii lagunelor — și des«vălite la leneșa lumină a lunei, mărețe se arată goticele palaturi ale fo«știlor strașnici Domnitori ai mărei. Gondola repede lunică pe fața cana«lurilor, purtând cine știe câte ferbinți amoroase a juniei jurăminte, sau «câte negru posomorîte hotărîri, în secretul acoperemânt al ei făcute, și «adese subt dânsul și săvârșite. Gondola poartă melodioasele serenate «la ferestrele falnicei frumuseță, ce ușor le deschide spre a face loc mânei

[1]) Cfr. A. Papadopol-Calimach, *Amintiri despre C. Negri*, în *Revista Nouă*, II, 1889, 322 (reprodus după *Foaea științifică și literară*, Iași, 1844, p. 14).

«mulţămitoare, care după bătăile inimii sale, cu aprindere sau cu linişte, «flutură alba batistă, ce câte o dată, în felurite şegi ale văzduhului, cade în «apă. Gondola vine, gondola se duce tot cu acea moale legănare, ce me- «lancolic te îmbată de mii de năluciri a viitorului ne înţeles, dar pururea «mult plăcute.

«Veneţia... Neapoli... Oh! Vrâsta se duce... chiar rece inima-i fie, — «cine v'au cunoscut, nu vă mai uită!».

«BUCHETIERA DELA FLORENŢA»

8. Cu aceeaş voluptoasă şi melancolică părere de rău, se va fi despărţit şi Alecsandri de Veneţia, spre a se întoarce — prin Triestul [1]) pe atunci austriac (de altfel ca şi Veneţia) — în Moldova.

Lipsise din ţară aproape şase ani, tocmai în epoca formaţiunii sale spirituale; iar dacă din punct de vedere intelectual, şederea-i prelungită la Paris se va fi dovedit binefăcătoare şi rodnică, nu mai puţin bogată în urmări — pentru înflorirea aprinsei sale fantezii — trebuie socotită această primă trecere a Poetului prin Italia.

Grădina înflorită a «Coastei de Azur»; Coloseul, Sf. Petru, Forul Roman; Domul Florenţei şi Campanila lui Giotto; Canal Grande, Palatul Dogilor, Lido, — iată tot atâtea viziuni aevea, care vor fi contrastat izbitor cu înfăţişarea Capitalei moldoveneşti, aşà cum o surprindeà tânărul Alecsandri în iarna anului 1839, când se întoarse în sfârşit acasă.

După însăş spusele sale [2]), Iaşul se asemănà pe atunci cu «o mulţime de hardughii vechi, nalte, strîmbe, mucede, cu pereţii afumaţi şi crăpaţi, cu ferestrele mici şi chioare, cu streşinele putrede şi ascuţite, cu scările întunecate, cu ogrăzile mari şi pustii, cu grădinile pline de buruieni sălbatice şi cu ziduri groase prin prejur. Locuinţele păreau cuiburi de bufne, locuinţi de stafii ce te înfiorează şi unde ţi se pare că vezi zăcând câte un matuf gărbov cu ghigilic pe frunte, cu metanii în mână, care horcăeşte, ocărînd necontenit câte-va ţigance sdrenţeroase ce stau dinaintea lui». Pe uliţi, «evrei sdrenţeroşi», umblând toată ziua prin noroiul proverbial al timpului, ori speculând prin dughene suspecte patimele omeneşti; «greci unşi de untdelemn», la taraba cu roşcove, măsline şi piper; «figura neagră a ţiganului ferar strălucind

---

[1]) G. Bengescu, *opp. ll. cc.*

[2]) Cfr. N. Petraşcu, *Din tinereţea lui Alecsandri*, în *Ateneul Român*, 1894, p. 34.

la para focului»; mai încolo, «cafeneaua plină de fesuri mari și de fustanele», între «o spiţerie nemţească, o tutungerie armenească, o cofetărie italiană, o modistă franceză și un ceasornicar sviţeran». Această priveleşte, la amintirea celor ce lăsase Alecsandri în urmă, erà neapărat întristătoare.

«La rândul lor, în judecata Ieşenilor, a giubelelor, a antereielor şi işlicelor, tinerii ca Alecsandri, ce se întorceau în haine nemțești, cu plete mari pe umeri, cu cravate şi veste roşii, aveau aerul unor insultători ai moravurilor strămoşeşti, unor oameni fără de lege, din care pricină li se dăduse fel de fel de porecle, ca «bonjurişti», «duelgii» şi «franţuziţi».

Tatăl său, boier cu trecere, om energic — care se dovedise în stare să refacă temeinic patrimoniul familiei şi care, însuş, călătorise la Paris pe la 1834—1837 — nemluţumit, fără îndoeală, de faptul că feciorul i se întorsese dela studii fără diploma care să-i deschidă calea unei cariere productive, mijlocì pe lângă Domn numirea acestuia într'o slujbă a Statului [1]).

Abià întors din Italia, iată-l deci pe Vasile Alecsandri ajuns funcţionar fără vocaţie.

«Aripile fantaziei sale — povesteşte foarte colorat d-l S. Zotta [2]) — se zbăteau de gratiile ferestrelor unor cancelarii întunecoase, mai cu seamă în sens figurat, păstrătoare unor tradiţii medievale şi unor obiceiuri străine spiritului naţiunei, *cinovnicismul*, importat de vecinii noştri din Nord. Cum putea să simpatizeze un tânăr inspirat de geniul latinităţii, întors de curând de pe malurile Senei, atmosfera unui departament al cărui *Sameş* (tatăl său) avea următoarele atribuţiuni:

«Alcătuirea *vidomostiilor* [registre] de intrări şi eşiri pe toată luna, care «să *pristavlisăsc* [se trimit] *nacialstvei* [autorităţii superioare] precum şi «*peripisca* [corespondenţa] pintru asămine cu dregătorii»!

«...Spiritul lui vioi şi fin era sortit să mocnească, ca focul supt spuză, supt povara unor dosare pline de cifre şi socoteli, cari nu-i ziceau nimic şi nu-i cereau nimic din bogăţia sufletului şi minţii... Dar probabil, tocmai din cauza ideilor lui înaintate, nu i se deschiseră porţile celorlalte departamente. Venise doar dintr'o ţară, în care

---

[1]) S. Zotta, *La centenarul lui V. Alecsandri*, Iaşi, 1921, p. 12—14.

[2]) *Op. cit.*, pp. 18 şi urm.

cu puțini ani în urmă (1831) se clătinară valorile consacrate ale trecutului și apoi, tatăl său va fi ținut să-i dea o îndrumare practică, bănuind că pe calea literaturii și a poeziei nu va putea să ajungă decât la bilanțul trist al bătrânului Asaki: o casă copleșită de datorii».

Intr'acestea, la 31 August 1839, Poetul erà numit de Domn «șef al mesii despăgubirii scutelnicilor și a pensiei răsplătitoare».

Existența i se vedeà astfel definitiv constrânsă între registre, chitanțe, socoteli, tovarăși de biurou abià știutori de carte și cari nu-l vor fi văzut cu ochi tocmai buni, pe el, *nacialnic* la 18 ani și, pe deasupra, «bonjurist»!

In astfel de împrejurări, dintr'o astfel de stare sufletească, se închegă în mintea adolescentului cea dintâi producție literară în limba românească, aceà «Buchetieră dela Florența», pe care o va fi socotit ca un refugiu luminos al tuturor aspirațiunilor și elanurilor sale, jignite de noua vieață la care erà osândit.

«Se pare că poetul se dezinteresează din capul locului de serviciul său, pe care-l va fi privit mai mult ca o concesiune față de părintele său, căci în primăvara anului 1840 i se încredință, împreună cu Negruzzi și Kogâlniceanu, direcțiunea teatrului român-francez, dovadă că știuse să atragă atențiunea Domnitorului asupra talentelor sale literare, probabil prin nuvela «Buchetiera din Florența», publicată în aceeaș vreme, însă pe care o va fi citit în cursul iernii prin saloanele boierești. Prin această consacrare oficială a calităților lui literare, Alecsandri se va fi simțit încurajat în jocul fantaziei sale, dar și mai îndepărtat de cariera sa de funcționar» [1]).

Insă cu privire la împrejurările în care scrise Alecsandri această nuvelă, găsim următoarea mărturie, cât se poate de interesantă și—după știința noastră—nefolosită încă de biografi, într'o scrisoare de condoleanță a lui M. Kogâlniceanu către Paulina Alecsandri (datată «Constanția», 3 Sept. 1890) [2]):

«. . . *Cate episode din vieța nóstră nu ne aŭ fost comune; și acestea* «*în* (?) *scriere buquetiera din florența a fost scrise de dînsul, dupe îndemnul* «*meu, în cerdacul caselor lui Enaki Kogalniceanu, astădi arse de la moșia mea* «*Ripile. . .*».

[1]) S. Zotta, *op. cit.*, p. 20.
[2]) *Mss. Bar. 1686*, fila 92 v.

«Suvenire din Italia-Buchetiera din Florența», a fost scrisă, așadar, la țară, în răstimpul deselor evadări dela îndatoririle-i burocratice și — ceeace este mai interesant, — din imboldul lui M. Kogălniceanu, care i-o va și publicà la 1840, în revista sa «Dacia literară».

Cu toate că este un produs al manierei romantice înțeleasă în cea mai necontrolată accepție a cuvântului, această povestire florentină a Poetului a cunoscut până târziu (până azi chiar) o largă răspândire, fiind reprodusă într'o serie întreagă de edițiuni succesive. Cea dintâi, după cum am arătat, datează din 1840 [1]). Cu unele omisiuni și îndreptări de stil, nuvela fu retipărită apoi în 1857, în culegerea întitulată «Salba literară» [2]). De data aceasta se adăogà însă și un *post-scriptum* la adresa lui C. Negri, asupra căruia vom reveni.

Dar chiar și în 1876, Alecsandri aprecià încă această producție a primei sale ucenicii literare, făcând să reapară «Buchetiera» în ediția definitivă a «Prozei», pe care o îngrijì însuș în acel an [3]).

Acest lucru pe de o parte, iar pe de altă parte traducerea povestirii în limba germană [4]), ne dovedește succesul de care a fost înconjurată multă vreme, până târziu.

Deși operă realizată cu mijloace destul de ușoare, «Buchetiera» trezì astfel, din capul locului, un susținut entuziasm, mai ales prin faptul că societatea românească dela 1840, gustà cu crescândă predilecție noutățile literare care făceau dovada celui mai autentic romantism: «Buchetiera» satisfăceà din plin acest gust, prin cadrul său exotic, prin «intrigă», prin importanța acordată iubirii, prin felul mai ales, în care autorul știà să prezinte acest sentiment [5]).

«Când fu înapoi acasă... — observă d-l prof. N. Iorga [6]) — tînărul de modă parisiană... se gîndì a turna în forma unei nuvele amintirile

---

[1]) *Dacia literară*, 1840, Maiu-Iunie, pp. 355—407.

[2]) Iassi, Bermann, în 8°, pp. 59 sgg. (cu slove kirilice). Titlul povestirii rămâne «Suvenire din Italia».

[3]) Retipărită apoi în ediția cea mai curentă și modernă a *Operilor complecte, Proza*, Ed. II, București, Minerva, 1910, pp. 7 și urm.

[4]) *Das Blumenmädchen von Florenz*, von V. Alexandri — aus dem Romänischen von Leon Schönfeld (Wien) — Separat-abdruck aus der «Román. Revue», Resicza, pp, 26, (f. a.).

[5]) Pentru acest fond romantic, pus în valoare conform rețelelor timpului (străine de tradiția literaturii românești), cfr. D. Caracostea, *Un examen de conștiință literară în 1915*, în *Drum drept*, 1915, pp. 699 sgg.

[6]) *Istoria lit. rom. Sec. XIX*, II, pp. 53 și urm.

sale din Florenţa... Recunoşti pe cetitorul literaturii romantice francese, pe atunci sentimentală şi plină de efusii, de avînturi spre o lume de iubire veşnică, de tinereţă ce nu se vestejeşte, de frumuseţă fără pată... O fabricaţie gentilă, într'o limbă deosebită de fluidă, tinereşte de zglobie şi franţuzeşte de abstractă; un atestat de lectură şi de cultură. Real, simţit, cugetat adînc, reprodus exact nu era nimic în această schiţă naivă»... Totuş, această încercare, în noua literatură, îşi aveà însemnătatea ei... «Alecsandri e nou prin aceia că el cel dintâiu aduce în literatura noastră o icoană cât de ştearsă, a Italiei divine». Ca realizare în sine? «O haotică amestecătură de tineri poeţi cu pletele în vînt, de tutori cu inima prea tînără, de rugăciuni în biserici italiene şi de fuge romantice. Ie o imitare, nici mai bună, nici mai rea, de cît alte produse literare preparate după reţetă» [1]).

La aceste aspre observaţiuni, trebueşte opusă totuş, pe de o parte observaţiunea că mare parte din literatura occidentală a timpului prezentà aceleaşi excese şi scăderi, iar pe de altă parte, aceea că la baza «Buchetierii din Florenţa» trebuie recunoscut un puternic substrat de realitate şi de impresii personale. Ceva mai mult: după părerea noastră, autorul a avut în primul rând gândul de a ne prezentà o serie de «impresiuni italiene», pe care a căutat să le anime oarecum, introducând şi eşafodajul acelei intrigi romanţioase. Acest lucru ni se pare cu atâta mai adevărat, cu cât titlul iniţial al povestirii erà «Suvenire din Italia».

Dovada că punctul de plecare al acestei nuvele este de căutat în impresiunile personale ale Poetului, culese în timpul şederii sale la Florenţa, se găseşte apoi şi în amintitul *post-scriptum* adăogat la ediţia din 1857 şi adresat prietenului său Negri:

«*P. S.* — *Iubite Negri.* — Acum sunt 16 ani de când am făcut cea întâi «călătorie a mea în Italia, întovărăşit de tine care petrecuseşi cea mai fru«moasă parte a tinereţii tale sub ceriul limpede al acelei ţări. Tu ai fost «martur celor mai gingaşe impresii a mele; ţie ţi-am destăinuit, ca unui «frate iubit, toate pornirile, toate visurile, toate sperările sufletului meu, «şi precum atunci ai primit cu blândeţă acele destăinuiri entusiaste, pri«meşte şi acum dedicarea celei întâi scrieri a mele în limba patriei. *Ea «este o slabă încercare, o ştiu, şi nu aştept de la dânsa altă mulţămire, de cât «să-ţi aducă ţie aminte de trecerea noastră prin Florenţa, şi de frumoasele*

[1]) N. Iorga, *Schiţe din literatura română*, vol. I, Iaşi, [1893], p. 70.

26*

«buchetiere care ne da în toată sara câte un mic buchet de flori, pe când luam «îngheţate dinaintea cafinelei Donné [1]), *împreună cu prietenul nostru D. . .»* [2]).

Această categorică mărturisire a făcut dealtfel să se creadă în primul moment, că am aveà acì de a face cu o scriere pur autobiografică, iar nu cu o povestire în care — după felul tipic romantic — intriga închipuită se împleteşte cu amintirile personale [3]).

Biografii de mai târziu ai Poetului, au avut putinţa să lămurească întru câtva aluzia cu privire la amintitele «florărese» (de acì şi titlul nuvelei), precizând că Alecsandri cunoscuse la Florenţa în 1839 pe «faimoasa» Beppa, îndrăgostită de C. Negri, pe care îl salvase dela o grea boală, cu toate că prietenul Poetului n'ar fi refuzat totodată graţiile unei nu mai puţin faimoase cântăreţe germane, ce se aflà pe atunci la Florenţa, obiect al admiraţiei frecventatorilor Teatrului La Pergola. Ceeace n'ar fi împiedecat iarăş, ca Alecsandri să simtă la rândul său, «o înclinare destul de călduroasă pentru această pseudo-buchetieră (de fapt primadonă la Pergola, unde Negri ar fi văzut-o pentru întâia oară)» [4]); cu atât mai mult, cu cât Alecsandri îi dedică cunoscutele versuri:

Ah, te iubesc şi drag mi-e de-a o spune . . .

Aceste precizări ale biografilor s'au întemeiat pe constatarea că, printre hârtiile Poetului, se păstrează în copie un bileţel pe care florăreasa Giuseppina din Florenţa, îl trimese în Moldova cu un buchet, târziu, în primăvara anului 1877, cu rugămintea stăruitoare de a fi depus pe mormântul acelui Costache Negri de care o legaseră atâtea amintiri, cu aproape 40 de ani în urmă.

Această scrisoare (copiată de Alecsandri [5]) şi adresată colonelului Pisoski [6]), prieten comun), poartă toate semnele autenticităţii:

---

[1]) *Doney & neveux.* Localul există până azi la Florenţa, în Via Tornabuoni; a rămas tòt locul de întâlnire al aristocraţiei cosmopolite.

[2]) V. Alecsandri, *Proza*, Minerva, 1910, p. 32.

[3]) Cfr. G. Bengescu, *V. Alecsandri*, în *Conv. lit.*, XXI, p. 1036.

[4]) N. Petraşcu, *V. Alecsandri*, p. 57. Vezi şi N. Zaharia, *op. cit.*, pp. 112 şi urm.

[5]) *Mss. Bar. 2254*, f. 23.

[6]) Pentru strânsa prietenie dintre Alecsandri şi Pisoski, sfetnic al lui Cuza, cfr. colecţia de *Scrisori* (ed. Chendi), pp. 260, 273, 282; *Documente privitoare la viaţa şi scrierile lui V. Alecsandri*, în *Conv. lit.*, XXXIX, pp. 989 sgg.; cfr. şi *Mss. Bar. 2254* (f. 153), în care se citeşte o odă autografă de felicitare a lui Pisoski către Alecsandri (1883).

«Prego il signore Colonello *(sic)* Pisoski e lo scongiuro di farmi un gran «favore di deporre questo Buché di fiori co *(sic)* il presente bilietto *(sic)*, «sulla Tomba del defonto *(sic)* mio caro amico Costantino Negri, come «sacro sovenire *(sic)* da parte di sua amica,

«Giuseppina
«Firenze—12 Marzo 1877.

«(Copie de pe biletul ce întovărăşia buchetul de flori trimis de Buche-«tiera din Florenza pentru Mormintul lui Negri)».

Această însemnare finală, adăogată de Alecsandri în limba română, ne dovedeşte până la evidenţă că, scriind «Buchetiera din Florenţa», la această Giuseppina-Beppa s'a gândit.

Dar deoarece biografii lui nu s'au ocupat până în prezent mai temeinic de identificarea, oarecum istorică, a acestui suggestiv personagiu real — cu toată greutatea unor cercetări de această natură — credem destul de importantă următoarea precizare, ce se găseşte în studiul lui Pesci, *Firenze Capitale (1865—1870)* [1]:

«Nel suo *Voyage en Italie* pubblicato nel 1861, *Théophile Gautier* chiamò «il caffè Doney il Tortoni d'Italia e parlò delle signore che vi si fermavano «con le carrozze a prendere il gelato, e delle fioraie con i cappelli di paglia «d'«Italie» che offrivan fiori con «une hardiesse joyeuse». Al tempo della «Capitale era quasi cessato il costume di fermare le carrozze davanti al «caffè, continuato però assai; *dopo il 1859, delle fioraie sopravviveva la sola «Beppa, già avanti con gli anni ed oramai senza alcun «hardiesse joyeuse» se «pure non si vuole intendere con questa frase l'abitudine di chiamare «Zelindino «mio» tutti quanti, anche Vittorio Emanuele, cui la Beppa offriva invaria-«bilmente un mazzo di fiori ogni quante volte egli partiva o arrivava con la «strada ferrata».*

In felul acesta, duiosul episod al «Florăresei» poate căpătà un deosebit relief şi o lumină reîmprospătată vine să se proiecteze asupra acestei uitate figuri, de care se leagă însăşi începuturile literare ale Romanticului moldovean.

A venit însă vremea să ne oprim asupra povestirii în sine, arătând pe scurt în ce constă romanţioasa-i intrigă, spre a acordà în schimb

Scrisoarea a fost reprodusă (cu greşeli) de E. Chendi (*op. cit.*, p. XXXVI) şi de N. Zaharia (*op. cit.*, pp. 112 şi urm.). Aci se dă indicaţia *ms. Bar. 821* (azi la Moscova). Textul original este în limba italiană.

[1]) Firenze, Bemporad, 1904. Cap. «Vita mondana». Mulţumirile noastre Contelui Pucci din Florenţa, pentru îndrumările date în acest sens.

atenția cuvenită descrierilor după natură, asupra cărora vom lăsà să cadă accentul atențiunii noastre.

Din capul locului, în această operă ne întâmpină un vădit aspect autobiografic. Protagonistul este totuș întruchipat în persoana tânărului pictor italian V**, cu care povestitorul legase prietenie și petrecuse la Paris.

Rătăcind într'o Duminecă prin Santa Maria del Fiore, Poetul îl reîntâlnește pe neașteptate: «Fața sa lungăreață și albă, ochii săi negri, «mari și înfocați, părul său lung ce-i picà în plete netede pe umeri, «și în sfârșit fisionomia, aerul său de artist», toate îi erau cunoscute. Așà cum ni-l înfățișează Alecsandri, protagonistul corespunde întocmai concepției pe care o aveau toți Romanticii despre temperamentul italian, în fantezia lor mai capabil ca oricare altul de exaltare erotică. Sufletul eroului este, într'adevăr, bântuit de vijelia iubirii pentru o tânără terorizată de gelozia unui tutore, firește, nesuferit.

Descoperită și eroina, tot întâmplător, la Florența, începe seria de aventuri: deghizarea Ceciliei în florăreasă; leșinul pictorului când ea îi oferă un buchet; destăinuirea în singurătatea romantică a Cascinelor de pe malul Arnului: izolarea și sărăcia orfanului, crescut fără generozitate și respect pentru precocea-i sensibilitate; voluptatea consolării prin artă; îndrăgostirea pătimașă, necugetată și fulgerătoare de o actriță; frenezia erotică îi întunecă adesea mintea; singură religia în stare să-l consoleze de această pasiune contrastată; îndoelile; nopțile petrecute cu mandolina în bătaia lunei; ferestrele ce se deschid la serenade; pumnalele ce pândesc și se năpustesc din negura pelerinei; iubita care-l îngrijește și-l scapă de moarte; rănile deschise din nou, cu propria-i mână, când află de plecarea misterioasă a iubitei; ura de moarte împotriva odiosului tutore Barbarissimo, urît deopotrivă și de Cecilia, a cărei inimă erà cedată pentru totdeauna tânărului și nefericitului pictor; rătăcirea disperată prin toată Italia, în căutarea ei; desnădejdea singurătății; încercarea zadarnică de a-și înnecà durerea în plăcerile Parisului; regăsirea neașteptată a iubitei la Florența, în chip de... florăreasă; inevitabila lor întâlnire, noaptea, în umbra Battisterului; lupta cu Barbarissimo care, în sfârșit, cade răpus de pumnalul amantului; și, la urmă, întâlnirea neașteptată — alta nu mai este! — a povestitorului cu Cecilia și cu prietenul său, .. într'un han suspect plin de bandiți, în drum spre Civitavecchia: cei doi

îndrăgostiţi colindau acum lumea, îmbrăţişaţi şi cântând... «Casta Diva»!

Tot acest «roman de iubire» se profilează astfel, pe fondul din plin colorat al exotismului italian: nu numai în ce priveşte cadrul propriu zis, dar şi felul în care Alecsandri redă sentimentul iubirii — predominant:

«Amorul nu este oare cel mai sfânt şi mai curat sentiment insuflat oa-«menilor de însuşi Dumnezeu? Pentruce să mă sfiesc de a vorbi de el îna-«intea celui ce l-a creat în inimele noastre? Ce păcat poate fi de a spune «adevărul tocmai în locaşul unde adevărul domneşte?..».

Iar dacă acest fel de înfăţişare al iubirii ne-ar putea apare de fapt ca generalizat în toată literatura romantică a timpului, alte fragmente din această povestire ne duc direct spre exotismul italian, spre cel florentin în deosebi:

«Când o da Dumnezeu... să avem şi noi în Moldova, un Raphael *(sic)*, «un Michel Angelo!.. Obiectele de artă sunt atât de multe în Italia şi «mai ales cu aşa talent lucrate, încât călătorul nu mai are vreme nici să «gândească, ci îşi simte fiinţa cufundată într'o mirare îndelungată şi plină «de plăceri. *El în trecerea sa prin Italia gustă o viaţă nouă, necunoscută*; «*şi când ese de pe ţărmurile acelui pământ poetic, atunci i se pare că s'a visat* «*sburând printr'o câmpie îmbogăţită de toate podoabele raiului*».

Nu lipsesc apoi nici aprecierile tipic romantice, când este vorba de firea poporului italian:

«In Italia cafenelele sunt toată ziua pline de consumatori, din pricina «căldurilor nesuferite, carele aduc pe om într'un fel de moleşală foarte plă-«cută; pătruns de fluidul magnetic în care creerii înoată, te simţi furat «de o somnărie uşoară şi toată fiinţa ţi se cufundă în sânul unei lene poe-«tice (cunoscută în Italia sub numirea de *dolce far niente)*. Pare că întins «pe un leagăn de flori te cobori din nouri încet, fără a vedea măsura, care «te desparte de pământ».

Viu impresionat de frumuseţile artistice ale Florenţei (atenţia i se fixează mai ales asupra Domului), Alecsandri ţine totuş să ne redea frumuseţile ei naturale, în pagini descriptive ca aceasta:

«... La începutul acestui parc este o piaţă mare, unde se ridică Palazzo «delle Cascine, adică palatul lăptăriilor a Ducăi de Toscana. In toate serile, «după ce se culcă soarele, aristocraţia Florenţii îşi opreşte echipagiile stră-

«lucite dinaintea acestui palat, și damele se desfătează prin convorbirea «tinerilor cavaleri, care saltă călare împrejurul lor, și prin dulceața laptelui «proaspăt ce le împuternicește sănătatea și le înviorează colorile obrajilor. «Acea piață este locul de întâlnire a multor intrigi de amor...

«Uită-te și te miră de frumusețile patriei mele: în fața noastră poeticul «Arno șerpuește prin câmpii vesele și prin lunci misterioase, și malurile sale «vuesc de cântecele melodioase ale păsărilor; în dreapta, verzile coline aco«perite cu grădini și palaturi de marmoră, se par că zâmbesc una alteia ca «niște copile ce s'ar uità în oglindă; în stânga se întinde o câmpie plină de «livezi, prin care se rătăcesc vre-o câteva grupe de amorezi; în urmă-ne se cla«tină un zid de copaci tufoși, care oprește vuetul orașului de a venì până la «noi; numai murmura tristă a lui Arno tulbură tăcerea adâncă ce ne împre«jură. Din vreme în vreme țipătul unei păsăruici care adoarme, sau notele ră«tăcite prin văzduh a unei ghitare se aud în depărtare...».

Corespondența cu locul descris (revărsarea Mugnonelui în Arno), este evidentă.

Nu mai puțin vii, ni se conturează apoi celelalte impresiuni din timpul primei șederi a Poetului la Florența; iată-l, de exemplu, într'o seară, la celebrul teatru al vremii, La Pergola [1]):

«... Văzui o ființă albă și cerească, o comoară de grații, de tinerețe și «de poesie, un înger a cărui glas dulce, limpede și armonios îmi pătrunse «inima. Sala vuia de aplauze; iar când Cecilia începu a cânta rugăciunea «Normii către lună; când picând în genunchi și ridicându-și mâinile spre «cer intonă acea arie strălucită *Casta Diva*, atunci tot publicul în entu«siasmul său se sculă în picioare și bătù în palme...».

Arătând de tânăr înclinări spre vieața lesnicioasă și strălucită (la Florența locuì în acest răstimp în centrul orașului, pe via Calzaioli — după cum singur ne mărturisește), Alecsandri va fi fost, totodată, un nelipsit frecventator al elegantei cafenele Doney, acolo fixându-i-se, luminoasă și ispititoare, imaginea florăresei Beppa:

«... Un nour de melancolie fluturà pe fața sa palidă și arăta că inima «ei era sdrobită de vr'o durere secretă; părul său negru și luciu eșà în bucle «unduloase de sub o pălărie de paie supțire și se împrăștia împrejurul gâ«tului său alb ca crinul; ochii săi mari și negri avea mândria ochilor de «vultur, dar totodată luminile lor înota într'un foc limpede și misterios, «prin care se zăria o înduioșare nemărginită. In sfârșit toate în ea era fă«cute pentru plăcere: gura ei care legăna un zâmbet melancolic, talia sa

[1]) Pentru al cărui istoric, cfr. *L'Illustrazione Toscana*, IV, No. 1, pp. 4 și urm.

«sveltă şi delicată, mâinile sale mai fragede decât florile ce ţinea... toate «avea atracţie ascunsă care îţi aprindea închipuirea».

Pentru a desprinde, în sfârşit, tot ceeace este caracteristic ca descripţie locală în această «Buchetieră din Florenţa», iată şi un peisaj de pe malul mării, în părţile Civitei Vecchia:

«... Se auz a vuetul groaznic şi monoton al mării, care sticlea la razele «lunii şi a stelelor ca o lungă vale de argint. Acel tablou măreţ îmi făcu «o impresie foarte mare; şi în suvenire gândindu-mă la ruinele antice ce «văzusem în Roma, începui a face triste meditări asupra nenorocitei stări «în care a picat Roma Cesarilor sub ticăloşia guvernului papal...».

Iată, pe scurt, accentele exotice pe care le socotim demne de relevat în această nuvelă cu subiect italian din epoca tinereţii lui Alecsandri: produs spontan al bogatei sale închipuiri, al entuziastului său temperament; nuvelă în care, mai ales în descripţii, «nimereşte tonul adevăratei limbi literare, cu un stil uşor, flexibil, pe un fond de cuvinte mai mult populare. Ca limbă el apare aproape format, căci între felul cum scrie la 1840 şi cum vre-o patru decenii în urmă, nu există nici o deosebire. Iar călăuza i-au fost mai mult instinctul decât o pregătire temeinică, mai mult sentimentul artistic şi, negreşit, tovarăşii lui de muncă, Kogâlniceanu şi Negruzzi mai întâiu şi în urmă Russo» [1]).

Această operă, după părerea noastră, se înscrie însă cu un merit şì mai larg coprinzător în întregul producţiei sale literare: «Buchetiera din Florenţa» ne dă — dela început — măsura în care temperamentul şi aspiraţiunea artei lui Alecsandri se puteàu contopì cu exotismul italian, punând în valoare, principial, aceà delicateţe de inspiraţie şi de sentiment, care caracterizează tot ceeace este cu adevărat izbutit în bogata şi nobila-i producţie literară.

IARĂŞ IN TOVĂRĂŞIA LUI C. NEGRI, DAR IN MOLDOVA (1840—45)

9. Cinci ani după publicarea «Buchetierei» şi a întoarcerii din Italia, Alecsandri va pornì din nou într'acolo, pentru ca Veneţia şi Palermo

---

[1]) Il. Chendi, *V. Alecsandri*, în *Junimea literară*, 1905, No. 10, p. 146.

să devină leagănul și mormântul, totodată, al celei mai puternice pasiuni amoroase din câte a cunoscut în vieață.

Până atunci, stând în Moldova sa și afirmându-se tot mai temeinic în literatura timpului, alături de o întreagă pleiadă romantică; dedicându-se mai ales teatrului [1]), Alecsandri ne dovedește a nu fi pierdut cu totul din vedere Italia și reminiscențele călătoriei sale acolo, fie prin aluziunile ce strecoară în piesele sale de teatru, fie prin contactul ce menține cu puținii italieni aflători în țară.

Un exemplu în primul sens, ni-l oferă comedia sa (prelucrată) «Modista și Cinovnicul», reprezentată la Iași în 1841 [2]) și în care, într'o scenă de chef, autorul pune în gura unui personaj vulgar, replici de felul acesteia:

«. . .In sfârșit te văd dinaintea mea, frumoasă ca o Madonă talie-«nească a lui Rafailă Zugravul după cum zice șeful. . .».

In legătură cu astfel de aluziuni, ni se pare totuș nimerit a observà din capul locului că Alecsandri, care cu atâta pornire și succes s'a complăcut în xenofobia caricaturală mai în toate piesele sale, s'a ferit cu discreție de a înfățișà siluete ridicole de italieni, alături de greci, evrei, francezi, germani, etc. Faptul acesta poate să-și aibă semnificația lui, în ce privește iubirea și respectul pentru aceà Italie, atât de prezentă în opera sa, sub alte înfățișări [3]).

Cât despre faptul că Alecsandri, la Iași, căutà prietenia italienilor cu care aveà putința să întrețină raporturi, dovada o putem surprinde într'un «Sonet în limba italiană dedicat lui Vasile Alecsandri de Domenico Craelli, Italian în Iași, la ziua onomastică din 1843», scris —

---

[1]) Tocmai în acest răstimp, directorul trupei din Iași erà italianul *B. Luzzato*. Cfr. D. Petrovanu, *V. Alecsandri*, în *Arhiva*, Iași, 1906, p. 502.

[2]) *Teatru*, Vol. III, Minerva, 1905, pp. 986 și urm.

[3]) Astfel de aluziuni italiene, vezi și în *Istoria unui galbăn*, publicată la 1844, în revista *Propășirea* (*Opere complecte*, ed. II, Minerva, 1910, p. 45 (aluzie la *vendetta* italienească, atâta de scumpă Romanticilor). Dacă d-l G. Bogdan-Duică (*Relativ la un izvor al lui V. Alecsandri*, în *Conv. lit.*, 1904, p. 1012), n'ar fi dovedit că la baza acestei povestiri moralizatoare se găsește un model german, aș fi înclinat s'o pun în legătură cu *Operettele morale* ale lui Leopardi (celebre în Italia pela 1840) și care oferă destule puncte de contact, datorite de sigur genului comun și fixat ca tip în literatura timpului (cfr. mai ales *Il Dialogo della Moda e della Morte* sau *Il Dialogo della Natura e di un Islandese*).

conform gustului acelui timp — pe o foaie volantă bogat înflorită [1]): reverenţios omagiu, desigur, pentru fericitul autor al «Buchetierei din Florenţa»!

Dorul de ducă într'acolo, nu se stinsese apoi o singură clipă în inima sa; îl vom vedeà luându-şi curând sborul spre Italia, cu atât mai mult, cu cât îl vor determinà la aceasta şi puternice motive sentimentale. Dar chiar mai înainte să i se ofere acest pretext, încă de prin 1844—45, Alecsandri are nostalgia revederii ţării tuturor încântărilor sale de Romantic.

Iată cum se exprimà el, într'adevăr, în aceşti ani [2]):

«. . . Eu care, slavă Domnului! sunt încă departe de a fi în numărul «celor ce jălesc primăvara vieţii, găsesc o mare mulţămire a mă pune sara «în faţa sobii şi a privi jocul fantastic a focului. Imi place să reînviez în «închipuire icoanele depărtate ce s'au şters odată cu trecerea zilelor, şi să «le înfăţişez ca o panoramă d'inaintea ochilor mei. Francia, Italia, Germania «ş. c. l. mi se arată atunci cu tot farmecul de care le împodobesc puterea «suvenirilor şi dorul încă mai puternic de a le revidea în fiinţă. Câte pla«nuri de fericire, câte casteluri de Spania rădic în ceasul acela! Mă prifac «îndată într'un arhitect atât de măestru, că mă mir eu însumi de frumu«seţile operilor mele».

Voind totuş să explicăm adevăratul motiv pentru care, în aceşti ani, Italia a rămas mereu şi viu prezentă în gândul Poetului, nu trebuie desigur să uităm că acela care-i revelase pentru cea dintâiu oară Italia — Costache Negri — erà nu numai la o laltă cu el, dar îi devenise şi cel mai apropiat prieten.

Este locul, deci, să stăruim întrucâtva şi asupra acestui episod.

Păstrând asemenea, cu ardoare, tradiţia legendară a descendenţei sale genoveze; înrudit cu acel Conachi care deţineà sceptrul poeziei româneşti în primele decenii ale sec. XIX-lea, Negri se exilase în Italia de bună voie, în timpul arzătoarei sale tinereţi, dedându-se acolo mai mult poeziei şi artei, decât studiilor. Reîntors în Moldova către 1843, intrase în pleiada tinerilor Romantici, transformând moşia sa Mânjina din apropierea Galaţilor, în locul de întâlnire al celor mai

[1]) Cu toate cercetările la Academia Română, n'am putut vedeà originalul; indicaţiunea şi descrierea lui, în *Anal. Acad. Rom.*, Desbateri, S. II, T. XXXVIII, 1915—1916, (1919), p. 36.

[2]) Cfr. bucata *Borsec*, publicată în 1844—1845 (*Proza*, Minerva, p. 244).

de seamă literați și patrioți, din toate părțile românimei, în acel răstimp. Iar din pricina ideilor liberale care-i însuflețeau pe toți, Negri se văzuse nevoit în 1848, să reià calea exilului; pentru puțin timp, drept este, deoarece îl reîntâlnim după câțiva ani în Moldova, spre a pune la cale înfăptuirea Unirii. Intrat în cariera diplomatică (după ce refuzase candidatura la tronul Principatelor), cu care prilej aduse nebănuite servicii țării și Principelui Cuza, se retrase către bătrânețe la o moșioară din munții Târgului Ocnei, unde și murì [1]).

Reținând din aceste sumare note datele care se referă la biografia Poetului nostru și la Italia, vom amintì că Negri, ca și Alexandru Cuza, a petrecut câți-va ani ai tinereții sale în Italia, «învățând și cunoscând cu acest prilej la perfecție limba italiană» [2]). Iar locurile peregrinării sale, cele mai în stare să corespundă înflăcăratei atracții către exotismul romantic, au fost: Napoli, Veneția, Florența — mai ales Veneția.

In timpul acestor peregrinări, C. Negri dovedì accentuate înclinări către literatura romantică și către preocupările artistice în general. Căci din Italia, pe lângă o serie de scrieri puternic influențate de exotism, aduceà și o colecție de monete, medalii și tablouri istorice cumpărate la Veneția, spre a fi dăruite mai târziu Muzeului Universității din Iași [3]).

In ce privește producția sa literară de tinerețe — versuri și proză—, ea ne duce spre cele mai caracteristice și nealterate teme ale Romantismului occidental — dela erotism, la ideologia naționalistă și dela exotismul în timp, la acela în spațiu. «Barcarolele» și «Suvenirurile» sunt genurile cultivate cu mai multă plăcere. Totul, profilat pe un vădit fond autobiografic.

Din aceste scrieri, urmează să ne intereseze însă cu deosebire amintirile lui Negri din Veneția, publicate încă din 1844 într'o revistă ieșeană, sub titlul «Trei seri la Veneția, scrise în Veneția, Canal Grande, în

---

[1]) Cfr. *Albina Carpaților*, I, 1877, p. 4. Ne propunem să închinăm lui C. Negri o monografie specială, în care să studiem legăturile sale cu Italia.

[2]) A. Papadopol-Calimach, *Amintiri despre Costache Negri*, în *Revista Nouă*, II, 1889, pp. 321 și urm.

[3]) Cfr. Gh. Munteanu-Bârlad, *Cost. Negri*, Alcalay, [f. a.], p. 15. «Multe din acele tablouri, trimise mai întâiu la Galați, au fost rătăcite sau trimise numai în còpii la Iași, unde sunt și astăzi». Pentru aceste colecții, vezi și *V. Alecsandri, — Scrisori*, publ. de Chendi-Carcalechi, 1904, pp. 130. și urm.

luna lui August, 1839»[1]). După cum se ştie, la aceà dată se găsià acolo în tovărăşia lui V. Alecsandri şi a altor prieteni moldoveni. «Privind în serile liniştite din balconul cu vederea spre frumoasele lagune ale Veneţiei, tinerii ascultau cum gazda, Madonna Letizia, le povestea întâmplări din vechea slavă a strălucitei cetăţi, şi între altele de pe vremea Dogelui Loredano, contemporan cu Ştefan cel Mare... Negri, ca tinerii crescuţi în curentul de idei al timpului său, în care stăpânea un puternic sentimentalism patriotic, ameţit la unii de o cultură străină, ... în povestirile sale de călătorie amesteca mereu amintiri despre ţara lui, .. punând în gura unei veneţiene iubirea lui de patrie» [2]).

«...Italie: Te slăvesc în cerul tău deapururea lin şi albastru, în veşnica «ta primăvară, cu ai tăi cedri şi portocali, în frumuseţea fetelor tale cu «părul lung, negru şi neted, picând ca o mătasă pe obraz în inele împletite !.».

Astfel de accente; calda admiraţie pentru Italia; comunitatea perfectă de simţiri şi de înclinări poetice, accentuat romantice[3]); dar mai ales duioasa amintire a timpului petrecut împreună la Veneţia, au făcut de sigur să se lege, niciodată desminţită, strânsa prietenie dintre Costache Negri şi Vasile Alecsandri, sentiment din care izvorăsc şì acele «Strofe lui C. Negri»[4]) pe care secundul le închinà mai târziu acestui «iubit şi dulce frate», în amintirea călătoriilor de odinioară, la revederea mării, privind corăbiile, cu gândul la plaiurile Italiei, «raiurile armonioase» ale tinereţii lor,

In care, ca şi tine, o, scumpe fraţior,
Simţit-am al meu suflet ferice, iubitor,
Crescând în înflorire sub al iubirei soare
Şi culegând a lumei plăceri încântătoare...

Dar mai ales îi place uimit să se închine
Acelor două ţermuri de suvenirepline,
Neapoli, Veneţia, poetice surori,
Ce'n inimile noastre deşteaptă dulci fiori.

---

[1]) «Foaea ştiinţifică şi literară», Iaşi, 1844, pp. 12 sgg. Multe fragmente din această scriere sunt reproduse de Al. Papadopol-Calimach, *op. cit.*, p. 322 şi urm.

[2]) Gh. Munteanu-Bârlad, *op. cit.*, pp. 98 şi urm.

[3]) Negri traduse din Byron şi din Schiller, ca şi din A. Chénier, etc. Cfr. A. P. Calimach, *op. cit.*, pp. 326, 333, 443.

[4]) *Opere complecte, Poesii,* Vol. I, Socec, 1896, p. 239.

O Negri, scumpe frate, cât vom trăi în lume
Cu multă 'nduioşare şopti-vom aste nume,
Şi câte ori în viaţă cu drag le vom şoptì,
Cu drag unul la altul frăţeşte vom gândì...

«Inalt, frumos, elegant, seducător în toate chipurile, pe atât de distins în înfăţişarea sa, pe cât erà de nobil în simţiri, Costache Negri, mulţumită unor calităţi atât de strălucite, având pe lângă acestea şi privilegiul vârstei (căci el se născuse către 1812, şi prin urmare erà cu câţivà ani mai mare decât toţi tinerii din generaţiunea lui Alecsandri), Costache Negri, nu întârziase să dobândească o autoritate netăgăduită asupra amicilor ce-l înconjurau, şi să se bucure de o influenţă de care nu s'a servit niciodată decât pentru binele prietenilor şi patriei sale» [1]).

Acest binefăcător ascendent (semnificativ mai ales când este vorba de legăturile dintre Alecsandri şi Italia), s'a dovedit eficace în deosebi după 1843, dată la care Negri se întorsese din Italia, aşezându-se la Mânjina, spre a face din ospitaliera-i casă locul de întâlnire al literaţilor de seamă ai timpului. Printre aceştia, mai drag şi nelipsit a fost totdeauna Alecsandri, cu care Negri atâta se identificase sufleteşte, încât scriseră unele versuri în colaborare [2]).

Iată însă că printre tinerii literaţi cari se adunau la Costache Negri, întâlnim şì un italian, bun prieten cu cei doi protagonişti [3]).

Michele Corradini, erà fiul unui toscan stabilit la Iaşi pe la începutul sec. XIX-lea şi căsătorit acolo cu o moldoveancă din familia Nacu. Michele se născuse astfel în capitala Moldovei, unde-şi petrecù copilăria şi începù primele studii. La origină — după spusele lui Alecsandri [4]) — se pare că neamul lor se trăgeà din părţile Florenţei şi aşà ne vom explicà, până la un punct, de ce tânărul italian românizat, ţinuse să-şi desăvârşească studiile în capitala Toscanei, de care-l legau poate încă vii, raporturi de familie. Cu toate acestea, mersese mai apoi să-şi întregească aceste «studii serioase» (de pictură şi muzică), la Paris, pentru ca în 1830 să ia parte la revoluţia din Polonia; ceeace

[1]) G. Bengescu, *V. Alecsandri*, în *Conv. lit.*, XXII, 1888, pp. 28 şi urm.

[2]) N. Apostolescu, *op. cit.*, p. X.

[3]) Ne servim de datele pe care ni le oferă V. Alecsandri însuş (cfr. *Din albumul unui bibliofil*, în *Conv. lit.*, X, p. 189; *Prosa*, Socec, 1876, p. 570) şi Al. Papadopol-Calimach, *Amintiri, etc.*, *l. cit.*, p. 447 şi passim.

[4]) *Din albumul, etc.*, *l. c.*

înseamnă că, atât în Italia cât şi în Franţa, tânăr de abià 18 ani, ţinuse să-şi desăvârşească şi educaţia politică. Intors iarăş în Moldova; resimţind într'o mare măsură înrîurirea franceză, atâta de activă în literatura românească din această epocă, Corradini apucă din nou calea Parisului, cu scopul precis de a face cunoştinţa lui V. Hugo, pentru care simţià o profundă admiraţie. Odată satisfăcută această necesitate sufletească; odată afirmate şi mai temeinic înclinările sale poetice, în 1841 Corradini se stabilise din nou la Iaşi, ca secretar al unui fruntaş din tabăra liberală a «agitatorilor». Uşurinţa cu care vorbià multe limbi străine (româna, italiana, franceza, germana şi polona); reputaţia timpurie ce ştiù să-şi asigure prin versuri şi povestiri scrise în limba franceză şi tipărite la Paris [1]) (1841); talentul său de muzicant, nu numai ca executant («cântà frumos din gură şi ghitară»), dar chiar ca compozitor (pusese pe note poezii de-ale lui Gh. Asachi, Bolintineanu, C. Negri şi de ale sale proprii — traduse, — care circulară multă vreme prin saloanele ieşene, cântate de lăutari [2]); talentul său nu mai puţin deprins în ale picturei; încercările poetice în limba Patriei sale adoptive (mult mai reduse şi rămase în bună parte nepublicate [3]); ideile sale liberale, în mediul destul de agitat al Iaşilor dintre 1840—1848, în care avù un rol însemnat mai ales când erà vorba de introducerea ideologiei revoluţionare din Apus; firea sa distinsă, înflăcărată şi cordială — toate aceste însuşiri atâta de căutate cum trebuiau să fie într'o societate romantică, dornică de emancipare şi de occidentalizare, ca aceea a Capitalei Moldovei din această epocă, făceau din tânărul Corradini una din figurile cele mai luminoase şi atrăgătoare din câte îşi vor fi făcut aclamata apariţie prin saloanele boiereşti.

Tot datorită acestor însuşiri, Corradini devenise de timpuriu prietenul căutat al tuturor literaţilor moldoveni contimporani, cu deosebire al lui Alecsandri şi C. Negri. (Acesta din urmă îi dedicà epi-

---

[1]) Indicaţiunea lor, cu exemple, în Al. Papadopol-Calimach, *op. cit.*, pp. 390 (nota), 447, 448, 449; cfr. şi N. Apostolescu, *op. cit.*, p. XI.

[2]) Cfr. Gh. Munteanu-Bârlad, *op. cit.*, p. 18, 79, 86, 87; Al. Papadopol-Calimach, *op. cit.*, p. 444, 447.

[3]) Cfr. V. Alecsandri, *Prosa*, ed. 1876, p. 570 şi urm. dar mai ales *Din albumul, etc*, p. 189, şi Al. Papadopol-Calimach, *op. cit.*, p. 449, (informaţiuni în legătură cu aceste scrieri şi cu soarta lor).

stole în versuri [1]), ori îl luà ca protagonist în scrierile sale [2]). Ne putem deci închipuì ușor durerea acestor prieteni când, la intrarea Rușilor în Moldova, după episodul nefericit al Revoluției din 1848, pierdură pentru totdeauna urmele lui Corradini, fugit în grabă din Iași, din cauza agitațiunilor sale politice. Intr'adevăr, Alecsandri — plecat și el în exil — după ce-l mai întâlnise odată la Wiesbaden în toamna anului 1848 și după ce auzise o serie de zvonuri tragice cu privire la soarta lui Corradini, propuneà în 1877 să se facă cercetări în Italia pentru aflarea adevărului, prin mijlocirea agenților noștri diplomatici dela Roma [3]); după ce însuș făcuse asemenea cercetări — dovada celei mai duioase prietenii — în timpul deselor sale treceri prin Italia [4]).

Mai înainte însă de dispariția sa din Moldova, Corradini legase cu ei o prietenie frățească, atât la Iași, cât și în timpul voioaselor adunări dela Mânjina.

Ne întoarcem deci pe plaiurile covurluene, în tovărășia acestui romantic italian, a autorului «Buchetierei din Florența», a colecționarului de tablouri din Veneția, a mazzinianului de mai târziu N. Bălcescu, a lui Bolintineanu, Const. Filipescu ori Kogâlniceanu, evocând în minte idila conacului de țară, cu cerdacul larg deschis în bătaia lunii, răsunând de înstrunarea chitarei, de patima versului, de înflăcăratul jurământ patriotic, de cuvântul duios al poetului din Mircești, povestind despre Veneția și Florența.

In umbră, se profilà chipul palid al Elenii Negri.

Cerdacul căpătà atunci în închipuirea lui Alecsandri, înfățișarea unui balcon venețian, în vreme ce luna învăluià laguna lanurilor din față, în neguri argintii. Această închipuire îi înfiorà inima în care încolțise, năvalnică, iubirea. Simțeà că, nu târziu, visul acela se va întoarce în realitate și, așà, îi înfloreau în suflet cele dintâi cântece de iubire trăită.

---

[1]) *Ivi*, p. 446.

[2]) *Ivi*, pp. 331 și urm. («Mânăstirea»). Eroul este Corrad!

[3]) V. Alecsandri, *Din albumul, etc.*, p. 190; cfr. și *Revista Română*, 1862, p. 317.

[4]) Să nu fie oare nici o legătură între această familie toscană stabilită la Iași și familia dramaturgului și marelui naționalist italian *Enrico Corradini*, născut în localitatea Sommi-Montelupo Fiorentino (Toscana), la 1865? Intrebat de mine, iată ce mi-a răspuns Enrico Corradini în această privință: «... Non posso dirle nulla di quei Corradini di cui Lei mi parla. Ma sono quasi sicuro che non sono della mia famiglia. I Corradini in Italia sono diffusissimi come i Bianchi, i Rossi ecc. ecc. Soltanto mi farebbe piacere che fosse come Lei ha immaginato...».

CU ELENA NEGRI LA VENEŢIA

10. Poetul nu împlinise încă vârsta de 25 de ani. Gândul îi erà cu totul dedat acestor preocupări sentimentale și artistice, prea puțin interesându-se de funcția de Spătar ce i se încredințase încă din 1841, la Visteria din Iași. Pe sufletul său pusese stăpânire, tot mai adânc, poezia și cu ea, iubirea. O iubire cu totul romantică, lamartiniană, pentru aceà Elenă Negri, sora celui mai drag prieten: ideal de muză romantică, în care pasiunea se întâlneà cu iubirea de patrie, elanul și exuberanța cu gândul morții timpurii. Iubire aducătoare aminte de Petrarca, de Lamartine, de Leopardi, pentru o femee tânără, delicată, sortită unui soț pe care nu l-ar fi putut iubì; sortită însă și morții premature. Toate aceste amănunte ne duc astfel spre tipul consacrat al nefericitei eroine romantice. Iar pentru ca imagina să fie șì mai desăvîrșită, iată cum apăreà chipul Elenei Negri în acest răstimp (1844), în care formà obiect de admirație prin saloanele din Iași [1]):

«Un cap frumos în toată puterea cuvântului, purtând după moda timpului zulufi scurți, cu două cărări în loc de una, adică așà numita pieptănătură *en coeur*. Părul negru, mătăsos, cu reflexuri albastre, ochii superbi, mângăioși și negri cași sprâncenele. Nasul și gura potrivite. Elena ține o haină ușoară, un fel de algeriană învîrstată, strânsă la sân de o mână încântătoare și cu o mișcare grațioasă. Privirea e limpede și te urmărește blând».

Incă dela cele dintâi încercări literare ale lui Alecsandri, Elena Negri i se arătase printre cele mai convinse și devotate admiratoare [2]), pentru ca admirația să se schimbe repede în iubire.

Epoca în care culmină această stare de tinerească pasiune nemărturisită, corespunde cu primăvara anului 1845, pe când Elena Negri nu mai erà soția fostului moșier dela Blânzi, A. Vârnav-Liteanu și pe când tot mai dese se numărau evadările Poetului dela îndatoririle sale funcționărești [3]).

Este epoca în care Alecsandri, «împreună cu alți tineri de dincoace de Milcov, venea de petrecea ziua Sf. Constantin și Elena la moșia lui Costache Negri, unde se sărbătoreà atât numele stăpânului cât și

[1]) Cfr. N. Petrașcu, *V. Alecsandri*, Bucureşti, Socec, 1894, pp. 174 şì urm.; reprodus şì în N. Zaharia, *op. cit.*, pp. 228 şi urm.

[2]) N. Petraşcu, *op. cit.*, pp. 62 şi urm.

[3]) Cfr. S. Zotta, *La centenarul, etc.*, pp. 20 şi urm.

al surorii sale Elena. In ajunul zilei se făceà vânătoare în munți, cu sute de gonași călări din sat, iar a doua zi erau mesele mari întinse în toată curtea, atât pentru stăpâni cât și pentru săteni; lăutarii le întovărășeau horele și jocurile vesele le urmau. La vederea țăranilor de munte, a plăeșilor și femeilor române, entusiasmul coprindeà pe tinerii oaspeți, scopul patriotic al lui Negri se realizà și sărbătoarea luà un caracter național, căci începeà vorba de virtuțile strămoșești și de unirea și mărirea României» [1]). Alături de înflăcăratul Bălcescu și de Costache Negri, Alecsandri, veșnic optimist și senin, va fi sporit și mai mult admirativa iubire în care-l învăluià simțirea caldă a duioasei și melancolicei Elene.

Cadrul idilic în care se desfășoară aceste întâmplări sentimentale; convorbirile lor înflăcărate; admirația crescândă a eroinei pentru versurile Poetului (de data aceasta inspirate de iubirea sa); dar mai ales intimitatea sufletească în care le erà dat să trăească atât la Mânjina, cât și la apropiata moșie dela Blânzi — toate acestea deslănțuiră, nestânjenită, pasiunea tinereții lor... «Eșeau în serile de vară pe cai, se plimbau îndelung lăsând frânele pe coamă, și dându-se la unele din acele reverii din care sufletele tinere și simțitoare n'ar mai voi să iasă niciodată. Acì poetul a întocmit o sumă de poesii din care reese că în momentele în care le făcea, el simțeà crescând în inima lui toată fericirea ce poate să coprindă o inimă la douăzeci și cinci de ani» [2]).

Bună parte din versurile izvorîte din această stare sufletească [3]) (abstracție făcând de cele coprinse mai târziu în culegerea «Doinelor», care ne duc spre preocupările folkloristice ale Poetului), ne apar, într'adevăr, drept expresia celui mai autentic erotism romantic, cu fond atât de vădit autobiografic, încât ne dau posibilitatea să reconstituim, moment cu moment, desfășurarea intimă a acestui roman de iubire, la fel cu lirica lui Musset ori Leopardi: dela cea dintâiu înfiorare, abià mărturisită, până la cutremurarea gândului morții, după

[1]) N. Petrașcu, *op. cit.*, p. 64.

[2]) *Ibid.*, p. 176.

[3]) Cfr. de ex. culegerea *Suvenire* (1843—1852) în *Opere complecte, Poesii*, București Socec, 1896, pp. 189 și urm., dar mai ales *Lăcrămioare* (1845—1859), *ivi*, pp. 117 și urm. *Doinele* (1842—1852), coprind poezii de alură populară și balade de tipul Carrer. Notez că aceste două culegeri din urmă au apărut în 1853, la Paris, în ediție franceză și apoi românească (cu slove kirilice). Ed. fr.: *Poesie roumane. Les Doïnas, Poésies moldaves de V. Alecsandri*, traduites par I. E. Voïnesco, Paris, 1853.

ce trăiseră exaltarea iubirii corespunse, în locuri pline de miraj exotic. Sentimentul care domină aceste versuri, este astfel pasiunea erotică, colorată pe alocurea cu accente de misticism pseudo-panteistic, aşà cum o întâlnim în toată lirica europeană a acestei epoci şi în care, incapacitatea oarecum voită, de a trăì însăş iubirea, ci amintirile iubirii dispărute, ne duce spre o lume de vagă şi voluptuoasă melancolie, accentuată prin rolul de tainic confident pe care-l capătă Natura. Aducătoare aminte la tot pasul de Lamartine (şi prin el, de Petrarca), versurile inspirate lui Alecsandri de iubirea pentru Elena Negri ne îngădue, într'adevăr, să sensibilizăm până şì nota specifică a acestei corespondenţe, prin care Natura devine reflexul consolator al stării sale sufleteşti — veselă ori tristă.

...Şi'n toată natura cuprinsă de dor
Pluteà o şoptire de dulce amor!

...Căci faţa ta iubită mi s'arăta ori unde,
In vis, în flori, în stele, în dulcele senin...

mărturisià Poetul în poezia întitulată «8 Mart».

Iubirea, punînd astfel stăpânire pe sufletul său, nu micşoră ci dimpotrivă, accentuă la Alecsandri pasiunea călătoriilor. Altfel, de ce tocmai în răstimpul de culminare al pasiunii amoroase (1845), l-am vedeà luând calea Orientului, spre a-şi perindà sufletul dornic de exotism, prin faţa fantasmagoriei viu colorate a Bosforului?

In luna August a anului 1845 [1]), Poetul se îmbarcă, într'adevăr, pe o corabie la Galaţi spre a vedeà în sfârşit, malurile mult cântate ale Cornului de Aur.

«Se spune de Neapoli: *vedi Napoli et* (sic) *poi mori*. Ar trebui să se spună «de Constantinopoli: *vedi Constantinopoli* (sic) *e poi fugi*».

exclamà Alecsandri, la un moment dat, în «ziarul» acestei călătorii, din care aflăm că cercetase şì insula Prinkipo (unde trage la hotelul lui Giacomo, «italien qui a fait un séjour de deux ans en Moldavie

---

[1]) Ziarul acestei călătorii (*Ms. Bar. 4497, Memoranda*), a fost publicat (în parte), de d-l G. Bogdan-Duică, *Despre V. Alecsandri, Intâia călătorie la Constantinopoli*, în *Viata Românească*, XIV, 1922, pp. 41 şi urm.

27*

avant 1821»[1]), pentruca la 16/28 Octomvrie a aceluiaş an, după o lipsă de 70 zile, să se întoarcă iarăş în Moldova.

Această întoarcere nu aveà să fie însă prea veselă, căci boala de piept de care suferià Elena Negri se înrăutăţise cu totul prea îngrijitor; astfel că în primăvara următoare va fi stăruitor sfătuită să caute un iluzoriu remediu, în clima întremătoare a Italiei. Elena plecă într'acolo, în Maiu 1846 [2]).

Durerea provocată de această plecare, a inspirat lui Alecsandri versurile întitulate «Despărţirea» [3]), prin care — dacă nu izbuteşte să ne emoţioneze cu adevărat — ne arată în schimb cât de prezentă erà Veneţia (spre care i se îndreptà iubita), în inima sa:

...Şi când va fi lumină, şi când în miez de noapte
Vei asculta cu lacrimi a îngerilor şoapte,
Zi, draga mea, atunce, precum oiu zice eu:
«Nu e fiinţă'n lume ca mine de iubită!
«Amorul mă'ncunună cu-o rază strălucită,
«Veneţia m'aşteaptă zâmbind la visul meu!».

Gândul că Elena Negri erà departe; gândul, mai ales, c'ar fi putut-o regăsì la Veneţia, devenise într'acestea atâta de impetuos, încât Poetul nu va întârzià mult, ci va luà şì el calea Italiei — prin Orient. Dacă ţinem seama totuş de amănuntul că — după nesfârşite alte concedii — Alecsandri dimisionase din slujba de Spătar, încă din Martie 1846 [4]) (din pricina unor «deosebite întâmplări»), putem afirmà că această călătorie fusese pusă la cale de comun acord, Alecsandri fiind poate acela care va fi ales Veneţia ca loc de întâlnire. Plecarea sa din ţară, hotărîtă mai înainte de aceea a Elenii Negri, spre a nu dà loc la suspiciuni jignitoare, va fi fost apoi amânătă cu câteva luni, din ziua de 25 Maiu 1846 datând cererea de paşaport a Poetului, pentru o călătorie de zece luni în «Asia, Africa şi Europa» [5]).

Spre sfârşitul verii acelui an, Alecsandri se îmbarcă, într'adevăr, pentru Orient, cercetând din nou Constantinopolul, insula Prinkipo [6])

[1]) La Constantinopol stătuse la hotelul levantinei(?) *Giuseppina Vitali*. In timpul acestei călătorii cunoscuse şì pe italianul *Guarciano*, («consul Bethune»?).

[2]) Cfr. N. Petraşcu, *op. cit.*, pp. 176 şi urm.

[3]) Datate Iaşi, Maiu 1846; cfr. *Opere compl.*, ed Socec, 1896, I, p. 138.

[4]) Cfr. S. Zotta, *op. cit.*, pp. 20 şi urm.

[5]) *Ivi.*

[6]) Se găsea acolo în luna August.

şi coastele Asiei Mici (Brussa) [1]), mai înainte de a se îndreptà spre Veneţia.

Atras iarăş de mirajul Orientului; fericit de a-şi puteà satisface odată mai mult nestăpânita dorinţă de vagabondare; întârziind, cu voluptoasă încântare sufletească, revederea Veneţiei, Alecsandri prelungì şederea sa în Orient până în luna August, compunând acì o serie de poezii, care ne pot interesà prin cadrul lor exotic (de tipul «Orientalelor» lui V. Hugo) [2]), dar mai ales prin starea sufletească din care înfloresc: dorinţa revederii, întruchiparea aevea a iubitei care nu-l părăseşte o clipă, încântarea exultantă a gândului de a se ştì iubit:

...Sufletu-mi e o grădină
Unde'n gingaşă lumină
Cânt-o pasere din raiu...
Căci amorul e un soare,
Ş-a mea inimă o floare,
Ş'a mea vieaţă-un dulce vis... [3])

Cu acest tineresc elan în suflet, părăsì Orientul toamna, spre a străbate apoi — printre grădinile Arhipelagului şi ale coastelor greceşti — Adriatica, în tot lungul ei, până la Triest.

Se regăsià din nou în Italia, după o lipsă de şapte ani.

Ajuns acì în Septemvrie, singur, rătăcind «cuprins de jale, muncit de dor», de-a lungul golfului triestin, înveselit doar de colinele împădurite din mijlocul cărora se înalţă meterezele castelului dela Miramare, Poetul se simte trist, desnădăjduit. Suspinele — accente rar de întâlnit în lirica sa — i se pierd în frământarea surdă a mării şi zadarnic caută pe zarea întunecată, raza fericirii care să-i însenineze privirea. Natura — insensibilă la suferinţa şi înduioşarea sa — se arată nepăsătoare la atâta durere.

Stau ca o peatră în nemişcare
Perdut pe gânduri adese-ori.
Privesc la ceruri, privesc la mare...
Pe mare valuri! în ceruri nori!

De ce întârzie? Apară-i iubita ca o «steluţă luminoasă»! N'a plâns oare deajuns, departe de mângăerile ei?

[1]) In Iulie (cfr. N. Petraşcu, *op. cit.*, p. 178).

[2]) Cfr. Ch. Drouhet, *Vasile Alecsandri şi scriitorii francezi*, *passim*.

[3]) *Opere compl.*, ed. cit., p. 145.

Iată conținutul sufletesc al poeziei «Așteptarea» [1]), datată din Triest, în Septemvrie 1846.

Accentele dureroase — voite astfel — pe care le întâlnim aci, ne apar însă cu atât mai surprinzătoare și, totodată, factice, cu cât Poetul erà mai aproape ca oricând de ținta supremă a aspirațiilor sale: întâlnirea cu Elena Negri la Veneția, spre care se îndreaptă.

...Pierduți în mulțimea ce se încrucișează în Piața Sfântului Marc și pe sub gangurile de bazar oriental ale Procuratiilor, surprindem încă în închipuire pe cei doi îndrăgostiți, ridicându-și privirea extaziată spre dantela de marmoră a Palatului Ducal din dreapta, în timp ce clopotul orelor din Turla Giganților își intercalează sunetul ritmat, în simfonia de clopote din Turla Campanilei. Albastrul aurit al cerului de toamnă, se șterge în trandafiriul fațadei Palatului, în albul ruginit al Bibliotecii, în roșul sticlos al mozaicelor, în verdele sur al cupolelor Bazilicei.

Elena Negri se apleacă să alinte un porumbel alb, în timp ce Poetul își avântă sufletul pe într'ariparea Leului, ferecat pe colonada din marginea Lagunei.

Gândul li se înfioară o clipă în carcerile ducale. Pe înserate, luna timpurie le înălbește, în gangul unui canal pustiu, arcuitura Puntei Suspinelor și le descopere, în negura zidurilor, sacul unui osîndit. Pe podețul din fund se strecoară, tăcute, umbre de popolane învăluite în draparea șalurilor prelinse de pe umeri, cu destrămarea lor molatecă; năluca de lebădă neagră a unei gondole, clipește cu sticlirea roșie a felinarului răsfrânt în zvâcnitura oglinzilor din apă; chemarea gondolierilor însuflețește, cu ecouri din altă lume, adormirea pustie a canalului.

Pe cupola suflată cu argintul lunei, a Santei Maria della Salute, se abate ca din senin epava unui nor, în vreme ce jos, de-a lungul Rivei degli Schiavoni, se desprind — una câte una — gondole misterioase ce se îndreaptă către geana de lumină dinspre Lido sau pe Canal Grande. La scările de marmoră, cufundate în mare, ale palatelor senioriale, pe sub balcoanele înflorite, adoarme o gondolă stingheră, în cuibul de lumini multicolore. Din adâncitura unui picior de pod, îmbunată cu un mănunchi de flori uscate, veghiază asupra apelor Madona, pe fruntea căreia licărește diadema unei candele pioase.

[1]) *Ivi*, p. 150.

Canalul Grande îşi îngustează perspectiva palatelor maure în spre Ponte di Rialto. In stânga, bătută în plin de lună, se lămureşte faţada mohorîtă a palatului Foscari. O gondolă s'a apropiat de scara unui alt palat, mai puţin strălucit...

Este palazzo Benzon, în care a locuit Vasile Alecsandri şi Elena Negri în răstimpul şederii lor la Veneţia, în toamna anului 1846.

Străduinţa, destul de anevoioasă, de a identificà astăzi acest palat, altfel denumit, dintre sutele de palate de pe cele două maluri ale Canalului Grande, socotim a ne fi fost pe deplin răsplătită, de interesantele suggestii — nù numai de ordin strict biografic, ci şì literar — pe care le putem avea astăzi, în legătură cu ciclul de poezii veneţiene ale Poetului nostru.

Palatul Benzon (Malcom, apoi Benedetto), datând din sec. XVI-lea, este zidit în stil decadent şi se găseşte în Calle Benzon, la numărul 3927. Astăzi se numeşte — după actualul proprietar — palazzo Vianello. Cu faţa priveşte spre Canal Grande, între Pontone S. Angelo şi Accademia, în aşà zisa «località S. Samuele», alături de palatul Corner-Spinelli şi de S. Benedetto. Cel ce vine dinspre gară cu vaporaşul, îl poate descoperì, privind spre stânga, între Ponte Rialto şi Palazzo Foscari; iar dacă vrea să-l contemple din faţă, e nevoit să treacă cu gondola canalul la S. Silvestro, pe aşà zisul «Traghetto della Madonnetta» (de unde a fost luată şi fotografia inedită ce însoţeşte aceste pagini).

In preajmă, încrucişare de gondole, de bărci cu marfă, de vaporaşe şi (azi) de motoscafe, printre stâlpii albi şi roşii din faţa palatelor; cadenţă de ape în ziduri, şuerături stridente pe sub cupola sonoră a cerului tizianesc.

Faţada palatului, predominată astăzi de coloarea roşcată a zidurilor pe care se detaşează, albe, colonadele balconului şi chenarul ferestrelor pătrate; desfigurată de neeleganţa umilitoare a unui acoperiş nearmonizat cu restul construcţiei, îşi face loc printre celelalte faţade, în partea cea mai puţin suggestivă, din punct de vedere arhitectonic, a Canalului Grande. Prin uşa larg deschisă a atriului neguros, se zăresc câteva statui de care se agaţă, sălbăticită, o tulpină de ederă; câteva mobile vechi; aer rece de părăsire. Incăperile de sus pe deantregul transformate.

Cu totul alta trebuie să fi fost însă strălucirea palatului pela 1840, când erà încă locuit de ultimii descendenţi ai străvechei familii Benzon,

ilustră în timpul Renașterii și cari scriseră — tocmai în acest timp — o suggestivă pagină în istoria galanteriei literare a Veneției.

In acest palat murise în primele decenii ale sec. XIX-lea, grațiosul poet Vittore Benzone, autor al poemei «Nella» (1820), prieten cu Byron (pe care îl exaltă în versuri și îl imită), autor nu mai puțin apreciat pe atunci al unor sonete, «La mormântul lui Werther», de foscoliană aducere aminte, toate însuflețite de cel mai cald patriotism. Dar ceeace poate da și mai mult relief acestei tipice siluete de Romantic, este povestirea arzătoarei sale vieți, închinată până la exces galanteriei și aventurilor erotice, motiv pentru care, murind prematur în 1822 (se născuse la Venezia în 1799), Vittore Benzone lăsă un simțit gol în lumea numeroaselor sale admiratoare [1]).

Celebritatea numelui Benzon, din acest punct de vedere, aveà s'o perpetueze însă, timp de alte două decenii, mama poetului, aceà faimoasă Mariană care, născută în Corfu la 1757 și măritată apoi cu patricianul Pietro Benzon, pe cât de frumoasă, pe atâta de sensibilă la asiduitatea neobosiților ei admiratori, răscumpără ofensa unei reputații reprobate, cu strălucirea galantă ce știu să dea «salonului» său venețian, prin care se perindară toate gloriile artei și literaturii timpului, dela lordul Byron, Pietro Giordani [2]), Thomas Moore [3]) ori Canova [4]), la Pindmonte [5]), Arici [6]) ori Lamberti [7]).

Când Vasile Alecsandri veneà să locuească cu Elena Negri în acest palat, la 1846, Mariana Benzon murise abià de șapte ani [8]) și rămăsese încă vie în amintirea venețienilor, pentru care fusese mereu obiect de admirație și de invidioasă dar îngăduitare clevetire, mai ales prin

[1]) Cfr. G. Mazzoni, *Ottocento*, I. pp. 736, 739—740.

[2]) Literat clasicizant, legat prin strânsă prietenie cu Leopardi și Canova (1774—1848).

[3]) Poetul național al Irlandei, autor al faimoaselor «Melodii Irlandeze», unul din cei mai populari romantici englezi, editorul «Scrisorilor» lui Byron (1779—1852).

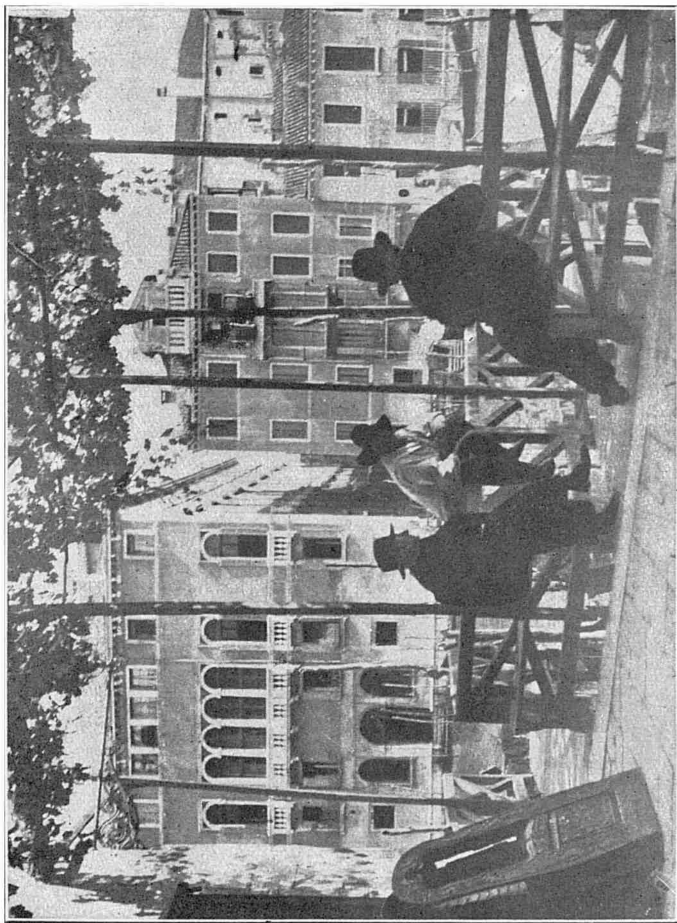
[4]) Celebrul sculptor italian, autor a mai bine de 170 statui și monumente, prin care Neo-Clasicismul sec. XIX-lea, trăì cel mai luminos moment al său (1757—1822).

[5]) Ippolito, traducător neîntrecut al «Odiseei», autor al unei poeme asupra «Mormintelor» († 1828).

[6]) Cesare, cultivator al genului idilic-didactic, prin elegante poeme asupra «Păstoritului», «Măslinilor», etc. (1782—1836).

[7]) Antonio, născut la Venezia în 1757, autor — printre altele — a popularei canțonete «La biondina in gondoleta», despre care ne vom ocupà pe larg mai jos.

[8]) Cfr. G. Tassini, *Curiosità veneziane ovvero origini delle denominazioni stradali di Venezia*, III-a ed., Venezia, 1882, pp. 70 și urm.

VENEZIA
Palazzo Benzon (stânga), astăzi Vianello

Fot. Martin & Michieli, Venezia (Reprod. oprită).

versurile ce ştiuse să inspire poetului Antonio Lamberti, spre a fi puse apoi pe note şi a rămâne până azi populare la Veneţia. «Veneţia — afirmă, într'adevăr, Pompeo Molmenti [1] —, Canalul Grande, gondolele, alcătuiau un cadru încântător pentru voluptoasele iubiri ale Marianei, iar în seninul armonios al nopţilor veneţiene se repetă şi azi cântecul plin de voluptate, pe care-l inspiră lui Lamberti şi care a fost pus pe note de Gian Simone Mayr:

La biondina in gondoleta
L'altra sera gò menà,
Dal piaxer la povereta
La s'à in bota indormenzà...».

Asupra acestor versuri în dialect veneţian vom reveni, discutând origina unora din poeziile lui Alecsandri coprinse în ciclul veneţian din acest răstimp; pentru moment, reţinem amănuntul cât se poate de bogat în suggestii (atât pentru temperamentul lui Alecsandri, dornic de fast şi de celebritate, cât şi pentru mediul în care a scris poeziile sale veneţiene), că Poetul alese acest palat Benzon, pe atunci încă glorios şi strălucitor.

Poezia sa «Veneţia» [2]), este într'adevăr datată din «Palatul Benzoni, 11 Septembrie 1846».

Cu gândul la această strălucire, toamna, în Veneţia tuturor încântărilor şi visurilor sale, Alecsandri, poet al veşnicilor încântări şi al tuturor speranţelor realizate, ne apare din cele dintâi strofe veneţiene atâta de absorbit în fericirea lui, încât mai nu percepe senzaţiile lumii din afară; cadrul de exotism veneţian, nu dă decât un contur încă neprecis acestor efluvii de exuberanţă pasională şi, ceeace este mai semnificativ pentru romantismul inspiraţiei sale, Veneţia nu-i vorbeşte încă prin ea însăş, ci numai ca reflex al sentimentului de iubire, covârşitor.

Surprindem acest accent în partea finală a poeziei mai sus amintită.

E noapte. Tăcere. Pe valuri plutesc umbrele Dogilor, în preajma gondolei lor; pe mare străluceşte luna, stelele. Şi atunci, din negura canalelor, din stele, din turle, din tristeţea palatelor, se răsfiră peste valuri «o tainică armonie», şoptind inimei «cuvinte îngereşti»:

---

[1]) *La storia di Venezia nella vita privata*, P. III, Bergamo, 1926, pp. 402 şi urm.

[2]) *Ed. cit.*, p. 153. Poezia figurează şi în Henry Stanley, *Rouman Anthology*, Hertford, 1856.

«Iubiţi, iubiţi! ne zice Veneţia cernită,
«Iubiţi! amorul vostru puternic e şi sfânt!
. . . .
«Căci vremea ce răstoarnă cu coasa-i ne'mpăcată
«A falei omenirei vechi marturi şi măreţi,
«Nu poate-avea putere de-a stinge nici odată
«Acea scântee vie de dragoste'nfocată
«Ce luminează calea frumoasei tinereţi!».

Semnificativ pentru felul cum se comportă temperamentul poetic al lui Alecsandri în timpul acestei şederi la Veneţia, cât şi pentru predilecţia de a mânuì şi adaptà materialul folkloristic, ne apare şì aplicarea interesului său imediat la cântecele gondolierilor, spre care ne îndreaptă, sigur, versurile din «Barcarola veneţiană» (Veneţia, Sept., 1846) [1]) sau din «Biondineta» (Venezia, Oct. 1846) [2]).

Fără a se fi pătruns cu adevărat de farmecul mirajului veneţian, acordând acestui peisaj rolul subordonat de «temă» romantică, Alecsandri compuse, într'adevăr, în acest răstimp, o serie de versuri ritmate după cadenţa canţonetelor de care răsunà în fiecare seară Canal Grande.

Iată «Barcarola veneţiană». Pe marea lină se răsfrâng toate stelele — afară de una singură: iubita. Dintre valuri se înalţă cântece melodioase: numai iubita gondolierului, Niniţa, nu cântă. Noaptea, plină de şoapte misterioase, o chiamă s'o încunune şi plânge gondola, căci Niniţa nu s'a arătat încă pe lagună. Coboare din regescu-i, sumbru palat, zâmbească asemenea luceafărului; vie pe puntea de raze să-l mângâie.

Eu în gondolă
Cu-o barcarolă
Visul tău gingaş voiu îngâna,
Şi noaptea'ntreagă,
Niniţă dragă,
Incet pe mare te-oiu legăna!

Prezenţa numelui de Niniţa (diminutiv pentru Elena) în aceste şi alte versuri asemănătoare, ne-ar indicà, fără îndoeală, că avem de a face cu o inspiraţie personală; de fapt însă, ele pot găsì punct de plecare şì în canţonete de tipul celei întitulate «La barchetta», cât se poate de populară la Veneţia şi scrisă pentru Nina, fiica nu mai puţin

1) *Ed. cit.*, p. 157.
2) *Ed. cit.*, p. 160.

celebrului dansator Salvatore Viganò, de către poetul dialectal venețian Pietro Buratti († 1832), bine cunoscut pe atunci unor Romantici iluștri ca Stendhal, Manzoni ori Carlo Porta [1]).

Cât despre canțoneta întitulată «Biondineta» [2]), ca atmosferă, ca ritm și chiar prin anumite imagini, ne duce, la fel, spre cunoscuta canțonetă «La biondina in gondoleta» [3]) a lui Antonio Lamberti [4]).

...Giera in cielo mezza sconta
Fra le nuvole la Luna;
Giera in calma la laguna,
Giera el vento bonazà.
Una sola bavesela
Sventolava i sò cavelli,
E faceva che dai veli
Sconto el sen no fusse più...

In ce privește însă conținutul în sine al poeziei, el ne indică o altă sursă de inspirație, cât se poate de semnificativă pentru culegătorul de folklor și de legende strămoșești de pe plaiurile Moldovei sale: legendele venețiene, culese din gura gondolierilor. Dovada sigură a acestei afirmații, ne-o oferă Alecsandri însuș, într'o scrisoare către poetul romantic francez Edouard Grenier, bun prieten al său [5]):

«... Vous avez vu à Venise, sans doute, les porteuses d'eau qui vont «chaque jour remplir leurs seaux de cuivre au puits du palais des doges? «Quand j'étais à Venise, mon gondolier Toni m'a raconté la légende sui«vante:

«Du temps de je ne sais plus quel doge, l'une de ces jeunes filles, la «plus jolie (cela va sans dire), se rendit un matin dans la cour du palais «ducal pour puiser de l'eau. Pendant qu'elle était penchée sur la margelle «du puits et qu'elle regardait en souriant son image flotter à la surface «de l'eau, le fils du doge, accoudé à l'une des fenêtres du palais, admira «la taille gracieuse de la jeune fille. Il aperçut un instant après sa figure «dorée par le soleil et *s'infiamo d'amore* (sic). Immédiatement, il chercha «à s'en faire aimer et à la séduire, mais la charmante enfant résista bra-

[1]) Cfr. G. Mazzoni, *Ottocento*, I, pp. 99, 621.

[2]) Tradusă și aceasta în englezește și publicată în citata antologie.

[3]) Atâta de populară și astăzi în Italia, încât a oferit prilej de inspirație pentru o comedie omonimă, dramaturgilor A. Rossato și Gian Capo, cari au reprezentat-o la Milano, în Noemvrie 1926.

[4]) Despre activitatea lui literară, vezi G. Mazzoni, *Ottocento*, I, pp. 17, 99, 311, 739,

[5]) Cfr. G. Gazier, *Lettres inédites de B. Alecsandri à Ed. Grenier*, Paris, Champion, 1911, p. 47 (Scris. XIV, Iași, 1 Oct. 1858).

«vement à toutes miroiteries de l'amour patricien du duc. Elle aimait, «de son côté, Nello, le plus brave gondolier de Venise, le chanteur le plus «célèbre des lagunes et de la *riva dei Schiavoni* (sic). Pendant ce temps, «la guerre éclata entre les Vénitiens et les Turcs. Le fils du doge partit «avec les galères de la République, remporta une victoire signalée sur la «flotte ennemie aux environs de Chypre, et revint à Venise pour recevoir «les grands honneurs qui l'attendaient. Le doge, son père, lui demanda, «au nom de la République, quelle faveur il désirait pour prix de ses services. «Il n'exigea que le droit d'élever jusqu'à lui une fille du peuple. La demande «fut accordée et le mariage du jeune héros vénitien avec la jolie porteuse «d'eau fut publié à haute voix sur les canaux et sur les places de Venise. «Quelques jours après, il fut célébré dans l'église Saint-Marc et, au sortir «de la cérémonie, les nobles époux montèrent en gondole pour aller prendre «part à la course de Santa Martha. Cette course a lieu hors du canal de «la Giudeca, en pleine mer. Or, il arriva que la gondole du duc, lancée «à toute vitesse, fut brusquement coupée et coulée à fond par une autre gon-«dole. Vous devinez sans doute que celle-ci était conduite par Nello. N. B. — «C'est depuis ce triste accident que les gondoles vénitiennes sont peintes «en noir. Voilà ma légende, cher Grenier, faites-en votre profit, si vous «la trouvez intéressante et digne d'un petit poème. . .» [1]).

Alecsandri făcuse acelaş lucru încă din 1846, scriind această «Biondinetă», după tipul baladelor lui V. Hugo şi ale italianului Carrer; dar modificând în bună parte legenda, dându-i o coloratură de afectată cochetărie şi înlăturând din ea tocmai elementele cele mai dramatice.

In zadar frumoasa Biondinetă, cu «mâini mici de patriciană şi ochi mari de sărutat», este rugată de Mocenigo să primească a fi regină «în palaturi de oglinzi». In zadar se oferă Tiziano însuş, s'o imortalizeze prin arta lui şi noul Doge s'o ia de soţie. Căci, pentru Biondineta, nu-i oglindă mai strălucită ca apa din fântână şi ca ochii iubitului Tonin.

«Ca gondola-i din Piaţetă
«Nu e tron mai de dorit,
«Când pe draga-i Biondinetă
«El o plimbă fericit!».

Versuri care, fără voie, ne amintesc pe acelea din «Gondoleta», populara «Gondoletă» izvorîtă din aceeaş atmosferă şi din aceleaşi

[1]) Cu oarecari modificări, poetul francez se inspiră din această legendă veneţiană, în poema «La Bigolante» (1869). Cfr. *Oeuvres d'Ed. Grenier*, ed. Lemerre, III, pp. 144 şi urm.

suggestii locale, scrisă ca şi primele două canţonete la Veneţia, în Octomvrie 1846 [1]).

... Când, cu Niniţa-i iubită, trece în gondolă, suspină drumeţii, cerul se înseninează, marea se linişteşte, Siroco tace, valurile le alintă iubirea. Inima Poetului izbucneşte de atâta fericire, în accente de voios optimism:

Mână vesel lopătare,
Dela Lido la San-Marc,
Iea de-alung canalul mare
Ce se'ndoae ca un arc...

Lopăteze, atâta vreme cât iubita îi va stà alături, cât va străluci luna; zboare în spre Giudeca:

Du-ne Toni 'n liniştire
Pân'ce, stând gondola ta,
Viaţa noastră de iubire
Cu iubire va'ncetà !..

Posibilităţile lirice ale Poetului, prea puţin puse la încercare în astfel de versuri, se reculeg însă la timp. Căci acest ciclu veneţian se încheie cu poezia «O seară la Lido» (Veneţia, Oct. 1846) [2]), de o inspiraţie mai complexă ca gamă sufletească, mai amplă ca armonie, mai solemnă şi mai reprezentativă din punct de vedere al exotismului veneţian.

Poetul ia martoră Veneţia (de ce stă oare cernită, în măreţia ei de veacuri ?) a marei pasiuni care a pus stăpânire pe sufletul lor, închinat iubirii. A cunoscut timpuri de glorie, a văzut supusă la picioarele ei întreaga Adriatică, gondolele-i au purtat în misterul canalelor comori de nesfârşită iubire ? Dar a văzut Veneţia vreodată, înger cu suflet mai duios, chip de femeie mai fermecătoare, iubită mai iubită decât iubita lui ?

...O gondolă iubită, noi lumei dăm uitare !
Sbori vesel, sbori în pace purtându-ne pe mare,
Şi leagănă'n tăcere, sub cerul aurit,
Amorul nostru mare ca cerul nesfârşit...

Diademă de aştri pe frunte, tron dumnezeesc la picioare i-ar pune iubitei Poetul, căci nespus de arzătoare simte pasiunea care schimbă

[1]) *Ed. cit.*, p. 167.
[2]) *Ed. cit.*, p. 164.

lumina, vieaţa, Dumnezeirea însăş, soarele şi viitorul, în chipul femeii adorate.

Iubirea ta-mi însuflă un dor de nemurire!
Iubirea mea mă'nalţă la tronul îngeresc!
Şi'n leagăn de gondolă, în vecinică iubire,
Cât lumea lângă tine aş vrea ca să trăesc!

In astfel de versuri — rare la Alecsandri, tocmai prin insistenta căutare a unor accente cât mai viguroase, în care să coprindă tot erotismul sincer şi frământat de care se simte copleşit — Veneţia ne apare, ca şi în cele anterioare, tot numai drept simplu cadru al sentimentului dominant, al iubirii; de data aceasta însă, mai adânc legat de acest cadru, mai aderent şi mai unitar înglobat în desfăşurarea sentimentului însuş.

Este, fără îndoeală, lirica lui Alecsandri care ar puteà să figureze într'o antologie a Romanticilor de pretutindeni, cari s'au inspirat din exotismul veneţian, atâta de accesibil şi de folosit pe atunci.

CU ELENA NEGRI ŞI BĂLCESCU, IN SICILIA

11. Să nu pierdem totuş din vedere că Elena Negri venise în Italia şi în căutarea unei clime mai prielnice pentru boala care începuse să progreseze îngrijitor. Ne vom explicà astfel motivul pentru care cei doi tineri părăsiră cuibul acestei nemai cunoscute fericiri, atunci când Veneţia, despoiată de podoaba melancolicei sale toamne, începeà să se înfioare la vântul îngheţat de tramontană.

Iarna, în Ianuarie a anului următor (1847), îi vom găsì, într'adevăr, în Sud, la Napoli, de data aceasta în tovărăşia acelui Bălcescu de care-i legà pe amândoi tovărăşia zilelor petrecute împreună în Moldova, la Mânjina (1845), unde se împrieteniseră, spre a conlucrà apoi pe tărâm social şi literar, la afirmarea ţării lor ca naţiune de sine, până în clipa morţii lui Bălcescu, la Palermo (1852)[1].

Tineri toţi trei (nu împliniseră încă 30 de ani); însufleţiţi de apriga dorinţă a emancipării poporului lor, pe care-l doreau renăscut, liber şi unit, prin opera şi acţiunile curagioase dela care nu se dădeau înapoi, cu preţul oricărei urmări[2], se reîntâlneau astfel — întâmplător —

[1]) Cfr. V. Alecsandri, *Proza*, ed. Socec, 1876, pp. 551 sgg.

[2]) Asupra legăturilor lui N. Bălcescu cu G. Mazzini, cu Italia în general, prepar deasemenea un studiu.

la poalele înfloritului Vezuviu: V. Alecsandri şi Elena Negri coborînd dinspre Veneţia, N. Bălcescu venind — prin Marsilia şi Livorno — dela Paris, unde se stabilise în acei ani. Bolnav de aceeaş boală de care suferea şi Elena Negri, Bălcescu venea în Sudul Italiei din motive de sănătate, dar atras şi de bibliotecile, de arhivele Italiei, în care ştia că va descoperi mult material pe atunci nefolosit, pentru istoria lui Mihai Viteazul la care tocmai lucra [1]). Mânat într'acolo de medici, — mai ales spre a găsi o climă favorabilă sănătăţii sale [2]).

Imprejurările, cu totul întâmplătoare, în care poetul moldovean s'a întâlnit la Napoli cu istoricul muntean, ne sunt reevocate de cel dintâiu în următoarele rânduri: [3])

«In iarna dela 1847, aflându-mă la Neapoli, m'am întâlnit cu Bălcescu «pe malul mării, la Chiaia, însă bucuria mea de a-l vedea a fost întunecată «prin aerul de preocupare posomorîtă ce era întipărit pe fruntea lui. El «făcuse voiajul dela Marsilia până la Livorno cu un doctor napolitan, cu «care avuse o ceartă, în urma căreia îl provocase la duel. In calitatea mea «de compatriot, datoria mea era să-i serv de secondant, deşi împrejurările «în care mă găseam nu-mi permiteau să primesc acest rol. Bălcescu era «foarte aprins, foarte neîmpăcat şi vroea numai decât să dee o lecţie de «politeţă napolitanului, dar o lecţie de care să-şi aducă aminte cât a trăi «dacă ar fi mai trăit. Adversarul lui nu părea dispus a se supune la o ase«mene catastrofă şi preferă să facă toate scuzele ce am pretins de la el. «Astfel numai amicul meu se linişti, şi plecă la Palerma *(sic)*, ca să petreacă «restul iernii sub soarele binefăcător al Siciliei».

La Napoli, unde se opriră scurt timp, cei trei prieteni îşi petreceau timpul plimbându-se «pe golful poetic a Neapolei, în nopţile luminoase «din Italia şi admirând flacăra urieşă ce 'ncunună fruntea Vezuviului» [4]), pentru ca Alecsandri să se inspire şi aci din cântecele populare napolitane, scriind acea «Canţonetă Napolitană» [5]) care, prin atmosferă şi ritmul de cântec popular, ne aduce aminte de canţonetele gondolierilor veneţieni. Gânduri uşoare, voluptoase, în largul zării de apă şi de ceruri albastre, atâta de potrivite sufletului senin al Poetului.

[1]) Cfr. P. P. Panaitescu, *Contribuţii la o biografie a lui N. Bălcescu*, Bucureşti, *Conv. lit.*, 1924, p. 65.

[2]) Cfr. V. Alecsandri, *Proza*, ed. 1876, p. 562.

[3]) Cfr. V. Alecsandri, *Din albumul unui bibliofil*, în *Conv. lit.*, X (1876), pp. 140 şi urm.

[4]) Cfr. V. Alecsandri, *Proza*, ed. 1876, pp. 549 şi urm.

[5]) Datată Napoli, Ian. 1847, publicată în rev. *Bucovina*, (1849, p. 23) şi apoi în *Opere complecte, ed. cit.*, p. 169. (In ed. Iorga, titlul este «Barcarolă Siciliană»).

. . . Când marea e 'n furtună, pescarul se oprește, privind valurile și cântând pe mal; asemeni, dorește să stea departe de orice suferință, să privească valurile vieții. Tinerețea sufletului îl îndeamnă să trăiască la fel păsării din sbor, cu fruntea 'n lumină, cu inima scăldată 'n iubire. Și așà, fie furtună pe mare, fie suferință în vieață, ca sărmanul pescar, râde pe maluri!

Astfel de accente fugare, surprinse în această canțonetă, rămân apoi destul de expresive pentru felul în care Italia Sudului (Italia Romanticilor prin excelență), erà menită să sporească și mai mult în sufletul lui Alecsandri dorul de vieață exuberantă, optimismul și voioșia: înclinare pe care o surprindem, dealtfel, și în următoarea mărturisire a lui Ionescu Gion, care-l cunoscuse pe Poet către bătrânețe, la Paris [1]):

«. . . Lors de son voyage en Italie, en 1847, à Sorrente et à Castelamare, «Alecsandri écrivait à Paris, à un de ses amis, qu'il n'aimait jamais regarder, «en descendant par la route splendide de Sorrente à Pompéï, les oliviers «rabougris, tordus, douloureusement accrochés aux rochers du rivage, «comme les damnés du Dante aux montagnes de glace de l'Enfer.

«*J'aime les citronniers et les orangers fleuris, j'aime les roses éclatantes de* «*Poestum, qui nous chantent, par la richesse de leurs couleurs, qu'elles se sen*-«*tent heureuses de vivre dans ce pays ensoleillé, dans cette atmosphère brillante,* «*dans cette beauté ineffable du golfe de Naples. . .*».

Plecarea lui Bălcescu în Sicilia a determinat, desigur, și plecarea prietenilor săi într'acolo, căci foarte curând îi reîntâlnim la Palermo, în ale cărei împrejurimi vor petrece trei luni [2]), până la sfârșitul lui Martie 1847 [3]).

Amintirea acestui timp ne este evocată de însuș Alecsandri, într'o pagină cât se poate de expresivă pentru exotismul său romantic în legătură cu Italia, dar și pentru calitățile sale de prozator [4]):

«. . . [Dela Napoli] în curînd m'am îmbărcat și eu ca să caut o climă «mai favorabilă pentru d-na N[egri], care pătimea de pept; am abordat «la Palerma *(sic)*, ne-am așezat afară din oraș la Villa Delfina, și am petrecut

---

[1]) *Basile Alecsandri*, în *L'Indépendance Roumaine*, XIV, 1890, No. 3875, p. 1.

[2]) V. Alecsandri, *Proza*, ed. 1876, p. 562.

[3]) Cfr. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 65.

[4]) Cfr. V. Alecsandri, *Din albumul, etc.*, *l. cit.*; cfr. și *Revista Română*, 1862, pp. 306 și urm.

«lunile Ghenar, Fevruar şi Mart [1847] [1]), împreună cu Bălcescu, care «locuia aproape în căsuţa unui *contadin*. In toată dimineaţa el se punea di«naintea uşii pe un scaun, la soare, şi cetea cărţi vechi în care descoperea no«tiţe pentru istoria Românilor sub Mihai Viteazul la care lucra cu mult «entusiasm, ear peste zi venea la Villa Delfina: Societatea lui era plăcută, «manierele lui afectuoase, convorbirea lui foarte atrăgătoare căci ea des«vălea visurile frumoase ce făcea el necontenit pentru viitorul patriei sale.

«Villa Delfina poseda o terasă largă pe care se plecau crengile încărcate «de fructe a doi portocali mandarini. Privirea se întindea pe grădini pline «de flori ecsotice ce respândeau parfumuri îmbătătoare, şi mai departe «pe muntele Pelegrin în al cărui vîrf se găseşte peştera sfintei Rozalii, «patrona Palermei. In dreapta ochii se primblau pe întinderea albastră «a Mărei Siciliene brăzduită de barce uşoare.

«Pe acea terasă ne adăposteam de ferbinţeala soarelui şi gustam dulceaţa «serilor poetice, ascultând în depărtare cânticele pâscarilor. Fie care din «noi aducea partea sa de inteligenţă spre a înlesnì trecerea zilelor, ear mai «cu samă d-na N[egri], prin varietatea cunoştinţelor sale şi prin observă«rile sale fine şi spirituale ne făcea a nu simţì nici decum sborul timpului. «Când Bălcescu ne întreţinea de descoperirile ce făcuse în bibliotecele «Italiei [2]) şi ale Franţiei; el ne cetea un pasaj din istoria Românilor; când «eu recitam vre o poesie nouă, şi amica noastră ne încuraja cu o zîmbire «graţioasă sau ne corecta cu acel tact fin şi delicat care distinge naturele «alese.

«Câte zile încântătoare am petrecut noi astfel în cercul nostru intim! «Câte primblări am făcut pe malul mării [3]), sau pe împrejurimile Palermei «admirând bogata vegetaţie de cactuşi, de portocali, de chitri, etc. a Si«ciliei! Câte planuri am aşternut împreună pentru deşteptarea neamului «românesc!..».

Aceste amintiri trebuie să ne apară dealtfel, mai mult ca o pararafrazare — târzie — a unei scrisori adresată de Alecsandri dela Palermo (Ianuarie, 1847), unui amic al său din Moldova, şi din care alfăm, mai mult, ce opere a scris în aceste împrejurări [4]):

«Amice, îţi scriu aceste rânduri de subt Soarele splendid al Siciliei — «îşi începe el această scrisoare — ... Petrecem tustrei într'o frăţească

[1]) In text se citeşte 1857: evidentă eroare, căci în acel an, Bălcescu murise.

[2]) La Roma, dar mai ales la Genova, unde cercetă arhivele, în legătură cu comerţul genovez la Gurile Dunării, în Evul Mediu. Pentru astfel de cercetări acolo, în sec. XIX-lea, cfr. monografia mea *Un fedele amico dei Rumeni: G. V. Ruscalla*, Livorno, Giusti, 1926, p. 26.

[3]) Cfr. şi V. Alecsandri, *Proza*, ed. 1876, pp. 549 şi urm.

[4]) Scris. este reprodusă în prefaţa la *Teatru*, vol. I, ed. Socec, 1903, pp. XV şi urm.

«intimitate şi vorbim mult de ţară. Dorul ei ne urmăreşte pretutindene şi «ne-o arată prin vălul depărtării mai frumoasă şi atrăgătoare... Pe această «terasă aşezată pe coloane de marmură ne adăpostim de ferbinţala Soa-«relui... admirând măreaţa [lui] apunere în sânul mării...

«Acum o săptămână doamna N[egri] era tristă şi suferindă. Am cercat «să-i alung tristeţa şi am compus în grabă un vodevil intitulat *Peatra din* «*casă*, cu scop de a combate tendinţa neomenească a unor părinţi de a «considera pe fete ca nişte sarcini grele în familie, ca *Petre în casă* bune «numai a fi ecsilate la monăstiri. Tot cu această ocasie am atins în treacăt «o chestie foarte importantă, acea a *desrobirii Ţiganilor* [1]... Doamna «N[egri] şi Bălcescu au rîs de bună voie şi m'au îndemnat să trimet vode-«vilul trupei din Iaşi. Eată dar că'l adresez ţie, amice, şi te însărcinez să «dai manuscriptul cui se cuvine; nu uita însă ca să mă înştiinţezi dacă pu-«blicul va şuera sau va aplauda în sara de reprezentaţie. Adio, te las în ză-«padă şi alerg la Soare!».

Voioşia plimbărilor în lungul mării siciliene şi încântarea serilor petrecute pe terasa villei impresurată de aceà floră exotică; avântul patriotic ce le însufleţià convorbirile, prinseră a se întunecà însă repede, în urma înrăutăţirii stării Elenei Negri. Dovada o găsim cetind poezia «Visurile», datată de V. Alecsandri din Palermo (Villa Delfina, 1847, Febr. [2]) care, deşì lipsită de accente exotice, rămâne caracteristică pentru starea sufletească a Poetului, presimţitoare de apropierea morţii. Iată de ce seninătatea din versurile precedente ale acestui ciclu italian, se turbură, schimbându-se în accente de quasi-pesimism.

... După cum roua dimineţii se topeşte în norii furtunei, tot astfel voioşia ochilor se poate întoarce în mâhnire, căci şì sufletele tinere pot fi sortite morţii. Iar visurile de iubire pier atunci, ca năluca de fulger.

Asta-i legea crudei soarte,
Lege făr'de mângăeri!
Azi e vieaţă, mâni e moarte,
Azi plăcere, mâni dureri!..

Locuri comune ale pseudo-pesimismului romantic, evident, agravate de reflecţiile finale, îndemnătoare la iubire atât cât moartea mai dă răgaz, căci iubirea tinerească poate schimbà în Raiu suferinţa de pe lume!

---

[1]) Şì sub imboldul ideilor liberale şi umanitare ale prietenului său N. Bălcescu, efect al convorbirilor lor dela Palermo.

[2]) *Ed. cit.*, p. 171.

Starea tot mai precară a Elenei Negri, determină în cele din urmă pe Alecsandri să părăsească în grabă Sicilia spre a o readuce în ţară, în timp ce Bălcescu urmà să rămână pentru scurt timp la Palermo, înainte de a luà din nou calea Parisului. «. . . Rămase singur la Palerma — mărturiseşte Alecsandri [1]) — zicând Doamnei N[egri] un trist adio, cu ochii plini de lacrimi». Căci «devenise palidă ca de ceară; ochii duşi sub frunte străluceau parcă mai vii: era ultima lor strălucire, restul unei vieţi întregi îngrămădită oarecum în acele flăcări ce fâlfâiau înainte de a se stinge. Mâinile-i erau albe, uşoare, diafane. Câte idei triste trebuia să-i fi cuprins atunci sufletul ei văzând apropiindu-se acea moarte sigură şi timpurie, în faţa omului ce iubea, şi 'n faţa naturii indiferente care se desprimăvăra!» [2]).

Plecaţi dela Palermo dealungul coastelor Siciliei şi — prin Arhipelag — dealungul celor greceşti, străbătând Mediterana, cei doi nefericiţi călători se apropiau acuma de Bosfor, când — ajunşi în faţa insulei Prinkipo — în primele zile ale lunei Maiu (1847) [3]), Elena Negri îşi dădù sfârşitul pe vapor, în braţele desnădăjduitului Poet.

Trupul i-a fost apoi îngropat la Constantinopol, în curtea bisericii greceşti din uliţa Cabristan (Pera), iar pe mormânt i s'a pus o simplă lespede albă, cu aceste enigmatice cuvinte: «Elena Negri — Moldavia — 4 Maiu 1847» [4]).

Tragicul acestui neobişnuit sfârşit, ar fi putut inspirà unui poet cu adevărat pesimist, versuri de o cutremurătoare durere. Alecsandri, în schimb, dictă versuri ca cele întitulate «Adio» [5]) (în care accentele lamartiniene abià de se ridică până la «singur, singur «cu a mea jale, rătăcit pe-a vieţii cale, ca un orb nenorocit»), sau ca acelea ce poartă titlul «Pe Mare» (Maiu 1847) [6]), inspirate de jalnica-i întoarcere pe Marea Neagră, în care desnădejdea pentru pierderea iubitei, lipsită de fiorii gândului morţii, se rezolvă adesea într'un accentuat sensualism şi din care se pot reţine — prin amploarea lor — doar strofe ca aceasta:

---

1) *Din albumul, etc., l. c.*
2) Cfr. N. Petraşcu, *op. cit.*, p. 181.
3) 4 Maiu, după N. Zaharia (*op. cit.*, p. 229); 14 Maiu, după S. Zotta (*op. cit.*).
4) Cfr. N. Petraşcu, *op. cit.*, p. 181.
5) *Ed. cit.*, p. 175.
6) *Ivi.*

O valuri mari de spume!
Purtaţi-mă prin lume
Ca frunza fără nume
Ce o plutiţi uşor,
Şi m'aruncaţi din mare
Perdut, fără suflare,
Pe malul cu uitare
Adîncului Bosfor!

Odată ajuns în ţară, cine i-ar fi putut înţelege toată durerea, mai bine decât prietenul său Bălcescu, în tovărăşia căruia petrecuse cu Elena Negri neuitatele zile dela Palermo?

«Când îi merge să vizitezi acel mormînt, care cuprinde cea mai scumpă «şi mai bogată parte a vieţii mele, să depui câte-va flori în suvenirul meu»,

îi scrià Alecsandri lui Bălcescu la Paris [1]), pentru ca acesta — la rândul său — să-i adreseze cuvinte inspirate de creştinească consolare:

«... Când mă întorceam azi spre casă — îi scrià Bălcescu din Paris, «la 1 Oct. 1847 [2]) — gândeam la tine, la prietena noastră [Elena Negri], «la viaţa noastră din Italia, suvenire mult drage mie! Imi aduceam aminte «de râsurile ce îmi pricinuia cetirea vestitelor poezii, şi ziceam în sine-mi: «eată şapte luni de când n'am râs, de când n'am avut mulţumire... Scri- «soarea [ta din Iulie] m'a făcut tare să sufer. Am suferit de durerea ta ca «şi de a mea. Frate-tău mă rugà să-ţi scriu încorajându-te, şi eu nu găseam «în mine destulă putere ca s'o fac. Ştiam şi ştiu că rana unei asemenea «pierderi este adâncă şi înveninată şi nu se poate lesne vindecà. Crez însă «că n'ar trebuì să ne lăsăm a fi biruiţi de durere, dar păstrând necurmat «în noi viu aducerea aminte a prietenii ce plângem, să căutăm a ne purtà «bărbăteşte, a trăì astfel ca cum ea ar fi de faţă a ne privì... Şi apoi, când «vom vedea-o odată, căci eu nu mă îndoiesc că o voiu vedeà într'o lume «mai fericită, nu trebue oare să-i putem mărturisì că am fost *vrednici* de «dragostea ei şi după ce ne-a lăsat singuri?... Tu vezi, iubite Basile, că «eu şi frate-tău te iubim şi ne gândim la tine şi am dorì să te vedem mai «liniştit, să te vedem lucrând o scriere vrednică de tine, vrednică de prie- «tena noastră şi de memoria ei...».

Sub îndemnul lui Bălcescu şi al Elénei Negri, încă dela Palermo, Alecsandri pusese, într'adevăr, la cale o poemă epică, în care să cânte

[1]) Cfr. N. Zaharia, *op. cit.*, p. 230.

[2]) *Mss. Bar. 4499* (f. 7 şi urm.). Aceste scrisori au fost publicate de d-l I. Bianu, în *Conv. lit.*, L. (1916), pp. 20 şi urm.

redeșteptarea poporului său; iar pentru documentarea sa în acest sens, Bălcescu — din Italia, dela Paris — îi adună material istoric. Dealtfel, evenimentele politice care se precipitau (1848), îi vor oferì curând prilejul favorabil pentru a scrie «Sentinela Română».

Amintirea romanului de iubire venețiană și siciliană, isprăvit în chip așà de tragic, erà însă tot atâta de vie în sufletul său, astfel că va scrie și aceà «Steluță» [1]), cu care se deschide culegerea «Lăcrămioarelor», dar care trebuie socotită drept concluzia dureroasă — de un lirism cu adevărat inspirat — a ciclului de poezii de iubire, scrise în timpul șederii sale în Italia.

... Steluță stinsă în neagra veșnicie a morții, zadarnic căutată pe cer, îi este acuma iubita. Trecut-au ani dela despărțirea lor și, iată, singura-i mângâere e gândul morții, luminat de duioasele amintiri ale timpului petrecut împreună pe laguna venețiană...

Un suvenir, comoară de visuri fericite,
De scumpe, şi ferbinte, şi dulce sărutări,
De zile luminoase şi îndumnezeite,
De nopţi veneţiene şi pline de'ncântări...

In amintirea lor, drept duioasă recunoștință a poeziei pe care i-a insuflat-o, primească deci aceste versuri, căci ale ei — prin iubire și moarte — rămân.

Romantic desăvârșit, Alecsandri a divinizat totdeauna femeia, cultul ei și al iubirii fericite corespunzând atâta de intim cu educația literară și, mai ales, cu temperamentul său. Intruchipările femenine, cât se poate de caracteristice și de colorate, vor reapare constant în opera sa, chiar și în «Pasteluri» [2]).

Ne putem deci ușor închipuì locul pe care îl ocupă Elena Negri și iubirea, în acest ciclu venețian de tinerețe, care constituie o etapă precisă și reprezentativă în întregul liricei lui Alecsandri. Ca și în cazul marilor, îndureraților Romantici apuseni (Musset ajungă!), avem de-a face cu o pasiune nuanțată prin toate gamele erotismului înfiorat de plăcere și suav — la început —; extatic și exuberant — în momentul culminării —; jalnic și înfrânt prin moartea iubitei,

[1]) *Ed. cit.*, pp. 117 şi urm.
[2]) Cfr. observaţiunile lui Seb. Stanca, *Pastelele lui Alecsandri*, în *Transilvania*, 1906, p. 40.

pentru a lăsà în sufletul Poetului o umbră de melancolie ce se va proiectà îndelung, pe întreaga sa inspirație, până târziu. La Alecsandri însă, acest sentiment nu cunoaște nici frenezia erotică, precum nici durerea cotropitoare, totul menținându-se într'un ton minor, deşì întâmplările legate de iubirea sa pentru Elena Negri, în Italia, constituie unul din marile evenimente sufletești ale existenței sale.

In afară însă de atari rezerve, versurile acestui ciclu italian alcătuesc — după cum observă d-l N. Iorga [1]) — «cel mai deplin, mai cast și mai adevărat monument închinat uneia din acele pasiuni nobile care ne înalță sufletele... Poesia de iubire, personală, stîngace, sfioasă, veselă, șăgalnică, entusiastă, temătoare și frământată de cele mai grozave dureri, se născuse astfel în acești ani (1845—47), prin fericirea și suferința acestui mare poet tânăr», apariţiunea ei în literatura românească fiind condiționată — în ce privește educația literară a Poetului — de lirica franceză contimporană [2]), dar de contactul cu exotismul italian, când este s'o examinăm în motivele sale de inspirație.

Fie chiar și numai din considerente de ordin istoric, faptul că această apariție nouă în istoria liricei românești, se leagă atâta de intim și de expresiv cu exotismul italian, își are desigur importanța sa pentru afirmarea Romantismului românesc. Prin poezii ca «Veneția» ori «O seară la Lido», direct desprinse din cadrul acestui exotism, «pentru întâia oară în literatura noastră — afară doar de versurile lui Conachi, închinate Zulniei — găsim, într'adevăr, exprimată o iubire atât de devotată şi atât de curată» [3]).

Rezerve, adesea exagerate, în ce privește calitatea și eficacitatea exotismului italian din aceste poezii de tinerețe, n'au lipsit iarăş. «... Veneției — observà romanticul Traian Demetrescu [4]) — îi cântă gondolele, palatele şi valurile mărei cu o neînsuflețire de colorit peisagistic — cel puțin —, de care te revolți. Eminescu, într'un singur sonet, ne-a vorbit de frumosul şi sumbrul oraş pe apă, dar în acele 14 versuri e un mic univers de cugetare filozofică, atât de tristă, atât de simțită!». — «Venezia, Palermo, Bosforul — adaogă cu mai multă circumspecție biograful G. Bengescu [5]) — i-au inspirat într'adevăr

[1]) *Istoria literat. române în sec. XIX*, II, pp. 142 şi urm.

[2]) Cfr. Drouhet, *op. cit.*, pp. 13 şi urm. (tot capitolul).

[3]) Cfr. S. Puşcariu, *Iubirea la Alecsandri*, în *Luceafărul*, 1914, pp. 221 şi urm.

[4]) Cfr. *Revista Olteană*, 1889, p. 27.

[5]) *Câteva suvenire ale carierei mele*, Bruxelles, 1899, pp. 217 şi urm.

strofe nemuritoare; dar farmecul poeziilor scrise pe malurile Adriaticei sau ale Bosforului provine mai mult din împrejurările vesele sau dureroase în care ele au fost compuse decât din descrierea, dealtmintrelea totdeauna încântătoare, a locurilor celebrate de Alecsandri, pe când versurile scrise în România, şi în care poetul depinge *(sic)* şi cântă albăstreala cerului nostru, razele soarelui, mirosul florilor de la noi, precum şi doinele «care zic de dor»; obiceiurile şi sărbătorile din ţară; viaţa ţăranului român; voioşia horilor noastre naţionale..., toate aceste versuri par a fi eşite din fibrele cele mai intime ale inimei poporului român şi sunt ca icoana adevărată şi poetică a ţărei şi a neamului nostru».

De sigur. Nu este însă mai puţin adevărat că, în afara acestor aprecieri de ordin oarecum estetic, ciclul acesta de poezii stă la însăş baza genului în literatura noastră; precum îşi are importanţa sa, faptul că peisajul italian se leagă, suggestiv şi luminos, de aceste suave dar temeinice începuturi ale lui Vasile Alecsandri.

ALECSANDRI IN 1848, CĂLĂTOR APOI ÎN SPANIA

12. Cu anul 1848 — anul Revoluţiei în întreaga Europă, din plin trăită de Românii munteni, moldoveni şi ardeleni — se deschide în biografia Poetului nostru éra maturităţii preocupărilor politice şi sociale.

In acest an, după ce luă parte activă la încercarea de revoluţie din Iaşi, Alecsandri se văzù nevoit să pornească pe calea pribegiei, în spre Bucovina austriacă, (unde aveà bune legături de prietenie cu ilustra familie Hurmuzachi, încă din 1844), împreună cu tot tineretul moldovean, compromis prin participarea la aceà încercare, reprimată de Principele M. Sturza cu ajutor rusesc: alături de V. Alecsandri, M. Kogâlniceanu, Costache Negri, Alexandru Cuza — viitorul Principe —, spre a nu-i amintì decât pe cei mai de seamă.

In timpul şederii Poetului la Cernăuţi, a fost surprins de un atent martor ocular [1]) într'o colorată pagină de amintiri, din care socotim nimerit a cità următorul fragment, spre a fixà imaginea lui Alecsandri, aşà cum se înfăţişà după întoarcerea din Italia:

[1]) Cfr. L. Bodnărescu, *Scrierile lui I. Porumbescu*, P. I., Cernăuţi, 1898, pp. 122 şi urm.

«. . . Alecsandri era de statură mijlocie, dară sprintenă și mlădioasă. Fața-i era rotunzie și cu trăsături din cele mai simpatice. Fruntea-i bine desvoltată, pe care nu o împreura nici un păr până după vîrful capului, ce însă nu-i scări *(sic)* amenitatea, ba, pot să zic — frumusețea, nici un pic! — Ochii-i erau negri, iară sprâncenele negre deplin și încordate sus și eumetrici *(sic)*, apoi împreunate la mijloc, gemeni una de alta, ce-l făcea și mai frumos, și mai drăgălaș. Gura-i simpatic-proporționată și nasul tot așa. Buza-i superioară o orna o mustează nu mare, neagră, ca și sprâncenele și ca părul acesta scurt din dărătul capului. Barba și fauretele *(sic)* și le rădea. El era pe-atunci de 26—27 de ani. Fiind vara, afară de câteva esceptiuni, se îmbrăca schimbiș, ca și intimul său amic, Costachi Negri, în bluză și pantaloni ba albi, ba naranzii, la gât fără nici o legătoare, ci numai cu gulerul cămeșii îndoit în jos; în cap cu pălăriuță «panama» fină. Mersul îi era pururea galant, dar nici când afectat. Numai atunci când, câte odată seara, întorcându-se cu consoții săi dela primblare, în Cernăuți, dela grădina publică, iar la moșia bătrânului Hurmuzachi, Cernauca, din parcul curții, ori de pe fînațe, ținându-se câte șase-șepte inși de-a bratete, Alexandri și C. Negri totdeauna în mijloc, cântând cu toții: «Allons, enfants de la patrie, le jour de gloire est arrivé», pasul îi erà astfel, după tactul cântecului «Marselesei» . . . Alexandri era, afară din când în când tăcut, purure vesel. . .».

Revoluția se întinsese într'aceasta, învrăjbitoare, în Transilvania [1]). După ce Alecsandri scrisese «Deșteptarea României», iată-l scriind în Carpați aceà «Sentinelă Română» [2]) în care voind să rivalizeze cu «Cântarea României», încearcă o sinteză evocatoare a întregii noastre istorii naționale și în care, corespunzător ideologiei patriotice a timpului, preamărește gloria Romei, dătătoare de vieață nouă poporului român.

Alecsandri văzuse Roma încă din prima-i tinerețe. Dar în scrierile sale, atâta de variate, fie în cele analizate până acì, fie în dramele de mai târziu, inspirate din istoria romană, nu se întâlnește nici o pagină care să ne dovedească, într'adevăr, că măreția Cetății Eterne l-a impresionat adânc.

---

[1]) Acest episod, ilustrat cu documente italiene necunoscute, va fi tratat în lucrarea asupra *Ideologiei mazziniene în Renașterea României*, pe care o pregătesc.

[2]) *Opere complecte*, Vol. I, (Poesii), ed. Socec, p. 261.

Iată de ce şi în această poemă, locul pe care-l ocupă evocarea gloriei romane, se reduce la o serie de imagini stereotipe, din care se detaşează cel mult aceea a soldatului roman, pe scutul căruia se profilează nelipsita Lupoaică capitolină şi deasupra frunţii căruia roteşte fatidicul vultur. Cel mult dacă plasticitatea cu care ne este descrisă urgia năvălirilor barbare, din care se reculege, neînfrântă, tenacitatea romană, ne fixează odată mai mult, asupra acestor cunoscute versuri, mult mai expresive pentru credinţa, aproape mistică, a Poetului în statornicia neamului său, decât pentru legăturile-i sufleteşti cu aceà Romă devenită într'acestea, centrul ideal al veneraţiei scriitorilor şi patrioţilor ardeleni.

Odată cu potolirea definitivă a revoluţiei din Moldova, îl regăsim pe Alecsandri iarăş acolo, întors din pribegie în 1849 (vara), pentru ca după trecere de câteva luni (Ianuarie 1850), să devină arhivist al Statului, (demnitate în care înlocuià pe tatăl său [1]).

Poetul «gustase însă prea mult din fructul libertăţii, văzuse prea multe ţări străine, trăise vremuri prea mari, iubise prea adânc, ca valurile răscolite ale sufletului său să se scurgă lin între malurile strâmte ale unei vieţi de cancelarie» [2]), şi pentru ca să-şi simtă acuma în suflet vocaţiunea de funcţionar, cu care nu s'a putut mândrì niciodată. Iată de ce, după doi ani petrecuţi mai mult în concedii de călătorii prin străinătate (în Orient şi la Paris), în primăvara anului 1853 (22 Aprilie) dimisionă iarăş din importantul post pe care-l ocupà în administraţia Moldovei, spre a întreprinde o călătorie de durată mai lungă în Franţa şi în Spania, până pe coastele africane.

Găsindu-se în Sudul Franţei (unde, în mod cât se poate de romanţios, hotărî să viziteze Spania, a cărei nostalgie o aveà la fel cu toţi contimporanii), în drum spre Marsilia, de unde aveà să se îmbarce, iată-l oprindu-şi privirile asupra vestigiilor romane, prin câmpiile Proventei. Trecând, într'adevăr, prin Nîmes, Poetul notà în carnetul său de călătorie [3]):

«. . . E un lucru surprinzător cum s'au mai putut păstra ruinele ce se «văd în ziua de astăzi, şi care servesc de marturi a mărimei, a puterei şi a «geniului Romanilor. Priveliştea acestor gigantice rămăşiţi a unei civilisaţii

[1]) Cfr. S. Zotta, *op. cit.*, p. 22.

[2]) S. Zotta, *l. c.*

[3]) Cfr. *România literară*, (1855) şi apoi *Proza*, ed. Minerva, p. 287.

«perdute, umple sufletul de o adâncă admirare, şi îl face a se închina «dinaintea măreţei umbre a trecutului. Mare popor a fost acela care a «lăsat în urmă-i asemine mari şi glorioase monumenturi!... Şi în ochii «mei el are un prestigiu mult mai adimenitor, căci se numia Poporul Roman. «Cât de puternici au fost părinţii! cât de căzuţi sânt coborâtorii lor!

«De-o durere fără margini al meu suflet e pătruns
«Când gândesc ce-am fost odată şi'n ce stare am ajuns!
«Monumente urieşe! martori de-un măreţ trecut!
«Plâng, jălesc cu-amărăciune a Românilor cădere.
«Insă sufletu-mi e mândru la a voastră revedere,
«Când măsor eu înălţimea dela care am căzut!».

Această pagină, interesantă pentru ilustrarea «temei ruinelor» în Romantismul românesc, este poate una din cele mai admirative din câte a scris autorul «Sentinelei Române» la adresa Romei; de data aceasta, iată-l și pe Alecsandri simțind la olaltă cu toți connaționalii săi contimporani, acel ideal de retrezire a Patriei, prin consolidarea romanității noastre și prin afirmarea ei, alături de a celorlalte popoare latine, a căror glorie comună o va cântà mai târziu.

Această călătorie a Poetului în Spania (prin Gibraltar, în Maroc și apoi: Cadix, Grenada, Sevilla, etc.), impusă de exotismul epocei și de aprinsa-i fantezie, ca și desele sale treceri prin Italia, i-a oferit prilejul să scrie un «ziar» cu impresiuni luate la fața locului, care alcătuește una din paginele cele mai izbutite ale activității sale de prozator.

In ce ne privește, aceste impresiuni din Spania au o deosebită importanță, prin faptul că Alecsandri a intercalat în ele nuvela «Muntele de foc» [1]), cu subiect italian și — la fel cu «Buchetiera» — strâns legată de episodul primei sale călătorii în Italia [2]).

«Ziarul» Poetului începe cu descrierea împrejurărilor în care, aflându-se la Biaritz, decise să întreprindă călătoria în Spania, în tovărășia unui englez necunoscut. Plecați din Marsilia spre Gibraltar pe o corabie engleză, ca totdeauna pe mare, Poetul se simte năpădit de gânduri: gânduri «romantice», nostalgie pentru patria-i îndepărtată, viziuni aprinse, visuri și imagini din alte călătorii prin Italia și Orient.

[1]) Povestirea, intercalată în *O călătorie dela Biaritz la Gibraltar*, se găsește reprodusă şi în vol. *Salba literară*, Iaşi, Bermann, 1857, pp. 231 şi urm. Cfr. notele la *Mărgăritărele*, ed. 1868, *Poesii* vol. I, p. 450 şi *Proza*, Minerva, pp. 293 şi urm.

[2]) Cfr. *Luceafărul*, 1905, p. 225.

In vreme ce soarele apune în valuri, îmbiat de flacăra unui pahar de «punciu» şi de nostalgia acestor amintiri, Poetul se apucă să povestească o întâmplare din Italia: «Muntele de foc», adevărată nuvelă romantică în cadru de exotism italian, poate chiar mai expresivă decât «Buchetiera din Florenţa» [1]).

Aspectul autobiografic, în legătură cu prima sa călătorie în Italia, ne este precizat de autor din capul locului, cât se poate de stăruitor.

Suntem în vara anului 1839, coborînd Apeninii Toscanei, dela Florenţa spre Bologna, în tovărăşia celor trei moldoveni. Soarele apune prin pădurile prăpăstioase, în care răcoarea munţilor şi ciripitul păsărilor le umple sufletul de voioşie.

Ajunşi în satul Petra-Mala *(sic)*, între Giogo (cea mai înaltă culme din partea locului) şi Filigare, la hotarele Toscanei, iată-i duşi de «veturinul» *(sic)* cu care plecaseră din Florenţa, la cea dintâiu «locantă» a satului, primiţi de «sinor Antonio» *(sic)*, cu plecăciuni demne de veritabile «Alteţe».

In timpul mesii, hangiul italian le povesteşte despre un vulcan din apropiere, zis *Il Monte di Fo*; iar imaginaţia tinerilor drumeţi, astfel se înflăcărează, încât doresc să-l viziteze. Şi iată-i călări pe catâri, voioşi, urmăriţi de alaiul copiilor din sat, urcând ponoare şi coborînd prăpăstii, ca să admire acel vulcan, ciudăţenie a naturii, cu miile sale de limbi de foc pitice, «părând a eşì din pământ pe mii de ţevi subţiri».

Fără ca închipuirea să-i mâne spre Iadul dantesc, tinerii se mulţumesc să asculte poveştile hangiului, pline de superstiţii, în cel mai romanţios şi fantastic cadru cu putinţă: vulcanul erà o gură a Iadului, răsunând în miez de noapte de bufniţe şi de gemete înfricoşetoare. Cel ce n'ar fi crezut, bănuind cumva că locul ar fi ascuns comori, păţească la fel cu «padre» Bartolomeo, «caputinul» din Verona, căruia «hornul» Iadului îi arsese barba şi sprincenile!

Cu un cuvânt, de acele flăcări tainice, oamenii din partea locului legaseră următoarea tragică întâmplare:

---

[1]) Nota 55 dela p. 382, arată că povestirea, scrisă în 1840, fusese publicată mai întâiu în *Albina românească* a lui Asachi (Iaşi, 1843, pp. 180 şi urm.), subt titlul *Suvenire din Italia, Monte di fo*, şi reprodusă apoi în *România literară*, pp. 34 şi urm. D-l E. Lovinescu (*Gh. Asachi*, Bucureşti, 1921, p. 171), găsind această nuvelă nesemnată în *Albina*, înclină să i-o atribuie lui Gh. Asachi, deşì îl miră data de 1840!

Pe când Veneția erà liberă și înfloritoare, Pietro Foscari erà și el fruntașul nobilimei sale. Dar pe cât de bogat și de strălucit, pe atâta de urîcios și de nesuferit erà patricianul:

«. . . Doi ochi mici carii pătrundeau cu răutate, niște buze vinete și sub- «țiri ce sămănau văpsite cu venin și o peliță zbârcită ce bătea în două culori, «în galbân și în verde».

Gândul urîțeniei îi amărà vieața și i se păreà că toți îl batjocoresc din această pricină. Zâmbeà o femeie? Pietro își mușcà buzele, sigur că de el râsese; și o străpungeà cu o privire piezișă. Ii aruncà o glumă un bărbat? Stiletul i se avântà răzbunător, gata să ucidă fără șovăire.

Mai respingător ca cel din urmă «bravo» (de manzoniană amintire) al Veneției, ocolit de toți ca un ciumat, de toți urît, negura împresurà mereu mai deasă sufletul fiorosului Foscari. Cu toate acestea, într'o zi, la o plimbare de gondole pe «Judeca», zărind pe fata «ducăi Orloni», răpit de frumusețea ei, începù să iubească pe această Letiție «ca pe o madonă», noui chinuri abătându-se asupra frământatului său suflet.

Dar nici serenada de sub balconul înflorit al palatului iubitei, nu-i aduse alinare. Cu mandolina în mână, cu ochii spre fereastra la care se zăreà o umbră, iată-l îngânând «o barcarolă venețiană foarte cunoscută pe atunci în Veneția»:

Marea-i lină
Ca zîmbirea-ți,
Și senină
Ca privirea-ți.
Vină, vină,
Fără frică,
Să te primbi, în luntrea mică...

Nu se stinseră însă bine cele din urmă accente pe buzele desnădăjduitului conte și iată că pe balcon, apare umbra lui Amalteo, care-i prelungește serenada într'un sfâșietor hohot de râs. Și atunci, mandolina face loc stiletului fulgerător al vendettei.

Rivalul său erà fericitul Amalteo Penoni, un nobil napolitan, favoritul aristocrației venețiene, pe care autorul — printr'un tipic schematism romantic — îl contrapune romanțioasei figuri a lui Foscari, hotărît într'acestea să zădărnicească prin sânge fericirea celor doi îndrăgostiți. Dar mai întâiu, o încercare supremă: căzând în genunchi în fața neînduratei Letiții, să-i strige: «... Toate chinurile Iadului le simt în sufletul meu de când te iubesc, căci te iubesc cu disperare, cu gelozie, cu nebunie»; s'o implore să-l ucidă cu mâna ei! Drept

răspuns, iată însă o mână nevăzută — a lui Amalteo — care-i înfăţişà ridicolul unei oglinzi. Şi atunci, la vederea rivalului, răcnind ca tigrul rănit, iată-l năpustindu-se cu stiletul asupră-i, spre a-l răpune şi a se face nevăzut din Veneţia, pentru totdeauna.

Un an după această întâmplare, pe locul unde stăteau cei trei tineri moldoveni, se grămădeau doisprezece bandiţi în preajma căpitanului Marco Brogio, spaima Apeninilor iş a şesului lombard, pe care oamenii îngroziţi îl socoteau — acuma înalt ca bradul, cu barbă neagră şi braţe voinice de uriaş, — acuma pipernicit, cu ochi de veveriţă, cu buze galbene şi păr roşu ca para focului. Nimeni nu-i rostià numele fără să-şi facă cruce.

In noaptea de ajunul Crăciunului, căpitanul Marco Brogio stăteà cu tovarăşii săi, culcat în iarba verde ce acopereà pe atunci gura vulcanului, în vreme ce nori negri se împânzeau pe faţa nopţii, spintecaţi de fulgere ce luminau fantastic desişul codrului. La tunete, Marco râdeà însă şi de fiecare fulger, goleà paharul. De urgia cerească nu-i erà frică, tăind vântul cu ţipetele cântecelor haiduceşti. Şi cu cât se apropià uraganul, cu atâta faţa i se schimbà în chip de diavol.

Surprinşi de un bandit (ascuns în nelipsita «manta neagră»), în careta lor cu şase cai, doi drumeţi — «un cavaler şi o damă» — sunt aduşi în faţa căpitanului. Şi atunci — fireşte —, la scăpăratul unui fulger, Marco Brogio (Pietro Foscari de odinioară), recunoaşte pe Amalteo (care — fireşte — nu murise) şi pe mult adorata Letiţie.

Aţintind asupră-le ochii săi «prefăcuţi în două limbi de foc», banditul cu chip de fiară, izbucnì în râsul spasmodic al mult doritei răzbunări. Răsunau munţii de râsul lui şi i se îngrozeau tovarăşii. Iar printre dinţi, contele Foscari prindeà a amintì rivalului său suferinţele-i din Veneţia, el care — demn de protagonistul lui Schiller — îşi părăsise «familia, posiţia şi patria, pentru ca să se răzbune asupra oamenilor ce-l adusese în disperare»!

Se înţelege că numai o minune cerească puteà mântuì pe inimosul Amalteo dela cea mai cumplită moarte şi pe Letiţia, dela josnica pângărire; iar această minune nu întârziè să se arăte. Căci în clipa în care Marco Brogio vrea să-i smulgă iubita din braţe, cade trăsnit, în vreme ce muntele se cutremură şi pe locul acela ţâşnesc flăcările pâlpâitoare, până în ziua de azi!

...Iar în vreme ce corabia îi purtà în noapte, spre coastele înfloritei şi misterioasei Spanii, cei doi englezi ciocniră un pahar cu tovarăşul

lor moldovean, povestind la rândul lor întâmplări nu mai puțin romanțioase și pitorești.

«Muntele de foc», după cum ușor se poate vedeà, se înscrie deadreptul în rândul celor mai caracteristice nuvele romantice, atât prin fantasticul său, cât și prin elementele exotice ale cadrului, relevându-se în unele momente prin plasticitatea descrierilor realiste.

Insuș Alecsandri își va fi dat seama de aceste calități și de frumusețea povestirii, pe care o culesese la fața locului, în timpul călătoriei sale în Italia din 1839, căci l-a preocupat multă vreme; dovada o găsim în reeditarea nuvelei de mai multe ori, în introducerea ei în acest ziar al călătoriei din Spania, cât și în transpunerea ei în versuri, gând ce l-a avut încă din timpul călătoriei sale în Orient, în 1845 [1]).

In culegerea «Mărgăritărelelor» [2]) figurează, într'adevăr, poezia «Muntele de foc: legendă din Munții Apenini», care ne fixează însă numai asupra părții finale a nuvelei.

...Beți, voinici, până la moarte!
In ceas vesel de plăcere
Să uităm orice durere,
Orice chin a relei soarte!

Ciocnească cupele la lumină de fulgere! Cânte Iadul în preajmă! Cutremure-se lumea la auzul numelui lor!

Eu sînt brațul care frânge!
Eu sînt ochiul ce nu plânge!
Eu sînt gura ce bea sînge!

Iată cuvintele pe care banditul apucă să le rostească, înainte să cadă doborît de trăsnetul care aprinde în inima lui pâlpâiri de flăcări albastre.

După cum observăm, Alecsandri s'a fixat — reluând povestea, în versuri — numai asupra motivului final, eliminând toată aceà închegare romanțioasă a vendettei, atâta de caracteristică totuș pentru epica romantică. Astfel tratată, tema pierdeà orice colorit exotic italienesc, rămânând să ni-l amintească doar titlul, în vreme ce atmosfera și conținutul însuș al poeziei, ne duc mai degrabă spre cântecele haiducești ale plaiurilor noastre.

---

[1]) Cfr. G. Bogdan-Duică, *art. cit.*, în *Viața Românească*, 1922, p. 52: Alecsandri notează: «Traiter Marco Broggio *(sic)* en vers».

[2]) Ed. Socec, 1897, vol. I, *Poesii*, p. 299.

INTERMEZZO POLITIC (1854—1859)

13. In timp ce Poetul străbăteà oraşele Spaniei, tatăl său mureà la Iaşi (August, 1854). Această dureroasă întâmplare îl readuse în Moldova, unde petrecù restul anului şi o parte din cel următor [1]).

Cu acest prilej, făcù să se publice şi fragmentul «Un salon din Iaşi» [2]), scenetă înfăţişând un salon elegant, în care orchestra «se pregăteşte a sunà (cfr. ital. suonare) contra-danţul cel nou compus pe ariile din opera Trovatore» şi care, de nu altceva, dovedeşte cât erà de populară opera lui G. Verdi în capitala Moldovei pe atunci.

Pe lângă aceasta, se introduc acì unele fraze italieneşti (destul de curente — drept este —, ca acel «Si *(sic)* non e *(sic)* vero e *(sic)* ben trovato», pus în gura unei elegante), cât şi povestirea innecării unui vapor pe Dunăre (1851), bazată pe amintirile personale ale Poetului şi în care se pot surprinde unele aluziuni fugare la Italia, care denotă odată mai mult răspândirea şi succesul operei lirice italiene la noi, către 1850. Iată, într'adevăr, ce scrie Alecsandri la un moment dat [3]):

«. . . Aşa, la picioarele mele suspina o horăire musicală care sămăna «cu o gamă de la *do* şi până la *mi*, şi care câte odată păreà că o să înceapă «o arie din *Bărbierul de Sivilia;* dar acel început înşelător se sfârşià îndată «cu o notă jalnică din *Lucia*. Cine putea fi acel horăitor-diletante? Ne-«greşit un italian! Şi în adevăr un tânăr *(tenore)* care mergea la Bucureşti».

Tocmai în aceşti ani (1854—1855), în cari Alecsandri se găseà în Moldova, apucând sigur pe calea deplinei maturităţi, se declarase răsboiul dintre Ruşi şi Aliaţi (Turci, Francezi, Englezi, şi Piemontezi), sub cetatea Sevastopolului, la porţile Crimeei. Iar deoarece, odată cu această maturitate, i se accentuează tot mai mult şì preocupările politice în legătură cu soarta propriei sale Patrii, îl vom vedeà îndreptându-se spre acel faimos câmp de bătălie, către sfârşitul anului 1855. Cu acest prilej, scrise poezia «La Sevastopol» [4]) şi, cercetând «câmpul Sardenesilor» alături de lagărele celorlalţi Aliaţi [5]), cunoscù pe celebrul

[1]) S. Zotta, *op. l. cit.*

[2]) Intregit în 1857; cfr. *Proza*, Minerva, pp. 190 şi urm.

[3]) *Op. cit.*, p. 207. Pentru această povestire, cfr. şi B. Kanner, *O lucrare uitată a lui V. Alecsandri*, în *Veaţa Nouă*, 1908, p. 161.

[4]) *Op. ed. cit.*, *Poesii*, I, p. 338.

[5]) Cfr. P. V. Haneş, *Alecsandri la Sevastopol*, în *Noua Revistă Română*, 1901, p. 465. (Scrisoare inedită din Constantinopol: 15 Decemvrie, 1855).

general italian La Marmora, cu care-i va fi dat să se reîntâlnească peste câțiva ani la Torino.

Intors din Orient la Iași (1856), Poetul se arată tot mai preocupat de desfășurarea evenimentelor politice în legătură cu apropiata Unire a Principatelor. Totodată, începeà pentru el o vieață de răspunderi personale, având a-și administrà singur bunurile părintești, de care se desfăcuse în parte, păstrând totuș moșia Mirceștilor (Roman), de care se va legà existența sa până la moarte [1]).

Nostalgia călătoriilor, nostalgia Italiei în special, nu-i dădea însă răgaz nici o clipă. Dovada acestei stări, o găsim cu prisosință în versuri ca cele întitulate «Dorul de mare» [2]), în care simțim cum îi tresaltă sufletul de dulce înfiorare, la gândul pierderii pe întinderea mărilor veșnicelor sale peregrinări de tinerețe:

...Duce-m'aș încă'nainte
Pe cel plaiu încântător,
Unde soarele-i fierbinte
Ca fierbintele amor.

La Veneția mult iubită,
Raiu ferice, neuitat,
Unde gòndola cernită
Te adoarme legănat.

La Palerma'ncoronată
Sub cer dulce, fără nori,
Cu ghirlanda parfumată
De-a naramzei albe flori.

La Neapoli ce scaldă,
Respândind învăpăeri,
Sinul ei în marea caldă —
Ș'a ei suflet în plăceri...

Fiind la Iași, Alecsandri scrià apoi în acest răstimp (Noemvrie, 1856), prietenului său francez Ed. Grenier, vorbindu-i despre o amică comună care tocmai plecà spre Franța [3]):

«. . . Ce n'est point Paris qui lui conviendrait, c'est un ciel pur, une at-«mosphère douce, une existence tranquille, c'est une nature en fleurs, «c'est l'Italie avec ses beaux-arts et ses citronniers fleuris. . .».

1) S. Zotta, *op. cit.*, p. 24.
2) *Op. ed. cit.*, p. 378.
3) G. Gazier, *op. cit.*, p. 25.

Alecsandri nu puteà, el însuş, să plece într'acolo, din cauza evenimentelor politice, hotărîtoare pentru destinul viitor al Moldovei. Cu anul 1858, intrăm în frământata epocă a Unirii celor două Principate şi a rezolvării marelui duel internaţional care va duce la recunoaşterea acestui mare act politic, în care Alecsandri, alături de prietenii săi C. Negri, Al. Cuza şi Kogâlniceanu, va jucà rol hotărîtor.

In acest an, într'adevăr, tocmai în timpul frământărilor lăuntrice pentru alegerea Domnitorului (Poetul se găsià printre candidaţi), Alecsandri este numit ministru de Externe cu titlu provizor, odată cu Al. Cuza, ajuns pentru moment Hatmanul Miliţiei moldoveneşti [1]). Popularitatea Poetului, sporită de entuziasmul trezit de «Hora Unirii», care apăreà drept o înmănuchiere fericită a tuturor aspiraţiunilor româneşti din acel moment, ne este mărturisită acuma şi de veneţianul Marc' Antonio Canini care, exilat din Patria sa în Orient, se găsià în acel an în Principate, luând parte activă la mişcările politice interne, legate oarecum de ceeace se întâmplà în Italia [2]). Canini avusese prilejul să se apropie, din capul locului, de fruntaşii vieţii noastre politice şi literare, deci şi de V. Alecsandri, pe care îl admiră şi apreciază mai ales pentru interesul pe care l-a arătat necontenit Italiei. Iată ce scrià el, într'adevăr, într'o broşură publicată în româneşte, la Bucureşti, în 1858 [3]).

«D. Alecsandri este din micul număr al Românilor cari au visitat cu «amor Italia noastră. Musa sa a fost bine inspirată pe ţermurile încântă«toare ale Mărei Adriatice, pe malurile Veneţiei mele sărutate de unde: «numele său s'a adăogat la numele strălucite ale lui Byron şi a altor poeţi «carii au cântat formoseţele *(sic)* minunate ale terei mele natale». Iar în «notă adaogă: «Voiu publică acele poesii ale D-lui Alecsandri într'o colec«ţiune de poesii române traduse în versuri italiene».

Canini aveà, de sigur, multă dreptate să-l laude pe Poet pentru statornicia cu care se preocupà de Italia şi de Veneţia sa, cu atât mai mult cu cât, deşi prins de tot în vârtejul preocupărilor politice, Alecsandri găsià totuş răgazul necesar să-şi arăte din nou calda sa

[1]) Cfr. S. Zotta, *op, cit.*, pp. 24 şi urm.

[2]) Despre M. A. Canini am avut prilejul să mă ocup pe larg (cfr. *Romanticii italieni şi Românii*, Bucureşti, 1924, indice); voiu reveni totuş asupră-i, în lucrarea dedicată *Ideologiei mazziniene în Renaşterea României.*

[3]) Cfr. M. A. Canini, *Studii istorice asupra originii Naţiunii Române*, p. 72.

admirație și dorință de revedere a Veneției. Căci iată ce scrià, de exemplu, din Iași, în ziua de 1 Octomvrie 1858, prietenului său Grenier care tocmai se află în Italia [1]):

«Votre lettre de Venise m'a doucement ému, cher Grenier, elle a ré«veillé en moi l'essaim des souvenirs, chères abeilles dorées qui bourdon«nent si agréablement dans mon coeur toutes les fois qu'on les réveille! «Vous avez donc réalisé le rêve que vous avèz tant caressé, celui d'aller «vous bercer en gondole sur les lagunes de Venise; vous avez enfin vu cette «merveille de l'Adriatique qui laisse de si fortes impressions à l'âme des «poètes. *Ne sentez-vous pas, après ce voyage, que vos forces sont doublées, «que votre imagination a pris de plus vastes ailes pour parcourir le royaume «du bleu?* Chantez donc, cher poète, tant que vous avez encore devant «les yeux le magnifique panorama de Venise avec ses canaux, ses palais, «ses gondoliers, ses porteuses d'eau et surtout avec ce *non so chè (sic)* de «mystérieux qui attache et qui inspire les chanteurs...».

In astfel de rânduri, surprindem odată mai mult sincera și adânca nostalgie a Poetului pentru acest oraș al Italiei, neputându-ne reține de a sublinià mai ales acele cuvinte în care mărturisește binefăcătoarele înrîuriri ale călătoriilor venețiene, asupra temperamentului și asupra dezvoltării inspirațiunii sale.

Dar ne ajunge din urmă anul 1859: anul misiunilor diplomatice la Paris, la Londra și — mai ales — la Torino.

ALECSANDRI AMBASADOR AL CAUZEI ROMÂNEȘTI ÎN APUS

14. Ziua de 5 Ianuarie 1859 fu ziua alegerii unui nou Principe al Moldovei, în persoana lui Alexandru Ioan Cuza, cu care Poetul se înrudià de departe, dar de care-l legà mai ales o strânsă și veche prietenie [2]). Ales deputat de Bacău; confirmat definitiv, după câteva săptămâni, ministru de Externe, lui Alecsandri îi fu dat să stea în fruntea delegației care, la Iași, în ziua de 29 Ianuarie a acelui an, proclamă pe Cuza Principe Domnitor al Moldovei și, totodată al Munteniei, prin suptila și norocoasa interpretare a hotărîrii Puterilor protectoare [3]).

Agent diplomatic la Paris, erà pe atunci Iancu Alecsandri, fratele Poetului. Greaua misiune de a determinà Cabinetele din Apus să

[1]) G. Gazier, *op. cit.*, pp. 47 și urm.

[2]) S. Zotta, *op. cit.*, p. 51.

[3]) *Ivi*, p. 26.

recunoască oficial această îndoită alegere, aveà însă să şi-o ia asupră-şi Vasile Alecsandri, spre a o duce în scurt, la rezultate definitiv mulţumitoare.

Iar istoria Renaşterii româneşti — prin A. D. Xenopol [1]) — menţionează în felul următor această glorioasă pagină din biografia sa:

«Tot la înălţarea neamului a tins şi activitatea politică a lui Alecsandri, desfăşurată mai ales la începutul domniei lui Alexandru Cuza, atunci când erà nevoie de neapărata recunoaştere a îndoitei alegeri a domnitorului în Moldova şi în Muntenia, alegere prin care Românii călcau în chip vădit Convenţia de Paris, actul de naştere al naţionalităţii lor. Cu cîtă ghibăcie, cu cîtă căldură apără poetul, acest mare, acest uriaş interes, fără de sprijinirea căruia, România de astăzi nu ar exista, precum nu poate să se menţină un turn înalt de la temelia căruia ar lipsi dintr'o parte un dărab de piatră. Cum ştiu însă el să placă lui Napoleon III, lui Malmesbury şi lui Cavour; şi cu toate că interesele Franţei, ale Angliei, atrase de Napoleon în cercul politicii lui, şi ale Italiei, doritoare ea însăşi de unire, împingeau pe reprezentanţii acestor trei ţări la o plecare simpatică către purtarea poporului român, totuşi nu e mai puţin adevărat că şi rolul trimisului lui Cuza, V. Alecsandri, fu mare şi minunat, căci ştiu să se folosească de aceste simpatii şi să le întoarcă deplin în folosul ţării lui, încît obţinù mai mult încă de cât stăpânii lumii erau plecaţi să încuviinţeze».

Alecsandri puse întru îndeplinirea acestor misiuni, tot focul sacru al iubirii de Patrie care-i ardeà în suflet, dar care nu erà mai puţin focul sacru al întregei generaţiuni de Romantici, alături de care îşi desăvîrşire educaţia civică încă din 1848, nu numai în Moldova, ci şi în ţările din Apus pe care le cercetase necontenit. In această privinţă, un martor ocular [2]), i-a smuls următoarea categorică confesiune, pe când Poetul, în 1883, erà aproape de sfârşitul vieţii:

«. . . Pentru noi toţi lupta era viaţa, a scri, a vorbì, a lucra — a alerga de «la Paris la Viena şi de la Viena la Constantinopole, pe când alţii «făceau anticameră săptămâni întregi, cu o răbdare de fakir, la lordul «Palmerston în Londra, — era viaţa noastră; aşa înţelegeam noi fericirea. «Nici o dată n'am ştiut ce va să zică descurajarea : nu ştiam ce este oste- «neala. Tineri, veseli, neobosiţi, cum eram, eram siguri că viitorul era al «nostru. . . Vai! în luptă au fost morţi, însă mureau toţi fericiţi, erau siguri

[1]) Cfr. *Cuvîntare la dezvălire statuei lui Alecsandri*, în *Arhiva* (Iaşi), 1906, p. 378.

[2]) Ionescu-Gion; cfr. A. Clavel, *V. Alecsandri*, Bucureşti, 1890, pp. 11 şi urm.

«de isbândă. Desnădejdea nu ne-a mușcat niciodată de inimă; nepăsarea, «mai groaznică de cât disperarea, nu ne-a omorît niciodată iluziile. Și să «mă credeți că nu era lesne. Exilul, arestările cu grămada, asprimele scâr«boase ale poliției și a censurei domnești, și, aceia ce ne făcea să tremurăm «mai mult de mânie și de turbare, privirile bănuitoare ale consulilor străini, «nu ne împuținau de fel entusiasmul. Când plecam în exil, plecam cân«tând; când ni se poruncea în bătae de joc să ne ducem să trăim din aerul «curat al munților în chilia câte-unei monastiri, noi cântam; când ne aresta «în casa unui prieten, unde admiram mai mulți «Meditațiunile» lui Lamartine, «cântam. Pe atunci, vedeți Dv., în țara noastră, ca și în Francia, totul se «sfârșea cu cântece... Eram tineri!».

Trebuie să adăogăm totuș, numaidecât, că alături de acest entuziasm patriotic și de această educație politică, Alecsandri fu ajutat întru îndeplinirea misiunilor sale diplomatice, pe deoparte de reputația sa literară, temeinic afirmată în Occident pela 1859, iar pe de altă parte — mai ales — de propriile-i însușiri. Vom aveà prilejul să cităm și alte mărturii contimporane în această privință; deocamdată, iată una foarte prețioasă și suggestivă, surprinsă într'o scrisoare pe care diplomatul Ioan Bălăceanu i-o adresà lui Alecsandri în 1858:

«... Si j'avais ton nom, ton esprit, ta fortune *et le reste*, je me lancerais «dans les hautes sphères du monde politique. Avec ce qu'on a traduit de «tes oeuvres en français, tu aurais dû pénétrer chez Napoléon, chez tous «les ministres et chez tous les ambassadeurs de Paris. Je sais que cela n'est «pas amusant; mais pendant trois mois, et jusqu'à la solution définitive «de notre question, je le ferais... à ta place. De plus, je me ferais donner «la légion d'honneur et j'aurais déjà une basse-cour d'aigles blancs, rouges, «noirs, hollandais, allemands, danois, prussiens, etc. J'aurais des éléphants «à toutes mes boutonnières et plus de croix que de cheveux sur ma tête... «*toujours à ta place*... Plaisanterie à part je brûle de recevoir la croix d'hon«neur... sur *ta* poitrine. La nation roumaine toute entière se sentirait «honorée dans le plus noble de ses enfants...»[1]).

Inarmat cu toate aceste precedente personale și scontând cu anticipație concursul favorabil al personalităților politice și culturale din Apus, cu care întrețineà cordiale raporturi de prietenie, ministrul de Externe al Principatelor pornì spre Paris, prin Galiția și Germania, la începutul lunei Fevruarie 1859, spre a ajunge după o săptămână în capitala Franței [2]). Cu sine aduceà scrisori autografe ale Principelui

[1]) *Mss. Bar.* 4499, fila 66.

[2]) Pentru toate aceste date, cfr. V. Alecsandri, *Victor Emanoil, Cavour, Lamarmora*, în *Conv. lit.*, XI, 1877, pp. 429 și urm.

Cuza pentru Napoleon III şi Cavour — marii sprijinitori ai cauzei româneşti —, în care se stăruià pentru recunoaşterea alegerii dela Iaşi şi Bucureşti.

Sosit la Paris, Alecsandri nu pierdù nici o clipă, spre a se introduce cât mai grabnic în lumea diplomaţiei franceze; şi, după audienţa la Contele Valewski, pe atunci ministru de Externe al Franţei, iată-l prima dată în faţa Impăratului Napoleon III. Il găsì atâta de favorabil cauzei româneşti încât, pe lângă cele cerute de Alecsandri, îi făgăduì larg sprijin pentru afirmarea militară şi politică a nouilor Principate Dunărene [1]). Procedând astfel, Impăratul Franţei ascultà fără îndoeală, de o generoasă pornire a sufletului său, dar poate în aceeaş măsură, de stăruitoarele suggestii venite necontenit dela Torino, aşà cum vom găsì prilejul să arătăm în lucrarea asupra «Ideologiei mazziniene în Renaşterea României», pe care o pregătim şi în care vom căutà să aducem noui precizări, din izvor italian, cu privire la acest hotărîtor moment din istoria noastră modernă [2]). Dar Napoleon III va fi resimţit imediat şì farmecul poetului-ambasador, despre a cărei producţie literară n'ar fi fost exclus să fi aflat, el care îşi transformà saloanele sale şi ale numeroşilor săi veri imperiali, în adevărate «saloane» literare [3]).

Neputând stăruì însă, în lucrarea de faţă, asupra legăturilor dintre Alecsandri şi Napoleon III, decât în măsura în care aceste legături ne duc spre Italia, vom amintì în schimb că buna primire de care se bucură cel dintâiu la Paris, din primul moment, îi asigură concursul diplomaţiei piemonteze din capitala Franţei, cât şi al Pricipelui Gerolamo Bonaparte, de aproape înrudit cu Vittorio Emanuele II şi deci, constant apărător al Unirii italiene.

Având prilejul să steà în mai multe rânduri de vorbă cu acest valoros general şi om politic cât se poate de înfluent, Alecsandri n'a pierdut din vedere să se informeze asupra adevăratei stări de lucruri din Italia; căci iată ce ne mărturiseşte singur [4]):

[1]) Cfr. V. Alecsandri, *Extract din istoria misiilor mele politice*, în *Conv. lit.*, XII, 1878, pp. 41 şi urm.

[2]) Neputând dà acì vasta bibliografie necesară, mă mulţumesc să citez o lucrare recentă de mare importanţă: M. Mazziotti, *Napoleone III e l'Italia*, Milano, «Unitas», 1925.

[3]) Cfr. în acest sens A. Lumbroso, *Principi e letterati dlla Corte di Napoleone III e di Eugenia*, în *Lettura*, XX, 1920, pp. 859 şi urm.

[4]) Cfr. *Conv. lit.*, XII, 1878, pp. 153 şi urm.

«. . . Apoi începu a vorbì cu entusiasm de causa Italiei, întrebându-mă «dacă această causă găsește răsunet în România. Am respuns că o causă «atât de justă și importantă au atras atenția tuturor popoarelor de viță la- «tină și că noi, Românii, suntem frați cu Italienii. — Imi place de a vă «ști animați cu asemine simțìri, zise Prințul, *căci e cu putință ca Italia să «aibă nevoe de concursul d-voastre.* Pentru a merità de a fi liber, un popor «trebue să fie gata la mari sacrificii. . .».

Dar pentru introducerea lui Alecsandri în lumea fruntașilor politici și literari ai Parisului din aceà vreme, îi vor fi fost de nepreţuit folos relațiunile ce legă, prin acelaș Principe Gerolamo Bonaparte, șì cu Jacques Alexandre Bixio (1808—1865), — fondator, alături de Buloz, al importantei «Revue des Deux Mondes» (1831), — pe care Poetul îl cunoscuse dealtfel încă din 1855 [1]) și în saloanele căruia se adunau cele mai distinse și cu trecere personalități.

Odată îndrumată pe cale bună acțiunea sa dela Paris și după succesele nu prea descurajante dela Londra [2]), toată atenția lui Alecsandri se concentră însă asupra politicei piemonteze și — pentru moment — asupra acelora cari o reprezentau la Curtea lui Napoleon III. In acest scop, iată-l în audiență la ministrul Sardiniei acreditat acolo, la Marchizul Di Villamarina.

Cu acest «vechiu colonel de cavalerie — cum ni-l descrie Poetul [3]) — «care are o fisionomie cu totul italiană: ochi negri și expresivi, musteață «însoțită de imperială și acel sigil particular ce se întipărește cu vremea «pe fața oamenilor dedați artei militare»,

entuziast apărător al cauzei românești, ambasadorul lui Cuza se întreținù despre necesitatea unei alianțe a popoarelor latine și despre condiționarea izbândei italiene de a celei din Principate — ceeace ne va explicà, pe deplin, căldura cu care realistul Cavour o apără necontenit.

Dar la Legațiunea Sardiniei din Paris se găsià pe atunci, «ca prim-secretar» (?), un tânăr care începuse încă de pe atunci, să joace mare rol în diplomația timpului: Costantino Nigra [4]).

---

[1]) Cfr. G. Gazier, *op. cit.*, pp. 18 și urm.; V. Alecsandri, *op. cit.*, *Conv. lit.*, XII, 1878, pp. 153 și urm.

[2]) V. Alecsandri, *op. cit.*, *Conv. lit.*, XII, 1878, pp. 81 și urm.

[3]) *Conv. lit.*, XII, 1878, p. 156.

[4]) Șì asupra sa vom revenì, cu multe amănunte, în lucrarea făgăduită; deocamdată cfr. A. Lumbroso, *art. cit.*, p. 862 și A. Luzio, *Nigra e i suoi dispaccî a Cavour*, în *Corriere della Sera*, 3 Octomvrie 1926.

In vârstă de abià 23 de ani (erà născut în 1828) și dupăce luptase ca voluntar în 1848, Nigra intrase ca practicant în cancelaria Ministerului de Externe din Torino, pentru ca după doi ani (1853) să atragă — prin calitățile sale sufletești și de literat — atențiunea ministrului D'Azeglio, dar mai ales a lui Cavour, al cărui secretar, confident și colaborator nedespărțit deveni. Considerându-l, într'adevăr, drept «interpretul cel mai credincios al politicei sale»; neputându-se lipsì o clipă de ajutorul acestui tânăr pe care-l socotià mai bine dotat decât el însuș, Cavour îl luă cu sine la Paris și la Londra, cu prilejul vizitei Regelui Vittorio Emanuele la acele Curți (1854), ca și la Congresul din Paris (1856), după răsboiul Crimeei, spre a-i încredință apoi delicata misiune de a se face interpretul său zilnic pe lângă Napoleon III, după aceà convenție secretă dela Plombières, care aveà să ducă în curând, la răsboiul franco-sardo-austriac (1859).

«Trimițându-l pe Nigra lui Napoleon III, la 25 August 1858 — afirmă A. Luzio — Cavour îl prezentà cu aceste simple rânduri: «Nigra merită nelimitată încredere; sunt sigur de el ca de mine însumi». Cu toate acestea, Nigra avù și meritul «de a nu depășì niciodată linia unei supuse, necondiționate abnegațiuni de discipol», cu toată importanța misiunii sale de mijlocitor secret între Torino și Tuilleries, pentru pregătirea temeinică a acelei «conspirațiuni cavourniano-napoleonică»; căci, de o rară modestie, Nigra nu ocupà pe atunci, oficial, decât locul de vice-consul, cu toate că cele mai de seamă evenimente istorice din acești rodnici ani ai politicei piemonteze, sunt în bună parte rezultatul acțiunii sale. Abià în 1860 va deveni ministru plenipotențiar la Paris, spre a căpătà încrederea necondiționată a Impăratului, bucurându-se, totodată, de o specială atențiune din partea Impărătesei Eugenia, pe care îi fu dat s'o salveze în 1870, a doua zi după Sédan. Ambasador apoi al Italiei la Petersburg, la Londra și la Viena, Costantino Nigrava murì târziu, în 1907.

Dar să ne întoarcem la Paris, în anul 1859, spre a-l găsì în tovărășia lui Vasile Alecsandri. Când acesta, sfătuit de Marchizul Di Villamarina, se duse să strângă mâna tînărului diplomat, numele ministrului moldovean nu puteà să-i fie deloc străin, căci Nigra țineà în căsătorie pe fiica cunoscutului filoromân Giovennale Vegezzi-Ruscalla, figură pe care am socotit-o demnă de o monografie specială [1]) și asupra

[1]) *Un fedele amico dei Rumeni*: *G. V. Ruscalla*, în *Giornale di Politica e di Letteratura*, II, 1926, quad. VIII, p. 1 și urm. (extras); cfr. și *Dacoromania*, IV [2], 1926, p. 1217

căreia vom reveni aci cu noui amănunte, spre a lămuri definitiv episodul misiunilor diplomatice ale lui Alecsandri în Italia. Căci Ruscalla dedicase ginerelui său încă din 1858, broșura «Italia e Romania-Canzone popolare romena inedita» [1]), în care comentează și traduce un cântec popular românesc, pe care i-l trimesese dela Paris prietenul său, «l'egregio moldavo Basilio Alecsandri»!

Inchinând lui Nigra acest specimen de poezie populară românească, inimosul filoromân se gândise și la activitatea de folklorist a ginerelui său (acesta tocmai publicase o serie de cântece populare piemonteze în traducere franceză, spre a le divulgà Europei întocmai ca și Alecsandri), astfel că la baza spontanei amiciții dintre cei doi tineri diplomați și poeți, trebuiesc puse aceste predilecții comune.

In prefața care însoțește traducerea, Ruscalla declară, într'adevăr, inutilitatea de a i-l prezentà pe V. Alecsandri, «oggidì, senza dubbio, il più gran luminare del Parnaso romeno», deoarece îi consacrase anterior (1855 [2]) și 1858 [3]), două studii.

Cât privește broșura propriu-zisă, după o serie de admirative aprecieri la adresa lui Alecsandri ca folklorist, cât și la adresa poeziei noastre populare (în care distinge delicatețea de sentimente și distincția în interpretarea naturii), Ruscalla transcrie textul românesc al cântecului «Frundă verde lacrimioara, / Am avut o soriora» (*sic*), pe care îl însoțește de două versiuni italiene (spre a ușurà studiul comparativ al celor două idiome), precum și de un abundent comentariu istorico-filologic, prin care caută să pună în evidență și izbitoarele anologii dintre folklorul celor două țări. Ruscalla se dovedește astfel un bine informat cunoscător al problemelor filologice românești și un aprig propagandist în favoarea acestui fel de studii în Italia, încheind studiul (unul din cele mai serioase din câte i-a fost dat să ne consacre), cu un indemn care-l puteà privì direct și pe Costantino Nigra:

«... Io, dal mio canto, nella pochezza de' miei mezzi, sono più anni «che intendo a questo scopo. Ai giovani, ai meglio di me eruditi, ai potenti «il far di più».

Un an după apariția acestei broșuri, agentul lui Cavour aveà în sfârșit prilejul să stea față'n față cu autorul «Doinelor» care, la rându-i, ne-a

[1]) Extrasă din *Rivista Contemporanea*, Torino, Tip. Derossi, 1858.
[2]) In revista *Spettatore di Firenze*, 30 Septemvrie 1855: despre *Doine*.
[3]) In revista *Mondo letterario* din Torino, 16 Ianuarie 1858.

descris în colori cât se poate de precise și de suggestive această întâlnire a lor dela Paris [1]):

«. . . Găsii un tânăr nalt, cu părul balaiu, cu musteața fină, cu o figură «simpatică și plăcută, un adevărat secretar de ambasadă, elegant, gentilom, «învățat și poet. La cea întâi privire ne împrietenirăm și începurăm a ne «destăinui sperările noastre, dorințele noastre ca și cum ne-am fi cunoscut «de 20 de ani. Nigra și eu aveam aceleași gusturi, acelaș amor pentru poesia «populară; ca și mine el a făcut o colecție de cântece a poporului Italian; «ca și mine el a părăsit ocupațiile sale literare pentru calea spinoasă a po«liticei spre a servì causa patriei sale, dar ca și mine el aspiră a vedè sfîrșitul «luptei pentru ca să se poată retrage în sînul familiei, în liniștea cabine«tului, în domeniul înflorit și fermecător al literaturii. Vis dulce și nerea«lisabil poate pentru Nigra, căci acest tânăr este unul din cei mai apreciați «de contele de Cavur *(sic)* și cred că el e destinat la un viitor însemnat. . .».

Prezentat cât se poate de călduros de influentul Nigra și de Marchizul Di Villamarina, care-i asigurară în bună parte succesul misiunii ce aveà pe lângă Regele Vittorio Emanuele și Cavour, Alecsandri va trece Alpii, ca să obțină și acolo recunoașterea oficială a actului Unirii; dar, totodată, ca să capete anumite suggestii și precizări discrete de care aveà nevoie însuș Napoleon III, în preziua deciderii răsboiului cu Austria. Căci Alecsandri, mergând la Torino, a avut și această însărcinare, neoficială, de observator al Impăratului Franței [2]).

Dar pentru a scoate în evidență toată importanța pe care o comportă acest moment din vieața lui Alecsandri, cât și pentru a ne explicà mai bine împrejurările critice în care i-a fost dat să reprezinte interesele românești în Apus, câteva precizări relative la politica italiană din acest răstimp, un ni se par de prisos.

După 1849, «Piemontul — prin străduințele lui Massimo D'Azeglio— înaugurează hotărît o politică națională și de progres, iar spre această cale îl îndreaptă, cu și mai multă energie, Contele Cavour, care-i urmă la guvern și care — prin prosperitatea economică favorizată de principiile sale liberiste, prin reorganizarea militară, prin reformele de caracter laic și printr'un program liberal — tinde să facă din Piemont campionul cauzei naționale. Politica de apropiere a Piemontului de Puterile occidentale, începută de D'Azeglio și continuată cu mai multă eficacitate de Cavour, a găsit un neașteptat și hotărîtor impuls

[1]) Cfr. *Conv. lit.*, XII, 1878, p. 156.
[2]) Cfr. *Co nv. lit.*, XII, 1878, pp. 41 și urm.

în răsboiul din Crimeea, care ar fi trebuit şi ar fi putut să fie un duel între Rusia şi Austria, dar a fost în schimb un conflict între Rusia, pe de o parte, Franţa şi Anglia, preocupate să-şi apere interesele morale şi politice, pe de alta; căci Austria trebuià să se păzească de Piemont şi făceà tot chipul să nu-i scape din mână stăpânirea din Italia. Piemontul, luând parte la răsboiul Crimeei, captivă simpatia Franţei şi Angliei, putând astfel să ia parte la Congresul de pace din Paris: care, chiar dacă nu oferì rezultate imediate, pregătì viitoarea soartă norocoasă a Piemontului şi a întregei Italii. Intr'acestea, Mazzini dela Londra, uneori chiar din Italia, îşi continuà activa-i propagandă, mai ales pentru pregătirea republicană, dar apropiindu-se uneori de politica lui Cavour: cea mai mare parte dintre Italieni, priveau acuma spre Piemontul a cărui politică erà vădit naţională şi liberală, acceptând noua evanghelie a lui Gioberti care, renegându-şi vechiu-i federalism neo-guelf, predicà unirea sub sceptrul Casei de Savoia... Politica lui Cavour, care tindeà să rezolve problema italiană prin izgonirea Austriacilor şi, pentru moment, printr'o mărire teritorială a Piemontului, germen de fapte mai mărețe încă nelămurite în mintea sa, se întâlnì cu politica lui Napoleon III care, din motive sentimentale datorate caracterului şi trecutului său, dar mai ales pentru că reluà politica tradiţională franceză de a substituì în Italia influenţa austriacă prin cea franceză, voià deasemenea ca Austriacii să părăsească Italia. Cu chipul acesta, s'a ajuns la o alianţă franco-sardă şi la răsboiul din 1859, care îndrumă deslegarea problemei italiene, dar n'o rezolvă; căci Napoleon băgă de seamă că se treceà dincolo de scopul său şi că se pregăteà unirea Italiei, fapt pe care el, căpetenia Naţiunei franceze, nu-l puteà vedeà cu ochi buni». Napoleon III va iscălì, astfel, pacea dela Villafranca [1]).

Alecsandri apărù la Torino tocmai în zilele nesigure în care Napoleon, după tot felul de şovăiri — cu abilitate schimbate în convingere de Cavour şi de Nigra — hotărîse să declare răsboiu Austriei şi să coboare cu armatele în Italia.

Poetul nostru, cu ori câtă seriozitate va fi considerat misiunile sale diplomatice, nu puteà însă renunţà la înclinările temperamentului său profund poetic, neînstare de a se împotrivì ispitei să scrie versuri, când în faţă i se arătà perspectiva luminoasă a Mediteranei.

[1]) Cfr. F. Quintavalle, *Storia dell'Unità italiana*, Milano, Hoepli, 1926, pp. 101 şi urm.

Caracteristice sunt deci versurile întitulate «Presimţire», compuse la Nizza în 1859 [1]), mai ales prin aceea că răsfrâng şi bucuria lui Alecsandri la gândul retrezirii Patriei sale, alături de Italia:

...A Italiei libertate
Va'nsuflà o nouă viaţă
Legioanelor uitate
De la Dunărea măreaţă.

Şi'n curând ginta latină
Resări-va ca un soare,
Coperind cu-a sa lumină
Cele-lalte mari popoare!

Coborînd din Nordul Franţei spre Savoia, trimisul lui Cuza se văzù apoi înconjurat de atenţiuni speciale din partea autorităţilor piemonteze (datorită felului cum fusese prezentat la Torino de Ambasada din Paris), iar în ziarul postum al acestei călătorii [2]), Poetul — totdeauna măgulit de atari atenţiuni — nu uită să menţioneze că fusese întâmpinat în drum de o trăsură specială cu curier, iar la Chambéry de un magistrat, cu ordin să-l însoţească dealungul Savoiei.

Şi astfel, întovărăşit de cumnata sa, Alecsandri îşi făceà intrarea în Torino în zori de zi, trăgând la hotelul Trompeta *(sic)*, unde i se pregătise un apartament.

Dacă ar fi să credem afirmaţiunile unui contimporan al său, pe lângă trecerea prin Torino dela 1839, Alecsandri se mai abătuse acolo şi pe la 1855 — 1856, cu scopul «de a interesà la soarta noastră pe acei cari dispuneau atunci de soarta Europei» [3]). De data aceasta însă, veneà ca plenipotenţiar, cu o misiune greu de împlinit, dar pe care a dus-o la rezultate mulţumitoare, prin dibăcia şi calităţile sale înnăscute, cât şi prin concursul nepreţuit pe care i-l dădù din capul locului, prietenul şi admiratorul său torinez, G. V. Ruscalla.

---

[1]) *Opere complecte, Poesii*, vol. I, p. 390.

[2]) *Conv. lit.*, XI, 1877, pp. 429 şi urm. Cfr. şi *mss. Bar. 822* («Suvenire din viaţa mea»), astăzi la Moscova; *Albina Carpaţilor*, II, 1878, p. 466 (după *Conv. lit.*) şi D. Munteanu-Râmnic, *Trei convorbiri cu Napoleon III*, Ploeşti, 1923.

[3]) Alex. Lahovary, în discursul funebru la moartea lui V. Alecsandri, reprodus de A. Clavel, *op. cit.*, pp. 57 şi urm.

«Trăgând la hotel — ține, într'adevăr, să precizeze Alecsandri [1]) — am «fost acolo întâmpinat de cavalerul Vegezzi Ruscalla ce avuse bunătate «să vie înaintea mea la acea oară matinală. . .».

Pe atunci Ruscalla, născut în 1818, aveà 41 de ani și erà în apogeul neobositei sale activități, închinată aproape exclusiv afirmării istoriei, limbii și literaturii românești în Italia, cât și recunoașterii dreptății cauzei noastre, pentru care nu cruță nici erudiția-i filologică, nici versatilitatea-i de gazetar, nici — mai ales — relațiunile sale personale cu Cavour și cu ceilalți fruntași ai politicei italiene din acel timp. Considerat de contimporanii săi Români, demn să stea alături de Michelet și de Quinet în cetățenia de onoare a inimei lor, nu știm dacă memoria acestui mare prieten al nostru în Apus, va fi fost întru câtva reabilitată în fața conștiinței noastre de azi, prin studiul pe care i l-am închinat; gândul bun a fost, însoțit și de preocuparea de a luminà din nou această nobilă figură atât de strâns legată către 1858 de Alecsandri, prin stăruința căruia, mai târziu, Ruscalla va devenì cetațean de onoare al României [2]).

Nu este deci locul acì, să revenim cu amănunte asupra activității de filo-român a lui Ruscalla, decât în măsura în care ele vor lămurì și mai bine legăturile sale cu Poetul nostru.

După cum am văzut ocupându-ne de Nigra (și după cum vom vedeà din nou, mai jos), Ruscalla cunoșteà în 1859 de câțiva ani opera lui Alecsandri, din care tradusese chiar, prezentând-o elogios publicului italian. Prilejul de a se cunoaște personal, fu amânat însă până la venirea acestuia din urmă la Torino. De data aceasta iată cum ni-l înfățișează Alecsandri, schițând un măestrit portret [3]):

«D. Ruscalla este unul din acei oameni privilegiați a căror tinerеță sufletească se conservă până la cele mai adânci bătrânețe. Deși părul său «e cărunt, figura sa e vie, inteligentă, mișcătoare ca o figură de june con«spirator Italian, căci ea exprimă pornirile entusiaste ale iubirii de patrie. «Filolog erudit, el cunoaște mai multe limbi și literatura lor. Patriot ardent, «el visează neîncetat la unirea și neatârnarea Italiei, și visurile sale se înalță «până la culmea ideii de reînviere a întregei familii latine.

---

1) *Conv. lit.*, XI, 1877, pp. 429 și urm.

2) Pe lângă datele din citatul meu studiu, cfr. și N. Densusianu, *Juvenal Vegezzi Ruscalla*, în *Albina Carpaților*, Sibiu, 1878—1879, III, p. 21 (cu o importantă scrisoare inedită a lui Ruscalla, din acel an).

3) *O. c.*

«Aceste tendinţe de panlatinism l'au îndemnat a studia dialectele tuturor «popoarelor ce se rudesc cu neamul Italian, încât astăzi el e singurul lite-«rator din Italia care să cunoască limba, literatura şi aspirările Românilor [1]); «el, prin urmare, au şi întreprins nobila misie de a le face cunoscute com-«patrioţilor săi. Cercetează toate gazetele, toate publicaţiile moderne din «Italia şi or în care vei găsì un articul politic sau filologic asupra Princi-«patelor noastre, fii încredinţat că e scris de Ruscalla. *Noi Românii, îi sun-«tem mult datori, şi s'ar cuvenì să-l recunoaştem de cetăţean Român, fiind «el nu numai unul din cei mai ferbinţi patrioţi ai Italiei, dar şi unul din cei «mai devotaţi patrioţi ai României. . .»*.

Scriind astfel, Alecsandri dădeà dovadă de o sinceră recunoştinţă, în numele Patriei, dar şì al său personal. Am văzut, într'adevăr, că încă din 1855, Ruscalla îi consacrase articole elogiative; iar în 1858, pe lângă amintita broşură dedicată lui Nigra, făcuse să apară un alt «Conto *(sic)* popolare moldovo posto in versi da Basilio Alecsandri, tradotto da G. Veggezzi-Ruscalla e offerto alla sua cara figliuola Ida nel suo onomastico dell'anno 1858» [2]).

Acest «conto moldavo» erà «Inşiră-te mărgărite», precedat în versiunea-i italiană de o notă explicativă, în care Ruscallà lăudà opera de folklorist a lui Alecsandri, pentru... exactitatea transcripţiei şi pentru gustul în alegere, fapt pentru care culegerea sa de poezii populare, trezise ecou atâta de mare în Apus («...Il celebre poeta Basilio Alecsandri, il dotto editore delle Canzoni popolari romene, che levarono tanto rumore per la colta Europa»). Tot din această notă explicativă, aflăm şì amănuntul că originalul acestei poezii îi fusese trimes de Alecsandri însuş (aflător la Paris), fapt care va fi confirmat de scrisorile inedite pe care le vom publicà mai jos.

Ruscalla, găsind acest «conto» nebănuit de expresiv şi traducându-l în italieneşte, s'a hotărît să-l publice «per convincere i lettori italiani della squisitezza di sentire e della delicatezza delle imagini di una nazione che, se non era della guerra d'Oriente, ci sarebbe rimasta ignota, sebbene d'origine italiana ed il cui linguaggio molto ritrae dell'italiano» (p. 4).

Iar pentru a dovedì cu insistenţă afinitatea dintre cele două limbi, atât Italienilor, cât mai ales Românilor, (cari... n'ar fi trebuit să pă-

[1]) Afirmaţiune exagerată (dar instructivă pentru prestigiul de care se bucurà Ruscalla în faţa lui Alecsandri), pe care o desminte lucrarea mea *Romanticii italieni, etc.*, în *An. Acad. Rom.*, 1924.

[2]) Torino, Botta.

răsească opera de italianizare întreprinsă de Heliade Rădulescu!), Ruscalla declară versiunea strict literală și nu uită să-și îndemne conaționalii de a imità exemplul lui Alecsandri culegând propriul folklor, fără a omite limba română din studiile lor de filologie comparată.

Poezia este tradusă în întregime; dar deși Ruscalla ține să declare că versiunea aceasta este literală, surprindem în ea unele omisiuni, unele schimbări de cuvinte, cu toate că — şì astfel — ne convinge categoric de temeinica-i cunoaștere a limbii noastre. In acest scop, dăm acì începutul versiunii italiene, confruntat cu originalul românesc [1]):

Trei copile de'mpărat	Tre figliuolette d'un imperatore
Stau într'un măreţ palat	Stanno dentro di un famoso palagio
Inşirând la scumpe salbe	Infilzando una preziosa collana
De mărgăritare albe.	Di margherite bianche.
Ear o pasăre măiastră	Ecco che un passere maestro
Vine vesel la fereastră	Viene lieto alla finestra
Şi, bătând din aripioare,	E battendo le aluzze
Zice, blând cuvîntătoare:	Dice con blande parole:
— «Bine, bine v'am găsit	— Bene! bene! v'ho incontrate!
«D'albe flori din răsărit!..»	

La baza legăturilor dintre Ruscalla și V. Alecsandri stăteà, așadar, dorința celui dintâiu de a face cunoscută în Italia literatura noastră populară, al cărui culegător și editor erà tocmai Alecsandri [2]). Acesta a fost și motivul intrării lor în corespondență în preajma evenimentelor dela 1858—1859, cu toate că de data aceasta intervine și mijlocirea unui prieten comun, diplomatul Ioan Bălăceanu, plecat cu misiune la Torino înaintea lui Alecsandri.

Ruscalla îl ajutase mult și pe Bălăceanu, fie prin stăruințele directe ce depuse pe lângă Cavour, fie publicând și prezentând acele «Lettres sur les Principautés», tipărite anonime în 1858 [3]) și dedicate «A Mr. le Ch-er Vegezzi Ruscalla»: admirabilă operă de propagandă în vederea Congresului ce tocmai se începuse la Paris, în care se relatà favorabil starea de lucruri din Principate și din care nu lipsesc

[1]) Cfr. *Opere complecte, Poesii*, vol. I, Socec, 1896, p. 427.

[2]) Pentru ecoul în celelalte ţări din Apus, cfr. G. B. Duică, *V. Alecsandri — Admiratori şi detractori*, în *An. Acad, Rom.*, S. II, T. XLI, 1920—1921, Parte adm. și desb. (1922), p. 327, (mai ales pp. 333 şi urm.).

[3]) Genève, Impr. Duchamp, 1858.

unele precizări relative la căldura cu care susţinù Cavour cauza noastră la acel Congres.

Dar tot în legătură cu rolul lui Bălăceanu de mijlocitor între Ruscalla şi V. Alecsandri, citām următoarele fragmente de scrisori autografe, adresate Poetului.

Astfel, la sfârşitul unei scrisori [1]) datată din Nizza, 11 Fevruarie 1858, Bălăceanu afirmă:

«. . . M. Ruscalla est *enchanté*, *ravi* de ta lettre. (C'est lui qui me le dit). «Que lui as-tu donc écrit, sorcier ?».

Precizare din care deducem atât raporturile directe dintre Bălăceanu şi Ruscalla, cât şi schimbul de scrisori dintre acesta şi Alecsandri, încă din 1858.

Iar dintr'o altă scrisoare a aceluiaş Bălăceanu (Nizza, 15 Aprilie 1858) [2]), aflăm pe de o parte impresiunile sale la cetirea poemei «Inşiră-te mărgărite», publicată de curând de către Ruscalla în revista «Mondo litterario» *(sic)*, iar pe de altă parte ni se semnalează străduinţele prietenului lor torinez, de a dotà bibliotecile româneşti cu cărţi italiene:

«. . . Tu sais que le gouvernement piémontais vient d'ouvrir une sous-«cription de livres en faveur de l'Université de Bukarest (qui sera un jour, «quoi qu'on fasse, l'Université Moldo-Valaque). Le Journal officiel a pu-«blié l'adresse du bon chevalier Vegezzi à tous les Italiens. Les consuls «piémontais ont reçu l'ordre de recevoir tous les ouvrages que les autres «États italiens nous donneront. Tu sais que le promoteur de cette noble «mesure n'est autre que Vegezzi Ruscalla; mais ce que tu ne sais pas, c'est «que les Valaques ne se piquent pas de reconnaissance et je crains bien «qu'ils n'accueillent cette marque de sympathie par la moquerie et l'indif-«férence. Je viens te supplier de leur faire comprendre, en passant par «Bukarest, la nécessité d'y répondre noblement. Rien ne dégoûte plus «d'un peuple que son ingratitude. . . Dis aux chefs actuels du parti national «(un tas de blanc-becs du surlendemain) qu'une adresse à Mr. de Cavour «et une autre à Vegezzi feront un excellent effet et passionneront l'Italie «au moment où notre sort se débattra sur le tapis vert (j'allais dire *franc)* «des Conférences [3]). — *Si tu as huit jours à perdre, tu feras bien de passer*

[1]) *Mss. Bar. 4499.*

[2]) Acelaş ms., fila 63. Scrisoarea începe «*Caro Carissimo*».

[3]) Mai târziu (1862), Ruscalla va scrie şi lui Al. Papiu Ilarian în privinţa acestor cărţi. Cfr. *Mss. Bar. 4584* (Scrisori inedite, publicate de mine în studiul *Un fedele amico, etc.*, pp. 23 şi urm.).

«*par Turin, où tu es connu comme le loup blanc.* Tu t'y créerais des relations «politiques et littéraires qui serviront *à la cause.* Je pourrais t'y rejoindre «et nous passerions encore quelques jours ensemble. Qu'en penses-tu? «*R. S. V. P.* — Je serais étonné que tu *hésitâsses* à moins de raisons graves.

«Ma brochure [1]) est chez l'imprimeur. Comme je ne la signe pas, et «pour mieux dérouter *les curieux*, je la fais imprimer. . . à Genève» [2]).

Intâmplarea a făcut să găsesc cel puţin o parte din schimbul de scrisori dintre Ruscalla şi V. Alecsandri, la care făceà aluzie Bălăceanu; şi anume: trei scrisori ale primului, datând din epoca misiunii lui Alecsandri la Torino (1858—1861) [3]). Pentru importanţa lor documentară, socotesc nimerit a le reproduce acì, toate trei la un loc:

I.

«Monsieur — J'ai reçu la lettre dont vous avez bien voulu m'honorer: «ayant appris par l'Étoile du Danube de Bruxelles [4]) que vous étiez à «Paris, mais ne sachant pas votre adresse, j'ai adressé au libraire Dentu, «éditeur de votre traduction des Chants populaires une lettre en un exem«plaire du *Mondo letterario:* Veuil ez être assez bon pour les faire demander.

«Je regrette de ne pas avoir un exemplaire du *Spettatore di Firenze* du «1856 où j'ai imprimé un article sur vos *Doine*, ce qui m'est permis de vous «adresser — en ayant encore deux exemplaires — c'est un article imprimé «il y a 4 ans et qui montre tout le parti que j'en peut tirer du roumain pour «illustrer les plus anciens monuments de la langue italienne. Veuillez l'ac«cueillir avec bonté.

«Je possède des lettres d'Asaki, Eliade, Hormusaki *(sic)*, Lauriano, «Papiu, Majorescu [5]), Baritz. Cela vous prouve que depuis nombre d'annés «j'avais cherché à être l'interprète des roumains en Italie, mais la police «autrichienne m'a mis tant d'entraves à mes correspondances, m'a privé «de nombreux numéros du Foaie [6]) de la Gazetta de Transilvanie *(sic)*, «m'a sequestré le 2^0 Volume de la Storia de Dacia Superiore [7]) qu'il m'a

---

1) Mai sus amintitele *Lettres*, etc.

2) De unde se poate deduce că, de fapt, o tipărise în Franţa sau chiar la Torino.

3) *Mss. Bar. 4499*, fila 67 şi urm.

4) Această foaie (Tip. E. Guyot et Stapleaux Fils) apărù acolo dela 4 Decemvrie 1856, până la Maiu 1858. Cfr. N. Hodoş-Al. Sadi Ionescu, *Publicaţiunile periodice româneşti*, Bucureşti, 1913, p. 245.

5) Ioan Maiorescu.

6) Foarte probabil *Foae pentru minte, etc.*, a lui G. Bariţ (Braşov, 1838—1865). Cfr. N. Hodoş, *op. cit.*, p. 257.

7) A lui Al. Papiu-Ilarian (Viena, 1852). Raporturile dintre V. Ruscalla, Papiu-Ilarian (Padova) şi S. Bărnuţiu (Pavìa), vor fi studiate în lucrarea mea *Papiu Ilarian şi S. Bărnuţiu, la studii în Italia* (cu documente inedite), de apropiată apariţie. Până

«été impossible de tenir l'Italie au courant du mouvement intellectuel «de nos frères du Danube.

«Si jamais le Gouvernement autrichien cesse ses tracasseries je pour-«suivrai avec plus de chance mon but. J'ai commencé à parler des roumains «lorsqu'ici on les croyait, turcs, slaves ou tatares. Aujourd'hui on les con-«nait de nom; mais l'on ignore ce qu'ils sont.

«J'ajoute un autre article qui peut-être vous intéressera, car il parle «aussi des roumains. Il est intitulé «De la faculté assimilative de la race «latine». C'est m'a conviction: conviction qui me fait espérer un avenir «pour notre grande et noble race mais qui — pour arriver au faite de la «grandeur — il ne lui faudrait pas être harcelée [1]), tourmentée: gâtée par «les sectes des démagogues et des assassins politiques. — C'est une honte «pour l'Italie que d'entendre à prouver, à vanter, à déifier la théorie du «poignard contre les souverains et les adversaires politiques.

«Espérons que des bonnes lois contre les excés de la presse tariront les «tribunes d'où l'on prêche des doctrines si subversives, dont le résultat «c'est la limitation des l.bertés en de frayen *(sic)* le chemin à l'absolutisme. — «Je suis persuadé que notre Gouvernement tachera de remedier à une «propagande inique tout en conservant la liberté de la presse.

«Veuillez m'honorer de vos lettres et me croire, comme m'appellait «Golesco (Negru'l) le représentent de la Nation roumaine en Italie. Tout «ce que je puis être c'est aux ordres des roumains.

«Votre devoué
«Vegezzi Ruscalla.

«P. S. Ma pauvre épouse que j'ai perdu il y a 14 ans était d'une famille «Alessandri, du Monferrat. Nous avons donc un lien de plus. — Vous ne «savez combien votre nom me rappelle des doux souvenirs et de regrets.

«Turin, le 6 janvier 1858.

«2⁰ P. S. Je ı ouvre ma lettre parcequ'un billet de l'excellent Mr. J. Ba-«latchano me fait part de la perte qui vient de vous affliger. Je vous pré-«sente mes condoléances bien sincères. J'ai été moi-même déjà tellement «éprouvé par la mort de personnes chéries que je comprends quel chagrin, «quel tourment doit briser votre ame».

II.

«Turin le 15 février 1859.

«Monsieur le Ministre — Veuillez présenter mes félicitations à S. A. «le Domnu Alexandru Jean. *Je peux vous assurer qu'ici la double nomination*

atunci, cfr. *Un fedele amico*, p. 18, unde reproduc o scrisoare inedită a lui S. Bărnuţiu, care tocmai se pregăteà să trimeată cartea lui Ruscalla.

[1]) Pentru cântăreţul de mai târziu al *Gintei Latine*, nu va fi rămas fără răsunet această convingere, constantă la Ruscalla, care a afirmat-o adeseori, până după 1880. Erà de fapt, o derivaţie a planurilor de federalizare mazziniană. Deşì cu alte îndrumări, cfr. şì V. P. Haneş, *V. Alecsandri ca propovăduitor al ideii latine*, 1915.

«*a été entendu par les piémontais avec beaucoup de plaisir et je crois aussi* «*pouvoir vous dire que le Gouvernement cherchera de la soutenir.*

«Les affaires politiques sont tellement compliquées qu'il faut nécessai-«rement une entente entre nos deux pays. Veuillez ou vous adresser direc-«tement au Ministre C-te de Cavour, où à mon gendre chef du Cabinet «politique (: le Chev. Constantin Nigra) ou, si vous le voulez à moi qui «prend un si vif intérêt à votre patrie. J'ose vous prier de faire présent «cette nécessité à S. A. — Si vous voulez pour m'écrire éviter les postes «autrichiennes faites parvenir par voie sûre vos lettres à les Légations de «Sardaigne à Berlin ou Constantinople, sous l'adre se de mon gendre ou «à moi directement si vous les faites mettre à la poste à Odessa. *Dites à* «*S. A. que un roumain ne serait pas plus dévoué aux intérêts de l'Union de* «*ce que je le suis. Mes relations personnelles me permettent de porter à la con-*«*naissance du Ministre directement et subitement toutes les communications que* «*vous voudrez me faire, tout comme si j'étais revêtu d'une qualité officielle* «*d'agent des Principautés réunis* et je me crois en position (?) d'obtenir «pour les sujets roumains qui viendraient ici tous les avantages possibles.

«*Je n'insiste par sur la nécessité d'une attente* (sic) *et d'un accord entre* «*les deux États menacés également; Vous êtes trop eclairé pour en douter.*

«Je vous renouvelle la demande de l'expédition d'un journal qui exprime «la pensée du Gouvernement soit de Jassy soit de Bukarest pour tenir «le Ministère et au besoin le public au fait de ce qui se passe chez-vous «et comme on juge la marche des affaires.

«Vous le voyez, je ne perds pas de vue la Roumanie, heureux si elle «accueillit mes efforts zélés et désintéressés.

«*L'avenir est sombre: Mais si les nations marchent unies, si la France se* «*pénètre de l'importance de l'égémonie des races latines nous triomphérons* «*des obstacles. Il reste à espérer que la Serbie entrainera dans le mouvement* «*les Serbes autrichiens, les bosniaques et ces pacifiques bulgares. Alors les* «*suzerainetés seront perimées.*

«Ma fille cadete [1]) se joint à moi pour vous saluer.

«Agréez l'expression des sentimens *(sic)* de respect affectueux avec «lesquels je suis, Monsieur le Ministre, mon ami le Poète,

«Votre dévoué
«Vegezzi Ruscalla».

III.

«Mon cher Commandeur — Oui, c'est bien vrai, l'Italie a perdu son «plus grand homme, et déjà l'on comprend mieux qu'il y a 8 jours les con-«séquences de cette perte [2]). Le nouveau Ministère [3]) a debuté par se

[1]) Soţia lui Costantino Nigra.

[2]) Cavour murise în ziua de 6 Iunie 1861.

[3]) Ministerul Ricàsoli (12 Iunie 1861—3 Martie 1862). Această scrisoare fu scrisă deci, două zile după venirea lui Ricàsoli la guvern.

«débarasser de l'élément piémontais [1]). Les secrétaires généraux de l'exté«riuer (Carutti), de la justice (l'excellent C-te Castellamonte), de la guerre «(le général C-te de Pettinengo [2]) ont dû résigner leurs fonctions.—Le chev. «Artom [3]) chef du cabinet particulier du C-te de Cavour en avait fait «autant, mais Nigra l'a engagé à rester. On avait insisté près de mon frère «pour qu'il acceptât le portefeuille de la justice, mais il n'a pas voulu se «prêter à la manoeuvre de Minghetti [4]) (intérieur) pour remplacer un an«cien collègue et ami, d'autant plus qu'il sait que Mr. Minghetti est l'en«nemi de l'élément piémontais et avec lequel il n'était pas d'accord.—Deux «toscans vont entrer à diriger les affaires etrangères, les autres seront rem«placés par des bolonais.—M. . . Ricasoli est homme ferme, énergique, mais «rude et déjà il s'irrite de ne pouvoir tout mettre comme il voudrait. Les «amis de Cassinis [5]) tous de la droite et des anciens secrétaires généraux «seront naturellement de l'opposition: cela la grossira parcequ' la gauche «n'entend pas se mettre avec Mr. Ricasoli [6]).

«Voilà le début de deux jours de vie du nouveau Ministère.—Aussi déjà «hier au soir Mr. Minghetti n'était plus si confiant en lui même, car il «visait à être l'ame et le coeur du nouveau Cabinet.—Mr. Guerrazzi [7]) «voyant trois toscans au Ministère il a dit du Cabinet Ricasoli.— C'est un «vase étrusque mais fort fragile.—Mr. Rattazzi [8]) se tient à l'écart, mais «l'esprit de remaniement qui pousse le nouveau Cabinet lui ouvrira le chemin «du pouvoir. S'il rentre avec ses amis, nous nous aprocherons de la démocratie.

«Le pays est inquiet: A Milan, comme à Turin, comme à Gênes.—Que «Mr. Ricasoli ouvre les yeux à tous, qu'il ne repousse pas les dévoués à «Cavour et ses anciens collaborateurs, qu'il tienne fortement les rênes afin «d'empêcher à l'élément révolutionnaire de s'entendre, il aura déjà fait «beaucoup et bien mérité.

«Si nous sommes sur une pente très difficile, en Roumanie on n'est «guère mieux ploiées (?). J'ai su les changements Ministériels subits. Je

---

[1]) Baronul Bettino Ricàsoli, acela care — după 1849 — pregătì unirea Toscanei cu Piemontul, erà florentin (1809—1880).

[2]) Contele Ignazio Pettinengo, din Biella, general glorios la S. Martino (1859), în urmă ministru de răsboiu (1865—1866) † 1896.

[3]) Is. Artom, ajuns apoi ambasador (1829—1900).

[4]) Marco Minghetti, bolognez, fost secretar general al lui Cavour la Min. de Externe (1859), ajuns apoi (1863), preşedinte al Cons. de Miniştri, cu care prilej stipulă Convenţiunea prin care Francezii părăseau Roma (1864). (1818—1887).

[5]) G. B. Cassinis, jurisconsult torinez, senator şi ministru (1860) al lui Cavour (1806—1866).

[6]) Din care pricină s'a şi demis în 1862; cfr. F. Quintavalle, *op. cit.*, p. 158.

[7]) Francesco Domenico Guerrazzi, livornez, autor de romane istorice, patriot şi ministru exilat (1849). (1804—1873).

[8]) Urbano Rattazzi, ilustru om de Stat şi legiuitor din Alessandria, de mai multe ori ministru şi succesorul lui Ricasoli la Preşidenţie, în 1862 (1810—1873).

«sais l'état pitoyable de vos finances, le cahos administratif et les ménées «des agens *(sic)* russes.—On n'est pas mieux en Hongrie. Si je devais prêter «foi aux hongrois, les transylvains roumains seraient disposés pour eux. — «Je crois utile à prés nt l'accord pour renverser l'Autriche. Après il sera «aisé de vous annexer les pays roumains autrichiens. ***Avant tout: Affaiblir «l'Autriche, ce qui entrainera l'affaiblissement de la Russie et la chûte de la «Turquie — songez que Vienne est la clé de l'édifice de 1815.***

«Le ministre Ciuciuriano m'a écrit il y a un mois pour me demander «1° si je me serai chargé de veiller sur la conduite des étudians *(sic)* Mol- «daves 2° Si j'acceptais d'être correspondant du Ministère de l'instruction «publique de Jassy. J'ai répondu de suite — Oui — Mais je n'ai plus eû «de nouvelles lettres.

«J'ai appris avec plaisir que Mr. Golesco (Etienne) a été nommé à place «de Mr. Catargi. Je le connais. Il est un homme de fort agréables manières «et j'espère qu'il pensera (?) à l'union immédiate.

«Constantin [1]) depuis son retour de Naples reste tout le jour à ma Cam- «pagne. Jamais je n'ai vu *(sic)* si content d'être en famille. Pour moi ce sont «des jours de bonheur. Je crois qu'à la fin du mois il se rendra à Paris, «si, comme tout porte à croire — la France aura reconnu le nouveau royaume «d'Italie [2]).

«Qu'y-a-t'il de vrai de la maladie mentale de la Reine Victoria? — Quel «est l'espoir des orléanistes en France? Ecrivez-moi là dessus.

«Troubles en Russie, en Grèce, dans les îles Ioniennes: menace de trou- «bles en Portugal et en Prusse (Posen), état précaire en Italie, Autriche «et Turquie: en voilà de l'étoffe pour les journaux.

«Nous sommes tous bien. Mon Lionello enchante son père par sa vi- «vacité et son bon caractère.

«Nos compliments à l'aimable Madame Noemi et croyez moi toujours —
«Le philoroumain — Vegezzi Ruscalla.
«Turin 14 juin 1861».

Aceste scrisori, menite, credem, să arunce o lumină nouă asupra legăturilor lui Alecsandri cu diplomația și politica italiană din epoca misiunilor sale, precum și precizările pe care le-am dat mai sus cu privire la raporturile sale de amiciție cu Vegezzi Ruscalla, mai înainte chiar de sosirea la Torino, sunt menite în aceeaș măsură să ne explice succesul pe care l-a repurtat Alecsandri în Italia și — indirect, dată fiind politica timpului — la Paris și la Londra.

Ruscalla, prin trecerea sa personală (dar mai ales a lui Nigra), pe lângă Cavour, a pregătit cu entuziasm și convingere întrevederea

[1]) Nigra.
[2]) Proclamat la 17 Martie 1861.

dintre marele om de Stat italian şi Poetul moldovean, făcând să se înlăture astfel orice piedecă pentru recunoaşterea oficială a alegerii din cele două Principate. In tovărăşia ospitalieră a devotatului filoromân şi a familiei acestuia, Alecsandri a petrecut apoi zile neuitate la Torino, pe care ţine singur să le evoace şi despre care avem o altă mărturie în versurile întitulate «Pe albumul d-rei Ida Vegezzi Ruscala (*sic*)» [1]), improvizate de Poet în acele împrejurări [2]). Ele sfârşesc cu această semnificativă strofă:

...Astfel sînt inimi ce, fără scire,
Sînt între ele tainic legate
Şi prin a ţerii sfîntă iubire
Şi prin iubirea de libertate!

Cât despre întrevederea cu Cavour, care avù loc în chiar ziua sosirii, precum şi despre rolul lui Ruscalla în această privinţă, Alecsandri ţine iarăş să declare [3]):

«După o lungă şi interesantă conversaţie asupra întâmplărilor din Prin-«cipate şi din Piemont, amicul meu d. Ruscalla, mă lăsă să mă odihnesc, «făgăduindu-mi că va înştiinţa pe contele Cavour de sosirea mea şi că «va venì mai târziu să-mi anunţe oara audienţei ce mi se va acorda».

Audienţă pe care Ruscalla o şi obţinuse pentru amiaza aceleiaş zile, acest lucru denotându-ne graba lui Cavour de a fi pus în curent cu evenimentele din Principate. Deoarece «Pilotul» politicei italiene din acest glorios răstimp, găsise prilejul că se ocupe de-aproape de problema românească, cu ocazia Congresului dela Paris şi s-o susţină acolo cu atâta prevăzătoare grijă, încât studierea atentă a documentelor referitoare la activitatea sa în această direcţie, va puteà modificà în chip simţitor convingerile noastre despre istoricul Unirii Principatelor [4]).

[1]) Continuatoare a operei paterne în ce ne priveşte, până târziu; cfr. *Romanticii italieni şi Românii*, pp. 75, 139.

[2]) *Opere complecte, Poesii*, I, ed. 1897, p. 392.

[3]) *Conv. lit.*, XI, 1877, pp. 429 şi urm.

[4]) Imi propun să dau o parte din rezultatul cercetărilor întreprinse în această direcţie, în amintita lucrare (*Ideologia mazziniană*, etc.) ce pregătesc. Deocamdată, cfr. *Romanticii italieni, etc.*, pp. 78—79 (bibliogr.).

Tocmai în aceste momente — un exemplu dintr'o sută — Cavour primise, foarte binevoitor, un memoriu al lui Cuza (Iaşi, 17—23 Maiu, 1859) [1].

Ajutat de aceste favorabile precedente, Alecsandri se prezentă lui Cavour, «în aripa palatului regal, în care se aflau toate ministerele:

«Găsii pe Excelenţa Sa într'un mic cabinet, dinaintea unui birou în-«cărcat de hârtii, expediând ordine şi telegrame în toate unghiurile Italiei. «Cine nu cunoaşte astăzi numele acestui om mare, acestui ministru, care «prin talentele sale, a reuşit a ridica regatul Sardiniei la nivelul statelor «celor mari şi a îndrepta aspiraţiunile Italiei către un ţel unic: neatârnarea «şi unirea Italiei.

«Contele Cavour e de stat mijlociu şi în puterea vârstei. Figura lui, ro-«tundă, albă, puţin colorat pe obraz, se luminează de scânteierile ochilor «săi albaştri, deşi aceştia sunt ascunşi din dosul unor ochelari de aur, şi «se înviorează prin farmecul zâmbirei sale fine şi plăcute.

«Mă primi cu o simplicitate afectuoasă şi mă puse lângă dânsul pe ca-«napea, citi scrisoarea domnească ce-i adusesem şi-apoi îmi zise:

«— V'aş complimenta bucuros pentru patrioticul act al Unirii, dacă «n'aş şti că complimentele sunt de prisos pentru un popor ce se simte «mândru şi fericit de faptele sale. *Românii, aceşti fraţi depărtaţi ai Ita-«lienilor, au dat probă de patriotism, un exemplu admirabil de unire, pe care «noi Italienii, suntem gata de a-l urma.*

«— Domnule Conte, răspunsei, dacă am izbutit a realiza dorinţa noastră «seculară, această reuşită o datorim în parte şi Excelenţei Voastre care aţi «apărat cu atâta căldură dreptul Principatelor la Congresul din Paris.

«— *Am făcut, apărându-le, un act potrivit cu convingerea mea şi conform «intereselor familiei latine şi voiu continua aceiaşi politică din toate puterile «mele. Unirea Principatelor şi consultarea votului poporului este începutul «unei ere noi în sistemul politic al Europei. Ele vor pregăti prin triumful lor, «unirea tuturor Italienilor într'un singur corp, căci astăzi nimeni nu se poate «împotrivi, ca faptul minunat ce s'a îndeplinit la poalele Carpaţilor, să se «realizeze şi la poalele Alpilor.*

«— Cu un rege valoros ca Victor Emanuel şi cu un ministru energic «ca Contele Cavour, răspunsei, ce nu poate îndeplini un popor inteligent «ca poporul italian!

«Contele zâmbi şi-mi adresă o mulţime de întrebări asupra ţării mele. «Il rugai să grăbească trimeterea unui consul sard în Principate şi să-mi «înlesnească transportul a 10.000 de puşti, dăruite nouă de Impăratul «Napoleon.

[1]) Republicat — după Italo Raulich — de M. A. Silvestri, *Couza e Cavour*, Roma, 1920; reprodus de mine, în versiune românească, în ziarul *Politica* din 5 Noemvrie 1926.

«Contele mă anunţă că a şi numit în postul de reprezentant al Sardiniei «pe Cavalerul Strambio şi-mi promise că va pune la dispoziţie vase de «comerţ pentru transportul armelor la Galaţi.

«— Acum, Domnule Conte, îmi iau libertatea de a vă adresa o întrebare «de o mare importanţă pentru principate, şi vă rog să-mi răspundeţi ca- «tegoric. Bine sau rău am face, dacă am proclama Unirea definitivă a Mol- «dovei şi Munteniei, după ce am ales un singur Domn pentru ele?

«— *Nu, îmi răspunse Contele, căci prin o nouă complicaţie politică s'ar «compromite actul alegerii, de la al cărei succes atârnă viitoarea voastră unire*».

După aceste cuvinte, «ce se potriveau cu ale lui Napoleon», Cavour îl prezintă pe Alecsandri generalului La Marmora [1]), pe atunci ministru de Războiu, spre a-i mijlocì astfel audienţa la Rege. Căci fostul comandant al trupelor italiene la asediul Sevastopolului, «nalt de stat, înzestrat cu o figură marţială», erà «cel mai energic auxiliar al Contelui Cavour», ocupându-se cu reorganizarea armatei, în vederea luptelor viitoare şi bucurându-se de «încrederea deplină a regelui».

Alecsandri îl cunoscuse în Crimeea, la cartierul Mareşalului Pelissier şi reamintirea acestui fapt accentuă curtenia generalului piemontez în a primì pe ambasadorul moldovean, cu care-şi dà întâlnire «pe un alt câmp de răsboiu, mult mai important pentru noi» şi căruia îi mijlocì, cu solicitudine, audienţa la Vittorio Emanuele.

Intrevederea dintre Alecsandri şi Cavour însă, pe lângă importanţa ei politică, erà menită să inspire Poetului moldovean şì câteva versuri, de o robusteţe aducătoare aminte de Giosuè Carducci şi de o eficacitate plastică mai rar de întâlnit în opera sa. Sunt versurile întitulate «Pilotul», dedicate Contelui Cavour şi datate tot din Torino, 1859 [2]).

...Peste valurile mării se abate furtuna şi negura nopţii, în timp ce se luptă cu ele — dusă spre mal, de care geniu nevăzut? — o corabie plăpândă, istovită, gata să se sfărâme. Cerul, în loc de stele şi de lună, se luminează doar de fulgerile stinse în neguri şi în uragan.

Intr'acestea, călătorii, cu moartea în suflet, s'au prosternat sub puntea spălată de valuri, fără pânze şi catarguri, aşteptându-şi sfârşitul.

---

[1]) Alfonso La Marmora, ajuns apoi preşedinte al Consiliului de Miniştri, având de suportat grave învinuiri după Custoza; autor al faimoaselor memorii *Un po' più di luce*. (1805—1878).

[2]) *Opere complecte, Poesii*, I, ed. 1897, p. 394.

Un om singur se zăresce
Şi la moarte nu gândesce
In acel minut cumplit.
Lupta vasului e mare,
Ear pilotu'n depărtare
Stă la cârmă neclintit...

Conduce neobosit corabia pe valuri — cu braț mântuitor —, până ce, spre ziuă, se arată'n zare limanul. El, Pilotul, care a scăpat dela înnec corabia și pe sărmanii călători, acuma năpustiți spre malul înverzit.

...Vieața lor este scăpată;
Ei se duc... *dar cine cată*
La pilotul ostenit?

Versuri în care vom regăsì, vii, impresiunile de veșnic călător ale Poetului dar, totodată, calda sa admirație pentru marea personalitate a omului de Stat italian și pentru opera săvârșită de acesta în acele momente de grea cumpănă: sentiment de admirație pe care connaționalii contimporani ai lui Alecsandri l-au împărtășit cu toții și care va străbate, până târziu, în unele din piesele sale [1]).

După audiența la Cavour — ne povestește mai departe Poetul [2]), — a fost întâmpinat de Cav. Strambio, viitorul consul piemontez în Principate și pe care ministrul, în semn de deosebită prietenie, îl atașase pe lângă persoana trimisului moldovean.

Alecsandri făceà astfel cunoștință cu acel Strambio despre care, cu alt prilej, ne va fi dat să ne întreținem mai pe larg; căci rolul politic jucat de consulul piemontez la București și la Iași, este cât se poate de important, tocmai când e vorba de înfăptuirea politicei cavouriene în Orient.

Dar să ne întoarcem la Torino, după audiența dela cei doi miniștri.

«Me întorseiu la otel — amintește Poetul în autograful amintirilor sale [3]) — «unde găsiiu pe Ruscalla impreună cu Doamna Nigra și demasela Ida, fiicele «sale, ce veniseră la cumnata mea; și peste puțin se înfățișă Cavalerul «Strambio, din partea Contelui Cavour, cu însărcinare de a pune la

[1]) Cfr. de ex. *Sgîrcitul rîsipitor*, în *Opere compl.*, *Teatru*, IV, Minerva, 1905, pp. 23 și urm. și 84.

[2]) *Conv. lit.*, XII, 1878, pp. 429 și urm.

[3]) *Mss. Bar.* 2254 (fila 58 v. și urm.): scris. către C. Negri.

«dispoziţia noastră toate petrecerile Turinului, precum visitarea Monumen-«telor, frequentarea teatrurilor în logia Ministerială, etc. Noi am profitat «cu mulţumire de o asemine delicată atenţie, în societatea plăcută a d-lui «Strambio, şi a familiei Ruscalla, familie simpatică în care patriotismul şi «poesia se transmitu de la părinte la copii. Demoasela Ida e patriotă şi «poetă ca o adevărată fiică a poeticei Italie. . .».

Cu acest prilej, Poetul îşi fixează şi impresiunile de ghid asupra Torinului, în următoarele rânduri adresate lui C. Negri [1]):

«. . . Iţi scriu dela Turin unde sînt venit de cinci ḑile împreună cu cum-«nata mea carele *(sic)* au dorit a videa macar un colţ a *(sic)* Italiei, şi de «unde plecăm mîini la Genova. Capitala Piemontului este, precum ştii, «unul din oraşele cele mai considerabile de peste Alpi. Aşezată *(sic)* la «poalele acestor munţi, pe malul stâng a rîului Po, ea cuprinde o popo-«raţie activă de 180.000 de suflete. Stradele sale sînt regulate, casele nalte, «magaziile elegante, însă, afară de acea numită (strada Po) ce este zidită «în arcade, ele nu au nici un sigil particular, ca unele strade a Genovii, «a Florenzii *(sic)*, a Veneziei, a Sienii, a Bolonii *(sic)*, etc.; Turinul e «lipsit de monumenturi importente *(sic)* în privirea artei; însă mai mult «decât toate celelalte oraşe a Italiei, el resuflă un aer de libertate ce-i dă «o superioritate morală asupra surorilor sale. Pe pieţe nu se inalză *(sic)* «catedrale monumentale precum Domo la Milan, Santa Maria del Fiore «la Florenza, San Marco la Venezia, etc. dar se ridică statue *(sic)* de eroi-«martiri a libertăţei naţionale. Astfel pe piazza Castello, albeşte la soare «o statue de marmoră ce representă, în suvenirul nenorocirilor dela 1848, «un ostaş piemontez în luptă pentru apărarea Italiei, şi pe piazza San Carlo, «cea mai frumoasă şi mai regulată dintre toate, se înalţă statuea equestră «de bronz a regelui Emanuel Filibert, lucrată de Marochetti, etc. . .».

Alecsandri, mai înainte de-a părăsì acest oraş spre a se reîntoarce la Paris, trebuià să se prezinte însă şi Regelui. Ca o întregire a istoricului importantei sale misiuni, iată acum şi impresiunile dela această audienţă [2]):

«Palatul regal e o zidire înaltă, lipsită de orice ornamente arhitecturale «şi ridicată în fundul pieţei Castello. Nu aşteptai mult în camera aghio-«tantului, când mă dusei a doua zi la palat, şi văzui pe miniştrii care ţinu-«seră consiliu cu regele. Generalul Lamarmora, zărindu-mă, veni să-mi «dea mâna, şi apoi mă introduse în cabinetul M. Sale.

«Trecui prin salon şi găsii pe Victor Emanuel în picioare, purtând haine «civile de culoare neagră, însă având un aier milităresc şi cavaleresc foarte

---

[1]) *Mss. cit.*, fila 58 v. şi urm.

[2]) *Conv. lit.*, XI, 1877, pp. 433 şi urm.

«important. Regele e înalt, are forme herculeane, ochi semeţi şi pătrunzători, «şi-o figură căreia mustăţile sale stufoase şi răsucite îi dau un caracter de «nobilă şi energică bărbăţie. Mă închinai respectuos înaintea M. Sale.

«— Bine ai venit, Domnul meu, îmi zise regele cu glas puternic. Ce face «prinţul Cuza?

«— Măria Sa, răspunsei, depune omagiile Sale la picioarele tronului «Maiestăţii Voastre şi aşteaptă cu încredere continuarea generoaselor sen-«timente ale Măriei Voastre pentru Principatele Române.

«— *Are dreptate Prinţul, căci am stimă şi simpatie pentru poporul ro-«mânesc.*

«— *Poporul român presimte această simpatie şi priveşte în persoana M. «Voastre pe şeful familiei latine, din care face şi el parte.*

«— Nu am putut face încă nimica pentru dânsul, dar am speranţă în «D-zeu şi în poporul italian, că în curând voi îndeplini ceiace părintele «meu a încercat la 1848. Atunci am fost nenorociţi, însă nenorocirile noa-«stre au dat un caracter sacru cauzei Italiei.

«— Această sfântă cauză, Sire, va triumfa — credem noi Românii — «pentrucă are pentru succesul ei spada M. Voastre şi simpatia poporului «francez. . .».

Iar după ce Alecsandri asigură pe Victor Emanuel că acest concurs al lui Napoleon III şi al poporului său, nu va lipsì; după semeaţa declaraţie a bravului Rege că va înfruntà, fie şì singur, pe Austriaci, covârşit de admiraţie, Poetul continuă:

«— Sire, zisei în admirarea ce-mi inspira regele, providenţa ajută ini-«mile mari. Cauza Italiei va triumfa, căci întreaga Italie va răspunde la «apelul M. Voastre. Poporul Italian ştie acum unde merge, căci el ştie «cine îl conduce. In scurtul timp de când mă aflu aici, am observat în fizio-«nomia poporului un aier de convingere şi de hotărîre energică, care-mi «probează că ora luptei a sunat. Tot Italianul astăzi pare convins de triumful «principiului mântuitor al independenţii şi pare gata a reîncepe lupta dela «1848, ca să răzbune pe părintele M. Voastre.

«— Aşa este şi aşà va fi! — replică regele cu glas răsunător.

«După aceste cuvinte, Victor Emanuel se informă de starea spiritelor «în Ungaria şi în Principate, apoi mă concedie, zicând:

«— Arată complimentele mele afectuoase Prinţului Cuza *şi spune-i din «parte-mi că toate şcolile civile şi militare din regatul meu sunt deschise pentru «Români, cari vor fi primiţi ca nişte fraţi.*

«Mă închinai profund şi ieşii, entuziasmat de caracterul eroic al regelui.

«Cuvintele sale răsunară puternic în mintea mea, ca nişte profeţii de «mari evenimente.

«Ce se va întâmpla oare în viitor? Dumnezeu singur o ştie. Tot ce se «poate prevedeà este, că de se va începe lupta cu Austria, Piemontul, condus

«de Victor Emanuel, va şti a face minuni de vitejie, spre a răzbuna suve-«nirul amar al catastrofei dela Novara».

Cu această profetică convingere şi pe deplin satisfăcut de felul cum îi fusese dat să-şi îndeplinească misiunea în Italia, Alecsandri părăsì în scurt capitala Piemontului, spre a se întoarce la Paris, prin Genova şi Nizza [1]).

«. . . Plecând dela Turin, drumul de fer ce duce la Genova, trece prin «acea vale minunată care se întinde la poalele Alpilor, pân' în Marea Me-«diterană, unindu-se cu câmpiile atît de mănoase a Lombardiei, de la ma-«lurile Tesinului până la poalele Apeninilor. Acel drum pune în comuni-«caţie ambele capitalii *(sic)* a Piemontului cu Alecsandria *(sic)*, oraş tare, «încongiurat cu fortificări gigantice şi aşezat la confluentul riurilor Bor-«mida şi Tanaro. Viaducurile, tunerurile *(sic)*, podurile aruncate pe to-«rentele Scrivia şi Traversa, între Genova şi Nori sînt demne de a fi con-«siderate ca zidiri romane.

«Am vizitat Genova împreună cu cumnata mea admirând palaturile «acele strelucite care incoronează amfiteatrul portului, şi impodobescu «stradele Balbi, Nuova, Nuovissima, piazza Carlo Felice unde se redică «teatrul care poartă acelaşi nume; Palatul ducal vechia residenza *(sic)* a «Dogilor, Catedrala zidită în marmore albe şi negre; primblarea numită «Acqua Sole, *şi mai cu seamă am remas încântaţi de acel color local*, de acel «aspect măreţ, ce amintescŭ de epoha inflorirei şi a puterei ce avuse odinioara «republica Genovei. De aice ne-am imbarcat pe un mic vapor ce ne-aŭ «transportat în 12 ore la Nisa. . .», pentruca apoi, cu poştalionul, prin «ve-«stita şi poetica vale a Canei, a cărei vegetaţie se compune din maslini, «rodii, lauri, portocali şi lămâi», prin Marseille şi Avignon, să se reîntoarcă la Paris.

Cale ocolită, spre a satisface veşnica-i pasiune pentru peisajul meridional, justificată — faţă de evenimentele ce se precipitau — poate numai de întâlnirea (la Avignon), cu generalul Rose, dela care se aşteptà reorganizarea armatei române.

Intors la Paris, Alecsandri este surprins de frământările momentului declarării răsboiului dintre Franţa, Piemont şi Austria şi — primit din nou de Napoleon III — printre altele, îşi îndeplineşte misiunea de observator al acestuia la Torino.

Intr'adevăr, la întrebarea Impăratului asupra stării de spirit din Italia în preajma trecerii Alpilor, Alecsandri precizează textual [2]):

[1]) *Mss. Bar.* 2254, f. 58 v. şi urm.

[2]) *Conv. lit.*, XII, 1878, pp. 41 şi urm.

«— Sire! respunsei: Maiestatea Sa Regele Victor Emanuel e gata de «luptă și contează pe ajutorul Maiestății Voastre. Nația italiană de la nord «e decisă a secunda voința regelui. Ceea ce m'au convins despre hotărîrea «poporului este că nu am văzut ca la 1848 manifestări de un entusiasm «teatral, ilustrate cu steaguri, cu eșarpe tricolore, cu cocarde și căntece «patriotice, ci un entusiasm tăcut, adănc, întunecos, pot zice, ca un cer «negru înainte de furtună. Piemontezii așteaptă numai un semn pentru ca «să pășească înaintea dușmanului, și țintesc ochii pe vĕrfurile Alpilor ca «să zărească stindardul glorios al Franției...».

PE URMELE ARMATELOR VICTORIOASE, ÎN LOMBARDIA

15. Fapt ce se și întâmplă peste trei zile, Napoleon plecând din Paris spre Piemont, în mijlocul entuziasmului întregei Capitale, după ce se asigurase — prin Alecsandri — că în tot timpul campaniei contra Austriei, Prințul Cuza va ști să mențină cea mai deplină ordine în Principate.

Să nu uităm, într'adevăr, că Austria își întindeà pe atunci stăpânirea dela granița Piemontului până la aceea a Munteniei și a Moldovei, astfel că asigurarea acesteia din urmă, însemnà ușurarea succesului răsboiului din Italia, de care Principatele nu se puteau — mai puțin ca oricând — dezinteresà. Solidarizarea cu Impăratul Franței și cu Regele Piemontului în aceste împrejurări, erà impusă apoi nu numai de interesele politicei românești, dar și de o fireaacă datorie de recunoștință, pe care Cuza n'a desmințit-o. Dovada o avem în aceà convenție dela 20 Maiu 1859, semnată la Iași de el și de agentul piemontez, generalul ungur Klapka (care alături de Kossuth, Cavour și Garibaldi, lucrà pentru împăcarea Ungurilor cu Românii, în vederea luptei comune împotriva Habsburgilor [1]). Totodată, i se dădù ordin lui Alecsandri să urmeze pe Impăratul Napoleon la cartierul general dela Villafranca și Vallenzia *(sic)*.

Firei delicate a Poetului răsboiului din 1878, îi displăceau totuș ororile răsboiului.

«J'exècre toutes les guerres — ține să-i mărturisească amicului său «Grenier [2]) — pour en avoir vu les horreurs, tant en Crimée qu'en Italie

[1]) Până la lămurirea complectă a acestui episod, cfr. I. Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848*, București, Socec, 1890, p. 618 (la pag. urm., textul convenției).

[2]) G. Gazier, *op. cit.*, p. 60.

«et en France, mais j'avoue que j'exècre encore plus les affreuses bou«cheries qui ensanglantent actuellement [1877] les bords du Danube et qui «rappellent les plus cruelles époques de la barbarie. . .».

Nevoit, iată-l însă coborînd din nou în Italia în 1859, spre a urmărì, pas cu pas, fazele desfășurării sângeroasei dar scurtei campanii din acel an.

După cum se știe [1]), în urma unor abile provocări și a respingerii ultimatum-ului de dezarmare a Piemontului, armatele austriace trecuseră granița Ticinului în ziua de 29 Aprilie 1859, în vreme ce armatele franceze, comandate de însuș Napoleon, treceau Alpii.

Campania nu ținù decât două luni și avù drept teatru Lombardìa. Cu toate acestea, memorabile au rămas ciocnirile dela Magenta (mică localitate între Novara, Ticino și Milano, de care se leagă renumele generalului Mac-Mahon) și dela Solferino (sătuleț mai jos de Lacul Garda, între Brescia și Verona — nu departe de Villafranca, unde se va semnà armistițiul — cu colinele-i încununate de chiparoși, cu ruine de castèle medievale, unde s'a dat una din cele mai mari bătălii din sec. XIX-lea, înfățișată până azi pe pânza pictorului Meissonier, și el ca șì V. Alecsandri, atașat la cartierul armatelor franceze). Această bătălie decisivă, care deschideà armatelor aliate porțile Veneției, determinà preliminările păcii și întâlnirea celor doi împărați la Villafranca (11 Iulie 1859), Piemontul urmând să anexeze Lombardìa, iar Austria să păstreze — spre marea decepție a Italienilor — regiunea Vènetului.

Poetul moldovean a urmărit de aproape toate aceste episoade, cât și intrarea triumfală a lui Napoleon în Milano, și a fixat impresiunile sale într'o serie de poezii și de fragmente în proză, dintre care unele foarte elocvente. Mai mult, la Academia Română [2]) găsim următoarele însemnări inedite care, în schematismul lor, par a fi fost luate la fața locului, pentru o desvoltare ulterioară:

«Verceil [3]) — Camp des Zouaves — Le syndic — Passage du Tessin [4]) «sur un pont de chevalets jetté par les français. — Le Pont du chemin de fer

[1]) Cfr. de ex. A. Malet, *Histoire contemporaine*, Hachette, 1912, pp. 433 și urm.

[2]) *Mss. Bar. 2254*, fila 24.

[3]) Vercelli, nu departe de Novara; la Vercelli, în anul 101 a. Cr., s'a răsboit și Mario cu Cimbrii.

[4]) Rîul Ticino.

«détruit par les autrichiens — Novarre [1]) — hotel des trois Rois. — Prome-«nade autour de la ville à travers les campements français — Arrivée de «400 prisoniers autrichiens et de plusieurs convoîs de blessés — l'hopital — «Départ pour San Martino [2]) en petite voiture à un cheval — rencontre de «4000 prisoniers — de plusieurs convois de blessés — Grand campement «franco - sarde — Défilée d'une division piémontaise — le colonel Ver-«non — déjeuner sous un abri de feuillage — il me donne un cheval et un «gendarme pour me conduire à Magenda *(sic)* — Mant. . . (?) de l'armée «française, Bufalora (?) — le Pont brisé par les autrichiens et restauré par «les français — pont sur barques jetté par les mêmes — Champ de bataille, «cadavres — Magenda — le général Rose — passage de l'armée sous les «fenêtres de l'Empereur — *Les blessés encombrant les cours des maisons* — «leur transport à la gare de chemin de fer — *spectacle navrant* — leur em-«barquement dans les vagons — leurs souffrances — chants (?) admirables «des soldats français — *Nuit passée à Magenda — jardin rempli de fruits «et de fleurs — le Rossignol* — Départ le lendemain à la suite de l'Empereur — «arrivée à Quarto - Canigno (?) — arrivée à Milan avec le général Rose— «applaudissements de la foule sur notre passage.

«Le 8. — Entrée de l'Empereur et du Roi de Piémont.

«Le 9. — Te Deum au Duomo. — retrouvé Bourlet [3]) et Pecoud [4]) — «le commandant de génie Merlin avec lequel je suis venu en voiture à «Quarto-Canigno. . .

«10. — Théâtre de la Scalla *(sic)* illuminé à giorno. — *Les coulisses.* — «*D-elles Conti et Columba. . .*».

Impresiunile sale din Milano ne sunt consemnate şi în alte amintiri; dar mai înainte de a le reevocà, să vedem acele versuri cari i-au fost inspirate de vizitarea câmpurilor de bătălie din Lombardìa — temeinică pregătire pentru poezia-i răsboinică de mai târziu — şi despre care, viu impresionat, îi povesteà amicului C. Negri, doi ani după aceea. Căci iată ce surprindem, de ex., într'o scrisoare a acestuia din urmă («Stambol, ce 28 Mai 1861») [5]), ca răspuns la o probabilă epistolă a lui Alecsandri, în care-şi povesteà impresiile din Italia:

[1]) Novara, localitate între Torino şi Milano, aducătoare aminte de victoria Austriacilor împotriva nefericitului rege piemontez Carlo Alberto (23 Martie, 1849).

[2]) San Martino della Battaglia, în părţile Mantovei, unde Italienii repurtară asupra Austriacilor, victoria dela 24 Iunie 1859.

[3]) Alecsandri notează mai departe: «Bourlet Capt. — au 84-e de ligne — 1-er corps, «1-re division — 1-re brigade. — Armée d'Italie».

[4]) «Pecoud-Capitaine au 4-e régiment de voltigeurs de la garde (3-e bataillon), «Armée d'Italie».

[5]) *Mss. Bar. 2254,* fila 164 v.

«. . . Tu me parle de Novara, Buffaloro, Magenta, Solferino, et de *cette* «*sublime folie qui s'appèlle la gloire et dont les suites se manifestent en de grands* «*tertres surmontés d'une croix, parceque tu sais que je te comprends* et que «je regrette, pour m'identifier encore plus à ces grands souvenirs, de n'être «point là avec toi, sur ces lieux auquels je suis si reconnaissant de t'avoir «fait penser à moi. . .».

Cât priveşte ciclul de versuri inspirate de cele mai cunoscute episoade ale răsboiului din 1859, el ne apare ca un reflex al entuziasmului Poetului pentru faptele de eroism săvârşite de poporul italian, entuziasm ce-i fusese impus de prezenţa sa în Italia, tocmai în acele tragice dar înălţătoare momente. Cu toate că avem a face cu poezii de circumstanţă, improvizate, Alecsandri izbuteşte pe alocurea să se identifice atât de bine cu impresiunile primite direct, încât scrie unele din cele mai izbutite versuri, din câte a compus în acest răstimp.

Iată-le, de exemplu, pe cele întitulate «La Palestro» [1]), datate din Novara, 1859.

. . . Bersalieri şi Zuavi se năpustesc la atac, bărbătoşi, împotriva Austriacilor, pe dealul Palestrei; mai bărbătos şi mai viteaz ca toţi înaintează însă în iureşul bătăliei, Victor Emanuel însuş, cu spada în mână.

Această scenă de oroare, alternează imediat, cu o impresiune idilică: de vale, într'o capelă închinată Madonei, o mamă cu hainele cernite, îşi învaţă copilul cum să se roage pentru izbânda armatelor şi pentru mântuirea Patriei:

...«Pentru omenirea ce plânge'n durere
«Şi pentru-a Veneţiei liberă'nviere.

«Dă patriei mele glorie, mărire,
«Pe duşmanii noştri scoate-i din orbire,

«Şi mie-mi dă braţe ca să pot combate
«Cu cei mari d'avalma pentru libertate!»

Dar revine motivul iniţial: Regele, învingător, înalţă tricolorul; în vreme ce Zuavii îl proclamă «caporal», iar copilaşul îi strigă:

«Să trăesci o! Victor, *Rege-galantom*!» [2]).

---

[1]) Cfr. *Opere compl.*, *Poesii*, vol. I, ed. Socec, p. 397. Palestro, în părţile Pavlei, localitate în care s'a dat o bătălie între Franco-Piemontezi şi Austriaci, la 29—31 Maiu 1859.

[2]) Mărinimos, leal, brav, Victor Emanuel II fu denumit de poporul său «Re Galantuomo».

Astfel de accente idilice, cât se poate de semnificative pentru temperamentul și inspirația Poetului, pe care le vom surprinde și în poezia sa răsboinică de mai târziu, se reîntâlnesc apoi în versurile «La Magenta» [1]), scrise imediat după marea bătălie.

...E noapte. Magenta se cufundă în întuneric, cu sângeroasa-i răsboire, în timp ce pe ulițe se târăsc și gem răniții. Iată însă că peste durerea lor, prinde a licărì ninsoarea stelelor, în timp ce o privighetoare își îngână cântecul cu suspinele de agonie...

...Moarte pentru moarte! plăcut e să mori
In dalba cântare de privighetori;

Și pe câmpul luptei să ai de făclie
O lampă cerească, o stea argintie!

La fel, «Solferino» și «Bersalierul murind» [2]). Aceeaș admirație pentru tineretul italian, care știe a se jertfì iubirii de Patrie și de Libertate; aceleași scene de cruntă răpunere (de o eficacitate epică puțin impresionantă); aceleași accente idilice, întruchipate în icoane de îngeri păzitori și de iubite, în sufletul cărora se răsboește pasiunea amoroasă cu jertfa pentru țară; aceleași morminte, peste care întinde scoarțe de flori Patria italiană. Căci în acest ciclu, Alecsandri — care urmărise luptele delà cartierul armatelor franceze și se ținuse mai aproape de căpeteniile acestora — a înțeles să preamărească în chip deosebit patriotismul și vitejia ostașului italian.

Dar, după cum am văzut din sumarul «ziar» al peregrinării sale printre aceste câmpuri de bătălie, scurtul, fulgerătorul răsboiu din Lombardìa, se încheiè cu intrarea triumfală a lui Napoleon III și a «Regelui Galantom» în Milano. Alecsandri a trăit alături de poporul italian acele glorioase zile, consemnându-și impresiile într'o scrisoare pe care o adresă din Milano, prietenului său Ubicini.

Ea se găsește reprodusă în ziarul «Steoa Dunarei (Zimbrulŭ și Vulturulŭ)» din 1859 [3]), însoțită de această notă:

«Găsim în «Secolŭ» următoarea scrisoare adresată d-lui M. L. Savin, «directorulŭ politicŭ a acelui ziarŭ de cătră D. Ubicini:

---

[1]) *Ed. cit.*, p. 400.

[2]) *Ed. cit.*, pp. 408, 412.

[3]) An IV, Iași, No. 121, 12 Iunie 1859, p. 475.

«Găndesc a face o plăcere şi D-le şi cetitorilor D-le, comunicăndu-ţi «următoarea scrisoare a D. V. Alecsandri, ministru trebilorŭ streine din «Moldova. După ce ş'aŭ făcutŭ îndatorirea care'lŭ chemase în Franţa, «D-lui a repurces dăunăzi spre Iaşi (drumul Milanului) şi din astă politie «în care a întratŭ în urma armiei, îmi adresază aceste linii pline de entu-«siasmŭ pentru Italiea şi armiea franceză: iată-o:

«Milan $\frac{10 \text{ Iunie}}{29 \text{ Maiu}}$ 1859.

«Scumpul meŭ amic ! Armata franceză aŭ făcutŭ o întrare triumfantă «în Milan, după ce aŭ pusŭ afară din luptă mai multŭ de 20.000 de au-«strieni la Bufalora şi la Magenta. Politiea e plină de steaguri franceze «şi Sarde, şi populaţiea este în entusiasmulŭ cel mai frenatic *(sic)*. De di-«mineaţă până la miez de noapte, nu e altă de căt strigătul: trăească Italiea! «trăească Franciea! de căt o ploae de flori peste capul soldaţilor; de căt «procesiuni cu torcii! *Priveliştea cea mai frumoasă, şi se simte că Italiea «respiră în toată sănătatea plămăilor sale, aerul dătător de viaţă a libertăţei.*

«Eri, Imperatorele şi regele Victor-Emanuel s'aŭ dusŭ la catedrală unde «aŭ asistatŭ la Te-deum! *In viaţa mea n'am văzutŭ nimica asemenea, cu «toate aste ştii, că şi poporul nostru, ca şi acesta, căt de bine ştie a face să «se vadă entuziasmul sĕŭ.* Buchetele plouaŭ din balcoane întrŭ atăta, încăt «cortejul imperatescŭ şi regescŭ mergea pe un tapet [1]) de flori. — In mij-«loculŭ uliţei mari un omŭ ţiind în braţe un copilaşŭ plăcut, îmbrăcatŭ «în zuav de gardă, se înainti *(sic)* spre maestăţile lor. Băeţelul dede Im-«peratorelui o coronă de flori, aurnată cu cordele de coloarele Franciei, «şi o alta cu coloarele Pedemuntelui *(sic)*.

«Iată cea mai frumoasă parte a resbelului. Dar pe ceelaltă faţă a medaliei! «*A! Când îmi aducŭ aminte de ce am văzut, simţescŭ o mare tristeţă şi mă «îndoesc despre umanitate. Amŭ vizitat cămpurile de bătae de Bufalora, de «Magenta, şi de atunci nu pot închide ochii ca să nu visezŭ movili de cadavre, «lungi tabere de răniţi, cai roşiind pete mari de sănge, şi toate aste pe un loc «bogatŭ şi înverzit. Sănt neşte privelişti ce se întipărescŭ aşa de adăncŭ în «sufletul omului, încăt nimicŭ nu le poate şterge: priveliştele marelor miserii «omeneşti.*

«In noaptea care amŭ trecuto la Magenta, căţiva paşi de la un mare «localŭ de răniţi carii gemeaŭ, un drăcuşorŭ de privigitoare a căntatŭ «pănă în zioă în grădina casei care locueamŭ. Ce-ţi închipui de un aşa con-«trast? — Casele gemeau de răniţi. — Am văzut mai mult de o mie din «aşti nenorociţi, culcaţi în colbŭ, aşteptând moartea. Droagele nu agiun-«geau spre ai transporta, şi între aceste soldaţii francezi le dedeau îngri-«jirile unor aevea surori de caritate. A! scumpulŭ meŭ amicŭ! cătŭ de «bine e aşezată inima francezului, şi ce dreptate amŭ de a iubi multŭ pe «naţiunea D-le. Ai fi fostŭ mişcat pănă la a plînge văzînd pe aşti bravi «rezboinici, în serviciul de îngrijitori de bolnavi: Ei luau nişte îngrijiri «ne auzite pentru a rîdica pe răniţi şi ai aşeza pe droagele de transport,

[1]) Cfr. ital. *tappeto* = covor.

«fără a le escita durerea. Mînele lor cele aspre deveniseră mîni de femee «atingănd rănile neamicilor, și aceiași oameni carii dimineață preurmă-«riseră pe Austrieni străpungăndu-i cu baionetele, se înduioșeau seara «privindŭ efeptulŭ faptei lor.

«Am văzut tot ce doreamŭ să văd, și'mi am pus în gănd să părăsescŭ «Milano pentru a merge la Genua. Amŭ urmat armata mare în mersul sĕu «victorios, am asistat la destrucțiunea Austrienilorŭ; este destul pentru «acuma. Imperatorele va părăsi curănd Milano pentru a continua de a goni «pe Austrieni ca pe o cireadă înaintea sa. Armata franceză e în cele mai «bune condițiuni de succes, voioasă și în stare bună.

«Adio! scumpulŭ meŭ amic, și ca Italienii mă înscriŭ: trăească Italiea! «trăească Franciea! — V. Alecsandri».

Mai înainte de a plecà spre Genova, dornic de priveliștea mării, Poetul scrise versurile întitulate «Coroana vieții», dedicate «Damelor Italiene» (datate din Milano, 1859 [1]).

Ele ne amintesc de «Bersalierul murind» și ne duc, totodată, spre impresiunile florentine ale tinereții sale. Inceputul poeziei, cele mai caracteristice strofe din punct de vedere al exotismului, se încheagă, într'adevăr, într'o romantică viziune a «poeticei» Florențe.

. . . Acolo, vieața e închinată voluptoaselor cântece de iubire, răsunând prin nopțile fermecătoare, în vreme ce grădinile-i nesfârșite se împânzesc în roiuri de lumini și se ridică spre bolta cerului șoapte de iubire, purtate de mireasma florilor. Pe malurile Arnului, călătorul se crede robit de vraja unui vis.

Intr'o astfel de noapte, sub balconul din grădina unui străvechi palat florentin, se deslușește umbra unui tânăr chitarist, îngânând o serenadă. . . Precum barca se încrede mării, luna cerului, inima nădejdii, omul lui Dumnezeu, așà i se încrede el iubitei. Asculte-i chemarea! Clipele frumoase sunt atât de rare! O clipă ca aceasta le poate încununà întreaga vieață. . .

...«Vin să culegem sub alba lună
«Floarea iubirei născută'n raiu,
«Precum albina voios adună
«Mierea plăcută pe flori din Maiu!

Răspunsul iubitei la această chemare, demn de legenda «Mamei lui Ștefan cel Mare», dă nota patriotică a poeziei: de vrea să-l iubească,

[1]) *Ed. cit.*, pp. 404 și urm.

alerge să lupte pentru libertatea Patriei, sub steagul lui Victor Emanuel și atunci fruntea îi va fi împodobită de adevărata «coroană a vieții întregi»!

După cum vedem din astfel de versuri, elementul descriptiv în legătură cu peisajul italian, așà cum îl concepeà Romanticul Alecsandri, se vădește precumpănitor chiar și în această inspirație râvnitoare de epicism.

Odată însă descătușat din obsesia răsboiului, îl vom suprindem refugiindu-se în natura calmă, din plin colorată, a lacului Como, mai sus de Milano, spre a zugrăvì pasteluri ca cele din sonetul «Lacul de Como», fie și pe albumul Principesei C. Conachi-Vogoridi [1].

... Ca cerul de senină îi va apărea atunci unda lenevoasă a lacului, pierdută prin raiul acela de grădini numai flori, în vreme ce — dintre dealuri — sclipesc *vilele* în lumină; copacii plini de rod își culcă umbra peste ape; trec bărci ușoare cu îndrăgostiți; pe mal se plimbă o copilă, iar un fluture de aur se joacă la soare...

...O! lac! o! minune! Ferice, ferice,
De cine'și închide aripele-aice,
Ca fluturul vesel pe floarea de crin!

Tot astfel, trecând dela Milano la Genova, în fața Mediteranei, își va cufundà și mai adânc sufletul în voluptatea de a cântà poezia mării, în amintirea nopților venețiene și a iubitei, a cărei imagină nu mai poate fi despărțită de aceste ademenitoare viziuni.

... «Gondola trece» (Genova, 1859) [2] și lasă în urmă-i un vers jalnic ce-i înfioară inima: când noaptea e lină, când luna-și revarsă strălucirea pe valuri, pe palate și canale, trecătorul stă culcat în gondolă, cu adierea ce suflă mângâetoare dinspre Lido, în față. E pace. Nici gândește că aceà «gondolină»

Pe val de lacrimi astăzi plutește!
Lacrimi vărsate de o regină
Care sub lanțuri se chinuește!

In aceste versuri, strâns legate de ciclul anterior, amintirile personale ale Poetului se confundă cu durerea poporului italian care,

[1]) *Ed. cit.*, p. 419.
[2]) *Ed. cit.*, p. 402.

în urma neașteptatei păci dela Villafranca, vedeà încă departe liberarea Veneției de sub stăpânirea austriacă. După cum simțim, Alecsandri împărtășeà, la fel, această durere.

Dar curând, dovada revenirii la o stare sufletească mai intimă, o vom surprinde în versuri ca «Ursita mea» (Malta, 1859) sau — mai ales — «La Veneția mult duioasă» [1]), în care ne întâmpină, convingătoare, durerea melancolică pe care o simte Poetul la revederea locurilor iubirii de odinioară.

... Poetul e recules. In suflet i se perindă dureroasa poveste a acestei iubiri, din clipa când, într'un «castel», a văzut-o întâiu pe Elena Negri, până în clipa în care i-a fost dat s'o piardă. Soarta a fost rea cu el și abià de i-a hărăzit efemere clipe de fericire, petrecute pe mare, la Veneția, în acel oraș «ce pare din valuri răsărit», departe de țară, acolo, pe lagunele Adriaticei, când în voia gondolei

Și'n leagăn de iubire,
Perdut de fericire,
Tot sufletul i-am dat!

... In Veneția, neuitatul cuib al iubirii sale, în Veneția «mult duioasă», a celor mai scumpe amintiri.

Lirica ce poartă acest titlu este, de sigur, cea mai izbutită a întregului ciclu venețian și în ea vom regăsì — cu sporită măestrie redată — toată gama de sentimente de iubire și de melancolică gratitudine pentru acest miraculos colț de lume, de care s'au prins larvele fericirii lui de odinioară; vom regăsì acì voluptatea cu care se contopește sufletul lui Alecsandri în peisajul venețian, refugiu statornic al melancoliei sale, cât și corespondența desăvârșită a acestor complexe sentimente, cu farmecul specific ce se desprinde din gloria defunctă a Veneției, din vestigiile triste ale înfloririi ei de odinioară, întocmai ca în cunoscutul sonet al lui Eminescu.

La Veneția mult duioasă
Duios sboară gândul meu
Când, în noaptea'ntunecoasă,
Pe simțirea-mi dureroasă,
Se abate dorul greu.

---

[1]) *Ed. cit.*, pp. 180, 184 («Lăcrămioare»).

Astfel paserea rănită
De un şerpe otrăvit
Sboară, sboară obosită
Şi s'abate amorţită
Lângă cuibu-i înflorit.

O, Veneţio mult măreaţă!
Cine a putut gustà
A iubirilor dulceaţă
In poetica ta vieaţă,
Vecinic nu te va uità!

Te iubesc în a ta jale,
In veşmîntul tău cernit,
Şi în gondolele[1] *tale*
Ce se perd printre canale
Ca un vis neisprăvit.

Te iubesc cu dor ferbinte
Iu frumosul tău trecut,
Şi'n aducerea aminte
Ale dragostelor sfinte
Ş-a fiinţei ce-am perdut!

O NOUĂ MISIUNE LA TORINO (1861)

16. Trecute cu bine răspunderile misiunilor diplomatice dela Paris, Londra şi Torino; uitate mai ales ororile răsboiului din Lombardìa, Poetul îşi adunà astfel zările luminoase ale lumii şi gândurilor lui închinate poeziei, amintirilor şi călătoriilor în spre ţările cu mări şi soare.

Intors într'acestea în ţară (1860); retras o clipă în liniştita sihăstrie a Mirceştilor, cu sufletul plin de frumuseţile lanurilor îmbelşugate şi a luncilor sale, Alecsandri nu visează totuş, decât la clipa în care să-şi mâne iarăş paşii către zări străine, către Italia.

«Ştii tu care e principala mea ocupaţie — scrià Poetul unui amic la «30 Iunie 1860 [2]) — la ţară? Vânătoarea de mierle şi pescuitul de porcuşori. «Apoi fac primblări nesfârşite în lungul şi în latul lanurilor mele de grâu, «de orz, de porumb, *şi-mi înpânzesc pe recolta lor nădejdea viitoarelor mele «călătorii prin lume. Dacă Dumnezeu mai întâi, şi lăcustele în urmă, mi-or*

[1]) Alecsandri accentuează cuvântul la fel cu Italienii (cfr. ital. *gòndola*).
[2]) Reprodus după N. Petraşcu, *op. cit.*, p. 239.

«cruță recolta de estimp, voiu plecà din țară la sfârșitul lui Septemvrie și mă «voiu duce... mă voiu duce... până unde se va stinge căldura universului...».

De fapt însă, Alecsandri erà ținut să ia din nou calea Apusului din motive oarecum străine de voința sa [1]).

Agent al Principatelor la Paris, erà într'acestea tot Iancu Alecsandri, fratele Poetului. Dar tocmai în toamna anului 1860, se petrecù în Italia un eveniment preocupant: trupele piemonteze, după expediția lui Garibaldi în Sicilia, atacaseră Statul Papal ocupat de Francezi și bătuseră pe generalul Lamoricière la Castelfidardo (18 Sept. 1860).

Napoleon III susțineà într'ascuns acțiunea lui Victor Emanuel, dar aveà să răspundă de acest atac în fața Papalității și a partidului clerical francez; astfel că momentul diplomatic erà neobișnuit de îngrijitor.

Fatal, acest conflict trebuià să aibă repercusiuni și în Principate, de înțelegerea dintre Franța și Piemont depinzând ducerea la bun sfârșit a complicatei probleme românești. Astfel că «gravitatea acestei situații diplomatice va fi făcut pe guvernele Principatelor să încredințeze conducerea provizorie a Agenției din Paris unui diplomat experimentat, cu suprafață politică, lui V. Alecsandri, care știm că a avut-o până în toamna lui 1861, prin tot timpul concediilor prelungite ale lui Iancu».

Plecând din nou la Paris, Poetul va luà iarăș calea Torinului în primăvara anului următor (1861), spre a rezolvà diferitele probleme ce depindeau de guvernul piemontez și despre care avem mărturie într'o serie de scrisori pe care i le adresă prietenul său C. Negri, trimes la rându-i ca agent al Țării la Constantinopol [2]). Iată și de data aceasta câteva precizări, în așteptarea de a puteà tratà pe larg episodul conflictului diplomatic dintre guvernul român și cel piemontez, iscat din pricina unor arme debarcate la Galați și în care M. Kogâlniceanu — ca ministru de Interne — își avù rolul său bine precizat:

«Ce 2/14 Mai 1861 — Stambol.

«... Si cette mienne lettre te trouve à Turin qui est moins Babylone «que Paris, je compte que tes efforts seront moindres pour me redonner

[1]) Cfr. S. Zotta, *op. cit.*, pp. 35 și urm.

[2]) *Mss. Bar. 2254*, fila 162 și urm. In legătură cu aceste misiuni, cfr. și scrisoarea lui V. Alecsandri către Cuza, (Paris, 20 Maiu 1862) în A. D. Xenopol, *Domnia lu Cuza Vodă*, Iași, 1903, II, (Documente), p. 311,

«de tes nouvelles... Pour se qui est de ton impossibilité diplomatique «je crois que tu auras eu bien besoin de t'en armer vis à vis du Comte Ca-«vour [1]), par devant lequel le général Durando [2]) nous doit avoir joliment «arrangés à cause de cette sotte affaire des armes. *Oui, cher Basile, l'union «se fera, et pour ma part j'en suis très content car au moins toutes les peines «que je me suis données à son sujet seront compensées par la réussite — sans «que pour cela j'aie été autre chose qu'une cinquantième roue au char des cir-«constances accessoires et propices.* Tu as bien raison de t'éclipser un peu «du pays ma foi. Je n'y vois malheureusement que haines et vengences «réciproques assaisonnées de sottes ambitions...» [3]).

Dar cei doi buni prieteni nu se informau numai pe cale particulară asupra tratativelor cu Cavour în chestiunea armelor confiscate, ci îşi adresau şi rapoarte oficiale. Aşà este cel datat din Constantinopol (21 Maiu 1861), adresat «À Monsieur le Commandeur Basile Alecsandri, Agent des Principautés Unies à Paris». Se referă tòt la misiunea dela Torino:

«Monsieur l'Agent! — J'ai reçu la lettre que Vous m'avez fait l'honneur «de m'écrire en date du 2 de ce mois, et par laquelle vous voulez bien me «faire connaître la double mission qui vous a été confiée ainsi que le ré-«sultat de votre réception à Turin. *Il a fallu que ce soit Vous, Monsieur «l'Agent, qui avez l'honneur d'être personnellement connu du Roi d'Italie, «pour avoir pu donner des explications si satisfaisantes tant à Sa Majesté «qu'à Monsieur le Comte de Cavour sur les armes de Galatz*, au sujet des «quelles je crois que Monsieur Le Général Durando nous a taxés d'in-«gratitude et de déloyauté auprès de son Gouvernement. *Je suis donc heu-«reux d'apprendre que Vous ayez si parfaitement réussi.*

«De mon côté je ne désespère point ici d'arriver bientôt à applanir «complétement les nouvelles difficultés qui ont encore surgi dans cette «même affaire tout recemment. S. E. Sir Henry Bulwer n'ayant pu savoir «qui payerait les frais de transport des dites armes, s'est décidé à les dé-«poser provisoirement dans les magasins du gouvernement ottoman. C'est «de là que contre payement des frais faits jusqu'à présent et au nom de «S. A. Le prince, je cherche, coûte que coûte, à les retirer d'abord et à «les expédier ensuite à Gênes — ceci surtout après les explications que Vous

---

[1]) Peste o lună (6 Iunie 1861) Cavour murì.

[2]) Giacomo Durando, mazzinian, combatant glorios în 1848, ministru de Răsboiu pe vremea campaniei din Crimeea, apoi ministru de Externe (1862) şi comandant de ispravă la Custoza (1866), erà, în 1861, ambasadorul lui Cavour la Constantinopol (1807—1894).

[3]) In legătură cu diplomaţia piemonteză, cfr. şi scris. dela 24 Iunie 1861 (Raportul pe care îl reproducem acì, se citeşte în acelaş mss., la fila 180).

«avez données, Monsieur l'Agent à Turin», Negri sperând să poată duce în curând la bun sfârşit această afacere care, «croyez le, m'a causé «bien des peines ici».

Prin enumerarea acestor dovezi ale activității diplomatice desfășurată de Poet mai ales la Torino între anii 1858—1861, nu am căutat, de sigur, să lămurim definitiv acest capitol care urmează să fie întregit atunci când ne vom ocupà îndeosebi de politica lui Cavour în legătură cu aceea a Principatelor.

In cadrul lucrării de față, socotim totuș a fi pus pe baze mai sigure istoricul acestor importante misiuni încredințate lui Alecsandri, care alcătuesc un suggestiv episod al biografiei sale și, totodată, al legăturilor noastre cu Italia.

Dela această dată, preocuparea-i de această țară va fi continuă, fie prin aluziunile pe care le strecoară în opera sa, fie prin călătoriile ce întreprinse acolo, sau prin legăturile-i directe cu diferiți Italieni; fără a mai fi totuș vorba de etape și episoade de amploarea celor studiate până acì: prima călătorie în Italia, șederea la Veneția și Palermo cu Elena Negri și, însfârșit, misiunile diplomatice dela Torino.

Nu mai puțin însă, biografia și opera ce compuse, an de an, până la sfârşitul vieții, fac dovada viului interes pe care autorul «Pastelurilor» l-a păstrat Italiei, atât în epoca deplinei maturități, cât și a seninei sale bătrâneți.

Robit nostalgicei dorinți de revedere a locurilor de care i se legase pe veci sufletul, nu este an din această epocă în care — dela Mircești ori dela Paris — să nu plănuească o călătorie spre țărmurile Mediteranei.

Așà, în toamna anului 1863, puțin deci după întoarcerea din Torino, îl vedem la Iași punând la cale o nouă călătorie în Franța, Egipt și Italia [1]), unde — între timp — personalitatea sa se afirmà din ce în ce mai temeinic prin opera criticilor și admiratorilor autohtoni. Intr'adevăr, opera sa de folklorist străbate în acest răstimp până la vasta antologie universală a marelui istoric Cesare Cantù [2]), în vreme ce Ruscalla își încheià prima lecție a cursului său liber de limbă și literatură română, declamând câteva strofe din «Hora Unirii» (tradusă de el spre a dovedì afinitatea dintre limba noastră și cea italiană, cât

[1]) *Mss. Bar. 2619* (fila 7), scrisoare către Pantazi Ghica, din 10 Octomvrie 1863.
[2]) Cfr. *Romanticii italieni și Românii*, p. 65.

și pentru a reconfirmà via sa admirație pentru opera Poetului amic) [1]). Ceeace ne face a crede că subvenția acordată de Parlamentul Român — după multe tergiversări — lui V. Ruscalla, în anul imediat următor (8 Aprilie, 1864), drept meritată recompensă a străduințelor sale, nu va fi fost străină de intervenția influentului și binevoitorului Poet [2]).

Doi ani mai târziu (1866), îi erà dat lui Alecsandri să se întâlnească în Moldova cu acel consul Strambio, pe care-l cunoscuse la Torino.

Iată o altă figură care va merità toată atențiunea noastră, căci urmele trecerii sale prin Principate abundă și dovedesc încă odată rolul de seamă al diplomației piemonteze în întărirea definitivă a actului Unirii.

Ajungă acì să amintim că Alecsandri, alături de poetul Gr. Alexandrescu și de alte ilustrațiuni ale vieții noastre politice și culturale din aceà vreme, s'au întrecut să primească cu nespusă cordialitate pe acest inimos mesager al poporului italian, exponent al sentimentelor și planurilor lui Cavour, chiar după moartea acestuia. Dovada afirmațiunii de față, o putem surprinde într'o scrisoare pe care V. Alecsandri i-o adresà lui Gr. Alexandrescu dela Mircești, la 1 Fevruarie 1866 și în care vedem, totodată, cât erà de dornic cel dintâiu să reià calea străinătății în acei ani [3]):

«. . . Imi vestești plecarea lui Strambio la Marsilia. Această veste mă «bucură, căci poate voiu întâlnì pe amicul nostru în călătoriile ce voesc «a întreprinde îndată ce va sosì timpul frumos.

«*Oricât de ermit m'am făcut, însă tot nu mă părăsește dorul de pribegiri* «*peste nouă mări și nouă țări. . .*».

Stare sufletească de vagă melancolie, pe care o deducem și din pastelul-prefață întitulat «Serile la Mircesci» (scris acolo, în 1867) [4]), în care, din calda intimitate a căminului, ne împresoară aducerile aminte ale vieții Poetului și imaginile coloratelor sale viziuni. Intre care Veneția își are, constant, locul ei:

---

[1]) *Ivi*, p. 138; *Familia*, 1866, p. 95.

[2]) Cfr. decretul semnat de Alexandru Cuza, în *Monitorulŭ Oficialŭ*, No. 95, 11 Maiu 1864, p. 435. Ministru de Culte și Instrucție Publică erà pe atunci D. Bolintineanu, care-l cunoscuse pe Ruscalla tot la Torino.

[3]) Cfr. *Conv. lit.*, XXV, 1891, pp. 97 și urm. Despre Strambio, cfr. *Romanticii, etc.*, p. 97.

[4]) Cfr. *Opere compl.*, *Poesii*, vol. II, ed. Socec, 1896, p. 3.

...Apoi a mea privire prin casă rătăcindă
Cu jale se opresce pe un oraş tăcut,
Veneţia, regină ce'n mare se oglindă
Făr'a videa pe frunte-i splendoarea din trecut.

O lacrimă...

...O! farmec, dulce farmec a vieţii călătoare,
Profundă nostalgie de lin, albastru cer!
Dor gingaş de lumină, amor de dulce soare,
Voi mă răpiţi când vine în ţară asprul ger!...

Suntem în epoca maturităţii de inspiraţie, în care Alecsandri — urmând oarecum evoluţia Romantismului spre Parnasianismul occidental — şi-a scris «Pastelurile». Poetul nu abdică, cu toate acestea, dela inspiraţia celui mai tipic exotism romantic, tocmai când această inspiraţie se referă la peisajul italian, dându-ne strofe ca acelea ce alcătuesc caracteristicul «Cântec Sicilian» [1]:

La Palermo'n Monreale [2]
Sînt păduri de portocale,
Ce s'acoper viu cu flori
Intr'un an de doue ori.

Jos cad florile, pe drumuri,
Ear plăcutele parfumuri
Sbor pe vînt în depărtări
Peste văi şi peste mări.

Contadina'n [3] Monreale
Svîrle vesel portocale
In voiosul contadin,
Care-i svîrle flori în sin.

Ş'amândoi juni, plini de vieaţă,
Pintre arbori, pe verdeaţă,
Rîd şi cânt'armonios
Şi dispar misterios...

Călători pe mări, pe drumuri,
Imbětaţi de dulci parfumuri
Merg voios în calea lor
Făcând visuri de amor.

---

[1]) Cfr. *ed. cit.*, *Poesii*, vol. II, Varia, p. 130.
[2]) Localitate lângă Palermo, celebră pentru catedrala sa romanică.
[3]) Cfr. ital. *contadino*, *- a* = ţăran, -ancă.

Zan-Zanetă, fulg de soare,
Adevăr să fie oare
Că tu ai, cole, sub salbe
Doue portocale albe?

Parte dreaptă: una mie,
Zan-Zanetă, una ţie!
Şi'ţi mai dau în Monreale
Trei păduri de portocale.

Versuri uşoare, pe alocuri semeţ de prozaice, dar care se fac citate atât pentru transpunerea în cadru exotic a idilicului românesc («contadina» palermitană nu e oare Rodica?), cât şi pentru revărsarea aceasta nesecătuită de inspiraţie exotic-colorată.

Adevărat Romantic, cu deosebire atunci când se aplică temei exotismului italian, Alecsandri se mulţumeşte şi de data aceasta să noteze aspectele exterioare ale acelei naturi, cu sufletul îmbătat de cufundarea în coloare, lipsit de gânduri, furat de ochi, dornic de pitoresc, încântat de mirajul exotic.

La fel, iată-l «Pe coastele Calabriei» [1].

... Valuri, sclipind în noapte «pe-al mării plaiŭ senin», sub bătaia lunii. Prin negură, îşi ridică fruntea bătrână vulcanul Etnei, «ce cunoasce al globului mister şi pare că din sînu-i asvîrle stele 'n cer»...

In stînga e Carybda selbatică, stâncie,
Din zare se întinde o punte argintie,
Pe care se îndreaptă vaporul legănat,
Ce calcă orizonul cu stele semănat.

Dorm valurile mării sub atmosfera caldă,
In baie azurie Sicilia se scaldă;
Şi'n umbră călătorul, ţinând ochii spre mal,
Aspiră-al Siracusei parfum oriental.

Sau, aflându-se în 1867 la Nizza, iată-l privind «Marea Mediterană» [2]:

Intindere-albăstrie,
Nemărginit safir,
O! mare, scumpă mie,
Eu vecinic te admir!

[1]) *Ed. cit.*, Pasteluri, p. 74—75.
[2]) *Ed. cit.*, Varia, p. 97.

Căci prin vastitatea ei — fie și «triumfală»! —; prin moliciunea valurilor și curgerea-i neîncetată de smarald topit, «nu-i leagăn sub soare» mai plăcut ca Mediterana, nimic nu-i robește la fel gândurile. Furtunoasă ori senină, nu-i priveliște care să-i încânte sufletul mai ademenitor.

...Ear sufletu-mi în sboru-i
S'avântă fericit
Și scaldă vesel doru-i
In sinu-ți resvrătit.

Nespus îi e de drag Poetului să viseze pe aceste maluri, în timp ce se perindă în zare pânze albe. Și așà, gândul îi sboară cu ele spre țărmurile nevăzutei Indii, inspirația coboară asupră-i, orice contact cu realitatea se întrerupe, cele mai curate avânturi spre idealism îi pun iarăș stăpânire pe suflet...

...Dar când, o! scumpă Mare,
In cale-mi te zăresc,
Tresar, înviiu și-mi pare
Că iar întineresc,
Ș'atunci, din amorțire
Trezindu-mă încet,
Simțesc cu fericire
Că sunt încă poet!

Felul acesta cu totul romantic și neevoluat în care se adresează Alecsandri — în epoca «Pastelurilor»! — peisajului italian, ne va lămurì oarecum și asupra faptului că unele scrieri ale sale în proză, compuse sau publicate în preajma anului 1870 chiar, ne duc spre cele mai autentice modèle romantice, atât în ce privește înjghebarea povestirilor, cât și a cadrului italienesc în care sunt situate [1]).

Vom cità, ca exemplu, fragmentul de roman autobiografic «Dridri» [2]), publicat în 1869 [3]); în partea finală a căruia, eroina evoacă amintirile unei călătorii prin Italia și Orient:

«... Ce voiaj încântător am făcut în compania ta pe Marea Mediterană, «pe la Napoli, pe la Malta, pe la Smirna, pe Bosfor, prin toate acele locuri «desmierdate de razele soarelui, unde viața cu tine ar fi atât de dulce!.. «Viața cu tine... ear mi se umple ochii de lacrimi.

[1]) Notez că în 1868, V. Ruscalla traduceà încă din opera lui V. Alecsandri (versuri). Cfr. *Un fedele amico, etc.*, p. 17.

[2]) *Proza*, Minerva, 1910, pp. 128 și urm.

[3]) *Un episod din 1848*, în *Conv. lit.*, 1869, pp. 57—65.

«Napoli! ai văzut Napoli, dragul meu, şi ai avut curagiu să te duci mai «nainte! Eu în zilele mele de splendoare am cunoscut pe un nobil Napo-«litan, Contele Giuseppe Morri, care era foarte îngâmfat de frumuseţea «lui, şi repeta necontenit faimosul proverb: Vedi Napoli e poi Mori. El «îmi spunea că luna din patria lui e mai caldă şi mai luminoasă decât Soa-«rele Parisului. Aşà să fie? Ai observat, iubite Vali, cât mă preocup de «soare?.. Ce oraş trist e Londra!...».

Aceleaşi aluzii la exotismul italian ne vor întâmpinà apoi şi în povestirea cu vădit fond autobiografic «Margarita» (1870) [1], în care, la fel, se citesc pagini unde ne este evocat peisajul napolitan pe care se profilează o acţiune asemănătoare celei precedente.

Vieaţa Poetului în aceşti ani erà, de altfel, împărţită între sihăstria Mirceştilor şi malurile înfloritei Mediterane, de care nu se mai poate despărţi.

«... O sfîntă lene m'a cuprins în străinătate — mărturiseşte el prietе-«nului I. Negruzzi, dela Nizza, în Maiu 1870 [2]) — şi mai cu seamă pe «malul mărei mediterane. *Se vede că influenţa învecinatei Italie m'a făcut «un ferbinte adorator al dulcelui farniente...* In vreme de jumătate de an «am făcut un voiaj foarte original *à la recherche du soleil* şi pretutindene «am găsit earnă, ger, ploae, vînturi, camere în forma de mori de vînt şi «cămine, care produceau mai mult fum decât căldură. De-abia aici am «dat de mult doritul soare, însă şi aici razele lui sînt adeseori răcorite peste «măsură de răsuflarea vântului Mistral, care turbură marea şi liniştea celor «ce trăesc pe malurile ei. *Cu toate aceste, nimic nu e frumos, atrăgător, nimic «nu absoarbe gîndurile cu o mai deplină încîntare ca privirea acelei întinse «albăstrimi a Mediteranei. Aş fi în stare să şed ani întregi a o privi fără ca «să mă satur de acest spectacol măreţ.* Dela ferestrele mele văd trecînd în «depărtare pe linia orizonului vapoarele şi vasele cu văluri, care fac voiajul «orientului şi pentru un vechiu călător ca mine, trecerea lor îmi fură min-«ţile şi mă îndeamnă a mă lua pe urmele lor.

«*Proiectul meu este de-a trece pe la Neapoli, Roma şi Veneţia cînd a fi să «mă întorc în ţeară, adică în cursul lunei lui Iunie...*».

Gând înfăptuit? Sigur este că în anul următor (1871), la Mirceşti, trăieşte cu sufletul aevea în Veneţia, scriind versurile ce se întitulează «Palatul Loredano» [3]).

[1]) *Proza, ed. cit.*, pp. 87, 89, 91 şi urm., 103.

[2]) *Scrisori*, ed. Chendi-Carcalechi, p. 51.

[3]) *Ed. cit.*, Legende, pp. 263 şi urm.

Inspirația îi planează și de data aceasta în plină lume romantică: dela înfățișarea milenarului palat, cu marmora-i veche, cu mozaicele de pe frontoane, cu ferestrele-i ogivale, până la ecourile de dansuri și ùmbrele de perechi înlănțuite, răsfrânte în licărirea Canalului Grande... Frunți feciorelnice încununate cu flori, brațe albe, ochi negri scânteetori de pasiune, sânuri candide, arătări luminoase în umbra balcoanelor, făpturi visate de Raffaello, gondole adormind sub vraja lunii aceleași visuri de iubire....

Un astfel de cadru implică, firesc, o «legendă» tot atât de romantică, cu nelipsitul, suspinătorul gondolier Tonin, îndrăgostit de frivola contessină, căreia nù zadarnic îi cântă senerade, inspirate de însuș Palestrina! Căci în zorii zilei, fericitul Tonin sboară spre Lido cu gingașa Loredană...

...Gondola s'a oprit, ear în gondolă
Sub coperiș cântînd o barcarolă
Șede'n genunchi un june gondolier
Mai fericit decît San-Marc în cer...

Mai înainte de a cădeà iar în astfel de recrudescențe romanțioase, cum ne va fi dat la citirea comediei «Concina», iată că în admirabilul pastel «Valul lui Traian» (compus în 1874 [1]), ne reîntâlnim cu acel exotism italic de coloratură istorică, pe care l-am găsit în «Sentinela română» și-l vom mai regăsì în dramele istorice — istorie romană — de mai târziu.

Versuri cât se poate de expresive, atât din acest punct de vedere, cât și pentru ilustrarea «temei» ruinelor în literatura noastră.

...Contemplând, dealungul câmpiei dunărene, vestigiile bărbăției romane, Alecsandri are viziunea plastică, rară, a unei brazde nesfârșite, trasă de o triremă ideală, «valul» acesta apărându-i — imagină de o amploare cu adevărat grandioasă — ca «frânghia destinsă a giganticului arc ce-l purtà, luptând cu Roma, Decebal, falnic monarc»... In preajmă-i se împânzesc pâlcurile de legiuni romane, pe care ține să le descrie cu procedee de o plasticitate oarecum convențională, când iată că realitatea prezentă întrerupe mirajul acestei visări:

...Pe colnicul rotund, verde, la al vînturilor șuer
Cântă în umbra lui Murgilă un păstor din al său fluer,
Lângă dânsul doarme-un câne; pe sus sboară un vultan
Și o turmă de oi blânde pasc pe valul lui Traian!

[1]) *Ed. cit.*, vol. II, p. 92.

Măestria unor astfel de versuri nu ne poate mirà, de sigur, ţinând seama că suntem în plină epocă a «Pastelurilor». Acelaş lucru să-l spunem însă recitind «proverul» într'un act «Concina», publicat în acelaş an (1874) [1]? Căci predilecțiile pentru cel mai nevinovat romantism în cadrul exotismului italian, sunt lăsate iarăș la largul lor. Iar pentrucă acest constant anacronism de inspirație ne dă nota specifică a exotismului lui Alecsandri, va să stăruim întru câtva și asupra exemplului de față.

Simplă comedioară de salon, jucată — până târziu — cu mare succes de Fanny Tardini care crease și rolul principal la Cernăuți [2]), «Concina» ne înfățișează numai trei personagii: sentimentala Principesă Emma, hursuzul dar în fond bunul doctor Leonard și copila acestuia, nu mai puțin sentimentala Lină.

Intriga-pretext: reconcilierea dintre Leonard și Lina, îndrăgostită fără consimțimântul celui dintâiu, prin destăinuirea neașteptată a Principesei, că în tinerețea lor se întâlniseră întâmplător în Italia, spre a se comportà la fel. Nu de geaba «oamenii din vremea noastră păstrează chiar sub părul lor alb, focul tinereţii în suflet..., ca niște vulcani cu zăpada pe frunte, dar cu lava aprinsă în sân»!

Finalul grațioasei scenete, coprinzând destăinuirea Principesei, trebuie pus în legătură cu povestea vieții lui Alecsandri însuș și prin aceasta, ne îndreaptă direct către Italia, în epoca idilei sale cu Elena Negri:

Emma se măritase tânără de tot, cu bolnăviciosul Principe Mihai, pe care se văzù nevoită să-l urmeze la Napoli, pentru căutarea sănătății; dar acolo, «nesuferitul» bătrân murì curând...

«*Principesa*. . . Cunoşti Neapoli, doctore?
«*Doctorul*. — Cum nu? . . . Pe când îmi făceam studiile de medicină «la Piza *(sic)*, mă duceam în toți anii de petreceam carnavalul acolo. . . «Mă înamorasem ca un Lazaron *(sic)* de golful Neapolii, și trăiam mai «mult pe Mare, scăldîndu-mă în razele Soarelui, visînd şi cîntînd la lu- «mina stelelor. . . pe-atunci aveam un glas de tenor, foarte plăcut. . . Ah! «princesă, ce ore de încîntare am gustat în acele nopți senine și poetice, «când barca mea lunecà pe marginea malurilor înflorite de la Castellmare «*(sic)*!.. Imi aduc aminte mai cu seamă de-o noapte, de-o serenadă, de-o

[1]) In *Revista Contemporană*, 1874; cfr. *Opere compl.*, vol. IV, Teatru, vol. III, Minerva, 1905, pp. 858 şi urm.

[2]) Cfr. A. Romanescu, *30 ani de teatru*, Bucureşti, Socec, 1904, p. 45.

«întâmplare romantică, care a lăsat urme neșterse în inima mea... In«chipuiți-vă... dar *pardon*, v'am întrerupt... Vă rog să urmați.

«*Principesa.* — Tocmai la Castellmare îmi alesesem locuința, după moartea «bărbatului meu, într'o *villa* inconjurată de portocali și de lauri, ca un «cuib între flori, și așezată chiar pe malul Mării... De la ferestrele sa«lonului, ochii se preumblau pe minunata panoramă a Neapolii, pe insulele «Ischia și Capri, ce par ca două corăbii fantastice, și pe acel poetic tablou «al golfului Neapolii, a cărui albăstrime limpede oglindează limpedea al«băstrime a cerului Italiei. *In timp de cinci luni petrecui într'o contemplare «neîncetată: nopți întregi stam la fereastra salonului sau în grădină, sub înrîu«rirea unui farmec răpitor care mă îmbătà!* Parfumul florilor, adierea răco«ritoare a nopții, lumina dulce a stelelor, cîntecele depărtate ale pescarilor «neapolitani, produceau o armonie, o atmosferă încîntătoare, în care sufletul «meu plutea cu o plăcere nemărginită... *Adese ori mintea-mi se ecsaltà «astfel de mult, că uitam tot ce era pe lume, și pare că intram într'o viață «nouă, necunoscută, o viață cerească!... Mă simțiam în acele minute cu«prinsă ca de un delir, ca de-o nebunie, ce mă aducea în stare de a nu mai avea «conștiința faptelor mele...* Ce să-ți mai spun, amice? Aveam 19 ani!... «inima-mi era însetată de iubire... (Stă puțin pe gânduri... El dă semne «de o mare uimire)... Intr'o noapte mă scoborîi în grădină și mă apro«piai de malul Mării... Sufla despre Sicilia un vîntișor cald și încărcat «de parfumul florilor de portocali... Stelele sclipeau în aer ca o ninsoare «de diamanturi... Inima-mi era plină de lacrimi...».

Iar la auzul unei barcarole venețiene, la apropierea unei bărci în care cântà un tânăr necunoscut (de fapt erà Leonard), emoționată, tânăra Principesă căzuse în iarbă...

«Marea-i lină, noaptea-i frumoasă;
«vin de te primblă'n barca mea, signora..

Barcarolă revelatoare pe care, după atâția ani, cei doi romanțioși îndrăgostiți o cântă alternat și din strofele căreia coboară iertarea asupra nevinovatei Lina...

«Cine'n gondolă, pe-o noapte lină,
«Atunci când luna eșind din valuri
«Revarsă tainic a sa lumină
«Peste palaturi, peste canaluri,
«Cine a plutit
«Și n'a iubit?

«Cine'n gondolă culcat se duce,
«Atunci când suflă vîntul de noapte
«Și de la Lido tainic aduce
«Suspine blînde, duioase șoapte.

«Cine-a plutit
«Şi n'a iubit?

«Cine'n gondolă plutind în pace,
«Pe-ale lagunei lucioase spume,
«N'a simţit viaţa-i că se preface
«Şi că re'nvie în altă lume?
«Cine-a plutit
«Şi n'a iubit?..».

Succesul cu care această «Concină» a fost primită de publicul românesc, târziu, după 1877, denotă că astfel de exhibiţii romantice nu erau încă deloc perimate, ele dăinuind — prin teatru mai ales — atât la noi cât şi în Apus, până în pragul tinereţii noastre, a celor mai tineri. Fie aceasta o explicaţie a faptului că şi Alecsandri a perpetuat în epoca maturităţii sale artistice, felul acesta de interpretare cu totul romanţioasă, a exotismului italian.

DELA TRIUMFUL «GINTEI LATINE», SPRE ULTIMII ANI

17. Intr'acestea, critica italiană nu-l pierdeà la rându-i din vedere şi, totdeauna elogioasă la adresa lui V. Alecsandri, îl apreciă mai ales ca folklorist. Dovada, de data aceasta, o avem luând cunoştinţă de documentatul studiu pe care poetul şi romanistul Arturo Graf (care-şi petrecuse adolescenţa printre noi, la Brăila, pentru a ajunge apoi profesor la Universitatea din Torino) [1]), l-a consacrat în 1875 culegerii de «Poezii populare ale Românilor, adunate şi întocmite de V. Alecsandri» (1866), spre a-l publică în cunoscuta revistă «Nuova Antologia» [2]).

Pe lângă aceasta, în preajma anului 1878 [3]) surprindem tot mai frecvente legăturile directe ale Poetului nostru cu o serie întreagă de literaţi şi artişti italieni, printre cari se numără Angelo De Gubernatis, muzicantul Marchetti, ziaristul M. A. Canini, Mezetti, Caudella şi — mai mărunţi — un Domenico Muti ori Gallucci.

Dintre aceste nume, al primului şi al lui Gallucci nu trebuie pus în legătură cu «Cântecul Gintei Latine»; celelalte, în schimb, toate.

[1]) Cfr. *Romanticii, etc.*, p. 119.

[2]) Firenze, 1875, vol. XXX, pp. 5—38.

[3]) Notez că în 1876, fiind la Paris, Poetul se dovedeşte un entusiast admirator al lui *G. Verdi* (cfr. *Scrisori*-Chendi p. 271); tot din această epocă datează unele aluziuni întâmplătoare la *Benvenuto Cellini* (cfr. *Proza*, ed. Socec, 1876, p. 606).

V. Gallucci, consul al Italiei și prieten cu C. A. Rosetti, pare a fi avut și veleități poetice, căci printre hârtiile rămase dela Alecsandri și păstrate astăzi la Academie [1]), găsim o serie de versuri autografe, în care avântul patriotic alternează cu cele mai tipice accente de exotism și cu vădite reflexe leopardiene, izvorîte deci, din arta poetică a unui diletant romantic, improvizator.

Dalle ardenti caverne d'abisso
Viene il rombo, vacilla la terra,
Il Vesuvio dal vertice scisso,
Getta fuori compresso vapor...

începe, într'adevăr, una din odele gallucciene, întitulată «Pompei — La catastrofe dell'anno 1878».

Pentru Români, acesta erà anul glorios al răsboiului neatârnării lor, iar pentru Alecsandri, anul măreței izbânzi dela Montpellier.

După cum prea bine se știe [2]), tendința Felibrilor provențali de a provocà o nouă renaștere a poeziei străvechiului «oc», se întâlnise în acei ani cu stăruitoarea dorință de renaștere spirituală și politică a popoarelor latine, izvorîtă din ideologia federalistă mazziniană, pusă mai ales în valoare de înfrângerea Franței dela 1870.

Se constituise astfel la Montpellier, o «Societate a limbilor romane», care, printre alte inițiative, hotărîse ținerea unui concurs pentru o odă în care să se preamărească meritele rassei latine, traducerea celei premiate în toate limbile romanice, punerea pe note și divulgarea ei cât mai intensă.

Vasile Alecsandri, pe care l-am văzut discutând cu V. Ruscalla încă din 1858 asupra oportunității unei federalizări — măcar spirituală — a popoarelor de aceeaș obârșie, concură și el la acest premiu, fără a se duce însă în Provența. Astfel că la Mircești, în Maiu 1878, îl ajunse fericita telegramă care aveà să-i însenineze sufletul până la moarte:

---

[1]) *Mss. Bar. 2254*, fila 97 și urm. Tot acì (fila 103), de altă mână, un autograf întitulat *Il Patto di Berlino-Ode* (inspirată de romantica generozitate în favoarea națiunilor balcanice, asuprite de Turci). Despre Gallucci, cfr. *Romanticii, etc.*, p. 121.

[2]) Cfr. și *Românul*, 18 Maiu 1878, p. 469; 21 Maiu, p. 482; 8 Iunie, p. 540; 16 Iunie, p. 564; 5 Iulie, p. 624.

«Jury composé de Mistral, Tourtoulon, Quintana [1]), Obedenaru et «Ascoli [2]) vous decerne unaniment le prix du chant latin. Vous attendons».

La serbările ce urmară la Montpellier (Alecsandri n'a fost nici de data aceasta de faţă), «Cântecul Gintei Latine» a fost întonat, în ziua de 10/22 Maiu 1878, de un cor în faţa a 60.000 spectatori, fiind pus pe note de maestrul italian Marchetti [3]). Câteva precizări, deci, în legătura cu acesta.

Născut la Bolognola (Camerino, în părţile Maceratei) în 1831, Filippo Marchetti va murì târziu, în 1902, după ce ajunsese director al renumitului Liceo Musicale S. Cecilia din Roma şi după ce reprezentase şase melodrame lirice, cu apreciabil succes: «La Demente» (Torino, 1856), «Gentile da Varano» (Torino, 1856), «Romeo e Giulietta» (Trieste, 1865), «Ruy Blas» (Milano, Scala, 1869: acestea două însemnând apogeul reputaţiei sale), «Gustavo Wasa» (Milano, Scala, 1875) şi «Don Giovanni d'Austria» (Torino, 1880) [4]).

De fapt, pentru a compune în 1878 muzica la «Cântecul» poetului moldovean, stăruise şì M. Obedenaru care se găsià tocmai în acei ani (1875—1885) la Roma, cu misiune diplomatică [5]).

Dintr'o scrisoare datată Mirceşti, 6 Iunie 1878 şi adresată de Alecsandri lui Odebenaru [6]), aflăm într'adevăr unele amănunte asupra împrejurărilor în care «celebrul maestro Marchetti», în urma stăruinţelor lui Obedenaru (nestrăin de premierea «Cântecului»), compusese în grabă melodia. Motiv pentru care Poetul ţine să-şi arăte toată admirativa-i gratitudine:

«. . . Totodată, adresăndu-ve la D-l Marchetti, aţi avut o fericită inspi-«raţie, căci celebrul maestro, aŭ compus o minunată melodie, un imn de «o factură largă, frumoasă şi uimitoare. Intr'un mare banchet ce mi s'aŭ

---

1) Spaniolul Albert De Quintana, promotorul societăţii şi al concursului.

2) Marele filolog italian G. I. Ascoli (1829—1907), cu care ne vom reîntâlnì în tovărăşia lui Alecsandri.

3) Cfr. N. Zaharia, *op. cit.*, p. 54 şi D. C. Ollănescu, *Discurs de recepţie, cit.*, p. 92.

4) Cfr. G. Albinati, *Piccolo dizionario di opere teatrali, oratori, cantate, ecc.*, Ricordi, Milano, [1912], p. 289.

5) Cfr. G. I. Ionescu-Gion, *Doctorul Obedenaru*, în *Revista Nouă*, 1889, p. 207,

6) Cfr. Gh. Adamescu, *Şapte scrisori ale lui V. Alecsandri către D-rul M. Obedenaru*, în *Conv. lit.*, 1924, pp. 339 şi urm.

«dat la București în sala teatrului, am audit imnul cântat de un chor de «200 băeți și esecutat de orchestru...

«De și studiul acestei muzice mărețe au fost făcut în grabă, efectul produs «de ea, au fost profund. Eu unul, ve mărturisesc, că m'am simțit foarte miș-«cat, căci am înțeles, de nu cu mintea dar cu inima, înalta inspirație a mae-«strului.

«Ve rog dar se binevoiți a esprima D-lui Marchetti simțirile mele de «mulțemire și de sinceră admirare... Mă mângâiu cu muzica maestrului «Marchetti esecutată aice de fiica mea și cântată de ginerele meu...».

La Academia Română trebuie să se păstreze până azi copia autografă a acestor note muzicale, făcută de Obedenaru însuș și intitulată «Cântul Gintei Latine. — Le chant de la race latine. Poésie de V. Alecsandri — Musique du maestro Marchetti. Chant premié par la Société des Langues Romanes de Montpellier.— Il canto della stirpe latina — Musica del maestro Marchetti» [1]). Manuscris care va fi servit atât pentru o broșură omonimă publicată la Roma [2]) (textul român însoțit de versiunea franceză și italiană), cât și pentru o foaie volantă apărută în 1878, la București [3]).

Succesul repurtat de Alecsandri și de colaboratorul său Marchetti a stimulat și spiritul de emulație al compozitorilor din țară, astfel că în scurt timp, alături de prima melodie, bucovineanul Ciprian Porumbescu (în raporturi de prietenie cu G. Verdi), dădù o alta «mai ușoară ca cea italiană» [4]), fără ca încercarea aceasta să fi descurajat pe maestrul italian P. Mezetti, profesor de muzică — pe atunci — la Iași [5]) și membru al «Academiei filarmonice» din Bologna.

Alecsandri ținea să-i aducă mulțumiri și acestuia, printr'o scrisoare datată din Mircești (5 Iunie, 1878) [6]), pentru «frumoasa» compoziție remarcată de Poet prin grandoarea, «conforme à la nature du sujet» și prin amploarea execuției cu cor și orchestră, la o serbare ce tocmai se dăduse la Iași în cinstea sa.

---

[1]) Cfr. registrul de achiziții al Acad. Rom., pe anul 1913, No. 933—935 (mss. necatalogate).

[2]) Tip. di Propaganda; cfr. *Scrisori*, ed. Chendi, pp. XIV și urm.

[3]) Cfr. *Timpul*, 1878, No. 226.

[4]) Cfr. I. Grămadă, în *România Jună*, Arad, 1912, p. 73.

[5]) Cfr. N. E. Idieru, *Istoria Artelor-Frumose*, București, Gutenberg, 1898, pp. 463, 465, 468.

[6]) Cfr. *Stafeta*, Iași, 1878, No. 123, p. 4.

In felul acesta se realizase unul din dezideratele Felibrilor: punerea pe note a «Cântecului» premiat. Dar alături de această realizare, se impuneà traducerea lui în toate limbile romanice.

Italienii nu se desminţiră nici în această privinţă, deoarece mulţi traducători, până târziu, către 1900 [1]), se întrecură să dea astfel de versiuni [2]).

Printre cele dintâi se numără aceea, liberă şi diluată, a napolitanului Domenico Muti, publicată în «Gazzetta di Napoli» din 1878 [3]), sub titlul de «Il canto della razza latina». Versiunea începe:

Prima fra tutti i popoli
Sta la latina gente,
Regina Ell'è; da secoli
Un astro, il più fulgente,
Le cinge il fronte, e nobile
Dall'Orto all'Occidente
Versa una luce vivida
Sull'orme che lasciò...

Faţă de aceasta, poate revindecà, de sigur, nediscutate merite versiunea contimporană a lui M. A. Canini (veche cunoştinţă a Poetului, a lui V. A. Ureche şi a multor literaţi români), revenit în 1878 la Bucureşti, după ce urmărise operaţiunile din Bulgaria în timpul răsboiului ruso-turco-român, ca corespondent de ziare [4]).

Canini ţinuse să-i trimeată versiunea autografă lui Alecsandri [5]), care stăruì pentru publicarea ei în presa bucureşteană. Căci iată ce putem cetì într'un post-scriptum la o scrisoare către V. A. Ureche, din Mirceşti (la 30 August, 1878) [6]):

«. . . Am primit alaltăeri o scrisoare dela d. Marco Antonio Canini. «sosit de curînd în Bucureşti şi cu acea scrisoare, o traducere a cîntecului «Gintei Latine. Aş vrea să răspund d-lui Canini, însă d-lui nu mi-a făcut «cunoscută adresa d-sale. Vă rog dar, dacă-l veţi întîlni, să-l îndemnaţi

[1]) Din acest an este versiunea lui P. E. Bosi, pentru care, cfr. *Romanticii, etc.*, p. 122—123.

[2]) Pentru care cfr. şi ziarul *Observatoriulu*, Sibiiu, I, Iunie 1878, No. 48 şi 49, p. 1.

[3]) După care o reproduce *Steaua Romaniei*, Iaşi, 1878, No. 129.

[4]) Cfr. *Romanticii, etc.*, p. 101.

[5]) Se păstrează la Acad. Rom. *Mss. Bar. 220.*

[6]) Cfr. *Corespondenţa lui V. A. Ureche cu V. Alecsandri*, în *Viaţa literară şi artistică*, 1908, III, No. 14, p. 3.

«a-mi spune unde șade. Totodată dați spre publicare la vre-un jurnal din «București alăturata traducere a d-lui Canini. D-lui s'a rugat a se publica».

Nu am putut controlà efectul acestei intervențiuni, dar sigur este că traducerea s'a publicat la București (1878), într'o broșură, la un loc cu un imn al lui Canini întitulat «La Rumania» [1]), însoțit de o notă autobiografică. Versiunea aceasta este făcută — ne declară Canini — după originalul românesc.

Sin da remoti secoli
Infra tutte Reina
È la gente Latina...
Un astro ha in fronte: move
In capo a l'altre genti
A grandi passi, e piove
Lucidi rai fulgenti
Sovra i minori popoli
Dinanzi e dietro a sé...

Mai puțin liberă decât versiunea anterioară, dar și aceasta destul de laxă și de supărătoare prin inversiuni și forme arhaizante, precum se poate vedeà din strofa finală:

Il giorno del Giudizio
Nanti a l'Onnipotente
Comparirà ogni gente...
Fia chiesto allor da lui
A la bella reina:
«Che festi in terra?»...«Io fui
(Alto dirà) latina
Donna: te là fra i popoli
Rappresentai, Signor».

Trecând în paranteză raporturile epistolare dintre Alecsandri și De Gubernatis (mijlocite pe la 1879 tot de Obedenaru [2]) și provocate, mai ales, de nevoile compilării «Dicționarului Contimporanilor») [3]),

---

[1]) M. A. Canini, *La Rumania — Inno e traduzione del Canto La Gente Latina di B. Alexandri*, Bucarest, 1878.

[2]) Cfr. G. Adamescu, *Șapte scrisori etc.*, *Conv. lit.*, 1924, p. 342. (Scrisoare din 4 Ianuarie 1879).

[3]) Pentru felul cum autorul italian s'a servit de colaborarea «contimporanilor» care figurează în acel «Dizionario» și în ediția franceză din 1905, cfr. C. D. Fortunescu, *N. Burlănescu-Alin*, în *Arhivele Olteniei*, 1927, VI, No. 29—30, p. 122.

vom aminti că în 1880 nu se stinsese încă entuziasmul pentru «Cântecul Gintei latine», din acest an datând publicarea [1]) melodiei pe care o compusese un alt maestru italian, cunoscutul profesor și compozitor ieșean F. Caudella, autorul «Potpuriurilor Române» [2]).

Și tot ca o consecință a acestui postum entuziasm trebuie înțeles gândul (nerealizat de altfel) lui Filippo Marchetti de a scrie o operă muzicală, inspirată de drama istorică «Despot Vodă», (reprezentată la Teatrul Național din București în seara de 8 Octomvrie 1879), la al cărui libret lucrà în anul următor M. Obedenaru. Despre toate aceste planuri ne informează Alecsandri dela Mircești, printr'o scrisoare adresată ferventului său admirator și colaborator (16/28 August, 1880) [3]):

«Aș fi fericit dacă celebrul maestro Marchetti ar compune o operă, ale-«gând de subiect pe Despot. Geniul său musical ar popularisà astfel în «Italia un episod interesant din istoria noastră și frații noștri de la Roma, «Napoli, Milano, Florența, etc., ar învățà a ne cunoasce într'un mod mai «armonios. . .».

Tot de aci aflăm apoi că propunerea venise din partea lui Obedenaru care lucrà la libret, Poetul îndemnându-l să continue până la sosirea sa la Roma, în acelaș scop. Căci:

«. . . Eu îmi propun de a merge se petrec earna la Napoli. Se înțelege «că voiŭ venì și la Roma pentru a asistà la serbătorile Pascilor, și atunci «voiu avea mulțemirea de a face cunoscință cu D-l Marchetti și *tustrei «împreună, vom aşterne planul operii.* Acum am atâte trebi agricole și al-«tele că nu găsesc timp de a pășì în domeniul artelor. . .».

Spre a-și arătà recunoștința față de compozitorul italian și față de ceilalți susținători dela Montpellier (Ascoli, Quintana, etc.), Poetul mărturisește, tot acì, că intervenise la Rege pentru decorarea lor, urmând ca «pe la începutul lui Noemvrie» să pornească spre Italia.

La 6 Decemvrie 1880, îl găsim însă tot în țară (la București), căci renunțase pentru moment la această călătorie:

«Aveam de gănd — îi scrià el lui Obedenaru — a petrece earna în Italia «și a merge la Roma, însă toamna prea frumoasă de care ne bucurăm în

[1]) Cfr. *Albumul macedo-român*, București, Socec, 1880, Supliment, pp. 8 și urm.
[2]) Cfr. N. E. Idieru, *op. cit.*, p. 463, 468.
[3]) Cfr. G. Adamescu, *Șapte scrisori, etc.*, *l. c.*

«anul acesta şi deosebite alte motive particulare m'aŭ îndemnat a-mi amâna «caletoria pe altă dată», lăsându-i lui Obedenaru grija libretului, cu nădejdea «că illustrul maestro se va inspira din ele spre a compune un cap d'operă».

In iarna acelui an şi în primăvara celui următor (1881)[1], Poetul nu se dovedise încă în stare să intreprindă mult dorita călătorie la Roma, reținut de unele supărătoare încurcături cu moșia.

«. . . Regret o asemine împrejurare — îi declară la 10 Febr. 1881 lui «Obedenaru — pentrucă nu me pot întèlni cu d-l Marchetti spre a ne «ințelege în privirea operii lui Despot-Vodă, dar sper se ve pot comunica «un soiu de scenario la care me gǎndesc de cǎnd mi-ați scris. . .».

Regrete pe care le reînnoià la 26 Fevruarie (frecvența acestor scrisori ne dovedește interesul cu care aștepta rezultatul promisiunilor lui Marchetti, atât în privința lui «Despot-Vodă», cât și a altor «arii»), abià în vara anului 1881 (28 Iunie) limpezind situația moșiei, pe care o arendase: liber, ar fi putut merge la Roma și în Provența, unde îl așteptau Felibrii.

«. . . Mult aș dori se me întrețin cu Marchetti asupra lui Despot, căci «îmi pare că am scoate un libretto foarte interesant din această dramă. . . «însă, precum v'am scris, nu me pot depărta de pămîntul nostru emina«mente fertile pǎnǎ la anul viitor. . .»:

De data aceasta, convins că va înterprinde călătoria pe care o amânase timp de aproape trei ani, se pregătește în vederea ei, stăruind pentru decorarea acelor prieteni din Italia și Provența cari se distinseseră prin entuziasmul cu care-i premiaseră, îi divulgaseră ori îi traduseseră «Cântecul Gintei Latine». Alături de cei amintiți, nu omiteà de data aceasta nìci pe traducătorul Domenico Muti din Napoli, în favoarea căruia îi scrià lui V. A. Ureche, la 17 August 1881 (Mircești)[2]:

«Nu ştiu dacă ai primit o scrisoare a mea în care te rugam să te gândeşti «la amicii noştri dela Montpellier, cînd ar fi o zi cu ploae de decorații? «Dacă va răsări în fine o asemenea zi, da-mi voie a înscrie în numărul

[1]) Bengescu (cfr. *Revue des Deux Mondes*, 1910, vol. VI, p. 667), ne informează că, spre bătrînețe, Poetul se arătà tot mai dornic de tihna dela Mircești. M. Kogălniceanu, fiind ministru de Externe, îi oferise o misiune extraordinară la Roma, dar el refuzase.

[2]) Cfr. *Viața literară și artistică, art. l. c.*

«celor ploați și pe d. Domenico Muti din Napoli, care a adresat de mult «Maiestăților lor, un album și o poezie...»

Dar iată-l, în sfârșit, plecând să facă «ocolul întregei Europe», în primăvara anului 1882, când îl întâlnim la Viena (Aprilie), în trecere spre Milano — Genova — Montpellier [1]).

Ajuns în primele zile ale lui Maiu în capitala Lombardìei, Poetul adresà aceste rânduri soției sale Paulina, rămasă la Mircești:

«Dragă, Am sosit cu bine la Milan și am făcut un voiaj minunat, în timp «de 24 de oare, fără osteneală. Am suit Simeringul cu repejune și lăsând «în stânga Triestul și Veneția, am ajuns la 6 și jum. dim. la Milan.

«Aice am vizitat pe învățatul meu amic necunoscut Ascoli, cu care am «petrecut ziua, plimbându-ne împreună și vizitând Catedrala și alte mo«numente interesante.

«Mîni dim. plec la Genova...».

Alecsandri avù astfel prilejul să cunoască pe marele învățat Ascoli, unul din cei mai străluciți din câți își revindecă știința modernă a Glotologiei. Ascoli făcuse parte din juriul dela Montpellier și încă din prima-i adolescență studioasă, se ocupase cu deosebită predilecție de cercetări referitoare la limba românească, pe care — ca profesor de filologie la Universitatea milaneză și ca director al celebrului «Archivio Glottologico italiano» — avusese de sigur nenumărate ocazii să le prelungească și în acei ani târzii [2]).

Din cele aflate din scrisorile lui Alecsandri către Obedenaru, ne-am aşteptà să-l vedem coborînd dela Milano spre Roma, ca să desăvârșească acolo libretul lui «Despot Vodă». Dar fie că Marchetti renunțase la acest proiect (în lista operilor sale reprezentate, nu figurează într'adevăr așà ceva); fie că Poetul se grăbeà să ajungă la Genova pe Regele Carol și pe Carmen Sylva, cari se aflau și ei acolo în acel timp [3]); fie, în sfârșit, că erà ținut să ajungă în Provența (unde se pusese la cale o sărbătorire a sa) la o anumită dată, fapt este că Poetul se mulțumì să treacă doar prin Nordul Italiei, dela Milano luând fără întârziere calea Genovei, de unde adresà Paulinei aceste rânduri [4]):

---

[1]) Cfr. *Scrisori*, Chendi, p. 275.

[2]) Cfr. *Romanticii, etc.*, pp. 58, 78, 101.

[3]) Cfr. *Scrisori*, Chendi, p. 274.

[4]) *Ivi.*

«. . . Plecînd la 4 şi 10 minute înainte la Monaco, m'am grăbit să fac «dejun la cafeneaua noastră, la Concordia, şi am mîncat o macaronadă «în cinstea matale; apoi am făcut o primblare prin oraş, unde am găsit «aceeaş linişte şi acei leneşi aşezaţi pe un marmaclîc *(sic)* de fer şi stu«pind cu nepăsare dinnaintea lor. In stradele care se cobor la port, tot acele «albituri spînzurate la pereţi, dar ce m'a supărat, este de a videà omnibu«suri tîrîndu-se pe şine de fier, în strada cea mai principală cu palaturi «mari. Pentru ce omnibusuri într'un salon? . . .».

Dar şi mai vii, aceleaşi ca în primii ani ai tinereţii, sunt impresiunile sale de călătorie dela Genova spre Monte-Carlo, dealungul Coastei de Azur:

«. . . *Am făcut călătoria de pe Cornişa pe lună, avînd în stînga Marea «ce se întindea până în fundul orizonului cu mişcările ei line, şi în dreapta «dealurile acoperite cu măslini, cu portocali înfloriţi, etc., printre cari sburau «milioane de luciole* [1]). *Privighetorile cîntau nebune de-alungul malurilor Mărei, «şi glasul lor se unea armonios cu vuetul valurilor. Eu din parte-mi, ca să nu «stau de geaba, cîntam bucăţi din Bărbierul de Seviglia şi astfel am sosit la «Monte-Carlo, sănătos, voios şi regretând că nu eşti cu mine! . . . De ce n'avem «moşia Mirceşti lîngă Monte-Carlo! Ce admirabil efect ar face lunca pe «malul Mărei Mediterane! . .»* [2]).

Odată ajuns în Provenţa, dela Monaco şi Marsilia, va trece la Montpellier unde-l aşteptà adunarea Felibrilor în frunte cu Mistral [3]) şi unde — cu prilejul «Jocurilor Floreale» — va improvizà şi cetì, printre alte versuri, acelea întitulate «Patru regine» [4]): parafrazare a «Cântecului Gintei Latine», al cărui efect îl putem deduce din strofe ca aceasta:

«Trăiască Spania măreaţă,
«Şi Franţa mare, generoasă,
«Italia, dulce cântăreaţă
«Şi România cea frumoasă...».

Părăsind în urmă Sudul Franţei, va merge la Paris, la Londra şi apoi, prin Germania şi Austria, se va reîntoarce după şapte săptămâni de călătorie la Mirceşti, unde-l găsim la 20 Iunie a aceluiaş an (1882) scriind amicului său Grenier [5]):

[1]) Cfr. ital. *lucciola -e* = licurici.

[2]) *Ivi,* p. 276.

[3]) Cfr. culegerea de articole făcută de E. Tailler, *Fréd. Mistral şi V. Alecsandri, la congresul din Montpellier,* Bucureşti, 1915.

[4]) Cfr. *Opere compl., Poesii,* II («Legende»), 1896, pp, 297 şi urm.

[5]) G. Gazier, *op. cit.*, p. 64.

«Moi, cher ami, après avoir tiré ma révérence au Sénat et à l'Académie «jusqu'à l'année prochaine, je suis parti, il y a deux mois, pour faire mon «tour d'Europe et me retremper dans l'air vivifiant des grands pays. J'ai «donc traversé l'Autriche, l'Italie et la France, en passant par Vienne, «Milan, Gênes, Marseille, Montpellier, Paris et Londres, puis j'ai pris «ma direction par Strasbourg, Carlsruhe, Stuttgard, Munich, Vienne, et «me voici finalement revenu dans mon petit cottage de Mircesti. J'ai fait «ma cure intellectuelle et je m'en trouve bien, aussi mes doigts brûlent de «manier la plume. . .».

Dar şi sufletul îi ardeà de dorinţa «de reprendre le bâton de voyage vers la fin de septembre», plan la care a fost totuş nevoit să renunţe, spre marea sa părere de rău, din motive familiare:

«. . . Mon domicile est à Mircesti — îi scria aceluiaş prieten la 7/17 Oc«tomvrie 1882 [1]) — mes devoirs de sénateur et d'académicien m'appellent «à Bucarest, *et mes goûts m'entraînent vers la Méditerranée*; dans ces condi«tions, on tourne presque toujours le dos à l'ancienne capitale de la Mol«davie. . . J'ai été fort tourmentée ces dernières quatre semaines par la «maladie de Pauline. . . Maintenant elle va mieux, *mais adieu à mes projets «de voyage en Italie pour cet hiver;* il serait imprudent d'exposer ma chère «convalescente aux accidents d'une longue course à travers les neiges. «Je vais donc tâcher de vous imiter en travaillant au coin du feu. . .».

In aceste împrejurări veneà să-l consoleze oarecum de aceà renunţare şi să adaoge un motiv de gratitudine mai mult, faţă de admiratorii săi italieni, publicarea la Roma (1883) a unei noui versiuni italiene a «Cântecului Gintei latine», datorită lui Gaetano Carlo Mezzacapo, în colaborare cu Obedenaru [2]). Această traducere (premiată la concursul din Maiu 1883, pus la cale tot de Societatea limbilor romane din Montpellier), erà însoţită şi de un bogat studiu asupra istoriei Românilor, asupra literaturii lor, dar mai ales asupra imnului în sine, şi a autorului său, declarat «il massimo dei poeti rumani viventi» în timp ce «Cântecului» i se atribuià «un non so che di sacro, di gran«diosamente meditativo (!), di profondamente sentito, di ragionevol«mente esaltato, di veracemente entusiastico»!

Versiunea lui Mezzacapo, condusă după una literală a lui Obedenaru,

---

[1]) *Ivi*, pp. 73—74.

[2]) *Il Canto della stirpe latina di B. Alecsandri tradotto in versi italiani da Gaetano Carlo Mezzacapo*. Versione coronata dalla società delle lingue romanze di Montpellier nel concorso del Maggio 1883, Roma, Pallotta, 1883, pp. 34. Cfr. şi Registrul de achiziţii al Acad. Rom. pe 1913, No. 933—935.

păstrând metrul şi cadenţa originalului spre a puteà fi cântată pe melodia lui Marchetti şi, într'o mare măsură, chiar corespondenţa verbală cu textul românesc (reprodus alături), este fără îndoeală cea mai izbutită dintre cele cinci versiuni italiene câte se cunosc, putând a ne convinge despre aceasta dela cele dintâiu versuri:

Latina gintă e regină Intre ale lumii ginte mari, Ea poartă'n frunte o stea divină Lucind prin timpii seculari.	Regina stirpe è la latina Fra quante stirpi ebbero onor. In fronte stella ell'ha divina Dai secolari alti splendor.
Menirea ei tot înainte Măreţ îndreaptă paşii sei. Ea merge'n capul altor ginte Versând lumina'n urma ei...	Pomposa guida il suo destino Superbo innanzi ognora le è. All'altre genti apre il cammino, Di luce imprime orme il suo piè...

Resemnat către 1882 în faţa imposibilităţii de a cercetà iarăş Italia; resemnat, deopotrivă, doi ani mai târziu («. . . Avusesem de gînd a «merge într'o climă caldă pentru iarnă — îi scrià la 14 Sept. 1884 «din Mirceşti, prietenului său Papadopol-Calimach [1]) — însă holera «ce'şi face mendrele prin Italia, mă obligă a rămînea liniştit la gura «sobei şi Mirceşti până 'n primăvară. . .); dorinţa de revedere a acelor locuri nu slăbeşte o singură clipă în sufletul Poetului. Cu atâta urmează să ne fie deci mai mare mirarea, constatând locul nebănuit de redus pe care-l ocupă exotismul şi peisajul italian, mai ales în prima din cele două drame istorice (cu subiecte romane), pe care Alecsandri le compuneà în acei ani: «Fântâna Blanduziei» şi «Ovidiu».

Nimic specific şi personal în înfăţişarea Campaniei Romane, ori a priveliştelor romanticului Tivoli, ale Tiburului şi ale idilicului Anio, pe fondul cărora se profilează melancolica figură a lui Horaţiu. Abià dacă în unele scene din «Ovidiu», pe lângă o mai vioaie şi mai personală evocare a Romei lui August, ne este dat să întâlnim pasagii ca acestea [2]), fireşti la Alecsandri după cele arătate până acì:

...Ştii, dragă, ce ţară-i ţara mea?
Tu meritai, Sarmizo, ca să te naşti în ea,
Atît e de *frumoasă* şi de'*nveselitoare*
Cu *sînu-i dulce, verde* şi *poleit de soare*,
Cu proaspătul său aer de viaţă dătător,
Cu-a sale *vii isvoare* pe *cîmpul roditor*,

[1]) Cfr. *Scrisori*, Chendi, p. 175.
[2]) *Opere compl.*, *Teatru*, vol. V, Minerva, 1908, pp. 419 şi urm.

Cu *florile-i deschise*, cu *fructele-i de aur*,
Cu al *naturei blînde* în veci mănos tezaur!
In dulcea Ausonie [1]) cu nume-armonios,
Lin curge rîul vieţei sub *soare luminos*,
Cu drag el se strecoară prin rediuri vuetoare
De *cântece voioase*, de *şoapte uimitoare*,
Şi pe mişcarea lină a *mărei de smarald*
In care la lumină copilele se scald...

Ovidiu înfiorându-se, printr'un bine meşteşugit contrast de atâtea ori sensibilizat şi de Poet în timpul călătoriilor sale în Italia, adaogă:

...Aice-i întuneric, tristeţă necurmată!
In loc de flori, zăpadă... şi marea-i îngheţată!
Priveşte prin furtuna ce viscolă pe cer,
Se pare că văzduhul chiar tremură de ger!
In nor se sue corbii să vadă alba iarnă
Cum vine pe câmpie troene să aştearnă,
Şi luptă greu cu vîntul cumplit vîjiitor
Ce ca pe frunzi uscate îi spulberă din sbor...

Finalul piesei, mai ales monologul din actul al V-lea [2]), vine să adaoge alte câteva accente de acest fel, în care Poetul evocă gloria romană, fără să omită legătura istorică cu origina propriului său neam, evocată încă din epoca «Sentinelei române» aproape cu aceleaşi mijloace:

...Sînt singur... e mai bine; pe marginea de viaţă
Cu moartea voesc singur să mă găsesc în faţă.
S'apropie sfîrşitul... cu ochiŭ păingenit
Să mai admir cerescul abis nemărginit...
In orizontul tainic, prin a zăpezei valuri
Văd Roma ce se'ntinde pe *şapte'nalte dealuri*,
Cu *templuri mari*, cu *circuri*, cu *Forumi spaţioşi*,
Şi pretutindeni *statui* de oameni glorioşi.
Tot ce-a fost *mare*, *nobil*, model în omenire
De-amor pentru *virtute*, de-a *patriei iubire*,
Sub chipuri făurite în *bronz neperitor*
Domină'n nemişcare poporul mişcător,
Şi *gloria*-i aclamă cu voce *triumfală*.
Poeţii sînt cu dînşii... Iar eu?.. Soartă fatală!
...Fie ce-a fi de-acum... om sînt... un paiŭ în vînt...
Să cerc încă odată pe lira mea să cînt...

[1]) Numele străvechi şi poetic al Italiei.
[2]) *Op. cit.*, pp. 426, 435.

«O! Soare, veselie, isvor de'ntinerire,
«A lumilor podoabă, a cerului zîmbire,
«Ochiŭ splendid care'n tine oglinzi tot universul,
«Tu Iuliei şi Romei pe raza ta du-mi versul.
«Pe raza ta... du-mi versul... pe raza...
...Văd Roma cum expiră!.. Vai! Roma nu mai este!
Puterea ei? Legendă! Istoria-i? Poveste...
Staţi!.. Norul greu dispare... lumina creşte'n urmă...
Trec secoli... o! minune... Aici, în răsărit
Vlăstarul, fiu al Romei, ştejar a devenit,
Şi Istrul moşteneşte al Tibrului renume...
Se'nalţ'o nouă Romă, renaşte-o nouă lume.
Mormîntu-mi se deschide... din el în viitor
Un lung torent de viaţă se'ntinde roditor . . .
Dumnezeiri!.. Nu, *ginta latină'n veci nu moare*!
Ah!.. eată... noaptea... noaptea... ah! mor... ah! *soare, soare!*

Nimeni nu pierde din vedere, de sigur, că ambele drame istorice de care ne ocupăm, au un adânc fond autobiografic, protagoniştii lor luând vieaţă din starea sufletească de melancolie a Poetului, ajuns în pragul bătrâneţii, fără ca dorul de zările luminoase ale Mediteranei să-l fi părăsit; ci dimpotrivă, accentuîndu-se cu trecerea anilor. Prin exemplele ce am dat în acest sens până acì, ideea de bază a dramei «Ovidiu» poate căpătà astfel o deosebită semnificaţie, interpretată fiind în sens autobiografic şi în cadrul exotismului italian [1]).

Să comparăm, într'adevăr, cuvintele acestea, atribuite poetului roman, cu oricare din scrisorile adresate de Alecsandri în ultimii ani ai vieţii sale (după 1887, pe când erà ministru la Paris) numeroşilor săi prieteni şi analogia — atât în ce priveşte dorinţa mereu aceeaş de a revedeà Italia, cât şì starea sufletească de nostalgică delectare în faţa peisajului exotic — va fi de sigur convingătoare.

«... Gândul meu e să mă întorc în Franţa pe Mare — îi scrià lui Al. «Papadopol-Calimach, la 12 Iunie 1887 [2]) — trecînd prin Constantinopol, «Smirna, Athena, Messina, Palermo, Napoli, Roma, Florenţa, etc. *Planul «e frumos, dar oare se va realizà? . . Dumnezeu o ştie . . .»*.

---

[1]) Cfr. pentru această stare sufletească mărturisirile lui Ionescu-Gion (martor ocular), în *L'Indépendance Roumaine*, XIV, 1890, No. 3875; pentru planul unei călătorii în America, cu vaporul comandat de amicul său italian *Santelli*, cfr. C. Bengescu, în *Conv. lit.*, XXV, p. 112; pentru poeziile lui V. Alecsandri, traduse în italieneşte pe la 1885 de *M. A. Canini*, cfr. *Romanticii, etc.*, p. 109.

[2]) Cfr. *Scrisori*, Chendi, p. 204.

In aşteptarea acestei melancolice realizări, iată în ce stare sufletească îşi petreceà toamna anului 1887, la Mirceşti [1]):

«. . . *Je nage dans la lumière, je voyage dans le bleu, et me délecte dans cette «délicieuse paresse napolitaine qui porte le nom harmonieux de dolce far niente, «et que les Orientaux appellent le Kief. C'est un état physique et moral plein «de jouissances. . .»*.

In 1889, un singur an îl mai despărţià pe Alecsandri de moarte [2]). A fost şì anul ultimei sale călătorii în Italia. Dar, printr'o dureroasă şi suggestivă — pentru noi — coincidenţă, întocmai ca Ovidiu pe malurile îngheţatului Pont Euxin, Poetul nu mai puteà vedeà în anul acela, nici de pe malurile luminate ale înfloritei sale Italii, soarele. Frigul se lăsà asupră-i.

«. . . *Am fost pe malurile Mediteranei, am fost la Napoli. . . chiar la Pa«lermo, după soare, şi am găsit pretutindene vînt, ploi şi chiar zăpadă*, fără «a mă putea adăpostì în apartamente confortabile şi încălzite, şi fără a mă «putea împăca cu hrana de pe la hoteluri: Am decis prin urmare a nu mă «mişcà din Paris. . .» [3]).

Erà cea dintâiu oară când Italia nu-i zâmbise; dar şi cea din urmă. Căci peste puţin, boala îl va silì să ia calea fără întoarcere a Mirceştilor [4]), unde-şi va dà în curând sfârşitul.

Coincidenţă înduioşetoare: după voinţa Poetului, mormântul i-a fost săpat în grădina caselor de pe malul Siretului, «în mijlocul florilor şi al pomilor pe care i-a iubit aşà de mult, . . în mijlocul unei poene de peri, lângă care se înalţă un brad. . .». Iar cripta i-a fost boltită de umilul meşter Giuseppe Zania, un italian [5]).

---

[1]) Scris. din 18 August 1887, către C. Bengescu; cfr. *Câteva suvenire, etc.*, p. 225.

[2]) Pentru părerile sale despre *A. De Gubernatis* în 1888, cfr. *Scrisori*, Chendi, p. 157; pentru admiraţia sa faţă de religiozitatea poporului italian, cfr., o scris. către T. Maiorescu (1889), în *Scrisori*, Chendi, p. 17. Dealtfel, în acei ani, legase prietenie la Paris cu preotul catolic *Tondini de Guarenghi* (italian), pentru care, cfr. *Conv. lit.*, 1905, p. 522. Tot în 1889 stăruià şi ajutà pe Al. Papadopol-Calimach să scrie o *Istorie a legăturilor noastre cu Veneţia şi Genova* (Cfr. *Scrisori*, Chendi, pp. 238—239, 241, 244, 246—247).

[3]) Scris. către Al. Papadopol-Calimach, din 1889; cfr. *Scrisori*, Chendi, p. 238.

[4]) Pentru mormântul lui de acolo, cfr. S. Zotta, *op. cit.*, pp. 52 şi urm. şi Em. Gârleanu, *Privelişti din ţară*, Bucureşti, 1915, pp. 11, 16, 19.

[5]) Cfr. A. Clavel, *op. cit.*, pp. 66—67.

V. ALECSANDRI ŞI MAZZINI?

18. Şi acum, mai înainte de a ajunge la concluzia ce se impune după această largă expunere de natură biografică, câteva precizări în legătură cu celelalte căi pe care Alecsandri s'ar fi putut îndreptà spre Italia, dar pe care nu le-a străbătut cu aceeaş stăruinţă, alături de alţi contimporani.

Una din aceste căi, pe care se avântase N. Bălcescu urmat de Dim. Brătianu, de C. A. Rosetti şi de alţii, erà aceea indicată de ideologia patriotic-revoluţionară a lui Giuseppe Mazzini şi care, răsfirată în mii de poteci ascunse, împânzise întreaga Europă de pe vremea sa. Alecsandri s'a ferit s'o străbată.

Nu din motive de specială prevenire faţă de ideologul şi agitatorul italian (pe care îl iau acì ca simbol al întregii mişcări revoluţionare din Italia pe vremea lui Alecsandri), ci din motive personale, care i-au impus o anumită linie de conduită faţă de orice manifestare politică. Am puteà spune — din cauza însăş firii sale. Aceasta a înclinat totdeauna spre cumpătare, selecţie şi reţinere în faţa oricărui exces. Aşà ni-l înfăţişează opera, biografia şi mărturiile contimporane. «... Sub poetul Alecsandri totdeauna vezi pe omul echilibrat, cu mintea sănătoasă», ţine să afirme una dintre acestea, luată la întâmplare [1]). Totdeauna stăpânit de bunul simţ, fie că avem de a face cu un simplu echilibru de suprafaţă, nu prea adâncit.

Sigur este că în orice împrejurare, de timpuriu, Alecsandri a preferat să stea retras la Mirceşti ori în străinătate, ferit de frământările luptelor mărunte de partid, având oroare instinctivă de orice exces demagogic şi ultra-democratic [2]), fără ca aceste rezerve să fi stins în sufletul său ardoarea patriotică, manifestată atât în 1848, cât şi cu prilejul Unirii. Din acest punct de vedere, identitatea dintre V. Alecsandri şi bunul său prieten Ioan Ghica este desăvârşită; ba putem chiar afirmà că anti-mazzinianismul declarat al acestuia din urmă, nu este exclus să-l fi înrîurit pe cel dintâiu.

N'a fost un spirit militant. «Alecsandri erà un spirit liberal, liberal în sensul dela 1848 şi 1856. Din această pricină, el nu simpatizează mai încoace cu mişcarea de reformă liberală, *deşi Alecsandri nu era*

---

[1]) G. Panu, *Amintiri dela Junimea*, Bucureşti, 1908, I, p. 371.

[2]) Cfr. de expl. scris. către N. Pisoski (Mirceşti, 18 Decemvrie 1867), în *Conv. lit.*, XXXIX, pp. 992, 996 şi urm.

un doctrinar, căci în politică n'avea păreri, dar dela 1866, de la noua Constituţie, el se alipeşte pe lângă mişcarea Junimistă din Iaşi», pe atunci conservatoristă [1]).

Toată temperanţa sa — împotriva unei democratizări excesive a poporului, dar şì împotriva unei anacronice reacţiuni — se poate deduce din cele două «cântece comice», întitulate atâta de ostentativ «Clevetici ultra-demagogul» şi «Sandu Napoilă ultra-retrogradul» [2]), care — din acest punct de vedere — capătă valoare de simbol al întregului său crez politic [3]).

Aşà fiind, credem inutil a mai insistà. Alecsandri nu se lasă încadrat în orbita ideologiei mazziniene, nefiindu-i dat să se apropie de Italia pe această cale; dimpotrivă.

V. ALECSANDRI ŞI CURENTUL FILOLOGIC ITALIANIZANT

19. Fost-a, în schimb, Alecsandri un militant în favoarea italianizării limbii noastre, alături de Heliade Rădulescu şi de filologii ardeleni? Apropiatu-s'a el oare de Italia şì pe această cale? Căci întrebarea se impune firesc, dată fiind generalizarea acestui curent pe vremea aceea şi intima sa apropiere de Italia, pentru alte motive sufleteşti.

Grăbim răspunsul: nu.

Motivele esenţiale? Două: unul personal, celălalt de natură culturală, mai general.

Primul motiv se va găsì tot în simţul conservator al ponderii, de care a dat dovadă Poetul şì în celelalte împrejurări amintite. Alecsandri a reacţionat cu convingere, totdeauna, împotriva inovaţiunilor excesive şi artificiale, aşà după cum — încarnare a sufletului boieresc autohton, cumpătat şi tradiţionalist - popular — nu s'a putut oprì de a reacţionà prin teatrul său, în mare parte xenofob, împotriva desfigurării vieţii sociale a poporului (în mijlocul căruia s'a născut şi de care a trăit sufleteşte totdeauna aproape), prin convieţuirea cu cei mai feluriţi şi neasimilaţi străini.

Cât priveşte cel de al doilea motiv, el trebuie căutat în mişcarea intelectualilor moldoveni, pornită încă înainte de 1850, de apropiere

[1]) Cfr. G. Panu, *op. cit.*, p. 317.

[2]) Cfr. *Opere compl.*, *Teatru*, vol. I, Minerva, 1907, pp. 18 şi 23.

[3]) Pentru atitudinea sa faţă de democraţia timpului, cfr. şì G. Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura rom.*, Iaşi, 1909, pp. 115 şi urm.

a literaturii și a limbii literare de vieața și de limba poporului (deziderat romantic, cu valabilitate și în Apus), care-și avù exponenții cei mai de seamă în M. Kogâlniceanu, V. Alecsandri, C. Negruzzi și Russo, iar mijloacele de luptă și afirmare în reviste ca «Dacia literară», «Propășirea» ori «România literară». Această mișcare, întâlnindu-se, erà fatal să se ciocnească atât cu mișcarea latinistă a Ardelenilor, cât și cu aceea a italianismului heliadist, ambele înstrăinate de bunul simț și de limba poporului; artificiale și excesive [1]).

Manifestul aderării lui Alecsandri la curentul moderat și poporanist al prietenilor săi moldoveni, datează într'o formă mai susținută încă din 1863, când publică la Paris gramatica limbii române [2]) și când ținù să-și spună lămurit părerea în această complicată răsboire a sistemelor ortografice de tranziție, și pe alte căi [3]).

Astfel că îndatoririle față de propria-i fire și față de convingerea unanimă a prietenilor de cari și-a legat începuturile literare, nu-i puteau îngădui Poetului să facă concesii curentului italianizant ori latino-transilvănean, oricât de timpurie și de susținută i-a fost pasiunea pentru Italia și pentru exotismul acesta, luat ca temă de inspirație încă dela cele dintâi producții literare.

Dealtfel, Poetul n'a avut niciodată veleitatea de a aspirà la demnitatea de filolog cu competență recunoscută, preocupările linguistice servindu-i doar ca pretext de luptă împotriva unei primejdii care trecea dincolo de făgașul limitat al unor pure speculațiuni științifice [4]).

In schimb, n'a scăpat prilej să reacționeze împotriva acestei primejdii, printr'un procedeu mai eficace și pe care se simțià în stare să-l mânuească: ridiculizarea prin teatru.

Antiheliadismul [5]) lui Alecsandri, accentuat după 1848 și prin cunoscutele-i resentimente de ordin politic, calmat o clipă pe la 1867 —

---

[1]) Cfr. B. Kanner, *La société littéraire «Junimea», etc.*, Paris, 1906, p. 95 și N. Cartojan, *Soarta unei reviste literare în 1844*, în *Conv. lit.*, 1907, pp. 197 și urm.

[2]) *Grammaire de la langue roumaine, par M. V. Mircesco*, précédée d'un aperçu historique sur la langue roumaine, par M. Ubicini, Paris, Maisonneuve, 1863; cfr. și recenzia lui A. D'Avril în *Revue des Deux Mondes*, 1863, I, p. 1022.

[3]) Cfr. scrisoarea sa către Al. Hurmuzachi (Iași, 1863) în *Luceafărul*, 1905, pp. 231 și urm.

[4]) Cfr. de ex. B. P. Hașdeu, *Alexandri — linguist*, în *Columna lui Traian*, 1877, pp. 83 și urm.

[5]) Pentru curentul acesta, cfr. C. Tagliavini, *Un frammento di storia della lingua rumena nel secolo XIX*, Istituto Europa Orientale, Roma, 1926.

pentru ca antiardelenismul său să izbucnească şi mai viguros [1]) — ne apare astfel înfăţişat încă din 1844, după câţiva ani deci dela publicarea «Buchetierei din Florenţa».

Căci iată ce fel de aluziuni directe ţineà să strecoare în povestirea «Istoria unui galbân», publicată în «Propăşirea» din acel an [2]):

«. . . Şi trebue să mărturisesc că el agiunsese la o ghibăcie atât de mă-«eastră în măsluirea cărţilor, încât ar fi meritat cu toată dreptatea o odă «*escamotofilă* în soiul acelei adresate d-lui Rodolfo de [d. Eliade marele] «*amiratore* (sic) *della prestidigitazione.*
«*Paraoa* (boldind ochii). Ce cuvinte sunt acestea?
«*Galbânul. — Aceste sunt câte va cuvinte dintr'o nouă limbă românească* «*ce se descopere acum la Bucureşti.*
«*Paraoa.* — Dar *escamotofil* ce basaconie este?
«*Galbânul. — Escamotofil* e văr primar cu *braţalba*, cu *largumbra*, şi frate «de cruce cu *Broascăoaetaurie* şi cu *impercaicoifagi* (a d-lui Aristia [3]).
«*Paraoa.* — Ne le înţeleg.
«*Galbânul.* — Te cred; dar ean întreabă pe croitorii lor dacă înţeleg cu-«vintele *teşmecherii* şi *haram*, şi să vezi că ţi-or răspunde: *nu te capisc* [4]), «sau: *nu te cumprind* [5]).
«*Paraoa.* — (Clătinând capul). Mari sunt minunile tale, Doamne!
«*Galbânul.* — Zi mai bine: mari sunt minciunile oamenilor! . . .».

Resentimentul faţă de italianismul lui Heliade este evident.

Şi totuş, acest curent, oricât de primejdios, se reduceà de fapt la opera şi străduinţele unui literat care voind să aplice teoriile paralelismului generalizat pe atunci şi la filologii italieni (de tipul Cattaneo), nu făceà decât să descalifice — fără voinţă — şi să compromită un sistem ortografic şi etimologic derivat de fapt din principiile şcoalei ardelene.

Iată de ce atacurile lui Alecsandri la adresa lui Heliade Rădulescu, au fost oare cum mai puţin frecvente decât acelea la adresa latiniştilor debarcaţi în Principate şi cari aveau în avantajul impunerii sistemului lor, prestigiul erudiţiei şi al calităţii de filologi oficiali.

Exemplele pot fi de data aceasta cu mult mai numeroase, într'adevăr. Cea mai mare parte datează însă din epoca în care Poetul luà parte

[1]) Cfr. scris. către Hurmuzachi, în *Conv. lit.*, XL, p. 1098.
[2]) Cfr. *Opere compl.*, *Proza*, Minerva, 1910, ed. II, pp. 48—49.
[3]) Traducătorul lui V. Alfieri.
[4]) Cfr. ital. *capire*, *-isco* = a pricepe.
[5]) Cfr. ital. *comprendere*, *-endo* = a înţelege, a cuprinde.

la lucrările pregătitoare în vederea Dicționarului Limbii Române, pus la cale de Academia înființată în acest scop; căci curentul ardelenesc erà pe punctul de a repurtà victoria consfințirii sale oficiale.

Alecsandri luă astfel atitudine, atât în ce privește năzuința de latinizare forțată a limbii, cât și în privința tendinței de preamărire retorică a descendenței noastre romane: un bun exemplu în acest sens ni-l poate oferì vodevilul său «Rusaliile» [1]), a cărui acțiune se petrece în Moldova de pe la 1860 și în care ne apar, cât se poate de expresive, aluziile la pedanteria filologilor latinizanți și a «pumniștilor», întruchipată în caricatura învățătorului Gălușcă, devenit Ionus Galuscus, cu presupusă descendență din armata lui Iulius Caesar! Sătenilor moldoveni le vorbește în acest chip:

«. . . Buvunu, nuvunu? Ce jerg e acesta? In van îmi tortur inteligența «ca să capisc buvunu, nuvunu. Aceste sclămăciuni nu aparțin idiomului «năciunei noastre. In consecință mă găsesc în pusăciune a nu le puteà da «o interpretăciune rațională. . .» [2]).

Dar atacurile se întețesc în preajma discuțiunilor provocate de Dicționarul Academiei când, retrăgându-se împreună cu T. Maiorescu, lupta fu dusă mai departe la «Junimea», prin «Convorbirile literare» [3]).

Heliade Rădulescu, Massimu, ca și Laurian, erau deopotrivă criticați. Poetul ține să-i ridiculizeze în orice împrejurare, fie prin teatrul său (mijloc public cât se poate de eficace), fie prin scrisorile ce adresà în acei ani, amicilor. Chiar și în răvașe glumețe de felul acestuia:

Mon cher Pantazzitciune [4])
Nu fii cu uitătiune
Că am o citatiune
La nalta Casațiune
La 25. Noemvrie.
Am toată speratiune
De buna succesiune

[1]) Cfr. *Opere compl.*, *Teatru*, II, Minerva, 1912, pp. 494 și urm.

[2]) Cfr. și *Dicționarul Grotesc*, în vol. *Proza*, București, 1876, pp. 527 și urm. Iar pentru reacțiunea Ardelenilor, o scris. a Poetului către Al. Hurmuzachi (1863), în *Luceafărul*, 1905, p. 232; apoi *Conv. lit.*, XL, pp. 590 și urm. G. Ibrăileanu, *op. cit.*, pp. 138 și urm.

[3]) B. Kanner, *op. cit.*, p. 95.

[4]) Pantazi Ghica. Cfr. *Mss. Bar. 2619*, fila 42.

In al meu procesiiune.
Te sărut cu amicitiune.
V. Alecsanditiune
Mircesti, 19 Noe. 1868.

Iar în anul următor, cu și mai multă indignată preocupare, îi scrià lui I. Negruzzi [1]):

«. . . *Ardelenii, sub masca romanismului, lucrează la desfrățirea Românilor,* «*cătând a rupe acel lanț puternic ce leagă strâns pe Românii din diferitele* «*provincii, limba strămoșească.* Când locuitorii de peste Carpați or învăța «a grăi ca Cipariu, Laurian, Macsim *et tutti quanti (sic)*, ei nu se vor mai în«țelege cu Românii din Principate și cu cei din Basarabia, și în acea zi glo«rioasă pentru pedanți, Nemții și Rușii vor bate din palme. Insă sper că «ne-a feri Dumnezeu de o asemenea calamitate. . .».

La rândul lor, Ardelenii nu întârziară să-i răspundă, perpetuând până târziu polemica [2]) al cărui ecou răzbate în aluziuni ca cele ce se citesc în comedia «Concina» [3]):

«. . . Ori care grămătic se crede *gramatic* și vrea să fie reformatorul limbei «românești, și prin urmare îl vezi făcînd proașcă în această comoară na«țională, păstrată cu sfințenie de strămoșii noștri. Unul îi adauge o codiță, «un *ciune*, altul un *țiune*, altul un *țione*, etc.; în cît nu mai știe bietul neam «romînesc ce este: *nație*, *năciune*, *națiune* ori *națione!* . . . Ca mîne a veni «al cincilea reformator, care 'i-a zice *năcială*, fiind că sunt cuvintele *cotleală*, «*răceală*, *amețeală*, etc. Pînă și amorului, prințesă, 'i-au schimbat sexul «și 'l-au botezat *amoare!*. . . de aceea amorurile din ziua de astăzi sunt «hermafrodite. Până și onorului, acestui sentiment nobil și bărbătesc, 'i-au «schimbat înțelesul, poreclindu'l onoare! . . . De aceea vedem atîți lingu«șitori ce se tîrîie pe brînci, pentru ca să agiungă la culmea onoarelor. . . «Acesta e progresul. . . o amețeală, o rătăcire, o anarhie, un delir! . .».

Luând cunoștință de astfel de exemple și fără a intrà în amănuntele acestui bogat capitol al istoriei filologiei românești din sec. XIX-lea, ne mai poate oare mirà faptul că Alecsandri, care atâta a îndrăgit Italia pentru alte considerente, nu s'a alăturat totuș de corifeii școalei latiniste sau fie chiar italianizante?

---

[1]) Cfr. *Scrisori*, Chendi, p. 50. Vezi și Ov. Densusianu, *Alexandri și «Junimea»*, în *Vieața Nouă*, I, 1905, pp. 98 și urm.; I. Borcia, *Teatrul lui Alexandri*, în *Transilvania*, 1905, pp. 58 și urm.

[2]) Cfr. de expl. *Observatoriulu* din Sibiiu, 1878, No. 54, p. 4.

[3]) *Op. ed. cit.*, p. 863.

V. ALECSANDRI, LIMBA ŞI LITERATURA ITALIANĂ

20. De fapt, se impune acì şi o altă întrebare: a cunoscut Alecsandri limba italiană?

O dovadă timpurie şi sigură în acest sens, ne-ar putea-o oferì «Condica de calităţi» a funcţionarilor dela Arhiva Principatului Moldovei pe 1851; dar de acì aflăm doar amănuntul că învăţând la Universitatea din Paris, Alecsandri cunoşteà «*limba română, franţeză, etc.*» [1]).

Presupuneà acest «*etc.*» şi cunoaşterea limbii italiene de către tânărul literat, călător pe atunci în Italia? Sau erà un simplu fel de a arătà că aveà cunoştinţe, mai mult sau mai puţin precise, şi despre această limbă destul de uşor accesibilă, astfel asimilată, oricărui Romantic al nostru?

Dar alături de această vagă mărturie din 1851, iată că vine să se înscrie alta, categorică, din 1878 şi de data aceasta, a Poetului însuş.

In adevăr, scriind în acel an lui Obedenaru în privinţa traducerilor străine ale «Cântecului Gintei latine», declară [2]):

«. . . Ve alăturez aice pe cea italiană, făcută la Viena, ca se judecaţi «înşuşi despre valora *(sic)* ei, *căci eu nu cunosc din limba lui Dante «decăt strictul necesar pentru a cere macaroane când călătoresc în patria «lui. . .*».

Mărturie care, oricât de categorică, nu trebuie interpretată totuş prea strict. Deoarece Alecsandri nu a trecut doar întâmplător prin patria lui Dante (pe care o socotià, oarecum, şi a sa!); a avut frecvente raporturi cu diverşi Italieni şi, ceeace este de sigur mai semnificativ, a presărat totdeauna vasta-i operă şi corespondenţă cu expresiuni şi cuvinte italieneşti. Exemplele, şi de data aceasta, nu sunt puţine:

«Tutti quanti», alături de «con amore», «la cara patria», «i lazzaroni di Napoli» [3]), «a prima vista», «speriamo», «apropo. . . sito» *(sic)*, «aproposito», «traduttore tradittore» *(sic)*, «povero di me» *(sic)*, «va

[1]) Cfr. S. Zotta, *op. cit.*, p. 71.

[2]) Cfr. G. Adamescu, *Şapte scrisori, etc.*, p. 342.

[3]) Cfr. *Scrisori*, Chendi, p. 54; N. Zaharia, *op. cit.*, pp. 74, 130, 132.

bene cosi» *(sic)*, «finita la comedia» *(sic)*, «influenza» [1]), «liberta» *(sic)*, «egalita» *(sic)* [2]), «lucioli» [3]), «gentillezza» *(sic)* [4]), etc.

De remarcat totuş că în cele mai multe cazuri avem de a face cu expresiuni uzuale, greşit redate din punct de vedere ortografic, cu care Poetul se va fi familiarizat fie prin contactul direct cu limba italiană vorbită, fie prin acela cu stilul italianizant al epocei, a cărei înrîurire va fi suferit-o fie chiar involuntar; poate şì ca un fel de reacţiune la adresa italianizanţilor; mai sigur, prin contactul cu Negri, în stilul epistolar al căruia surprindem, la tot pasul, acelaş procedeu.

Astfel că alături de mărturia lui Alecsandri din 1878 (în care lasă, dealtfel, să se deducă propria-i părere despre versiunea italiană [5]) şi constatările de mai sus, îşi face loc convingerea că Alecsandri erà destul de familiarizat cu limba italiană de care s'a apropiat în mod empiric, fără a puteà fi totuş vorba în cazul său, de cunoştinţe aprofundate în această direcţie.

Iar observaţiunea de mai sus, ne va lămurì şì asupra contactului său cu literatura italiană, pe care nu avem nici un motiv temeinic să afirmăm că a cultivat-o, mai ales când ne gândim la pasiunea cu care a cultivat-o pe cea franceză, în care a căutat şi a găsit atâtea suggestii şi modèle [6]).

Dar în această privinţă nu avem de a face cu ceva specific, de atribuit numai neadâncirii limbii şi literaturii italiene; ci cu o lipsă de aptitudine faţă de cultură în general, cu excepţia celei moderne franceze.

Şì în această privinţă se dovedeşte un temperamental. «Alecsandri — observà mai de mult d-l N. Iorga [7]) — făcuse studii foarte uşoare, pe care nu le-a complectat niciodată, într'un traiu din care distracţiile luau cea mai mare parte. *Cetirea sa era de tot restrînsă*; vara întreagă

---

[1]) Cfr. *Scrisori*, Chendi, pp. 54, 71, 73, 79, 98, 104, 139, 211, 229, 244.

[2]) Cfr. *Teatru*, I, 1907, p. 24.

[3]) Cfr. *Pasteluri* («Concertul în luncă»), *Opere compl.*, *Poesii*, II, 1896, p. 54. Interesant de observat că deşì Alecsandri, românizând acest cuvânt, ar fi trebuit să-l facă de genul masculin, păstrează totuş genul femenin din ital., căci pune imediat adjectivul «scânteitoare».

[4]) G. Gazier, *op. cit.*, p. 71.

[5]) O declară «nu prea nimerită»; deci a cercetat-o!

[6]) Cfr. Ch. Drouhet, *V. Alecsandri şi scriitorii francezi*. Bucureşti, Cultura Naţională, 1924.

[7]) Cfr. *Oameni cari au fost*, Vălenii de Munte, 1911, p. 197; cfr. şi O. Minar, *Alecsandri şi Eminescu*, în *Luceafărul*, XI, 1912, p. 346.

și-o petrecea privind din cerdacul casei sale din Mircești frumuseța, totdeauna aceiași, dar veșnic nouă, a cerurilor de Iulie și August. *Cărțile clasice ale tuturor literaturilor au rămas închise pentru dînsul, și din literatura contemporană el cunoștea numai, într'un chip ușor, pe cea francesă*, începând dela romanticii cei mari, pe cari a căutat, după puteri, să-i imite. Cărțile erau pentru dînsul un mijloc de trecere a timpului: niciodată ele nu i-au stors un strigăt de admirație, niciodată ele nu i-au impus să cugete mai multă vreme la înțelesul lor, să scoată din ele învățăminte și îndreptări. Veselul ciripitor n'aveà privirea pătrunzătoare a vulturului, nici nevoile acestuia de aier mult, de lumină bogată, de înnălțime, spațiu și raze !».

Trăsătura aceasta a temperamentului său erà prea adâncă, pentru ca desele călătorii în Italia, admirația sa constantă pentru frumusețile acestei țări, să-i fi impus și cultivarea respectivei literaturi.

«In repertoriul francez — afirmă d-l Ch. Drouhet [1]) — se află aproape toate izvoarele de care Alecsandri s'a servit pentru alcătuirea dramelor și comediilor sale. Cultura sa literară se știe că se mărgineà la cunoașterea producțiilor autorilor francezi și a celor ale scriitorilor noștri sau ale poporului nostru. Nu vom găsì așadar la dânsul urme de influența comediei sau tragediei latine, necum eline și nici măcar urme de influența literaturii dramatice moderne, engleză sau germană, spaniolă, italiană».

Iar când, în poezia sa epică sau lirică, ne-ar îndreptà spre vigurozitatea lui Dante [2]), sau spre voluptatea melancolică a lui Petrarca [3]) și Ariosto [4]), suntem siguri că aceste reflexe străbat până la el tòt prin mijlocirea culturii franceze.

Constatăm astfel, că nìci prin apropierea sa de politica și ideologia mazziniană, nìci prin aderarea la curentul italianizant, precum nìci prin cultivarea stăruitoare a limbii și literaturii italiene, nu i-a fost

---

[1]) *Op. cit.*, p. 144.

[2]) Cfr. de expl. începutul lui *Grui Sânger*, care însă ne îndreaptă spre V. Hugo (Ch. Drouhet, *op. cit.*, pp. 82 și urm.).

[3]) Imitat indirect, prin Lamartine: cfr. Ov. Densusianu, *Literatura română* (curs stenogr.), 1900, Academia Română, II, pp. 535 și urm., 609; Ch. Drouhet, *op. cit.*, pp. 16, 23 și urm.

[4]) O notă la poezia «La gura sobei» (*Pasteluri*, p. 189, *Varia*, ed. 1896), ar dovedì cunoașterea operii *Orlando furioso*, de care Poetul se serveà pentru studiile sale de folklor comparat.

dat lui Vasile Alecsandri să adaoge un motiv mai mult, la ardoarea cu care a cultivat în schimb exotismul italian.

Iar dacă autorul «Buchetierei din Florenţa» şi al «Steluţei», a accentuat şi îndrumat tendinţa Romanticilor noştri de apropiere de Italia, spre deosebire de Asachi şi Heliade Rădulescu, către acest exotism a îndrumat-o de sigur.

Deaceea şi începuturile lui Mihail Eminescu, în epoca în care acesta suferea profunda înrîurire a lui Alecsandri, se leagă de opere ca poema dramatică «Amor pierdut — Emmi», în care personajul principal (Vasile A[lecsandri]) nu omite să-şi arăte tot caldul său entuziasm pentru Italia.

Pe la 1870, tema exotismului italian fusese astfel definitiv consacrată în Romantismul românesc, prin stăruinţa şi măestria mult admiratului poet moldovean [1]).

CONCLUZIE

21. Socotim a fi dovedit prin suficiente exemple cât de mare a fost atenţia pe care a acordat-o Alecsandri, totdeauna, exotismului în general, celui italian în deosebi, exploatând cu rară perseverenţă o temă de inspiraţie atâta de frecventă dealungul întregului Romantism european. Prin însăş această constatare, ne putem convinge odată mai mult, de identitatea atitudinei scriitorilor noştri din sec. XIX-lea, faţă de aceea a contimporanilor lor din Apus; de aci şi suggestia de a le studia opera la pas cu a acestora, pentru ca prin comparaţie să ne lămurim pe deoparte asupra unor preferinţi care — reprobabile în lumina criticei de azi — nu erau numai ale scriitorilor noştri, iar pe de altă parte, să putem pune în valoare aportul lor la ilustrarea unor teme cu valabilitate generală în epoca în care s'au consfinţit.

Alecsandri, de-o pildă, ilustrând tema exotismului, poate fi apropiat de mulţi din iluştrii Romantici occidentali, atât prin felul identic în care sensibilizează şi el această temă, cât şi prin rezultatele la care ajunge exploatând-o.

[1]) Cfr. I. Scurtu, *Eminescu şi Alecsandri*, în *Sămănătorul*, 1904, pp. 170 şi urm.; iar pentru ascendentul lui Alecsandri asupra lui Eminescu, O. Minar, în *Luceafărul*, XI, 1912, p. 347. Pentru traducerile italieneşti din V. Alecsandri după 1900, cfr. *Romanticii, etc.*, p. 123.

Cât despre literatura romantică autohtonă, nimeni nu l-a întrecut pe Alecsandri din acest punct de vedere. Şi apoi, tocmai în predilecţia sa pentru acest exotism atâta de colorat şi de expresiv, putem găsì dovada — în orice caz o dovadă, dar sigură — a identificării Poetului cu crezul celui mai specific Romantism, fără a puteà omite să-i recunoaştem totodată, meritul istoric de a fi fost el acela care a pus în circulaţie în literatura românească a veacului trecut, acest motiv de inspiraţie atâta de bogat în suggestii, de apt spre divulgare şi adesea — spre realizări.

Dar chiar generalizând, părăsind cercul oarecum restrâns al acestui exotism, spre a ne referì la întreaga personalitate a Poetului, nu ni se pare a greşì afirmând că prin contactul cu Italia, cu peisajul italian mai ales, tendinţele sale spre o literatură senină, idilică, din plin colorată, s'au accentuat în chip simţitor, oricât l-ar fi îndrumat spre o astfel de literatură propriu-i temperament. La aceasta ne autoriză şi identitatea dintre felul cum sensibilizează Alecsandri aspectele naturale ale peisajului meridional şi felul cum se comportă faţă de natura ţării sale: aceeaş voluptate de colorism, de luminozitate, de rămânere la suprafaţă. Mai înainte de a scrie «Pastelurile», ochiul i se educase în această direcţie, prin exotism.

Să mai amintim apoi că cea dintâiu călătorie a lui Alecsandri în Italia l-a revelat poet, fixându-l din capul locului asupra genului în care aveà să repurteze cele mai măgulitoare victorii şi prin care fantezia — înflorită în cadru de peisaj italian —, înnăscută de sigur în sufletul său, descopereà pentru totdeauna perspectivele luminoase ale inspiraţiei romantice?

In alt sens, studiul de faţă poate revindecà şi meritul de a fi evidenţiat cu mai multe precizări, anumite trăsături ale temperamentului lui Alecsandri: pasiunea sa constantă, arzătoare, vie până la moarte, pentru călătoriile în ţara mirajului exotic, dar — ceeace este demn de subliniat — din care sufletul său nu reţine decât aspectele exterioare ale unor oraşe ca Veneţia, Neapoli, Palermo, Florenţa ori Genova, dovedindu-se neînstare să vadă dincolo de acest feeric decor, să se întoarcă îmbogăţit şi fecundat din contactul cu cealaltă Italie, nu mai puţin seducătoare şi suggestivă pentru astfel de suflete: Italia artei, a istoriei, a civilizaţiei, a culturii.

Pentru Alecsandri, aşadar, cadrul exotismului italian rămâne fondul colorat şi luminos pe care i se proiectează propriile sentimente,

exuberanţa şi optimismul accentuându-i-se prin această proiectare, fără ca acest fel de interpretare romantică a temei să fi evoluat la el din epoca «Buchetierei dela Florenţa», până în aceea a «Pastelurilor» şi a dramei «Ovidiu».

Dacă este să ne referim apoi la biografia Poetului, ne dăm seama că poezia sa erotică şi romanul iubirii pentru Elena Negri, nu pot fi studiate în afară de Italia, de care se leagă atâta de intim ciclul poeziilor sale de iubire şi totodată, afirmarea definitivă a însuş acestui gen în literatura românească.

Imbogăţit ni se pare apoi şì capitolul referitor la activitatea politică a Poetului, strâns legată şì aceasta de Italia tocmai în momentele în care i-a fost dat să colaboreze cu atâta succes, la înfăptuirea Unirii; iar versurile inspirate cu acest prilej de episoadele răsboinice din Italia, ne apar drept o temeinică îndrumare spre acest gen pe care îl va ilustrà mai apoi, cântând epopeea răsboinică a propriei Neatârnări.

Alecsandri îi datoreşte Italiei, în sfârşit — de sigur, în bună parte — succesul cu adevărat european al «Cântecului Gintei Latine».

INDICE

CUPRINSUL

NOTE ŞI SCRISORI ŞINCAIANE

DE

DR. ANDREI VERESS

PROFESOR

Şedinţa dela 15 Aprilie 1927

In timpul din urmă, s'au publicat atâtea amănunte despre vieaţa şi operele lui George Şincai (de către domnii Ioan Modrigan [1]), dr. Zenovie Pâclişanu [2]), dr. Iacob Radu [3]), N. Iorga [4]), dr. Arpád Bitay [5]) şi dr. Elemér Gyárfás [6]), încât simt o vie datorie literară de a le completà cu aceste ale mele *note* şi *scrisori*, culese dealungul anilor prin arhivele şi bibliotecile în cari am lucrat; convins fiind că oricât de puţine şi mărunte ar fi ele, aduc câte un grăunte nou la cunoaşterea mai de aproape a acestui distins învăţat român, despre care anevoie se poate aflà câte ceva necunoscut.

Inainte de toate, am în faţa mea scrisoarea lui Şincai (din Blaj, 23 August 1781) către istoricul ungur Daniil Cornides, care fiindu-i cunoscut încă din Viena, trăià acum ca secretar literar al contelui Iosif Teleki, în castelul din Gorneşti, aproape de Târgul-Mureş,

1) Soarta cronicei lui Şincai, în «Cultura Creştină» 1916, No. 1, pp. 17—23, precum şi Inlăturarea lui Gheorghe Şincai din directoratul şcoalelor, în *Omagiu lui Nicolae Iorga*, (Craiova, 1921), pp. 207—215.

2) Contribuţii la biografia lui Gheorghe Şincai, în «Transilvania», 1922, pp. 295—310, precum şi Cenzura Cronicii lui Gh. Şincai în «Revista Archivelor» 1924, pp. 20—30. (Raportul original latinesc al censorului Martonfi din 1814).

3) Corespondenţa lui Şincai cu canonicul Corneli (dintre anii 1796—1808) în Dr. I. Radu, *Doi luceferi rătăcitori*, Bucureşti, 1924.

4) Lucruri nouă despre Şincai, «Revista Istorică», 1924, pp. 82—83.

5) Poezia română a lui Şincai scrisă şi tipărită în Pesta în ziua de 19 Martie 1805, retipărită de Bitay în «*Dacoromania*», vol. III (Cluj, 1924), pp. 784—6.

6) Gyárfás despre Şincai (publicând şi portretul său) în cartea cu titlul *Az erdélyi katholicizmus multja és jelene* (Dicsőszentmárton, 1925), p. 141.

lucrând ziua și noaptea la istoria țării sale. Cornides erà un literat cu cunoștințe foarte vaste și când Șincai zice de el, că om «mai învățat n'au avut coroana ungurească pre vremea sa» [1]) aduce un omagiu bine meritat al stimei și recunoștinței față de acela care l-a ajutat cu atâtea date și lămuriri în cercetările sale istorice.

Scrisoarea lui Șincai e foarte importantă, nu numai pentrucă este cea mai veche a lui, și chiar din prima perioadă a activității sale, dar și pentrucă (somat de Cornides) își expune în ea părerea sa despre obârșia lui Ioan Huniade, pe care-l ținea — pare — purcezând din familia Dăneștilor din Țara Românească. Șincai mulțumește apoi lui Cornides pentrucă l-a recomandat învățatului preot calvin dela Aita-Mijlocie (din Trei-Scaune) Iosif Benkő, cu care se împrieteni. Dar și mai interesant e că aflăm, că ajunsese cu adunarea materialului atât de departe, încât aveà de gând a-și publicà *Istoria Românilor* în anul 1782 și, spre completarea datelor sale, rugă pe Cornides să-i trimeață indicele colecțiunii sale de documente și anume prin mijlocirea arhidiaconului român din Târgu-Mureș, Ioan Bob, cu care — până acuma — stăteà încă în bune relațiuni, numindu-l chiar familiarul său [2]).

Trecând douăzeci și doi de ani de muncă și necazuri, îl aflăm pe Șincai, în toamna anului 1803, la Oradea-Mare. Aici, făcù cunoștință cu prodirectorul Academiei, profesorul Mihail Tertina. Acesta îi atrage privirea asupra învățatului arhivar din Buda, Martin George Kovachich, către care adresă (la 3 Octomvrie) o scrisoare de recomandație, văzând dorul mare al lui Șincai de a merge acolo, în primul rând pentru a-și puteà întregì opera sa cu date noui, în bogatele biblioteci din Buda și Pesta. Mai aflăm din ea, că — după chiar spusa sa — Șincai a fost depus din scaunul de director al școalelor primare greco-catolice, după o activitate de doisprezece ani, din cauză că s'a lepădat de statul preoțesc și și-a ales vieața laică pentru ca să se jertfească cu totul scrierii istoriei pragmatice a Românilor, pe care a și redactat-o în trei volume.

Tertina, acest «poet laureat», care erà capul unui mic cerc literar din Oradea, zice că Șincai cunoșteà foarte bine limba latină, greacă, italiană, română, germană și îndestul ruteană [3]), și, cunoscând și istoria patriei, precum și științele eclesiastice, recomandat fiind

[1]) Vezi în Cronica lui Șincai, vol. I, p. 400.

[2]) Scrisoarea anexată sub No. I.

[3]) Scrisoarea lui Tertina, anexată sub No. II.

totodată şi de episcopul Ignatie Darabant, propune lui Kovachich, să-l primească bucuros şi să-l ia de ajutor literar la lucrările sale, ori să-l ajute să fie admis cenzor al cărţilor române ce se tipăresc în tipografia Universităţii, eventual să-l recomande vreunei familii ca «prefect de studii». Il recomandă atât mai mult că, după ce a stat şapte ani întregi ca «magistru domestic» al copiilor conţilor Wass de Czege din Ardeal, este gata însuş episcopul să-l ajute cu ceva [1]), numai să-şi poată agonisì un traiu oricât de modest şi îndestulător [2]).

Recomandaţia prietenului său Tertina către Kovachich a prins atât de bine, încât pe la începutul lunii Noemvrie acesta primì pe Şincai în casa sa, cu mare plăcere, mai cu seamă că ştià că este nobil «nemeş» şi fiindcă vedeà că e învăţat, capabil şi foarte silitor. Bărbatului «de cam vreo 50 de ani» Kovachich îi dădù, la început, casă şi masă în schimbul serviciilor sale de scriitor, şi, văzând că e om de încredere, în primăvara anului 1804, îi încredinţă totodată şi conducerea gospodăriei sale şi ca atare pare că l-a trimis chiar şi la Viena să vadă pe fiul său Iosif, care pe atunci erà acolo la studii [3]). Dealtfel Şincai nu erà «nobil» în sensul strict şi legal al cuvântului, ci numai *boier* din ţara Făgăraşului, deoarece însuşi fraţii săi iscălesc ca «Sinkai Boér András és Gergely» petiţia lor din 1794 prin care cereau eliberarea deţinutului Şincai [4]), strămoşul căruia erà şi diacul dela 1690 Ştefan Sinkai (alias Literati) [5]) pe care-l cunoaştem încă din anul 1670 de când a slujit câţiva ani stăpânirii ca isprăvnicel-sameş al domeniului Făgăraşului [6]).

Şincai se simţià bine în casa lui Kovachich, unde trăià fără griji, putând să se ocupe ca «director al muzeului juridic-diplomatic-istoric» al acestuia şi cu studiile sale istorice, căci acele puţine scrisori literare,

---

[1]) Acest ajutor nu a devenit eficace, căci episcopul a murit peste un an. Tertina (la 4 Noemvrie 1805) scrie astfel din Oradea-Mare: «Episcopus Darabanth effective migravit ad Aeternitatem 31. Octobris quadrante pro secunda pomeridiana, et cras primum sepelietur».

[2]) Tertina, în scrisoarea sa citată.

[3]) Din scrisoarea lui Kovachich din 24 Martie 1804. (Anexată sub No. VI).

[4]) După Jakab Elek, în «*Századok*», 1881, p. 684.

[5]) Aşà figurează în ţara Făgăraşului într'un registru oficial la 30 Decemvrie 1690; *Történeti Lapok*, 1875, p. 681.

[6]) Din socotelile domeniale dintre anii 1670—72, în Dr. Szádeczky Béla, *I. Apafi Mihály fejedelem udvartartása*, vol. I (Budapest, 1911), pp. 13—16 şi 62.

primite de Kovachich, la cari, din când în când, le făceà el răspunsul [1]), nu-i luau tot timpul, ba din contră, îl aduceau în relație directă cu marele cerc de literați, cu cari Kovachich stăteà în corespondență.

Pentru Kovachich, harnicul Şincai fu un mare ajutor, binevenit în multiplele sale ocupațiuni literare și aceasta o și vestì el nu numai fiului său, dar și amicului său Ioan Christian Engel din Viena, care lucrà tocmai la Istoria Românilor, grăbit să-i apară cartea la deschiderea iarmarocului de Paște dela Lipsca, când oamenii erau obișnuiți să cumpere și cărți. E interesant dealtfel, că Engel ca cenzor din Viena, cunoșteà dejà pe Şincai după nume, pe de o parte din scrierile sale anterioare, iar pe de alta, din actele și jalbele scrise contra lui. A dat dovadă că erà de caracter, când prevenì pe prietenul său Kovachich ca nu cumva să deà crezământ celor ce se vorbesc despre Şincai, care «precum se știe» este o jertfă a persecuțiunilor personale ale episcopului Bob, așa că în întreg dosarul afacerii sale, nu a aflat nimic ce ar aruncà vreo pată pe el în privința purtării sale politice. Așà fiind, se grăbì a cere dela Şincai câteva informațiuni asupra cronicii latinești a lui Miron Costin, cum și despre Cronica Bălăcenească și altele [2]). Şincai răspunse prin scrisoarea din 4 Aprilie 1804, imediat ce a primit cererea lui Engel [3]), căruia îi trimise — se vede — chiar și o còpie a cronicilor cerute, deoarece, în toamna anului, erà îngrijat să le aibă înapoi [4]).

Despre activitatea științifică a lui Şincai desfășurată pe lângă învățatul Kovachich, ne-au rămas două urme interesante. Una că, punându-se amândoi la lucru pentru aranjarea sistematică a vastului material de manuscrise al «Institutului diplomatic-juridic-istoric» înființat de Kovachich, acesta publică (cu prefața din 15 Fevruarie 1804) descrierea bogatei colecțiuni fără seamăn, într'o broșură de șapte coale, bine chibzuită [5]) care — de sigur — n'ar fi apărut așà curând

[1]) Scrisoarea lui Şincai din 23 Ianuarie 1804. (Anexată sub No. III).

[2]) Engel către Kovachich din 6 Fevruarie 1804. (Anexată sub No. IV).

[3]) Scrisoarea lui Şincai din 4 Aprilie 1804 la N. Iorga, *Studii și documente*, vol. III (București, 1901), pp. 101—103 din greșeală de tipar cu data de 24 Aprilie, iar bine la Ludwig von Thallóczy, *Johann Christian von Engel und seine Korrespondenz* (München und Leipzig, 1915), pp. 73—75, fără să aibă cunoștință de edițiunea lui Iorga.

[4]) Şincai din 1 Octomvrie 1804. (Anexat sub No. VIII).

[5]) Titlul exact al lucrării acesteia este: Nuncium ad Excelsos regni Hungariae proceres, et universos patriae cives de collectionibus, et lucubrationibus literariis quibus sinceram rerum Hungaricarum notitiam e suo Instituto diplomatico-iuridico-historico

şi aşà de bine fără colaborarea lui Şincai. A doua urmă scrisă a activităţii de «copist istoric» a lui Şincai o avem în volumaşul cuprinzând textul unei cronici ungureşti cu însemnările vestitului istoriograf Ştefan Szamosközy, ceeace Şincai însă — pe acel timp — nu ştià, aşà că dădù manuscrisului numele de: *Anonymus Carolinensis*. Acest manuscris (de 106 pagini folio, în format de 25×39 cm.) e copiat după original de mâna lui Şincai, din însărcinarea lui Kovachich, care l-a şi semnat în ziua de 9 Martie 1804, când erà gata, însă Şincai i-a mai adăugat o foaie de prefaţă în ungureşte, care, fiind inedită, o publicăm mai la vale în transcriere fidelă [1]).

Această «prefaţă» e importantă: 1) pentrucă dovedeşte că Şincai cunoşteà la perfecţiune limba ungară, pe care o învăţase încă în colegiul unguresc din Târgu-Mureş şi 2) pentrucă formează prima recenziune critică a valorii însemnărilor istorice ale lui Szamosközy, editate mai pe urmă de defunctul Alexandru Szilágyi în timpurile noastre.

Manuscrisului descris i s'a mai adăugat, când a fost dat la legătorie, un alt manuscris al lui Şincai, care (pe pag. 107—149) cuprinde descrierea — în limba latină — a actelor tomului LXVIII al Colecţiunii Hevenesi, (care este însuş originalul lui Szamosközy) aşà precum îl avuse Şincai în mâinile sale, descriind fiecare act şi bucată de hârtie cu dragostea unui autor şi iubitor de istorie, dând şi părţi întregi din ele; cu atât mai vârtos că originalul erà greu de folosit, nefiind însemnările în ordine cronologică. Această lucrare formează un catalog descriptiv, dar a câştigat acum o importanţă nepreţuită prin faptul, că tomul citat Hevenesi (de 349 pagini) fusese mai pe urmă descusut, fără să i se fi făcut măcar inventarul, pe care-l datorim — din întâmplare — zelului personal şi osârdiei neslăbite a lui Şincai.

E bine cunoscut că Şincai stătù în casa ospitalieră a «preacinstitului» Kovachich până la începutul lui Iunie 1804, când, fiind numit cenzor român al tipografiei, se mută în vecinătatea tipografiei (într'o locuinţă pe lângă Wiener Thor) aranjându-şi astfel o gospodărie separată din diurna sa de un fiorin pe zi, cât primià, [2]) leafă mare în

---

in lucem promere conatur Martinus Georgius Kovachich Senquiciensis. Budae, 1804. 8o pp. 112.

[1]) Anexat sub No. V.

[2]) Cu prilejul numirii sale de cenzor importanta revistă bibliografică din Viena «Intelligenzblatt der Annalen der Litteratur und Kunst in den Österreichischen Staaten»

acele vremuri patriarhale, dacă știm că pensia anuală a celebrului istoric ungur și profesor universitar Ștefan Katona, cunoscut și de Șincai, după o slujbă de 25 ani, nu erà mai mare de 500 fiorini și dacă ne dăm seamă de prețurile mici ale obiectelor trebuincioase zilnic.

In noul său mediu, Șincai nu pierdù nici o oră a zilei, adunând fără preget date istorice, mai cu seamă în Biblioteca Națională din Pesta, fundată de contele Francisc Széchenyi, unde el erà cunoscut și stimat chiar din primele zile ale sosirii sale la Buda; cu atât mai mult, că dăruise bibliotecii un manuscris românesc, prezentându-l învățatului director al ei, polihistorului Iacob Ferdinand Miller[1]).

Ca cenzor și corector român, Șincai lucrà pe lângă colegul său mai vechiu în acelaș serviciu, Samuil Klein, mult stimat pentru traiul său pios și de Unguri, așà că murind în ziua de 14 Maiu 1806 în Buda, a fost înmormântat de însuș vicariul arhiprimatelui Ungariei, Martin Görgey, despre ce se pare că ar fi scris în gazeta nemțească din Buda însuș Șincai [2]), care dealtfel greșește când (scriind în Cronica sa despre

---

din Aprilie 1805 (pag. 172—3) a scris următoarele rânduri de laudă: Der hochwürdige Herr Gabriel *Sinkai* von Sinkai, der fr[eien] K[ünste] der W[issenschaften] und G[esan]g Doctor romanus, wurde zum General-Corrector der k. Ofner Universitätsdruckerey mit jährlichen 365 fl. ernannt. Herr v. Sinkai hat ausgezeichnete Verdienste um die walachischen Normalschulen, denen er durch 12 Jahre als k. Director mit vielem Lobe in Siebenbürgen vorstand, und die er mit den nöthigen Unterriehtsbüchern, welche er theils selbst verfasste, theils aus dem Deutcschen in das Walachische übersetzte, versehen hat. Er hat in drey starken Bänden die *Annales Gentis Valachicae* zum Drucke fertig liegen, welche manche sehr wichtige, bisher ungedruckte Nachrichten und Urkunden enthalten, und über die Geschichte des Königreichs Ungarn, Siebenbürgen, der Moldau, Walachey, Bulgarey manches Licht verbreiten, das bisher noch unbekannt geblieben ist. Ueber die literarischen Verdienste des Herrn von Sinkay siehe: Ladislai *Nagy* de Peretsen Orodiadis L. II. Seite 189—221. Magnovaradini, 1804. — In aceeaş revistă vieneză mai cetim în numărul din Iulie 1807 (p. 10) şi următoarele: Herr *Sinkai*, Doctor der Theologie und Philosophie, von Geburt ein Walache, ein rühmlich bekannter Geschichtsforscher, hat die Stelle eines Censors und Correctors der Bücher der unirten Walachen bey der königl[ich] ungarischen Universitätsbuchdruckerey in Ofen erhalten.

[1]) După micul aviz al acestuia cu următorul text: Ein siebenbürgischer Gelehrter der sich eben mit der Ausarbeitung einer Geschichte der walachischen Nation beschäftiget, Herr Georg Gabriel *Sinkay* de Eadem, hat ein Original Ms. in walachischer Sprache geschenkt, welches die griechisch-unirten Bischöfe in Siebenbürgen enthält. («Zeitschrift von und für Ungern», 1804, vol. VI, pag. 385).

[2]) Anexat sub No. IX.

evenimentele anului 1660) pune data morţii lui Klein pe ziua de 13 Maiu, pe când ea este incontestabil ziua numită de 14 Maiu [1]).

După moartea bunului său prieten, Şincai dorià să fie numit, în locul rămas vacant, cenzor principal. Nereuşind şi mai ales simţind că şi-a terminat cercetările istorice prin biblioteci şi excerptele de prin arhivele şi manuscrisele lor privitoare la Români, în toamna anului 1809, a plecat la moşia conţilor Wass din Ungaria de Sus dela Sinea (comitatul Abaujvár) lângă Caşovia. Aici stătù peste un an; iar, la începutul anului 1811, îl aflăm din nou la Oradea-Mare, ocupat cu redactarea finală a ediţiunii latineşti a Cronicei precum şi cu continuarea ediţiunii româneşti, cu gândul să le publice pe amândouă. Ştim bine că, retrăgându-se din nou la familia conţilor Wass din Sinea, murì acolo la 2 Noemvrie 1816, fără să fi putut trece cu Cronica Românilor peste evenimentele anului 1739 şi fără să o fi văzut tipărită, cu toate că manuscrisul ediţiei latineşti a trecut prin cenzură, fără nici o greutate, chiar în timpul petrecerii sale în Oradea-Mare.

Ştiam până acum că raportul favorabil al cenzorului din Oradea-Mare, Anton Szerdahelyi (prin care manuscriptul latinesc al Cronicei a fost primit pentru a fi tipărit în Ungaria) fu redactat în ziua de 6 Maiu 1812 şi se credeà că «autorul dorià să o poată răspândì şi în Transilvania şi deaceea a înaintat-o şi cenzurei deacì» [2]); însă chestiunea stă cu totul altfel şi anume că Şincai negăsind editor la Oradea s'a adresat cunoscutului tipograf Martin Hochmeister din Sibiiu, care tipărise atâtea cărţi bune despre istoria Ardealului. Acesta aveà aşadar simţ desvoltat pentru opere de felul Cronicei lui Şincai, dar aflând în ea părţi pentru cari se temeà să o tipărească, a prezentat-o şefului Cenzurei din Ardeal, episcopului Iosif Mártonfi la o nouă cenzură, care — în primăvara anului 1814 — ieşì nefavorabilă pentru lucrarea aflată «bun pentru tipar» de colegul său din Ungaria [3]).

[1]) Tot 14 Maiu 1806 aflăm şi în scurtul necrolog — după W[iener] Z[eitung] — din «Intelligenzblatt der Annalen der Literatur des Österreichischen Kaiserthumes», fasc. Ianuarie 1807, p. 28; iar înmormântarea a fost săvârşită în 15 Maiu 1806 în cavoul bisericii sârbeşti din Tabán (Rácváros) în Buda. (Cfr. Cipariu, «Arhivu pentru filologie», p. 739).

[2]) Pâclişanu, în «Revista Arhivelor», 1924, p. 22.

[3]) Acest amănunt l-am aflat în următoarea notă inedită a contelui Iosif Kemény: «Georgius Sinkai conscripserat «Chronicon Daco-Romanorum seu Valachorum». Hujus manuscripti tomum primum, qui ad annum usque 1183 deductus est, Magno-Varadini die 6. Maii 1812 Antonius Szeredahelyi, Districtualis Librorum Revisor Regius ejus

Mai puține peripeții păți din partea Cenzurei (peste treizeci de ani) manuscrisul edițiunii românești, tipărirea căruia formà numai o chestiune de bani; lucru mare în acele vremuri răsboinice, cu puțini cititori români și foarte mic interes pentru o astfel de operă istorică, care aveà trei volume, nu tocmai ușor de citit din pricina formei de cronică, plină de date și amănunte, fără multă legătură între ele și lipsită aproape de tot de o expunere artistică, la care Șincai nu ajungeà, dar poate, nici nu râvneà s'ajungă. Cu toate acestea, «Cronica Românilor» s'a răspândit repede prin exemplare copiate, din cari procurându-și și zelosul învățător literat român din Aradul-Vechiu, Alexandru Gavra două diferite còpii, s'a hotărît a o tipărì întru folosul obștesc al națiunii. Ca să reușească, s'a gândit a deschide un abonament de câte 30 cruceri (sau un sfanț și jumătate de argint) pentru o fascicolă de zece coale, numită de el «sarcină» și agită în această privință, din anul 1842 prin «Foaia pentru Minte» din Brașov cu atâta ambițiune încât prima «sarcină» a și ieșit în primăvara anului 1844, în Tipografia Universitătii din Buda, care scoteà poate cele mai frumoase și îngrijite cărți românești din toată Ungaria, tipografia aceasta având un mare renume și o tradiție de continuitate, care se urcà, chiar și pentru cărți românești, până la anul 1797.

Cu jertfe bănești simțitoare și cu o energie neobosită, Gavra continuă editarea Cronicei, prezentând, în vara anului 1845, continuarea ei Oficiului cenzurii din Buda. Norocul m'a ajutat ca să dau chiar peste acest manuscript trecut prin cenzură [1]. E format din trei fascicole groase (de formatul 23×28 cm.) învelite cu hârtie vânătă, scrise cu cirilică foarte frumoasă și îngrijită, indicând până și felul cum tipograful să zețuiască — cu trei-patru feluri de litere — conținutul său, după importanța lucrurilor descrise de Șincai în Cronică.

ad typum admisit. Ast cum Georgius Sinkai ibidem nullum reperiret isthujus manuscripti sui editorem, illud id Transylvania, ad edendum Martino Hochmeister typographo obtulit; is autem Censurae dicti Antonii Szeredahelyi minus acquiescens, manuscriptum hoc pro iterata censura Regio Gubernio exhibuit, ubi dein episcopus Iosephus Martonfi ipse opus hoc acriter, et fundate 1814 recensendo, et edocendo, quod opus hoc typum haud mereatur, quin imo ratione Valachorum periculosum sit, operis hujus editio inhibita fuit. (Comes Iosephus Kemény: Lexicon Eruditorum Hungaricorum et Transsylvanicorum, vol. IV. Arhiva Muzeului Ardelean, Cluj).

[1]) Pomenește de acest manuscript și d-l Iorga, în *Mărunțișuri istorice în Ungaria*, p. 21, astfel: «Còpiile lui Gavra (care, cum se știe, își pusese în gînd a scoate la lumină operele marilor istorici ardeleni) din Șincai, pentru censură».

Cenzorul Statului de astădată erà Teodor Aaron, învăţatul teolog român, care şi-a îndeplinit datoria de cenzor cu o adevărată evlavie faţă de Şincai, neştergând aproape nimica din text, cu atât mai puţin, că tipărise mai înainte un articol despre ediţia proiectată a Cronicei, de care ştià chiar din anul 1843, când editorul ei erà ocupat cu pregătirea pentru tipar a mult doritei lucrări [1]).

Manuscriptul lui Gavra dându-ne multe amănunte interesante privitoare la Cronica lui Şincai, iată descrierea sa bibliografică-literară:

CHRONICON VALACHICUM GEORGII SINKAI

Edit Alexander Gavra

Spre întrebuinţarea Cinstiteĭ Diregătoriĭ Ţenzurale continuarea Tomuluĭ I. din Hronica lui Şincai dela anul 395 până la aniĭ 702—704 după Hristos inclusive, adecă dela pagina 136 până la pagina 257— într'o grămadă 15 coale mânăscrise.

Nb. Ce e subtras cu leniĭ roşiĭ, mă rog să se tipărească cu litere mittel. Ce e tras cu văpseală galbănă, să se tipărească cu litere garmund.

După cum se vede în Dramă la pag, 99 la rola lui Arhon într'o conglăsuire în decursul cărţilor acestor Şinkaio-Klainiane aş vrea mereu şi pe nesimţite în toată Sarcina a vâră câteva litere lătineşti, şi tocma la atâtea a da drumul din cele ţiriliceştĭ, aşa, ca cele din urmă Sarcinĭ să se închee de tot cu litere lătineştĭ, prin care faptă poporul nostru fără ce ar lua seama, s-ar afla mereoaş întrodus în cetire cu litere lătineştĭ, fără de tropote. Eu în sarcina a 3-a în coalele Şinkaiane şi Klainiane, dar nu şi în cele Dramatice aş fi bucuros de astă dată deacă nu mi-ar veni cu cheltuială, şi deacă şi Preacinstia ta aĭ afla de bine a vâră aceste litere m. M. n. N.

Alăturat anului 569 se află o ţidulă cu următoarea notă a editorului Gavra:

Anul 569. Augustul Iustinian al doilea întăreşte pretenşugul cu Turcii ş. c. l. Eu mare prepus am înpotriva cuvântului acestuia «Turcĭ» din acea pricină a) că nainte de anul acesta, în cât am putut băga sama, nu se face pomenire despre Turcĭ. Hegira lor încă dabia să începe la a(nul) 622. Drept aceea eu eu numaĭ din combinaţiĭ am pus în locul cuvântuluĭ aceluia, *Persi* adecă aşa:

Anul 569. Augustul Iustinian al doilea întereşte pretenşugul cu *Persii.* In locul căruia cuvânt nainte de acesta era pus *Turcii*, precum vei putea vedea şi în tomul I-iu Şinkaian, ce-l aĭ la Preacinstia ta întreg. Eu nu-l am în mână pre S. Teofan, autorul ce să provochează acolo, care cred că să va afla în vreo Bibliotecă la Peşta aŭ Buda. Deci de nu ţ-ar cădea cu greŭ, t-aş ruga să bine voeştĭ a da în urma cuvântuluĭ aceluia, şi a-l îndrepta precum trebue.

---

[1]) Vezi micul său articol de «Inştiinţare» în «Foaia pentru Minte» anul 1843, p. 409.

[Cenzorul conformându-se dorinții editorului a pus cuvântul *Turci*; vezi p. 216 și ediția II, vol. I, p. 174].

In ultimul pasaj al anului 602 (începând cu: *Foca*, carele erà de viță din Cappadokia) la pag. 238 și ed. II, vol. I, p. 192 cenzorul a șters această frază a lui Șincai: Batăr de nu la-r fi ținut! pentru că titulul acesta aŭ stricat dragostea întră Răsăriteni, și întră Apuseni.

Fascicola sfârșind cu anul 704 aflăm (pe pag. 257) următoarea aprobare a cenzorului:

A ki tett kijavitásokkal megengedtetik. Budán 845-ik évi Augustus hó 24-én. Aaron Tivadar mpr. g. catho. Könyvbiráló.

Fascicola II. poartă titlul următor:

Oláhok évi történetei leirása Sinkay György.

Materie istorică din Hronica lui Șinkai pentru Sarcina a IV-a pentru cinstita diregătorie țenzurală. 21 ½ de coale, dela pagina 257 inclusive până la 429 saŭ dela anul 705 inclusive, până la anul 1204 exclusive.

Pentru cinstita diregătorie țensurală.

Ce e subtras cu lenii roșii să se tipărească cu slove mittel. Ce e subtras cu lenii galbene să se tipărească cu slove garmund. Ce e subtras cu lenii negre să se tipărească și mai altmintrelea oareșcum la ochi pătrunzătoriŭ.

In ultimul pasaj al anului 824 (pag. 302 și ed. II, vol. I, pag. 243) cenzorul după cuvintele Șincaiane: Nu fără pricină am fost scris în Dialogul, pre carele voiam a-l tipări cu Gramatica cea Românească — *a șters aceste cuvinte:* ci nu m-aŭ îngăduit țenzura curței cei împărătești dela Viena, pentru niscai dușmani ai Românilor [1]).

La anul 861 (care tratează de: Metodie fratele Sfântului Kirii) e atacată o țidulă a editorului cu următoarea rugăminte:

Domnule Țenzor! Rândurile acestea dela anul 861 prin mijloc cu color galbăn oblojite întii mi să împăreŭ a nu avea tocmai bun înțeles, și pentru aceea umblam să le întocmesc după cum credeam eŭ a fi mai bine; însă mai în urmă m'am socotit altmintrelea, adecă să mă țin fideliter de propus a nu mă amesteca nimic în compoziția Autorului. Drept aceea gălbeneala aceasta primește-o de casiruită, și socotește-o tocma întru atâta, ca când n'ar exista, și rândurile aceste îngălbenite placă a lăsa să se tipărească așa, precum să cetesc ele subt acea gălbeneală.

---

[1]) Dealtfel acì — pe pag. 286 a fascicolei — se vede urma de clei cu care probabil erà acolo atacată o țidulă largă de 6 cm. cu nota verosimilă a cenzorului, care azi însă lipsește.

La anul 1196 (pag. 464 și ed. II, vol. I, pag. 362) unde e vorbă de Asan mâniat pe vărul său Ivan care aveà raporturi de dragoste cu cumnata sa, Șincai scrisese așà: pentru că Ivan îi era văr primar, și nu să cuvinea *să se culce* cu sora muerii sale — editorul Gavra adăogă (pag. 408) următoarea țidulă:

Domnule Țenzor! In locul ziceriĭ acesteiă immodeste cu văpseală galbănă oblojite aș fi bucuros a pune: *să aibă amestecare.*

Cuvintele acestea așa s'au și tipărit în ambele edițiuni.

Fascicola sfârșind cu anul 1203 aflăm (la pag. 429) următoarea aprobare a cenzorului:

A kitett kijavitásokkal megengedtetik. Budán 846 évi Junius hò 28-án. Aaron Tivadar mpr.

Fascicola III. poartă titlul următor:

Évi történetek leirása oláhul Sinkai György.

Acest mânăscris e hotărit spre întrebuințarea Preacinstituluĭ Domnŭ Țenzor.

O fășcioară mânăscrisă din Materia hronologico-istorică Șinkaiană ca continuație pentru Sarcina a V-a și a VI-a Spre întrebuințarea Prea Cinstituluĭ Domnŭ Țenzor de 24 $^{5}/_{8}$ de coale dela pagina 429 inclusive, până la pagina 625 inclusive, Aŭ dela anul 1204 inclusive, până la anul 1367 exclusive.

Rândurile cu color roșu subtrase, să se tipărească cu slove mittel cyril, cele cu galbăn cu garmund detto; cele cu negru cu cicero rărit detto. Rândurile mici cu un color subtrase, să se tipărească cu slove țirile cicero de rând.

Nb. Am băgat sama, că cam din 16 coale de acestea scrise cu mâna se pot tipări 10 coale.

Din trimiterea ce se făcuse pentru sarcina a IV-a au rămas coale netipărite 9, care acuma se vor tipări pentru sarcina a V-a, și vor da cam 5 $^{5}/_{8}$ coale, cătră care acuma se trimit 24 $^{5}/_{8}$ de coale scrise cu mâna, ca să se poată din ele tipări 14 $^{3}/_{8}$ coale, și atunci aceste coale 35 $^{5}/_{8}$ mânăscrise vor fi de ajuns pentru de a rădica din ele coale tipărite 20 ce se cer pentru sarcina a V-a și a VI-a Șincaiană.

Linia neagră simplă nainte de toată grămada de provocatorĭ, și *neagră duplită* subt începutul fieștecăruia an, numai spre povață și mai marea pătrundere la ochiĭ tipografului este trasă.

S-au expedit dela editorul subt No. 245 în 26 Iunie 847 prin carul iute, care au pornit din Arad la Peșta în 1-ŭ Iunie 847 kelindarul noŭ.

La anul 1238 după documentul papei Grigorie IX către Bela al IV-lea, craiul Ungariei (pag. 532) fiind intercalată poesia de șase rânduri a lui Șincai (apărută în ed. II, vol. I, pag. 417) începând cu

cuvintele: «Vezi pizma cât e de mare» această poesie a fost ștearsă de către cenzorul român, crezând că e jignitoare.

Fascicola sfârșind cu anul 1366 aflăm (pe pag. 625) următoare aprobare a cenzorului:

A kitett kiigazitásokkal megengedtetik. Budán 847 évi Kisasszony hó 18-án. Aaron Todor mpr.

Anexat fascicolei a treia aflăm și manuscrisul prospectului lui «Alisandru Gávra» despre sarcina V-a a Cronicei lui Șincai; scris de el în Arad, în 1-a Septemvrie 1846 și aprobat peste câteva zile de către cenzorul Statului cu cuvintele următoare:

A megrótt kitételeknek kihagyattásával megengedtetik. Budán, 846 september hó 4-én. Aaron Todor mpr.

Părțile șterse de către cenzor sunt două. Prima în introducere, unde Gavra se plânge de prenumeranții săi, cari nu i-au plătit cărțile și fascicolele abonate și anume frazele tipărite acì cu cursivă:

Firește că toată plămăditura se întâmplă cu paguba mea. Azi nu vreu să mă întind mai departe, *ci totuș spre învățarea altora nu pot să nu ating, că pot arăta o listă de fruntași, cari cu cinstă să fie zis, mă înșelară, îmi mâncară banii, sau barem ocazia aceasta o întrebuințară spre despoieri.* O însemnătoare reștanție am și astăzi de afară. Unii mi se arătară și bancroți, dela carii nici măcar pentru cele dintîi cărți am putut scoate ceva; *pre acestea îi voi înfățoșà Publicului mai terziŭ.* Alții trecură la Câmpii Elisului, să ducă veste.

A doua parte ștearsă este punctul al 8-lea, din care cenzorul a lăsat numai prima și ultima ei frază, ștergând următoarele amănunte foarte interesante, adresate de către supăratul editor colaborantelui său din Orăștie, ca răspuns la scrisoarea sa din 7/19 August 1846 cu aceste cuvinte:

«De t-ar lăsa împrejurările, t-ași ruga, să ai bunătate a te ostăni până la acel vecin și colegă, carele acea împedecare și pagubă îmi face. Ca să știi de ce să te apuci, aceea am să-ți descoper: că Dumnealui în 11 Maiu 1844 din sarcina I Șincaiană au primit dela știutul Domn din Dobra 28 de fășcioare, pentru ca să-mi încăseze, precum de obște să știe, 28 f. Din sarcina a II în 16 Septemvrie a[nul] 1844 iară au primit 28 de fășcioare, acărora prețu per 30 × face 14 f. Pentru 5 tabele calendarnice e datorŭ per 6 × cu 30 × într'o sumă cu 42 f. 30 × C. M. Din care Dumnealui până astăzi nici un creițarŭ nu mi aŭ mai trimis, dar nici cărțile, de și mai de multe ori le am cerut, nu mi le aŭ reîndreptat, afară de unele epistole deșperate, cu desvinovățiri deșerte. Deci te rog arătându-i aceasta publică înputernicire, să ai bunătate în numele meŭ a trage samă cu D-lui; din banii încăsați pentru osteneală

aĭ lăsa din 11 creiţarĭ 1; apoi ceialalţĭ dinpreună cu făşcioarele nevândute măcar de unele ceva vor fi şi cam lutoase, pre cheltuiala mea cât se poate mai curând a mi le retrimete. Spre toată întâmplarea aştept despre acest tom arătare, cu carea, deacă ar fi dimfavorabilă. să-l pot cerea la competenta Superioritate, şi cu ocasia împărtăşireĭ ceĭ din 1-a a Lesiconuluĭ, saŭ a Sarciniĭ a V Şincaiane, pentru ca să se poată feri tot însul de aşa încurcăturĭ, să-l înfăţoşezŭ Publicităţiĭ. Celelalte din prea lăudata-ţĭ epistolă le am priceput, şi cred, şi le voĭ împlinì, adăugând, că sânt prea în bine despre ce-mĭ spuĭ. Decĭ de ce te temĭ n-aĭ frică.

Amicul nostru celalant, de administrarea reştanţieĭ antiţipalnice pentru sarcina din urmă la târgul Araduluĭ şi înaintea D-ei Tale deobligate, bacsamă s-aŭ zăuitat. Placă a-l reflecta: că cărţile româneşti după chipul acesta n-aŭ datină a putea scăpădea subt teasc. Acolo trebuesc banĭ gata! şi încă în parte mare înainte plătiţĭ.»

Cenzorul Aaron a avut perfectă dreptate ştergând rândurile de mai sus, de ordin personal, cari nu priveau întru nimica marele public cetitor, precum a mai şters şi îndreptat şi alte câteva expresii, puţin potrivite, ale lui Gavra.

Prospectul astfel «pieptănat» a apărut (tipărit ca un fel de gazetă de patru pagini în format de 22.5×34.5 cm.) alăturat sarcinei a IV-a, care cuprinde 10 coale, adică paginile 229—388 ale Cronicei, cu multe informaţii literare. Mai întâiu de toate, Gavra se plânge pe larg (în 11 articole) de oameni, cari au primit primele trei sarcini, fără să-i fi trimis preţul lor, sau măcar să-i fi remis fascicolele, cari le primeşte bucuros îndărât, chiar şi mânjite. Aflăm pe urmă că «învăpăiatul naţionalist, Mult Cinstitul D. Georgie Barna, fostul notarĭŭ consistorial dela Ungvar» mutându-se la Viena, în locul lui însărcinarea de culegător peste prenumeranţii din jurul Ungvarului şi a Muncaciului fu primită ca «colectant ţinutalnic» de M. Cinstitul Domn Ioan Mihali de Apşa, notarul Consistoriului, bărbatul iubitor de lăţirea culturii la naţia sa.

In Braşov, lucrà pentru editorul Gavra, negustorul Ioan Slavnici, care însă făcù socoteală cu el şi i-a comunicat «că jurstările de acuma nu-l iartă de a mai puteà purtà greomântul de colectant» şi demisionă, ca şi colaboratorul din Bucovina, George Şesan «parohul şi catihetul fetişoarelor din Cernăuţi» cărora Gavra le mulţumeşte în public pentru străduinţele lor, sfârşind cu mărturisirea foarte potrivită, că «a face să se dee sângelui nostru — zice — o carte folositoare, e o problemă mai grea, de cât sute de alte lucruri, care cu întia privire, se văd mai

folositoare, de oare ce bunul din acestea izvorît poate fi parțial, dar ce sę revarsă din cartea aceea, e general preste toată Nația» pe care el dorià a o cinstì cu această operă.

După aceste «împărtășiri» în privința Cronicei, editorul publică prospectul Lexiconului, iar la urmă mai dă alte informații «eterogene» mulțumind pentru niște cărți primite; dând apoi aviz de o publicație de desemn și geometrie a Domnului Ioan Constante profesor de desemn, pictor și sculptor în Sibiiu, pe care el dorește a o tipărì, de va aveà destui subscribenți.

Trecù un an întreg de muncă, de frământări sufletești și de griji materiale până ce zelosul Gavra și-a putut face iarăș atâți bani ca să-și poată tipărì din nou zece coale «urmare» din Şincai. Astfel ieșì sarcina a V-a a Cronicei, căreia îi alătură prospectul său (de o singură foaie, format 20×34 cm.) cu data de 1 Octomvrie 1847 prin care invită pe «prenumeranți» a-i trimite suma de 1½ sfanț de argint (sau 30 creițari) ca «antiținpație» la sarcina a VI-a, care va apare cu sfârșitul lui Octomvrie. Această «sarcină» nu a ieșit însă niciodată din cauza lipsei de bani, ceeace este de plâns, căci cu dânsa s'ar fi completat tomul I-iu al operei lui Şincai, adică a treia parte a întregii Cronici. Am însă impresia că editorul ar fi reușit bine cu continuarea Cronicei, dacă nu tipărià odată cu ea și «Lesiconul Conversațional Românesc» avizat încă de anul trecut, prin care cereà alte jertfe bănești dela unul și acelaș mic cerc de cititori, cari i s'au strâns, cu mari sacrificii, împrejurul Cronicei.

Dealtfel, Gavra printre colaboratorii săi aveà în Iași pe Nicolciu și Hristu Georgiu, «doi bărbați frați de cinste» cari i-au făcut și propunerea ca în loc de bani să-i trimeață câteva *Psaltire* cu slove cirile cari vânzându-se prin Ungaria cu câte 2 fl. 24 cr., C. M., [1]) Gavra și-ar puteà scoate multe parale din ele, pentru ca să se mai îndestuleze pentru cele pierdute pe la abonații săi. Dar n'a reușit nici în felul acesta; cu toate că fusese sprijinit de noui colaboratori zeloși, ca Laureanu în București, I. A. Navre în Brașov și Pumnu în Blaj, așà că ediția aceasta bine îngrijită și chiar elegantă a Cronicei lui Şincai a rămas pentru totdeauna ciuntă și neterminată. Lucrul acesta e cu atât mai regretabil, cu cât ediția lui Gavra e mult mai bună ca aceea din

[1]) Prescurtarea cuvintelor Conventions Münze precum se numià pe vremea aceea florenul austriac, care aveà câte 60 cruceri.

Iaşi (dela 1853) sau chiar a Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii publice (dela 1886) căci e înzestrată cu multe note desluşitoare ale învăţatului editor Gavra, cari nu s'au luat în considerare la ediţiunile mai sus pomenite. Curios e însă că în toate ediţiunile găsim aceleaşi lacune semnalate cu. . ., ceeace ne dă să înţelegem ori să presupunem, că chiar şi manuscrisul original al lui Şincai le are [1]), Şincai neavând probabil vreme şi prilej să însereze la locurile citate numele proprii cari lipsiau, pe cari în pripă nu le-a mai pus la redactarea cărţii.

Ajuns la sfârşitul memoriului meu de faţă cred că nu e de prisos dacă îi mai adaug şi «bibliografia» scrierilor literaturii ungare despre Şincai [2]), dintre cari studiul lui Paul *Hunfalvy* (din 1878) formează critica cărţii lui A. Papiu Ilarianu despre Şincai, iar acela al lui Alexe *Jakab* ne dă în traducere ungară textul raportului cenzorului Mártonfi despre manuscrisul latinesc al operei lui Şincai precum şi multe amănunte asupra vieţii sale sbuciumate.

[1]) Confruntând lacunele ediţiei lui Gavra cu acele ale ediţiei din Bucureşti, găsii numai următoarele puţine locuri, lipsitoare la Gavra şi anume: pag. 2 (anul 89) făgăduindu-i şi tribut (haraci, dare) *întru avenire*; pag. 470 (anul 1198) şi trecând *în Oreştiiadea;* pag. 477 (anul 1201) dar noi am primit mărturisirea lui *pre toxat;* pag. 517 (anul 1230) în diploma familiei Was, al bucătarilor *Pousa;* pe când în ediţia din Bucureşti, pag. 372 (anul 1200) după cuvântul Varna lipseşte: *şi stricându-i zidurile s'au întrunat* (la Gavra, pag. 475) în Mysia.

[2]) Iată şi «literatura ungară» despre Şincai: *Sinkai György és müködése* (Moldován Gergely) *Athenaeum* 1873, pp. 1923—1927. *Sinkai György Gergely krónikája* (Hunfalvy Pál) «Századok», 1878, pp. 347—356, 446—456 şi 656—667. *Adalék Sinkai György életiratához.* (Jakab Elek) «Századok», 1881, pp. 677—689 şi 756—765. *Georg Sinkai von Sinka.* Paul Hunfalvy, în *Die Rumänen und ihre Ansprüche* (Wien und Teschen, 1883) pp. 263-274, Paul Hunfalvy în *Neuere Erscheinungen der rumänischen Geschichtsschreibung* (Wien und Teschen, 1886), *George Sinkai,* pp. 20—27 şi 241. *Sinkai Sinkay György élete és munkái* (Moldován Gergely) «Az Erdélyi Muzeum-Egylet bölcsészet-, nyelv- és történettudományi szakosztályának kiadványai», 1890, pp. 517—535. *Sinkai György,* în Dr. Moldován Gergely, *A románság,* vol. II (Nagybecskerek, 1895), pp. 310—311. *Sinkai György.* (Costa János) «A Pallas Nagy Lexikona», vol. XV (Budapest, 1897), pp. 5—6. *Sinkai György élete és müködése.* Jancsó Benedek, în cartea sa cu titlul: «*A román nemzetiségi törekvések és jelenlegi állapota*», vol. II (Budapest, 1899), pp. 289-318. Heinrich Gusztáv, *Egyetemes Irodalomtörténet,* vol. II (Budapest, 1905), pp. 827—829: Sinkai Sinkai György, de Alexics György. *Sinkai György,* în Szinnyei József, *Magyar Irók élete és munkái,* vol. XII. (Budapest, 1908), pp. 1147—1150. *Sinkai György* în Moldován Gergely, *A magyarországi románok* (Budapest, 1913), pp. 118—119. Sinkai György, «Révai Nagy Lexikona», vol. 16. (Budapest 1924), pag. 824.

ANEXE DOCUMENTARE
(1781—1806)

I

Blaj, 23 August 1781.

George Şincai lui Daniil Cornides la Gorneşti.

Spectabilis, ac Eruditissime Domine! Domine, et Amice mihi singulari cultu prosequende.

Litteras Tuas humanitatis, officii, et amoris erga me Tui plenissimas, quas per R. et Clarissimum Dominum Iosephum Benkő ad me dederas, ea, qua par est, observantia percepi, perceptas semel ac iterum summa cum aviditate legi, ac majori semper cum jucunditate intellexi, contractam a Nobis notitiam, initamque amicitiam in Te adeo non marcuisse post meum ab Urbe Vienna discessum, ut potius eandem in dies auctum, novisque accessionibus adcumulatum perexeris. Nae Tu, vir Doctissime! rem mihi pergratam fecisti, dum non solum optimam Tuam in me voluntatem, mihi tot caeteroquin testatam argumentis, ultro confirmasti, sed etiam virum omni laude dignissimum, Clarissimum Dominum Iosephum Benkő intelligo, cujus notitiam, familiaritatemque pridem adpetebam, mihi amicum reddidisti. Dabo et ego operam, ut Tibi paria olim rependam, ille vero intelligat, commercium litterarum, quod mecum habere coepit, quodque Tibi refero in acceptis, frustraneum sibi non futurum. Quae enim a me postulavit monumenta erectionem Episcopatus Nostri Fogarasiensis concernentia, data prima occasione illi transmittam, missurus postea etiam alia documenta, quae ad Institutum illius facere intellexero.

Iubes, me sententiam meam de origine familiae Corvinae promere: fateor, rem adeo esse intricatam, ut non facile possit dijudicari, num e Danorum familia fuerit ortus Ioannes Corvinus Senior, dictus Huniades, an ex aliena; qui enim Authores ejusdem Genitorem Buti Valachi fuisse tradunt, eum ad Danorum familiam referant, oportet; econtra illi, quibus prae placet, Sigismundum Imperatorem fuisse Patrem Ioannis, eum ex aliena oriundum dicunt, necese est. Utraque sententia suam habet probabilitatem, et quidem haec, quia non ab Heltajo [1]) primum (uti quosdam non indoctos viros asserere au-

[1]) Caspar Heltai, despre Cronica căruia, în raport cu origina lui Ioan Huniadi, am tratat în studiul meu cu titlul: *Cântece istorice vechi ungureşti despre Români* (Bucureşti, 1925), pp. 8—14.

divi) conficta est, sed jam tempore Comitum Ciliae contemporaneorum et plane adversariorum Huniadae, a quibus confictam fuisse cum Bonfinio Rerum) Hung(aricarum) Decades 3. Libri 9. ob rationes ab ipsomet adductus haud difficulter admittam [1]), in ore erat omnium; illa vero, quia tenta fuit ab ipsiusmet Ioannis filio Matthia Rege, qui omni exceptione majorem fidem meretur, non obstante illius cupiditate gloriae, ne dicam vanitate, ut ut enim Matthias justo, et licito plus fuerit deditus aucupandae vanae gloriae, nihilosecius hanc majorem habere potuisset, si se Sigismundi nepotem dixisset, quam habuit, dum se Valachi, etsi Nobilis, a fortuna tamen derelicti, progeniem esse asseruit. Quod tamen factum videmus, dum eos, quos in Aula sua alebat, ita suam originem a Romana Corvinorum familia deducere jussit, ut eadem in Valachicam degenerasse videretur, seque ex illa ortum esse, gloriae sibi duxerit. Quid jam dicam de Nicolao Olaho, sororio abnepote Ioannis, qui passim in suis operibus idem asserit, quod Matthias, et caeteri priorem sententiam sequentes. Profecto adduci non possum, ut credam, vel potuisse quemquam magis nosse res ad Corvinos spectantes, quam ipsemet Matthias, et Nicolaus Olahus eas noverint: ob eamque rem ipsam fateor, assertum Heltaji, traditionemque Hatzegiensium, quae cum hoc convenit, fabulam mihi videri non absimilem illi, quam iidem Hatzegienses Valachi de via Trojana, quae illis, insigni adjecta fabula de quadam Regina ad excidium Trojae illac proficiscente, Trojana audit, commenti sunt.

Curavi ego juxta Mandatum Tuum, diligenter indagari etiam in Districtu Hatzeg, num adhuc supersit familia Marsinae puellae (nam quin Buthiana, et Olahiana familia interierit, dubium nullum esse videtur) et relatum mihi fuit, illam etiam num superesse, perdurareque hocce nostro tempore in familia Nobilium Valachice Csintsiseni, Hungarice Csónakasi dictorum, qui Nobiles se distinguunt a caeteris, quod illorum subditi non tantum ab oneribus Comitatensibus sint immunes, sed ne Regi quidem tributum solvant ullum, ob Privilegium a Matthia Corvino illi familiae concessum. Quod Privilegium, ubi Excellentissimus Dominus Comes Andreas Hadikius, dum in Transylvania ageret, vidisset, dicitur exosculatus esse, et ingeminasse dictam familiam Regio ortam sanguine. Donationales Csonakasianorum equidem non vidi, adhuc enim notitiam cum nullo eorum habere potui, sed dabo operam, ut deinceps et notitiam contraham, et Donationales, si possibile fuerit, in copia habeam. Quodsi effecero, eas Tecum acturum communicare non intermittam; quia persuasus esse videor mihi, Te iis perlectis facilius de rei veritate judicaturum. Marsinam puellam in pago Telek esse sepultam, non tradunt Hatziegienses.

De opere, quod ego molior, scito, illud magnae molis futurum, veluti quod res a Valachis per spatium septemdecim saeculorum gestas in se complectetur, nam ab ipso Trajano, qui primus coloniarum Romanarum, cujus reliquiae sumus Valachi, in Antiquam Daciam tulit, erit mihi ordiendum. Hinc illud praesenti anno nullo modo, futuro quoque non nisi difficulter

[1]) Titlul bibliografic al operei lui Bonfini este: Antonii Bonfinii Rerum Ungaricarum Decades Tres. Basileae, 1543.

in publicam emittam lucem; conabor tamen, quantum per alios publicos labores mihi licuerit, Amicos illius dijudicandi cupidos edendi remora aequo diutius suspensos non tenere.

Demum, Vir Eruditissime! quod Indicem documentorum Tuorum mihi ultro pollicitus sis, ut inde, quae e re mea fore arbitrabor, mihi seligam, Gratias Tibi, quas possum, maximas ago, nec accepto solum oblatum, sed etiam plane oro, rogoque, ut digneris dictum Indicem consignare Admodum Reverendo Domino Ioanni Bab, Archidiacono Nostro M. Vásárhellyiensi, familiari meo, qui eum ad me certo transmittet. Quo beneficio illud consequere, ut me Tibi quam cui maxime obstrictum, obligatumque profitear. De caetero, dum me singulari favori Tuo per enixe commendo, constanter perenno

Spectabilis, ac Eruditissime Domine!

Balasfalvae, die 23-tia Augusti 1781.

Tuus humillimus servus, et cultor
Georg. Gabriel Sinkai mpr.

II

Oradea, 3 Octomvrie 1803.

Mihail Tertina către Martin George Kovachich despre Şincai.

Viro Illustri, Martino Georgio Kovachich Michael Tertina. S. P.

His diebus Magno-Varadinum adpulit Georgius Sinkai, Philosophiae et SS. Theologiae graduatus Romae Doctor, qui primus omnium per Transilvaniam Scholas Normales, sic dictas, Graeco-Catholicas, iussu Regio induxit, easque duodecim annis rexit, donec per clancularias aemulorum suffodicationes, quod statum Sacerdotalem deseruit, cui adfixum fuisse hoc munus fingebatur, vitam privatam agere, et se totum condendae singulari Nationis Valachicae Historiae pragmaticae, quam in vastis tribus voluminibus conscriptam habet, impendere coepisset. Est autem apprime gnarus Linguarum Latiaen, Graecae, Italicae, Valachicae, Germanicae, et mediocriter Ruthenicae [1]). Ob celebritatem Sp. D. V-rae, et Bibliothecae Széchenyianae, ac Universitatis, haberet animum proxime transeundi Budam, atque Pestium, ut ibi adhuc magis novis accessionibus sua locupletare posset opera Historica, typis ibidem edenda. Versatus est optime in Patriae Historia, et aliis tam profanis, quam Sacris scientiis, sed donec ibi moraretur egeret vitae subsidiis, qui ob nimiam peritiam, et sedulitatem, quia etiam Sp. D. V-rae valde utilis esse potest, ideo tam meo, quam Excellentissimo D. Episcopi Graeco-catholici, Ignatii Darabanth nomine, qui plurimum Sp. D. V-ram reveretur,

[1]) Autorul nu pomeneşte de limba ungară (pe care Şincai o cunoşteà foarte bine) din singurul motiv, că făceà parte de şcoala aceea latinizantă, care — pe aceste vremuri — nu se folosià de limba maternă, nici chiar în scrisori de familie!

quique eatenus brevi Sp. D. V-rae ipsemet est scripturus, Eundem in Sp. D.V-rae clientēlam, patrocinium, protectionem impensius commendo, atque insinuo. Typographia Universitatis certe illum pro Graeco-Valachico Censore, aut typi correctore, cum ingenti lucro suo posset adsumere, qui et peritia artis huius, et censura, ac correctura operum alienorum, editioneque suorum illi admodum fructuosus, et necessarius esset. Scd et alia litteraria obsequia paratum se praebet; etiam privatum Studiorum Praefectum, vel Informatorem ibidem Budae aliquorum herulorum ageret, uti recenter septem annis egit domesticum magistrum, ac educatorem Comitum Vass in Transilvania. Inprimis vero directe se offert Sp. D. V-rae pro omnibus obsequiis, cuius illustri fama permotus unice Budam contendit, ubi si fuerit, etiam Episcopus Darabanth suum illi pollicitus est patrocinium, et subsidium. Quare praevie etiam expetimus per Sp. D. V-ram erudiri, num, cum aliqua qualis qualis suae privatae subsistentiae atque accomodationis tolerabilis spe eorsum posset ascendere, qua percepta illico velisque remisque ad Sp. D. V-ram Budam contendet. Gratum erit etiam praefato episcopo intelligere, quid eatenus Sp. D. V-ra decreverit, notitiae dare, qui Sp. D. V-rae omnino addictissimus est, Eamque valde magni facit!!!

Raptim M. Varadini, 3-a Octobris 1803.

In dos, cu mâna lui Kovachich: R[eceptae] 23. Octobris 1803.

III

Buda, 23 Ianuarie 1804.

George Şincai scriitorului Andrei Lehotzky în Tirnavia.

Spectabilis Domine! Domine mihi singulariter Colendissime!

Spectabili Domino Martino Kovachich nimium impedito, mitto isthic Codicis Iuris Tavernicalis, et Notitiae Topographicae Comitatus Zempliniensis, [1]) e singulis decem exemplaria. E Codice jam pridem missa fuerant adhuc viginti exemplaria, nescimus, an illa admanuata sint? E Topographia Szirmay nomine praelaudati Domini Kovachich Ill-mo Domino Episcopo Vilt, et Domino secretario Melczer singula exemplaria gratuito danda oro. Pro se Spectabilis D.V-ra ex ambobus operibus singula exemplaria pariter retinere, reliqua autem venum exponere: Codicem R. fl. 1 xr. 30, Topographiam, quam Mappa pro festo Iosephi sequeretur, R. fl. 2 xr. 30. Obsignata vero vicinis comitatibus, quibus inscripta sunt, data occasione transmittere, nosque de perceptis informare non dedignetur. Circa Collectiones et Opera, imprimis Atlantem Sphragistico-Heraldico-Genealogicum peculiari programmate imprimendo propediem plura relego, vel Spectabilis Dominus Kovachich, qui sua per me obsequia plurimum testatur. Ego vero, favoribus et

[1]) Cartea istoricului Anton Szirmay, editată acuma de Kovachich.

uberiori notitiae Spectabilis D.-V-rae memet impensius commendans, in profundo venerationis cultu emorior

Spectabilis D. Vestrae

Budae, die 23-ia Ianuarii 1804.

humillimus servus
Georgius Sinkai mpr. de Eadem
Philosophiae, et Theologiae Doctor, atque
Musei Iuridico-Diplomatico Historici Director.

IV

Wien, 6 Fevruarie 1804.

Iosif Christian Engel către M. G. Kovachich despre Şincai.

Amice!

Tertio, audio apud Te morari D[ominum] Georgium Sinkai, mihi ex actis Cancellariae Transilvanicae ex perpessis persecutionibus, ex libris et ex fama notum, verum gentis Valachicae scrutatorem diligentissimum et acertissimum. Audio porro illum possidere Chronicon Mironis completum usque ad annum 1712. Ego illud in versione latina etiam possideo, sed tantum usque ad annum 1595 et usque ad regimen Aaronis vajvodae [1]). Cum nunc in edenda historia Moldaviae et Valachiae verser: multum et mearum rerum, et literaturae referret, si Mironis Chronicon etiam ab anno 1595 usque 1712 erga honestam et moderatam gratificationem latine versum quo ocyus obtinere possim. Cum illi Domino ignotus sim de persona, rogo Te, interpone vices Tuas, ageque ut quo celerius voto huic meo literario satisfaciat, siquidem liber meus ad nundinas Paschales proditurus sit: et historia Valachiae, ad quam pulchra manuscripta integra obtinui, jam imprimatur.

Audio porro illum possidere Manuscriptum aliquod Balatsianum, res Valachorum ab anno 1624—1724 comprehendens. Hujus saltem notitiam bibliographico-literariam, si usus non concederetur mihi, expeterem a praelaudato Domino Sinkai. Non cederem haec res ei detrimento, siquidem honorificam ejus in praefatione indicerem mentionem [2]).

Notitia Vojvodarum Moldaviae ab anno 1712 usque 1780 quam comparare potui, valde macra est, etiamsi Constantinopoli quoque subsidia acceperim. Nonne et in hac parte a Domino Sinkai juvari possem? Ejus 3 tomos Collectaneorum de rebus Valachorum vidi apud Dominum Aranka M. Vásár-

[1]) Textul acestei cronici s'a tipărit în anul 1912 sub titlul «Mironis Costini Chronicon terrae Moldavicae ab Aarone principe» de Comisiunea Istorică a României, după exemplarul aflător în biblioteca Muzeului Czartoryski din Cracovia; dar este oară identic cu acela al lui Şincai sau un altul?

[2]) Intr'adevăr Engel îl şi pomeneşte în prefaţa operei sale (partea I, pag. IV) în modul următor: «Aus Ofen schickte mir Hr. Georg Sinkai, im Maerz 1804 eine noch unbekannte Chronik der Walachey, und andre am Schluss des Werks ergaenzungweise beygebrachte Nachrichten».

helyini [1]) sincereque opto, ut eidem typis edantur. Hujus rei an spes affulgiat, rogo Te, me quo citius edoceas. In genere, referes mihi de Viri hujus conatibus et profectibus literariis, dicque ei, me in quacunque re potero, ejus consilia lubenter secundare velle [2]).

Viennae, 6. Februarii 1804.

V

Buda, 16 Martie 1804.

Prefață ungurească inedită scrisă de Şincai la Insemnările lui Ştefan Szamosközy.

Anonymus Carolinensis. Tetszett illyen nevet adni ennek az Irónak azért, hogy ő a maga nevét vagy ki nem adta, vagy a Munkáját elsőbben le iró ki hagyta; a Munkából sem lehetett ki tanulni, kitsoda lett légyen, hanem pag. 38. irja, hogy mikor a Goroszlói Hartz után, melly volt 1601-dik Esztendőben, a Básta György Hajduinak közelgetésére a Fejér = most Károly = Váriak közül némellyek a Maroson éjtzaka által gázolván szaladtanak, ő is közöttök volt, és minden Marhái, Irássi, és szép Könyvei Fejérváron maradtanak, és ott vesztenek: nem külömben irja pag. 70. midőn a Mihály vajda megölését, és csufos Epitaphiumát elő hozza, hogy *ilyen Epitaphiumot tsinálánk, kik akkor Szebenben nyomorgánk.* Hasonlóképpen irja pag. 25. hogy Ursz Boért, ki vezére volt azon Katonáknak, kiket Jeremiás Mogila a Moldovai Fejedelem, avagy is Vajda, Báthori Sigmond Fejedelemnek segitségül küldött a Goroszlói Hartzra, maga is látta. Mellyekből világos, hogy akkori időben élt, és irt, mikoron Básta György, Mihály Vajda, Báthori Sigmond, Báthori András Cardinalis, Székelly Mojses, és Ráduly Havasalföldi Vajda Erdéllyt rontották.

Munkáját kezdi az Enyedi Pál Énekeinek compendizálásán, kit pag. 6. critizál. Munkájába a következendők munkáit, vagyis irásit hozza elő, ugymint:

Homonnai Bálint levelét, mellyet 28-va Ianuarii 1607 irt Imreffi Jánosnak, pag. 10.

Annales ex quodam Manuscripto ex Siculia, mellyek kezdődnek 1529-dikben, végződnek 1575-dik Esztendőben, pag. 11.

Principis Sigismundi Báthori Litteras ad Varadinensibus, die, et anno, pag. 45.

Primas Stephani Botskai Principis Litteras ad Comitatum Kolosiensem de 12-a Septembris 1604, pag. 46.

---

[1]) Această colecțiune de documente o văzuse Engel la finele lunii Maiu 1800 la George Aranka de Zágon, asesor la Curtea de apel din Târgu-Murăş, mare literat al timpului (Engel, *l. c.*, partea I, p. 67 şi partea II, p. 315) cunoscut şi de Şincai.

[2]) Şincai, cetind aceste rânduri măgulitoare—din scrisoarea avută din mâna lui Kovachich — se grăbì a răspunde în ziua de 25 Fevruarie 1804 lui Engel; citat după cartea lui Engel, de A. Papiu Ilarian, *l. c.*, p. 22.

Secundarias ejusdem Principis Stephani Botskai Litteras ad eundem Comitatum Kolosiensem sine die, et anno, pag. 51.

Imperatoris Turcarum Solimanni ad Ferdinandum I. Litteras sine die, et anno, pag. 52.

Sigismundi Bathori Principis Transylvaniae ad Nobiles Varadinenses litteras de 8-va Februarii 1598, pag. 53.

Mihály Vajda Erdéllybe való béjövetelét *Szindi János Fő ember Irásából*, p. 62.

Sermones Legatorum Ieremiae Mogila Principis Moldaviae ad Generalem Georgium Basta, hujusque ad illos responsa, pag. 84 et sequ.

Resolutionem Georgii Basta ad deprecationem Nobilium, et Civitatum Transylvanicarum, pag. 87.

Tractatus Legatorum Ferdinandi I. apud Portam Ottomanicam super Ditione Ioannis junioris Zápolya, pag. 88.

Nobilium Hungarorum e Diaeta Szerentsiensi 20-a Aprilis 1605 ad Transylvanos missae Litterae, pag. 90.

Sermonem Legati Sigismundi Bathori ad Rudolphum II, pag. 92.

Responsoriam Maximiliani II. ad Principem Stephanum Bathori de 30-a Iulii 1575, pag. 95.

Litteras Andreae Bathori Cardinalis ad Sigismundum Bathori sine die, et anno, pag. 98.

Foglaltatnak tehát ebben a Károllyvári Anonymusnak munkájában az 1529-dik Esztendőtől fogva 1607-dik Esztendőig történt dolgok, kiváltképpen amellyek Erdéllyben, Moldovában, és Havasalföldiben történtenek.

Az Iró egy dolgot többször is repetál, de mindenkor valami változtatással, és a történeteknek idejét számban sem vévén, gyakran némellyeket confuse irt.

Én azt itélem, hogy a mi Anonymusunk ezen le irt történeteket magának megjegyzette volt (a mint mondani szoktuk) in Impuro, és jó rendbe akármiokért nem hozhatván, aki jegyzéséből le irta, tsak ugy hagyta, vagy talám hibázott is sokokban, amint le irta.

A Groff Eszterházi János Ur eő Nagysága Exemplára is, amellyből ez iratott a Tekéntetes Nemzetes Kováchich Márton György Ur számára, igen hibáson vagyon le irva, azért én ebben az exemplárban sokat meg jobbitottam az Interpunctiókban, és némelly hellyeken a stilusban is, sed substantialia (uti dicimus) rerum non tetigi. Marginales Notas, quia Scriba non satis distinxit res, et facta, ipsemet addidi ad majorem distinctionem.

Budae, die 16-ta Martii 1804.

Georgius Sinkai mpria de Eadem Transsylvanus

Traducere. (De A. P. Todor, profesor)

Anonymus Carolinensis. Am crezut de cuviință să dau un astfel de nume scriitorului pentru aceea, pentrucă sau el însuș nu și-a dat numele la iveală, sau copistul dintâiu al lucrării sale i l-a omis; nici din lucrare nu s'a putut dovedì cine să fie, dar la pag. 38 scrie că atunci, când după lupta dela Goroslău, care a fost în anul 1601, la apropierea haiducilor lui Gheorghe

Basta, câțiva dintre Bălgrădeni — acum Bălgradul Carolin — au fugit trecând noaptea Murășul, a fost și el între ei și tot ce aveà, împreună cu scrierile și frumoasele lui cărți i-au rămas în Bălgrad și s'au irosit acolo; nu mai puțin scrie la pag. 70, când amintește uciderea lui Mihaiu Vodă și Epitaful cel urît, că *astfel de Epitaphiu făcură ceice tânjiau atunci în Sibiiu.*

La fel scrie la pag. 25, că și el a văzut pe boerul Urs, care erà căpetenia soldaților pe cari i-a trimis Ieremia Moghilă, domnitorul adică Vodă Moldovean Principelui Sigismund Báthory în ajutor la lupta dela Goroslău. Din cari fapte reiese curat că a trăit și scris în vremurile acelea, când bântuiau Ardealul Gheoghe Basta, Mihaiu Vodă, Sigismund Báthori, Cardinalul Andrei Báthori, Moise Székely și voevodul muntean Radul.

Iș începe lucrarea prin compendiarea Cânturilor lui Paul Enyedi, pe care îl critică la pag. 6. In lucrarea sa pomenește lucrările sau scrierile celor ce urmează, ca:

Scrisoarea lui Valentin Homonnai, pe care a scris-o în 28 Ianuarie 1607 lui Ioan Imreffi, pag. 10.

Annales ex quodam Manuscripto ex Siculia, cari încep în 1529 și se sfârșesc cu anul 1575, pag. 11.

Principis Sigismundi Báthori Litteras ad Varadinensibus, die, et anno, pag. 45; etc. [1]).

Intrarea lui Mihaiu Vodă în Ardeal *din scrierile boierului Ioan Szindi*, pag. 62.

Se cuprind așadară în această lucrare a Anonimului Bălgrădean fapte săvârșite dela anul 1529 până la anul 1607, cu deosebire acelea cari s'au întâmplat în Ardeal, Moldova și Muntenia.

Scriitorul repetă o faptă și de mai multe ori, dar de fiecare dată cu oarecare schimbare și nici neluând în seamă timpul celor săvârșite, adeseori le scrie pe unele încurcat.

Eu așà socotesc, că Anonimul nostru și-a însemnat aceste fapte descrise (cum obișnuim să zicem) *in Impuro* și, din oareșicari pricini, neputându-le pune în bună orândueală, acela care le-a copiat din însemnarea lui, când le-a copiat, le-a lăsat tot așà sau poate a și smintit adeseori.

Și exemplarul Măriei Sale Domnului Conte Ioan Eszterházi, din care acesta a pus să se scrie pentru Prea Cinstitul, de bun neam, Domnul Gheorghe Martin Kovachich, este scris foarte greșit, pentru aceea eu am îndreptat mult punctuația în acest exemplar, și în unele locuri și stilul, sed substantialia (uti dicimus) rerum non tetigi. Marginales Notas, quia Scriba non satis distinxit res, et facta, ipsemet addidi ad majorem distinctionem.

VI

Buda, 24 Martie 1804.

Martin George Kovachich către fiul său Iosif, la Viena despre Șincai.

Ich habe einen gelehrten Mann im Hause, der Georg Gabriel Sinkay heisst, und Direktor meiner Schreibereyen ist, und zugleich die Hauskassa und Rech-

[1]) Am omis titlurile scrisorilor latinești depe paginele 21-22.

nung führt; er ist aus Siebenbürgen ein Edler Wallach bey 50 Jahre alt, und für mich grosse Beyhilfe, sehr fleissig und fähig, mit dem ich für dich noch viel auszuarbeiten hoffe. Wenn ich etwas später dich besuchen sollte, so werde ihn statt meiner einmal schicken, dich einstweilen zu besuchen, wenn bessere Witterung, Zeit und Gelegenheit vorkömmt.

Ofen, den 24. Märtzen 1804.

VII

Wien, 25 Martie 1804.

J. Chr. Engel către Martin George Kovachich despre Şincai.

Converto me ad caetera contenta epistolae Tuae de dato 28. Februarii ... Prolixas Tibi ego gratias pro Tua cooperatione in submissione eorum, quae a Domino Sinkai desideravi. Futura septimana ultimum manuscripti mei fasciculum Halam pro impressione mitto; opus ad nundinas Paschales Lipsiae parabitur, consequenter usum adhuc saltem aliquem communicatorum habere possum.

Epistolam apertam adjacentem, Domino Sinkai sonantem, ei tradere velis. Gratulor Tibi, quod in eo strenuum collaboratorem inveneris, quo utique in grandibus et momentosis operibus, quae a Te expectamus, indiges. Sollicitudinem omnem de praejudicio aliquo Tibi ex ejus consortio oborituro deponas: notum enim est, eundem nonnisi ob personale Episcopi Bab odium persecutiones passum esse; mihi saltem ex actis nulla politica macula, qua se contaminasset, constat.

V[iennae], 25. Martii 1804.

VIII

Buda, 1 Octomvrie 1804.

George Şincai către scriitórul [Andrei Lehotzky.]

Spectabilis Domine!

Heri conveniens cum Cl[arissimo] Domino Schedius [1]), interrogavi eundem de manuscriptis meis cum Domino Engel communicatis, et respondit, ea Spectabili D. V-rae fuisse tradita, mihi igitur transponenda rogo, qui sum

Spectabilis D. Vestrae

Budae, die 1-ma Octobris 1804.

humillimus servus
Georgius Sinkai mpr.

IX

Buda, 18 Maiu 1806.

Raport [probabil al lui Şincai] despre moartea lui Samuil Klein.

Am 14. d[ieses] starb hier, 64 Jahr alt, der durch seine persönliche sowohl als auch literärische Achtungswürdigkeit verdienstvolle Herr Samuel *Klein*,

[1]) Ungurul Ludovic Schedius, profesor universitar şi literat renumit.

Ordensbruder des königlichen fundirten Klosters der heiligen Dreyfaltigkeit zu Balasfalva in Siebenbürgen, Beisitzer des bischöflichen Fogarascher Consistoriums daselbst, und wallachischer Censor und Corrector bei der hiesigen K. ungrischen Universitäts-Buchdruckerey. Die Verdienste, welche dieser thätige Gelehrte durch seine ausgezeichnete Frömmigkeit und Rechtschaffenheit um die Welt, und durch seine phil[ologischen], theologischen, historischen etc. Schriften um die Bildung der walachischen Nation hatte, werden ihn dieser unvergesslich machen. Sein vollständig im Manuscripte hinterlassenes walachisch-lateinisch-deutsch-ungarisches Wörterbuch, das bereits angekündigt ward, wird ohngeachtet dieses Todesfalls dennoch im Druck erscheinen. Zum Zeugniss, wie sehr der Verstorbene geschätzt wurde, so wie zum Beweise der edlen Gesinnungen des hochwürdigsten Bischofs von Patar und Generalvicars des Graner Erzprengels, Herrn Martin von Görgey, dient, dass Hochdieselben es waren welche in eigener Person das Leichenbegängniss verrichteten.

(Vereinigte Ofner und Pester Zeitung 1806, No. 39, pp. 493—494).

MEMORIILE SECȚIUNII LITERARE

SERIA III

TOMUL I: (1923—24): Lei 40

I. C. NEGRUZZI. Autografe române Lei 6
I. C. NEGRUZZI. Ioan Bogdan, Al. Vlahuță, Al. Xenopol și manuscripte ale lor Lei 5
ANDREI BÂRSEANU. Catechismul luteran românesc Lei 5
RAMIRO ORTIZ. Leopardi e la Spagna I-IV Lei 15
DRAGOȘ PROTOPOPESCU. Unknown Congreve, a sheaf of poetical scraps Lei 12
G. BOGDAN-DUICĂ. Gheorghe Lazăr Lei 40
RAMIRO ORTIZ. Leopardi e la Spagna VI-VII Lei 40

TOMUL II: (1924—25): Lei 175

I.A. BRĂTESCU-VOINEȘTI. O operă de mare valoare Lei 8
ALEXANDRU MARCU. Romanticii italieni și românii Lei 40
Dr. IACOB RADU. Doi luceferi rătăcitori Lei 40
TH. CAPIDAN. Elementul slav în dialectul aromân Lei 30
ȘTEFAN CIOBANU. Dimitrie Cantemir în Rusia Lei 50
CONSTANTIN I. KARADJA. Despre lucrul apostolesc al lui Coresi Lei 8

TOMUL III (1925—27). Lei 200

Dr. A. VERESS. Cântece istorice vechi ungurești despre Români Lei 15
AL. VICIU. Suplement la «Glosar de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român din Ardeal» Lei 10
N. CARTOJAN. Legendele Troadei în literatura veche românească Lei 30
PER. PAPAHAGI. Numiri etnice la Aromâni Lei 15
G. POPA-LISSEANU. Un manuscris al gramaticei românești a lui I. Eliade Rădulescu Lei 8
Pr. V. URSĂCHESCU. Psaltirea slavonă. (1577 - 1580) Lei 12
S. PUȘCARIU. Dicționarul Academiei Lei 15
RAMIRO ORTIZ. Goldoni e la Francia Lei 40
AL. MARCU. V. Alecsandri și Italia Lei 85
Dr. A. VERESS. Note și scrisori Șincaiane Lei 15